

Cziráki Zsuzsanna

**A Habsburg Monarchia keleti nyelvi
tolmácsai a 17. században**

Cziráki Zsuzsanna

A Habsburg Monarchia keleti nyelvi tolmácsai a 17. században

reciti
Budapest · 2024

A kiadvány a HUN-REN-SZTE Oszmán Kori Kutatócsoport támogatásával készült

Olvasószerkesztők: Szatmári Áron és Szilágyi Emőke Rita

ISBN 978-615-6255-94-5

ISBN 978-615-6255-95-2 [PDF]

Könyvünk a Creative Commons

Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc

(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>) feltételei szerint szabadon

másolható, idézhető, sokszorosítható. A köteteink honlapunkról letölthetők.

Éljen jogaival!

Kiadja a reciti,

a HUN-REN BTK Irodalomtudományi Intézete tartalomszolgáltató portálja

www.reciti.hu

A borító Joseph Grelot Isztambul-térképének (1680, részlet), valamint egy ismeretlen

festő Johann Ludwig Kuefstein 1628-29-es főkövetségéről készült festményének

(„Audienz beim Sultan”, Osmanenmuseum Perchtoldsdorf, Inv.Nr. 3.22)

felhasználásával készült.

Borítóterv: Szilágyi N. Zsuzsa

Tördelés és nyomás: Innovariant Nyomdaipari Kft, Algyő

Tartalom

1. Bevezetés	7
2. A korszakról	13
2.1. Habsburg–oszmán hatalommegosztás Közép-Európában.	13
2.2. A Haditanács és az oszmán ügyek.	19
2.3. Habsburg–oszmán diplomácia a gyakorlatban	23
3. Források és módszerek	29
4. A feladat	47
4.1. Nyelvtudás.	47
4.2. Helyszínek.	64
4.3. Feladatkörök	81
4.4. Kívül a komfortzónán	132
5. Toborzás és képzés	139
5.1. Képzett tolmácsok szerződtetése	139
5.2. Iskolaszerű szervezett képzés: a tolmácstanoncok	157
6. Karrier	197
6.1. Felvétel a Haditanácsba.	197
6.2. Hivatali hierarchia	202
6.3. Funkcióhalmozás	213
6.4. Társadalmi emelkedés	226
7. Finanszírozás	239
7.1. Pénzügyi adminisztráció.	241
7.2. A tolmács rendes fizetése	244
7.3. A tolmács rendkívüli jövedelmei	267
7.4. A pénz útja	286

8. Rokonok, barátok, ellenségek	297
8.1. Rokonság	300
8.2. Fraternitás	316
8.3. Lojalitás	328
9. Életvilágok a tolmács-szerep mögött	347
9.1. A szűkebb család	348
9.2. A tolmács otthona	359
9.3. A tolmács személyisége	368
9.4. A tolmács megjelenése	381
9.5. Érzelmek	387
9.6. Szórakozás	391
9.7. Betegség és halál	394
10. Törésvonalak és konvergenciák	401
11. Mellékletek	409
12. Rövid életrajzok	425
13. Felhasznált források	453
14. Névmutató	487

1. Bevezetés

Történész és germanista képesítesem mellett évekig dolgoztam tolmácsként és fordítóként. A mai napig őrzöm azoknak az óráknak a varázsát, amikor megadtam, hogy két, egymás nyelvét nem beszélő személy vagy csoport között megteremthetem a megértés légkörét, hatósági tolmácsként akár rendkívül feszült helyzetekben. Mivel azonban európai nyelveken, alapvetően hasonló kulturális háttérrel rendelkező szereplők részvételével zajlott a kommunikáció, soha nem kellett megtapasztalnom azt a zavart, amit egy érthetetlen gesztus vagy a nyelvtanulás dimenzióján jócskán túlmutató nyelvi fordulat jelenthet. Soha nem kellett felemelnem a hangom, hogy határozottabbnak tűnjek, soha nem kellett megkérdeznem senkitől, hogy mégis milyen megszólítással nem sértem végig, soha senki nem alkalmazott tettelegességet, ha nem értette, amit mondok és soha senki nem kérte rajtam számon, hogy a tolmácsolt nyelv hány rokon nyelven szereztem magasabb szintű irodalmi műveltséget, esetleg ismerem-e a baráti kultúrák alapvető jogtudományi munkáit. Így nem tudom átélni azoknak a kora újkori tolmácsoknak a megpróbáltatásait, akik európai uralkodókat képviselve legmagasabb szinten közvetítettek az Oszmán Birodalommal lépésről lépésre kialakuló kapcsolattartás során. Szégyen, nem szégyen, bevallom: a 21. századi európaiság kényelmes helyzetéből szemlélődve nem bánom, hogy kimaradtam ezekből az olykor szó szerint húsbavágó élményekből. Azonban felébredt bennem a kíváncsiság, hogy legalább megértsem, hogyan dolgoztak ezek az emberek, akiknek úttörő szerep jutott Kelet és Nyugat érintkezésében, hovatovább mára megszokott, földrajzi és mentális értelemben véve nagyon távoli kultúrákat összeférelő világunk kialakulásában.

Egy évtizede foglalkozom a Habsburg Monarchia és az Oszmán Birodalom kora újkori kapcsolattörténetével, így kézenfekvő volt a fenti érdeklődésből kisarjadzó kutatás: munkám főszereplői a 17. századi bécsi Habsburg udvar alkalmazásában álló, keleti nyelvekben járatos tolmácsok. Pontosabban azok a nyelvi és kulturális értelemben egyaránt különleges tudással felruházott szakemberek, akik gördülékennyé tették a Habsburg Monarchia és az Oszmán Birodalom közötti államközi kommunikációt.

Ebben a könyvben tehát a központi igazgatás hivatalos tolmácsairól lesz szó, akik megszerezték a „török tolmács” – illetve ezen elnevezés valamilyen alakváltozatával jellemzett – udvari címet és a történész számára megbízható módon nyomon követhetők a központi kormányzati szervek megmaradt iratanyagában. Az oszmán jelenlét szinte beláthatatlan következményekkel járt Közép-Európa kora újkori történetében és az élet számtalan területén állította addig szokatlan kihívások elé nem csupán az uralkodót és az államigazgatás különféle csoportjait, hanem a társadalom minden egyes tagját. Akár az államügyeket, akár a leghétköznapiabb ügyeket tekintjük, seregnyi szituáció találunk, ahol a szereplők egy, a korábbiakhoz képest több lényeges ponton módosult szociokulturális közegben kényszerültek cselekvésre. A török hódoltság kialakulása és az Oszmán Birodalom határain is átsugárzó sokrétű kapcsolatrendszer a szultán és a keresztény uralkodók alattvalói között a régióban korábban ismeretlen nyelvi, etnikai és kulturális komplexitáshoz vezetett, melyben az egyéni adaptációs készség könnyen válhatott sorsdöntő tényezővé. Az oszmán uralom alá került keresztény területek alkalmazkodásának egyik sajátos, bár korántsem univerzális megnyilvánulási formája az oszmán-török nyelven folyó kommunikáció elsajátítása volt. Bizonyos társadalmi csoportok körében – elsősorban a végvidéki katonaságra vagy a kereskedőkre gondolok, de ide sorolható a határvidéken honvédő szolgálatot teljesítő mánások házanépe is – rendre felbukkannak olyan személyek, akik képesek voltak törökül megszólalni és közvetítőként fellépni, ha a szükség úgy hozta.

Oszmán-török nyelven magabiztosan közvetítő tolmácsok – a nemzetközi szakirodalomban előszeretettel „intermediátor” vagy „transzlátor” névvel illetve – korán felbukkantak a Habsburg kormányzati gépezetben. A kutatás jelenlegi álláspontja szerint állandó török tolmácsot legkésőbb 1541-től foglalkoztattak a bécsi udvarban. Nyilvánvaló, hogy a Habsburg-ház korábban sem nélkülözhetette a hasonló szolgálatot teljesítő személyeket, de valószínűbb, hogy ők alkalmi megbízásokat láttak el. Emellett a kormányzat törekedett arra, hogy a sűrűsödő diplomáciai küldetéseket arra alkalmas, legalább a Balkán és a déli szláv nyelvek, de ha lehet, az Oszmán Birodalom nyelvi és kulturális közegében általában járatos követésekre bízzák, amilyen például az egyik legelső, 1530-ban indított, Joseph Lamberg és Jurisics Miklós vezette delegáció volt.¹ A 16. század tolmácsai

1 Bővebben lásd: Benedict CURIPESCHITZ, *Itinerarium oder Wegrayß Küniglich Mayestät potschafft gen Constantinopel zudem Türckischen Keiser Soleyman. Anno 1530*, szerk. Gerhard NEWEKLOWSKY (Klagenfurt, 1997).

még jellemzően azok közül kerültek ki, akik hadifogság révén, nem pedig személyes érdeklődés alapján sajátították el a nyelvet a gyakorlatban, fordításaikban szótárak és tankönyvek helyett tapasztalataikra támaszkodtak. Ez a jelenség a 17. században sem volt ismeretlen a Habsburgok számára végzett tolmácmunkák során, bár a verbuválás és képzés körülményei sok tekintetben megváltoztak.²

A tolmácsok alkalmazásának feltételei ebben a korszakban már igen változatos képet mutatnak, hiszen egyaránt találunk közöttük ad hoc felfogadott tolmácsokat és iskolázott nyelvmestereket, akiknek pontos számát és személyét a források esetlegessége következtében aligha lehetne megállapítani. Megbízható fogódzót kínál azonban az a körülmény, hogy a pedáns Habsburg adminisztráció pontosan nyilvántartotta azokat a személyeket, akiket a korszakra jellemző hivatali ügymenet betartásával, szabályozott adminisztratív keretek között vontak be nyelvi-kulturális közvetítőként a diplomáciai érintkezésbe. Ennek a munkának ők a főszereplői, jóllehet tisztában vagyok vele, hogy csoportjuk csak a jéghegy csúcsát jelenti, hiszen nem, vagy csak érintőlegesen lesz szó azokról az ennél sokkal nagyobb számban jelenlévő személyekről, akik valamely végvárban vagy az oszmán területekkel érintkező főrangú méltóságviselők környezetében napi szinten vállaltak részt a törökökkel való kommunikációban. Az e téren kialakuló jogos hiányérzet mérséklése érdekében igyekeztem legalább néhány hivatkozás erejéig utalni azokra a kutatásom látókörébe került szereplőkre, akik nem hivatalos tolmácsként tűntek fel az áttekintett forrásanyagban.

A tolmácsokkal való foglalatosskodás elhúzódó, intenzív levéltári kutatómunkát igényelt elsősorban Bécsben, ehhez pedig nagyon komoly intézményi és kollegiális segítséget kaptam. Kutatásaimat az Österreichischer Austauschdienst (ÖAD) Richard Plaschka Ösztöndíjával végezhettem az Osztrák Tudományos Akadémia Habsburg- és Balkán Kutatások Intézetében (IHB ÖAW) posztdoktori kutatóként, Arno Strohmeyer vezetésével. A *Nyelvek diplomáciája – a császári keleti nyelvi tolmácsszolgálat fejlődése a 17. században (Diplomatie der Sprachen – die Entwicklung des kaiserlichen Dolmetscherdienstes für orientalische Sprachen im 17. Jahrhundert)* címet viselő projekt futamideje alatt bizton számíthattam otthoni kollégáim, Papp Sándor, Tóth Hajnalka és Szabados János támogatására a Szegedi Tudományegyetem Történeti Intézetében. Bécsben a magyar levéltári

2 Ernst Dieter PETRITSCH, „Die Wiener Turkologie vom 16. bis zum 18. Jahrhundert”, in *Germano-Turcica: Zur Geschichte des Türkisch-Lernens in den deutschsprachigen Ländern*, szerk. Dieter KARASEK, 25–40 (Bamberg, 1987).

delegátus, Oross András nyújtott nélkülözhetetlen segítséget nemcsak a levéltári akták kézre kerítésében, hanem abban is, hogy türelemmel végig hallgatta és értékes észrevételekkel kommentálta az éppen terítéken lévő tolmács-dilemmáimat. Hasonlóképp támaszkodhattam Claudia Römer lenyűgöző tájékozottságára és oszmanisztikai kompetenciájára a Bécsi Tudományegyetem Orientalisztika Tanszékén.

A tolmácsok kutatását előtanulmányoknak szánom egy nagyobb vállalkozáshoz: jelenleg a Haditanács keleti ügyekért felelős irodájának személyi összetételét és tevékenységét tanulmányozom egy újabb kutatási pályázatnak köszönhetően, ugyancsak az Osztrák Tudományos Akadémián.³ Mivel a tolmácsok a keleti ügyekért felelő haditanácsai állomány jól körülhatárolható csoportját alkotják, úgy vélem, vizsgálatuk sok hasznos tanulsággal szolgál a 17. századi Habsburg kormányzati központ keleti szakértőinek megismerésében. Rajtuk keresztül betekintheünk a Habsburg Monarchia keleti aktivitásának kulisszái mögé, vagyis figyelemmel kísérhetjük azt, miként formálódik egy jelentős premodern impérium adminisztratív rendszere szakavatott diplomáciai apparátussá a korszak európai hatalmai számára feltétlenül rendkívülinek minősülő területen, az Oszmán Birodalomhoz és a Közel-Kelethez fűződő viszonyrendszerben. A kora újkori Habsburg–oszmán diplomácia kutatása több évszázadra visszatekintő, közös vállalkozása az osztrák, magyar és török történettudománynak. Munkámat tehát egy hosszú hagyomány részének tekintem abban a reményben, hogy segítségével néhány ponton kiegészíthetjük a közép-európai Habsburg államkonglomerátum oszmán diplomáciájáról eddig kialakult töredékes és sok tekintetben bizonytalan képet.

Előljáróban még szeretném felhívni a figyelmet arra kihívásra, amit a kora újkori tulajdonnevek helyesírása jelent. A jelenkori történészeket e tekintetben sújtó bizonytalanság alól ez a kötet sem mentesül. Szerencsés módon azonban a magyar szakirodalom az utóbbi időben egyre inkább következetes a helyesírás és a transliteráció terén, így megoldásként korábbi mintákra támaszkodhattam. Személynevek esetében törekedtem az eredeti nyelv helyesírási szabályainak követésére, de a görög vagy török betűkészletet használó nyelvek esetében az egyszerűség kedvéért a magyar helyesírás szerinti írásmódot vettem alapul. A személynevek esetében figyelembe

3 *The Oriental Diplomacy of the Habsburg Monarchy 1606–1668*, FWF M-3034, Austrian Science Fund, <https://www.oew.ac.at/ihb/personen/cziraki-zsuzsanna>.

kellett vennem azt a körülményt, hogy a kötetben szereplő poliglott tolmácsok sokszor a saját nevüket sem írták konzekvensen, hanem az adott szövegben éppen használt nyelvnek megfelelő írásmód szerint. Ilyen esetekben megkerestem az általuk leggyakrabban használt változatot, ám ez a megoldás sem vezetett mindig megnyugtató eredményre. Bizonytalan esetekben a magyar és nemzetközi szakirodalomban leginkább elfogadott változatot használtam (pl. Nikúsziosz Panajótisz, Franz Mesgnien von Meninsky). A szöveg gördülékenysége érdekében az arisztokrata származású szereplők esetében a nemesi előneveket teljes alakváltozatukban csak a névmutatóban tüntettem fel, a főszövegben egyszerűsített alakot használtam. A helységnevek esetében a magyar elnevezéseket helyeztem előtérbe, idegennyelvi megfelelőjüket és a fontosabb történelmi névváltozatokat az első említésnél adtam meg Bécs, Buda, Prága és Konstantinápoly kivételével, mivel ezeket gyakori előfordulásuk és a magyar történelmi hagyományban való beágyazottságuk miatt nem tartottam szükségesnek további magyarázattal ellátni. A könyvben előforduló tisztség- és hivatalneveket igyekeztem az általában használatos magyar megfelelővel visszaadni, de zárójelben szerepeltettem az eredeti – leggyakrabban török vagy német nyelvű – változatot is.

2. A korszakról

Nem lehet céлом a korszak részletes bemutatása, hiszen a 17. század történetéről már számos összefoglaló munka és kiváló tanulmány született, hovatovább jelenleg is ez a közép-európai kora újkor kutatásának egyik legnépszerűbb területe. Mindez ugyanígy igaz a Habsburg–oszmán szembenállás történetére. Szerencsés körülmény, hogy a magyar történetírás nagyon komoly, a nemzetközi tudományosság számára egyaránt elérhető idegennyelvű publikációk révén ma már megkerülhetetlen eredményekkel járult hozzá ahhoz a diskurzushoz, ami a Habsburg Monarchia, az Oszmán Birodalom, a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség bonyolult összefonódásait világítja meg közelebbről.⁴ Abban a kényelmes helyzetben vagyok tehát, hogy a továbbiakban ezekre támaszkodhatok, mivel – ha átfogó történeti áttekintésre nem is vállalkozom, mégis – szükségesnek érzem kiemelni azokat a fordulópontokat, amelyek irányt szabtak a Habsburg–oszmán vetélkedésnek a régióban, és ahol a két birodalom közötti nyelvi közvetítés korántsem egyszerű feladatát ellátó tolmácsoknak jól megragadható szerep jutott.

2.1. Habsburg–oszmán hatalommegosztás Közép-Európában

Kutatásaim időbeli hatókörét két emblematikus dátum határozza meg, az 1606-os és 1699-es esztendők. E két pontot régóta korszakhatárként kezeli a Közép-Európa történetével foglalkozó szakirodalom, jóllehet a ma már nagyobb számban és több nyelven elérhető, különféle megközelítések fő fókusza rendre egymástól igen eltérő eseményekre irányul. Annyi azonban egyöntetűen megállapítható, hogy mindkét esztendő átmeneti

⁴ Ezekre a munkákra alább részletesen hivatkozom, itt nem tartom szükségesnek külön felsorolni őket.

nyugvópontra juttatott, bár véglegesen meg nem oldott régóta húzódozó nagy, kül-és belpolitikai összeütközéseket. Mindkét esztendő egy-egy nagyobb ívű békerendszer megszületését hozta magával, egyben hosszan tartó fegyveres konfliktusokat zárt le. 1606 novemberében a két nagyhatalom, a Habsburg Monarchia és az Oszmán Birodalom egyezett meg a háború beszüntetésének feltételeiről a Zsitva folyó torkolatánál, a megegyezésbe pedig beépítették a kettejük évszázados konfliktusában mindvégig kulcsszerepet játszó Erdélyi Fejedelemség és a Magyar Királyság néhány hónappal korábbi megállapodását. Nem sokan kételkedhettek azonban abban, hogy a régió meghatározó birodalmi vetélkedése ezzel nem oldódott meg.⁵

A rá következő években a fegyverek ereje többségében a határvidék konfliktusaira, illetve az 1657–1662 közötti erdélyi válságra és az azt követő rövid Habsburg–oszmán háborúra (1663–1664) koncentrált. Az 1683-ban kirobbant, a nemzetközi szakirodalomban egyszerűen csak „nagy” jelzővel illetett háborús időszak végül 1699-ben zárult – jóllehet csupán átmeneti időre – a karlócai béke aláírásával.⁶ Mindkét békekötés esetében érvényes az a megállapítás, hogy nem csupán a Habsburg–oszmán konfliktus fejlődésében hoztak sorsfordító változásokat, hanem messzemenően kihatottak a közép-európai államalakulatok hatalmi kereteire is. Az 1606-os kettős béke a rendiség megerősödésével járt együtt Közép-Európában: a tizenöt éves háború éveiben egyre élesedő és 1608-ban tetőpontra jutó

5 Ludwig BITTNER, *Chronologisches Verzeichnis der österreichischen Staatsverträge*, 1. köt., *Die österreichischen Staatsverträge von 1526 bis 1763*, Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs 1 (Wien, 1903), 33–34; PAPP Klára és JENEY-TÓTH Annamária, szerk., *„Frigy és békesség legyen...”: A bécsi és a zsitvatoroki béke* (Debrecen, 2006); Karl NEHRING, „Magyarország és a zsitvatoroki szerződés 1605–1609”, *Századok* 120 (1986): 3–50; Gustav BAYERLE, „The Compromise of Zsitvatorok (1606)”, *Archivum Ottomanicum* 6 (1980): 5–53; IVANICS Mária, „A zsitvatoroki békéhez vezető út: Az 1599. évi béketárgyalások”, *Történelmi Szemle* 35 (1993): 297–311.

6 Jean BÉRENGER, *The History of the Habsburg Empire 1273–1700* (London–New York, 1994), 155–174; R. J. W. EVANS, *The Making of the Habsburg Monarchy 1550–1700* (Oxford, 1979), 235–274; VARGA J. János, *A fogó félhold árnyékában: A török kiűzése Magyarországról*, Magyar história (Budapest, 1986), 257–265. A hódoltság koráról a Magyar Királyságban többek között lásd: Géza DÁVID és Pál FODOR, szerk., *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe* (Leiden–Boston–Köln, 2000). A legfrissebb munka a Karlóca utáni időszakról: András OROSS, szerk., *Neuaufbau im Donauraum nach der Türkenzeit*, Publikationen der Ungarischen Geschichtsforschung in Wien 19 (Wien, 2021).

testvérviszály⁷ a Habsburg-házban Mátyás főherceg és a monarchia rendi erőinek kényszerű szövetségét hozta, a rendek szemszögéből az együttműködésből származó szimbolikus cselekedetekre vagy konkrét lépésekre váltható politikai tőkét pedig csak még tovább növelte Bocskai István mozgalmának eredményessége.⁸ A háború és a Habsburg-fivérek hatalmi konfliktusa lendületet adott a Habsburgok hatalomgyakorlási elképzelései és felekezeti politikája iránt régóta növekvő ellenszenvvel viseltető, az ausztriai Örökös Tartományok, Cseh- és Morvaország, valamint Magyarország területén építkező rendi csoportosulásoknak, akik a dinasztia szorult helyzetéből fakadó bizonytalanságot saját pozícióik megerősítésére használták fel, sőt, az uralkodó hatalmának korlátozása érdekében ideig-óráig koalícióra is léptek egymással.⁹

Hosszú távon ezeknek az éveknek tudható be két nagyon komoly változás a Habsburg Monarchia életében: egyfelől a harminc éves háborút bevezető cseh felkelés és az annak kudarcát követő radikális közjogi átalakulás a cseh korona országaiban, másfelől a Magyar Királyság rendi társadalmának átmeneti erősödése. Mindkét eseményláncot összekapcsolhatjuk a Habsburg Monarchia 17. századi külpolitikai tevékenységét meghatározó két fontos frontzónával. Egyrészt az Ausztriai Ház vágyva vágyott kontinentális hegemóniáját rendszerint aláaknázó Francia Királyság a harminc éves háborúba való bekapcsolódása óta ismét állandó forrása volt a fegyveres és diplomáciai konfliktusoknak nemcsak a közép-európai, hanem a spanyol Habsburgok számára is. A másik oldalon az Oszmán Birodalom

7 A testvérviszály kutatásának újabb eredményeit lásd: Václav BŮŽEK, szerk., *Ein Bruderzwist im Haus Habsburg (1608–1611)*, Opera historica 14 (České Budějovice, 2010), különösen: Géza PÁLFFY, „Bündnispartner und Konkurrenten der Krone: Die ungarischen Stände, Stefan Bocskai und Erzherzog Matthias 1604–1608”, *uo.*, 363–399.

8 PÁLFFY Géza, *Győztes szabadságharc vagy egy sokféle sikert hozó felkelés? A magyar királysági rendek és Bocskai István mozgalma (1604–1608)*, Századok füzetek 3 (Budapest, 2009). Bocskai István mozgalmának mindeddig legátfogóbb elemzését lásd: PAPP Sándor, *Török szövetség – Habsburg kiegyezés: A Bocskai-felkelés történetéhez*, Károli könyvek: Monográfia (Budapest, 2014); G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó és SZABÓ Péter, szerk., *Koronás fejedelem: Bocskai István és kora* (Budapest, 2006). A rendi koalíciókhoz többek között lásd: Winfried SCHULZE, „Estates and the Problem of Resistance in Theory and Practice in the Sixteenth and Seventeenth Centuries”, in *Crown, Church and Estates: Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, szerk. R. J. W. EVANS és T. V. THOMAS, 158–175 (London, 1991).

9 Thomas WINKELBAUER, *Österreichische Geschichte 1522–1699: Ständefreiheit und Fürstenmacht; Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter*, 2 köt. (Wien, 2003), 1:142–147.

terjeszkedett egyre messzebb a Duna-medencében, vele együtt pedig állandóan napirenden volt a kereszténység – de különösen a császár – „ősellen-sége” (*Erbfeind* vagy *hostis naturalis*) és a szultán ellen vívott, tulajdonképpen 1683-ig halogatott, átfogó keleti háború réme. Mindkét területen adáz és hosszantartó küzdelem zajlott, melynek a rivális felek között zajló véres csatározások és a körmönfont diplomáciai tárgyalások egyaránt részét képezték.¹⁰

E kül- és belpolitikai okokból is pattanásig feszült légkörben a Habsburg Monarchia diplomatái és hadvezérei változó sikerrel manővereztek a fegyveres összecsapások és a kényszerű békekötések között. Mindez a kutatásaim szempontjából legfontosabb keleti front vonatkozásában azt jelentette, hogy a nemzetközi szakirodalom által egyébként nagyvonalúan sokszor csak „békeéveknek” vagy „békés együttélésnek”¹¹ nevezett, 1606 és 1683 közötti időszakban nem kevesebb mint fél tucat nagy hadjárat vonult át a Kárpát-medencén.¹² Ezek egyike sem hozott olyan eredményt, ami lényeges átrendeződést idézett volna elő a régió hatalmi viszonyaiban, legfeljebb hangsúlyeltolódásokra kerülhetett sor – gondolok itt egyebek mellett Várad¹³ 1660-as elfoglalására és vilajetté alakítására, ezzel egyidejűleg az Erdélyi Fejedelemség vazallusi állapotának szigorodó feltételeire. A század végéig sem a fentebb csak érintőlegesen említett nyugat-európai problémahalmazzal bajlódó Habsburg Monarchia, sem pedig a belső válságok sorozatától és a Kelet-Mediterráneumban vívott háborúktól túlterhelt Oszmán Birodalom nem volt képes arra, hogy végleg maga felé billentse el a közép-európai nagyhatalmi vetélkedés mérlegét. Semmi meglepő sincs abban, hogy a csaknem egy évszázadot átívelő patthelyzetben újra és újra felszínre törtek a régi konfliktusok, ahogyan abban sem, hogy a szükséges

10 VARGA J. János, *Válaszúton: Thököly Imre és Magyarország 1682–1684-ben*, História könyvtár: Monográfiák 23 (Budapest, 2007), 39–65; ÁGOSTON Gábor, „Ideológia, propaganda és politikai pragmatizmus: A Habsburg–Oszmán nagyhatalmi vetélkedés és a közép-európai konfrontáció”, *Történelmi Szemle* 45 (2003): 1–24; BENCZÉDI László, *Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. századi Magyarországon 1664–1685* (Budapest, 1990).

11 Lothar HÖBELT, „Friedliche Koexistenz – unfriedliche Grenze: Der Hintergrund der Schlacht von Vezekény 1652”, *Burgenländische Heimatblätter* 84 (2012): 1–34.

12 Ide számítom Bethlen Gábor hadjáratait 1619–1621-ben, 1623–1624-ben és 1626-ban, I. Rákóczi György hadjáratait 1644-ben és 1645-ben, illetve az 1660 és 1664 között több hullámban kibontakozó erdélyi–oszmán–Habsburg fegyveres konfliktust.

13 Nagyvárad, ném. Großwardein, rom. Oradea

erőforrások hiányában hosszú ideig egyik hadban álló fél sem volt képes kicsikarni a végső győzelmet. Ebből a szemszögből Pálffy Géza arra irányuló korábbi javaslata, hogy a 17. századi magyar–erdélyi–Habsburg kapcsolatrendszer a szinte szabályos időszerűséggel beköszönő „szakítások és kiegyezések” koraként értelmezzük, kiterjeszhető a közép-európai hatalmi játszmákat keretező birodalmi vetélkedésre is.¹⁴

A császár és a szultán 1606 után csaknem egy évszázadon át fennálló viszonylagos erőegyensúlya Közép-Európában és abbéli szándéka, hogy lehetőleg elkerüljék a nagyobb ráfordítást megkövetelő összeütközést, ahhoz vezetett, hogy a két kormányzatnak ki kellett alakítania és teherbíróvá kellett tennie egy olyan rendszert, amely alkalmas volt a Duna-medence feletti kontroll hosszabb távú megosztására. Ezt a kettős uralmi struktúrát tulajdonképpen egyik fél sem tartotta kívánatosnak, sem pedig véglegesnek, hiszen a Habsburg uralkodók, akárcsak az oszmán szultánok, maguknak követelték a főhatalmat a térségben, ám egyiküknek sem volt elegendő ereje arra, hogy a másik fölé kerekedjen. A kölcsönös bizalmatlanság légkörében kényszerűen fenntartott állandó hadi készültség mellett a kérdés mindkét hatalmi centrumban az volt tehát, hogyan lehet létrehozni és élhetővé tenni egy olyan állapotot, amely tulajdonképpen egyik félnek sem volt ínyére. A fegyveres megoldáshoz fűződő remények hiábavalósága láttán Bécs és Konstantinápoly tárgyalásokon és bilaterális megegyezéseken keresztül kísérelte meg feloldani a soha meg nem szűnő, hanem időről időre felszínre törő feszültség csillapítását a Magyar Királyság, az Erdélyi Fejedelemség és az oszmán hódoltság érintkezésében. A folyamat nehézkességét jól szemlélteti az az állapot, hogy a szüntelen határvidéki torzszalkodások és a rövid időszakokat felölelő hadjáratok ellenére – az 1663–1664 közötti nyílt hadi állapotot leszámítva – végső soron újra és újra meghosszabbított békék szabályozták a Habsburg Monarchia és az Oszmán Birodalom viszonyát egészen 1683-ig.¹⁵

14 PÁLFFY Géza, „A szakítások és kiegyezések évszázada: A Magyar Királyság 17. századi története új megvilágításban”, *Történelmi Szemle* 57 (2015): 51–66; Marlene KURZ és mások, „Vorwort”, in *Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie in der Neuzeit*, szerk. Marlene KURZ és mások, 13–24, *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung: Ergänzungsband* 48 (Wien, 2005).

15 Az utóbbi időben e békék összegyűjtése és alapos filológiai vizsgálata zajlik a Szegedi Tudományegyetem Oszmán-kori Kutatócsoportjában. A főbb célkitűzésekkel kapcsolatban lásd: PAPP Sándor, „Az Oszmán Birodalom, a Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia kapcsolattörténete a békekötések tükrében: Vázlat és adatbázis”, *Aetas: Történettudományi Folyóirat* 33, 4. sz. (2018): 86–99 (a cikk melléklete közli

Talán a kiegyezések vissza-visszatérő kényszere kelthette a mozdulatlan-ság vagy állandóság látszatát, amit még az utóbbi időben is előszeretettel emlegettek a korszakkal foglalkozó történészek.¹⁶ Számtalan résztanulmány mutat rá azonban arra, hogy a színpalak mögött egy rendkívül dinamikus korszak húzódik meg, hadjáratok, portyák, illetve bi- és multilaterális tárgyalások tömkelegével. A Habsburg–oszmán kapcsolat alfája és ómegája az a kényszerű egyensúlyi állapot volt, melynek fenntartásához a folyamatos és sűrű kommunikáció az érintett felek között mind lokális, mind pedig birodalmi szinten elengedhetetlen feltételnek bizonyult. Nem mellékes tehát annak vizsgálata, hogy ebben az ellentmondásokkal teli korszakban vajon kik, hol és hogyan szőtték a szálakat a két birodalom szóban és írásban zajló érintkezése során. Ebben a békétlenségében is viszonylag kiegyensúlyozott geopolitikai helyzetben minden addiginál nagyobb tere nyílt a diplomáciai megoldásokat megvalósító, egyre inkább szaktudása révén kiválogatott hivatalnoki testületnek, nem utolsósorban a tolmácsoknak.

Összegezve azt mondhatjuk tehát, hogy az előző érában – 1526 és 1593 között – a szülemáni aranykor hosszú kisugárzása egyértelműen az Oszmán Birodalom szerencsecsillagát emelte a harctereken, I. Ferdinánd újdonsült közép-európai államkonglomerátumának erejét pedig a hatékony védekezés kereteinek kialakítása kötötte le. A tizenöt éves háború felémás sikereket – vagy ha tetszik, kudarcokat – hozott mindkét fél számára, hiszen sem a Habsburgok, sem az oszmánok nem tudták véghez vinni nagy

a 17. századi Habsburg–oszmán békeszerződések listáját). A Habsburg–oszmán békéről újabban lásd: BRANDL Gergely és mások, „Válogatott források az 1627. évi szőnyi békeszerződés történetéhez”, *Lymbus: Magyarástudományi Forrásközlemények* 15 (2017): 151–203; JUHÁSZ Krisztina, „Esterházy Dániel és Esterházy Miklós levelei az 1642. évi szőnyi békekötés idején”, *Lymbus: Magyarástudományi Forrásközlemények* 17 (2019): 175–204; PAPP Sándor, „A pozsareváci békekötés és a magyarok”, *Aetas: Történettudományi Folyóirat* 33, 4. sz. (2018): 5–19; Hajnalka ТóТН, „The Circumstances and Documents of the Peace of Vasvár”, *Archivum Ottomanicum* 34 (2017): 243–256; OROSS, *Neuaufbau...*; ARNO STROHMEYER, „Die habsburgisch-osmanische Freundschaft (16.–18. Jahrhundert)”, in *Frieden und Konfliktmanagement in interkulturellen Räumen: Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit*, szerk. Norbert SPANNENBERGER és Arno STROHMEYER, 223–238 (Stuttgart, 2013).

16 Különösen Hiller István képviselte ezt a gondolatot: HILLER István, „A tolmácsper: A bécsi Haditanács és a Habsburgok tolmácsai a 17. század első felében”, *Történelmi Szemle* 33 (1991): 203–214; István HILLER, *Palatin Nikolaus Esterházy: Die ungarische Rolle in der Habsburgerdiplomatie 1625–1645, Esterházy-Studien* (Wien–Köln–Weimar, 1992), 24–25.

háborús terveiket. Ellenben a 17. század első éveire nyilvánvalóvá vált, hogy az olyannyira nyomasztó oszmán katonai fölény kora véget ért a régióban, így a Habsburg Monarchia az eddigieknél lényegesen nagyobb mozgástérrel bocsátkozhatott a következő évtizedek diplomáciai játszmáiba. Mivel a határvidék nem szűnő konfliktusai állandóan a háború kiújulásával fenyegettek, a kortárs döntéshozók számára az jelentette a legnagyobb kihívást, hogy tárgyalásos eszközökkel próbálják meg alkalmasabb időre tolni a két birodalom közötti nagyobb erőpróbát. Az átmeneti és rendkívül törekeny erőegyensúly abból a szempontból is újdonságot hozott, hogy a két államalakulat kapcsolattartása mindinkább a korlátozott kölcsönösség felé mozdult el: a két uralkodó egyaránt törekedett – de legalább is hajlandónak mutatkozott – a konfliktusok tárgyalásos rendezésére, a fontosabb diplomáciai missziókat pedig többnyire összehangolták. Ehhez a nehéz feladathoz roppant kifinomult diplomáciai apparátusra és hozzáértő funkcionáriusokra volt szükség, olyanokra, akik tisztában voltak a másik fél motivációival, lehetőségeivel, gazdasági, katonai és ideológiai erőforrásaival.¹⁷

2.2. A Haditanács és az oszmán ügyek

De hogyan valósult meg mindez a Habsburg Monarchiában? Közismert, hogy a háború és béke kérdésében meghozott döntések az uralkodó szűk tanácsadói körében születtek meg. Az oszmánokkal szembeni eljárásmod részleteit azonban egy képzett és nagy tapasztalattal rendelkező szakembergárda dolgozta ki, amelynek oroszlánrész jutott a legfelsőbb uralkodói döntések előkészítésében. 1610-től ezeket a szakértőket, ahogyan az egyre szaporodó és differenciálódó „keleti ügyeket” is, a Habsburg Monarchia

17 Peter MEIENBERGER, *Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn als kaiserlicher Resident in Konstantinopel in den Jahren 1629–1643* (Bern–Frankfurt am Main, 1973), 73–81; Ernst Dieter PETRITSCH, „Abenteurer oder Diplomaten? Ein Beitrag zu den diplomatischen Beziehungen Ferdinands I. mit den Osmanen”, in *Kaiser Ferdinand I.: Ein mitteleuropäischer Herrscher*, szerk. Martina FUCHS, Teréz OBORNI és Gábor UJVÁRY, 249–261 (Münster, 2005); Heinz SCHILLING, *Konfessionalisierung und Staatsinteressen: Internationale Beziehungen 1559–1660* (Paderbor–München–Wien–Zürich, 2007), 100–107, 120–137; KERÉKES Dóra, „Híd Kelet és Nyugat között: A francia és császári követségek szerepe a keleti kultúra európai megismerésében”, *Aetas: Történettudományi Folyóirat* 31, 3. sz. (2016): 5–21.

hadügyi csúcsszerve, az Udvari Haditanács tömörítette.¹⁸ Ez volt a legfiatalabb kormány szerv, melynek létrejötte az I. Ferdinánd által véghez vitt nagy kormányzati reformhoz köthető. Bár korábban is voltak már olyan tanácsosok az uralkodó környezetében, akik kifejezetten hadügyi kérdésekkel foglalkoztak, csak 1556-ban szervezték őket külön testületté.¹⁹ A Haditanácsot eredetileg a Magyar Királyság területén állandósult háború szervezési és ellátási kérdéseinek összefogására, koordinálására hívták életre, hiszen már pusztán az Adriától az erdélyi határig terjedő, több száz kilométer hosszú és változó mélységű határvidék működtetése olyan kihívás elé állította a monarchiát, amely mindenképpen erős központi irányítás után kiáltott. A Haditanács eredetileg csak három-öt tanácsos munkáját fogta össze, ám az apparátus idővel kibővült. A 17. század derekán már legalább hat-nyolc tanácsost nevezett ki az uralkodó, akiknek – a többi kormány szervhez hasonlóan – saját irodát tartottak fent. A tanácsosokat munkájuk gyakran szólította el a rezidenciavárosból, vagy legalábbis a hivatalból, hiszen többnyire katonai feladatokat is elláttak. Sokféle kötelezettségeik miatt a hivatal működtetéséért és az írásbeli ügymenetért a haditanácsai kancellária felelt. A Haditanács nem rendelkezett saját pénzügyi hatáskörrel, ez a körülmény pedig jelentősen korlátozta a hivatal tevékenységét. A legtöbb kiadást az Udvari Kamarával kellett egyeztetni, sőt fokozatosan a kamara befolyása alá csúsztak olyan, eredetileg a Haditanács ügykezelésébe tartozó, kulcsfontosságú hivatalok, mint a katonai kiadásokat adminisztráló Udvari Hadi Fizetőhivatal (*Hofkriegszahlamt*), jóllehet ez utóbbinak megvolt a „civil” párja is (Udvari Fizetőhivatal, *Hofzahlamt*). A Kamarával való, korántsem zökkenőmentes együttműködés gördülékennyé tételét célozta az a törekvés, hogy legalább heti egy-két alkalommal a két hivatal kijelölt tisztviselői együtt tekintették át az elintézésre váró közös ügyeket.²⁰

18 A Haditanácsról született legújabb összefoglalás: Michael HOCHEDLINGER, „Hofkriegsrat”, in *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit, Band 1/1–2: Hof und Dynastie, Kaiser und Reich, Zentralverwaltungen, Kriegswesen und landesfürstliches Finanzwesen*, szerk. Michael HOCHEDLINGER, Petr MAŤA és Thomas WINKELBAUER, 2:663–670, 3.3.1. szakasz (Wien, 2019).

19 I. Ferdinánd instrukciója az újonnan felállított Haditanács számára, Bécs, 1556. november 17., in Thomas FELLNER és Heinrich KRETSCHMAYR, *Die österreichische Zentralverwaltung, I. Abteilung: Von Maximilian I. bis zur Vereinigung der österreichischen und böhmischen Hofkanzlei (1749)*, 2. köt., *Actenstücke 1491–1681* (Wien, 1907), 276–280.

20 II. Mátyás dekrétuma az Udvari Haditanács és az Udvari Kamara illetékességi területeinek megosztásáról, s. l., s. d. [1608–1612], in *uo.*, 2:393–396; II. Mátyás

A Haditanács egyébként sok szempontból egy modernizálódó, a professzionális hivatalnok rétegnek mind nagyobb teret engedő hivatali képét mutatta. Kollegiális alapon szervezték meg, élén az udvari társadalom legmagasabb köreihez tartozó, előkelő származású elnök (*Hofkriegsratspräsident*) állt, aki mellé helyettesít is kineveztek (*Hofkriegsratsvizepräsident*). Amennyiben egyéb kötelezettségei nem szólították el az udvarból, az elnök vezette a napi rendszerességgel megtartott tanácskozásokat.²¹ Ezekben az alkalmakon részt vettek a hierarchia élén álló hadi tanácsosok (*Kriegsräte*), akiket szolgálati idejük és az ellátott feladat jelentősége alapján rangsoroltak,²² illetve valószínűleg jelen volt még a Haditanács néhány alacsonyabb rendű beosztottja. Közéjük tartoztak a hivatali hierarchia szempontjából ugyan hátrébb sorolt, de nagyon komoly felelősséggel bíró haditanácsi titkárok (*Kriegssekretäre*), akik elnevezésük mai jelentésével ellentétben nem pusztán adminisztratív feladatokat láttak el.²³ A titkárok készítettek elő a tanácsüléseken megvitatott anyagok többségét, előzetesen ők szortírozták és értékelték a beérkező iratokat és intézték a gördülékeny munkához nélkülözhetetlen hivatalközi ügyeket. Mindemellett a haditanácsi kancelláriát

instrukciója az Udvari Haditanács számára, Bécs, 1615. november 14., in *uo.*, 2:401–414; III. Ferdinánd instrukciója Wenzel Eusebius Lobkowitz haditanácsi elnöknek, Bécs, 1650. február 10., in *uo.*, 2:534–537; HOCHEDLINGER, „Hofkriegsrat”.

- 21 II. Mátyás instrukciója alapján a tanácskozás naponta reggel hat (téli hét) és tíz óra között zajlott: II. Mátyás instrukciója a Haditanács számára, s. l., s. d. [1610/1611], in FELLNER és KRETSCHMAYR, *Die österreichische Zentralverwaltung*, 2:397–401. III. Ferdinánd idején ez az időszak délelőtt nyolc és tizenegy óra között volt, legalább a hét négy napján: III. Ferdinánd instrukciója Wenzel Eusebius Lobkowitz haditanácsi elnöknek, Bécs, 1650. február 10., in *uo.*, 2:534–537.
- 22 1650-ben hagyományosan közéjük tartozott Bécs városparancsnoka (*Stadtoberst*) és a hadsereg főparancsnoka (*Oberster Leutnant*). A 17. század közepére a Haditanácsra is jellemzővé vált a tanácsosi rang devalválódása, hiszen többen is megkapták ezt a címet, akik nem vállaltak tevékeny szerepet a grémium napi szintű munkájában. III. Ferdinánd udvari reformja keretében ezért a Haditanács esetében is kijelölte azt a kört a tanácsosokon belül, akik valóban megjelenhettek az üléseken és ténylegesen részt vehettek a döntéshozatali folyamatában, lásd az 1650. február 10-én kelt instrukciót.
- 23 Általában a titkárok szerepéről a Habsburg főhivatalokban lásd: Stefan SIENELL, *Die Geheime Konferenz unter Kaiser Leopold I.: Personelle Strukturen und Methoden zur politischen Entscheidungsfindung am Wiener Hof*, Beiträge zur neueren Geschichte Österreichs 17 (Stuttgart, 2001), 219–220. A titkárok jelentőségére utóbb Fazekas István hívta fel a figyelmet nagydoktori értekezésében: FAZEKAS István, *A Magyar Udvari Kancellária és hivatalnokai 1527–1690 között*, Magyar történelmi emlékek: Értekezések (Budapest, 2021), 196–224.

is ők irányították. Valójában a haditanácsi munka szürke eminenciásainak tekinthetők, akik kulcsfontosságú munkát végeztek az irodában és a „terepen”, hiszen gyakorta teljesítettek különféle haditanácsi megbízatásokat a kormányzati központon kívül, diplomáciai vagy hadszervezési ügyekben. A tanácsosok és titkárok munkáját további kiegészítő személyzet támogatta: fogalmazók, regisztrátorok, expeditorok, futárok és egyéb hivatalszolgák. Wenzel Eusebius Lobkowitz 1650. évi instrukciója alapján tudjuk, hogy a haditanácsi elnök egy, legfeljebb két tanácsossal együtt részt vehetett az uralkodó és titkos tanácsosai audienciáján. Ennek azért volt jelentősége, mert így nem csupán az ügyek szakmai előkészítésében, hanem – a Titkos Tanács mellett – a végső döntés meghozatalában is közreműködtek.²⁴ A hivatal tevékenységének további fontos vonása az, hogy a többi központi hivatalhoz hasonlóan az uralkodó gyakori utazásai során ketté vált: a császárral utazó jelenlévő (*anwesender Hofkriegsrat*) és a bécsi kormányzati székhelyen hátrahagyott (*hinterlassener Hofkriegsrat*) Haditanácsra. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a tanácsosok mellett a haditanácsi alkalmazottak, illetve az irattár egy része is útra kelt, ami nem kis kihívás elé állította a hivatalnokokat és már a korszakban az iratok egy részének elkallódásához vezetett.²⁵

A Haditanács a 17. században a keleten és nyugaton fel-fellángoló háború irányítása, ellátási kérdések szervezése és más járulékos feladatok mellett tehát már a mind kifinomultabb eszközöket alkalmazó keleti diplomácia működtetését is ellátta. Jelenlegi ismereteim alapján úgy gondolom, hogy a harmincéves háború alatt kialakult az a rendszer, melyben a személyi állomány egy kisebb része egyre inkább a keleti ügyekre specializálódott és a komplex oszmán problémahalmaz valódi szakértőjévé vált. Ilyen volt Johann Rudolf Schmid von Schwarzenhorn (1590–1667), aki hosszú oszmán fogság után, 1625-ben állt a monarchia szolgálatába és lett a Haditanács titkára, majd tanácsosa és több ízben magas rangú konstantinápolyi követe.²⁶ Jellemző példa még Christoph Dorsch (1630–1698) karriere: egyszerű írnokként került a Haditanácsba 1640-ben, de hamarosan fogalmazóvá, majd titkárrá küzdötte fel magát, az 1650–1660-as években pedig haditanácsossá nevezték ki, tekintettel az oszmán ügyekben szerzett diplomáciai tapasztalataira.²⁷ Bár a téma szisztematikus kutatása még nem

24 III. Ferdinánd instrukciója..., 1650. február 10.

25 HOCHEDLINGER, „Hofkriegsrat”.

26 Személyéről lásd: MEIENBERGER, *Johann Rudolf Schmid...*

27 SIENELL, *Die Geheime Konferenz...*, 233–236.

zárult le, ebben a pillanatban már nem túlzás azt állítani, hogy a hozzájuk hasonló haditanácsi szereplőkben a Habsburgok keleti diplomáciájának tényleges formálóit fedezhetjük fel. A szakértők bevonásával zajló döntéselőkészítés mértékadó maradt a Habsburgok keleti politikájában annak ellenére, hogy az uralkodóval legközelebbi kapcsolatban álló szervek és udvari tisztviselők körében jelentős hatalmi átrendeződés ment végbe III. Ferdinánd halálát követően. I. Lipót uralkodásának kezdetén jól érzékelhető nagybátyja, Lipót Vilmos főherceg (1614–1662), illetve korábbi nevelője, Portia herceg befolyása. Portia a fiatal Lipót főudvarmestereként megszerezte a Titkos Tanács elnöki tisztét és fokozatosan átalakította a kormányzati struktúra legfelsőbb szintjét, ahol mindinkább a bizalmát élvező tanácsosokból formálódó Titkos Konferencia (*Geheime Konferenz*) vette át a kezdeményezést. Itt tárgyalták meg a monarchia legfontosabb ügyeit, így a keleti diplomáciával kapcsolatos előterjesztéseket is. Az új helyzetben a Titkos Tanács csupán előkészítő szerepet kapott, ám oszmán kérdésekben ezt a feladatát továbbra sem láthatta el a Haditanács támogatása nélkül.²⁸

2.3. Habsburg–oszmán diplomácia a gyakorlatban

A tolmácsok vizsgálatában megjelenik a 17. századi Habsburg–oszmán kapcsolatrendszer azon fontos jellemvonása, hogy fő fókusza alapvetően két fontos problémacsoport körül összpontosult. Egyfelől a napi problémák orvoslása igényelt folyamatos beavatkozást – leegyszerűsítve azt is mondhatnánk, hogy a „kisebb ügyekre” koncentráló lokális diplomácia. Ennek szálai alapvetően a határvidéket igazgató budai pasák, illetve magyar oldalon a győri főkapitány, valamint a kisebb erösségek parancsnokai között szövődtek. Hasonló helyzettel találkozunk a monarchia délkeleti végeit védő horvát-szlavón végvidék esetében, jóllehet Győr²⁹ jelentőségét a török kor végéig kiemelte az a körülmény, hogy a rezidenciaváros legfontosabb elővédje volt. Másfelől, a végvidéken túl létezett a kapcsolattartásnak egy magasabb régiója, amely a két állam viszonyát a legfelsőbb szinten próbálta meg szabályozni. Jellemzően ide tartoztak a Habsburg–oszmán kompromisszumok útját egyengető béketárgyalások. A háborúkat

28 Uo., 26–58.

29 ném. Raab

és hadjáratokat lezáró bilaterális szerződések két fontos sajátosságára külön is érdemes felhívni a figyelmet: hosszadalmas és nehéz tárgyalások előzték meg őket, továbbá határozott időre szóltak, tehát a határidő közeledtével újból tárgyalóasztalhoz kellett ülni. Mindez azt jelentette, hogy mindkét oldalon állandóan szükség volt olyan személyek jelenlétére, akik nagyon alapos ismeretekkel rendelkeztek mind az aktuális ügyekkel, mind a múltbéli eseményekkel kapcsolatban, ennél fogva képesek voltak hitelt érdemlően képviselni a megbízó uralkodó érdekeit. A fenti kettősségből eredő párhuzamosságot, a helyi és birodalmi szintű diplomácia egymás mellett élését mindkét oldalon központi kontroll fogta össze, hiszen a Habsburg Monarchiában a Haditanács, az Oszmán Birodalomban a nagyvezír és a díván tartotta kézben az irányítást végsősoron mind a lokális, mind az államközi érintkezések esetében.³⁰

Az intenzív kapcsolattartás gyakori követjárást eredményezett a felek között. A legmagasabb rangú követek – főkövetek (*Großbotschafter, büyükelçi*) – a Habsburg–oszmán diplomácia legünnepélyesebb aktusában kaptak főszerepet, ugyanis ők vitték a partner uralkodó udvarába az aláírt békeszerződések végleges példányait. A küldetés formai kereteit szigorúan szabályozták: a követek mindig magas rangú személyek voltak (a Habsburg oldalon főrendek, az oszmánok részéről pasák), pazar ajándékokat vittek magukkal, nagy számú kíséretük pedig reprezentatív külsőségek között jelent meg Bécsben vagy Konstantinápolyban. A 17. században letisztult gyakorlat szerint a Habsburg és oszmán főkövetek egyszerre indultak útnak és küldetésük minden mozzanatát a két uralkodó egyenrangúságának a ceremóniális térben megnyilvánuló manifesztumaként értelmezték. Természetesen mindkét követség törekedett arra, hogy saját megbízóját minél méltóságteljesebben képviselje, a misszió így nem nélkülözte a pompás jeleneteket és ajándékokat, melyeknek csakis egyetlen célja volt: a képviselt uralkodó fenséges méltóságának (a követjelentésekben gyakran emlegetett *grandezza, splendor*) és autoritásának kifejezésre juttatása.³¹

30 A Haditanács szigorú kontrolljáról végvidéki ügyekben is legújabbban: BRANDL Gergely és mások „Kommunikáció és híráramlás: A Habsburg oldal tárgyalási stratégiái az 1627. évi szőnyi béke során”, *Aetas: Történettudományi Folyóirat* 33, 4. sz. (2018): 108–124. Ugyanez németül: „Kommunikation und Nachrichtenaustausch: Verhandlungsstrategie der habsburgischen Seite bei der Friedensverhandlungen von Szőny 1627”, *Chronica* 19 (2020): 113–140.

31 A követségek tipizálását Peter Meinenberger végezte el Johann Rudolf Schmidről szóló munkájában, jellemzően a többi, hasonló témájú munka is őt ismétli, jóllehet

Ezek a követek többnyire már nem folytattak érdemi tárgyalásokat, hiszen a békefeltételek meg- és újratárgyalásának idegőrlő munkáját már jóval a szerződések ratifikálása előtt elvégezték. Ez a feladat a harci cselekményeket lezáró béke esetén az uralkodók delegálta tárgyalóbiztosokra várt, ám a 17. századra jellemző békehosszabbítások és -megújítások során gyakran rendkívüli megbízott követek, *internunciusok* vitték véghez. Ők a főköveteknél alacsonyabb rangban teljesítettek szolgálatot, amit jól illusztrál az a körülmény, hogy a tekintélyesebb missziókkal ellentétben jóval szerényebb költségvetéssel és kisebb delegációval számolhattak. A reprezentatív külsőségek sem kaptak akkora hangsúlyt, mint a főkövetségek idején, mindez azonban nem kisebbitette az internunciusok (*Internuntius, küçük elçi*) érdemeit, akiket nem csupán az államközi szerződések feltételeinek megvitatására küldtek ki, hanem egyéb, a két állam viszonya szempontjából jelentősebb, feltétlenül diplomáciai érintkezést kívánó ügyekben is – ilyen volt például az uralkodók trónváltása, ezzel egyidőben a két állam viszonyának megerősítése az addig érvényben lévő feltételek mellett. A főkövetek kiküldésében szigorú kölcsönösségi elv érvényesült, tehát egy-egy követ indult útnak az oszmán és a Habsburg uralkodó képviselőjében, az internunciusok esetében ez viszont már nem általánosan jellemző.³²

Teljesen eltűnik azonban a paritás elve az állandó követségek esetében. A 16. század óta ismert jelenség, hogy a keresztény államok egyre bővülő köre létesített állandó érdekképviselőt a Portán. Mint más, az Oszmán Birodalomhoz fűződő diplomáciai kérdésben, ebben is az oszmánokkal kelet-mediterráneumi érdekeltségeik folytán intenzív érintkezést folytató velenceiek jártak az élen, akik már a bizánci időktől kezdve tartottak követet (*bailo*) Konstantinápolyban. Követségi rezidenciájuk a 15. század

az utóbbi évek kutatásai megmutatták, hogy a követségek típusainak definíciója további finomítást igényel. Vö. MEIENBERGER, *Johann Rudolf Schmid...*, 34–36; SZABADOS János, „»Ih awer befeise mih, daß ih sie beidte zue nahbarn mahen khan.« Die Karriere des deutschen Renegaten Hans Caspar in Ofen (1627–1660) im politischen und kulturellen Kontext”, 2 köt. (doktori disszertáció, Szegedi Tudományegyetem, 2019); CZIRÁKI Zsuzsanna, „Habsburg–oszmán diplomácia a 17. század közepén: Simon Reniger konstantinápolyi Habsburg rezidens kinevezésének tanúságai (1647–1649)”, *Századok* 149 (2015): 835–871; Ernst Dieter PETRITSCH, „Zeremoniell bei Empfängen habsburgischer Gesandtschaften in Konstantinopel”, in *Diplomatisches Zeremoniell in Europa und im mittleren Osten in der Frühen Neuzeit*, szerk. Ralph KAUF, Giorgio ROTA és Jan Paul NIEDERKORN, 301–322 (Wien, 2009).

32 MEIENBERGER, *Johann Rudolf Schmid...*, 34–36.

második felétől a város Pera (vagy tengerparton fekvő szomszédja, Galata) negyedében helyezkedett el, jelenlétük pedig a legújabb korig formálta a városnegyed arculatát és mentalitását.³³ Más államok ügyvivői (*agens*) vagy követei (*rezidens*) csak később telepedtek meg Konstantinápolyban, a Habsburg testvérek, V. Károly és I. Ferdinánd ambiciózus birodalmát 1555-től képviselte állandó követ a Portán.³⁴ Voltaképpen ők voltak azok, akik a Habsburg–oszmán diplomácia előretolt helyőrségeként, a diplomáciai immunitás kiforratlansága következtében állandó veszélynek kitéve próbálták védelmezni és érvényre juttatni a Habsburg államcsoportok érdekeit az oszmán kormányzati központ legmagasabb rangú funkcionáriusaival fenntartott, napi szintű érintkezés során. Jelenlétükre egyébként számított a Porta is, hiszen a szultán nem küldött hasonló feladattal megbízott követet egyik európai udvarba sem.³⁵ A magyar szóhasználatban „kapi-tihának” (*kapu-kethüdasi*) nevezett rezidens követek éveket töltöttek Konstantinápolyban és változatos szerepkörökben munkálkodtak: közvetítették a császár által felvetett ügyeket és reagáltak az oszmán kezdeményezésekre, miközben kiterjedt kémhálózatot szerveztek és kulcsfontosságú információkkal látták el a Habsburg udvart. Kihívásokkal teli, kockázatos munkájukat még inkább nehezítette a 17. század nagy részére jellemző oszmán kormányzati válság, amely jelentős bizonytalanságot idézett elő az ügyek

33 Eric R. DURSTELER, *Venetians in Constantinople: Nation, Identity, and Coexistence in Early Modern Mediterranean* (Baltimore, 2006), 23–24; Robert MANTRAN, „Foreign Merchants and the Minorities in Istanbul during the Sixteenth and Seventeenth Centuries”, in *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society*, szerk. Benjamin BRAUDE és Bernard LEWIS, 1. köt., 127–135 (New York, 1982). Galata és Pera nem válik el élesen egymástól a kora újkorban, noha eredetileg Galata az Aranyszarv-öböl partján létesült genovai kikötőt, Pera pedig a szárazföld belseje felé eső, velencei eredetű városnegyedet takarta, melyek idővel összenőttek. Vö. Alexander DE GROOT, „Die Dragomane 1700–1869: Zum Verlust ihrer interkulturellen Funktion”, in KÜRZ és mások, *Das Osmanische Reich...*, 473–490, 476.

34 TÖRÖK Pál, „A Habsburgok első sztambuli rezidense (Malvezzi János Mária)”, *Buda-pesti Szemle* 214 (1929): 413–435.

35 A jelenleg is érvényben lévő magyarázat alapján ennek első sorban hatalmi-ideológiai okai voltak. A muszlim jogfelfogás alapján ugyanis „igazhitűek” nem tartózkodhattak huzamosabb ideig nem muszlim uralkodó kormányzása alatt álló országban. Ehhez lásd például: ÁGOSTON Gábor, „Az oszmán és az európai diplomácia a kölcsönösség felé vezető úton”, in *Híd a századok felett: Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára*, szerk. HANÁK Péter és NAGY Mariann, 83–99 (Pécs, 1997).

intézésében már csak annál az egyszerű oknál fogva, hogy a hullámzó belső hatalmi viszonyok közepette gyakran cserélődtek a portai méltóságok.³⁶

A rezidens követek, ahogyan a főkövetek és internunciusok is, állandó kapcsolatban álltak a Haditanáccsal. Ez a kormány szerv állította ki az instrukcióikat és szervezte meg küldetésüket. Ám a Haditanács fennhatósága 1610 óta az oszmán diplomácia működtetésének minden szegletére kiterjedt a követségi személyzet kiválasztásától a konstantinápolyi utazás megszervezésén és a kötelező tisztelgő ajándékok összeállításán keresztül a lehetőség szerint folyamatos és széleskörű információáramlás biztosításáig. A követeknek részletes jelentéstételi kötelezettségük volt, amely kiterjedt a küldetés időtartama alatt rendszeresen beküldött jelentéseikre (*Relation*) és a hazatérésüket követő végbeszámolókra (*Finalrelation*) is. Ezek az iratok többségükben ma is elérhetők és lenyűgöző részletességgel festik le azt az intenzív együttműködést, ami a Habsburg–oszmán diplomácia frontharcosainak tekinthető követségi megbízottak, illetve a haditanácsi irodában dolgozó szakértők között épült ki az évtizedek során. Nem vitás, a Haditanács egyszerre működött egyfajta információs csomópontként és koordinatív szervként, amely a Habsburg–oszmán kapcsolattartás változatos munkaköröket betöltő funkcionáriusait tömörítette. Az irodában dolgozó, fentebb már említett személyeken és a Habsburg államgépezet egyéb területeiről érkező követeken kívül felügyelete alá tartoztak a kommunikációban megkerülhetetlen keleti nyelvek tolmácsai, a híráramlás folytonosságához nélkülözhetetlen futárok, de az Oszmán Birodalom területén működő informatori rendszert megtestesítő Titkos Levelezők hálózata is.³⁷

36 KEREKES, „Híd...”; MEIENBERGER, *Johann Rudolf Schmid...*, 59–62.

37 HILLER István, „A »Titkos Levelezők« intézménye”, in *R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv: Születésének 70. évfordulója ünnepére*, szerk. TUSOR Péter, 204–216 (Budapest, 1998); HILLER István, „A Habsburg informátorhálózat kiépítése az Oszmán Birodalomban”, in *Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben*, szerk. PETERCSÁK Tivadar és BEREZC Máttyás, 157–167, *Studia Agriensia* 20 (Eger, 1999).

3. Források és módszerek

A fenti rövid áttekintés azon fontosabb eseményekre koncentrált, melyek alapján elképzelhetjük a tolmácsok hétköznapijait meghatározó nagy 17. századi politikai folyamatokat Közép-Európában. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy ha végigpörgetjük a korszak eseménytörténetét, a kiemelkedő mozzanatok változatos módon, újra és újra ugyanazon alapvető adottságra mutatnak, nevezetesen arra, hogy az adott korszakban a szóbanforgó térség földrajzi, politikai és kulturális értelemben egyaránt két nagyhatalom összecsapásának helyszíne volt. A régióban nagyon komoly katonai potenciált felvonultató, határozott birodalmi koncepcióval rendelkező Habsburg és oszmán államalakulatok hatalmi ambícióinak vizsgálatát, tehát az utóbb inkább szitokszóként használt „birodalmi szempontot” így egyelőre nehezen tartom megkerülhetőnek a Habsburg–oszmán diplomáciát érintő bármilyen kérdésben.³⁸ Annak ellenére gondolom így, hogy magyar történelemszempontként a megközelítési módomban valószínűleg mindig tettenérhető lesz egyfajta érzékenység kisebb geopolitikai vagy társadalmi egységek iránt. Ezzel együtt szeretném azt hinni, hogy a napjainkban olyannyira népszerű, angolszász indíttatású „globális” történetírói irányzat (*global history*) célkitűzései között jól megfér az általam kutatott kisebb közösségek, társadalmi vagy hivatali csoportok vizsgálata. A nagyhatalmi szempontot, a nemzeti történetírást és a tisztán politikatörténeti szemléletet egyaránt ostorozó történetírás létjogosultságát aligha lehet megkérdőjelezni, ám ez a történetírói attitűd még mindig gyakorlati nehézségek tömkelegével küzd, elsősorban a forrás- és nyelvismeret terén, jóllehet már nem friss kezdeményezésről van

38 A birodalmi szemléletmódról, illetve ehhez kapcsolódóan a kultúrák összecsapásáról alkotott kritikát alighanem Samuel Huntington sokat bírált felvetései katalizálták. Vö. Samuel P. HUNTINGTON, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* (New York, 1996); Glenn E. PERRY, „Huntington and His Critics: The West and Islam”, *Arab Studies Quarterly* 24 (2002): 31–48. Kifejezetten a Habsburg–oszmán témához lásd: James D. TRACY, „The Habsburg Monarchy in Conflict with the Ottoman Empire, 1527–1593: A Clash of Civilizations”, *Austrian History Yearbook* 46 (2015): 1–26.

szó. A jelenlegi tudományosság viszonyait figyelembe véve abban reménykedem, hogy a magam részéről klasszikus forráscentrikus módon járulhatok hozzá az említett historiográfiai irányzat csiszolgatásához: a tolmácsok sokszínű szociokulturális közege, tág feladatköre, távoli régiókat összekötő életútja megbízható összehasonlítási pontot jelenthet a globális történetírásban kedvelt társadalmi hálózatok, interakciók és akkulturációs közegek vizsgálatában.³⁹

A kora újkori tolmácsolás problémakörének vizsgálatához ugyanakkor számos további narratíva áll rendelkezésünkre, melyeket sikerrel alkalmazhatunk a Habsburgok környezetében szolgáló keleti nyelvi tolmácsok esetében. Az általánosan érvényben lévő nagyobb értelmezési keretek közül különösen fontosnak tartom a diplomáciatörténeti megközelítést, hiszen – ahogyan az eddigi fejtegetéséből már kiderült – a tolmácsok jelenléte és tevékenysége elsősorban a Habsburg Monarchia és az Oszmán Birodalom komplex viszonyrendszerében ragadható meg. E tágabb témakör szakirodalmának tanulmányozása során az a benyomás erősödhet meg bennünk, hogy a vonatkozó történeti kutatások nagy része sokáig a politika- és hadtörténetre irányította a figyelmet a magyar történettudományban. Hasonlót állapíthatunk meg a nemzetközi történettudomány vonatkozásában azzal a kitételrel, hogy az Európa keleti felén építkező Habsburg Monarchia és a vele kapcsolatban álló kisebb államalakulatok története aligha tartozott valaha is a régió kívül eső történetírás prominens témái közé. Mindazonáltal az államélet és az eseménytörténet iránti érdeklődést nem tartom indokolatlannak, hiszen a téma intenzív regionális kutatottsága ellenére is sok olyan pont van még a 17. századi Habsburg–oszmán érintkezés – illetve e viszonyrendszer elmaradhatatlan komplementereként a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség – történetében, ahol további alapkutatásokra van szükség ahhoz, hogy egyáltalán az események főbb mozgatórugóit megérthessük.⁴⁰

39 A globális történetírással foglalkozó bőséges szakirodalomból lásd különösen az alábbi rövid összefoglalót: Richard DRAYTON és David MOTADEL, „Discussion: The Futures of Global History”, *Journal of Global History* 13 (2008): 1–21.

40 Csupán egyetlen példát kiragadva utalnék az 1662–1682 közötti időszak történetére a magyar historiográfiában, amely a történetírás 19–20. századi, általánosságok szintjén tapogatózva megfogalmazott és olykor ideológiai áthallásoktól sem mentes megállapításait követően az utóbbi időben került igazán a modern tudományosság homlokterébe. A feléledő figyelem számos ponton járult hozzá a korszak hazai és nemzetközi összefüggéseinek feltárásához. Lásd például: VARGA, *Válaszút*; KÁRMÁN Gábor, „Thököly Imre elfogása: A felső-magyarországi oszmán vazallus

A diplomáciatörténet területén uralkodó általános nemzetközi tendenciákról Arno Strohmeyer adott szisztematikus áttekintést, okfejtésében pedig éppen a Habsburg–oszmán diplomácia kora újkori evolúciója, illetve annak modern szemléletű vizsgálata adta a hivatkozási alapot. Az új irányvonalak között első helyen említi a történettudományban, azon belül a diplomáciatörténet művelésében bekövetkezett kultúratudományi fordulatot (*cultural turn*). E változás eredményeként ma már olyan kutatások keretében vizsgálják az államközi kapcsolatok jellemzőit, amelyek az ismert események mögötti mozgatórugókra világítanak rá. Az e szellemben született felvetések között gyakran bukkan fel a korszak diplomataihoz köthető kommunikációs stratégiák, idegenség- és másság-definíciók, reprezentációs gyakorlatok és ideológiák, szimbólumelméletek alkalmazása.⁴¹ Ebbe a gondolatkörbe jól beilleszthető a kulturális és nyelvi sokszínűségből fakadó közvetítőszerepek, így a kommunikációs akadályokat áthidaló tolmácsok személyének és tevékenységének vizsgálata.⁴²

A kulturális fordulatból kiindulva felépült egy másik narratíva, amely évek óta szilárdan tartja magát a keresztény államok és az Oszmán

állam bukása és az erdélyi diplomácia”, *Történelmi Szemle* 61 (2019): 411–431; BARTA M. János, „...valamely Istenét, vallását, Királysát és hazáját igazán szerető nemes ember...”: *Egy 17. századi főnemes, gróf Csáky István országbíró pályaképe* (Budapest, 2021); BARTA M. János és BALOGH Zsuzsánna, „Bánffy Dénes levelei Csáky Istvánhoz (1667–1669)”, *Lymbus: Magyarságtudományi Forrásközlemények* 14 (2016): 141–169; Georg B. MICHEL, *The Habsburg Empire under Siege: Ottoman Expansion and Hungarian Revolt in the Age of Grand Vizier Ahmed Köprülü (1661–76)* (Montreal–Kingston, 2021).

- 41 A teljesség igénye nélkül: Ursula LEHMKUHL, „Diplomatiegeschichte als internationale Kulturgeschichte: Theoretische Ansätze und empirische Forschung zwischen Historischer Kulturwissenschaft und Soziologischem Institutionalismus”, *Geschichte und Gesellschaft* 21 (2001): 394–423; Gunda BARTH-SCALMANI, Harriet RUDOLPH és Christian STEPPAN, szerk. *Politische Kommunikation zwischen Imperien: Der diplomatische Aktionsraum Südost- und Osteuropa*, Innsbrucker Historische Studien 29 (Innsbruck, 2009); Geoff ELEY, „Mi a kultúrtörténet?”, ford. KISANTAL Tamás, *Aetas: Történettudományi Folyóirat* 25, 2. sz. (2010): 167–179; Arno STROHMEYER, „Trendek és perspektívák a kora újkori diplomáciatörténetben: A konstantinápolyi Habsburg diplomatai esete”, ford. KÁRMÁN Gábor, *Történelmi Szemle* 59 (2017): 177–198; Christian WIELAND, „The Consequences of Early Modern Diplomacy: Entanglement, Discrimination, Mutual Ignorance – and State Building”, in *Structures on the Move: Technologies of Governance in Transcultural Encounter*, szerk. Antje FLÜCHTER és Susan RICHTER, 271–285 (Heidelberg, 2012).

- 42 STROHMEYER, „Trendek...”

Birodalom kapcsolattörténetének kutatásában. A kora újkori konfliktuskezelés különféle módozataira irányuló megközelítés központi eleme az a célkitűzés, hogy felülemelkedjen a fentebb már említett, birodalmak és civilizációk közti összecsapások elméletén. Nem függetlenül a globális történetírástól, a szükségszerű egymásnak feszülés axiómája helyett inkább olyan problémafelvetésekkel dolgozik, amelyek az egymással érintkező, akár szélsőséges mértékben eltérő politikai-kulturális entitások kapcsolódási pontjait mutatja meg. Tehát a nemzetközi diplomácia azon színterére irányítja a figyelmet, ahol az egyébként nyilvánvaló ellentétek dacára is valamifajta együttműködés valósulhatott meg a diplomáciai teátrum egyes szereplői között. Az imént említett kultúratudománytól azért sem független ez a szemléletmód, mert az többnyire olyan jelenségekkel foglalkozik, ahol főként kultúrákötött elemek jutottak szerephez alapvetően politikai természetű konfrontációk során. Ezzel együtt a konfliktuskezelés stratégiáinak és lehetséges eszközeinek megfigyelése egyre nagyobb teret hódít a Habsburg Monarchia és az Oszmán Birodalom kapcsolattörténetének vizsgálatában, hiszen ma már jól látszik, hogy a közép-európai Habsburg–oszmán rivalizálás kutatásában jelentős igény mutatkozik a nyilvánvaló különbözőségek és ütközési pontok merev ellentétpárokból való kezelésének feloldására.⁴³

Nem kevésbé érdekes jelenség az a nemzetközi szakirodalomban megfigyelhető sajátosság sem, hogy míg a keresztény és muszlim államalakulatok kora újkori párhuzamos történetének kutatásában a Mediterráneum térsége örvendett különös népszerűségnek, az utóbbi időben kissé felélenkült Kelet-Európa két meghatározó nagyhatalmi szereplőjének, a Habsburg és az oszmán birodalmak közös történetének kutatása. Mindez nem utolsósorban annak a változásnak köszönhető, hogy újabban a korábban „perifériának” tekintett területek – bizonyos szempontból ide tartozik a Habsburg Monarchia is – nagyobb figyelmet kapnak az egyes kutatási projektekben. A legfrissebb eredmények ráadásul azt mutatják, hogy sok hasznos új információt nyerhetünk, ha kilépünk a hagyományos földrajzi keretek közül és egyéb – gazdasági, mentalitásbeli, kulturális – összefonódások alapján gondolunk újra eddig egységes birodalomként vagy a centrum–periféria két-pólusú megközelítés mentén befolyási övezetként értelmezett formációkat. A nagyobb régióegyütteseket még alkalmasabb vizsgálati tereppé teszi az, hogy esetükben bőven nyílik lehetőség az utóbbi évek szent gráljaként

43 Norbert SPANNENBERGER és ARNO STROHMEYER, „Einleitung”, in SPANNENBERGER és STROHMEYER, *Frieden und Konfliktmanagement...*, 11–28.

tisztelt „transzimperialis kontaktzóna” elméletének tanulmányozására. Az egyelőre kísérleti szakaszban lévő elmélet lényege abban áll, hogy teljes diverzitásában próbál megragadni olyan rendkívül összetett, nagy regionális formációkat, ahol a kulturális, nyelvi, etnikai és politikai sokszínűségre építő szociokulturális gyakorlatok a társadalom évezredek alapélményeinek számítanak.⁴⁴

A kora újkori tolmácskutatók szempontjából ugyancsak inspirálónak tartom a mikrotörténetírás napjainkban zajló megújulását, melynek keretében az események középpontjában álló „fontosabb” történelmi szereplők mellett a múlt félárnyékos zugaiban meghúzódó mellékszereplők is a tudományos érdeklődés középpontjába léptek.⁴⁵ A Habsburg–oszmán kapcsolattörténetben reménykeltők azok a kezdeményezések az elmúlt néhány évből, amelyek a nők és családok történetén, a végvári katonaság vagy éppen renegátok történetén keresztül – tehát mintegy „alulnézetből” – mutatják meg eddig ismeretlen oldaláról a korszakot.⁴⁶ Ám hasonló

44 Kézenfekvő példa erre: Stefan ROHDEWALD, Stephan CONERMANN és Albrecht FUESS, szerk., *Transottomanica: Osteuropäisch-osmanisch-persische Mobilitätsdynamiken* (Göttingen, 2019). A módszer alkalmazásáról a keleti tolmácsok témakörében lásd: E. Natalie ROTHMAN, *The Dragoman Renaissance: Diplomatic Interpreters and the Routes of Orientalism* (Ithaca, NY, 2021), 19. Hasonló szellemiségű, jelentős szakirodalmi reflexiót kiváltó munka: Mary Louise PRATT, *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation* (London, 1992). Egy ideje a Habsburg-világ és a Mediterráneum érintkezése is nagyobb figyelmet kap, lásd a legfrissebb irodalmat e téren: Antal MOLNÁR, „Ragusa and the Beginnings of the Balkan Missions”, *Dubrovnik Annals* 25 (2021): 89–112; Stefan HANSS és Dorothea McEWAN, szerk., *The Habsburg Mediterranean 1500–1800* (Wien, 2021).

45 Témám szempontjából különösen releváns a prozopográfia és mikrotörténet kapcsolata, vö. Wolfgang REINHARD, „Die Nase der Kleopatra: Geschichte im Licht mikropolitischer Forschung; Ein Versuch”, *Historische Zeitschrift* 293 (2011): 631–666.

46 A teljesség igénye nélkül: GÉRA Eleonóra, *Házasság Budán: Családtörténetek a török kiűzése után újjászülető (fő)városból 1686–1726* (Budapest, 2019); GÉRA Eleonóra, „Mulier Imperiosa: The Stepfamilies of Eva Elisabetha in Buda in the First Half of the Eighteenth Century”, *Hungarian Historical Review* 8 (2019): 789–811; FAZEKAS István, „A Magyar Udvari Kancellária és hivatalnokai a 16–18. században: Hivatalnoki karrierlehetőségek a kora újkori Magyarországon”, *Századok* 148 (2014): 1131–1155; András OROSS, „Karriermöglichkeiten und Adelsstandserhebungen von Kameralbeamten in Ungarn nach der Türkeizeit”, in *Zwischen Archiv und Heraldik: Festschrift für Michael Göbl*, szerk. Irmgard PANGERL és Zdislava RÖHSNER, 109–122 (Wien, 2019); OROSS András, „A magyarországi végvidéki katonaság járandóságai a 17. század közepén”, *Századok* 152 (2018): 1077–1094; TÓTH Hajnalka, *A Kani-zsával szembeni végvidék Gyöngyösi Nagy Ferenc levelezése tükrében (1683–1690)*

sikereket könyvelhet el a témám szempontjából kulcsfontosságú Habsburg udvar kevésbé prominens szereplőinek kutatása. Ezen a területen már a legfrissebb, technológiai újításokkal felvértezett prozopográfiai projektekre támaszkodhattam.⁴⁷ Az utóbbi évek udvartörténeti kutatásainak eredményeként ma már pontos információkkal rendelkezünk a bécsi Habsburg udvar mélyebb, részleteiben eddig alig vagy egyáltalán nem ismert rétegeiről, amilyen például az udvarhölgyek vagy akár az udvari mesteremberek világa, sőt bizonyos esetekben az a sajátos szimbiózis is feltárul, amely a Hofburg és a rezidenciaváros társadalma között alakult ki.⁴⁸

Az udvartörténettől nem teljesen függetlenül fejlődik a kora újkori hivatalnokréteg kutatása. A napjainkban sokszor régimódiaként megbélyegzett kormányzattörténet számára nem újkeletű a hivatalok és az ott dolgozó személyek történeti fejlődésének vizsgálata, mely már a várostörténeti kutatásokban is jelentős eredményekhez vezetett. A Haditanács mint elsődleges felettes szerv szerepét a tolmácsok tevékenységében sem lehet eléggé hangsúlyozni és ebben a munkában is fontos viszonyítási pontként tekintek erre a hivatalra. Fontosnak tartom felhívni a figyelmet arra, hogy a haditanácsai állományba besorolt tolmácsok felfoghatók olyan hivatalnokként, akik tisztán szakértelmüknél fogva kerültek az államgépezetbe. Ez a jelenség egyébként már a modern szakhatóságok kialakulásának előszobájaként tekinthető a kora újkorban. Ennek ellenére nem állíthatjuk, hogy a tolmácsok kívül estek volna a korszakra olyannyira jellemző, a kormányzatot és

(Szeged, 2013); SZABADOS, „»Ih awer befleise mih...«” A nemzetközi szakirodalom mindeddig inkább a 17. századra koncentrált, lásd például: Eric R. DURSTELER, *Renegade Women: Gender, Identity, and Boundaries in the Early Modern Mediterranean* (Baltimore, 2011); Tobias P. GRAF, *The Sultan's Renegades: Christian-European Converts to Islam and the Making of the Ottoman Elite, 1575–1610* (Oxford, 2017).

47 *Kaiser und Höfe: Personendatenbank der Höflinge der österreichischen Habsburger in der Frühen Neuzeit*, Ludwig-Maximilians-Universität München, Fakultät für geschichts- und Kunstwissenschaften, Historisches Seminar, <https://kaiserhof.geschichte.lmu.de/>; *The Viennese Court: A prosopographical portal*, <https://viecpro.oeaw.ac.at/>, hozzáférés: 2022.01.26.

48 Herbert HAUPT, *Das Hof- und hofbefreite Handwerk im barocken Wien 1620 bis 1770: Ein Handbuch* (Innsbruck–Wien–Bozen, 2007). A Habsburg udvartartás és általában a kora újkor női aktorairól a teljesség igénye nélkül lásd az alábbi tanulmányköteteket: Susanne RODE-BREYMANN és Antje TUMAT, szerk., *Der Hof: Ort kulturellen Handelns von Frauen in der Frühen Neuzeit*, Musik-Kultur-Gender 12 (Köln–Weimar–Wien, 2013); Nadine AKKERMAN és Birgit HOUBEN, szerk., *The Politics of Female Households: Ladies-in-waiting across Early Modern Europe, Rulers & Elites 4* (Leiden, 2013).

az udvari életet ezer szállal átszövő patrónus–kliens-hálózatok hatókörén. Mégis nagy jelentőséget tulajdonítok annak, hogy a Haditanácson belül a tolmácsok, illetve a Bécs–Konstantinápoly tengelyen szolgáló „török futárok” és a kifejezetten oszmán témákkal foglalkozó tanácsosok már egy professzionális, specifikus ismeretekkel rendelkező hivatalnokcsoportot alkottak a Habsburg Monarchia keleti diplomáciájába. Hasonló összefüggésekre már egyéb területeken is felhívtelt a történész szakma, a szaktudás és a specializáció elterjedése az európai közigazgatásban az utóbbi időben mindinkább a kora újkori elitkutatás homlokterébe kerül.⁴⁹ Az innovatív, módszertani újdonságokból is bátran merítő új eredmények lassacskán átformálják a korszakról kialakított képünket – bár azt sem szabad elhallgatni, hogy sok esetben korábbi, akár 19. századi historiográfiai gyökerekhez nyúlnak vissza.⁵⁰

Újabbán tehát mind az udvar-, mind a hivatalnoktörténet közös vonása az események fő sodrát tekintve mindeddig kevesebb figyelemre méltított szereplők tanulmányozása. Mivel a tolmácsok a Habsburg udvartartásnak és a haditanácsi hivatalnoki gárdának egyaránt részét képezték, az ő történetük sem különbözik ettől. Ráadásul a klasszikus szemléletmód alapján ők nem is másod-, hanem inkább harmadvonalbeli szereplői a Habsburg–oszmán diplomáciának, hiszen az érdeklődés korábban jórészt az uralkodók közvetlen környezetéből kikerülő befolyásos udvari tanácsadókra, illetve a tárgyalásokat előkészítő és lebonyolító követekre irányult. Mindazonáltal bízhatunk abban, hogy személyük és széleskörű feladataik megismerése hozzásegít bennünket ahhoz, hogy plasztikus képet alkothassunk a diplomáciatörténet eddig alig ismert aspektusairól. Reményeim szerint következtetésem nem csupán a Habsburg Monarchia és az Oszmán Birodalom viszonylatában lesznek helytállóak.

49 Lásd többek között az alábbi tanulmánykötetben felvetett témákat: Johann Anselm STEIGER, Sandra RICHTER és Marc FÖCKING, szerk., *Innovation durch Wissenstransfer in der Frühen Neuzeit: Kultur- und Geistesgeschichtliche Studien zu Austauschprozessen in Mitteleuropa* (Amsterdam, 2010).

50 Michael HOCHEDLINGER és Thomas WINKELBAUER, szerk., *Herrschaftsverdichtung, Staatsbildung, Bürokratisierung: Verfassungs- und Behördengeschichte der Frühen Neuzeit*, Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 57 (Wien, 2010); Anita HIPFINGER és mások, szerk., *Ordnung durch Tinte und Feder: Genese und Wirkung von Instruktionen im zeitlichen Längsschnitt vom Mittelalter bis zum 20. Jahrhundert* (Wien, 2012).

A szűken vett Habsburg tolmácskutatás historiográfiáját illetően abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy mind a hazai, mind a nemzetközi szakirodalomban alapos tanulmányokra támaszkodhatom. A magyar történetírás érdeklődését már a 19–20. század fordulóján felkeltette az oszmánok felé hidat képező tolmácsok kérdése. A pozitivista történetírás köréből ki kell emelnem Takáts Sándor *Rajzok a török világból* című munkáját, melyben terjedelmes tanulmányt szentelt a magyar származású török íródeákok kérdéskörének. Hangsúlyozottan hazafias érzelmű írásában a kereszténymuszlim kultúrák határmezsgyéjén mozgó, magyarnak született írások mellett egy rövid kitérő erejéig foglalkozik néhány magyar származású császári tolmáccsal is, továbbá egy bekezdésben megemlékezik a tolmácstanoncok intézményéről, jóllehet információi ezekben a kérdéskörökben olykor szűkösek és leegyszerűsítőek, a levéltári adatok ellenőrizhetősége pedig komoly akadályokba ütközik.⁵¹ Szilágyi Sándor már egy teljes kötetet szentelt a legismertebb erdélyi tolmács, Rozsnyay Dávid életművének. 1867-ben megjelent munkájában azonban csak egy rövid bevezető erejéig foglalkozik a tolmács személyével, a kötet nagyrészt forrásközlés a Rozsnyaytól származó irathagyatékból.⁵²

Egy nagyobb 20. századi szünet után az utóbbi időben főként Kerekes Dóra munkássága lendítette előre a Habsburgok keleti nyelveket beszélő tolmácsaira vonatkozó vizsgálatokat: kiterjedt Habsburg–oszmán kapcsolattörténeti kutatásain belül több tanulmányban mutatta be a 17. század végének emblematikus tolmácsszereplőit.⁵³ Az általa tárgyalt korszakról kialakult képet szépen kiegészíti Tóth Hajnalka Johann Adam Lachowitzról,

51 TAKÁTS Sándor, *Rajzok a török világból*, 3 köt. (Budapest, 1915–1917), 1:96–97, 101–102.

52 SZILÁGYI Sándor, *Rozsnyay Dávid, az utolsó török deák történeti maradványai* (Pest, 1867).

53 KEREKES Dóra, „A császári tolmácsok a magyarországi visszafoglaló háborúk idején”, *Századok* 138 (2004): 1189–1228; KEREKES Dóra, „Frakcióharcok Bécsben a XVII. század végén”, *Lymbus: Magyarágtudományi Forrásközlmények* 6 (2008): 163–193; KEREKES Dóra, „Az első »Keleti Nyelvek Kollégiuma« Bécsben: A császári tolmácsok képzése a 17. század végén”, in *Österreichisch-ungarische Beziehungen auf dem Gebiet des Hochschulwesens – Osztrák–magyar felsőoktatási kapcsolatok*, szerk. K. LENGYEL Zsolt, NAGY József Zsigmond és UJVÁRY Gábor, 93–107 (Székesfehérvár–Budapest, 2010); KEREKES Dóra, „Transimperial Mediators of Culture: Seventeenth-Century Habsburg Interpreters in Constantinople”, in *A Divided Hungary in Europe: Exchanges, Networks and Representations 1541–1699*, szerk. Gábor ALMÁSI és mások, 2 köt., 2:51–68 (Cambridge, 2014).

a 17–18. század fordulójának jeles tolmácsáról készített elemzése.⁵⁴ Ha előrébb ugunk az időben, a 17. század első felének egy mozzanatát Hiller István vette tollvégre, aki *A tolmácsper* című írásában az 1630-as évek két rivalizáló tolmácsáról, Vincenzo Bratuttiról és Michel D’Asquier-ről jelentetett meg egy részletgazdag esettanulmányt.⁵⁵ Tágítja az ismeretszerzés körét Kármán Gábor Harsányi Nagy Jakabról szóló műve, aki monografikus keretek között, egy erdélyi török tolmács életén keresztül irányítottára a figyelmet a 17. századi Európa keleti felén tevékenykedő nyelvi intermediótorok kutatásában rejtlő kihívásokra és lehetőségekre.⁵⁶ Bár szigorú értelemben véve nem tartozik az itt tárgyalt időkörbe, a 17. századra vonatkoztatva is releváns észrevételeket meríthettem Ács Pál munkásságából, aki főként a 16. század renegát tolmácsfiguráival foglalkozott, jellemzően az oszmán oldalon.⁵⁷ A Közép-Európából elszármazott és az oszmán hivatalnokrétegbe integrált tolmácsok előfordulnak még egyéb munkákban, az ott feldolgozott személyek közül e munka lapjain is felbukkannak néhányan.⁵⁸

A keleti tolmácsok témaköre természetesen a Magyarországon kívüli szakmai közönséget is foglalkoztatja, jóllehet nem kifejezetten közép-európai kontextusban. A rendelkezésre álló gazdag szakirodalomból azokra koncentráltam, amelyek módszertani vagy tematikai szempontból hasznos adatokat, észrevételeket tartalmaznak a 17. századi Habsburg tolmácsokat

54 TÓTH Hajnalka, „Harminc év Habsburg-szolgálatban: Betekintés Johann Adam Lachowitz török tolmács áldozatos munkájába (1678–1709)”, *Fons: Forráskutatás és Történeti Segédtudományok* 26 (2019): 41–62.

55 HILLER, „A tolmácsper”.

56 KÁRMÁN Gábor, *Egy közép-európai Odüsszeia a 17. században: Harsányi Nagy Jakab élete* (Budapest, 2013). További, az erdélyi török tolmácsokkal foglalkozó írásai: KÁRMÁN Gábor, „Az erdélyi török deákok: Kora újkori értelmiségiek állami szolgálatban”, *Sic itur ad astra* 18, 1–2. sz. (2006): 155–182; KÁRMÁN Gábor, „Translation at the Seventeenth-Century Transylvanian Embassy in Constantinople”, in *The Ottoman Orient and East Central Europe*, szerk. Robert BORN és Andreas PUTH, 253–277 (Stuttgart, 2014).

57 ÁCS Pál, „Osztrák és magyar renegátok mint szultáni tolmácsok: Mahmúd és Murád terdzsumánok”, *Palimpszeszt* 10 (1998. ápr.), http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/10_szam/05.htm.

58 KÁRMÁN Gábor, „Zülfikár aga portai főtolmács”, *Aetas: Történettudományi Folyóirat* 31, 3. sz. (2016): 54–76; Gábor KÁRMÁN, „Grand Dragoman Zülfikar Aga”, *Archivum Ottomanicum* 35 (2018): 5–29; TÓTH Hajnalka, „Temesvári Oszmán Aga levélgyűjteménye: Habsburg–oszmán–kuruc határvidéki konfliktusok a 18. század elején”, in *Certamen III: Előadások a magyar tudomány napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szaksztyályában*, szerk. EGYED Emese és PAKÓ László, 283–294 (Kolozsvár, 2016).

illetően. A nemzetközi tudományosságot tekintve továbbra is tartja magát az a tendencia, hogy jellemzően egy-egy államalakulat keleti tolmácsai képezik a vizsgálódások tárgyát, míg egyre határozottabban jelenik meg az igény a nagyobb látószögű összehasonlításokra és általános érvényű leírásokra nemcsak a tolmácsok, hanem általában véve az Oszmán Birodalomhoz fűződő kora újkori diplomácia vonatkozásában is. A magam részéről úgy vélem, ez a célkitűzés jogos és fontos, ám egyelőre nem több pusztán illúzió. Tapasztalatom szerint – és ezzel a véleményemmel nem vagyok egyedül – alapvető kérdésekben nem látunk még tisztán, így amíg nem születnek meg azok az alap kutatások, amelyek megnyugtató válaszokat adnak az összehasonlítás alapját képező kérdésekben, addig bajosan képzelhető el olyan kompozíció, amely ne vezetné tévútra az olvasót.⁵⁹

A magunk portáján söprögetve azt tapasztalhatjuk, hogy a Habsburg Monarchia nyelvi szakemberei mindeddig csak egy nagyon szűk tudományos kör érdeklődését váltották ki, néhány kivételtől eltekintve jellemzően Ausztriában és Magyarországon.⁶⁰ Ernst Dieter Petritsch bécsi oszmanista és levéltáros gyűjtötte össze a 16. századi Habsburg tolmácsokról fellelhető adatokat és foglalkozott az első keleti nyelvi képzés elindításával, ám

59 A helyzet illusztrálására szűkebb szakterületemről szeretnék utalni arra a mindmáig általánosan elfogadott nézetre, mely szerint a Habsburg Monarchia portai rezidensei nem tudtak törökül. A 17. századot vizsgálva megbizonyosodtam afelől, hogy néhány kivételtől eltekintve a többség tudott. A rendkívüli követeknél ez az arány már rosszabb, ám közöttük is jól kirajzolódik az a tendencia, hogy a nyelvet bíró, a keleti kultúrákban járatos delegációvezetőt igyekeztek választani Bécsben, akit ráadásul mind a nyelvet, mind a közeget magas szinten ismerő segítőkkel támogat-tak a küldetés során. Vö. Zsuzsanna CZIRÁKI, »Mein gueter, väterlicher Maister«: Wissensübertragung unter Diplomaten der kaiserlichen Interessenvertretung an der Hohen Pforte in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts», *Chronica* 19 (2020): 42–83. Az európai követek nyelvtudásbeli problémáihoz lásd: ROTHMAN, *The Ottoman Renaissance*, 6. A nála oldalszám nélkül hivatkozott munkák: Almut HÖFERT, *Den Feind beschreiben: „Türkengefahr“ und europäisches Wissen über das Osmanische Reich 1450–1600* (Frankfurt, 2003); Linda MCJANNET, *The Sultan Speaks: Dialogue in English Plays and Histories about the Ottoman Turks* (New York, 2007).

60 Kivételként erősíti a szabályt: Alastair HAMILTON, „An Egyptian Traveller in the Republic of Letters: Josephus Barbatius or Abudacnus the Copt”, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 57 (1994): 123–150; Alastair HAMILTON, „Michel d’Asquier, Imperial Interpreter and Bibliophile”, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 72 (2009): 237–241.

munkája alig talált követőkre.⁶¹ Kivételnek számít a Bécsi Tudományegyetem német származású neogrecistája, Gunnar Hering munkássága a konstantinápolyi görögök újkori szellemi teljesítményéről, melynek keretében terjedelmes tanulmányt szentelt a 17. század jeles tolmácsának, Nikúsziosz Panajótisznak.⁶² Az osztrák egyetemi oktatásban mindazonáltal több szakdolgozat és doktori disszertáció született, bár elgondolkodtató, hogy inkább fordítástudományi megközelítéssel dolgozták fel a témát. Cécile Balbous a tolmácstanoncok képzésével foglalkozott, szakdolgozata egy rövidebb könyv formájában jelent meg. Mellette Clara Reitert kell kiemelni, aki általában véve a bécsi és madridi Habsburg udvarok többnyelvűségét és az ott élő tolmácsokat vizsgálta. Mindkettőjükéről elmondható, hogy a források kezelése és a kutatás kontextusának kialakítása során elsősorban nem történelmi szemlélet vezérelt őket. Eltérő szemléletmódjuknak azonban megvan az az előnye, hogy a számomra otthonos történettudományi megközelítést összevetettem, hovatovább gazdagíthattam a társdiszciplínák – elsősorban a kultúratudomány és a történelmi fordítástudomány – e témában zajló diskurzusaival.⁶³

Közép-Európához képest összehasonlíthatatlanul nagyobb népszerűségnek örvend a Velencei Köztársaság tolmácsainak kutatása. Ezen a területen E. Natalie Rothman végzett nagyon fontos munkát az utóbbi másfél évtizedben, aki több tanulmányban és monográfiában tett alapvető és a további kutatások irányát nagy mértékben meghatározó megállapításokat

61 PETRITSCH, „Die Wiener Turkologie...”, 25–40; Ernst Dieter PETRITSCH, „Erziehung in »guten Sitten, Andacht und Gehorsam«: Die 1754 gegründete orientalische Akademie in Wien”, in KURZ és mások, *Das Osmanische Reich...*, 491–502.

62 Gunnar HERING, „Panagiotis Nikousios als Dragoman der kaiserlichen Gesandtschaft in Konstantinopel”, *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* 44 (1994): 143–178.

63 Cécile BALBOUS, *Das Sprachknaben-Institut der Habsburgermonarchie in Konstantinopel* (Berlin, 2015); Clara REITER, „In Habsburgs sprachlichem Hofdienst: Translation in den diplomatischen Beziehungen zwischen den Höfen von Madrid und Wien in der Frühen Neuzeit” (doktori disszertáció, Karl-Franzens-Universität Graz, 2015); Clara REITER, „Vermittler zwischen Ost und West: Hofdolmetscher am Habsburger Hof”, in BARTH-SCALMANI, RUDOLPH és STEPPAN, *Politische Kommunikation...*, 257–273; Clara REITER, „»...wo der Dolmetsch allzeit interpretiert.« Das Hofdolmetscheramt am Wiener Hof: Vom Karrieresprungbrett zum Abstellgleis”, *Lebende Sprachen* 58 (2013): 197–220.

a kora újkori velencei tolmácsszolgálattal kapcsolatban.⁶⁴ *The Dragoman Renaissance* című friss munkáját azért tartom érdemesnek kiemelni, mert talán ez a műve fejezi ki leginkább az utóbbi időszak legfontosabb törekvéseit: az erős kultúratudományi attitűdöt, az eurocentrikus világkép kitágítását és egyúttal az „oszmán szempont” beemelését a globális történetírásba. Rothman a kulturális antropológia talaján állva az orientalizmust Kelet és Nyugat egyenrangú kölcsönhatásaként jeleníti meg, amelyben kulcsszerepet juttat a két – vagy akár több – szociokulturális közegben is járatos, művelt és iskolázott konstantinápolyi dragománoknak. Az általa bemutatott, az Oszmán Birodalom fővárosában szocializálódott görög, itáliai vagy akár arab hátterű, latin vagy keleti keresztény tolmácsfamíliák néhány tagja a Habsburgokat is szolgálta, így kutatása néhány ponton egybecseng az enyémmel. Az alábbiakban többször utalok munkáira, amit nemcsak a velencei és a Habsburg tolmácsok közötti átfedés indokol, hanem az is, hogy jó néhány felvetését rendkívül inspirálónak, másokat vitára kívánkozóknak tartom.

Mind a Habsburg, mind a más keresztény államok keleti tolmácsait középpontba állító vizsgálatokra jellemző a prozopográfiai vagy biográfiai szemléletmód, vagyis az, hogy leginkább egy-egy kivételes jelentőségű tolmács személyét, ritkábban egy jellegzetes eseménysorhoz köthető csoport tagjait, azok élettörténetét tárják fel figyelemreméltó alapossgal. Habsburg vonatkozásban megfigyelhető még egy másik markáns jellemvonás, jelesül egy, a narrációban megfigyelhető nagyobb kronológiai töréspont: a 17. század végétől működő, a 18. és 19. században pedig dinamikusan fejlődő keleti nyelvek akadémiaja már sokkal inkább vonzotta a szakma érdeklődését. A korábbi évszázadok tolmács története a Habsburg Monarchiában jellemzően marginális maradt.

Ennek a látszólagos háttérbe szorulásnak az egyik oka bizonyára a téma szerteágazóságában keresendő. Az Oszmán Birodalom és az európai államok kapcsolatának történeti kontextusa hét évszázadot ölel fel, e bonyolult

64 E. Natalie ROTHMAN, „Between Venice and Istanbul: Trans-Imperial Subjects and Cultural Mediation in the Early Modern Mediterranean” (doktori disszertáció, University of Michigan, 2006); E. Natalie ROTHMAN, „Interpreting Dragomans: Boundaries and Crossings in the Early Modern Mediterranean”, *Comparative Studies in Society and History* 51 (2009): 771–800; E. Natalie ROTHMAN, *Brokering Empire: Trans-Imperial Subjects between Venice and Istanbul* (Ithaca, NY, 2011); E. Natalie ROTHMAN, „Dragomans and ‘Turkish Literature’: The Making of a Field Inquiry”, *Oriente Moderno* 93 (2013): 390–421; ROTHMAN, *The Dragoman Renaissance*.

viszonyrendszer számtalan új elemmel gazdagodott a hosszú idő alatt, miközben jellegét tekintve is változott, ahogyan maguk az egyes államok is. Természetesen a tolmácsolás problémája sem maradt állandó, jóllehet a feladat lényegében mindvégig ugyanaz volt: biztosítani az érintkező hatalmak közötti kapcsolattartás zökkenőmentességét. Alább még részletesebben lesz szó róla, egyelőre azonban csak a módszertani nehézségek szempontjából tartom szükségesnek kiemelni a tolmácsfeladat rendkívüli összetettségét, azt az általános jellemvonást, ami az idővel változó paraméterek között mégis egyfajta állandóságot képviselt. A tolmács személyének, funkciójának, kulturális közegének – helyesebben közegeinek – és nyelvi kompetenciáinak minden részterületet integráló elemzése aligha volna megvalósítható egyetlen írásmű keretei között. Így a témával foglalkozó korábbi irodalom tanulságai alapján egy olyan fő irányvonal követése mellett döntöttem, ami mederben tartja a szerteágazó információtömeget, egyben új és széles körben hasznosítható tudásbázist képez későbbi munkák számára általában csak nehezen hozzáférhető adatok alapján. Az adatok összegyűjtése és kiértékelése során elsődleges céлом volt a Habsburg udvartartás funkcionáriusai közé betagolt, keleti nyelvekre specializálódott fordító-tolmács szakszemélyzet vizsgálata. A tolmácsok személyes élettörténetének és a Habsburg–oszmán kapcsolatokban, hovatovább a Habsburg Monarchia oszmán diplomáciájának működtetésében betöltött szerepük középpontba állítása leginkább az aktor-centrikus, praxeológiai jellegű megközelítéshez áll legközelebb.⁶⁵ A feldolgozás során arra törekedtem, hogy a levéltári mélyfúrásokból kinyert adattömeg alapján minél többet megmutathassak e sajátos udvari funkciócsoport összetételéről, működéséről és életkörülményeiről. Megjegyzendő, hogy a tolmácsok keze alól kikerülő iratanyagot is ezek között a keretek között értékeltem, tehát a dokumentum keletkezésének körülménye és annak készítője, nem pedig a szöveg maga áll a vizsgálat homlokterében. Munkám tehát nem terjed ki a

65 Leginkább az alábbi tanulmánykötetek munkáit tartottam inspirálónak: Hillard von THIESSEN és Christian WINDLER, szerk., *Akteure der Außenbeziehungen: Netzwerke und Interkulturalität im historischen Wandel* (Köln–Weimar–Wien, 2010); Arndt BRENDECKE, szerk., *Praktiken der Frühen Neuzeit: Akteure, Handlungen, Artefakte* (Köln–Weimar–Wien, 2015); Reinhardt BUTZ és Jan HIRSCHBIEGEL, szerk., *Informelle Strukturen bei Hof: Dresdner Gespräche III zur Theorie des Hofes*, 2. köt., Vita curialis: Form und Wandel höfischer Herrschaft (Berlin, 2009); Hillard von THIESSEN és Christian WINDLER, szerk., *Nähe in der Ferne: Personale Verflechtung in den Außenbeziehungen der Frühen Neuzeit*, Zeitschrift für Historische Forschung: Beiheft 36 (Berlin, 2005).

tolmácsok produktumainak nyelvészeti és fordítástani elemzésre, ahogyan arra sem, hogy filológiai teljesítményük alapján értékeljem őket. Már csak azért sem, mert sok esetben ezt már elvégezték a 19–21. századi oszmanisztika jeles képviselői.

Mindamellettt feltétlenül szükségesnek láttam, hogy valamelyest könyvnyitsek munkám szerkezetén, hiszen nem lazán egymásba fonódó élettörténetek adatsorainak bemutatására törekedtem. Ehelyett az volt a célom, hogy az apró részletekből kirajzolódó fontosabb motívumokon keresztül nyissak ablakot a források töredezettsége folytán csak nehezen megismerhető tolmácsvilágra. Ugyanígy szerettem volna elkerülni a 17. század történetének újrameséléséből fakadó buktatókat. A tolmácsok a Habsburg-oszmán érintkezés számtalan fontos és kevésbé fontos eseményénél voltak jelen, melyek részletes bemutatására itt természetesen nem nyílik lehetőség. Az eseménytörténetben való eligazodást a fenti rövid történeti áttekintéssel és lábjegyzetben közölt szakirodalmi utalásokkal igyekeztem támogatni a korszakot kevésbé ismerő olvasó számára.

További nehézséget okozhat a szövegben különféle kontextusokban felmelegetett mintegy hetven tolmács – továbbá legalább ennyi Habsburg, illetve oszmán diplomata és kormányzati szereplő – tevékenységének és élettörténetének párhuzamos követése. A tájékozódás megkönnyítése érdekében illesztettem a kötet végére egy áttekintést az Oszmán Birodalomba küldött követekről, haditanácsi elnökökről, illetve egy adattárat, mely a fontosabb Habsburg keleti tolmácsokról fellelt prozopográfiai adatokat tartalmazza rövid, közérthető formában. Utóbbi lehetőségre Katrin Keller és Alessandro Catalano Harrach bíboros naplójegyzeteit feldolgozó monumentális szövegkiadásában figyeltem fel. Ám ez a megoldás már bizonyított az én témámhoz még közelebb álló munkában: Fazekas István akadémiai doktori értekezése a kora újkori Magyar Kancellária működéséről és személyi összetételéről ugyancsak kiegészült egy rendkívül hasznos prozopográfiai résszel.⁶⁶

Mindezekhez hozzáfűznék még egy technikai jellegű megjegyzést az általam használt tolmács-fogalomról. Fordítás és tolmácsolás a kora újkorban nem váltak el teljesen egymástól, a tolmácsoktól egyszerre várták ugyanazon nyelvi kompetencia mindkét megnyilvánulási formáját. Maga a

66 Alessandro CATALANO és Katrin KELLER, szerk., *Die Diarien und Tagzettel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach (1598–1667)*, 7 köt., Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs 104 (Wien, 2010); FAZEKAS, *A Magyar Udvari Kancellária...*

tolmács elnevezés sem különböztette meg ezt a két, ma már a tolmácsképzés módszertanában is élesen elváló tevékenységet. Forrásaim egyöntetűen tolmácsnak nevezik a fordítás-tolmácsolás feladatával megbízott személyt azon a nyelven, amelyen az illető irat született: németül „Dolmetsch” vagy „Tolmetsch”, latinul „interpres”, olaszul „interprete”, törökül „tercüman”. Az utóbbi elnevezés alakváltozatai a Közel-Kelet legtöbb kultúrájában megjelennek és ebből a szóból eredeztethető a „dragomán” kifejezés, amelyet az Oszmán Birodalommal kapcsolatot létesítő európai államok terminológiája is átvett.⁶⁷ Ennek megfelelően a Habsburg adminisztráció szintén dragománnak nevezte az oszmán fennhatóságú területről származó keleti tolmácsait.⁶⁸ Mindezt kiegészíteném azzal a megfigyeléssel, hogy többnyire a Konstantinápolyban szolgálatot teljesítő, keleti származású tolmácsokat nevezték így, a Habsburg Monarchia területén tevékenykedőket alig. Sőt, amennyiben egy Keleten verbuvált tolmácsot áthelyeztek Habsburg felségterületre, általában az elnevezés is változott: Giovanni Battista Corelt pályafutása során portai szolgálata idején dragománnak nevezték (1645), bécsi és gráci évei alatt (1646–1649) inkább a latin vagy német terminust alkalmazták rá. Mindez azonban nem változtat azon, hogy bár a terminológiát tekintve a mai magyar nyelv is különbséget tesz fordítás és tolmácsolás között, ebben a munkában az egyszerűség kedvéért a tolmács kifejezést használom, ami tehát a kora újkori nyelvi közvetítők esetében mindkét tevékenységet magában foglalta. Ma már általánosan ismert a tolmácsok által a fordítás-tolmácsoláson túl ellátott feladatok sokasága, a későbbiek során erre a komplexitásra is kitérek majd.

Az eddigiek alapján sejthető, hogy a Habsburgok mellett szolgáló tolmácsok kutatásában eddig elért eredmények dacára a kortárs történeti és interdiszciplináris narratívák bőven nyújtanak lehetőséget az új értelmezési keretek kialakítására, hovatovább újabb következtetések levonására. Mégis úgy gondolom, igazi alapkutatás csak a jól bevált módon, vagyis tekintélyes forrásbázis bevonásával végezhető. Számomra a bécsi központi levéltárak gyűjteményei jelentették azt a biztos kiindulási pontot, amelyre munkámat felépíthettem. A levéltári kutatást a korszak kutatói számára jól ismert bécsi Österreichisches Staatsarchiv részlegeiben, a Haus-, Hof- und Staatsarchivban, a Hofkammerarchivban és a Kriegsarchivban kezdtem meg. Eleinte azon a nyomon haladtam, amelyen a témával korábban

67 A dragomán szó etimológiájának legfrissebb összefoglalását lásd: ROTHMAN, *The Dragoman Renaissance*, 4.

68 Erről összefoglalóan lásd: REITER, „In Habsburgs...”, 43.

foglalkozó kollégák is; az alapvető jelentőségű és gyakran forgatott *Turcica*, *Hungarica*, a haditanácsi protokollkötetek (*Hofkriegsrat – Protokolle*) és kamarai iktatókönyveket (*Hoffinanz-Bücher*) követően azonban figyelmem olyan forráscsoportok felé fordult, amelyek kevésbé vagy egyáltalán nem találtak utat az eddigi tolmács-szakirodalomba. Ezekre az alábbiakban pontosan felhívom majd a figyelmet, a kötet végén található forrásjegyzék pedig részletes tájékoztatást nyújt a hivatkozott források lelőhelyéről. Előjáróban azonban mindenképpen kiemelném közülük a Habsburgok házi levéltárában őrzött főudvarmesteri és főudvarimarsalli levéltárakat (*Hofsarchive – Obersthofmeisteramt, Obersthofmarschallamt*), ahol a tolmácsokat is magába foglaló uralkodói udvartartás iratai között a számomra oly fontos szereplők közül többen felbukkantak. Kellemes meglepetést okozott a Haditanács egyébként nagy iratpusztulást elszenvedett aktáinak tanulmányozása és a kormány szerv kancelláriájának utóbbi időben előkerült töredekes gyűjteménye (*Wiener Hofkriegsrat – Akten, Hofkriegs-Kanzleiarchiv*). Hasonlóan szerencsés volt az Udvari Kamara levéltárában megőrzött Hofquartier-kötetekkel, vagyis a Bécsben szolgálati szálláshelyre jogosultak nyilvántartásával (*Alte Hofkammer – Hofquartierakten und -bücher*), a Magyar Kamara és az Alsó-ausztriai Kamara irataival való foglalatosság (*Hoffinanz Ungarn, Hoffinanz Österreich*), illetve a mesterségesen létrehozott, az oszmán ügyeket jó néhány doboz erejéig szisztematikusan tárgyaló *Reichsakten* átvizsgálása. A kamarai források jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni: mozaikszerűen egészítik ki a *Turcica* vagy a Haditanács törzsanyagának tekinthető iratai alapján kialakult általános képet, különösen a hivatalközi ügymenetre, illetve – főként a sajátos ego-dokumentumoknak tekinthető szupplikációk révén – a tolmács-életút mögött megüzódó személyes történetekre vonatkozóan.

A bécsi levéltárak mellett Magyarországon kerültek elő fontosabb adatok a Habsburgok tolmácsaival kapcsolatban, jellemzően a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött családi levéltárakból (Esterházy és Zichy családok). Szintén Budapesten, az ELTE levéltári gyűjteményében őrzik a 17. század egyik jelentősebb főkövetének, Hans Ludwig Kuefsteinnek iratait, amely ugyanígy szolgált hasznos kiegészítésekkel, jóllehet a teljes Kuefstein-hagyaték nem képzelhető el a Linzben található töredékei nélkül. Hermann Czernin főkövet ma Csehországban őrzött levéltára hasonló jelentőséggel bír, hiszen az oszmán diplomácia szereplői közül még a jelentősebbek közül is csak kevéstől maradt fenn személyes gyűjtemény. Mivel tolmácsaim egy jól körühatárolható csoportja a Raguzai Köztársaságból

származott, a hozzájuk fűződő információkért a dubrovnikai városi levéltárat vettem célba. A sok helyszínen zajló munkát nem könnyítette meg a 2020 tavaszától terjedő világjárvány. A rapszodikusán bevezetett korlátozások közepette semmi esélyem sem lett volna végigvinni a kutatást kollégáim önzetlen segítsége nélkül: hálásan köszönöm Papp Sándor, Kármán Gábor, Tóth Hajnalka, Petr Maťa, és Robyn Radway támogatását, akik saját gyűjtéseikből bocsájtottak a rendelkezésemre jó néhány iratfelvételt.

Végezetül szeretném felhívni a figyelmet még egy körülményre, ami némiképp beszűkíti e munka lehetőségeit. Vezérfonalként elsősorban a publikálatlan forrásokra támaszkodtam, tehát a kutatás gyűjtőköre azokra az információkra terjedt ki, amelyeket a megmaradt levéltári anyagok alapján biztonsággal rekonstruálhattam. Bizonyára az aktuális társadalmi folyamatok is közrejátszanak abban, hogy az ettől eltérő, bizonytalan hátterű feltételezéseket különösen veszélyesnek tartom azért, mert könnyen tévútra vezethetik a képzeletgazdag olvasót. Így e munka legfőbb szerkesztőelve az az alapvető kérdés volt, hogy forrásaim milyen mértékű bepillantást engednek a tolmácsok mint főszereplők életébe, egyáltalán mely területekről szerezhethünk primér információkat róluk. Nem könnyítette meg a helyzetet, hogy a kora újkorra még olyannyira jellemző módon a kommunikáció jórésze szóban zajlott. Csak egy kézenfekvő példát említve: alig került elő elsődleges forrás arra vonatkozóan, hogy pontosan hogyan nézett ki egy tolmács instrukciója a megbízás pillanatában. Általában a Haditanács működése szempontjából egyébként rendkívül hasznos protokollumok sem jegyeznek meg többet annál, hogy az illető tolmácsot ellátták a szükséges utasításokkal. Ez többnyire szóban történt meg, így a közlés eredeti formájában sajnos örökre elillant. Ritkábban kerítettek írásban sort erre a lényeges mozzanatra – ebben az esetben főként a tolmácsok hagyatéka szolgálhatna biztosabb támpontokkal, már ha lennének ilyenek, de jelenleg nem ismert hasonló iratgyűjtemény.

Mindezek tudatában a források adta lehetőségeket szem előtt tartva határoztam meg e munka tematikus felépítését. Legelőbb a tolmácsfeladatok különféle aspektusait járom körül a nyelvi sokszínűségtől a szolgálati helyszíneken át a korszakban jellemző multifunkcionalitásig. Ezután a tolmácsok származási helyét, verbuválásuk és kiképzésük körülményeit mutatom be, majd az egyéni életutakat alapul véve kitérek arra, milyen hivatali előmenetelre számíthattak. A gazdag kamarai forrásadottságoknak köszönhetően a karrierépítést kiegészíthettem a tolmácsspálya anyagi megbecsülésére és a tolmácsok pénzügyi helyzetére irányuló megfigyelésekkel. Ezután

a rendelkezésre álló információk alapján megkíséreltem elhelyezni tolmácsaimat egy tágabb társadalmi kontextusban, azt vizsgálva, hogy milyen kollegiális, családi vagy baráti kapcsolatok hatottak életútjukra leginkább. Végezetül a tolmács életvilág azon szegmenseire igyekeztem némi fényt vetíteni, amelyek talán kevesebb figyelmet kaptak korábban: az utolsó fejezetben a tolmácsok személyisége és magánélete áll a középpontban, nem utolsósorban abból a hétköznapi megfigyelésből kiindulva, hogy a privátszféra és az azzal szorosan összefüggő psziché életünk professzionális oldalára is kihat.

4. A feladat

Központi kérdése munkámnak, hogy a tolmácsok miként és milyen körülmények között látták el a Habsburg Monarchiában rájuk bízott feladatokat. Ehhez azonban meg kell ismernünk a velük szemben támasztott elvárásokat, főképpen azt, hogy legszűkebb értelemben véve mit követelt meg tőlük megbízójuk. Az áttekintett levéltári anyag alapján a feladatkörök lenyűgöző komplexitása rajzolódott ki, melyek felkészültséget és rátermettséget egyaránt igényeltek. A tolmácsok előtt tornyosuló kihívásokat vizsgálva mindenekelőtt azt érdemes tisztázni, hogy milyen színvonalú és összetételű nyelvtudásra volt egyáltalán szükségük mindennapi munkájuk során. A korabeli „keleti nyelvek” („*orientalische Sprachen*”) gyűjtőnév alatt változatos nyelvi ismerethalmaz húzódtott meg, miközben bizonyos európai nyelvek elsajátítása is alapvető feltételként azonosítható, ezek kombinációja pedig egyénre szabott nyelvi repertoárként, mintegy szakmai névjegyként kísérte a tolmácsok munkásságát. A feladatellátás további fontos sajátossága egyes szolgálati helyszínekhez kötődik, illetve ahhoz a körülményhez, hogy a tolmácsok nagyobb része szüntelen mozgásban végezte munkáját. Ugyanígy a változékonyság és összetettség benyomását erősíti az általuk ellátott feladatkörök széles palettája, melyek a kora újkori hivatalnokcsoportokra jellemző funkcióhalmaz esetében talán nem meglepőek, a Habsburg–oszmán diplomácia fejlődéstörténetét tekintve elég fontosak ahhoz, hogy részletesen foglalkozzunk velük.

4.1. Nyelvtudás

Nem szorul különösebb magyarázatra a keleti nyelvek kiemelkedő jelentősége. Ezek között természetesen a török nyelv ismeretének tulajdoníthatjuk a legnagyobb szerepet, ami egyaránt kiterjedt az élőbeszédben használatos köznapi törökre és az írásbeli érintkezések során alkalmazott oszmán kancelláriai nyelvre. Ezt az alapvető nyelvtudásbeli igényt egy Habsburg

követ még kiegészítette azzal az elvárással, hogy a tolmács jól kell ismerje „a törökök kuriális stílusát és tárgyalási módját”.⁶⁹ A „dívánképes” nyelvtudás nehézsége mindazonáltal nem egyszerűen az arab betűkészlet birtoklásában állt, hanem sokkal inkább abban, hogy az átvételekben és szövegekben gazdag oszmánli gazdagon merített a perzsa és arab nyelvekből. A magabiztos iratolvasáshoz ma is elengedhetetlen az említett nyelvekben szerzett tájékozottság, ám itt sem csupán a beszélt, hanem a magasabb szintű irodalmi és kancelláriai nyelvhasználatra kell gondolni. A Habsburg keleti tolmácsok perzsa nyelvismerete azért is hasznosnak bizonyult, mert az Oszmán-házzal évszázadok óta rivalizáló Szafavida birodalom és a Habsburg Monarchia természetes szövetségesei voltak egymásnak az Oszmán Birodalom ellenében, így a nagy távolságok dacára időről időre kapcsolatot létesítettek egymással. A 16. századi előzményeket követően a 17. században még levelezett egymással a két uralkodó, ha a kapcsolat-tartás intenzitása nem is mondható jelentősnek.⁷⁰ A Szafavida udvarból beérkező levelekhez bizonyára szükséges volt a perzsa nyelv ismerete, ahogyan a ritkán előforduló, a sah udvarába indított Habsburg követségekhez is.⁷¹ A keleti nyelvek között felmerül még a tatár nyelv ismeretének igénye, hiszen a Habsburg udvar hullámzó intenzitású kommunikációs kapcsolatban állt az oszmán vazallus kánokkal. Az udvar keleti nyelvi tolmácsait ugyanúgy kirendelhették tatárok, mint törökök mellé, de valószínű, hogy tatár helyett leggyakrabban a törökön mint közvetítőnyelven keresztül érintkeztek velük.⁷²

69 „der Türggen natural stylum curiae et modum negotiandum” – Hans Rudolf Puchheim titkos jelentése, Bécs, 1634. szeptember 14., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 113. Bd. 3., fol. 368. A török nyelv kora újkori jelentőségéről és tanulmányozásának gyökereiről a Habsburgok németajkú felségterületein lásd: Franz BABINGER, „Die türkischen Studien in Europa bis zum Auftreten von Josef von Hammer-Purgstall”, *Zeitschrift der deutschen Gesellschaft für Islamkunde* 7, 3–4. sz. (1919): 103–129.

70 Ács Pál, „Iter Persicum”, in ALMÁSI és mások, *A Divided Hungary...*, 2:31–50. A 17. században fokozatosan erősödő európai jelenlétről Perzsiában lásd: Christian WINDLER, *Missionare in Persien: Kulturelle Diversität und Normenkonkurrenz im globalen Katholizismus (17.–18. Jahrhundert)* (Köln–Wiemar–Wien, 2018), 162.

71 Lásd például a perzsa sah levelének (s. l., 1630. március 9.) fordítását és a hozzá fűzött kommentárokat ismeretlen fordítótól [írásképp alapján talán Ernst Házy], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 112. Kv. 1. fol. 20–22.

72 A tatárok bécsi követjárásairól átfogóan lásd: IVANICS Mária, „Krimi tatár követjárások a bécsi udvarban 1598–1682: Vázlat a krimi tatár diplomácia 16–17. századi történetéről”, *Aetas: Történettudományi Folyóirat* 14, 4. sz. (1999): 41–50.

Giovanni Battista Podestà tolmács és nyelvtanár 1686-ban nagyon pontosan írta le a keleti nyelvek terén szükséges ismeretek komplexitását és azokat a nehézségeket, amelyekkel egy kezdő nyelvtanuló szembesülhetett. Véleménye szerint az egyik legnagyobb kihívást a magánhangzók jelletlensége és esetleges eltérő feloldása jelentette. Emellett kiemelte még, hogy a portai kancelláriai nyelv voltaképpen három „irodalmi” nyelv ötvö-zete, így az arab, perzsa és török nyelvtan elsajátítása nélkül reménytelen nekiállni a fordításnak. Podestà ekkoriban egyébként már szerzett okta-tási tapasztalatokat a keleti nyelvek tanáráként Bécsben, tanítványai közül többen tolmácsként szolgáltak és a dokumentum keletkezésének pillana-tában éppen egy újabb kurzus elindítását szorgalmazta a Haditanácsnál és a finanszírozást biztosító Udvari Kamaránál. Bizonyára ez a háttér is hozzájárult ahhoz, hogy kiemelte az európai környezetben folytatott elő-tanulmányok szükségességét az említett nyelvek terén, mert szerinte csak így lehetett megfelelően felkészíteni a leendő tolmácsokat arra, hogy az Oszmán Birodalomban, „anyanyelveiktől” vehessenek további leckéket. Az iskolai alapozás jelentőségéről még részletesebben fejtette ki nézeteit egy 1695-ös beadványában. Ebben tulajdonképpen az arab, perzsa és török leíró nyelvtanon alapuló filológiai szempontokat helyezte előtérbe azzal a korábbi szokással ellentétben, hogy a tanulók csupán hallás útján sajátí-tották el az oszmán kancelláriai dokumentumokban szereplő fordulatokat anélkül, hogy valójában értették volna szerkezetüket és szerepüket az adott szövegben. A tankönyvek és a strukturált nyelvtani leckék sikerét saját tanítványai előmenetelén demonstrálta.⁷³

Főként a tolmáccsal együtt dolgozó, olykor törökül is jól tudó követek tudósításai alapján értesülünk arról, hogy a tolmács-fordítói feladatokkal megbízott személyek időnként erősen eltérő nyelvi nívót képviseltek. Kurz internuncius 1624-ben alapvetően meg volt elégedve tolmácsa, Josephus Barbatus teljesítményével, ennek ellenére néhány hiányosság felkeltette a figyelmét. Az oszmán kuriális stílus a követ észrevételei alapján kihívást okozott a tolmácsnak. A küldetést lezáró végbeszámolójában Kurz úgy értékelte fordítója munkáját, hogy az arab anyanyelvű Barbatusnak az

73 Giovanni Battista Podestà az Udvari Kamarának, 1686. szeptember 3., ÖStA FHKA AHK HFU, fol. 61–65; Giovanni Battista Podestà az Udvari Kama-rának, 1695. október 7., ÖStA FHKA AHK HFÖ Akten Kt. 1534. sine fol. Podestà keleti nyelvi képzéssel kapcsolatos dilemmái nyomtatásban megjelent műveiben is feltűnnek, lásd például: Giovanni Battista PoDESTÀ, *Prodromus novi linguarum orientalium collegii* (Wien, 1674).

előtte álló hosszabb portai szolgálat azért lesz előnyös, mert lehetőséget nyújt majd arra, hogy tökéletesítse oszmán-török nyelvtudását, különösen az írásbeliség terén.⁷⁴ Hasonló gondja támadt az aleppói keresztény arab közösségből származó Giovanni Battista Corelnek, akinek ugyancsak a szemére vetették, hogy túlságosan sok arab köznyelvi elemet kever a beszédébe, ami nem való a dívánba.⁷⁵ Ilyesfajta hiányosságok könnyen nehéz helyzetbe hozhatták mind a tolmácsot, mind a megbízót. A gyakran igen jól képzett és igényes portai méltóságviselők nem voltak restek felróni a Habsburg diplomatáknak, ha tolmácsuk nem a megfelelő szinten használta a nyelvi eszközöket. A szóbeli megnyilvánulások mellett mindez természetesen ugyanígy vonatkozott az írásbeliségre. Néhány esetben találunk adatot arra, hogy a magas nyelvi színvonalú szöveg előállításának nehézségeit akár speciális személyzet segíthetett áthidalni: Michael Starzer követ konstantinápolyi házában nemcsak tolmács, hanem török írnok is dolgozott.⁷⁶

Ezen a ponton érdemes még egyszer felhívni a figyelmet egy fontos, röviden már említett körülményre: a közhiedelemmel ellentétben a 17. századi konstantinápolyi rezidensek többsége, ezen felül még néhány rendkívüli követ tudott törökül, tehát nem szorultak volna közvetítő segítségére. Szélsőséges esetben – abból pedig nem volt hiány a portai diplomáciai kirendeltségen – könnyen előállhatott olyan helyzet, hogy jó tolmács nélkül kellett megoldjanak ügyeket, esetleg saját nyelvtudásukkal biztosították a bizalmasság légkörét az oszmán méltóságokkal folytatott magánbeszélgetések során. Mindez különösen érvényes a Zsitvatorok utáni kezdeti időszakra Michael Starzer követsége idején, aki még meglehetősen kiforratlan viszonyok között kezdte meg a diplomáciai szolgálatot. Saját elmondása alapján nem ritkán egyedül dolgozott „ágensként, dragománként, titkárként és tudom is én még miként.”⁷⁷ Példája rávilágít arra, hogy az állandó követek olykor több diplomáciai funkciót láttak el egyszerre.

74 Johann Jakob Kurz von Senftenau végbeszámolója, s. l., s. d. [1624 vége], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 109. Kv. 3. fol. 14–46.

75 Johann Rudolf Schmid III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1649. május 10., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 121. Kv. 1. fol. 96–97.

76 Michael Starzer pénzügyi kimutatásai, s. l., s. d. [1614], ÖStA FHKA SUS RA Kt. 280. fol. 503. Az isztambuli levéltári források egybecsengenek ezzel az adattal, hiszen arról tanúskodnak, hogy az európai követek beadványaikat törökül adták át a kancelláriának. Köszönöm Papp Sándornak, hogy felhívta erre a figyelmem.

77 „[ich] agent, dragoman, secretario und weis nicht waß schier alles allein sein mueß” – Michael Starzer Hans Mollartnak, Konstantinápoly, 1617. november 17., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 106. Kv. 2. fol. 45–60, 56r.

Ilyenkor természetesen nem volt mindegy, hogy személyesen vagy egy sebtében kerített, kétes megbízhatóságú alkalmi tolmács közbeiktatásával kommunikáltak-e. Mindazonáltal még a törökül jól tudó követek is szükségnek látták, és lehetőségeikhez mérten törekedtek rá, hogy legyen mellettük megfelelően képzett nyelvi közvetítő – Starzer ezt egyébként Giovanni Paolo Damiani személyében találta meg, aki remek választásnak bizonyult és évtizedeken át szolgálta a Habsburgokat.⁷⁸ Hasonló példa a török nyelvet és szokásokat mélyrehatóan ismerő Johann Rudolf Schmidé, aki valamenyny általa betöltött követi poszton – rezidensként, internunciusként és főkövetként – tartott tolmácsot. Leghosszabb portai tartózkodása, vagyis rezidensi működése idején (1629–1643) mégis gyanítható, hogy sokszor maga kommunikált, hiszen az ez idő tájt mellette tartózkodó tolmács, Josephus Barbatus testi-szellemi hanyatlása folytán az 1640-es évekre már alig volt használható.⁷⁹

Bár az oszmán-török nyelv magasszintű ismeretének igényéhez nem férhet kétség, érdemes az emlékezetünkbe idézni egy nyelvhasználathoz kapcsolódó sajátos körülményt. Jelesül azt, hogy a 16. században még jelentős volt a magyar nyelv szerepe a Habsburg Monarchia és az Oszmán Birodalom verbális kommunikációra kényszerülő hadvezérei és diplomatai között. Ez nem meglepő, hiszen a két nagyhatalom érintkezése jórészt magyarországi területen zajlott, fegyverforgató magyar főemberek, hovatovább nagy létszámú magyarjuk katonaság aktív közreműködésével.⁸⁰ A tizenöt éves háború szünni nem akaró csatazajában fel-felélénkült az igény a békekötésre, a viszonylag kiegyensúlyozott erőviszonyok miatt a hadban álló felek nem kevesebb, mint hét béketárgyalásba fogtak bele az 1595 és 1606 közötti időszakban. Ezek többségében magyar és török

78 Lásd például Starzer rezidens aggodalmait tolmácsa Bécsbe helyezése miatt: Michael Starzer Hans Mollartnak, Konstantinápoly, 1617. augusztus 26., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 106. Kv. 1. fol. 33–38.

79 Zsuzsanna CZIRÁKI, „Language Students and Interpreters at the Mid-Seventeenth-Century Habsburg Embassy in Constantinople”, *Theatrum Historiae* 19 (2016): 27–44, 33–34.

80 A határvidék manyelvi érintkezésének dimenziói másfél évszázada kimeríthetetlen forrásai a korszakkal foglalkozó tudományos munkáknak. A teljesség igénye nélkül: TAKÁTS Sándor, ECKHARDT Ferenc és SZEKFŰ Gyula, *A budai basák magyar nyelvű levelezése I: 1553–1589* (Budapest, 1915); ÁCS, „Osztrák és magyar...”; Gustav BAYERLE, *Ottoman Diplomacy in Hungary: Letters from the Pashas of Buda, 1590–1593* (Bloomington, 1972); Gustav BAYERLE, *The Hungarian Letters of Ali Pasha of Buda 1604–1616* (Budapest, 1991).

nyelven zajlottak, mivel a tárgyalások nagyrészt a magyar elit és a végvidék török méltóságainak magyarányú részvételével valósultak meg.⁸¹ Egy ebből az időszakból származó példa alapján pontosan elképzelhetjük a magyar nyelv közvetítő szerepét: 1601-ben az éppen aktuális béketárgyalások előkészítésére Komáromba⁸² érkező császári biztosokat, Bartholomeus Pezzent és Nádasdy Ferencet a legkevésbé sem érhetette meglepetésként, hogy magyarul jól tudó csaszokat küldtek hozzájuk Budáról. A törökökkel ennek megfelelően oldottabb körülmények között, az „asztalnál beszélgetve” („über tisch conversando”) folytattak informális megbeszéléseket magyar nyelven, mert – ezt beszámolójukban kifejezetten hangsúlyozták – mindenki tökéletesen tudott magyarul.⁸³

Ezt követően azonban a legmagasabb szintű diplomáciából fokozatosan kikopott a magyar nyelv használata, bár a 17. század első harmadában még bizonyosan éltek a magyarral mint közvetítő nyelvvel.⁸⁴ A magyar nyelv kelendőségét kiválóan illusztrálja a török nyelvben egyébként nem teljesen járatlan császári diplomata, Cesare Gallo levele 1606 tavaszáról, melyben az égető tolmácsihiány lehetséges áthidalására tett javaslatokat. Úgy gondolta, jobb lenne a törököket arra biztatni, hogy írjanak magyarul, mivel magyarul tudó embert mindig könnyebb találni, mint török fordítót.⁸⁵ A végvidéken bizonyosan tartottak magyar tolmácsot – Cesare Gallo kortársa volt például Cakó (Zakho) Mihály komáromi magyar tolmács⁸⁶ –, a Haditanács azonban máshogyan birkózott meg ezzel a kihívással. A hivatalhoz magyarul beérkező vagy németről e nyelvre fordítandó iratok kiállításában elegendő volt a haditanácsi kancellárián kéznél lévő magyar személy közreműködése.⁸⁷ Ha figyelmesen átlapozzuk a haditanácsi irattár ebből

81 PAPP, „Az Oszmán Birodalom...”, 91.

82 ném. Komorn

83 Bartholomeus Pezzent és Nádasdy Ferenc Mátyás főhercegnek, Komárom, 1601. július 10., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 84. Kv. 1. fol. 23–24.

84 Hans Mollart két levelének német piszkozata magyar fordítással török méltóságoknak 1618 decemberéből, ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 107. Kv. 3. fol. 74–78. Hans Mollart Karakas Mehmed budai pasához írt levelének német fogalmazványja, hátlapi jegyzet alapján magyarra fordították, ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 107. Kv. 3. fol. 94–96.

85 Cesare Gallo Ulrich Krenbergnek, Győr, 1606. március 2., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 89. Kv. 3. fol. 154–155.

86 1618. június 23., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 240. 1618. Prot. Reg. fol. 297v.

87 Lásd például Hans Mollart levelét Haszán pasa titkárának, Ibrahim efendinek Crossy István magyar fordításában, Bécs, 1610. július 24., ÖStA HHStA StAbt

az időből származó maradványait, könnyen azonosítható az illető kiléte. A latin, német és magyar nyelvekben egyaránt járatos regisztrátor, később titkár Orossy István kézjegye szinte valamennyi levélpiszkozaton és -fordításon ott szerepel, ami a Zsitvatorok utáni másfél évtizedben a Bécs–Buda kommunikációban közreműködő magasabb méltóságviselőhöz kötődik.⁸⁸

A magyar nyelvű török levelek legfőbb forrása ugyanis a végvidéki pasák környezete volt, különösen a bécsi birodalmi döntéselőkészítő szervekkel rendszeres kapcsolatot ápoló budai beglerbég kancelláriája. A zsitvatoroki békét követő időszakban Kádizáde Ali budai pasa udvarában még olyannyira közkeletű volt a magyar nyelv, hogy Adam Herberstein császári főkövet a Rudolf császártól és II. Mátyástól hozott levelek tartalmát magyarra fordítva mutatta be pontról pontra a pasának.⁸⁹ A 20. század elején Takáts Sándor már rámutatott a „török kenyéren élő magyar íródéakok” jelentőségére, de a renegát magyar hátterű, magyarul és törökül – olykor latinul és németül – írni-olvasni tudó kancelláriai személyzet jelenléte a további évtizedekben is jól dokumentálható a pasák környezetében.⁹⁰

Az 1600-as évek első évtizedeiből még bőven találunk olyan iratokat, amelyeket eredeti török papírra, török tintával írtak, sajátos kézírással és magyar nyelven készítették a budai pasák környezetében. Ezek között az sem tűnik szokatlannak, hogy eredetileg törökül fogalmazott levelét

Türkei I. Kt. 92. Kv. 2. fol. 59–60. Ugyanígy Orossy-fordítás ez a német fogalmazvány: Hans Mollart Habil efendinek, Bécs, 1616. május 15., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 104. Kv. 1. fol. 54.

88 A számtalan példa közül egy német nyelvű, a Haditanács elnökétől Budára küldött levél piszkozatát emelném ki leginkább, mert a hátlapon található jegyzet egyértelműen leírja, hogy a magyarra fordítás „szokás szerint” Orossy István feladata: Hans Mollart Haszán budai pasának, Bécs, 1612 márciusa, ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 94. Kv. 1. fol. 158, 165–168. Orossy István regisztratori szolgálatáról tesz említést egy 1613-ban keletkezett haditanácsi protokollum: 1613. szeptember 8., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 230. 1613. Prot. Reg. fol. 284v. Orossy személynél: FAZEKAS, *A Magyar Udvari Kancellária...*, 436–438.

89 Adam Herberstein II. Mátyásnak, Buda, 1609. július 11., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 92. Kv. 1. fol. 131. A pasa magyar nyelvű leveleihez lásd: BAYERLE, *The Hungarian Letters...*

90 TAKÁTS, *Rajzok...*, 1:5; TAKÁTS, ECKHARDT és SZEKFŰ, *A budai basák...*; BAYERLE, *The Hungarian Letters...* A budai pasák levelezésével foglalkozó legfrissebb munka: GÁBOR KÁRMÁN és mások, szerk., *The Correspondence of the Beylerbeys of Buda 1617–1630*, Diplomatic Relations between Ottomans, Habsburgs and Hungarians: Documents and Studies 1 (Budapest–Szeged, 2022).

fordítottatta a pasa magyarra, saját íródeákjával.⁹¹ A levéltári anyag mindenképpen alátámasztja, hogy a 16. századi trend nem szakadt meg egy csapásra, legalább a 17. század első felében még folyamatos a magyarul anyanyelvi szinten beszélő, illetve írni-olvasni jól tudó tolmácsok és írnokok jelenléte az oszmán oldalon nemcsak a helyi hatalmi centrumokban, hanem a szultán környezetében is. A fordítói feladatokon túl olykor a diplomáciai tárgyalások aktív alakítói között is ott találjuk a magyar renegátokat. Ilyen volt többek között Ali csausz szultáni főtolmács, aki 1601-ben magyar nyelven értekezett Nádasdy Ferenc magyar nádorral a háborút lezáró béke lehetőségeiről.⁹² Ali meglepő módon egészen messzire merészkedett korábbi keresztény kötődésének hangsúlyozásában: felemlgette magyar születését és a „hazájához”, Magyarországhoz fűződő gyengéd érzelmeit. Emellett kitért arra a körülményre, hogy hajdan a Nádasdynak szolgáló Török István beosztottja volt.⁹³

Mindazonáltal az oszmán diplomácia ezen másod- vagy harmadvonalbeli szereplői csak nehezen megfoghatóak, hiszen viszonylag kevés forrás került elő, amely személyüket és tevékenységüket mélyebben megismerhetővé tenné. Néhány esetben azonban mégis sikerült rekonstruálni néhány figyelemreméltó magyar renegát tolmácspályáját, melyek közül bizonyára kiemelkedik a Pápáról elszármazott Zülfikár aga portai főtolmács, akiről utóbb Kármán Gábor írt átfogó tanulmányt. Zülfikár értékét kiváló kapcsolatrendszere és informátori hajlandósága mellett kétségkívül emelte a Habsburg diplomácia szemében, hogy képes volt lefordítani – sőt olykor akár kiszolgáltatni – az erdélyi követségről származó magyar nyelvű leveleket, ezzel pedig nem csekély szolgálatot tett a fejedelemséggel rendre hadilábon álló Habsburg Monarchia számára.⁹⁴ A minden lében kanál Zülfikár jelenléte a portai kommunikációban a magyar nyelv

91 „Unnd hab disen brieff, lieber freundt, türggisch zwar selber geschriben, nachmals aber also in die ungerische sprach schreiben lassen.” Ali budai pasa ismeretlenek, Buda, 1603. július 12., német fordítás, ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 87. Kv. 1. fol. 82; TAKÁTS, *Rajzok...*, 1:27–28, 43–104.

92 Ali csausz Nádasdy Ferencnek, Nándorfehérvár, 1601. április 4., német fordítás, ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 84. Kv. 2. fol. 196–197.

93 Nádasdy egyébként vette magának a fáradságot, és utánajárt Ali csausz előéletének az említett Török Istvánnál: „Továbbá kegyelmed személye is felől, noha annyira nem emlékezünk, de Török István uram kománktul sokszor jó emlékezetet hallottunk kegyelmed felől.” Nádasdy Ferenc levelének másolata Ali csauszhoz, Sárvár, 1601. április 29., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 84. Kv. 2. fol. 259–260.

94 KÁRMÁN, „Zülfikár aga...”

használatának egy igencsak rendhagyó eseményéhez vezetett. Szelepcsényi György internuncius 1643-as küldetése alkalmával Josephus Barbatius volt az egyedüli tolmács a Habsburg követség házatáján, az ő teljesítményével azonban sem az internuncius, sem pedig az új rezidens, Alexander Greiffenklau nem voltak megelégedve. Hogy áthidalja a kommunikációs nehézségeket, Szelepcsényi magyar anyanyelvén érintkezett Zülfikár aga portai főtollmáccsal a szultáni audiencián. A helyzetnek egyébként megvolt az az előnye, hogy így a még jelenlévő, épp leköszönőfélben lévő császári rezidens, Johann Rudolf Schmid kommunikációs mozgásterét is sikerült leszűkíteni, aki feszült viszonyban volt a rivális udvari érdekcsoporthoz tartozó Szelepcsényivel és főként Greiffenklaival. Mivel Schmid magyarul nem tudott, törökül viszont igen, kénytelen volt a török tolmács közbeiktatásával nagy vonalakban követni az eseményeket anélkül, hogy az eredetileg elhangzó szöveget érthette volna.⁹⁵ Zülfikár gyakori szerepeltetése a portai tárgyalások során azt sejteti, hogy a magyar nyelven történő kommunikáció sok borsot tört a császár portai diplomatáinak orra alá, hiszen rendre levantei tolmácsok vették körül őket, akik számára ismeretlen volt ez a nyelv. Egy-egy esetben mégis sikerült magyarul is tudó alkalmi tolmácsot beiktatni a kommunikációba. Michael Starzer például a valószínűleg magyar származású oszmán tisztviselőt, a szintén renegát Jahja csauszt találta meg rendszeresen ezzel a feladattal, aki nemcsak a Portára érkező magyar, hanem a latin levelek fordításába is besegített.⁹⁶

Takáts Sándor a 20. század elején arra a megállapításra jutott, hogy a török pasák mellett tartott magyar írnokok körülbelül a 17. század derekáig tevékenykedtek.⁹⁷ Véleménye összhangban áll azzal a megfigyeléssel, hogy a század második felében még az eredetileg magyar származásúak, de németül ugyanúgy jól kommunikálók is eltűntek a Habsburgok által foglalkoztatott keleti nyelvi tolmácsok közül. Ezen a ponton érdemes kitérni arra a körülményre, hogy a 17. század császári tolmácsai között eleve csupán hármat – Illéssy János, Ernst Házy, Péchy István – ismerünk, akik anyanyelvénként bírhatták a magyart, és szükség esetén alkalmasak voltak a magyar

95 Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1643. május 18., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 116. Kv. 2. fol. 73–74; Johann Rudolf Schmid Michel D'Asquier-nek, Konstantinápoly, 1643. május 18., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 116. Kv. 2. fol. 70–72.

96 Michael Starzer II. Mátyásnak, Konstantinápoly, 1611. március 19., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 93. Kv. 1. fol. 118–127.

97 TAKÁTS, *Rajzok...*, 1:97.

nyelvű fordításra is.⁹⁸ A magyar nyelv háttérbe szorulásának egyik legfőbb oka a Habsburg udvar tárgyalási taktikájában keresendő. A jelek szerint ugyanis a Hofburg tudatosan törekedett arra, hogy a magyarokat hátrébb vonja a Portával folytatott direkt kommunikáció frontvonalából. Valójában semmi meglepő sincs ebben, hiszen a számos közép-európai államot tömörítő Habsburg Monarchia egyszerre több szempont figyelembevételével egyensúlyozott az európai nagyhatalmi erőterben, a magyar érdekeket pedig ezek együttesébe kellett beillesztenie. A 17. században a Hofburg elsődleges szándéka mindvégig a keleti front konfliktusainak mérséklése, hovatovább a nyílt békebontás elkerülése volt. Erre a koncepcióra nézvést nem csekély kockázatot rejtett magában az, ha a magasabb szintű diplomáciai egyeztetéseken magyarokat engedtek közel a tűzhöz. Ők állandó szereplői voltak a határvidék gyakori összezördüléseinek, „a magyarok excesszusai” pedig gyakori vitatémát biztosítottak a villongásokban egyébként nem kevésbé vétkes törökök szemében. A magyarok ráadásul az oszmán féllal való viszony jellegéről is másképp gondolkodtak, különösen a század második felében, amikor a magyar társadalom egyre nyomatékosabban fejezte ki igényét a török elleni átfogó háború megindítására. Ha mindezt a Hofburg-beli békepárt szempontjából értékeljük, akkor egyértelmű, hogy a török kérdésben inkább konfrontatív politikusok jelenléte a diplomáciai tárgyalásokon szükségtelen kockázatot jelentett. Ráadásul azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy a magyarok jelenléte a közös történelmi hagyományok, kulturális és nyelvi közösség alapján újabb és újabb nemkívánatos kapcsolatokat eredményez a magyar elit és az oszmán vazallus Erdélyi Fejedelemség között, hiszen utóbbiak szintén aktív részesei voltak a portai kommunikációnak.⁹⁹

Amit azonban a konfliktusforrásnak tartott magyar tolmácsok mellőzésével a Haditanács megnyert a réven, elveszítette a vámon. Zülfikár aga visszavonulása után nem ismert olyan portai főtolmács a 17. századból, aki jól tudott volna magyarul és aki ezen képességénél fogva segítette volna ki a Habsburgok portai diplomatáit a magyar nyelven keletkezett, elsősorban erdélyi iratok kiszivárogtatásában. E lehetőség fájó hiánya világosan

98 Egyelőre Illéssytől került elő egy minden kétséget kizáró fordítás, amely a szokásos oszmán-török forrásnyelv helyett magyarul született, és ő ültette át németre a címet Melchior Khlesl számára. Vö. Ali budai pasa Melchior Khleslnek, Buda, 1616 februárja, ford. Illéssy János, 1616. március 3., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 103. Kv. 2. fol. 14–19.

99 Átfogóan erről a kérdéstről: HILLER, *Palatin...*, különösen 60–93.

érződik az 1660-as és 1670-es években, amikor pedig égető szükség lett volna arra, hogy az 1658–1664 közötti háborúk idején, de még inkább az 1664-es vasvári békét követő bizonytalan időszakban gyors, első kézből származó értesítéseket szerezzenek a magyar és erdélyi helyzetről, hovatovább a Habsburgok ellenében tevékenykedő rebellisek terveiről. Egy 1661-es elemzésében Johann Rudolf Schmid, keleti ügyekben rendkívül járatos haditanácsos a különösen kínos problémák között említette ezt a helyzetet. Lobkowitz haditanácsi elnöknek címzett írásában kifejtette, hogy hiába tartózkodik Simon Reniger portai tolmácsa, Nikúsziosz Panajótisz a nagyvezír mellett úgyszólván éjjel-nappal, a keze alatt átmenő nagyszámú magyar és erdélyi levelekkel nyelvi problémák miatt nem tud mit kezdeni. Schmid javaslata az volt, hogy a következő posta alkalmával feltétlenül olyasvalakit küldjenek a rezidenshez, aki legalább átmenetileg orvosolni tudja a magyartudás hiányából fakadó problémát. A tanácsos magyarul jól tudó, ám mindenképpen „német” illetőségű személyre gondolt, amit azért tartott fontosnak, mert véleménye szerint a magyar érzelmű beosztottakat könnyen elbolondíthatták az erdélyiek, olyan erős volt a szimpátia a két tábor között.¹⁰⁰

Míg a magyar nyelv fokozatosan háttérbe szorult, az olasz töretlenül megőrizte népszerűségét a diplomáciai kommunikációban, sőt, jelentősége csak nőtt a 17. század második felében. A nem német születésű tolmácsok általában olasz nyelven leveleztek a bécsi szervekkel, s a fennmaradt adatok tanúsága szerint mindenképpen ez volt a legfontosabb közvetítő nyelv a tolmács és a kormányzat között.¹⁰¹ Ennek a jelenségnek számos oka van, mindenekelőtt az, hogy az egész konstantinápolyi diplomáciai modell a velencei minta alapján épült ki a 16. században és a városállam, illetve a részben velencei kultúrájú és olasz nyelvű dalmát városok tehetséges diplomatái hosszú ideig nélkülözhetetlenek bizonyultak a Habsburgok portai diplomáciájában. A Portán forgó tolmácsok között sokan levantei

100 Johann Rudolf Schmid Wenzel Eusebius Lobkowitznak, s. l. [„Vom Haus”, vagyis Sankt Margarethen-beli otthona, ma Bécs 4. kerülete, Margaretenplatz 2–3.], 1661. február 23., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 133. Kv. 1. fol. 65–66. A fenti elemzésben említett, magyarul is tudó illető valószínűleg a hamarosan útnak induló „Janschi” vagy „Janusch” kurír lehetett. Vö. Johann Rudolf Schmid kivonata az 1661. március 30-án Konstantinápolyba küldött kurír jelentéséből, s. l., 1661. április 29., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 133. Kv. 1. fol. 110–111.

101 Michael Starzer Hans Mollartnak, Konstantinápoly, 1612. december 7., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 95. Kv. 2. fol. 65–79.

származásúak voltak, akik a Kelet-Mediterráneum térségében forgó nyelvek között az olaszt anyanyelvi szinten bírták. A tolmácsok közbeiktatásával zajló portai kommunikáció igen gyakran olaszul folyt, tehát a követ mondandóját olaszul fogalmazta meg, amit azután a tolmács törökre fordított és viszont.¹⁰² Szemlátomást ez a nyelvismeret nem okozott gondot a Haditanácsnak sem, hiszen az elnökök és a keleti front ügyeiben jártas szakértők mind jól tudtak olaszul. Hans Caspar Stadion gróf haditanácsi elnöksége idejéből fennmaradt egy olyan feljegyzés, amelyből kiderül, a törökökkel Bécsben folytatott szóbeli tárgyalások egyik lehetséges közvetítő nyelve volt az olasz, mivel a szultáni követek között is akadt olyan, aki jól beszélt. Stadion 1623-ban audiencián fogadott egy török delegációt, a beszélgetés adott pontján a követség vezetője azonban kiküldte kíséreit, majd olaszra váltott, bár megjegyezte, bizalmas mondandóját nem követi minőségben, hanem magánszemélyként fogalmazza meg a haditanácsi elnök számára.¹⁰³

Ugyanígy a Konstantinápolyba küldött diplomaták sem nélkülözheték ezt a nyelvtudást, hiszen segítségével könnyedén szóba elegendhettek a keresztény küldetések számára megkerülhetetlen perai városrész lakóival, különösen más diplomatákkal. Szintén olaszul zajlott a kommunikáció a keresztény kegyhelyek katolikus őrzőivel, akik között sok itáliai származású ferences szerzetes volt, és akik a Habsburgok egyházi stratégiájában fontos szerepet tölthettek be. Előnyös volt az olasz nyelvismeret azért is, mert az élénk kereskedelmet bonyolító fővárosban sok ember fordult meg a Mediterráneum keleti medencéjéből, ahol a genovai, velencei és dalmát kereskedők közvetítette nyelv egyfajta lingua francává fejlődött. Hiába részesített volna tehát előnyben a Haditanács bármilyen más nyelvű kommunikációt, egy eredményes konstantinápolyi tevékenységhez az olasz nyelv ismerete egyszerűen hasznosabb volt. Kiemelkedő jelentősége olyannyira nyomon követhető a konstantinápolyi követek portai kommunikációjában, hogy az sem számított szokatlannak, ha a követjelentés német szövegének folyamat

102 Adam Herberstein és Rimay János végjelentése, s. l., s. d. [1610], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 92. Kv. 1. fol. 243–262.

103 Hans Caspar Stadion II. Ferdinándnak, Bécs, 1623. április 12., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 109. Kv. 1. fol. 19–23. Az olasz nyelv kora újkori elterjedésére: Matthias SCHNETTGER, „Auf dem Weg in die Bedeutungslosigkeit? Die Rolle der Italiener und des Italienischen in der frühneuzeitlichen Diplomatie”, in *Frieden durch Sprache? Studien zum kommunikativen Umgang mit Konflikten und Konfliktlösungen*, szerk. Martin ESPENHORST, 25–60 (Göttingen, 2012).

megtörve, szó szerint, olaszul adták vissza a tolmácstól beérkező információt.¹⁰⁴

A Habsburg udvar legfontosabb hivatali nyelve a 17. században ezzel szemben már a német volt, ha a sokszínű monarchiában nem is jutott kizárólagos szerephez. A nem német születésű tolmácsok közül azonban csak kevesen tanultak meg a Haditanácsban zajló írásbeli kommunikáció szintjén németül, sokan szóban sem boldogultak a nyelvvel. Szépen kirajzolódik az a tendencia, hogy a Keleten verbuvált tolmácsok alig-alig beszéltek németül, sőt sokszor még csak nem is törekedtek e nyelv elsajátítására.¹⁰⁵ Simon Reniger rezidens tolmácstanoncaival kapcsolatban került elő először olyan információ, hogy a rezidens „per uso” maga taníttatta a levantei származású növendékeket németre.¹⁰⁶ Tovább fokozza a német nyelv primátusába vetett kételyeinket az, hogy a nem német, de nyugat-európai születésű tolmácsok között azok sem szívesen nyilvánultak meg ezen a nyelven, akik egyébként bizonyíthatóan értették és beszéltek. A század egyik legnagyobb hatású tolmácsától, Michel D’Asquier-től például eddig egyetlen német nyelvű irat sem került elő, mind fordításai, mind pedig haditanácsi munkájához kötődő egyéb írásai olaszul, ritkábban franciául születtek. Nem csoda, ha a Haditanács kapva kapott az olyan tolmácsokon, akik „idegen” születésük ellenére birtokában voltak a német nyelv ismeretének. Illéssy Jánosról nem tudjuk, hol tanulta a nyelvet, de 1603-ban többek között azzal a nyomós érveléssel ajánlották a haditanácsosok figyelmébe, hogy úgy ír és beszél németül, mintha az anyanyelve volna.¹⁰⁷ Emellett nyilvánvaló, hogy a Haditanács mindenképpen törekedett a német nyelvhasználat előtérbe helyezésére, ha ennek meg is voltak a kezdeti korlátai. Egyebek mellett ez a motiváció fedezhető fel a német származású saját tolmácsok kiképzésére

104 A számtalan példa közül lásd Georg Christoph Kunitz jelentéseit Marcantonio Mammucca della Torre tolmácstól származó idézetekkel. Georg Christoph Kunitz I. Lipótnak, Edirne, 1681. január 21., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 150. Kv. 4. fol. 1–9; Georg Christoph Kunitz I. Lipótnak, Edirne, 1981. február 4., uo., fol. 26–32, különösen 27.

105 Damien JANOS, „Panaiotis Nicousios and Alexander Mavrocordatos: The Rise of the Phanariots and the Office of Grand Dragoman in the Ottoman Administration in the Second Half of the Seventeenth Century”, *Archivum Ottomanicum* 23 (2005–2006): 177–196, 178.

106 Simon Reniger Johann Rudolf Schmidnek, Konstantinápoly, 1653. július 12., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 126. Kv. 2. fol. 3–4.

107 Hans Gümpel jelentése a hárahagyott Haditanácsnak, Esztergom, 1603. november 5., ÖStA FHKÁ SUS RA Kt. 242. fol. 260–265.

irányuló erőfeszítésekben, bár ezt a törekvést csak lassan sikerült érvényre juttatni a 17–18. század fordulóján.

A déli szláv nyelvek ismerete ugyan nem szerepelt a tolmácsokkal szemben támasztott követelmények között, ám mindenképpen előnynek számított. Egy horvátul, szlovénül vagy szerbül tudó személynek nagy hasznát vette a Habsburgok keleti diplomáciája, hiszen a Konstantinápoly felé vezető út java része a Balkán szláv nyelveket beszélő részén haladt keresztül és az oszmán haderő fő nyugati felvonulási útvonalaként hírszerzési szempontból sem volt mellékes a régióban való mind biztosabb tájékozódás. A tolmácstanoncok és tolmácsok közül néhányról biztosan tudjuk, hogy származása folytán rendelkezett efféle nyelvismerettel, tudásából pedig előnyt kovácsolt udvari alkalmazása során. Pietro Hrintschitsch tanonc Michael Starzer portai rezidens engedélyével többször elhagyta konstantinápolyi állomáshelyét, majd egy török követséghez csatlakozva beutazta a boszniai vilajetet egészen a keresztény határig. Megfigyeléseiről a jelek szerint feljegyzéseket küldött a Haditanácsnak, sőt valószínűleg nemcsak a bécsinek, hanem az alárendelt belső-ausztriainak is Grácban.¹⁰⁸ A reménybeli tolmácstanoncok felkészültségéről elmélkedve Simon Reniger állandó követ jegyezte le azt a fontos körülményt, hogy előnyös lehet horvát anyanyelvű növendéket felvenni, mert „a horvát nyelv teljesen általános az itteni [*vagyis konstantinápolyi, Cz. Zs.*] törökök között”.¹⁰⁹

A konstantinápolyi hétköznapiakban, egyszersmind a portai diplomáciában mind nagyobb teret kapott a város görög közössége. Politikai és kulturális súlyuk tükröződik a Habsburg képviselői nyelvi preferenciáiban. Johann Rudolf Schmid főkövet 1651-ben a törökkel csaknem egyenrangú szintre emelte a görög nyelvtudást a reménybeli tolmácsok képzéséről értekezve, amikor azt javasolta, hogy feltétlenül a konstantinápolyi katolikus szabad emberek közül kell válogatni a növendékeket, mert ők a török mellett a görögöt is anyanyelvi szinten bírják.¹¹⁰ Nem csoda, hogy Schmid ekkora

108 Ném. Graz. Pietro Hrintschitsch Hans Mollartnak, s. l., s. d. [1617], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 104. Kv. 5. fol. 128–129; Pietro Hrintschitsch Steffen Gröttschnek, Bosna Corti [?], [1617], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 104. Kv. 5. fol. 122–123; Michael Starzer Hans Mollartnak, Konstantinápoly, 1617. augusztus 26., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 106. Kv. 1. fol. 33–38.

109 Simon Reniger Johann Rudolf Schmidnek, Konstantinápoly, 1653. július 12., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 126. Kv. 2. fol. 3–4.

110 Johann Rudolf Schmid jelentése főkövetségéről, Bécs, 1651. június 8., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 123. Kv. 3. fol. 187–205, 198–199.

jelentőséget tulajdonított ennek a nyelvnek, hiszen rezidensi éve alatt a Habsburgok portai diplomáciájának egyik legfontosabb szála – a jeruzsálemi keresztény kegyhelyekért folytatott elkeseredett küzdelem – éppen a konstantinápolyi görög patriarchátuson szövődött.¹¹¹ Természetesen a görög születésű tolmácsok voltak leginkább jártasak ebben a nyelvben, ám nem példa nélkül való jelenség, hogy más levanteiek is beszélték. Kiváló példa erre Giovanni Paolo Damiani, aki dalmát származású volt, de az őt felfogadó Michael Starzer követ kiemelte tűrhető görög nyelvtudását.¹¹²

A nyugati holt nyelvek tekintetében meg kell említeni a kora újkorban jelentős latint, melynek magas szintű ismerete jó szolgálatot tehetett közvetítő nyelvként olyan ügyek esetében, amelyek érintették a Magyar Királyságot, az Erdélyi Fejedelemséget, a lengyel-litván nemesi köztársaságot vagy akár a Velencei Köztársaságot, ezekről a területekről ugyanis bőven érkezett latin nyelvű irat a Portára. A nyugati származású tolmácsok jellemzően rendelkeztek ezzel a kompetenciával, amely azonban komoly kihívást jelentett a keleten toborzott, levantei származású tolmácsok számára. Az 1640-es évek végén a Habsburgok konstantinápolyi követsége fennállása egyik legsúlyosabb válságát élte át, ami nem utolsó sorban a személyi állomány hiányosságaiban érhető tetten. 1649-ben egy haditanácsi opinióból egyenesen arról a tarthatatlan helyzetről hallunk, hogy a latinul beérkező iratok egy részét jobb híján az erdélyi követség prédikátorával („Rákóczi-prédikátor”) fordították.¹¹³ A 17. század második felének két népszerű konstantinápolyi tolmácsa, Nikúsziosz Panajótisz és Alekszandrosz Mavrokordátosz¹¹⁴ mind Habsburg, mind oszmán oldalon megfigyelhető keresettségéhez nem kis mértékben járult hozzá az, hogy latinul is kiválóan tudtak, Panajótisz ráadásul több alkalommal jutott úgy bizalmas értesüléshez, hogy egyébként latin tolmács hiányában őt bízták meg a velencei,

111 MEIENBERGER, *Johann Rudolf Schmid...*, 106–107. Átfogóan a Schmid rezidensi periódusában zajló konfliktusokról: Gunnar HERING, *Ökumenisches Patriarchat und europäische Politik 1620–1638* (Wiesbaden, 1968).

112 Michael Starzer Hans Mollartnak, Konstantinápoly, 1611. március 19., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 93. Kv. 1. fol. 118–127.

113 Haditanácsi opinio Johann Rudolf Schmid kivonatolt jelentéseihez, s. l., s. d. [1649. július 3.], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 121. Kv. 1. fol. 60–81, 80r.

114 Átfogóan Mavrokordátosz személyéhez: Nestor CAMARIANO, *Alexandre Mavrocordato, le grand drogman: Son activité diplomatique, 1673–1709* (Thesszalóniki, 1970).

lengyel vagy épp erdélyi követ hozta levelek fordításával.¹¹⁵ Ők a barokk Európa patinás tudományos műhelyeiben szerezték meg a legmagasabb szintű tudást, ami a nyugat-európaiak számára elérhető volt, keletről viszont nem sokan fértek hozzá.¹¹⁶ Elfogadható latin nyelvtudással rendelkezett a kopt Josephus Barbatus is, aki 1622-es szolgálatba lépéséig európai tudós centrumok vendége volt és a 17. század elejének jeles nyelvészei körében bővítette többek között latin ismereteit. Barbatus számára a latin átmenetileg közvetítő nyelvvé vált, szolgálata utolsó éveiben ugyanis leginkább így kommunikált Alexander Greiffenklau rezidenssel.¹¹⁷

A tolmácsok nyelvi kompetenciáit vizsgálva nyilvánvaló, hogy az igazán sikeresek közülük kivételes nyelvi tehetséget tudhattak magukénak. Illéssy János, Giovanni Paolo Damiani, Michel D'Asquier, Vincenzo Bratutti, Nikúsziosz Panajótisz, Giovanni Battista Podestà vagy François Mesgnien de Meninsky (a Habsburg forrásokban Franz Mesgnien von Meninsky) nem csupán két-három, hanem legalább öt-hat nyelven magabiztos poliglottok voltak, ideértve a latint is. Utóbbiról tudjuk, hogy nem csak az oszmán diplomáciában szokásosnak mondható, eddig említett nyelveken végzett tolmács-fordítói munkát a központi hivataloknál. Mivel Meninsky előzőleg éveket töltött lengyel szolgálatban, kiválóan beszélte a nyelvet, ennél fogva nemcsak a Haditanácsnál, hanem a Birodalmi Kancellárián (*Reichskanzlei*) is foglalkoztatták, közreműködéséért pedig külön javadalmazásban részesült.¹¹⁸

A széleskörű nyelvtudás olykor izgalmas nyelvi helyzetekhez vezetett. Ritka esetekben találunk írásos emléket arról az egyébként gyakori jelenségről, amit ma nyelvi interferenciaként ismerünk. Illéssy János hét nyelven tudott, kortársai megjegyzései alapján ezek közül talán a magyar és a

115 Simon Reniger III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1653. június 30., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 126. Kv. 1. fol. 188–193; Simon Reniger III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1654. április 9., uo., Kt. 126. Kv. 3. fol. 45–48; Simon Reniger III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1654. április 28., uo., Kt. 126. Kv. 3. fol. 113–122.

116 JANOS, „Panaiotis Nicousios...”, 193.

117 Alexander Greiffenklau Josephus Barbatusnak, s. l. [Konstantinápoly], 1643. október 21., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 116. Kv. 2. fol. 60–67; Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1644. január 8., uo., Kt. 117. Kv. 2. fol. 82–121.

118 1669-ben egyszeri juttatásként 300 rajnai forintot kapott lengyel fordításaiért. 1669. január 3., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1669 Bd. 865. fol. 2v.

németet tekinthetjük anyanyelvének.¹¹⁹ 1606 júliusában keletkezett hosszú beszámolója a Budán zajló Habsburg–oszmán tárgyalásokról már abban az értelemben is kuriózumnak minősül, hogy ebben a korai időszakban viszonylag ritkán látunk saját írásműveket a tolmácsoktól, rendszerint csak fordításaikkal találkozunk. Illéssy szövege azonban még ennél is többet tud felmutatni. Egy szűk résen keresztül ugyan, de mégis csak bepillantást enged egy 17. századi poliglott tolmács nyelvi univerzumába. A szöveg folyékony, tökéletes németiséggel íródott, ám – talán a hitelesség illúziója végett – török részletek tarkítják. A szerző ugyanis nem volt rest törökül idézni a veszekedésbe torkolló tárgyalás egyes mondatait, jellemzően azokat, amellyel tolmáctársa, Andrea Negroni gyanús üzelmeire hívta fel a figyelmet. Egy ponton pedig még ennél is tovább ment, ugyanis – ismét csak egy párbeszédből idézve – magyar szót illesztett a német mondatba. Fontos tanulsága még ennek a tartalmát és nyelvi megformáltságát tekintve egyaránt páratlanul izgalmas szövegnek, hogy világosan tükrözi, egy átlagos Habsburg–oszmán diplomáciai egyeztetés párhuzamosan több nyelven folyhatott, ahol a sokszínű kulturális háttér a nyelvhasználatban is lecsapódott.¹²⁰

Mint fentebb már röviden utaltam rá, néhány esetben vannak információink arról, hogy a tolmács az írásbeli vagy szóbeli fordítás során volt-e megbízhatóbb. Úgy tűnik, Ernst Házy kifejezetten fordítói profillal lépett be a szolgálatba, szóbeli kommunikációban gyengébben szerepelt. Ezt igazolja Johann Ludwig Kuefstein 1628–1629-es portai főkövetségében vállalt feladata, ahol elsősorban írásbeli munkák terén számítottak rá, tolmácsolás alkalmával inkább a raguzai Marino Tudisit részesítették előnyben.¹²¹ Tudisi egyébként nem volt állandó megbízással rendelkező hivatalos tolmács, sokkal inkább a Habsburg Monarchia ügynöke a budai pasa környezetében, ám kiválóan tudott törökül, olaszul és horvátul, ráadásul nem mindennapi rutinnal rendelkezett az oszmán hatóságokkal való alkudozá-

119 Cesare Gallo Ulrich Krenbergnek, Győr, 1606. március 2., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 89. Kv. 3. fol. 154–155.

120 „[...] der Ungarn ihren frid, fraichaitten und ihren torvin [értsd törvény] verricht.” Illéssy János Mátyás főhercegnek, Bécs, 1606. július 26., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 90. Kv. 1. fol. 52–57.

121 Johann Ludwig KUEFSTEIN, „Diarium über die türkische Legation unnd andere schriftliche Sachen, diese Reyß unnd Verrichtung betreffend. Geschehen durch Herrn Hannß Ludwigen Freyherrn von Kueffstain etc. im Jahr Christi 1628 und 29;”, OÖLA Herrschaftsarchiv Weinberg Handschriften B. Varia Bd. 16., 45v.

sok terén.¹²² Hasonlót állapított meg Kunitz rezidens 1680 telén Pantaleone Cleronome tolmácstanoncról, akit úgy ajánlott a Haditanács figyelmébe, mint inkább írásbeli munkák elkészítésére alkalmas személyt, mert a török beszéddel igen nehezen boldogult.¹²³ Pantaleone esetében azonban úgy tűnik, a Kunitz által feltárt hiányosságok csak a jéghegy csúcsát képezték és sokkal inkább általános nyelvi problémák állhattak a fiatalember szerényebb teljesítménye háttérében. Alberto Caprara ellenőriztette Pantaleone fordításait egy rutinosabb tolmáccsal, Heinrich Julius Woginnal, aki úgy nyilatkozott, hogy az írásmű silány minőségű és szerzője még az alapvető diakritikus jelek elhelyezésében is tévesztett.¹²⁴

4.2. Helyszínek

A haditanácsi szolgálatban álló császári tolmácsokat munkájuk helyszíné alapján több kategóriába sorolhatjuk. A Habsburgok oszmán diplomáciai tevékenysége kiterjedt a monarchia kormányzati székhelyein végzett döntési folyamatokra, a hadszíntérré vált Magyarország területén zajló tárgyalások lebonyolítására, miközben követeik az Oszmán Birodalomban, főként Konstantinápolyban kaptak megbízást. A szultánnal kialakított kapcsolattartás gördülékenyebbé tétele végett a 16. század közepén Giovanni Maria Malvezzi rezidensi megbízásával állandó követséget hoztak létre a Portán.¹²⁵ A Habsburgok szolgálatában álló tolmácsállomány alkalmazásának helyszínét tekintve már ekkor kialakult az a struktúra, amely a tolmácsokat alapvetően két nagyobb csoportra, a Bécsben és a Konstantinápolyban tevékenykedőkre osztotta. Állandó tolmácsok legkésőbb 1541-től vannak jelen a Habsburgok bécsi udvarában, Johann Gaudier vagy másnéven Hans Spiegel, Callimaco de Casentia, Lukas Drachschütz és Siegmund Gentsch tevékenysége már jól ismert a szakirodalomban. Konstantinápolyban a helybeli keresztények közül válogattak, ebből a korszakból Antonio

122 Tudisi életéről újabban: BRANDL Gergely és SZABADOS János, „A Janus-arcú diplomata: Marino Tudisi raguzai kalandor életútja supplicatioja tükrében”, *Levéltári Közlemények* 89 (2020): 85–102.

123 Georg Christoph Kunitz I. Lipótnak, Konstantinápoly, 1680. december 18., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 150. Kv. 4. fol. 61–64.

124 KEREKES, „A császári tolmácsok...”, 1220.

125 Bővebben: TÖRÖK, „A Habsburgok...”

Zin, Domenico Zeffi és Mathia del Farro neve emelkedik ki – utóbbi a tizenöt éves háború idején sem szüntette be tevékenységét a városban, sőt a békekötést követően részt vett a Habsburgok konstantinápolyi diplomáciai apparátusának újbóli felállításában.¹²⁶

Ezekre az előzményekre tekint vissza a tolmácsok kirendelésének általános gyakorlata a 17. században. A korábbiakhoz hasonlóan a dinasztiaához kötődő legnagyobb presztízsű tolmácsállások továbbra is Bécshez kötődtek. Később még részletesen szóba kerülnek azok a főbb tevékenységek, amelyek a rezidenciavárosban tevékenykedő tolmácsok felelősségi körébe tartoztak. Érdekes azonban röviden felidézni alapvető feladataikat: különféle írásbeli munkákat készítettek, kiszolgálták az uralkodói audiencián és a Haditanácsban zajló tárgyalásokat, illetve szinte huszonnégy órás szolgálatot láttak el a Bécsben tartózkodó török vagy tatár követségek mellett. A nehéz és sokrétű feladatok ellenére sok tolmácsot motivált a rezidenciavárosban való elhelyezkedés lehetősége, hiszen alkalmazásuk együtt járt azzal a megtiszteltetéssel, hogy a császári udvartartás (*Hofstaat*) részévé váltak. A korszakban az uralkodói udvarokban folytatott tevékenységre, az udvari élet bizonyos színterein való megjelenésre feljogosító pozíció nagyon magas presztízsű státusnak számított az adott társadalmi csoporton belül és magában hordozta a további társadalmi emelkedés lehetőségét. Ami a szakértelmet igénylő feladatokat végzőket illeti, a császári udvar adott arra, hogy a monarchia kormányzati központja ne nélkülözze a legmagasabban kvalifikált személyzetet. Több adat árulkodik arról, hogy a Haditanácsban foglalkoztatott, jól bevált tolmácsokat még alapos indokkal sem engedték hosszabb ideig más helyen szolgálni. Johann Ludwig Kuefstein, nagyszabású követség vezetésével megbízott főkövet 1628-ban már-már kétségbeesetten kutatott alkalmas keleti nyelvi tolmács után. A legmagasabb rangú konstantinápolyi misszióhoz sürgősen szüksége volt nyelvi közvetítőre, hiszen megbízatását mielőbb meg kellett kezdenie, ráadásul ő maga nem tartozott azon követek közé, akik jártasak lettek volna a keleti

126 PETRITSCH, „Die Wiener Turkologie...”, 25–26. Az említett tolmácsok mellett a legfrissebb kutatás még Augerio és Augerio/Battista Zeffit, Nicolo Periát, illetve Pellegrino Castelinót azonosította. Vö. Robyn Dora RADWAY, *Portraits of Empires: Habsburg Albums from the German House in Ottoman Constantinople*, *Ottomanica: Voices, Sources, Perspectives* (Bloomington, 2023); Aneliya STOYANOVA, „The Dragomans of the Habsburg Embassy in Constantinople in the Second Half of the Sixteenth Century: The Story of Matthias del Faro”, *History Studies: Journal of the University of Limerick History Society* 18 (2017): 95–108, 99.

világban. Naplójából tudjuk, hogy mindenképpen a rendkívül felkészült Michel D'Asquier-t szerette volna magával vinni a fontos küldetésre, ám a Haditanács semmi szín alatt nem engedte el Bécsből a keleti diplomácia egyik legértékesebb emberét.¹²⁷

Hogy mi tette D'Asquier-t olyan nélkülözhetetlenné, kiderül egy rövid jellemzésből, melyet néhány évvel korábban, 1625-ben vetettek papírra. Az Udvari Kamara számára bizonyára a Haditanács közreműködésével készített dokumentum tételeken foglalkozik a Habsburgok oszmán diplomáciájában érintett munkatársakkal és név szerint indokolja a velük kapcsolatban felmerült költségek szükségességét. D'Asquier eszerint „a török nyelvben olyan kiváló tapasztalatra és tökéletességre tett szert, hogy hosszú évek alatt sem kapnának ebben az ügyben [*ti. a tolmácsolásban, Cz. Zs.*] megfelelően alkalmas, keresztény alattvalót rajta kívül”. Az irat tesz még egy további érdekes javaslatot: a tolmácsot rendes fizetése mellett meg kellene jutalmazni, lehetőleg egy bécsi, esetleg cseh- vagy morvaországi ingatlanal, azért, hogy kellőképpen lekötelezzék és mindig a közelben tudhassák, ha szükség van a munkájára.¹²⁸

D'Asquier Bécshez kötése egyébként nem számított szokatlannak az udvarnál. A Habsburg kormányzat megkövetelte, hogy a fontos szolgálatot teljesítő személyek mindvégig „tűzközelen” maradjanak, ez az elvárás pedig különösen indokoltnak tűnik a keleti diplomácia szakterületén nehezen megszerzett, ritka kompetenciákkal rendelkező funkcionáriusok esetében. Kézenfekvő párhuzam Michael Starzer követ esete, aki a konstantinápolyi Habsburg diplomácia kulcsfigurája volt az 1610-es években. Starzer rezidensi szolgálata leteltével sem tűnt el a Haditanács hatóköréből, hiszen tanácsosként továbbra is számítottak szakértelmére, javaslataira. Tudjuk azonban róla, hogy élete egy adott pontján úgy döntött, elhagyja Bécsset, mert a költséges fővárosi élet egy idő után finanszírozhatatlanná vált számára. Mivel továbbra is udvari szolgálatban állt, a költözéshez az uralkodó engedélyére, továbbá meggyőző érvekre volt szükség. Utóbbiakhoz sanyarú anyagi helyzete aligha lett volna elégséges, hiszen a fizetlenség többnyire az udvari állás közismert árnyoldalaihoz tartozott. Éppen ezért Starzer inkább azzal érvelt, hogy olyan új lakóhelyet választ,

127 KUEFSTEIN, „Diarium...”, OÖLA Herrschaftsarchiv Weinberg Handschriften B. Varia Bd. 16., 10rv.

128 Császári rezolúció az Udvari Kamarának, Bécs, 1625. október 11., ÖStA FHKa SUS RA Kt. 302. fol. 106–109; Haditanácsi átirat az Udvari Kamarának, Bécs, 1625. február 10., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 110. Kv. 1. fol. 48–54.

amely olcsósága mellett még közel is esik az uralkodói székhelyhez és ahol könnyedén elérhető marad a Haditanács számára. Így esett a választása Sopronra:¹²⁹ a Starzer család letelepedése jól dokumentált a városban, sőt a volt követ különösen értékes hagyatéka végül a soproni városi levéltárba került.¹³⁰

Sajátos helyzet alakult ki II. Rudolf uralkodása idején, aki székhelyét Bécsből Prágába helyezte át, így a legfontosabb udvari hivataloknak szintén költözniük kellett. Helyesebben kettéválni, hiszen Bécs a hatalomhoz egyre közelebb férkőző Mátyás főherceg székhelye maradt és bár a precedencia szempontjából a császárvárossá előlépett Prágának járt az elsőbbség, a török háború egyes-bajos kérdéseit mégis célszerűbb volt a közelebbi Bécsből irányítani. Így a legfontosabb döntéselőkészítő szervek mindkét helyen működtek, legalább a hatókörükbe tartozó magasabb rangú funkcionáriusok és hivatali személyzetük révén. Az átmeneti kettősségből eredő hatásköri ütközések és adminisztrációs zavarok nem kímélték a Habsburg testvérek elmérgesedő viszálya miatt egyébként is nehéz helyzetbe került központi kormányzatot. A keleti hadszíntér szempontjából rendkívül nehézkes megoldás egyik kellemetlen hozadéka az volt, hogy a török ügyekben kimagaslóan tájékozott Hans Mollart és haditanácsi kollégái éveken keresztül csupán a prágai haditanácsi központ – és egyben Karl Ludwig Sulz haditanácsi elnök – alárendelt hivatalaként működhetek Bécsben, minden fontosabb kérdésben hosszas kommunikációra kényszerültek a Rudolf prágai környezetében működő anyaszervvel.¹³¹

Mindez érintette a török háborúval párhuzamosan újjáépülő keleti diplomáciai mechanizmusokat is, a nehézségekből pedig bőven kijutott a tolmácsállománynak. Úgy tűnik, nem volt elég Bécsben készenlétben tartani fordításra alkalmas személyeket, hanem Rudolf császár prágai rezidenciáján ugyanígy gondoskodni kellett a keleti nyelvekkel elboldoguló személyről. Erre a pozícióra egyébként az 1603 után felvételt nyert magyar kötődésű tolmácsot, Illéssy Jánost szemelték ki, aki egy későbbi kérvényében tisztázta, kifejezetten azért kellett Prágába költöznie, hogy Rudolf császárt

129 ném. Ödenburg

130 Michael Starzer portai török követ iratai 1602–1629, MNL GymsLSL Fond XIV. Személyek Nr. 69.

131 WINKELBAUER, *Österreichische Geschichte...*, 1:88–91; Jaroslava HAUSENBLASOVÁ, *Der Hof Kaiser Rudolfs II.: Eine Edition der Hofstaatsverzeichnisse 1576–1612*, *Fontes historiae artium* 9 (Praha, 2002), 90–92.

szolgálja.¹³² Az 1606 tavaszától felélénkülő, már a zsitvatoroki békét előkészítő tárgyalások közepette azonban Illéssynek többször el kellett hagynia prágai munkaállomását, hogy közreműködhessen a béketárgyalásokon, hiszen kiváló készségeire nem csupán – vagy inkább nem feltétlenül – a politikától, de főként a keleti ügyektől egyre távolabb húzódó Rudolf császár környezetében volt szükség.¹³³

Illéssy János egy 1616-os szupplikációja emellett arra utal, hogy a Habsburg család prominensebb – legalábbis az oszmán diplomáciába bevezetett – tagjai mellett lehetőség szerint igyekeztek török fordítót elhelyezni az udvartartásban. Illéssy esete még azért érdekes, mert bár a Habsburgokat valószínűleg Mátyás főherceg mellett kezdte szolgálni, 1606 után keletkezett fordításait rendre „Öfelsége a császár udvari szolgájaként” jegyezte és minden jel arra utal, hogy Rudolf haláláig Prágát tekinthetjük elsődleges szolgálati helyszínének.¹³⁴ Tehát a beadvány idején már tíz éve szolgálta a császárt, ám a törökökkel folyó tárgyalásokat irányító Mátyás főherceg megbízásából többször volt úton az egyeztetések vég nélküli sorában. Helyzetét tovább bonyolította az a körülmény, hogy kénytelen volt időnként akár hosszabb időre „kitelepülni” a Habsburg hatalmasságok aktuális tartózkodási helyére. Panaszában különösen az 1615-ös esztendőöt nehezményezte. Ekkor nemcsak az uralkodónak dolgozott, hanem Mátyás főherceg mellett Bécsben és Linzben, sőt átmenetileg a Bécsújhelyen¹³⁵ tartózkodó trónörökös, Ferdinánd főherceg udvarában is kapott megbízást.¹³⁶

A bécsi tolmácsfeladatok visszaköszönnek az oszmán kormányzati központ, Konstantinápoly esetében. A Habsburg tolmácsok természetesen csak a Habsburg–oszmán diplomáciai kapcsolattartás hivatalos keretei között

132 Illéssy János szupplikációja, s. l., s. d. [1614], ÖStA FHK A SUS RA Kt. 301. fol. 434. Jaroslava Hausenblasová kutatásai szintén alátámasztják, hogy Illéssy János Rudolf császár prágai udvartartásához tartozott. Rajta kívül még két folyamatosan aktív tolmácsot tartanak számon az udvartartási jegyzékek az 1606 utáni időszakban, egyikük Adam Dorn, másikuk Andrea Negroni. HAUSENBLASOVÁ, *Der Hof...*, 132, 154, 257, 321. Illéssy egyébként Pozsonyban tartotta állandó lakhelyét. 1610. május 7., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 223. 1610. Prot. Exp. fol. 444rv.

133 Cesare Gallo Ulrich Krenbergnek, Győr, 1606. március 2., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 89. Kv. 3. fol. 154–155; Mátyás főherceg Hans Mollartnak, Bécs, 1606. március 6., uo., fol. 157.

134 Többek között lásd: Illéssy János Mátyás főhercegnek, Bécs, 1606. július 27., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 90. Kv. 1. fol. 52–57.

135 ném. Wiener Neustadt

136 Illéssy János szupplikációja, s. l., s. d. [1616], ÖStA FHK A SUS RA Kt. 301. fol. 432.

tevékenykedhettek a Portán. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a szultáni udvarba akkreditált rendkívüli vagy állandó követ személyzetéhez tartoztak és a császár védnöksége alatt álltak, habár a diplomáciai immunitás elve még nem érvényesült maradéktalanul ebben a korszakban. A rezidens mellett dolgozó tolmácsok jellemzően helybeliek voltak, vagyis a szultán keresztény alattvalói közül kerültek ki. Róluk a későbbiekben még bőven lesz szó, egyelőre csak azt tartom fontosnak kiemelni, hogy konstantinápolyi alkalmazásuk több szempontból jelenthetett előnyt a császári diplomácia számára, de leginkább azért, mert nyugati társaiknál jobban ismerték az oszmán székváros sokszínű szociokulturális közegét, formális és informális politikai tereit. Ők egyszerre tartoztak a császár és a szultán világához, ez a sajátos, kettős helyzet azonban nemcsak előnyöket, hanem veszélyeket is tartogatott a Habsburg megbízó számára, hiszen a kiváló helyismerettel és kapcsolati tőkével rendelkező tolmács szolgálatait akár más, adott esetben a monarchiával ellenséges megbízók is megszerezhették. Nem véletlen, hogy a követek igyekeztek szemmel tartani őket, és az sem, hogy a Haditanács törekedett Habsburg, de legalább a keresztény Európából származó tolmácsokat toborozni. Mindazonáltal megfigyelhető, hogy hiába fogadtak fel megbízhatóbbnak gondolt személyeket, a tolmácsok foglalkoztatásának helyszínét többségében befolyásolta az illető származási helye: a levanteiek inkább Konstantinápolyban szolgáltak, míg az európai származású tolmácsok többnyire a határ keresztény oldalán, főként Bécsben.

A konstantinápolyi tolmácsok elsődleges feladatai közé tartozott a hivatalos iratok fordítása mellett a gördülékeny szóbeli kommunikáció biztosítása, illetve a háttérben zajló információszerzés. Közreműködésüket akkor is elvárták, ha a Habsburg követ egyébként nem szorult segítségre a török nyelvű érintkezés során. Jellemző maradt az a korábbi gyakorlat, hogy fontosabb ügyek megvitatása során egyaránt jelen volt a Porta és a Habsburg követség tolmácsa. A század második felében, amikor mindkét oldalon kiváló felkészültségű és nagy tekintéllyel bíró tolmácsok álltak, bevett gyakorlatnak számított az, hogy a két fél tolmácsa előzetesen egyeztetett a két birodalom közös ügyeit érintő kérdésekben vagy közösen intézkedtek egy megegyezés írásba foglalásával kapcsolatban a birodalmi kancelláriát vezető *reis-z-ül-küttábnál* (*reis-ül-küttáb*). Nikúsziosz Panajótisz Habsburg tolmácsként 1645 után Zülfikár aga portai főtolmácsal állt munkakapcsolatban, amikor pedig megbízót váltott és ő maga töltötte be ugyanezt a pozíciót, a Habsburg követségen dolgozó utódaival alakított ki hasonló viszonyt. Egy generációval később Marcantonio Mammucca della Torre

császári tolmács dolgozott ilyen szorosan együtt Panajótisz portai főtölmács utódával, Alexandrosz Mavrokordátossal.¹³⁷

Mindkét – Habsburg és oszmán – centrum esetében igaz azonban az a megállapítás, hogy feladataik ellátása nagyon komoly mobilitást követelt meg a tolmácsoktól. Életük lényegében véve szüntelen készültségben telt, hiszen bármikor kivezényelheték őket akár szolgálati helyüktől távol eső helyszínekre, ahogyan az aktuális diplomáciai vagy hadi helyzet diktálta. A bécsi tolmácsokat jellemzően a császárvárosba érkező oszmán diplomáciai delegációk elé küldték legalább a komáromi határpontig, olykor akár egészen Budáig. De ott volt a helyük a rendszeres békehosszabbításokat kísérő Habsburg–oszmán tárgyalásokon, továbbá – mint alább még részletesen kitérek a problémakörre – saját jogon is kiküldhették őket egy-egy kisebb megbízással a határvidék közigazgatási csomópontjaiba, általában a budai pasához. Azt várnánk, hogy a konstantinápolyi szolgálat nagyobb helyezkedöttséget jelentett, ám ott sem beszélhetünk teljes állandóságról. Az első konstantinápolyi tolmács, akit a tizenöt éves háború után vettek fel és megtapasztalta a szüntelen ingázás viszontagságait, épp a Portán szerződtetett, egyébként dalmáciai albán Giovanni Paolo Damiani volt. Amellett, hogy megfelelő ember hiányában időnként kénytelen volt beállni futárnak, hét év konstantinápolyi szolgálat után Bécsbe rendelték, ahonnan először Hermann Czernin, majd Ludwig Mollart, Cesare Gallo, végül Johann Jakob Kurz von Senftenau portai követségeihez rendelték ki tolmácsnak. Egyszer sem maradhatott Konstantinápolyban, hanem Bécsben, Prágában és más monarchiabeli helyszíneken halmozták el feladatokkal.¹³⁸

A bécsi rezidenciavárosban felfogadott tolmácsok szolgálati helyszínével kapcsolatban felmerül egy további sajátos körülmény: közvetíthették őket a végvidék valamely nagyobb színhelyére, leggyakrabban Győrbe. Az ausztriai Habsburgok uralma alatt lévő örökös tartományok sajátos hierarchiája szerint a bécsi Haditanács kapcsolatban állt a Belső-Ausztria területén közvetlenül illetékes tartományi haditanáccsal, így olyan eset is előfordult, amikor a császár által felfogadott tolmácsot a Haditanács továbbadta a grácinak. Valamennyi hasonló eset közös vonása az, hogy

137 Georg Christoph Kunitz I. Lipótnak, Edirne, 1681. február 4., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 150. Kv. 4. fol. 26–32.

138 Michael Starzer Hans Mollartnak, Konstantinápoly, 1617. augusztus 26., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 106. Kv. 1. fol. 33–38; 1620. március 29., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 243. 1620. Prot. Reg. fol. 323v; 1623. június 30., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1623 Bd. 703. fol. 263v.

a regionális centrumokba irányuló tolmácsutánpótlás gondja nagyban a bécsi haditanácsi központot terhelte, hiszen a dinasztia keleti ügyeinek erősen központosított intézése során e szervnek nyílt a legnagyobb lehetősége alkalmas jelöltek felkutatására nemcsak a birodalmi központ, hanem más helyszínek számára is. A jelenleg rendelkezésre álló adatok alapján a bécsi Haditanácsba felvételt nyert tolmácsnak általában nem sok beleszólása volt abba, hol alkalmazzák, jóllehet néhányukról biztosan tudjuk, hogy megfogalmazta a szolgálat helyére vonatkozó igényét. Giovanni Battista Corel Aleppóból¹³⁹ került Konstantinápolyba, ahol az ott szolgáló tolmácson, Josephus Barbatuson keresztül lépett kapcsolatba a császári követséggel és jelezte abbéli szándékát, hogy belépjen a császári tolmácsok közé. A régi Habsburg-funkcionáriusi múltra visszatekintő Barbatus közvetítő leveléből kiderül az újonnan jelentkező azon kérése, hogy semmiképp sem szeretett volna a rezidens mellett szolgálni a Portán.¹⁴⁰ Úgy tűnik, Corelnek – és talán a jószándékú, ám egy lehetséges riválistól mégiscsak tartó konstantinápolyi tolmácsnak, Barbatusnak is – szerencséje volt, mert végül Bécsbe, majd Grácba került. Ám amikor 1644-ben sürgősen tolmácsot kellett találni egy tervbe vett konstantinápolyi követséghez, a Haditanács nem sokat tanakodott azon, hogy Corelnek van-e kedve visszamenni vagy sem, őt rendelték Hermann Czernin főkövet mellé. Corel jól dokumentált esete arra utal, hogy a keleti diplomácia terén az aktorok – legalábbis az alacsonyabb rangú funkcionáriusok – személyes preferenciái alig nyomtak a latban, ha a birodalmi érdekről volt szó. A tolmácsok vonatkozásában ez azt jelentette, hogy alá kellett rendeljék magukat a Haditanács akaratának és ott vették fel a szolgálatot, ahol a legnagyobb szükség mutatkozott rájuk.¹⁴¹

A tolmácsállás alternatív helyszínei közül e munka szempontjából mindenképpen kiemelkedik Győr, hiszen itt szinte folyamatosan kimutatható a bécsi haditanácsi központból delegált tolmácsok jelenléte. Az elmúlt évtizedek kutatásai rámutattak az erődváros fontos stratégiai szerepére a határ keresztény oldalán, ami leginkább abban kereshető, hogy Győr a Magyar Királyság észak-nyugati pereme mellett Bécs és Alsó-Ausztria elővédjének szerepét is ellátta.¹⁴² Ezen a vidéken gyakori jelenség volt török csoportok

139 ar. Halab, tr. Halep

140 Josephus Barbatus Johann Rudolf Schmidnek, Konstantinápoly, 1644. május 12., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 117. Kv. 2. fol. 294.

141 CZIRÁKI, „Language Students...”, 33–35.

142 Győr és az alább sorra kerülő Károlyváros katonai-igazgatási szerepéről a Habsburg Monarchia határvédelmi stratégiájában, továbbá a kerületi és végvidéki

felbukkanása: az erődváros egyfelől a császári rezidenciaváros ellen irányuló oszmán hadi vállalkozások útjába esett, másfelől békeidőben sűrű követjárás jellemezte, hiszen valamennyi Habsburg–oszmán diplomáciai delegáció áthaladat rajta.¹⁴³ A győri végek és az oszmán oldalon húzódó erősségek tisztjei között írásbeli érintkezés is zajlott, ahol magyar és török nyelvismeretre volt szükség. A fennmaradt iratanyag alapján nyilvánvaló, hogy a Haditanács ugyanannyira fontosnak tartotta török tolmácsot tartani a forgalmas Győrben, mint Bécsben.¹⁴⁴ A zsitvatoroki békét követően Ernst Házy az első ismert, bizonyosan győri szolgálattal megbízott tolmács, akit a Haditanács a saját állományából nevezett ki Hans Breuner győri főkapitány (1606–1633) mellé.¹⁴⁵ Valószínűnek tartom, hogy elődje a török futárként is szolgáló Melchior Schöder lehetett, mert bár Schöder győri pozíciójáról nem került elő egyértelmű forrás, egy haditanácsi bejegyzés arról árulkodik, hogy 1611-ben Házy az ő helyére jelentkezett.¹⁴⁶ Néhány adat alapján arra következtethetünk, hogy a kis létszámú tolmácsállományból ide nem feltétlenül a legjobbakat delegálták. Josephus Barbatus esetében különösen feltűnő ez a szelekció: az idős tolmácsot Konstantinápolyból hívták vissza 1649-ben alkalmatlansága miatt, de nem bocsátották el a szolgálatból,

generalátusok viszonyáról átfogóan lásd: PÁLFFY Géza, „Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században”, *Történelmi Szemle* 39 (1997): 257–288.

143 PÁLFFY Géza, *A császárváros védelmében: A győri főkapitányság története 1526–1598* (Győr, 1999), 23–24.

144 A mindennapos határmenti érintkezésben nélkülözhetetlen, törökül is tudó közvetítők jelen voltak a főkapitányok környezetében, jóllehet megbízatásuk nem feltétlenül kötődött haditanácsi álláshoz. A korábban már említett Marino Tudisi számtalan alkalommal járt el megbízója, az 1606-ban főkapitányi tésztseget betöltő, de még további három évtizedig a Habsburgok meghatározó keleti diplomáciájának számító Michael Adolf Althan nevében – nem meglepő, ha beosztását egyszerűen „huomo del Conte d’Althan” leírással határozták meg. Vö. Michel D’Asquier fordítása Mürteza budai pasa leveléről Collalto grófnak, s. l., s. d. [1628], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 111. Kv. 1. fol. 131–132. Ezzel egybecseng a szakirodalomban Tudisiről kialakult kép, összefoglalóan lásd: BRANDL és mások, „Válogatott források...”, 36. jegyzet.

145 A győri főkapitányok listáját lásd: PÁLFFY, „Kerületi és végvidéki...”, 277.

146 1611. augusztus 16., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 225. 1611. Prot. Exp. fol. 310v. Melchior Schöder török futárszolgálatához lásd a hátlapi jegyzetet: II. Mátyás Michael Starzernek, Bécs, 1611. január 9., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 93. fol. 11–14.

hanem a következő esztendőben lehetséges győri vagy komáromi tolmácsi kinevezéséről tárgyaltak vele.¹⁴⁷

Barbatus végül valóban Győrben kötött ki, ahol a főkapitány mellett teljesített szolgálaton fölül az ide kihelyezett egy-egy tolmácstanonc képzésével foglalkozott.¹⁴⁸ A fiatal Hans Georg Zemper hasonló logika alapján, tanoncként került Győrbe 1653-ban, ahol fokozatosan átvette a tolmácsfeladatokat Barbatustól.¹⁴⁹ Hosszú szolgálati idő és veszélyekkel teli életpálya után 1678-ban halt meg, helyére pedig újból egy saját nevelésű kezdő tolmácsot vettek fel, Johann Heinrich Boringert.¹⁵⁰ Boringer csupán 1683-ig szolgált Győrben, mivel a török háború kezdetén azonnal a vezérkar mellé rendelték. Az ekkorra már tapasztaltnak számító kollégát ismét egy viszonylag kezdőnek számító tolmács, Christoph Schwegler váltotta.¹⁵¹ A keresztény koalíciós seregek előrenyomulásával Győr addigi szerepe is megváltozott.¹⁵² Mivel az események súlypontja Bécs sikertelen török ostroma, még inkább Buda visszafoglalása után egyre délebbre és keletebbre helyeződött át, a tolmácsokra sokkal nagyobb szükség volt az egyre távolodó frontzónában. Bizonyára az új helyzetnek köszönhető a győri tolmácsállás esetében megfigyelhető bizonytalanság: Boringerre továbbra is győri tolmácsként hivatkoztak a Haditanácsban, Schweglert pedig győri vice-tolmácsnak nevezték, miközben egyikük sem tartózkodott folyamatosan a városban, hanem erődről erődre követték a keresztény sereget dél felé

147 CZIRÁKI, „Language Students...”, 32–33.

148 1649 októbere, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 294. 1646. Prot. Exp. fol. 368r; 1649. október 18., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 301. 1649. Prot. Reg. fol. 166r; 1650 augusztusa, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 300. 1649–1650. Prot. Exp. fol. 361r.

149 1653. december 5., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 309. 1653–1654. Prot. Reg. fol. 167r.

150 1678. decemer 28., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 354. 1678. Prot. Reg. fol. 622v.

151 1683. március 26. és május 16., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 367. 1683. Prot. Reg. fol. 248r, 339r.

152 Győr és általában a végvidéki erődök változó funkciójával kapcsolatban lásd: OROSS András, *A Magyar Királyság törökellenes határvédelmi rendszerének felszámolása és átszervezése* (Budapest, 2013), különösen 115–126; János KALMÁR és János J. VARGA, *Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn (1688–1690)* (Stuttgart, 2010), 150–153.

– rövid budai kitérőt követően Kanizsán, majd Eszéken¹⁵³ szolgáltak addig, míg a győri tolmácsigény végleg meg nem szűnt.¹⁵⁴

Bár Győr jelentőségéhez nem mérhető, mégis kiemelkedik a többi végvidéki katonai és logisztikai csomópont közül a komáromi vár. Ez az erősség a végvidéki kapcsolattartásban számottevő helyszínek bizonyult, hiszen az átutazó oszmán és Habsburg követségek rendszerint áthaladtak rajta, ráadásul gyakran zajlottak béketárgyalások a vonzaskörzetében. Kevésbé meglepő tehát, ha időről időre Komáromban is feltűnnek olyan tolmácsok, akiket a Haditanácsból rendeltek ki oda és a központi költségvetésből, nem pedig – vagy nem csupán – a végvidéki kiadásokból finanszíroztak. Matthias Hueberről biztosan tudjuk, hogy komáromi tolmács volt, akit azonban rendszeresen vettek igénybe a vár hatáskörén túlmutató helyzetekben. Nyilván nem véletlen, hogy először 1642-ben bukkan fel a neve a kamarai kiadások között: minden bizonnyal a szőnyi béketárgyalások előkészítése idején foglalkoztatták.¹⁵⁵ Ám ha volt is hivatalos haditanácsi tolmács Komáromban, számuk korántsem lehetett magas, valószínűleg legfeljebb egy főre kell gondolnunk, aki maga sem tartózkodott állandóan a várban. Erre utal a komáromi kapitány egy 1653-as levele győri kollégájához, melyben azzal az üzenettel küldte tovább a Budáról érkező leveleket, hogy nem volt kéznél török tolmács, ezért kénytelen Győrben lefordíttatni őket.¹⁵⁶ A komáromi tolmácsokhoz nagyon hasonló az Érsekújváron¹⁵⁷ tolmácsoló személyek helyzete. Tevékenységük, szolgálati körülményeik feltárása ugyanúgy a végvárakra irányuló történeti kutatások tárgykörébe tartozik, így csak érintőlegesen említem meg azt a jelenséget, hogy a Bécsben alkalmazott tolmácsot ritkán Érsekújvárra is kirendelték. Vincenzo Brattutiról azt őrizték meg a haditanácsi források, hogy 1648-tól a magyar végeken is foglalkoztatták. Rendes fizetéséhez e célból még négy ló tartására

153 ném. Essegg, hr. Osijek

154 1683. május 25., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 366. 1683. Prot. Exp. fol. 393r; 1687. január 4., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 375. 1687. Prot. Reg. fol. 8rv; 1688. július 28., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 377. 1688. Prot. Reg. fol. 349r; 1690. április, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 383. 1690. Prot. Exp. fol. 136v.

155 1642. január 9., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1642 Bd. 784. fol. 9v.

156 Adolf Ehrenreich Puchheim Philipp Mansfeldnek, Komárom, 1653. április 10., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 126. Kv. 1. fol. 79, 82.

157 ném. Neuhausel, szlov. Nové Zámky

elengedő kiegészítést kapott azzal az indoklással, hogy gyakran kell Érsekújvárra utaznia.¹⁵⁸

A végvári tolmácsok kérdése bizonyára önálló monográfiát érdemelne, így csupán néhány fontos adatot emeltem ki Győr, illetve Komárom és Érsekújvár viszonylatában. Gráccal kapcsolatban még szűkebb e vállalkozás mozgástere, hiszen a bécsi tolmácsállományt vizsgálva csak elvétve került elő olyan adat, amely egyértelmű kapcsolatra utal a bécsi Haditanács gráci tolmácsaira vonatkozóan. Ha azonban tekintetbe vesszük az Osztrák Örökös Tartományok helyzetét és a Habsburg-dinasztia által kialakított kormányzati struktúrát, ez aligha meglepő. Az igen összetett belső-ausztriai tartományban I. Ferdinánd 1564-es halálát követően a dinasztia legfiatalabb ága, Károly főherceg (1540/1564–1590) és leszármazottai uralkodtak, jóllehet politikájukat alárendelték a primogenitúra elve alapján a család fejeként meghatározott főágnak, tehát I. Miksának (1527/1564–1576) és utódainak.¹⁵⁹ Belső-Ausztriának a késő középkortól kezdve kimagasló szerepe volt az oszmán betörések elleni védekezésben. A gráci közigazgatási székhelyről szervezték meg a magyar végvidék délkeleti folytatásában újjászervezett horvát-szlavón (később csak horvát vagy károlyvárosi) végvidéket, a belső-ausztriai rendek pedig részt vállaltak a terület fenntartásában, felszerelésében és katonai védelmében – ugyanúgy, ahogyan az alsó-ausztriaiak a magyar végvidék esetében.¹⁶⁰ A terület stratégiai jelentőségét az is alátámasztja, hogy 1578-ban létrehozták a gráci haditanácsot, amely széleskörű kompetenciákkal rendelkezett a török betörésektől fenyegetett határvidéken, jóllehet a hivatali hierarchia szerint elvben betagozódott a bécsi központi haditanács alá és a nagyobb jelentőségű ügyekben továbbra is a császár hozott döntést.¹⁶¹ A védelem megszer-

158 1648. december 5., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 299. 1648. Prot. Reg. fol. 298v.

159 WINKELBAUER, *Österreichische Geschichte...*, 1:44–47. II. Mátyás 1619-ben bekövetkezett halálával kihalt az ausztriai Habsburg-ház főága. A dinasztia öröklési szabályai szerint a belső-ausztriai – vagy a legnagyobb tartomány után stájernek is nevezett – Habsburg Károly fia, Ferdinánd főherceg lépett a trónra II. Ferdinánd néven.

160 PÁLFFY, „Kerületi és végvidéki...”, 258–259; VÉGH Ferenc, „Stájerhon védelmében: A szlavón–petrinjai végvidék a 17. században – magyar szemmel”, *Pontes* 3 (2020): 69–93, különösen 78; Gernot HEISS, „Aufbruch in die Moderne? Zur Geschichte der Alpen-Adria-Region zwischen 1470 und 1630”, in *Alpen-Adria: Zur Geschichte einer Region*, szerk. Andreas MORITSCH, 173–232 (Klagenfurt, 2001), 189–191.

161 Károly főherceg instrukciója a grazi haditanácsnak, Graz, 1578. január 2., in Viktor THIEL, „Die innerösterreichische Zentralverwaltung 1564–1749, I: Die Hof- und

vezésének katonai-adminisztratív központját, a végvidéki főkapitányságot Károlyvárosban¹⁶² alakították ki, abban az erődvárosban, amelyet a névadó Károly főherceg kezdeményezésére építettek Belső-Ausztria török végek felé eső előterében.¹⁶³

Caspar Gratiani – illetve rokona és védence Pietro Hrintschitsch – példája azt jeleníti meg, hogy a belső-ausztriai tartomány multikulturális arculata, a horvát-szlavón végekkel és az oszmán hódoltsági területekkel való intenzív kapcsolata nemcsak az igényt, hanem a lehetőséget is megteremtette a több nyelven, köztük oszmán-törökül is kommunikálni képes funkcionáriusok felvételére. A több keresztény hatalomnak, hovatovább a Portának is dolgozó Gratiani alkalmazása rendhagyónak mondható, mindazonáltal különösen izgalmas kérdéseket vet fel a tolmácsszemélyzet forrásával kapcsolatban. Bár származása Belső-Ausztriához kötötte, jobbára Konstantinápolyban tevékenykedett üzletemberként, ahol többek között rabkiváltással foglalkozott.¹⁶⁴ Szemlátomást elnyerte Ferdinánd főherceg udvarának bizalmát, mert Grác ajánlására hírszerzési és fordítási megbízásokat kapott a monarchia 1610-es években újjáalakuló konstantinápolyi kirendeltségén, sőt azt is elérte, hogy unokaöccse, a károlyvárosi Pietro Hrintschitsch tolmácsstanoncként a követhet költözhessen. Személyéről és beosztásáról a Haditanács többször egyeztetett Michael Starzer portai

Zentralbehörden Innerösterreichs 1564–1625”, *Archiv für österreichische Geschichte* 105 (1917): 1–210, http://repositorium.at/sl/thiel_zentralverwaltung_inneroesterreich.html#beilage.3.

162 ném. Karlstadt, hr. Karlovac

163 Günther PROBSZT, „Die windisch-kroatische Militärgrenze und ihre Vorläufer”, *Sonderbände der Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* 15 (1967): 17–39; PÁLFFY, „Kerületi és végvidéki...”, 281–282. A horvát-szlavón vidék hadműveleti zónává alakulásáról legújabban: Nenad MOAČANIN, „The Ottoman Conquest and Establishment in Croatia and Slavonia”, in *The Battle for Central Europe: The Siege of Szigetvár and the Death of Süleyman the Magnificent and Nicholas Zrínyi* (1566), szerk. Pál FODOR, 277–286 (Leiden–Boston, 2019).

164 Családja eredetileg a horvát Gračacból származott: Manfred STÖY, „Das Wirken Gaspar Gracianis (Grañianis) bis zu seiner Ernennung zum Fürsten der Moldau am 4. Februar 1619”, *Südost-Forschungen* 43 (1984): 49–122, 54; Manfred STÖY, „Gaspar Gratiani, Fürst der Moldau 1619–1620, seine marginale Rolle in den Anfängen des Dreissigjährigen Krieges”, *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 112 (2004): 306–315. Rabkiváltásairól a Belső-ausztriai Haditanács protokollumaiban maradt fenn adat, lásd például egy eredetileg károlyvárosi személy kiváltását negyven év török rabság után 1614 szeptemberében: ÖStA KA ZSt IÖHKR Croatica Bd. 12. 1614–1616. fol. 130r.

rezidenssel. A levélváltásokból jól kirajzolódik az a tendencia, hogy bár nem bíztak meg feltétlenül Gratianiban, mégis rászorultak a szolgálataira. Emellett feltűnő, hogy nemcsak a tolmács-vállalkozó személye, hanem gráci kapcsolatai sem feltétlenül voltak ínyére a rezidensnek. Starzer és haditanácsi kollégái úgy vélekedtek, hogy nem szerencsés dolog egy olyan embert megbízni bizalmas munkákkal, aki ennyire szoros kapcsolatban áll Ferdinánd főherceg udvarával. A követ érveléséből kitéjük az a szigorú kompetenciabeli hierarchia, ami a Habsburg örökös tartományok igazgatását jellemezte: úgy vélte, a legmagasabb szintű portai ügyekbe nem szabad bepillantást engedni a gráci tartományi kormányzatnak Gratianin keresztül, mert az kizárólag a császári székhely főhivatalára tartozik.¹⁶⁵

A bécsi források arról tanúskodnak, hogy bár Belső-Ausztriának is megvoltak a maga utánpótlási vonalai, a császári kormányzati központból szintén számíthattak közreműködésre. A hétköznapi nyelvhasználaton túlmutató oszmán kancelláriai nyelvet is bíró tolmácsszemélyzet felkutatásában minden esetben főszerepet kapott a monarchia konstantinápolyi követsége, ahol a városban megforduló levanteiek közül válogatták a reménybeli tolmácsokat. A röviden már említett Giovanni Battista Corelről biztosan tudjuk, hogy 1644-ben fogadták fel Konstantinápolyban és rövid portai, majd bécsi szolgálat után 1646-tól a gráci haditanács alkalmazásába került.¹⁶⁶ A belső-ausztriai kitérő mindazonáltal kérészetűnek bizonyult, mert már 1649-ben visszarendelték onnan. Az ok a monarchia krónikus tolmácshiányában keresendő. A Portára induló internuncius, Johann Rudolf Schmid ugyanis az éppen aktuális béketárgyalások mellett azt is feladatul kapta, hogy szervezze újra az 1648-ban gyakorlatilag széthullott konstantinápolyi állandó diplomáciai képviselőket. Ehhez nemcsak újonnan kinevezett rezidensre volt szükség az elhunyt Greiffenklau követ pótlására, hanem megfelelő személyzetre is, legfőképpen tolmácsra. Erre a szerepre Corelt szemelték ki, ezért visszahívták Grácból és Schmiddel visszaküldték

165 Michael Starzer Georg Andreas Katzianernek, Konstantinápoly, 1611. április 30., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 93. Kv. 1. fol. 207. A bécsi és grazi haditanácsok közötti viszony természetéről lásd: ВÉГН, „Stájerhon...”, 79–80.

166 Alexander Greiffenklau Constantin Sattlernek, Konstantinápoly, 1645. február 2., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 118. Kv. 3. fol. 38–40; 1646. január 13., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 294. 1646. Prot. Exp. fol. 2r–3r; A belső-ausztriai Reichspfennigmeister jelentése Gian Battista Corel járandóságairól, s. l., s. d. [1648. október], ÖStA FHK A SUS RA Kt. 304. fol. 501–502.

Konstantinápolyba.¹⁶⁷ Rövid gráci kiterő tűnik fel még a Bécsben foglalkoztatott Marco Miro (Pace) esetében, aki 1660 körül vállalhatott feladatokat a tartományi székhelyen.¹⁶⁸

Mindent összevetve a végvidék hétköznapi tolmácsainak nyoma csak nagyon ritkán tűnik fel a központi kormányzervek ügykezelésében. Ezért is kelti fel a figyelmet, ha arra utaló nyom kerül elő, hogy magas rangú haditanácsai megbízottak foglalkoztak ezzel a kérdéssel. A Corel esetében kulcszerepet játszó Johann Rudolf Schmid nevéhez köthető még egy másik arra irányuló kísérlet, hogy valamely végvidéki helyszínre közvetítsen tolmácsot. Később még sorra kerül, így helyütt csak röviden említem, hogy 1647 októberében Magyarországon vett maga mellé egy férfit, aki hajlandó volt elhagyni az Oszmán Birodalmat és a muszlim hitet azért, hogy a császárnak szolgáljon. Horvát származása folytán Schmid azt javasolta, hogy a szorongató tolmácshiány miatt feltétlenül vegyék fel, lehetőleg valamely végvárba, leginkább a horvát végekre, ahol megfelelően lehetett volna hasznosítani nyelvtudását.¹⁶⁹

A végvidéki tolmácsokkal kapcsolatban szinte parttalanná teszi a kutatást az a körülmény, hogy a fontosabb végvidéki centrumokon túl a határmenti ügyekben közvetlenül érintett főurak is tartottak keleti tolmácsot annak ellenére, hogy sok esetben maguk is tudtak valamennyire törököül. Mivel e munkának nem célja a végvidék komplex nyelvi-fordítási viszonyainak tárgyalása, csupán egy olyan példát emelek ki, amely közvetlenül kapcsolódik a monarchia központi irányító szerveiben zajló munkához és általános érvényű jelenségekre hívja fel a figyelmet. Ilyen Péchy István esete, akit magyar és török tolmácsként regisztrálnak forrásaink. Németül valószínűleg nem tudott jól, legalábbis az íráskészségei gyengék lehettek, hiszen az Udvari Kamarához e nyelven benyújtott szupplikációit nem maga írta. Kamarai iratok alapján jól látható, hogy ő valójában kettős alkalmazásban állt: alapvetően Esterházy Miklós nádor (1625–1645) török tolmácsa volt, ahogyan a hátlapi jegyzet szerint szokás volt Komáromban és

167 CZIRÁKI, „Language Students...”, 33–35.

168 1660. június 30., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1660 Bd. 857. fol. 366v.

169 Johann Rudolf Schmid III. Ferdinándnak, Bécs, 1647. október 31., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 120. Kv. 1. fol. 92–98, 96v. 1652-ben az esztergomi Dervis bég fiához fűzhetek hasonló reményeket, aki megszökött az apjától, és kifejezte abbéli szándékát, hogy keresztény legyen, illetve szolgálatot vállaljon valamely végvárban. 1652 márciusa, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 303. 1651–1651. Prot. Exp. fol. 103r.

Érsekújváron is tartani tolmácsot. 1622 novembere és 1626 októbere között emellett haditanácsi szolgálatban állt és ingázott a fontosabb tolmácsolási helyszínek között. Nagyon úgy tűnik, hogy Péchy a kora újkori „kölsönzött munkaerő” sajátos példája, hiszen csak alkalmyszerűen vetették be a Haditanácsban és kapcsolata a nádorral bécsi központi megbízatásai ellenére sem szűnt meg.¹⁷⁰

Bár a korszak egyik fő jellemvonása az oszmán és a Habsburg fél közötti békék sorozatos megújítása és a súlyosabb államközi konfrontáció elkerülése volt, legalább ennyire meghatározó a régió kapcsolattörténetében az a két háborús ciklus, melyek a 17. században végül a közép-európai oszmán jelenlét felmorzsolásához vezettek. A tolmácsok szempontjából ezek az időszakok egyfelől a konstantinápolyi állandó kirendeltség szüneteltetését jelentették. 1663–1664-ben ugyan hivatalosan nem vonták vissza a rezidentst, ám Simon Reniger és a kíséretéhez tartozó tolmácsok – ugyanígy Johann Goës internuncius – többnyire a nagyvezír környezetében tartózkodtak és követték a frontot Magyarországra. Ebben a helyzetben a követek és tolmácsok egyaránt részt vállaltak a hadjáratot kísérő hírszerző tevékenységben, miközben életük állandó veszélyben forgott. Reniger mellett Panajótisz kiemelkedő szerepéről az oszmán vezetőkkel folytatott kapcsolattartásban még lesz szó, de mellette Marcantonio Mammucca della Torre, a két tolmácsstanonc Giorgio Cleronome és Hartmann Wider, sőt még a tolmácsstanoncok közé kerülés vágyát dédelgető, Panajótisz unokaöccseként ismert Janaki Porfürta is állandóan mozgásban volt. A háború árnyékában megbízatásaik ellátása rendkívül veszedelmesnek bizonyult, a budai pasa mellől titkos jelentéseket fogalmazó Mammucca della Torrét állítólag kishíján kivégezték hírszerző aktivitása miatt.¹⁷¹

170 Esterházy Miklós az Udvari Kamarának, Kismarton, 1632. augusztus 3., ÖStA FHKA SUS RA Kt. 302. fol. 416–417; Császári parancs az Udvari Kamarának, s. l., 1632. augusztus 11., ÖStA FHKA SUS RA Kt. 302. fol. 415, 421; Péchy István szupplikációja, s. l., s. d., ÖStA FHKA SUS RA Kt. 302. fol. 424–425; Péchy István szupplikációja, s. l., s. d., ÖStA FHKA SUS RA Kt. 302. fol. 418–419; FALLENBÜCHL Zoltán, *Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon: Adattár*, Nemzeti téka (Budapest, 2002), 233.

171 Simon Reniger I. Lipótnak, Belgrád, 1664. február 25., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 136. Kv. 4. fol. 90–93; Simon Reniger az Udvari Haditanácsnak, Belgrád, 1664. március 12., uo., Kt. 136. Kv. 4. fol. 132; Simon Reniger I. Lipótnak, Belgrád, 1664. március 12., uo., Kt. 137. Kv. 1. fol. 49–54; KERÉKES, „A császári tolmácsok...”, 1205.

A viszonylag rövid idejű 1663–1664-es háborúhoz képest 1683 után még ennél is rosszabb volt a helyzet. Ami a konstantinápolyi tolmácsokat illeti, Alberto Caprara internuncius alkalmazottai közül sokan már 1682-ben visszatértek Bécsbe, maga a követ és szűkebb környezete az 1683-as oszmán hadjárat során hagyták el az oszmán fennhatóság alatt álló területet. Viszontagságos útjukra vonatkozóan Mammucca della Torre, Porfürita és Cleronome – valamennyien már teljes jogú tolmácsok – jelentős anyagi károkról számoltak be később, nem beszélve a háborús viszonyok miatti állandó életveszélyről.¹⁷² A kiélezett hadi helyzetben azonban a monarchia nem engedhette meg magának, hogy a követség feloszlása miatt közvetlen információs forrás nélkül maradjon, ezért a Haditanácsban arról határoztak, hogy a konstantinápolyi közegeben otthonosan mozgó tolmácsokat megpróbálják visszajuttatni a szultáni székhelyre.¹⁷³ Így Cleronome, Porfürita, majd a Mammucca della Torre család több tagja – apa és két fia – az angol és a holland követségen kapott menedéket, ahonnan több-kevesebb sikerrel látták el Bécsset az oszmán székhelyen gyűjtött hírekkel.¹⁷⁴

A Habsburg Monarchia területén tevékenykedő tolmácsokra még nehezebb idők vártak a háborúban. Már Bécs 1683-as ostroma próbatétel elé állította az I. Lipót távozását követően is a városban maradt haditanácsi alkalmazottakat. A tolmácsok közül Franz Meninskyről biztosan tudjuk, hogy kitartott az ostrom alatt Bécsben és bizonyára kár is érte, mert a következő év tavaszán türelmetlenül követelte az Udvari Kamaránál kártalanítását. Úgy tűnik, nem ő volt az egyetlen tolmács az ostrom idején, mert a kamarai indoklás azzal utasította el kérelmét, hogy a többiek sem kaptak semmit ilyen jogcímen, az udvarnak pedig nem áll szándékában precedenst teremteni Meninsky kivételezésével.¹⁷⁵ A békeidőben Bécsben tartózkodó tolmácsok háború idején gyakrabban keltek útra, hiszen nyelvi közvetítésre a front bármelyik pontján, de leggyakrabban a főhadparancsnokság vagy a nagyobb erődök közelében volt szükség. A fiatalabb, ennél fogva strapabíróbbnak gondolt tolmácsokat egyenesen a frontra vezényelték, ahol

172 A három tolmács mintegy 5000 rajnai forint kárt szenvedett el: 1683. december 28., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1683 Bd. 955. fol. 746v.

173 1684. március 13., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1684 Bd. 959. fol. 189r.

174 A visszafoglaló háborúban hírszerző munkát ellátó császári tolmácsokról kimerítően értekezik Kerekes Dóra, ezért nem tartom fontosnak elismételni a már ismert adatokat. Bővebben lásd: KEREKES, „A császári tolmácsok...”, 1212–1218.

175 1684. április 17., 18. és május 6., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1684 Bd. 957. fol. 401r, 346rv, 469v.

a háború és a betegségek miatt állandó bizonytalanságban szolgáltak, szó szerint életre-halálra. Itt a foglyok kihallgatása, fegyverszüneti tárgyalások és a levelezés fordítása mellett sajátos feladat hárult rájuk a törököktől visszafoglalt erősségekben, ahol a császári hadvezetés kezére kerülő iratokat kellett lefordítaniuk.¹⁷⁶

4.3. Feladatkörök

A kora újkori tolmácsfeladatok komplexitása nem ismeretlen a témát érintő szakirodalomban.¹⁷⁷ Mindazonáltal úgy vélem, az áttekinthetőség kedvéért érdemes felidézni azokat a fontosabb szempontokat, amelyek alapján rendszerezhetjük egy 17. századi Habsburg tolmács mindennapos feladatait. E cél érdekében elsőként három nagyobb, általános feladatkörre szeretném felhívni a figyelmet, majd ezeket további kisebb, gyakorlati részfeladatokra bontom le, illetve a gazdag forrásanyagból kiemelt példákkal illusztrálom. Azért választottam ezt a megoldást, mert korábban már szembesültem azzal a kihívással, amit a forrásbázis e tekintetben egyébként áldásos bősége okoz: a korszakot ezer szállal szövi át a tolmácsok jelenléte, hiszen számtalan módon működtek közre az államközi kapcsolatok alakításában. Ha valamennyi szerepvállalásukkal részletesen foglalkoznánk, az legjobb esetben is a Habsburg–oszmán konfliktus 17. századi újrameséléséhez vezetne, ami nem célja ennek a munkának. Ehelyett olyan feladattípusok tablószerű bemutatására törekedtem, amelyek megbízható módon alátámaszthatók a rendelkezésre álló példák sokaságából kiválasztott egy-két esetleírással.

Az átfogó feladatköröket tekintve elsőként az írásbeliséget kell megemlíteni. Közismert, hogy az Oszmán Birodalommal való kapcsolattartást élénk iratképzés jellemezte, ami hozzáértő fordító nélkül elképzelhetetlen lett

176 Ezek a fordítások közül a kanizsai vár alá tartozó terület gazdasági erőforrásait tárgyaló jegyzék a legismertebb, melyet Heinrich Christoph Schwegler készített: 1690. július 11., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 384. 1690. Prot. Reg. fol. 352r. A török foglyok kihallgatásáról tanúskodik egy Johann Adam Lachowitz által 1691-ben párbeszédese formában felvett jegyzőkönyv: „Aussag eines gefangenen Türckhen auß der vöstung Wardein, welcher den 20. Novembris zu Ihro Hochfürstlichen Durchlaucht nacher Nanasch gebracht worden.” ÖStA KA AFA Kt. 197. (1691) Türkenkieg 1691. 11. 7b.

177 Összefoglalóan lásd: KERÉKES, „Transimperial Mediators...”

volna. A Habsburg–oszmán kommunikáció írásos manifesztumai a hivatalos érintkezés több szintjét érintették. Ide tartozott a legmagasabb rendű kommunikáció a császár és a szultán, illetve vezető szerepet betöltő méltóságviselők között: Habsburg oldalon főként a keleti diplomácia elsődleges referenseként felfogható haditanácsi elnök, illetve bizonyos esetekben a főudvarmester, míg az oszmánoknál a nagyvezír és a szultáni kancelláriát vezető főkancellár (*reis-ül-küttab*) tartozik ide. A Hofburg kapcsolatban állt a tatár kánokkal is, akik szintén az oszmán birodalmi kancellária nyelvét és stílusát alkalmazták levelezésükben. A Habsburgok keleti diplomáciai ügykezelését közben tartó Haditanács iratai alapján az látszik, hogy mindezek mellett a monarchia sűrűn váltott levelet a birodalomközi diplomáciába sokszor bevont budai beglerbéggel, ahogyan hadjáratok idején a két fél katonai parancsnokai is kommunikáltak egymással. Az uralkodói centrumok és központi hivatalok érintkezése mellett a két fél közötti írásbeli kommunikáció még számos mellékszálon zajlott, melyek felgöngyölítése messze meghaladja e kötet kereteit. Így pusztán aláhúznám azt a korábban már megemlített tényt, hogy az Oszmán Birodalom írásbeliségével tisztában lévő segítőkre nyilvánvalóan szükség volt a katonai és polgári igazgatás egyéb tisztviselői körül is, hiszen a határ két oldalának kisebb-nagyobb erősségei ugyanúgy igényt tartottak a fordításra alkalmas személyekre, mint ahogyan a magyar nádor, az esztergomi érsek vagy akár a horvát-szlávon végekkel érintkező Belső-Ausztria méltóságai.¹⁷⁸

Ez a megállapítás érvényes a tolmácsok számára ugyanúgy meghatározó jelentőségű másik nagy feladatkör, a szóbeli kommunikáció esetében. Mind a helyi, mind az országos jelentőségű ügyek igényelték az élőszóban zajló közvetítést, melyek pontosabb körülményeire és helyszíneire alább még részletesebben kitérek. Itt most csak általában véve említem meg, hogy a személyes találkozás legalább olyan meghatározó motívuma a

178 A bőséges irodalomból lásd például: TÓTH Hajnalka, „Rossz szomszédság: török átok? A Szokolluk levelei a Batthyányakhoz”, in *Az oszmán–magyar kényszerű együttélés hozadéka*, szerk. J. ÚJVÁRY Zsuzsanna, 217–228 (Piliscsaba, 2013); Gisela PROCHÁZKA-EISL és Claudia RÖMER, „Raub, Mord und Übergriffe an der habsburgisch-osmanischen Grenze: Der diplomatische Alltag der Beglerbege von Buda abseits von Zeremoniell”, in KAUF, ROTA és NIEDERKORN, *Diplomatisches Zeremoniell...*, 251–264; Ernst Dieter PETRITSCH, *Regesten der osmanischen Dokumente im Österreichischen Staatsarchiv*, 1. köt., Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs: Ergänzungsband 10/1 (Wien, 1991); Robyn Dora RADWAX, „Vernacular Diplomacy: The Culture of Sixteenth-Century Peace Keeping Strategies in the Ottoman-Habsburg Borderlands”, *Archivum Ottomanicum* 34 (2017): 193–204.

Habsburg–oszmán diplomáciának, mint az írásbeli kapcsolattartás. A sűrű követjárásokat kísérő hivatalos vagy épp informális érintkezések, a végvidék konfliktusainak megoldására irányuló kísérletek közös bizottságok felállítására révén, hovatovább a megegyezéseket bevezető hosszadalmas bi- vagy multilaterális tárgyalássorozatok csak a fontosabbak azok között az alkalmak között, amelyek egy nyelvben és kultúrájában igencsak eltérő interperszonális térben egyengették a két birodalom közös útját Közép-Európában.¹⁷⁹ A szóbeli kommunikációról annak természeténél fogva sokkal kevesebb információ maradt fent, főbb jellemvonásai mégis tetten érhetők a rendelkezésre álló dokumentumokban. Szembeszökő, hogy szóbeli tolmácsolásnál sokkal nagyobb volt a közvetítő személy mozgásteré, már csak abból a helyzetből fakadóan, hogy a tolmács rendszerint alapos háttértudással rendelkezett az aktuális tárgyalásokról és sokszor nemcsak egyszerű közvetítője, hanem formálója is volt a két fél közötti kommunikációnak. Mindebben szerepet játszottak nyelvi kompetenciáit meghaladó kulturális készségei, hiszen egy sikeres egyeztetés előfeltétele az volt, hogy a közvetítő otthonosan mozogjon a tárgyalópartnerek heterogén kulturális terében. A szóhasználat, a köszöntés módja, az udvari ceremóniák íratlan szabályainak alkalmazása, a tárgyalás dinamikájához való alkalmazkodás mind a Habsburg, mind az oszmán fél felé elengedhetetlen követelményeknek tekinthetők, melyek nélkül még a legalaposabban előkészített megbeszélés is egy-kettőre zátonyra futhatott. Ezeknek a készségeknek rendkívül nagy szerep jutott a hivatalos és magánjellegű találkozások megszgyéjére helyezett informális tárgyalási szituációkban.

Örökérvényű szabálya a diplomáciának az, hogy fehér asztal mellett könnyebben közelednek az álláspontok. Ezt a felismerést a tolmácsok bevonásával a Haditanács is hasznosította. Meninsky főtölmács 1666-os feljegyzései Mehmed pasa oszmán főkövet bécsi tartózkodásáról egészen pontos képet nyújtanak arról, miként kell elképzelni egy kora újkori interkulturális mediátor tevékenységét az informalitás jegyeit mutató szituációkban: a főtölmács a saját kertjében, privát mulatságon látta vendégül az oszmán követség néhány előkelő tagját. Beszámolójában kiemelte, hogy a rendezvényen török ételeket készítetett, török játékokat játszottak és török zenészekkel muzsikáltatott azért, hogy a vendégek minél otthonosabban

179 PAPP Sándor, „Kárrendezési kísérletek a hódoltságban az 1547. évi békekötés után”, *Keletkutatás*, 1996. ősz–2002. tavasz, 141–160.

érezzék magukat. Ezzel a gesztussal kétségkívül bizalmat épített és nyilvánvalóan hozzájárult az oldottabb kommunikációáramláshoz.¹⁸⁰

Ez a nyelvtudáson messze túlmutató, sokrétű ismerethalmaz az, amely a kora újkorban ugyanolyan becsessé tette a jó tolmácsokat, mint napjainkban. Az újabb szakirodalom hasonló okból sorolja a tolmácsokat a szociokulturális közvetítők (*Go-betweens*) közé, akiket az egymás mellett élő kultúrák és az azokat tömörítő birodalmak közötti kötőanyagként értelmeznek, különös tekintettel a keresztény Európa és a muszlim Oszmán Birodalom kapcsolattörténetére.¹⁸¹ A Habsburg tolmácsokat tekintve aligha találhatnánk beszédeesebb példát a tolmács kulturális mediátor szerepére II. Ferdinánd egy 1623-as instrukciójánál. Ebben arra utasította portai internunciusát, Kurz grófot, hogy a török szokások megismerésében feltétlenül hagyatkozzon a delegáció első tolmácsára, Giovanni Paolo Damianira, akinél alkalmasabb tanítómestert akkoriban keresve sem találhattak volna. A rutinos, pályája csúcán álló, egyébként dalmáciai származású tolmács ekkor már másfél évtizede szolgált a Habsburgoknak megosztva Konstantinápoly és a monarchia főbb hatalmi centrumai között, tehát egyaránt otthonosan mozgott a keresztény és a muszlim világban. Damiani különleges helyzetéből fakadó ismeretei Kurz gróf felkészítése során beépültek a Habsburg diplomácia kelléktárába és hozzájárultak a követség sikeres lebonyolításához.¹⁸²

A szóbeli és írásbeli tolmácsolási helyzet metszéspontjában helyezkedik el a tolmácsok tevékenységének harmadik jellegzetes területe, amelyet jelentőségénél és összetettségénél fogva érdemes az előbbiektől külön kezelni. Arról a komplex szerepkörrel van szó, amelyet a tolmácsok a Habsburg Monarchia és az Oszmán Birodalom kompromisszumokra alapuló közép-európai hatalommegosztásának közjogi kereteit meghatározó békeszövegek létrehozása során töltöttek be. A történeti békekutatás már régóta különös figyelmet szentel a nagy fegyveres konfliktusokat lezáró megegyezések medialitásának.¹⁸³ Ebbe a kérdéskörbe sorolható a

180 Franz Mesgnien von Meninsky diáriuma az 1665–1666-os oszmán követség bécsi tartózkodásáról, ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 139. Kv. 1. fol. 108.

181 Erről legutóbb lásd: ROTHMAN, *The Dragoman Renaissance*.

182 II. Ferdinánd instrukciója Johann Jakob Kurz von Senftenaunak, Bécs, 1623. július 8., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 109. Kv. 1. fol. 61–74.

183 Ezzel kapcsolatban lásd különösen: Martin ESPENHORST, „Einführung: Frieden übersetzen in der Vormoderne: Translationsleistungen und -defizite im vormodernen Friedensprozess”, in *Frieden übersetzen in der Vormoderne*:

tárgyalásokon elhangzottak írásba foglalása, a békeszöveg létrejöttéhez szükséges többnyelvű eszköztár alkalmazása, illetve tágabb értelemben az előkészítő tárgyalásokon és a szövegezésben közreműködő nyelvi szakemberek személye és felkészültsége. A Habsburg–oszmán békék tanulmányozása az utóbbi időben Papp Sándor szegedi kutatócsoportjában kapott új lendületet, így a folyamatosan publikált friss eredményeknek köszönhetően egyre pontosabb képet alkothatunk egy-egy békeszöveg létrejöttéről, hovatovább a tolmácsok etéren vállalt komplex, írásbeliséget és szóbeliséget ötvöző feladatairól.¹⁸⁴

A két birodalom között újra és újra sorra kerülő, hosszúra nyúló béketárgyalások alkalmával a tolmácsok – egyedül vagy más megbízottakkal együtt – a császár által felhatalmazott, teljes körű akkreditációval rendelkező követeket megelőzve érkeztek a tárgyalások helyszínére. Feladatuk ilyenkor leginkább abban állt, hogy elsimítsák a mindig elsőként napirendre kerülő vitás kérdéseket, tisztázzák a béke pontjait és – a török fél tolmácsával együttműködve – előkészítsék a szerződés szövegét. Különösen az eltérő ideológiai koncepciók, fogalmak és politikai hagyományok összeegyeztetésének nehézségei szembeszökők, amelyek próbára tették a béke megszületésénél bábáskodó szakembereket – döntéshozókat, tárgyalóbiztosokat és tolmácsokat egyaránt. Nem csoda, ha egy-egy elhibázott fordítás olykor évtizedeken át kísértett a birodalomközi kommunikációban. A korszak közismert példája az 1606-os zsitvatoroki béke szentesítése során a Habsburg térfélen elkövetett fordítási figyelmetlenség, amely a korábbi megállapodással ellentétben több ponton is hátrányos helyzetbe hozta a császárt. Az oszmán békeszöveg a Habsburgokétól eltérő módon ugyanis nem tartalmazta azt a kitételt, hogy a továbbiakban a szultán imperatorként szólítja meg a császárt, ezáltal elismerve egyenrangúságát. Hasonlóképp kínosnak bizonyult a békeszövegben a Habsburg uralkodó által vállalt előbb 200 000, majd 150 000 forintra mérsékelt egyszeri – *semel*

Translationsleistungen in Diplomatie, Medien und Wissenschaft, szerk. Heinz DUCHHARDT és Martin ESPENHORST, 9–15 (Göttingen, 2012). Ugyanerről általában: Fabio CRIVELLARI és Marcus SANDL, „Die Medialität der Geschichte: Forschungsstand und Perspektiven einer interdisziplinären Zusammenarbeit von Geschichts- und Medienwissenschaften”, *Historische Zeitschrift* 277 (2003): 619–654. Kifejezeten oszmán–Habsburg kontextusban: Dennis DIERKS, „Übersetzungsleistungen und kommunikativen Funktionen osmanisch-europäischer Friedensverträge im 17. und 18. Jahrhundert”, in ESPENHORST, *Frieden durch Sprache?*, 133–174.

184 A projektről részletesen lásd: <https://arts.u-szeged.hu/elkh-szte-oszman/rolunk/rolunk-kutatocsoportunk>.

pro semper – ajándék kifizetése a szultánnak, amelyet oszmán oldalon az évi 30 000 forint „ajándék” 16. századi gyakorlatára visszatekintő évi rendes juttatásként – tehát *semel et semper* – értelmeztek. Ugyancsak tisztázatlan maradt a két hatalom Erdélyhez fűződő viszonya, holott a fejedelemség mind az Oszmán Birodalom, mind a Habsburg Monarchiába ágyazott Magyar Királyság szempontjából stratégiai jelentőségű volt.¹⁸⁵

Ennek a pontatlanságnak később hatalmas szerep jutott a két birodalom viszonyának formálásában, hiszen a zsitvatoroki szerződés 1606-ban a korszakhatárnak tartott tizenöt éves háborút zárta le a csaknem egy időben keletkezett és vele szervesen összefonódó bécsi békével együtt. A béke mindkét fél számára akceptálható, végső formája még a komplikált Habsburg-oszmán viszonyt tekintve is szokatlanul nehézkes folyamat során született meg. Noha a háborúzó hatalmak már 1600-tól tárgyaltak egymással a megegyezés érdekében, a folyton változó hadi helyzet és a merőben eltérő érdekek még évekig késleltették a békekötést. Ráadásul az 1606-os megállapodás eltérő értelmezése miatt többször újra kellett tárgyalni a békeponthoz: 1608-ban, 1610-ben és 1612-ben újabb és újabb korrekciókat hajtottak végre a béke szövegén, eközben a rivális nagyhatalmak között közben alig szűnő feszültség, illetve az Erdélyi Fejedelemség bizonytalan helyzete még egészen 1615-ig a háború kiújulásával fenyegetett.¹⁸⁶

185 A vitatott fordítású békeartikulusokat részletesen felsorolja: Rudolf NECK, „Andrea Negroni: Ein Beitrag zur Geschichte der österreichisch-türkischen Beziehungen nach dem Frieden von Zsitvatorok”, *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 3 (1950): 166–195, 172–173. Általában a félrefordítások és félreértések jelentőségéhez a kora újkorban lásd még: Martin ESPENHORST, „»Missverständnis« als völkerrechtliche Legitimationsfigur im vormodernen Friedensprozess”, in DUCHHARDT és ESPENHORST, *Frieden übersetzen...*, 113–127; Markus KÖHBACH, „Çasar oder Imperator? Zur Titulatur der römischen Kaiser durch die Osmanen nach dem Vertrag von Zsitvatorok”, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 82 (1992): 223–234; magyarul: „Çasar vagy Imperator? A római császárok oszmánok által használt megszólításairól a zsitvatoroki békét követően”, ford. PAPP Sándor, *Aetas: Történettudományi Folyóirat* 14, 4. sz. (1999): 177–183; Peter THORAU, „Von Karl dem Großen zum Frieden von Zsitvatorok: Zum Weltherrschaftsanspruch Sultan Mehmeds II. und dem Wiederaufleben des Zweikaiserproblems nach der Eroberung Konstantinopels”, *Historische Zeitschrift* 279 (2004): 309–334.

186 PAPP Sándor, „A zsitvatoroki békéhez vezető út: Egy állítólagos Habsburg ígéret hátteréhez”, in PAPP és JENEY-TÓTH, „*Frigy és békeség...*”, 311–344; CZIRÁKI Zsuzsanna, „Erdély szerepe Melchior Khlesl írásos véleményeiben 1611–1616 között”, in *Bethlen Gábor és Európa*, szerk. KÁRMÁN Gábor és Kees TESZELSZKY, 77–102 (Budapest, 2013); Zsuzsanna CZIRÁKI, „Das Siebenbürgen-Konzept der

A hányatott sorsú zsitvatoroki béke és szövegváltozatainak, illetve a nem kellő precizítással rögzített pontjainak története közismert, így bővebb tárgyalását itt nem tartom szükségesnek. Témám szempontjából inkább annak van jelentősége, hogy a modern kori történetírás, egyébként egykorú vélekedések alapján, a békeszerződés körüli visszaágásokat nem utolsó sorban a Habsburg fél gyenge nyelvi kompetenciáinak rovására írta, amit a törökök ügyesen ki is használtak.¹⁸⁷ Különösen Adam von Herberstein főkövet került a figyelem középpontjába, akit Rimay Jánossal együtt azért küldtek a Portára 1608-ban, hogy kicserélje a ratifikált békeokmányokat, és aki olyan változatot fogadott el az oszmánoktól, ami nem egyezett meg az eredeti megállapodással, így rendkívül kínos helyzetbe hozta a Habsburgokat.¹⁸⁸ A követ a békeokmányok végső összevetésében ekkor egyedül Mathia del Farro tolmácsra támaszkodhatott, aki már fél évszázada szolgálta a Habsburgokat a Portán. Az öreg tolmács hiába hívta fel a figyelmet a kritikus részekre, Herberstein nem tudott kihátrálni a helyzetből, ráadásul az oszmán fél német származású, latinul is kiválóan tudó renegát tolmácsa meggyőzően hártotta a hibás fordításra célzó vádakot.¹⁸⁹

Eppen ezért Bécsben úgy vélték, a csorba kiköszörülésére újabb követségre van szükség, ezúttal azonban olyanok vezetésével, akik teljesen tisztában vannak a portai tárgyalások mikéntjével és lehetőleg az oszmán kancelláriai nyelvvél is. Így esett a választás a Habsburgok akkori vezető keleti tolmácsára, Andrea Negronira, aki 1610-ben az ugyancsak oszmán-szakértő – bár keleti nyelvet nem beszélő – Pietro Bonhomóval¹⁹⁰ indult útnak Konstantinápolyba. Negroni főszerepe a küldetésben azért figyelemreméltó, mert bár tolmácsként nem tartozott a magasabb rangú funkcionáriusok

Kriegspartei in Wien von 1611 und 1616 anhand der schriftlichen Gutachten von Melchior Khlesl”, *Ungarn-Jahrbuch: Zeitschrift für interdisziplinäre Hungarologie* 31 (2011–2013): 139–179; CZIRÁKI Zsuzsanna, „Szemelvények Melchior Khlesl és a bécsi Titkos Tanács 1611 és 1613 között keletkezett, erdélyi vonatkozású írásos véleményeiből”, *Levéltári Közlemények* 83 (2013): 319–369.

187 NECK, „Andrea Negroni”.

188 Karl NEHRING, *Adam Freiherr zu Herbersteins Gesandtschaftsreise nach Konstantinopel: Ein Beitrag zum Frieden von Zsitvatorok (1606)*, Südosteuropäische arbeiten 78 (München, 1983), 199–207.

189 Adam von Herberstein és Rimay János végjelentése, s. l., s. d. [1609. szeptember 14. után], *ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 92. Kv. 1. fol. 242–262, 251v–252v*.

190 Pietro Bonhomóról lásd: BAGI Zoltán Péter, „Pietro Bonhomo fogságba esése, fogsága és kiszabadulása”, *Fons: Forráskutatás és Történeti Segédtudományok* 22 (2015): 411–428.

közé, ebben az esetben szokatlanul rangos feladatot kapott. A konstantinápolyi békekövetségek rendszerint magas presztízssű megbízások voltak, a két birodalom közötti diplomáciai protokoll elvárása pedig az volt, hogy ezeket magas rangú személyek valósítsák meg. Negroni – ahogyan az egyik pasa ezt fel is rótta neki – nyilvánvalóan nem tartozott a monarchia előkelőségei közé.¹⁹¹

Negroni ideiglenes követi kinevezése és békedelegációja tulajdonképpen egyedülálló a 17. században, így több okból tanulságos lehet. Egyfelől kiélezett helyzetben mutatja meg a Habsburg kormányzat abbéli nehézségeit, hogy minden tekintetben alkalmas személyre bízzák a rendkívül komplex követelményeket állító oszmán diplomácia kulcspozícióit. A megfelelő hivatalviselő hiányát sokszor csak súlyos kompromisszumok árán lehetett úgy-ahogy kompenzálni.¹⁹² Másfelől ez az eset rávilágít arra, hogy az oszmán udvarban szükséges nyelvismerettel rendelkező szereplők csak nagyon korlátozott számban álltak rendelkezésre ebben az időszakban, a monarchia pedig sokszor ki volt szolgáltatva tudásuknak, jellemüknek. Negroni 1610-es küldetése azért sem érdektelen, mert ekkor már több olyan incidenst tudott a háta mögött, amely megkérdőjelezte a dinasztia iránti hűségét, mégis ő kapta a megbízatást.¹⁹³ Úgy tűnik, személyes kompetenciái mellett – ideértve a nyelvtudás mellett a keleti szokásokban jártas tárgyalókészségét – rafinált politikai manőverezése ugyancsak közrejátszott abban, hogy a nélkülözhetetlenség nimbuszát vonja személye köré. Ennek ellenére az 1610-es, korrigált békeszöveg is hagyott kívánnivalókat maga után, különösen a mindkét hatalom által sajátjának tekintett Erdélyi Fejedelemség státuszát illetően.¹⁹⁴

Negroni a következő években ugyanígy bekapcsolódott az erdélyi-oszmán–Habsburg viszályba, melynek mélypontja a Habsburg udvar szemszögéből Báthory Gábor (1608–1613) megbuktatása és Bethlen Gábor (1613–1629) oszmán támogatással megvalósuló hatalomátvétele volt 1613-ban. Még az előző esztendőben, 1612-ben újból követséget vezetett a Portára, ahol most már nemcsak a Habsburg–oszmán béke, hanem Erdély szakértőjeként is exponálta magát. A tolmács csaknem másfél évtizedes

191 MEIENBERGER, *Johann Rudolf Schmid...*, 37–58.

192 Bővebben lásd: CZIRÁKI, „»Mein gueter...«”

193 1606-os budai küldetésén tanúsított gyanús magatartásáról társa, Illéssy János részletesen beszámolt bizalmas jelentésében: Illéssy János Mátvás főhercegnek, Bécs, 1606. július 26., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 90. Kv. 1. fol. 52–57.

194 НЕКК, „Andrea Negroni”, 179.

Habsburg szolgálata alatt páratlan önállóságra tett szert, amit túlon túl magabiztos fellépése mellett merész, olykor a feljebbvalói számára is csak nehezen követhető török kapcsolatai tettek igazán veszélyessé, olyannyira, hogy 1614-ben Bécs bizalma végképp elveszett iránta. Ekkor felségárulás vádjával letartóztatták és még legádázabb ellenfelei által is elismert, alig pótolható nyelvi képességei sem mentették meg a hadbíróasztól. 1615-ben börtönben halt meg, még pere lezárulta előtt.¹⁹⁵ Negroni szereplése azt a benyomást kelti, hogy a hatáskörén messze túlemelkedő tolmács akciói mély aggodalommal töltötték el a Haditanácsot. Bizonyára nem véletlen, hogy az új tolmácsok felkutatása, hovatovább a saját nevelésű tolmácsállomány kialakítása óriási lendületet kapott a következő évtizedekben, ahogyan az sem, hogy tolmács soha többé nem emelkedhetett ilyen magasra a Habsburgok keleti diplomáciai gépezetében.¹⁹⁶

Azért tartottam fontosnak hosszabban kitérni Andrea Negroni 1606 és 1614 közötti tevékenységére, hogy érzékeltessem a nyelvi közvetítők megkerülhetetlen, a részfeladatok széles skáláját felvonultató szerepvállalását a Habsburg–oszmán egymás mellett élés mérőköveinek számító békeszerződések megalkotása során. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a tolmácsok hozzájárulása minden esetben a békefolyamat teljes időtartamán érzékelhető, tehát a szerződés előkészítésétől annak végső formába öntéséig, még abban az esetben is, ha a tárgyalóbiztosok között mások is voltak, akik értették a török fél által használt nyelveket. Az 1606 utáni tapasztalatok további jelentősége az, hogy miután a császári diplomácia egyszer már megégette magát a zsitvatoroki békével és szövegváltozataival, rendkívüli gyanakvással fogadott minden további békeszöveget a szultáni udvartól. Hogy ne kerüljön sor többet kellemetlen félreértésre, az oszmán fél ellenkezése dacára sikerült beiktatniuk egy előzetes ellenőrzési mechanizmust a szerződés végleges szentesítése előtt: a Haditanács parancsára az utolsó szövegváltozat elkészítése után, de még a végleges, díszes formában kiállított béke aláírása előtt összevetették a szövegeket (*collatio*). Ezzel tulajdonképpen egy utolsó utáni nyelvi kontrollt építettek be az addigi metódusba. A végső hitelesítés felelősségteljes feladata ismét csak a tolmácsokra várt, akik alaposan leellenőrizték, hogy valóban minden betű úgy lett-e rögzítve, ahogyan a tárgyalópartnerek megállapodtak és a különféle

195 Uo., 182–188.

196 Uo.

nyelveken – általában törökül, latinul, illetve olaszul és németül – kiállított példányok teljes mértékben azonosak-e.

A Habsburgok nyelvi asszisztensei tehát nemcsak a béke előkészítésében és megszövegezésében, hanem az utolsó jóváhagyott változat kontrolljában is részt vettek, ezzel együtt óriási felelősséget vállaltak. Ilyen, az említett szigorúbb elvek alapján megkötött és később referenciaként használt Habsburg–oszmán béke az (első) szőnyi béke. Ennek előzményeként Paolo Mazza alkalmi tolmács 1626-ban Budán ellenőrizte a terítéken lévő Habsburg–oszmán békejavaslat szövegét, a Haditanács és Sebastian Lustrier portai rezidens bosszúságára meglehetősen hosszú ideig.¹⁹⁷ Munkája azonban korántsem jelentette a folyamat végét. A békepontokban 1627-ben állapodtak meg a felek, ám 1628-ban a végső ratifikáció előtt még legalább két alkalommal vizsgálták át a szöveget a Habsburg tolmácsok. 1628 nyarán Michel D’Asquier kétszer egyeztetett Mürteza budai pasával (1626–1630) a véglegesnek szánt békepontokról és a török szövegben a saját kezével javította ki a hibákat. A kész békeszerződést végül visszavitte Bécsbe, és ugyanígy tett az oszmán oldalon Sáhín aga, aki Konstantinápolyba juttatta el az iratot. Ezzel azonban nem ért véget az összevetés folyamata.¹⁹⁸ Néhány hét elteltével Ernst Házy tolmács és segédje, Marino Tudisi még egyszer nekiült a Konstantinápolyból hozott és a szultán által szentesített szövegnek. Az alkalomról fennmaradt részletes beszámoló alapján pontosabb képet alkothatunk erről az eseményről. Az eredeti iratot egy kis zacskóba kötözve, lepecsételve őrizték. Az oszmán dokumentumot a Habsburg tolmács saját kezével szabadította ki a zsinagekből, majd a budai pasa titkára lassan és érthetően elkezdte felolvasni. A szöveget Ernst Házy asszisztense, Marino Tudisi támogatásával szóról szóra ellenőrizte, nehogy eltérés mutatkozzon a többi példányhoz képest. Miután mindent rendben találtak, az eredeti példányt a pasa ismét lezárta saját pecsétjével, majd átadták az Esztergom felé útrakelő Sáhín agának, hogy a bécsi udvarba vihesse.¹⁹⁹ Hasonló adatok maradtak fent az 1643-as második szőnyi béke

197 Sebastian Lustrier II. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1626. szeptember 16., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 110. Kv. 4. fol. 81–87.

198 Mürteza pasa II. Ferdinándnak, Buda, 1628. augusztus 3., in KÁRMÁN és mások, *The Correspondence...*, 449–450; Mürteza pasa Esterházy Miklósnak, Esztergom, 1628. szeptember 3., in uo., 457–459.

199 Ernst Házy tanúsvétele budai küldetéséről, s. l., s. d. [1628. szeptember 2. és 22. között], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 110. Bd. 2. fol. 78.

kollációjáról, illetve az 1649-es isztambuli békéről.²⁰⁰ Házy alakja egyébként egyfajta békeszöveg-szakértőként kristályosodik ki a 17. század középső harmadát tekintve, hiszen D'Asquier alapos előkészítő munkája mellett több alkalommal találkozunk a nevével a kolláció során. E két tolmács közreműködése bizonyos fokú folytonosságot képviselhetett, ami a Habsburg fél számára egyet jelentett a békeokmányok rutinszerű átvizsgálásával. Az oszmán fél egyébként korántsem ragaszkodott ehhez a mozzanathoz ugyanilyen következetességgel. 1650-ben, az egy évvel korábban kötött isztambuli béke hitelesítése során Házyt ismét Budára küldték a dokumentumok ellenőrzése végett, ám a vezír feleslegesnek nyilvánította a jelenlétét és csak a már az első szőnyi békénél is jelenlévő Habsburg ügynök, Marino Tudisi győzködésére engedte munkához látni.²⁰¹

A béketárgyalások körüli teendők között a tolmácsok egyéb kiemelkedő szerepvállalására is van példa. A hosszadalmas béketárgyalások idején megszokott gyakorlat volt speciális altárgyalóként (*Unterhändler*) alkalmazni őket – ebben a funkcióban a perbe fogott tolmács, Andrea Negroni sokféle feladatai köszönnek vissza, még ha az övéhez hasonló, nagy horderejű küldetést nem is bíztak később a tolmácsokra. A gyarmati béke (1625) és az első szőnyi béke (1627) előkészítése során Giovanni Paolo Damiani rendszeresen kapott megbízást a budai pasa udvarába, hogy egyfajta előtárgyalóként feltérképezze a pasa és rajta keresztül az oszmán kormányzat, hovatovább az 1623–1624-es Habsburg–oszmán konfliktusban központi szerepet játszó Bethlen Gábor szándékait. Közvetítő szerepéről részletes jelentésekben számolt be, melyek megvilágítják a tolmács-tárgyaló mély elemzőképességét és jártasságát az Oszmán Birodalom, a Habsburg Monarchia és az Erdélyi Fejedelemség szövevényes viszonyában.²⁰² Segítőként egyébként bevonták a

200 Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1643. június 20., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 116. Kv. 2. fol. 103–125, 104r; III. Ferdinánd instrukciója Johann Rudolf Schmid portai internuncius számára, Bécs, 1648. december 17., uo., Kt. 120. Kv. 2. fol. 259–272; III. Ferdinánd instrukciója Michel D'Asquier számára, Ebersdorf, 1650. október 11. és 31., ÖStA KA ZSt HKR SR KzLA Kt. XV. Kv. 2. (1615) Nr. 32; III. Ferdinánd instrukciója Simon Renigernek, Bécs, 1650. január 10., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 122. Kv. 1. fol. 9–15.

201 Johann Rudolf Schmid jelentései III. Ferdinándnak, Komárom, 1650. szeptember 16. és 22., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 121. Kv. 2. fol. 235–237.

202 Giovanni Paolo Damiani jelentése budai küldetéséről, Buda, 1625. március 28., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 110. Kv. 1. fol. 139–142; Giovanni Paolo Damiani jelentése budai küldetéséről, Buda, 1625. március 29., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 110. Kv. 1. fol. 145–146; Sebastian Lustrier II. Ferdinándnak, Konstantinápoly,

tárgyalásokba a Habsburg tárgyalódelegáció egy másik, alacsonyabb rangú tagját, a törökül jól tudó Paolo Mazzát is, ám ő szemlátomást csak kisebb részt vállalhatott a feladatokban.²⁰³ Szúfi Mehmed budai pasa (1621–1626) Mazza felettesének, Michael Adolf Althan császári tárgyalóbiztosnak szóló levele alapján meggyőződhetünk arról, hogy Damiani tárgyalási spektruma ekkor a békepontokon túl kiterjedt a követek „kicserélésére” vonatkozó ceremonális szabályokra, amelyekről ő egyeztetett a két fél között.²⁰⁴

1606 óta a paritás elvét érvényre kellett juttatni a Habsburg–oszmán kapcsolatokban, ám a gyakorlatban előfordultak bizonytalanságok. Ezek hátterében állhatott egyszerű tévesztés, vagy éppen szándékos kellemetlenkedés, mindkét esetben valamiféle elégtétel követelésére lehetett számítani a másik oldal részéről. A Habsburg gyakorlatból kihámozható egy-két hasonló eset. Az imént említett szőnyi béketárgyalások utolsó fázisaként a békeszerződést a két érintett uralkodói udvarba eljuttató követek közül Redzsep pasa oszmán delegátat azzal fogadták Bécsben 1629 tavaszán, hogy Habsburg párjával, Kuefstein követtel rosszul bántak a Portán. Ebben volt némi igazság, bár Kuefstein maga is elkövetett néhány protokolláris balfogást. Mindenesetre a Redzsep pasát Bécsben fogadó Michel D’Asquier tolmácsnak a követ fejére kellett olvasnia a Kuefsteint Konstantinápolyban ért méltatlanságokat. Egyben érzékeltette azt is, mekkora kegyben részesíti a Habsburg uralkodó a török követet, ha nem torolja meg ezeket, miközben egy erélyesebb verbális kommunikáció eszközeivel terelte vissza a pasát a két uralkodó egyenlőségét kifejező gyakorlat keretei közé.²⁰⁵

Ami a tárgyalási előkészületeket illeti, a század utolsó, kudarcra ítélt békehosszabbítása felett szintén tolmácsok bábáskodtak. Az 1680-as évek elején, a vasvári béke (1664) megújítását előkészítő konstantinápolyi Habsburg diplomáciai kirendeltségen Marcantonio Mammucca della Torre munkálkodott azon, hogy a portai főtollmáccsal folyamatosan egyeztetve kovácsolja ki a császár számára elfogadható békeszöveget.

1626. szeptember 16., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 110. Kv. 4. fol. 81–87. Damiani közvetítő szerepe előtárgyalóként bőségesen dokumentált a budai pasák levelezésében: KÁRMÁN és mások, *The Correspondence...*, passim.

203 Giovanni Paolo Damiani instrukciója, s. l., 1624. november 14., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 109. Kv. 3. fol. 123–126; A Habsburg békedelegáció tagjainak jelentése a tárgyalásokról, Komárom, 1624. november 26., uo., fol. 144–147.

204 Szúfi Mehmed pasa Michael Adolf Althannak, Buda, 1626. május 24., in KÁRMÁN és mások, *The Correspondence...*, 299.

205 1629. április 21., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 261. 1629. Prot. Exp. fol. 204r.

Ő tulajdonképpen tanulókora, tehát az 1650-es évek óta jelen volt a Habsburg–oszmán diplomáciában, az 1663–1664-es Habsburg–török háború és a vasvári²⁰⁶ béke tető alá hozása során is sok tapasztalatot szerzett. Annál nagyobb felelősség hárult személyére, hiszen nemcsak előzetes ismeretei folytán képviselte a folyamatosságot ebben az ügyben, hanem azért is, mert a Habsburgok portai diplomatai betegség és halálesetek miatt szokatlanul sűrűn váltották egymást az 1670–1680-as évek fordulóján, a tolmácsok azonban változatlanul dolgoztak tovább.²⁰⁷ Mammucca mellett egy másik név is feltűnik a békepontok megvitatásánál. Christoph Schweninger (másként Schweininger), Kunitz császári rezidens törökül tanuló titkára tevékenyen részt vett a Konstantinápolyban zajló egyeztetéseken.²⁰⁸ Nyilvánvaló tehát, hogy a nyelvi kontroll szerepét nagyra értékelték a Habsburg diplomáciában. Ugyanekkor Bécsben egyszerre két fordító foglalkozott egymástól függetlenül a Konstantinápolyból beküldött reménybeli békepontokkal – Meninsky főtolmács mellett Giorgio Ridolfi di Aleppino frissen felvett tolmács fordította latinra a török szöveget – ügyelve arra, hogy csak azt a szövegváltozatot fogadják el érvényesnek, amelyet mindketten ugyanúgy fordítottak.²⁰⁹

Mindazonáltal a békeszöveggel való foglalatosskódást a Habsburg diplomácia már ekkor, 1681 koratavasán egyértelműen elterelésként értékelte.²¹⁰ És valóban, a remélt békehosszabbítás helyett háború tört ki, az újabb békeszerződésre pedig csaknem két évtizedet kellett várni. A korábbi gyakorlathoz hasonlóan a visszafoglaló háborút lezáró, 1699-es karlócai békét szintén megelőzte jó néhány előzetes tárgyalás, ahol Johann Adam Lachowitz tolmács egyre bővülő feladatkörrel gyűjthette azokat a tapasztalatokat, melyek alapján az 1699-es béktárgyaláson rangidős bécsi tolmácsként vehetett részt, jöllehet vele együtt a fiatal Michael Tallman is megbízást kapott. Utóbbi jelenléte azért sem tűnt haszontalannak, mert az erdélyi fronton korábban már szerzett érdemeket tolmácsként, illetve vele gyűjtették össze azokat az Erdélyben fellelhető, közelebbről meg nem határozott

206 ném. Eisenburg

207 A békepontok olasz fordítása – valószínűleg Marcantonio Mammucca della Torre munkája – Georg Christoph Kunitz jelentésében I. Lipótnak, Edirne, 1681. január 29., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 150. Kv. 4. fol. 41–43.

208 A reisz-ül-küttábnál tartott, békepontokat megvitató konferencia vázlata, valószínűleg Georg Christoph Kunitz feljegyzése, s. l., 1681. február 22., uo., fol. 88.

209 A titkos és deputátus tanácsosok jelentése, Bécs, 1681. március 15., uo., fol. 112.

210 A titkos és deputátus tanácsosok jelentése, Bécs, 1681. március 5., uo., fol. 48–111.

iratokat, amelyekre a későbbi tárgyalásokon szükség volt. Ezek az esetek is azt a benyomást erősítik, hogy a tolmácsok általában nem előzmények nélkül kerültek kapcsolatba az adott békeszöveggel, hanem több fázisban, akár több perspektívából követték a fokozatosan kialakuló békekoncepció útját.²¹¹

Mindamellettt figyelemreméltó, hogy szerepük milyen gyakran ingadozott a tárgyalópartner és a nyelvi közvetítő között. Erre mutat, hogy jelenlétük a béketárgyalás egyes stációin kívül okvetlenül szükséges volt a Habsburg–oszmán diplomáciai kapcsolatok történetét kísérő élénk bizottsági munka során. Általában jellemző a korszak kutatására, hogy mindeddig főként a béketárgyalásokra, illetve azok közvetlen előzményeire koncentrált. A béke ratifikációját követően azonban rendszerint számos nyitott kérdés maradt még, amelyeket a két fél által felállított közös bizottságok voltak hivatottak rendezni. Az eddigi kutatási tapasztalatok alapján az utólagos tárgyalások nem kevésbé izgalmasak, ám általában kiesnek a történet-szi érdeklődés középpontjából, hiszen a regionális diplomácia alacsonyabb, az események fő sodrától távolabbi szintjeit érintették. A bizottságok felállításának oka leggyakrabban abban a sajátos körülményben ragadható meg, hogy a békészerződésekben a legjobb esetben is csak nagy vonalakban húzták meg a két birodalom határát. Az így keletkező viták elkerülése érdekében a biztosok végigjárták a kérdéses területeket és tulajdonképpen arról hoztak döntés, hogy a gyakorlatban melyik falu hova adózzon a továbbiakban. Nem csekély jelentősége volt ennek, hiszen ezek a vegyesbizottságok nemcsak gazdasági erőforrásokról, hanem hadászati kérdésekről is döntöttek, amikor az adózó lakosság mellett kisebb végvidéki erősségek átadásáról, kiürítéséről, vagy akár lerombolásáról állapodtak meg. Mindez alapos hely- és helyzetismeretet igényelt a biztosok részéről, ezen felül legalább németül és törökül, de magyarul – helyszíntől függően horvátul – szintén jól tudó kancelláriai személyzetet. A Haditanács szervezte meg a biztosok kirendelését és a bevett gyakorlat szerint mindenképpen legalább egy saját szakértőt delegált a bizottságba, de jellemzően a tolmácsot is ez a szerv biztosította.²¹² Jelenleg a legismertebb ezek közül a bizottságok közül a

211 1698 szeptembere, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 403. 1698. Prot. Exp. fol. 626r; 1699. április 6., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 407. 1699. Prot. Reg. fol. 116v.

212 A számtalan példa közül lásd: Melchior Schöder, 1609. március 2., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 222. 1609. Prot. Reg. fol. 25r; Illéssy János részvétele az érsekújvári bizottságban, 1609. május 12., uo., fol. 221r; Ugyanő az 1618-as komáromi

karlócai békekötést követő határrendezés során megbízott haditérképész, Fernando Marsigli küldetése, aki a korábbi hasonló törekvésekhez képest figyelemreméltó felkészültséggel, professzionális hadmérnöki tapasztalatokkal a tarsolyában látott neki a munkának török kollégája oldalán. Mivel Marsigli maga nem tudott törökül, tolmácsokra volt szüksége: a Haditanácsban Lucas Franz Jagelsky és Aloisius Wolde felváltva látták el ezt a feladatot, de rövid időre Michael Tallman is csatlakozott a csoporthoz.²¹³

Néhány rendhagyó esetben a tolmácsok bizottsági munkában való részvétele egészen sajátos területekre terjedt ki. Ha végigtekintünk a 17. századi magyar történelem ikonikus eseményein, több ponton könnyen azonosíthatjuk jelenlétüket. Kiemelkedik a Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia közös történetének fontos fordulópontjaként számontartott, 1670-ben kipattant főúri összeesküvés, melynek felgöngyölítésére a császári kormányzat különleges vizsgálóbizottságot állított fel. Ebben az érzékeny, magyarországi és erdélyi főurakat, illetve oszmán kapcsolataikat egyaránt érintő ügyben nyilvánvalóan lojális Habsburg tolmács bevonására volt szükség, aki az összeesküvésben érintett nyelveken – magyar, német, latin, török – mind jártas volt. Giovanni Battista Podestara azért eshetett a választás, mert kifogástalan hűsége mellett magyarul is remekül tudott. Szolgálataira számítottak a lefoglalt bizonyítékok feldolgozása során. Többek között 1670 augusztusában az összeesküvésben érintett Nagy Ferencről elvett hatalmas, magyar és latin nyelvű iratanyag kategorizálását és fordítását bízta rá, de segédkezett a Johann Rottal vezetett vizsgálóbizottság kezébe jutott magyar levelek, köztük a Murányban lefoglalt dokumentumok feldolgozásában is.²¹⁴ Ugyanez az összeesküvés a következő években további hullámokat vetett Felső-Magyarországon és Erdélyben. A bujdosó mozgalomként elhíresült szervezkedés egyik fontos elemeként a császári hatalommal szembehelyezkedők nemcsak I. Apafi Mihály erdélyi fejedelemmel létesítettek kapcsolatot, hanem megkeresték a Portát is abban

bizottságban, 1618. január 15., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 239. 1618. Prot. Exp. fol. 238r. Ludovicus Pompeis 1628-ban, 1628. november 7., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 259. 1628. Prot. Exp. fol. 37r.

213 F. MOLNÁR Mónika, „Tárgyalási technikák és hatalami játszmák: A Habsburg és az Oszmán Birodalom közötti határ meghúzása a karlócai békét követően”, *Századok* 140 (2006): 1475–1502, 1481. Jagelsky és Tallman kirendelésére: 1699. március 14., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 407. 1699. Prot. Reg. fol. 86v. Woldéra: 1699. augusztus 7., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 407. 1699. Prot. Reg. fol. 263r.

214 1670. augusztus 28., szeptember 8., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 338. 1670. Prot. Reg. fol. 351v, 381v, 383v.

a reményben, hogy a szultán segítséget nyújt a Habsburgok ellen kibontakozó harcukhoz. A lengyelországi háborúra készülő Oszmán Birodalom végül nem támogatta a tervet és a felső-magyarországiak kíségetésére érkező erdélyi sereg sem járt sikerrel, így a felkelés nagyon hamar összeomlott. A „lázadás” kivizsgálására és az érintettek megbüntetésére alakult bizottságban számíthattak Heinrich Julius Wogin közreműködésére, akire azért volt szükség, mert a szervezkedők követek és levelezés útján a váradi pasával és a Portával is kapcsolatban álltak.²¹⁵

Ezek az esetek azonban pusztán kitérők a hagyományos funkciók történetében, hiszen a tolmácsok tevékenységének elsődleges területe feltétlenül a birodalomközi diplomácia volt. Az egyszerű nyelvi közvetítés szerepkörét messze túlszárnyaló, önálló, leginkább egy korlátozott hatáskörrel felruházott rendkívüli követ megbízatására emlékeztető feladatokat tekintve további feladattípusokat fedezhetünk fel, jellemzően a Habsburg–oszmán kapcsolattörténet feszültebb periódusaiban. Ezek közül Heinrich Julius Wogin 1658-as küldetését kiemelkedőnek tartom: a szultáni tiltás ellenére a lengyel korona ellen hadjáratot indító, majd az oszmánok ellen háborúba bonyolódó Erdély ügyében küldték el Köprülü Mehmed nagyvezírral tárgyalni Temesvárra,²¹⁶ illetve Belgrádba.²¹⁷ A tolmács hatáskörét szűkre szabták a Haditanácsban, hiszen nem sokkal kirendelését követően felmerült, hogy rajta kívül egy megfelelően kvalifikált személyt kellene még delegálni. A korabeli szóhasználatban ez azt jelentette, hogy egy rangban a tolmács felett álló, bővebb felhatalmazással rendelkező megbízotton keresztül magasabb szintű tárgyalásokat kezdeményeztek volna a nagyvezírral. Erre ekkor még nem került sor, ám a szándék jól mutatja, milyen szerepet szántak a közvetítő nélkül, önállóan – bár természetesen az instrukciójában foglaltak szerint – kommunikáló tolmácsnak: az volt a feladata, hogy alaposan mérje fel Köprülü Mehmed szándékait és lehetőség szerint szerezze be a

215 A legújabb összefoglaló ezekről az eseményekről: PAPP Sándor, „Az ellenreformáció ellenhatása: A felkelő rendek szándéknyilatkozata az Oszmán Birodalomba való teljes behódolásra (erdélyi–Habsburg–oszmán diplomácia)”, in *Rekatolizáció és a magyar társadalom a XVII–XVIII. században – Rekatolizáció a uhorská spoločnosť v 17.–18. storočí*, szerk. KÓNYA Péter, 371–394 (Prešov, 2016); Sándor PAPP, „Petition by Rebel Hungarian Nobles for Complete Submission to the Ottoman Porte (1672)”, in *Şefere: Studies in Honour of Prof. Géza Dávid on his Seventieth Birthday*, szerk. PÁL FODOR, Nándor E. KOVÁCS és Benedek PÉRI, 437–458 (Budapest, 2019).

216 rom. Timișoara

217 másként Nándorféhvár, ném. Griechischweissenburg

szükséges információkat ahhoz, hogy a következő császári követ megfelelően felkészülhessen a küldetésére.²¹⁸ Az ehhez hasonló, súlyos konfliktusokkal terhelt időszakokat a szokásosnál is sűrűbb üzenetváltás jellemezte, így a Haditanács mind szélesebb körből vont be lehetséges tárgyalókat, akik között a tolmácsok kiemelt szerepet kaptak. Két évvel a fenti eset után Hans Georg Zemper valósított meg hasonló küldetést 1660-ban Temesváron.²¹⁹ A téma közismert, Erdély és a Porta konfliktusába az 1660-as évek elején bekapcsolódott a Habsburg Monarchia is. Wogin tapasztalata különösen sokat számított a háború alatt, ahogyan az is, hogy ereje teljében lévő fiatalemberként eltúrta a hadjáratok viszontagságait. Ő maga többször megfordult a császári hadvezetés körül, főként Jean-Louis Raduit de Souches ezredes mellett szolgált.²²⁰

Ami a nagyfokú önállóságot igénylő, egyéni küldetések megvalósítását illeti, hasonló helyzetre ugyanígy akad példa a konstantinápolyi követségben dolgozó tolmácsok esetében. Rájuk elsősorban a rezidens követ mellett volt szükség, ám elváltak útjaik abban az esetben, ha az oszmán vezetés – általában a szultánra és a nagyvezírre kell gondolni – két külön helyszínen tartózkodott. Ez leginkább akkor fordult elő, ha a nagyvezír hadjáratra indult, míg a szultán Konstantinápolyban maradt, vagy Edirnéből²²¹ követte az eseményeket. A fenti, 1658-as eseménysor egyébként szintén kiválóan szemlélteti ezt a helyzetet. Ekkor csak Köprülü Mehmed nagyvezír hagyta el a szultáni kormányzati székhelyet, hogy a központi stratégiai jelentőségű Belgrád felé vezesse az oszmán haderőt. Hosszú ideig egyedül Simon Reniger követ tolmácsa, Nikúsziosz Panajótisz volt mellette, mivel a rezidens nem hagyhatta el konstantinápolyi szolgálati helyét mindaddig, amíg Bécsből felhatalmazást nem kapott erre.²²² Ez a helyzet azonban idővel megváltozott. Reniger 1663-ban kénytelen volt csatlakozni a Habsburg Monarchia ellen hadbalépő nagyvezírhez, aki megkövetelte, hogy mellette maradjon, ahogyan a követ első tolmácsa, Panajótisz is. Ezzel egyidőben

218 1658 augusztusa, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 318. 1658. Prot. Exp. fol. 318v, 324r. SZABADOS János, „Egy tolmács diplomáciai küldetésben a nagyvezír-nél”, *Fons: Forráskutatás és Történeti Segédtudományok* 27 (2020): 61–95.

219 Hans Georg Zemper jelentése temesvári tárgyalásairól Szeidi Ahmed pasával, s. l., s. d. [1660], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 132. Kv. 2. fol. 34–36.

220 Lásd például 1660 júliusában: ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 321. 1660. Prot. Exp. fol. 282r.

221 másként Adrianopolisz, ném. Adrianopel

222 SZABADOS, „Egy tolmács...”, 75.

második tolmácsát, Marcantonio Mammucca della Torrét Edirnébe küldte, mert a szultán ott tartózkodott és a kiélezett helyzetben az ottani hatalmi centrum híreit sem lett volna tanácsos nélkülözni.²²³ Ugyanez a séma rajzolódik ki az Oszmán Birodalom lengyelországi hadjáratai során az 1670-es években: 1673-ban Kindsberg rezidens egy-egy ponton – lehetőleg minél közelebb a nagyvezírhez – tartózkodott hosszasabban, ám legalább három főből álló tolmácsszemélyzetét folyamatosan mozgatta a front és a szultáni udvar között, s a bevált módszer alapján ugyanígy tett 1678-ban.²²⁴

Hogy mennyire nem számított ritkaságnak a tolmácsot egyéni diplomáciai küldetéssel megbízni, még inkább aláhúzza az a fokozatosan önálló feladatkörre fejlődő funkció, ami a végvidékhez kötötte őket. A nagyobb tapasztalattal bíró tolmácsok – éppen a fentebb már említett sokrétű feladatoknak köszönhetően – figyelemreméltó rálátással rendelkeztek a Habsburg–oszmán diplomácia folyamatban lévő ügyeire. Többen ráadásul hosszú évek, évtizedek óta szolgáltak, ez a körülmény pedig azt eredményezte, hogy kompetenciájuk, helyzetértékelésük alkalmassá tette őket a tárgyalásra. Korábban már érintőlegesen szóba került a budai pasák udvara, ami a beglerbégység megalakulásától kezdve a Habsburg–oszmán diplomácia egyik fontos csomópontja volt. A 17. században általánosan jellemző volt az a korábban kialakult gyakorlat, hogy a határvidék ügyes-bajos dolgait és az újra és újra fellángoló összecsapások diplomáciai következményét elsőként nem közvetlenül a birodalmi központokban, hanem az eseményekhez sokkal közelebbi helyszínen próbálták meg kezelni. Ennek értelmében a budai beglerbég gyakran közvetítő szerepet töltött be a szultáni kormányzat és a monarchia között. Így oszmán oldalon mindenképpen Buda számított az ügyintézés legfontosabb fórumának, és mivel itt haladtak keresztül a két birodalom között utazó követek, futárok és más megbízottak, a híráramlás szempontjából szükségszerűen kiemelkedő helyszíneként tekintettek rá a kortársak. Mindezt aláhúzza az a körülmény, hogy az 1620-as évektől

223 Simon Reniger I. Lipótnak, Belgrád, 1664. február 25., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 136. Kv. 3. fol. 90–93.

224 Többek között lásd: Johann Christoph Kindsberg I. Lipótnak, Edirne, 1673. január 26., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 144. Kv. 3. fol. 82–90; Janaki Porfürita ismeretlennek [valószínűleg Kindsbergnek], Iaşi, 1673. október 9., uo., fol. 20–21; Johann Christoph Kindsberg I. Lipótnak, Edirne, 1678. július 16., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 148. Kv. 3. fol. 78–83; Johann Christoph Kindsberg instrukciója Marcantonio Mammucca della Torrénak, Edirne, 1678. július 21., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 148. Kv. 3. fol. 119–120.

csaknem három évtizeden át a budai pasa a szultán teljhatalmú megbízottjaként vezette a Magyarország területén egymást követő béketárgyalásokat, de a továbbiakban sem maradtak távol a háborút és békét alakító döntésektől. Érthető, ha a sűrű diplomáciai érintkezés következményeként a tolmácsok gyakran kaptak megbízást a budai pasához, ahol a Habsburg tárgyalódelegációk tagjaként vagy egy kisebb megbízatás esetén önállóan láttak el közvetítő feladatot.²²⁵

A tolmácsokra vonatkozó iratanyag alapján több nagyobb szerepkört különíthetünk el a budai küldetések során. Elsőként arra a többször említett körülményre kell kitérni, hogy a békeszerződések előkészítő munkálatainak egy része jellemzően Budán történt, ahol a tolmácsokra természetesen nélkülözhetetlen szükség volt.²²⁶ Ezen felül néhány tolmács esetében van adatunk arról, hogy a Haditanács koordinálta fő tárgyalási irányvonalal párhuzamosan maguk is váltottak levelet a budai pasával. Jellemzően azok a tolmácsok sorolhatók ide, akik a nyelvi közvetítő szerepéből kiemelkedve bekapcsolódtak a Habsburg–oszmán diplomácia alakításába és külön megbízással tárgyalóasztalhoz ültek. A bécsi tolmácsok szinte mind kaptak hasonló feladatokat, de mindannyiuk közül kiemelkednek Andrea Negroni, Giovanni Paolo Damiani, Michel D’Asquier és Franz Mesgnien von Meninsky, tehát a rangidős bécsi tolmácsok, akik nemcsak béketárgyalások alkalmával, hanem az Erdélyi Fejedelemséggel kapcsolatos ügyekben, illetve a gyakori határvillongások keltette viták elsimítása és a szűnni nem akaró végvidéki sérelmek (*gravamina*) végett is kaptak megbízatást a pasához.²²⁷ Hasonló jelentőséggel bírt a határmenti összecsapások

225 KÁRMÁN és mások, *The Correspondence...*, 15–16, PROCHÁZKA-EISL és RÖMER, „Raub, Mord...”, 259–260; KERÉKES, „A császári tolmácsok...”, 1221–1222.

226 A számtalan eset közül lásd például Georg Sick tárgyalását Ali budai pasával, 1617. január 7., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 237. 1617. Prot. Exp. fol. 39r. Hasonlóképp Giovanni Paolo Damiani jelentősebb szereplését a második szőnyi béke előkészítésében, 1642. március 7., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 286. 1642. Prot. Exp. fol. 279rv.

227 NECK, „Andrea Negroni”, 179; Melchior Schöder tárgyalása Budán erdélyi ügyekről, 1611. július 20., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 226. 1611. Prot. Reg. fol. 271v; Mehmed budai pasa Giovanni Paolo Damianinak, Buda, 1625. december 25., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 110. Kv. 2. fol. 106–109; Haditanácsi jelentés Michel D’Asquier budai küldetéséről, Bécs, 1629. április 21., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 110. Bd. 2. fol. 203–204; Mürteza budai pasa Michel D’Asquier-nek, Buda, 1630. április 3., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 112. Kv. 2. fol. 16–17; Hans Rudolf Puchheim végjelentése [benne említve Giovanni Paolo Damiani budai

keltette diplomáciai feszültség kezelése, illetve nagyobb hadjáratok esetén egyaránt gyakori jelenségnek számító fogolykiváltás. A haditanács ebből a célból törekedett tekintélyesebb, a budai pasával jó viszonyt ápoló tolmácsokat küldeni.²²⁸ Erre azonban nem kerülhetett minden esetben sor, konfliktusos – tehát a birodalomközi kommunikáció intenzitása szempontjából élénk – időszakokban mindenkire szükség volt. Ezt a helyzetet illusztrálja az 1664-es, háborút és békét egyaránt tartogató esztendő, amikor szintén több, különböző rangú tolmács járt el hasonló ügyekben. Ráadásul

küldetése a végvidéki sérelmek megtárgyalása végett], Bécs, 1634. szeptember 10., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 113. Bd. 1., fol. 76.

- 228 Giovanni Paolo Damiani küldetése Budára „végvidéki ügyekben” („in Grenzsachen”) és foglyok kiváltása végett, 1635. december 27., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 273. 1635. Prot. Exp. fol. 514rv; Ugyanő hasonló ügyben, 1636. január 6., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 276. 1636. Prot. Reg. fol. 171r. Komplikáltabb esetekben a fogolycsere során a tolmács személyesen tárgyalta a keresztény oldal török foglyaival, lásd például Michel D’Asquier tárgyalásait a fogoly hatvani béggel Uki Ferenc kiváltása érdekében, 1657. szeptember 1., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 315. 1656–1658. Prot. Reg. fol. 48r. Az esettel kapcsolatban lásd még: TóTH Hajnalka, „Mennyit ér egy magyar lovas hadnagy? Egy rabkiváltás története diplomáciatörténeti kontextusban a 17. század közepéről”, *Századok* 152 (2018): 247–284. További példák a tolmácsok budai fogolykiváltásban való közreműködésére: Illéssy János, 1612. május 16., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 228. 1612. Prot. Reg. fol. 59rv; Hans Georg Zemper, 1656 szeptembere, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 313. 1656. Prot. Exp. fol. 737r; Fanz Mesgnien von Meninsky, 1672. augusztus 3., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1672 Bd. 907. fol. 353v; 1672. november 30., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1672 Bd. 905. fol. 749rv; 1673. december 9., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1673 Bd. 911. fol. 479v; 1674. május 2., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1674 Bd. 915. fol. 193r. A századvég nagy háborús konfliktusában a tolmácsok rendszeres feladatai között találjuk a csapatosan fogságba esett törökök kikérdezését és lajstromba vételét. Ezek a listák azért voltak különösen fontosak, mert a foglyok vagyoni helyzetét is rögzítették, így nélkülözhetetlen alapot szolgáltatottak a fogolycsere és -kiváltás számára. Lásd például Johann Adam Lachowitz közreműködését a Budán összegyűjtött foglyok kikérdezésében 1686-ban, akit mindezekben felül azzal bíztak meg, hogy személyesen kísérje Bécsbe a Haditanács számára különösen értékes török aknáaszt és segítőit, illetve egy szattyán bőrtermékek előállítására szakosodott vargát, akinek azonnal munkát kínáltak a rezidenciavárosban: 1686. december 11., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 372. 1686. Prot. Exp. fol. 480r és 538r. Egy Lachowitzra vonatkozó haditanácsi bejegyzés alapján egyértelmű, hogy maga a tolmács sem távozott üres kézzel a felmérésről, saját magának is regisztrált foglyokat, tehát bekapcsolódott az egyébként virágzó üzletágba: 1687. április 16., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 375. 1687. Prot. Reg. fol. 206r.

ekkor a szembenálló Habsburg és oszmán haderő mellett egyaránt tartózkodott császári tolmács a fronton. Jean-Louis Raduit de Souches generális elfogott levelekhez és fogolycseréhez vette kölcsön Bécsből Paolo Goliellit 1664 tavaszán, míg ez év őszén – papírforma szerint már a vasvári béke megkötése után – Simon Reniger, a Habsburg–oszmán háborút a nagyvezír közvetlen közeléből figyelemmel kísérő császári rezidens tolmácstanoncát, Giorgio Cleronomét küldte el foglyok kiváltására.²²⁹

A tolmácsok budai küldetéseinek célját rendszerint közvetett források – főként a vonatkozó levelezés egy-két megmaradt darabja – alapján következtethetjük ki, néhány esetben azonban fellelhető még egy-egy utalás a számukra kiadott instrukciókban, jóllehet ezek előfordulása meglehetősen ritka a forrásanyagban. 1666 augusztusában Meninsky főtolmácsot delegálták a frissen kinevezett Kászim pasa (1666–1667) udvarába.²³⁰ A küldetés meglehetősen érzékeny időszakban valósult meg, hiszen még alig száradt meg a tinta a vasvári béke okmányain, melyeket díszes követségek szállítottak Bécsbe és Konstantinápolyba. A Meninsky számára kiállított követutasítás első feladataként a hivatalba lépő pasa üdvözlését jelölte meg, akit a császár töretlen békeszándékáról kellett biztosítani, illetve érzékeltetnie, hogy Bécsben hasonló hozzáállást várnak az oszmán féltől. A korszak diplomáciai gyakorlatát tekintve a hivatalba lépő pasához indított gratuláló követség nem számít rendkívülinek a Budára szóló kisebb megbízatások sorában, ahogyan az instrukció következő pontja sem: a főtolmácsot már előre felkészítették azokra a vádakra, amiket a fel-fellobbanó végvidéki portyák miatt sejteni lehetett, ezúttal kiemelve Érsekújvár és Szoboszló vidékét. Meninsky a már-már unalomig ismert szituációk határán túl azonban nem

229 1664 májusa, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 328. 1664. Prot. Exp. fol. 235v; Simon Reniger I. Lipótnak, az esztergomi török táborból, 1664. október 8., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 137. Kv. 3. fol. 72–75. Giorgio Cleronome végül szokatlanul fordultatos megbízásáról: KERÉKES Dóra, „Egy császári tolmács megfigyelései: Giorgio Cleronome magyarországi utazása 1664-ben”, *Lymbus: Magyar-ságtudományi Forrásközlemények* 2 (2004): 71–77. Általában a fogolyszedés és rabkiváltás gyakorlatáról: PÁLFFY Géza, „A rabkereskedelem és rabtartás gyakorlata és szokásai a XVI–XVII. századi török–magyar határ mentén: Az oszmán–magyar végvári szokásjog történetéhez”, *Fons: Forráskutatás és Történeti Segédtudományok* 4 (1997): 5–78; angolul: „Ransom Slavery along the Ottoman–Hungarian Frontier in the Sixteenth and Seventeenth Centuries”, in *Critical Readings on Global Slavery*, 3. köt., *The Modern World, 1450–1900*, szerk. Damian Alan PARGAS és Felicia ROŞU, 915–957 (Leiden–Boston, 2018).

230 1666. augusztus 3., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1666. Bd. 883. fol. 334v.

mehetett: a neki címzett utasítás ugyanis felhívta a figyelmét arra, hogy zárkózzon el mindenfajta kezdeményezés elől, amely konkrétabb ügyeket, így például a két birodalom közötti határvonalat illető bizottság tevékenységét érintené.²³¹ Hasonló logika fedezhető fel egy Michel D'Asquier-nek szóló utasításban 1650-ből, akit III. Ferdinánd azzal a céllal küldött Budára, hogy a korábban kialakított gyakorlat szerint segítsen ellenőrizni az aktuális, 1649-ben megkötött béke végleges példányait a végső aláírás előtt. Mivel ez az alkalom egybeesett a frissen kinevezett Murád budai pasa érkezésével, a tolmács egyúttal az ilyenkor kötelező jókívánságokat és ajándékokat is átnyújthatta.²³²

Meninskyre visszatérve, hasonlóan szűkre szabott mozgásteret kapott 1665-ben, jóllehet feladata korántsem volt jelentéktelen. Ekkor azzal bízták meg, hogy a szokásos gyakorlatnak megfelelően készítse elő a budai pasával a Bécsből, illetve Konstantinápolyból érkező főkövetségek szigorú ceremoniális szabályok szerint zajló kicserélését Szőnynél.²³³ Ez a megbízás a hatvanas években már bejáratott forgatókönyv szerint zajlott, Meninsky közvetlen hivatali elődjénél, Michel D'Asquier-nél már biztosan azonosítható.²³⁴ A követek „kicserélésén” – korabeli szóhasználattal permutációján – kívül ezek a tekintélyes diplomáciai érintkezések egyébként újabb lehetőséget biztosítottak a fogolycserére, ez a kiegészítő funkció rendszerint megjelenik a tolmácsoknak adott utasítások között.²³⁵ Ugyanezen alkalmak felhívják a figyelmünket a Habsburg–oszmán diplomácia egy nagyon fontos vonására: mindenfajta újítás komoly személyi erőforrást, diplomaták és kíséret személyzet bonyolult összjátékát, hovatovább költséges szervezőmunkát igényelt mindkét oldalon. A Habsburg adminisztráció álláspontja

231 Instrukció Franz Mesgnien von Meninskynek, Bécs, 1666. augusztus 12., ÖStA KA ZSt HKR SR KzIA Kt. XV. Kv. 2. (1615) Nr. 38. Hasonló, többek között gratulációra való felhatalmazás maradt fenn Michel D'Asquier esetében: III. Ferdinánd instrukciója Michel D'Asquier számára, Ebersdorf, 1650. október 11. és 31., ÖStA KA ZSt HKR SR KzIA Kt. XV. Kv. 2. (1615) Nr. 32.

232 1650. szeptember 28., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 302. 1650. Prot. Reg. fol. 143v.

233 Ismeretlen jelentése a főkövetségek cseréjéről, Komárom, 1665. május 31., ÖStA KA ZSt HKR SR KzIA Kt. XV. Kv. 2. (1615) Nr. 37; 1665. június 5., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1665 Bd. 877. fol. 421rv.

234 1633. december 16., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 270. 1633. Prot. Reg. fol. 239r.

235 Lásd például Meninsky esetében: 1665 májusa, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 329. 1665–1666. Prot. Exp. fol. 243v.

ebben a helyzetben világosnak tűnik: a fáradtságos munkával, évtizedek alatt kialakított diplomáciai protokollt mindenáron fent kellett tartani, az esetleges kilengéseket pedig a lehető leggyorsabban korrigálni. A tolmácsok kisebb küldetési ebben a koncepcióban lényeges szerepet töltek be, hiszen ahhoz járultak hozzá, hogy az optimális erőforrásgazdálkodást szem előtt tartva – tehát a lehető legkisebb személyi és pénzügyi ráfordítás mellett – megtartsák a Habsburg diplomáciát az előzőekben kialakított pályán.

Az eddig említettekén kívül végül van még egy mozzanat, ami tovább erősíti az eddig kialakított, stabilitásra törekvő diplomáciai stratégia képét. A lejáró békeszerződéseket bevezető időszak érthető módon élénk Bécs–Buda kommunikációt eredményezett, abban az esetben is, ha a tárgyalások végül mégsem jártak sikerrel. 1680-ban már javában gyülekeztek a viharfelhők a Habsburg–oszmán kapcsolatok egén, a béke meghosszabbítására törekvő császári kormányzat az oszmán kommunikáció egyre aggasztóbbá válásával párhuzamosan sorra küldte meghatalmazottjait Budára, illetve Konstantinápolyba. Nem könnyítette meg a Haditanács helyzetét az a körülmény, hogy ekkoriban három, portai küldetéssel megbízott császári követ – Johann Christoph von Kindsberg (1678), Karl Terlingo de Guzmán (1679), Peter Franz Hoffmann von Ankerskron (1679) – vesztette életét. A nyilvánvaló kommunikációs nehézségeket azonban sikerült áthidalni rugalmas feladatmegosztással, nem utolsósorban a rendelkezésre álló „másodvonalbeli” diplomáciai funkcionáriusok, így a tolmácsok bevonása révén. Szorongatott helyzetben való szerepeltetésükre kiváló példa Johann Heinrich Boringer 1680 legelején megvalósított küldetése, akit kifejezetten azért küldtek el a budai pasa udvarába, mert a Haditanácsban érzékelték a portai rezidens, Terlingo jelentéseinek elmaradását és a beglerbégen keresztül biztos hírt szerettek volna kapni a követről. Terlingo valóban halott volt már ekkor, ám Boringer a halálhíren túl egyéb ügyekben is tájékozódhatott, hiszen azzal bízták meg, hogy járjon utána a Habsburg kémiszolgálat jelentései alapján akkor már egy ideje a szultáni haderő mozgolódásáról keringő híreknek.²³⁶

Eddig azokat az alkalmakat emeltem ki, amelyek során a bécsi tolmácsokat kifejezetten Budára delegálták. Ezeket a küldetéseket kiegészítették azok, amikor az egyébként a Portára küldött Habsburg követség tolmácsaként, a Konstantinápolyba vezető út egyik fontos állomásaként jelentek

236 1679. december 28., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 358. 1679–1680. Prot. Reg. fol. 131v. Kindsberghez lásd még: KERÉKES Dóra, „Johann Christoph von Kindsberg konstantinápolyi császári követ hagyatéki leltára 1678-ból”, *Lymbus: Magyarágtudományi Forrásközlemények* 1 (2003): 151–179.

meg a pasa előtt. A budai vilájet Habsburg–oszmán diplomáciában betöltött jelentőségének megfelelően a pasa voltaképpen kötelező megállóként szerepelt a követek intineráriumában. E követjárások fontos közös vonása, hogy mindkét birodalomban, valamennyi helyszínen nagy hangsúlyt fektettek a protokolláris formák betartására. A különféle követségtípusok közül a főkövetségnek (*Großbotschaft*) nevezett alkalmak voltak azok, amelyek a leginkább telítődtek szimbolikus tartalommal.²³⁷ Rendszerint bonyolult ceremonális követelményeknek kellett megfelelni, ebből pedig a főszereplő követ mellett a tolmács is kivette a részét. Kisebb kísérettel és szerényebb költségvetéssel valósultak meg az internunciatúrák, ám jelentőségük valójában túlnőtt a legtöbb követségén, hiszen leggyakrabban súlyosabb problémák hatékony megoldására indították őket, elsősorban békeszerződések előkészítésére vagy kockázatos diplomáciai szituációk kezelésére. Valamennyi követségi típus közös vonása az, hogy a Habsburg követ már megbízása első napjától megkezdte a szultánnal és a nagyvezírral folytatott tárgyalások előkészítését, illetve, a küldetés nem kevésbé hangsúlyos elemeként, felügyelte azokat a reprezentációs sémákat, amelyek a küldetés teljes időtartama alatt jellemezték a delegáció mozgását a diplomácia szimbolikus és fizikai tereiben.

Johann Ludwig Kuefstein 1628-ban indított főkövetségéről egy színes, részletgazdag képsorozat maradt fent, így ebben az esetben abban a kivételes helyzetben vagyunk, hogy hiteles vizuális tartalom alapján képzelhetjük el a követség meghatározó eseményeit. Mint mindig, a konstantinápolyi követségek első fontos megállója oszmán felségterületen, egyben kötelező eleme Buda volt, szerencsére az alkotások között szerepel a budai pasa udvarában tett látogatás megörökítése is. A festmény középpontjában Kuefstein követet látjuk, fejfedője alapján beazonosítható a főkövetségek során kötelezően viselt magyar ruházat. A balján álló tolmácsot jellegzetes, stilizált pózban örökítették meg, szemmel láthatóan a tolmácsszakma számára ma is jól ismert fülbetolmácsolás pillanatában. Ez a szituáció végsősoron a küldetés egészére kiterjeszthető és általában jellemzi valamennyi nagyobb követjárást.²³⁸

237 PETRITSCH, „Zeremoniell...” A kora újkori szimbólumok politikai életben betöltött szerepéről lásd Stollberg-Rilinger összefoglalóját: Barbara STOLLBERG-RILINGER, „Symbolische Kommunikation in der Frühmoderne: Begriffe – Thesen – Perspektive”, *Zeitschrift für Historische Forschung* 31 (2004): 489–527.

238 Johann Ludwig Kuefstein audiencán a budai pasánál, Osmanenmuseum Perchtoldsdorf, OSM 3.22. A festménysorozatról bővebben lásd: Karl TEPLY, *Die*

Ezek során a tolmács elsődleges feladata természetesen az volt, hogy a megfelelő stílus keretében betartása mellett fordítsa a megszólalók mondatait, noha ez a nagy jelentőségű bemutatkozó- és búcsúaudienciákon gyakran a követ által képviselt Habsburg uralkodó, esetleg magasabb méltóságviselői előre megírt és lefordított beszédének felolvasását jelentette. A követségek Bécsből vittek magukkal tolmácsot vagy a Habsburg portai rezidens helybeli tolmácsát használták, olykor egyszerre többet. Akárhonnan érkezett is, a diszkurzív tartalmak közvetítése mellett a jó tolmács munka közben ügyelt a ceremóniával kapcsolatos elvárások és hagyományok pontos betartására, hiszen bármiféle tévesztés könnyen az érintett uralkodók tekintélyének csorbulásához és államközi konfliktushoz vezethetett.²³⁹ A követségek szimbolikus csúcspontjának tekinthető audienciák esetében különösen szembeszökő ez a törekvés, ahogyan a tolmács szerepkörének egy másik sajátossága is: a metakommunikatív jeleket figyelve és a kommunikáció tempójához alkalmazkodva tompíthatta a párbeszéd feszült jellegét, ugyanígy fokozhatta is azt.²⁴⁰ Az sem kerülheti el a figyelmünket, hogy a tolmácsnak valóban teljes mélységében kellett értenie a témához, amit fordított, hiszen a spontán módon továbbgördülő tárgyalásos helyzetekben az épp megvitatott kérdésben alapos háttértudásra volt szükség ahhoz, hogy képes legyen elejét venni az esetleges manipulációknak és

kaiserliche Großbotschaft an Sultan Murad IV, 1628: Des Freiherrn Hans Ludwig von Kuefsteins Fahrt zur Hohen Pforte (Wien, 1976). Ernst Házyt Breuner győri főkapitánytól kérte el a Haditanács: 1628. augusztus 19., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 259. 1628. Prot. Exp. fol. 81r.

- 239 1668-ban egy Edirnébe érkező moszkovita követségről maradt fent egy leírás, melyből kitűnik, a tolmácsuk teljesen járatlan volt a portai ceremóniális stílusban. A kajmakám megsejtette, hogy gond lesz, ezért előre felmondatta a szövegét a tolmáccsal, akiről egyhamar kiderült, hogy még a szultán megfelelő megszólítását sem találta el. Az esetről beszámoló Casanova rezidens mindazonáltal azt gyanította, hogy a stílusis akadékoskodáson túl a kajmakám szeretett volna előre informálódni a delegáció ügyeivel kapcsolatban. Az audiencia végül botrányba fulladt, mert a tolmács valóban rosszul használta a kötelező formulákat, sőt az átadott levelekben is zavaróan sok tatár nyelvi elem szerepelt. Giovanni Battista Casanova I. Lipótnak, Edirne, 1668. január 27. és 31., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 140. Kv. 1. fol. 55–59 és 74–75.
- 240 André KRISCHER, „Souveränität als sozialer Status: Zur Funktion des diplomatischen Zeremoniells in der Frühen Neuzeit”, in KAUZ, ROTA és NIEDERKORN, *Diplomatisches Zeremoniell...*, 1–32.

csúsztatásoknak, melyek hamar rést üthettek a császári érdekek koherens képviselésének pajzsán.²⁴¹

Az általános gyakorlat szerint, ha az egyik uralkodó delegációja a két birodalom határára ért, onnantól a fogadó állam biztosított kíséretet és megfelelő ellátást, tehát a tolmácsoknak nemcsak a kimenő Habsburg, hanem a bejövő oszmán delegációk mellett is jutott feladat. Habsburg oldalon az oszmán követségek fogadása számos alacsonyabb rangú, de nélkülözhetetlen feladatokat ellátó tisztviselő bevonásával történt. Bár az érkező oszmán követség mindig hozott magával tolmácsot vagy más, a szükséges nyelvtudással rendelkező személyeket, a napi szintű érintkezéshez a Habsburg fél szintűgy biztosított tolmácsokat. A fogadóbizottság tagjaként nagy felelősség hárult rájuk, hiszen közvetíteniük kellett a más kulturális hagyományokkal rendelkező „vendégek” és a császári kormányzat méltóságviselői, sőt tágabb értelemben a keresztény lakosság között, akik az úton, majd Bécsben kapcsolatba kerültek a jövevényekkel. A tolmácsok mediátori szolgálata kétségkívül fontos volt a hosszú, általában Bécsig – olykor még messzebb, Linzig vagy Regensburgig – tartó utazás során kialakuló konfliktusok kezelésében, bár feladataikat más hivatalnokokkal megosztva látták el. A császári székhelyen töltött idő alatt a követség bevonulása és az uralkodói audiencia során a tolmácsok ceremoniális mediátori szerepe nagyobb hangsúlyt. Az 1665-ben Walter Leslie követ „párjaként” Bécsbe érkező Kara Mehmed pasa főkövet ott-tartózkodása különösen jól dokumentált, mivel a Habsburg források mellett oszmán beszámolók is fennmaradtak az eseményről: a pasa és a kíséretében tartózkodó Evlija Cselebi megörökítették a fontosabb alkalmakat, így a bevonulás és a találkozás I. Lipóttal török szemszögből sem ismeretlen a kutatás számára. A főtolmács Meninsky – a török utazónál „Mikel” vagy „Meykel” – szerepét valamennyi forrás kiemelte. Végsősoron rá várt a határozott természetű oszmán követ meggyőzése arról, hogy a két eltérő ceremoniális kultúra összehangolása alapján kompromisszumos alapon alakítsák ki a követ és a Habsburg kormányzat hivatalos érintkezésének kereteit. A számtalan ütközési pont közül csupán egyet emelek ki példaként: Kara Mehmed visszautasította a bevonulás Habsburg udvari ceremóniákban bejáratott módját és nem volt hajlandó beülni az e célra elé küldött díshintóba. Ezt azzal

241 A Habsburg–oszmán diplomáciai ceremóniákról lásd: PETRITSCH, „Zeremoniell...”

indokolta, hogy az ő hazájában csak asszonyok ülnek efféle kocsikba, a férfiak, különösen a magas rangú tisztviselők lovon közlekednek.²⁴²

Ha az udvari szervezési-ellátási mechanizmusokat nézzük, az oszmán delegációk fogadása a diplomáciai protokollhoz hasonló szigorúságú forgatókönyv szerint zajlott le, melynek egyik kulcsfigurája a pénzügyek felett cerberusként őrködő Udvari Kamara megbízottja volt. Egy nagyobb létszámú csapat ellátása nem csekély szervezőmunkát igényelt a feladattal megbízott kamarai kommisszárius részéről, aki az udvar nevében a gondjaira bízott készpénzfizetési és adminisztratív eszközökkel az egész utazást finanszírozta. Legfőképpen szállást és ételmezt kellett biztosítani ember és állat számára, amit a helyi lakosság terhére oldottak meg, általában fogadósok bevonásával. Mivel a beszállásolás velejárójaként elkerülhetetlen volt a helybeliek és az átutazó oszmán tisztviselők érintkezése, óhatatlanul felmerültek a sajátos helyzetből és a kulturális különbségekből fakadó viták, melyek elsimításában nem nélkülözhatték a nyelvi és kulturális közvetítőként is bevethető tolmácsok segítségét. A lehetséges konfliktusok széles skálát fedtek le attól a ponttól kezdve, hogy a vendégek rendre kevesellették az ellátásukra fordított pénzt. Egy 1667-es tatár követség esetében ez súlyos problémának bizonyult, Ahmed aga és 24 főnyi követségének panasza miatt a főtölmács (ekkor Mesgnien von Meninsky) volt kénytelen közvetíteni az udvar és a követ között.²⁴³ Ennél hétköznapibb konfliktusra világít rá Michael Zeittlinger győri fogadós panasza, aki egy évvel később szembe-sült egy különösen zabolátlan magaviseletű török követség befogadásának

242 *Evliya Cselebi török világotutató magyarországi utazásai 1664–1666*, ford. és szerk. KARÁCSON Imre, Török-magyarokori történelmi emlékek: Török történetírók 4 (Budapest, 1908), 161, 179. A ceremóniák képlékenységre és a mindkét oldalon nélkülözhetetlen kompromisszumkészségre utaló adalék, hogy a császári audienciára induló pasa egy héttel később már beleegyezett a hintón utazásba, bár az utolsó néhány száz métert ismét saját lován tette meg. Gisela PROCHÁZKA-EISL, „Evliyâ Çelebi's Journey to Vienna”, in *Evliyâ Çelebi: Studies and Essays Commemorating the 400th Anniversary of His Birth*, szerk. Nuran TEZCAN, Semih TEZCAN és Robert DANKOFF, 110–114 (Istanbul, 2012); Ernst Dieter PETRITSCH, „Die osmanische Großbotschaft und der Weltreisende Evliyâ Çelebi in Wien (1665/66)”, in *Die Schlacht von Mogersdorf/St. Gotthard und der Friede von Eisenburg/Vasvár 1664*, szerk. Karin SPERL, Martin SCHEUTZ és Arno STROHMEYER, 269–294 (Eisenstadt, 2016); Özgür KOLÇAK, „Walter Leslie Habsburg-követ látogatása a Portán: Diplomáciatörténeti adalékok (1665–1666)”, ford. TÓTH Hajnalka, *Aetas: Történettudományi Folyóirat* 31, 3. sz. (2016): 99–127.

243 Az Udvari Haditanács átirata az Udvari Kamarának, Bécs, 1667. augusztus 18., ÖStA FHK A SUS RA Kt. 308. fol. 237.

nehézségeivel. Zeittlinger arra panaszkodott az Udvari Kamaránál, hogy Ali aga és a vele érkező 47 fő szokatlanul nagy elvárásokkal érkeztek és semmivel sem voltak megelégedve. A társaság ráadásul folyamatosan azzal fenyegette a vendéglátókat, hogy a hiányosságok miatt feljelentést tesznek ellenük a két uralkodó tekintélyének megsértése okán. Állításai alátámasztása végett a panaszos többek között Hans Georg Zemper tolmácsra hivatkozott, aki közvetítőként rendszerint a konfliktusok középpontjában találta magát. Ez az eset mindenesetre óvatosságra int és felhívja a figyelmet arra, hogy a kamarai ügyintézés szintjét csak a kifejezetten problémás ügyek érték el, arról nem maradt fent forrás, ha rendben mentek a dolgok, holott az esetek többségében ez a valószínűbb.²⁴⁴

Ami az oszmán delegációk felügyeletét illeti, az udvar nem küldött minden esetben tolmácsot a fogadásukra. Kisebbségi csoportok kíséretében elegendőnek mutatkozott egy törökül tudó futár megbízása. A futárok és tolmácsok funkciócsoportja közötti összefonódásokról alább még lesz szó, előjáróban mégis szükséges utalni arra a jelenségre, hogy a keleti nyelvi képzésben részesülőket gyakran alkalmi futárként használták. A 17. század derekán sokat foglalkoztatott Johann Dietz futár például éppen török nyelvi előképzettsége alapján vált alkalmassá arra, hogy oszmán delegációk mellett töltsen be a kísérelő szerepét.²⁴⁵ Nagyobb küldöttségek esetében azonban már feltétlenül szükség volt kiképzett és gyakorlott tolmácsra, akár többre is. A tolmácsolásra képes császári tisztviselő jelenlétének háttérben természetesen nem csupán a jövevények és a helybeliek közötti kommunikáció gördülékennyé tételének szándéka húzódott meg, hanem az is, hogy a monarchia határán belül kerülő oszmán tisztviselőket bizonyos bizalmatlanság vette körül – ahogyan egyébként a Habsburg országból érkezőket is az Oszmán Birodalom területén. A kommunikációs palack nyakaként tevékenykedő tolmács nem csupán egyszerűen fordított és mediált, hanem gondoskodott arról, hogy a vendégek ne tudjanak meg többet az őket körülvevő világról, mint amennyi feltétlenül szükséges. Giovanni Paolo Damiani tolmács létre többször megfordult a Konstantinápoly–Bécs útvonalon, és – bár nem erről a vidékről származott – kellő helyismeretre tett szert a Habsburg Monarchia területén. A belévetett bizalom nem csekély jeleként 1614 tavaszán egy udvari komisszárius mellett ő kísérte a linzi

244 Michael Zeittlinger beadványa az Udvari Kamarához, ÖStA FHKA SUS RA Kt. 308. fol. 437–538.

245 Lásd például az 1643 nyarán egy oszmán aga kíséretében teljesített küldetését: 1643. július 14., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1643 Bd. 783. fol. 355r.

rendi gyűlésre a Portáról érkező csaszt, mivel ragaszkodott hozzá, hogy nem hajlandó a gondjaira bízott levelezést Bécsben átadni senkinek, csakis az épp Linzben tartózkodó II. Mátyásnak.²⁴⁶ Százával állnak rendelkezésre hasonló példák az áttekintett forrásanyagban, még egyet mégis érdemes külön kiemelni. Hans Georg Zemper tolmács 1662-ben csatlakozott az épp Bécsbe tartó török megbízotthoz, Haszán agához. Úgy tűnik, az akkori-ban még inkább kezdőnek számító Zemper egyedüli tolmácsként kísérte a menetet, mert a már hetven év felé járó Michel D'Asquier főtolmács csak Bécs Sankt Marx²⁴⁷ nevű külvárosáig hajtattott eljűk az akkori haditanácsi elnök, Lobkowitz herceg lakájával. Az eset alapján jól átgondolt erőforrás-gazdálkodás jelei körvonalazódnak: az idős, ám rendkívül felkészült tolmácsot nem tették ki az utazás viszontagságainak, hanem erre a célra a győri várban szolgáló fiatalabb kollégát alkalmazták. Zemper életútja azt támasztja alá, hogy győri tolmácsként alapvető kötelezettségei közé tartozott a kíséret biztosítása (*Convoyierung*). Ám ezen a példán az is látszik, hogy a legmagasabb szintű udvari tolmácsmunkába nem vonták be, az érdemi tárgyalásokra inkább D'Asquier erejét, tekintélyét és tapasztalatát tartalékolták.²⁴⁸

Meg kell jegyezni ezen a ponton, hogy D'Asquier tevékenysége csaknem fél évszázadot felölelő tolmácsi munkássága során egyre inkább Bécsre koncentrálódott. Már a húszas években, tehát szolgálata első évtizedében megmutatkozott megbízhatósága nyelvi, protokolláris és kulturális téren, így rendre megbízták a császári udvarba érkező oszmán követek fölötti felügyelettel. Részben egyfajta vendéglátói szerepkör volt ez, hiszen az ő kezében futottak össze a jövevények ellátásával és elhelyezésével kapcsolatos teendők.²⁴⁹ Eközben a delegáció bécsi jelenlétének lényegi részébe is

246 II. Mátyás Ferdinánd főhercegnek, Linz, 1614. március 23., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 96. Kv. 3. fol. 167–168.

247 Ma Bécs 3. kerületének része.

248 Hans Georg Zemper elszámolása 1662. szeptember 24. és 29. között keletkezett kiadásairól, s. l., s. d. [1662], ÖStA FHKA SUS RA Kt. 306. fol. 711. Ugyanezen év nyarán tatár követség is érkezett, akiket Pozsonyba kellett kísérni. A feladattal eredetileg D'Asquier-t bízták meg, azután mégis inkább egy fiatalabb és rugalmasabb tolmácsot, Paolo Goliellit jelölték ki a feladatra: 1662. július 6., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 326. 1662. Prot. Reg. fol. 132r; 1662. július 18., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 325. 1662. Prot. Reg. fol. 258r.

249 1651-ben egy tekintélyes oszmán főkövetség alkalmával arról kellett gondoskodnia, hogy a török követ, Haszán aga istálló mestere, aki fontos üzenettel érkezett ura után Konstantinápolyból, megkapja a továbbhaladáshoz szükséges kocsikat a

belefolyt, hiszen a bécsi tolmács szünet nélkül a követség mellett tartózkodott és tolmácsolt a császári hivatalanokokkal folytatott kommunikáció során, vagy éppen maga tárgyalt a követekkel. Megbízása olyannyira széleskörű volt, hogy kiterjedt még annak felügyeletére is, kivel létesít közvetlen kapcsolatot a vendég követ. Egy D'Asquier-nek kimenő utasításból az derül ki, hogy 1651-ben a velencei követet a Haditanács rendkívüli engedélyével beengedhette a törökökhöz – nyilvánvalóan úgy, hogy maga is jelen volt a tárgyaláson.²⁵⁰ Ugyanakkor a Haditanácsban összegyűlő információk alapján legtöbbször oroszlánrészt vállalt a tárgyalások lefolytatásában, ahogyan a protokolláris alkalmak megszervezésében is.²⁵¹ Ezen minőségében olykor egészen aprólékos, a 17. századi Habsburg udvar mentalitását és a császári autoritás szimbolikus kommunikáció útján való érvényre juttatását tükröző elemzések kerültek ki a keze közül. Ezek közül kiemelkedő az a szakvéleménye, amelyben egy Bécsbe várt török aga audienciája apropóján elmélkedett arról, vajon ülve vagy állva fogadja-e III. Ferdinánd a követet. A tolmács-szakértő ebben amellett érvelt, hogy ülve kell helyet foglaljon az uralkodó, mivel a szultán is így szokott tenni. Emellett reflektált a párhuzamos portai eljárás módra, és alig burkolt cinizmussal kifejtette, nyájasan kell fogadni a követet, bár minden okuk meglenne a barátságatlan magatartásra, mert korábban a szultán is gorombán viselkedett a Habsburg követtel. Ófelsége azonban nem kicsinyes, ezért az alapvetően mindenki felé tanúsított „magnanimita et grandezza imperiale” alapján fogadja majd az agát.²⁵²

D'Asquier jól dokumentált, hosszú szolgálati ideje arra is elegendő példát szolgáltat, hogy a tolmácsok privilégiuma – vagy keresztye – volt a Bécsben felbukkanó tatár követségekről való gondoskodás. Ennek okát abban kereshetjük, hogy az Oszmán Birodalommal vazallusi viszonyban álló Krími Tatár Kánság követségeit a kortársak számára kézenfekvő módon egy kalap alá vették a törökökkel. Erre nem csupán a politikai helyzet szolgáltatott indokot, hanem az a körülmény is, hogy az erősen oszmanizált,

schwechati polgármestertől. 1651 áprilisa, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 303. 1651–1652. Prot. Exp. fol. 133r.

250 1651. március 30., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 304. 1651. Prot. Reg. fol. 31r.

251 A Haditanács mandátuma Michel D'Asquier-nek a Redzsep pasa vezette oszmán követség fogadásával kapcsolatban, Bécs, 1629. április 21., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 110. Bd. 2. fol. 203.

252 Michel D'Asquier Kielmann haditanácsi titkárnak, s. l., s. d. [1640], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 115. Kv. 1. fol. 33, 36.

muszlim tatár elit felé sok esetben az oszmán-török nyelv biztosított nyelvi összeköttetést. Mindamellettt találunk adatot arra, hogy a Habsburg udvarban alkalmazott tolmács elboldogult a tatár nyelvvel, noha azt nehéz lenne megmondani, pontosan mit értettek a kortársak ezalatt. Az imént említett D'Asquier számára sem volt idegen a „tatár”, ám őt nyelvi kompetenciája mellett évről évre gyarapodó gazdag tapasztalatai predesztinálták arra, hogy az oszmán követségek mellett a tatárokat is gardírozza.²⁵³ A kán követeivel való kapcsolattartásban és az audienciák megtervezésében kimagasló D'Asquier szerepe,²⁵⁴ ám ez nem jelentette azt, hogy más tolmácsokra szükség esetén ne osztottak volna hasonló feladatot. Paolo Golielli 1662-ben vette át – feltételezhetően a főtolmács megingott egészsége miatt – ezt a szerepkört a Bécsben időző tatár követség mellett, mivel róla szintén azt tartották, hogy tudott valamennyire „tatárul”.²⁵⁵

A 17. század második feléből egyébként már részletes leírásokkal rendelkezünk a török és tatár követségeknek adott császári audienciákról. Ezekből egyértelműen kiderül, hogy a tolmács végig a követséget vezető személy közvetlen közelében tartózkodott, és nemcsak fordított neki, hanem segédkezett a protokolláris formások betartásában is. A már említett uralkodói *grandezza* megóvásának felelőssége tehát nem kis mértékben nyomta a tolmács vállát. 1659-ben Mehmed aga mütefferika az erdélyi háború miatt kialakult nagyon feszült helyzetben kereste fel a császári udvart, ahol a diplomácia virágnyelvén többször is kifejezte megbízója nemtetszését a Habsburgok barátságtalan diplomáciai manőverezése miatt. Az első audienciáján a követ többször eltért a korábban megszokottaktól, meg sem hajolt, sőt a találkozó végén egyenesen hátat fordított a csak nemrég trónralépett, tizenkilenc éves Lipót császárnak. Mindenképpen a rutinos D'Asquier, illetve a neki segédkező Johann Rudolf Schmid haditanácsos erőfeszítéseinek köszönhető az, hogy szépszóval és fenyegetéssel végül

253 Michel D'Asquier jelentése ismeretlennek az érkező tatár követségről, s. l., s. d. [1637], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 114. Kv. 3. fol. 160; Az Udvari Haditanács jelentése III. Ferdinándnak, Bécs, 1646. július 18., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 119. Kv. 2. fol. 191, 198; Az Udvari Haditanács III. Ferdinándnak, Bécs, 1646. július 25., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 119. Kv. 2. fol. 199–201; Michel D'Asquier Heinrich Schlicknek, Bécs, 1646. július 21., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 119. Kv. 2. fol. 193–194; Heinrich Schlick Michel D'Asquier-nek, Pribram, 1646. július 28., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 119. Kv. 2. fol. 195.

254 Lásd többek között D'Asquier javaslatait a tatárok audienciájával kapcsolatban: Bécs, 1661. május 8., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 133. Kv. 2. fol. 23.

255 1662. augusztus 28., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1662 Bd. 865. fol. 522r.

sikerült rávenni Mehmed agát a hasonló alkalmakkor szokásos tiszteletadásra.²⁵⁶ Ez az 1659-es látogatás a későbbiekben még nagyobb jelentőséget kapott, mivel ennek alapján tervezte meg a D'Asquier örökébe lépő új főtölmács, Meninsky a vasvári békét követő oszmán főkövetség bécsi fogadását 1665–1666-ban.²⁵⁷

Bécsben több szempontból kapott nagyobb hangsúlyt a tolmácsok közvetítő szerepe, hiszen a diplomáciai vendégfogadás során számos olyan igény merült fel a jövevények részéről, amelyeket csak nehezen lehetett összeegyeztetni az érvényben lévő általános szabályokkal. Tipikusan ilyen szituáció volt a vendégül látott követség bevásárlási hajlandósága. A császárvárosban tett diplomáciai látogatásokat a török – ugyanígy a tatár – követek ugyanis egybekötötték kiterjedt beszerzésekkel, melyek során népszerű nyugati termékeket vásároltak saját maguk vagy megbízóik számára. Szemléletes példa Johann Adam Lachowitzé, aki 1690-ben a hosszú ideje Bécsben tartózkodó török tárgyalóbiztos és egyben portai főtölmács Alekszandrosz Mavrokordatosz számára intézett bevásárlásokat. A Habsburg tolmács közreműködésére nem utolsósorban azért volt szükség, mert Mavrokordatosz egyébként szultáni alattvalók számára kiviteli tilalom alá eső termékekhez szeretett volna hozzájutni: Lachowitz nyolc pár pisztolyra és hat tucat borotvakésre járt ki számára különleges engedélyt, azzal a feltétellel, hogy nem téveszti szem elől az üzletkötést, nehogy az engedélyezett mennyiségnél több kerüljön az oszmán követ birtokába.²⁵⁸ A tolmácsok további jellegzetes feladata biztonsági természetű volt. Különösen a század utolsó harmadában, a Habsburg–oszmán viszony romlása

256 Feljegyzés Mehmed aga műtefferika 1659. december 23-án délelőtt 10 órakor lezajlott audienciájáról, ÖStA HHStA HA OMeA ZA Zeremonialprotokolle, Bd. 1. (1652–1659) fol. 878. A moszkovita követségről fennmaradt, hasonló protokollumokról lásd: Hansdieter KÖRBL, „Zeremonielle Aspekte des diplomatischen Verkehrs: Der Besuch der moskowitischen Großbotschaft in Wien des Jahres 1679”, in *Der Wiener Hof im Spiegel der Zeremonialprotokolle (1652–1800): Eine Annäherung*, szerk. Irmgard PANGERL, Martin SCHEUTZ és Thomas WINKELBAUER, 573–626 (Innsbruck–Wien–Bozen, 2008).

257 Erről lásd Meninsky részletes, olasz nyelvű beszámolóját: „Relatione del signore Mesgnien ch'è passato circa l'Ambasciada solenne Turchessa nell'anno 1665 et 1666”, ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 138. Kv. 1.

258 1690. január 20., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 380. 1689–1690. Prot. Reg. fol. 270v. Hasonlóképp felügyelte Heinrich Julius Wogin az 1679-es tatár követség bőséges bevásárlását: 1679. április 7., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 355. 1679. Prot. Exp. fol. 257r.

idején kelti fel a figyelmet az, hogy a tolmácsok bizonyos fokú felügyeletet láttak el a Bécsben tartózkodó oszmán vagy tatár követségek felett. Vagyis szigorúan ellenőrizték azon személyek körét, akik engedélyt kaptak a jövevényekkel való kapcsolattartásra, tehát senki sem férközhetett a közelükbe a tolmács tudta nélkül. Franz Mesgnien von Meninsky főtolmács esetében pontosan tudjuk, hogyan nézett ki egy ehhez hasonló megbízás: még a harmincéves háború után a hatvanas évek magyarországi frontján harcoló, tapasztalt és megbecsült császári ezredes Jean-Louis Raduit de Souches is a Haditanácstól kellett engedélyt kérjen arra, hogy felkereshesse a városban tartózkodó török követeket, erről pedig értesítést kapott az őrség mellett Meninsky is azzal a kitételrel, hogy bármiféle beszélgetés kizárólag az ő jelenlétében történhet.²⁵⁹

A tolmácsok közvetítőszerepe természetesen nem csupán a nyelvi különbségek feloldása során került előtérbe. Sokan közülük egyaránt járatosak voltak a keleti és nyugati világban, ezért képesek voltak megérteni és értelmezni olykor egymástól nagyon különböző kulturális jelenségeket. A jó tolmács világlátott volt, információs horizontja pedig jóval túlmutatott egy hétköznapi szereplő lokális környezetén. Nyitott szemmel járt-kelt szolgálati helyszínén, kommunikációs adottságainak köszönhetően kapcsolatot teremtett sokféle emberrel és magába szívott minden információt, amelyet szükség esetén megosztott másokkal is. A Habsburg kormányzat számára mindez azt jelentette, hogy tolmácsaikat igénybe vehették informátorként, olyannyira, hogy olykor kifejezett utasítást is találunk a Haditanács fennmaradt levéltári hagyatékában arra vonatkozóan, hogy a tolmács tegyen jelentést bizonyos ügyekben.²⁶⁰ Az Oszmán Birodalom területére lépve felbecsülhetetlen jelentőségű volt akár a legapróbb hírmorzsa is, hiszen minél mélyebbre hatolt a Habsburgok fürkésző szeme Keleten, annál kevesebb megbízható szövetségest talált, aki súlyos kockázatot vállalva segítette volna a keresztény hatalmakat. Különösen igaz volt ez a birodalom szívében, Konstantinápolyban. A szultáni udvar erős emberei – nagyvezírek, befolyásos pasák és magas rangú hivatalnokok,

259 Lásd Meninsky különleges engedélyét a törökökhöz való bejárásra egy Ugarde nevű személy számára: 1668. október 2., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 334. 1668. Prot. Reg. fol. 236v.

260 Hans Mollart 1616 nyarán mindenképpen szükségesnek érezte külön felszólítani erre Giovanni Paolo Damianit, akit a budai pasához delegáltak éppen: Hans Mollart Giovanni Paolo Damianinak, Bécs, 1616. június 16., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 104. Kv. 1. fol. 108.

illetve a 17. század középső harmadában meghatározó válide szultánok –, a dívánülések és a szeráj mindennapi történéseinek ismerete nélkül jobbára elképzelhetetlen volt egy sikeres portai diplomácia kiépítése. Bécs nagyon komoly erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy elegendő szeme és füle legyen mind az oszmán fennhatóságú stratégiai jelentőségű pontokon, mind a szultán környezetében, noha megbízható információforrást sosem volt könnyű találni.²⁶¹

A portai informátorok között sokszor tűnnek fel helyiek: kisebb-nagyobb hivatalok viselői, akiket megvesztegetéssel lehetett szóra bírni, illetve renegátok, akiket pénzzel vagy keresztény hitük, esetleg otthoni kapcsolataik mozgósításával állítottak a császár szolgálatába. Mindkét lehetőség rendkívül kockázatosnak bizonyult, hiszen más hatalmakhoz hasonlóan az oszmán hatóságok sem ismertek irgalmat a kémekkel szemben. Bizonytalanságot jelentett az is, hogy a muszlim társadalomba integrált személyek számára a keresztény világba való visszatérés lehetősége csak nagyon korlátozottan jöhetett számításba, így nehézségek esetén a menekülés esélye igen csekély volt. A beszerzés nehézségeit jól illusztrálja Starzer rezidens arra irányuló próbálkozása 1611-ben, hogy felvegyen egy bécsi származású ifjú rabszolgát a hírszerzői közé. Hans Stiegnagel – az oszmán neve ki sem derül a követ jelentéséből – az tette különösen értékesé, hogy Kujudzsu Murád pasa nagyvezír (1606–1611) udvarmesterének komornyikjaként (*Kammerdiener*) hozzáfért a nagyhatalmú pasa és első intézője értékes levelezéséhez. Nem tudni, félelemből vagy lelkiismereti okokból-e, de a fiatalember vonakodott együttműködni a Habsburg követtel, ezért Starzer egészen körmönfont módon hálózta be. Miután megtudta, hogy az illető Andreas Stiegnagel bécsi szabómester fia, azt is kiderítette, hogy Markus nevű unokatestvére még mindig életben van és szatócsüzletet visz a Hoher Markton.²⁶² Starzer azt javasolta a Haditanácsnak, hogy keressék meg a bécsi rokont és győzzék meg, írjon biztató leveleket fogoly unokafivérének, amelyben a kereszténységnek tett szolgálatait hangsúlyozzák. A fáradozás

261 HILLER, „A »Titkos Levelezők«...”; HILLER, „A Habsburg informátorhálózat...”; KERÉKES Dóra, „Kémek Konstantinápolyban: A Habsburg információszerezés szervezete és működése a magyarországi visszafoglaló háborúk idején (1683–1699)”, *Századok* 141 (2007): 1217–1269.

262 Ma is létező, azonos nevű tér Bécs 1. kerületében.

azonban csekély eredménnyel járt, csak nagyon kevés információt sikerül megszerezni a fiatalembertől.²⁶³

A keleti fronton tevékenykedő császári diplomaták kitartó szervezőmunkája eredményeként a 17. században végül sikerült egy többé-kevésbé működőképes kémhálózatot kiépíteni. Ebben a munkában azonban nem a muszlimoknak, hanem az Oszmán Birodalom területén tevékenykedő keresztényeknek jutott oroszlánrész, elsősorban hittérítőknek és – sokszor a vazallus raguzai vagy örmény – kereskedőknek, akik közül néhány kiemelt személy a Titkos Levelezők néven elhíresült Habsburg kémhálózat láncszemeként a korszakban figyelemre méltóan szervezett és szabályozott keretek között működött. A keresztények esetében egy olyan köztes csoportról van szó, melynek tagjai csak részben integrálódtak a birodalomba: alkalmazkodtak az oszmán fennhatóság diktálta szabályokhoz, ám hagyományaik és életmódjuk révén nem szakadtak el teljesen a keresztény Nyugattól sem. Ez a kettősség azonban sokszor gyanúba keverte őket az oszmán hatóságok előtt, minden lépésüket árgus szemekkel figyelték, a személyüket és tevékenységüket kísérő bizalmatlanság pedig gyakran sodorta veszélybe a Habsburgok kémhálózatát.²⁶⁴

E csoporton belül kitűnnek a tolmácsok, különösen azok, akik az Oszmán Birodalomból származtak, hovatovább maguk is ismerősek voltak Konstantinápolyban és jól értették a szeráj sajátos törvényszerűségeit. Ám a város nemcsak a szultán közvetlen környezetében sűrűsödő hatalmi centrumként volt fontos, hanem állam- és felekezeti információs központként is. Kereskedők és követek jöttek-mentek a városban, a hatalmas birodalom tartományaiból és a határokon túlról egyaránt. Indiától Spanyolországig, az Arab-félszigettől Angliáig és Svédorszáig ért az átutazók köre, ahogyan a beérkező információké is. Bár az Aranyszarv-öböl partja távol esett az európai udvaroktól és hadszínterektől, a szultáni udvarba delegált követek révén mégis eljutottak a nemzetközi politika rezdülései a Portáig. A világ minden égtája felől érkező, titokban vagy nyíltan terjedő hírek átszöttek a várost, ám kétségkívül a szeráj körül sűrűsödtek, ahol a tolmácsok gyakorta

263 Michael Starzer Hans Mollartnak, Konstantinápoly, 1611. március 19., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 93. Kv. 1. fol. 118–127.

264 Lovro KUNČEVIĆ, „Janus-Faced Sovereignty: The International Status of the Ragusan Republic in the Early Modern Period”, in *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, szerk. Gábor KÁRMÁN és Lovro KUNČEVIĆ, 91–122 (Leiden–Boston, 2013); KERÉKES, „Frakcióharcok...”, 165–166.

tették tiszteletüket, sokszor kifejezetten azért, hogy informális beszélgetések során szerezzenek értesüléseket.²⁶⁵

Konstantinápolyi műveleti területük azonban jóval túlnőtt a szerájon, leleményességük pedig nem ismert határokat. Mai szemmel különösen lebilincselő Marcantonio Mammucca della Torre aktivitása, akiről a legtöbb, változatos hírszerzési szituációkat megvilágító adat maradt fent. Minden vállalkozása közül talán 1665-ben kiépített hírhálózata lehetett a legmerészebb, melyet évekig zavartalanul működtetett a Héttorony börtönében a magyarországi és krétai háborúk folyamánként raboskodó császári és velencei foglyok bevonásával, ráadásul nemcsak a császár hasznára. Giovanni Battista Casanova rezidens csak 1667 nyarán jelentette meg Bécsbe, hogy követségi tolmácsa, Mammucca „németekre” vonatkozó híreket szívrogtatott ki az ott tartózkodó velenceieken keresztül a Köztársaságnak. Az ügy pikantériája az volt, hogy a tolmács ugyanúgy szállított információkat a császári diplomáciának a velenceikről. Kétkulacos informátori ténykedésére a Héttorony-beli német foglyok segítségével jött rá a követ, jóllehet Mammucca hosszú ideig élvezte ugyanezen személyek bizalmát, mivel segített nekik – mint később kiderült, ugyanígy a velencei foglyoknak – kicsempészni és célba juttatni hazaírt leveleiket.²⁶⁶

Mammuccának köszönhetjük továbbá a monarchia portai tolmácsai előtt tornyosuló kihívások tételes felsorolását, melyek között kiemelkednek az információszerzéssel kapcsolatos feladatok. Ezek szerint a tolmácsok naponta látogattak el a szultáni udvarba és rendszeresen érintkeztek „jóbarátokkal”, de különösen az oszmán hatalmasságok bizalmi embereivel. Mammucca hajlamos volt saját szerepének túlértékelésére, a portai viszonyok ismeretében mégsem túlzott, amikor azt állította, hogy „halálos veszedelmet kockáztatva” szimatolta ki az oszmán hatalmi centrum híreit, közöttük tanácskozások határozatait és titkos intézkedéseket. De ennél is kockázatosabbnak tartotta azt, hogy meg kellett szereznie és le kellett másolnia más hatalmaknak a Portára beérkező levelezését. Eközben a Habsburg diplomácia által célba vett tisztviselők megvesztegetése ugyanígy rá várt, hiszen ő kereste fel őket, ő beszélt velük és végül ő adta át

265 ÁGOSTON GÁBOR, „Birodalom és információ: Konstantinápoly, a kora újkori Európa információs központja”, in *Az értelem bátorsága: Tanulmányok Perjés Géza emlékére*, szerk. HAUSNER GÁBOR, 31–60 (Budapest, 2005).

266 1665. február 15., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 329. 1665–1666. Prot. Exp. fol. 272r; Giovanni Battista Casanova I. Lipótnak, Edirne, 1667. június 23., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 139. Kv. 3. fol. 225–235.

az információért felajánlott ajándékokat. Ezeket a kihívásokat Mammucca egy szokatlanul hosszú, nyolcoldalas levél utolsó bekezdésében mutatta be, melynek témája elsősorban fizetlensége volt. Mivel a levélíró célja elsősorban a bécsi udvar számára kedvező befolyásolása volt, néhány drámai elem is visszaköszön a szövegben: kiemelte, hogy voltaképpen szüntelen készenlétben állt a portai méltóságok körül, amiért a vasárnapi szentmise látogatásáról is kénytelen volt lemondani, ráadásul a felsorolt kötelezettségek alól járvány idején sem mentesült, ami megint csak egyet jelentett a sűrűn emlegetett halálos veszedelemmel, hiszen – állítása szerint – rendre pestisesekekkel tárgyalt.²⁶⁷

Bárhogyan is jutottak hozzá a hírekhez, a Habsburgok kémhálózatába beszerezett személyek és az oszmán felségterületen tevékenykedő tolmácsok szállította információk végsősoron egy kézben futottak össze. A hírszerzés koordinálásáért és optimális működéséért szintén egy tolmács, a bécsi haditanácsi központban szolgáló főtolmács felelt. Ez a rendszer Michel D'Asquier munkálkodásának köszönhetően alakult ki és szilárdult meg az 1630-as években, de a további évtizedek forrása egyértelműen alátámasztja azt, hogy a Titkos Levelezőktől származó és minden egyéb, az Oszmán Birodalomhoz köthető bejövő információ kezelése szervesen hozzákapcsolódott a mindenkori főtolmács feladatköréhez. D'Asquier saját maga is levelezett az oszmán hivatalos struktúrába beágyazott vagy velük kapcsolatot tartó személyekkel, akiket jobbára az Oszmán Birodalom területén megvalósított küldetése alkalmával ismert meg. Nem számítva a mindenkori budai pasával folytatott levelezést, az 1640-es években ilyen volt például a budai pasa udvarában szolgáló Ismail aga, aki olyan fontosabb eseményekről tájékoztatta, mint például a Bécsben kifejezetten veszedelmesnek tartott Szijávus pasa budai beglerbéggé való kinevezésének körülményei.²⁶⁸ D'Asquier utóda, Franz Mesgnien von Meninsky a korábbi sémákat vette át, amikor felvállalta a budai, belgrádi és szófiai levelezők gondját, sőt egyfajta szervezeti reformot is megkísérelt végrehajtani olyan

267 Marcantonio Mammucca della Torre Peter Franz Hoffmann rendkívüli követnek, s. l., s. d. [Konstantinápoly, 1679. május 12.], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 149. Kv. 1. fol. 60–63.

268 Mürteza buda pasa Michel D'Asquier-nek, Buda, 1628. november 22. és december 24., 1629 decembere, 1630. február 5. és március 4., in KÁRMÁN és mások, *The Correspondence...*, 506–507, 534–537, 657–659, 698–699, 708–709; Ismail aga Michel D'Asquier-nek, s. l., s. d. [érkezett: 1648. május 28.], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 120. Kv. 2. fol. 87; GÉVAY Antal, *A budai pasák* (Bécs, 1841), 39.

intézkedésekkel, mint például a jelentéstételi periódusok szabályozása.²⁶⁹ Ezen felül esetében jól látszik, hogy rajta tartotta a szemét több olyan csoporton, akik hasznos információval szolgálhattak, vagy éppen ellenkezőleg, a Habsburg diplomácia számára káros tevékenységet folytattak.²⁷⁰ A hálózatnak köszönhetően a bécsi főtölmács – akárcsak a hálója közepén ülő pók – a legérzékenyebb ügyekben bizonyult alapvető tájékoztatói pontnak: talán a legkésebb példa a tolmácshoz kötődő tájékoztatás jelentőségére az 1681-es év legeleje, amikor Meninsky a titkos levelezőktől és személyes ismerőseitől begyűjtött hírek alapján hívta fel a Haditanács figyelmét a törökök részéről fenyegető háború nagyon is reális lehetőségére.²⁷¹

A Habsburg–oszmán kapcsolatrendszer sarkalatos pontjaként értelmezett béketárgyalások során meglehetősen gyakori jelenség volt az, hogy a tolmácsokat felhasználták a tárgyalópartnerek informális felmérésére, ez a gyakorlat pedig tovább árnyalja a tolmácsok informátori funkciójáról kialakított képet. Az ilyen módon megszerzett előzetes információk jelentősen befolyásolhatták a megbeszéléseken elhangzó javaslatokat és általában a tárgyalások menetét. Ez a felismerés már a kortársakban megszületett, így tehát mindkét fél tett ilyen irányú erőfeszítéseket, gyakran ugyanazon személyen keresztül. 1649-ben Johann Rudolf Schmid internunciatúrája több fajsúlyos kérdésben volt hivatott eljárni Konstantinápolyban, melyek között kiemelkedett a békehosszabbítás és egy új rezidens bemutatása, ám a szultáni diplomácia számára semmivel sem jelentett kevésbé fontos témát annak kiderítése, vajon a császár támogatni fogja-e a hadviselő Velencét az Oszmán Birodalommal szemben. A téma első pillantásra talán nem tartozott a Habsburg–oszmán tárgyalások fő pontjai közé, ám ebben az időpontban, a krétai vagy más néven kandiai háború (1645–1669) elején mégis nagy figyelmet kapott. Nem meglepő tehát, ha a portai méltóságviselők is kiemelten kezelték ezt a kérdést és mihamarabb szerették volna megtudni a Hofburg álláspontját. Erre a célra az internunciatúra tolmácsát, Giovanni Battista Corelt szemelték ki: tulajdonképpen napirend előtti pontként, informális csatornákon próbáltak meg tájékozódni a tolmácsnál, hogy

269 A titkos levelezők esetében ezt négy hétben határozta meg. 1671. január 2., 15., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 340. 1671. Prot. Reg. fol. 1v, 15v.

270 HILLER, „A »Titkos Levelezők«...” Meninskyről: 1671 januárja, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 339. 1671. Prot. Exp. fol. 25r; 1672 novembere, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 321. 1672. Prot. Exp. fol. 765v.

271 1681 februárja, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 357. 1679–1681. Prot. Exp. fol. 55v.

Schmid kapott-e bármiféle megbízást Velencével kapcsolatban, miközben Corelnak természetesen Habsburg megbízója igényeiről sem volt szabad megfeledkeznie.²⁷²

Ez az eset rávilágít a tolmácsok informátori szerepében rejlő kockázatokra. Kétség sem férhet hozzá, hogy a tolmácsok legfontosabb ütőkártyája, egyben elemi jövedelemszerző tevékenysége a birtokukba jutott bizalmas információk adásvétele volt, mindez pedig közrejátszott ellentmondásos megítélésükben. Eszköztárukból nem hiányzott a félrevezető hírek terjesztése, hiszen a dezinformálás ugyanúgy lényegi része volt a titkos diplomáciának, mint az információszerzés. Nikúsziosz Panajótisz azután is aktívan közreműködött a Habsburg hírszerzési tevékenységben, hogy a portai főtolmács nagy presztízsű és jövedelmező pozíciójáért felmondta a császári szolgálatot; megfelelő ellenszolgáltatásért cserébe rendületlenül gyűjtötte tovább a híreket Bécs számára.²⁷³ A Habsburg diplomáciával folytatott nem hivatalos együttműködésének leginkább elhíresült manifesztuma az volt, hogy híreivel hozzájárult a Wesselényi Ferenc nádor után elnevezett magyarországi összeesküvés felgöngyölítéséhez.²⁷⁴ Ezzel egyidőben a rezidens melletti első tolmács, Mammucca della Torre is derekasan kivette a részét a hírszerzésből. Számos ügye közül magyar szempontból éppen ezek, az 1670-es évek „eredményei” a legfontosabbak: kulcsfontosságú információkat gyűjtött be a magyar mágnások összeesküvését követő rebellesek portai tevékenységéről. Az összeesküvés felgöngyölítésében hasznosság tekintetében csöppet sem maradt el hivatali elődjétől, Panajótisztól, akinek a bécsi kormányzat a szervezkedésről szóló első híreket köszönhette.²⁷⁵

A kezük között átfutó rengeteg információ alapján nyilvánvaló és számtalan példával igazolható, hogy a tolmács legalább olyan jól értette és látta át akár a legkomplikáltabb diplomáciai helyzeteket, mint a tárgyalási jogkörrel felhatalmazott követ. Nem véletlen tehát, hogy a követek gyakran tanácsadóként támaszkodtak az olykor náluk jóval tájékozottabb és a portai

272 Johann Rudolf Schmid III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1649. április 2., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 121. Kv. 1. fol. 49–50.

273 1666. október 25., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 331. 1666. Prot. Reg. fol. 218v.

274 HERING, „Panagiotis Nikousios...”, 167. Casanova rezidens 1669-ben kifejezetten arra utasították, hogy Panajótisztól szerezzen meg minden értesülést a „hungarische secretum”, vagyis a titkos magyar tervek ügyében. 1669. november 8., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 336. 1669. Prot. Reg. fol. 276v.

275 KERÉKES, „A császári tolmácsok...”, 1206; Gianbattista Casanova I. Lipótnak, Edirne, 1670. augusztus 13., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 142. Kv. 2. fol. 54–65, 64v.

döntéshozás szociokulturális közegében is magabiztosabban mozgó tolmácsra.²⁷⁶ Ez különösen abban az esetben jelenthetett segítséget, ha a delegációk összeállításában meglehetősen körültekintő, ám a tagokkal szemben támasztott számos követelményt rangsorolni kényszerülő Haditanácsnak éppen nem sikerült olyan személyt találnia a követi pozícióra, aki kellőképpen járatos lett volna a keleti ügyekben és szokásokban.²⁷⁷ Korábban már szóba került Johann Jakob Kurz von Senftenau, aki maga sem tartozott a különösebben tájékozott főkövetek közé, természetes tehát, hogy támaszkodott a kíséretéhez tartozó szakértőkre. Mindenekelőtt Giovanni Paolo Damiani tolmácsra, aki már útközben is nélkülözhetetlen segítőnek bizonyult, Konstantinápoly falai alá érve azonban teljes mértékben átvette az irányítást a követ bevonulásának szervezése és előkészítése, hovatovább az oszmán méltóságviselőkkel való folyamatos egyeztetés révén. Damiani kompetenciáira egyébként már II. Ferdinánd felhívta Kurz figyelmét az internuncius instrukciójában: a tolmácsot két-három nappal megérkezésük előtt kellett beküldeni a városba, hogy mindent elintézhessen, egyúttal beszerezze Kurz számára a szükséges információkat a Portán uralkodó aktuális erőviszonyokról.²⁷⁸

A Kurznak szóló instrukció mellett más emlékek is tanúskodnak arról, hogy kifejezetten a tolmácsok feladata volt a Portára delegált követ bevezetése a keleti szokásokba. Még olyan esetekben is hasznosnak bizonyult a tájékozott tolmács nyújtotta támogatás, amikor nem volt felhőtlen az együttműködés a követ és nyelvi asszisztense között: 1644-ben Szelepcsényi György internuncius és Alexander Greiffenklau rezidens kis híján diplomáciai botrányt kavart a Portán, amiért visszautasították, hogy állva vegyenek részt egy nagyvezíri audiencián, ehelyett mindenáron széklet – a szimbolikus kommunikáció nyelvén egyenrangú bánásmódot – követeltek. Csupán a régóta szolgáló, ám a követek által kevésre becsült Barbatius tolmács és Zülfikár aga portai főtollmács együttes rimánkodására egyeztek bele, hogy tekintettel az elmérgesedő oszmán–velencei viszony gerjesztette, különben

276 Simon Reniger rezidens tolmácsáról, Nikúsziosz Panajótiszról úgy nyilatkozott, hogy mindenféle ügyben számíthat a tanácsára („in vielen sachen consiliis”). Simon Reniger I. Lipótnak, Érsekújvári török tábor, 1664. október 1., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 137. Kv. 3. fol. 17–23.

277 A követek felkészültségével és a Haditanács felkészítő-szervező munkájával kapcsolatban lásd: CZIRÁKI, „»Mein gueter...«”

278 II. Ferdinánd instrukciója Johann Jakob Kurz von Senftenaunak, Bécs, 1623. július 8., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 109. Kv. 1. fol. 61–74.

is pattanásig feszült légkörre a Portán, ezúttal törődjenek bele a császáriak a hátrányos megkülönböztetésbe és ne ingereljék fölöslegesen a nagyvezírt.²⁷⁹

A korszak egyik legendás párosa Simon Reniger és Nikúsziosz Panajótisz voltak, akik olyan embert próbáló helyzetekben dolgoztak össze egyenrangú partnereként, mint amilyen az 1658–1664 közötti időszak erdélyi válsága és a nyomában kibontakozó Habsburg–oszmán háború volt. Mi sem világítja meg élesebben Panajótisz tekintélyét annál, hogy Reniger leköszönését követően tőle várták az utód – Giovanni Battista Casanova – betanítását.²⁸⁰ Utólag azonban nyilvánvaló, hogy a Habsburgokat hosszú ideig szolgáló tolmács ekkor már ehelyett inkább az oszmán kormányzat kegyét kereste. Úgy tűnik, szimpátiája – és azzal együtt szolgálata – kizárólag Simon Renigerhez kötötte. Optimális munkakapcsolatukra az utóbbi időben többen felhívták a figyelmet, az azonban eddig elkerülte a kutatás figyelmét, hogy ez az együttműködés korántsem számított egyedinek.²⁸¹ Nagyon hasonló, a szakmai szükségszerűségeen túl barátságot is feltételező viszony fejlődött ki az első, Zsitvatorok utáni rezidens, Michael Starzer és Giovanni Paolo Damiani között. Starzer kifejezetten kincsnek tartotta a magas nyelvi nívót képviselő, simulékony tolmácsot, aki ráadásul hamar beletanult a Habsburg–oszmán diplomácia ügyeibe, ideértve az 1610-es évek meglehetősen viharos erdélyi–Habsburg viszonyát is. A közös munkálkodás kezdeti éveit követően azonban Bécsben is felismerték a Damiani széleskörű kompetenciáiban rejlő lehetőségeket és egyre gyakrabban szólították el Konstantinápolyból. Starzer kétségtelenül egyenrangú kollégát látott a tolmácsban, akivel vállt vállnak vetve küzdött a Habsburg érdekekért a Portán. 1618-ban, Ludwig Mollart követségének előestéjén egyenesen úgy fogalmazott, hogy a delegációval együtt feltétlenül küldjék vissza hozzá az akkoriban Bécsben tartózkodó tolmácsot, mert a Damiani

279 Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1644. január 8., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 117. Kv. 2. fol. 82–12. A 17. század eleji nagyvezíri audienciákról bővebben lásd: Mahmut Halef CEVRIOĞLU, „Grand Vizieral Reception Ceremonies of European Ambassadors in the First Half of the Seventeenth Century”, *Legatio: The Journal for Renaissance and Early Modern Diplomatic Studies* 4 (2020): 123–141.

280 Walter Leslie I. Lipótnak, s. l., 1666. április 13., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 138. Kv. 3. fol. 94–106.

281 Lásd például: HERING, „Panagiotis Nikousios...”, passim.

személyében megtestesülő segítség nélkül számára már elviselhetetlenül nehéz a megbízatás.²⁸²

Mind a keleti politikai színtéren szerzett jártasságuk, mind kulturális ismereteik és gazdag információs háttérük hozzásegítették a tolmácsokat ahhoz, hogy a követ részben vagy teljesen egyenrangú partnereként tevékenykedjenek a portai diplomáciában. Ebből a szempontból a jó tolmácsra egyfajta segéd-követként tekinthetünk, akiket már a korszakban is a rezidens „jobb kezeként” emlegettek.²⁸³ A fenti példák alapján az látszik, hogy kiemelt szerepük különösen – de nem kizárólag – a hosszabb távú állandó követségek idején kísérhető figyelemmel a forrásokban.²⁸⁴ Az optimális tolmács-rezidens együttműködés nélkülözhetetlen eleme volt ugyanis, hogy a tolmácsot egyfajta helyettes tárgyalóként küldték az egyes tárgyalópartnerekhez. Ennek a sajátos, közvetített politikai kommunikációnak részeként jelentek meg portai méltóságviselőknél abból a célból, hogy előre „kipuhatólják” az aktuális tendenciákat, illetve megegyezzenek a további tervekről. Johann Rudolf Schmid rezidensi időszakában különösen figyelemreméltó ez a jelenség, hiszen róla tudjuk, hogy török tudása és korábbi keleti tapasztalatai folytán egyébként nem lett volna ráutalva tolmácsra. Ennek ellenére rendszeresen vetette be dragománját, Josephus Barbatust ilyen céllal. Egy 1632-es levél alapján tudjuk, hogy Schmid hetente többször elküldte a tolmácsot dívánülésre vagy a nagyvezír házába avégett, hogy folyamatosan tájékozódjon a portai széljárásról, és alkalmi üzenetközvetítőként is használt vette a portai méltóságokkal folyó kommunikációban olyan esetekben,

282 Michael Starzer Hans Mollartnak, Konstantinápoly, 1618. szeptember 20., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 107. Kv. 2. fol. 144–180, 142–143.

283 Hans Rudolf Puchheim titkos jelentése, Bécs, 1634. szeptember 14., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 113. Bd. 3., fol. 368. Szó szerint a jobb kezének („rechte Hand”) nevezte Simon Reniger rezidens első tolmácsát, Nikúsziosz Panajótiszt. Simon Reniger I. Lipótnak, Érsekújvári török tábor, 1664. október 1., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 137. Kv. 3. fol. 17–23.

284 Franz Mesgnien von Meninsky röviddel Habsburg szolgálatba lépését követően került az 1662 nyarán Temesváron állomásozó oszmán haderőhöz delegált Johann Philipp Beris mellé főtolmácsként. A fennmaradt iratok tanulsága szerint Meninsky ekkor önállóan is tárgyalt, sőt a betegeskedő Beris arra tett javaslatot, hogy megromlott egészségi állapota miatt a tolmács vegye át a delegáció vezetését. Johann Philipp Beris I. Lipótnak, ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 134. Kv. 3. fol. 149–158.

amelyek nem feltétlenül igényelték a személyes közbenjárását, például udvariassági gesztusok során.²⁸⁵

Ezen felül a tolmács útján való kommunikáció a diplomácia kifinomult szimbólumrendszerében nagyobb mozgásteret biztosított a követ számára azáltal, hogy nem maga az uralkodó személyét megtestesítő követ lépett fel cselekvő-kezdeményező személyként, csupán egy beosztottja. Ezt, a diplomáciai hierarchiában betöltött szerepek közötti játékot szintén remekül illusztrálja Schmid és Barbatus 1632-es együttműködése. A magyar végvidék egyik ikonikus szereplője, a budai beglerbégiségről éppen leköszönő Mürteza pasa 1632 januárjában érkezett vissza Konstantinápolyba. A Habsburg rezidens természetesen azonnal beszélni kívánt vele, amire remek lehetőséget kínált a pasa bevonulása a városba. Ezek az alkalmak kisebb követségek ünnepélyességével zajlottak régi szokásokon alapuló ceremoniális keretek között. Schmid ötfős kísérettel jelent meg az érkezők fogadásának első állomásán Ponte Piccolónál,²⁸⁶ ám nem szólíthatta le minden előzmény nélkül a pasát. Ez egyfelől sértette volna megbízója tekintélyét, de az oszmán méltóságra nézvést sem lett volna illendő kihagyni az előzékeny udvariasság gesztusát. Ezért az ilyenkor szokásos rituálé betartásával a tolmács járult Mürteza színe elé és a megfelelő ajándékok átadását követően diszkréten jelezte, hogy a közelben várakozó rezidens beszélni kíván vele. A pasa beleegyezését adta a tolmácson keresztül és csak ezután került sor a Schmiddel folytatott érdemi diskurzusra.²⁸⁷

A követi és tolmácsi akkreditáció, illetve diplomáciai jogkör közötti különbség súlyosabb esetekben is jelentőséget kapott. 1661-ban Reniger rezidens és Panajótisz tolmács abból a szorult helyzetből keresett kiutat, hogy bár hivatalosan a császár töretlen békeszándékát hangsúlyozták, oszmán körökben már azt az egyébként valós hírt rebesgették, hogy I. Lipót Európa-szerte támogatókat keresett egy oszmánok ellen vezetett háborúhoz. Ebben a helyzetben a megoldást a barokk diplomácia eszköztárában olyannyira kedvelt disszimuláció jelentette: a tolmács egy nemhivatalos látogatás alkalmával a spontaneitás látszatát keltve maga súgta meg

285 Johann Rudolf Schmid II. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1632. augusztus 7. és 17., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 112. Kv. 5. fol. 201–204; Johann Rudolf Schmid II. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1636. június 4., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 114. Kv. 2. fol. 8–16.

286 tr. Küçükçekmece

287 Johann Rudolf Schmid II. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1632. január 10., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 112. Kv. 5. fol. 10–13.

Köprülü Mehmednek, hogy Európában oszmán-ellenes összefogás készülődik, egyúttal javasolta, hogy vonja kérdőre emiatt a követet. Reniger – aki előre megbeszélte mindent Panajótisszal – felkészülten fogadta a nagyvezír dühét és hajthatatlanul állította, hogy a hírt akkor hallotta először. Nem mulasztotta el megjegyezni emellett, hogy a legkevésbé sem csodálkozik a háborús terveken, hiszen már előre megmondta a nagyvezírnek, hogy a császár nem fogja annyiban hagyni az Oszmán Birodalom erdélyi hadjáratát.²⁸⁸ A diplomáciai manőverezés dimenzióján túl hozzátartozik még ehhez az esethez az a körülmény, hogy Simon Reniger ezekben az években már szinte teljesen mozgásképtelen volt heveny köszvénye miatt és csak nagyon ritkán jelent meg személyesen a nagyvezírnél, inkább tolmácsát küldte maga helyett.²⁸⁹ Egy hasonló, a közvetítő tolmácsra épített tárgyalási helyzet 1663-ban gyökeresen más indok miatt állt elő. A Habsburg-oszmán háború idején Reniger ellenséges állam képviselőjének számított, a nagyvezírral való tárgyalásra csak speciális, fegyverszüneti vagy béketárgyalásokra felhaltamazó követutasítás alapján tárgyalhatott volna. Ennek hiányában nem kapott audienciát, hanem tolmácsa révén érintkezett az új nagyvezírral, Köprülü Ahmeddel. A helyzet 1664 késő nyarán változott meg, amikor Reniger a legnagyobb titoktartás mellett felvette az alkudozások fonalát a békepontok megtervezése érdekében. Ám ebben az esetben is főként Panajótisz közvetítésére támaszkodott, többek között azért, mert – mint a nagyvezír felhívta rá a figyelmét – ha hivatalos audienciát kért volna, arra a megvesztegethetőség gyanújának elkerülése miatt csak más oszmán tisztviselők jelenlétében kerülhetett volna sor. Köprülü Ahmed és Simon Reniger így a tolmács Panajótisz közbeiktatásával, az adott körülmények között lehetséges legközvetlenebb módon egyeztetett a küszöbön álló béke pontjairól.²⁹⁰

288 Simon Reniger I. Lipótnak, Konstantinápoly, 1661. március 30., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 133. Kv. 1. fol. 90–96.

289 A titkos és deputátus tanácsosok jelentése Simon Reniger leváltásának szükségességéről, s. n., s. l., s. d. [1662 eleje], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 134. Kv. 2. fol. 25–40, 29.

290 Simon Reniger I. Lipótnak, Belgrád, 1664. március 12., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 137. Kv. 1. fol. 49–54; Simon Reniger I. Lipótnak, Szentgotthárd melletti török tábor, 1664. augusztus 1., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 137. Kv. 2. fol. 34–40. Az 1664-es tárgyalások hosszú előzményéről lásd: TÓTH Hajnalka, „A vasvári békekötésig vezető út: Oszmán–Habsburg diplomáciai lépések a béke megújítására 1662–1664”, in *A szentgotthárdi csata és a vasvári béke: Oszmán terjeszkedés – európai összefogás*, szerk. TÓTH Ferenc és ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs,

De nemcsak az oszmán hivatalnokokkal, a Konstantinápolyban tartózkodó európai követekkel is megkönnyítette a kapcsolattartást a tolmács közreműködése.²⁹¹ Josephus Barbatus személyére vonatkozóan hasonló feladatokról számol be Schmid utóda, Alexander Greiffenklau rezidens, aki annak ellenére volt ráutalva a tolmács munkájára, hogy ő maga nem sokra tartotta őt. Az azonban meglehetősen hamar világhosszá vált Greiffenklau számára, hogy az igazán fontos dolgok az Oszmán Birodalomban is a hatalmasok előszobájában hangoznak el. Egy jelentésében világitott rá arra a jellemző helyzetre, hogy dragománja a többi keresztény hatalom tolmácsához hasonlóan naponta ellovagol a nagyvezír házáig és ott tájékozódik az aktuális politikai hangulatról.²⁹² A tolmács kollégák említése azért sem mellékes, mert az európai államok a rezidensek közti formális érintkezés alternatívájaként a tolmácsaikon keresztül, a protokolláris keretek mellőzésével egyeztettek portai kommunikációjuk során. Ilyenkor tágabb tere nyílt a másik feltérképezésének és az egyes vélemények ütköztetésének anélkül, hogy komolyabb következménye lett volna a találkozásnak.²⁹³ Schmid és Greiffenklau részletes beszámolói alapján jól látható, hogy a dragománon keresztül folytatott informális „trakta” következményeit tekintve hasonlóképp hiteles volt, mintha maga a követ valósította volna meg, de sosem emelkedett egy hivatalos államközi diskurzus szintjére.²⁹⁴

319–338 (Budapest, 2017); TÓTH Hajnalka, „Vasvár előtt: Habsburg–oszmán meg egyezési kísérlet Temesváron 1663-ban”, *Aetas: Történettudományi Folyóirat* 35, 3. sz. (2020): 46–60; Hajnalka TÓTH, „Entstehung eines auf Osmanisch verfassten Friedenskonzepts: Ein Beitrag zu der Vorgeschichte des Friedens von Eisenburg 1664”, in *Ottomans – Crimea – Jochids: Studies in Honour of Mária Ivanics*, szerk. István ZIMONYI, 311–324 (Szeged, 2020).

291 Johann Rudolf Schmid II. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1632. január 20., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 112. Kv. 5. fol. 17–23.

292 Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1644. március 19., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 117. Kv. 2. fol. 182–202, 188v.

293 Uo., fol. 190–193.

294 Johann Rudolf Schmid a Haditanácsnak, Konstantinápoly, 1633. január 12., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 112. Kv. 6. fol. 7–8; Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1643. augusztus 7., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 116. Kv. 2. fol. 145–149; Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1644. január 8., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 117. Kv. 2. fol. 82–121; Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1644. május 14., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 117. Kv. 2. fol. 296–311; Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1644. március 19., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 117. Kv. 2. fol. 190–193; Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak,

A tolmács és rezidens szimbiózisának lehettek azonban kellemetlen mellékhatásai. Kettejük személyének összetartozó volta nyilvánvaló volt az oszmán hatóságok számára, nem véletlen, hogy a megromló viszony első következményeit a tolmács szenvedte el, akár kisebb jelentőségű ügyekben is. Ugyanez a Josephus Barbatus villámhárítóként fogta fel a szultáni apródok (*acemi oylan*) agájának dühét, aki amiatt támadta a Habsburg rezidentet, amiért ő nem volt hajlandó leszállni a lóról, amikor elhaladt előtte, noha ez még a nagyvezír viszonylatában sem volt szokás. Az incidens során a vitatkozók megállapításai mindenestre fellebbentik a fátylat a rezidens-tolmács együttműködés hierarchikus voltának ceremoniális következményeiről: a rezidensnek nem, csupán a tolmácsának kellett leszállnia a lóról és megcsókolni az előtte elhaladó méltóság kaftánját.²⁹⁵ Elegendő forrás hiányában sajnos nyitva marad a kérdés, hogy vajon volt-e köze ennek az elvárásnak a tolmács birodalmi hovatartozásához, hiszen nem volna alaptalan a feltételezés, hogy ezt a gesztust csak az oszmán alattvalónak tekintett, keleti származású dragománoktól követelték meg.

A tanácsadó-szakértő szerepök a Haditanács irodájában foglalkoztatott tolmácsokra ugyanígy igaz, ők szintén mélyebben bekapcsolódtak a keleti diplomácia ügyeinek intézésébe. Különösen a ranglétra legmagasabb fokán álló főtolmácsi pozícióra jellemző, hogy nem csupán az információk egyik nyelvről a másikra fordításában és közvetítésében vállaltak részt, hanem azok kiértékelésében is. Michel D'Asquier négy évtizednél hosszabb ideig dolgozott főtolmácsként, ez alatt az idő alatt átment a keze alatt minden, aminek a legcsekélyebb köze is volt a monarchia oszmán kapcsolataihoz. Egyaránt jártas volt a kódolt üzenetek desifrározásában, a beérkező jelentések értő kivonatolásában és az audienciára kerülő javaslatok összeállításában, de komoly részt vállalt a Habsburg informatori hálózat fenntartásában és a Konstantinápolyban dolgozó állandó követ instruálásában. Azonban a multitasking nem csak rá volt jellemző, jóllehet a szakirodalom jelenleg atípusos jelenségként kezeli D'Asquier mindent átható jelenlétét a haditanácsi döntéselőkészítő mechanizmusokban. Kollégája és kortársa, Giovanni Paolo Damiani nem kevésbé központi szereplője volt a Habsburgok keleti diplomáciájának, számos olyan feladatot ellátott, amit később D'Asquier is, főként kisebb diplomáciai missziók formájában, de az informátoroktól

Konstantinápoly, 1644. október 31., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 118. Kv. 2. fol. 573–580.

295 Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1644. augusztus 11., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 117. Kv. 2. fol. 427–441, 438.

származó hírek összegyűjtése és kiértékelése sem hiányzott a feladatai közül. Ugyanez mondható el D'Asquier utódáról, Franz Mesgnien von Meninskyről.²⁹⁶

Néhány elszórt megjegyzés és széljegyzet segítségével olykor az irodai munka menetébe is bepillantást nyerhetünk. Úgy tűnik, hogy a tolmácsok nem egy helyen dolgoztak, valószínűleg erre nem is lett volna elegendő férőhely. Az írásban elkészített fordításokat a Haditanács helyiségein kívül, leginkább a lakásukon – a szolgálati helyszíntől távolabb eső megbízatások idején nyilván útközben – végezték el, a letisztázott szöveget pedig a haditanácsi iratanyagot kezelő kancelláriára (*Hofkriegskanzlei*) kellett eljuttatniuk személyesen vagy kézbesítő segítségével. Michel D'Asquier munkáiból fennmaradt néhány olyan darab, ahol a keltezés helye „di casa”, vagyis a lakása.²⁹⁷ Ez a procedura természetesen rejtett buktatókat, például az irat elkallódásának veszélyét. 1610. július 24-én például Illéssy János kapott dorgáló hangvételű üzenetet egy apró cédulán, melyben felszólították, hogy a nála lévő török levél fordítását haladéktalanul küldje be a kancelláriára. Illéssy ugyanarra a papírra firkálva üzente vissza, hogy az iratot már rég beküldte egy Andre Marhert nevű emberrel, ne nála keressék. A néhány soros üzenetből az is kiderül, hogy a kancellárián keresett levélfordítás mellett az előző nap egy másik levelet is elküldött egyenesen Hans Mollart

296 Lásd például: Tommaso Gloghi Giovanni Paolo Damianinak, s. l., 1625. április 10., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 110. Kv. 1. fol. 185–186; Tommaso Gloghi Giovanni Paolo Damianinak, s. l. [Belgrád], 1625. április 10., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 110. Kv. 1. fol. 204–205. Meninskyvel kapcsolatban lásd például Christoph Dorsch haditanácsi titkár összefoglaló jelentését Meninsky 1671 nyarán végzett feladatairól: Bécs, 1671. június 14., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 143. Kv. 1. fol. 70–75, 80. Egy, a teljes oszmán diplomáciai apparátus átalakításáról szóló, Michel D'Asquier tolmács és Johann Rudolf Schmid rezidens elképzeléseit megörökítő javaslatot mutat be Hiller István: HILLER István, „Javaslat a Habsburg–török diplomácia reformjára, 1637”, in *Scripta manent: Ünnepi tanulmányok a 60. évet betöltött Gerics József professzor tiszteletére*, szerk. DRASKÓCZY István, 177–186 (Budapest, 1994). D'Asquier tanácsadó és keleti szakértő szerepét több tőle származó, konkrét ügyekre vonatkozó szakvélemény is alátámasztja, lásd például Wenzel Eusebius Lobkowitz haditanácsi elnöknek az 1649-es békeszerződésre és az ahhoz kapcsolódó főkövetségre vonatkozó javaslatait, s. l., s. d., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 121. Kv. 2. fol. 6–7.

297 Michel D'Asquier Gerhard Questenbergnek, „Di Casa”, 1640. január 24., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 115. Kv. 1. fol. 7–8; Michel D'Asquier szakvéleményei, „Di Casa”, 1642. október 21., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 116. Kv. 1. fol. 277–278.

haditanácsi elnökek. Ez a pársoros üzenetváltás egy meglehetősen töredezett ügymenetet fest elénk, melyben a haditanácsi keleti diplomácia szereplői fizikailag egymástól távol végezték munkájukat, a szálak viszont – szerencsés esetben – a haditanácsi kancellárián futottak össze.²⁹⁸

A keleti diplomácia intézményesülése szempontjából nem mellékes az a mozzanat, hogy 1653-ban Michel D'Asquier bécsi főtölmácsot felszólították, gyűjtse össze és rendszerezze a gondjaira bízott oszmán vonatkozású dokumentumokat. A jegyzékbe felvett iratokat – többségében békeokmányokat – addig a Haditanács kancelláriáján őrizték, ám ekkor áthelyezték őket a császári kincstár iratgyűjteményébe.²⁹⁹ D'Asquier, ugyanígy valamennyi bécsi tolmácskollégája ezek szerint felelősséggel tartoztak a Haditanács felé nemcsak az oszmán iratok elkészítése, hanem kezelése és tárolása szempontjából is. Az itt idézett 1653-as iratáthelyezés koncepciója világos: a század közepétől a Habsburg udvar arra törekedett, hogy elkülönítse egymástól a különleges jelentőségű békeokmányokat és a hétköznapi ügymenetre vonatkozó iratokat. Utóbbiakat rendezett, pontosan nyilvántartott formában tárolták az egyébként 1615-től önálló irattári egységként működő haditanácsi levéltárban.³⁰⁰

A rendszerezés és fegyvelmezetség iránti igényt mindazonáltal nem kell úgy értelmeznünk, mintha maradéktalanul megvalósult volna és a kiegyensúlyozott időgazdálkodást sem feltétlenül kérhetjük számon a kora újkori haditanácsi irodán, ahol a munkatempó időnként egészen feszesnek tűnik. Ugyancsak a röviddel ezelőtt említett Illéssy munkamenetéből tudhatjuk meg, mit jelentett a sürgős feladat fogalma a korszakban: 1615 nyarán a zsitvatoroki béke újabb módosításához kötődő tárgyalások sodrában sebtében kellett ellenőriznie az aktuális békepontokat. A munkára alig egyetlen nap állt rendelkezésére, a kész anyagot a kiküldéstől – és nem a kézhezvételtől – számított másnap reggel hatig kellett eljuttatnia Katzensteiner haditanácsi titkárhoz.³⁰¹ A Haditanács valamennyi alkalmazottjának hektikus, beosztástól függetlenül olykor egészen szélsőséges terhelését egyébként a kortársak

298 Haditanácsi cédula, Bécs, 1610. július 24., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 92. Kv. 2. fol. 66.

299 A lajstrom a 16. századtól kezdve írja le a kancellária bírtokában lévő Habsburg-török diplomáciai iratokat, ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 126. Kv. 2. fol. 23–28, 36b–m és fol. 122.

300 1615. december 22., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 234. 1615. Prot. Reg. fol. 20r.

301 Ahmed müteferrika és Caspar Gratiani a császári tárgyalóbiztosoknak, Bécs, 1615. július 1., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 100. Kv. 1. fol. 66–73.

sem hagyták figyelmen kívül. A korszak vezető udvari politikusa, Melchior Khlesl a rá jellemző nyers modorban utasította rendre a túlterheltségre panaszkodó portai rezident, amikor saját magára utalva azzal vigasztalta a magából kikelt Starzert, hogy „jómagam is úgy dolgozom, akár egy állat”.³⁰² Amennyire tehát az ebben a kérdésben rendkívül szűkszavú források látni engedik, feltételezhetjük, hogy a haditanácsi fordítókat is sújtotta a mindenkori tolmács-fordítók rémálma, vagyis a lehetetlen határidővel bekért fordítási munka. A tőle származó bőséges iratanyag alapján nem éppen átlagos munkabírású Michel D’Asquier-től maradt fent egy magyarázkodó levél, amelyben amiatt szabadkozott felettesénél, Gerhard Questenbergnél, hogy csak másnap küldte be a rezidens egy különösen hosszúra sikerült jelentésének tisztázatát, amit hajnali négyig desifrizított.³⁰³ Az ilyesfajta, éjszakába nyúló megbízások gyakoriságáról azonban csak nagyon óvatosan fogalmazhatunk meg állításokat, hiszen a vonatkozó feljegyzések túlságosan ritkák ahhoz, hogy feltételezzük, azok nem inkább a szokásos ügymenettől eltérő anomáliákra utalnak-e. A szükségszerűen előforduló apróbb tévesztésekkel hasonló a helyzet. Nincs okunk azt gondolni, hogy a Habsburg tolmácsok rosszul dolgoztak volna, de az nyilvánvaló, hogy őket sem kímélték a szerencsétlen baklövések. A kisebb melléfogások között szerepel az a bonyodalom, amit Franz Mesgnien von Meninsky okozott egy tatár követség látogatása során 1680-ban: a tatárok utolsó audienciáját követően a követség tagjai azt vették észre, hogy az ilyenkor szokásos, a tatár uralkodó dinasztia tagjainak írt császári leveleket rosszul címezték meg, pontosabban összecserélték a címzetteket. Minderről csupán amiatt szerezhetünk tudomást, mert a Haditanács ezután nem volt rest külön figyelmeztetést küldeni Meninskynek, amelyben felszólították, figyeljen

302 A teljesség kedvéért érdemes hivatkozni az idézet teljes kontextusára. Egy olyan levélből származik ugyanis, amelyben Melchior Khlesl, a Titkos Tanács igazgatója és Mátyás császár mindenható bizalmasa vigasztalta a krónikus fizetlenség és a munkaterhek miatt kesergő kollégáját, Starzer portai rezident: „Ir seit Irer Majestät natürlicher unterthan, zu Wienn geboren und erzogen, derowegen Irer Majestät mehr als andere schuldig, auß welcher ursach ich dan selbst wie ein viech arbeite, sol euch nit reuen, sondern euer fleiß belohnet werden.” [Melchior Khlesl] Michael Starzernek, Bécs, 1614. szeptember 7., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 97. Kv. 3. fol. 48.

303 Michel D’Asquier Gerhard Questenbergnek, s. l., s. d. [1640], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 115. Kv. 1. fol. 167.

jobban oda a jövőben, mert az az általános vélekedés, hogy szinte olvashatatlan a kézírása és az vezetett a fenti bonyodalomhoz.³⁰⁴

A fordításokkal és különféle oszmán, tatár, perzsa iratokkal való foglalatalkodást egyéb, a haditanácsi iroda hétköznapi teendőihez kötődő feladatok egészítették ki. Mivel a szerv bíraskodási jogkörrel rendelkezett a hatókörébe tartozó polgári és katonai személyek felett, a tolmácsok közreműködtek peres eljárásokban. Természetesen maguk is pereskedtek, ám itt elsősorban fordítói-tolmácsi tevékenységükre szeretném ráirányítani a figyelmet. Ha nem is túl gyakran, de előfordult olyan eset, amikor a hadbíróság törökül tudó személy kihallgatását kezdeményezte és nyelvi közvetítőre volt szüksége. A visszafoglaló háborúk jellegzetes élethelyzetét jeleníti meg egy eset 1697-ből: Johann Adam Lachowitz tolmácsolt egy haditanácsi testamentum nyomán kialakult perben, ahol az egyik tanú egy kikeresztelkedett, ám nyelvi korlátokkal küzdő török nő volt. A Haditanács azon egyszerű okból ragaszkodott a tolmács közreműködéséhez, mert biztos akart lenni benne, hogy a tanú tökéletesen érti a németül feltett kérdéseket.³⁰⁵ Emellett fontosabb török foglyok kihallgatása során szintén számítottak a közreműködésükre.³⁰⁶

Nem tartozik szigorúan véve a haditanácsi iroda feladatkörébe, azonban mindenképp a kormányzati székhely adminisztrációs struktúrájába illeszkedik az a különleges szerepkör, ami a vasvári béke után létrehozott Keleti Kereskedőtársaságban (*Orientalische Handelskompanie*) találta meg a tolmácsokat. A Habsburg Monarchia már 1615-ben megpróbálkozott az Oszmán Birodalommal folytatott kereskedelem nagyobb haszonnal kecsegtető kiaknázásával, ám a kísérlet nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A dinasztia 1665-ben felelevenítette a korábbi koncepciót és felállította az említett társaságot, mely monopóliumot kapott a keleti kereskedelem lebonyolításában.³⁰⁷ A társaság természetesen nem nélkülözhetette a saját

304 Felszólítás Franz Mesgnien von Meninskynek, s. n., s. l., s. d. [1680. május], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 150. Kv. 2. fol. 71.

305 1697. február 25., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 399. 1697. Prot. Exp. fol. 71r.

306 Lás például Franz Mesgnien de Meninsky kiküldését Komáromba, ahol egy pontosabban meg nem nevezett török tiszt kihallgatásán kellett segédkezzen: 1685. november 13., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 371. 1685. Prot. Reg. fol. 508r.

307 Peter CSENDES és Ferdinand OPPL, *Wien: Geschichte einer Stadt*, 2. köt., *Die frühneuzeitliche Residenz (16. bis 18. Jahrhundert)* (Wien–Köln–Weimar, 2003), 193–194; Herbert HASSINGER, „Die erste Wiener Orientalische Handelskompanie 1667–1683”, *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 35 (1942): 1–53; Klaus MÜLLER, *Das kaiserliche Gesandtschaftswesen im Jahrhundert nach dem*

tolmácsokat, akik egyfelől a bécsi székhelyen, másfelől a kulcsfontosságú konstantinápolyi lerakaton dolgoztak. Utóbbi helyszínen kapcsolatban álltak a Habsburg rezidenssel, sőt előfordult a tolmácsok átvétele vagy kölcsönadása a két egyébként eltérő – diplomáciai és kereskedelmi – profillal rendelkező konstantinápolyi Habsburg érdekeltség között.³⁰⁸ Bécsben a tolmácsok úgy kapcsolódtak a társaság munkájához, hogy a gyakran nem német ajkú kereskedők szállítmányait a szükséges engedélyek beszerzése után ők látták el hitelesítő pecséttel. Erre a szerepre két, egymást helyettesítő, illetve ellenőrző tolmácsot, Franz Mesgnien von Meninskyt és Heinrich Julius Wogint választották ki. Maga Meninsky egyébként több szálon kapcsolódott a kereskedőtársasághoz, amiről később még lesz szó.³⁰⁹ Feladatuk korántsem volt konfliktusoktól mentes, hiszen számos adat van arról, hogy ők hoztak döntést arról, egy kereskedő pontosan mit és mekkora mennyiségben szállíthat. Wogin munkája lényegesen jobban dokumentált, mint Meninskyé, így az ő ellenőri gyakorlata alapján nyilvánvaló, hogy sokan próbálták meg kijátszani a szabályokat több-kevesebb sikerrel.³¹⁰ Tipikus esetnek mondható, hogy a társasággal szerződött kereskedők fegyverkészítésre alkalmas tiltott árut – késeket, ónt és egyéb fém alapanyagokat – próbáltak meg kivinni, de fennakadtak az ellenőrzésen. Nem tudhatjuk, hányan játszották ki a szabályokat és mennyire voltak

Westfälischen Frieden (1648–1740), Bonner historische Forschungen 42 (Bonn, 1976), 282–284.

- 308 Giorgio Ridolfi di Aleppino a Keleti Kereskedőtársaságtól került a haditanácsi tolmácsállományba. Vö. Christoph Dorsch jelentése Franz Mesgnien von Meninsky budai beszámolója alapján, Bécs, 1671. június 14., ÖStA StAbt Türkei I. Kt. 143. Kv. 1. fol. 70–75, 98. Néhány évvel korábban a kereskedőtársaság a haditanácsi állományból kölcsönözte ki Hans Georg Zempert: 1667. július 21., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 332. 1667–1668. Prot. Reg. fol. 380v.
- 309 Meninsky és Wogin eljárása két debreceni kereskedő ügyében, 1674. szeptember 3., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 345. 1674. Prot. Exp. fol. 508r; Karl ТЕРЛЫ, *Die Einführung des Kaffees in Wien: Georg Franz Koltschitzky, Johannes Diodato, Isaak de Luca*, Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte 6 (Wien, 1980), 64.
- 310 Meninskyvel kapcsolatban felmerül a gyanú, hogy megvesztegethetősége miatt leváltották vagy legalább átmenetileg Pozzo haditanácsi titkárral helyettesítették. Vö. 1671. június 17., szeptember 25., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 340. 1671. Prot. Reg. fol. 259r, 420v. Az 1680-as évek elején azonban ismét ebben a pozícióban találjuk, mert 1682-ben nála kellett közbenjárni nagyobb mennyiségű rézkivitel engedélyezése érdekében: 1682. július 19., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 364. 1682. Prot. Exp. fol. 350v.

megvesztegethető a külkereskedelmi ellenőr szerepébe csöppent tolmácsok, az azonban biztos, hogy Wogin rendszeresen kapott halálos fenyegetéseket felbőszült rác kereskedőktől.³¹¹

4.4. Kívül a komfortzónán

A tolmácsfeladatok sokasága között több olyan eset bukkan fel, amelyet csak nagyon nehezen lehetne beilleszteni az eddig vázolt kategóriákba. Közös vonásuk az, hogy valamiképpen túlmutatnak a Haditanácsban megfogalmazott általános elvárásokon, ennél fogva kibillentették a tolmácsot a szakmájában megszokott szerepkörök jelentette komfortzónából. A fentiekből már kirajzolódott a kora újkori Habsburg tolmácsokkal szemben támasztott elvárások meglehetősen széles köre. Ennek ellenére – vagy talán éppen ezért – fel-feltűnnek olyan esetek a forrásanyagban, ahol nyilvánvaló, hogy a tolmács önszántából vagy parancsra átlépett a mégoly tágra szabott működési kereteken. A szigorú értelemben vett tolmácsfeladatokat tekintve hatásköri túllépésnek tekinthetjük a rutinos Panajótisz akcióját 1657-ben: a küszöbön álló erdélyi hadjárat árnyékában a rezidens Simon Renigerrrel egyetértésben szándékosan félrefordította II. Rákóczi György levelét Köprülü Mehmed nagyvezírnek annak érdekében, hogy mentse a keresztény felet.³¹² Ritkábban fordult elő az, hogy a tolmács megbízója érdekeivel ellentétesen cselekedett, de erre az esetre is találunk példát. Panajótisz unokaöccse, az 1660-as évektől tolmácsstanonc, majd tolmács Janaki Porfürita 1677-ben nyíltan szembement Kindsberg követ parancsával, amikor a jeruzsálemi szent helyek körül fellángoló vitában nem a császár által patronált katolikus ferenceseket, hanem saját görögkeleti felekezetét és a konstantinápolyi pátriárkát támogatta.³¹³ Erre az esetre később még visszatérek, hiszen közvetlen összefüggésben áll a nem Habsburg alattvaló tolmácsokkal szemben Bécsben megfogalmazott lojalitásbeli problémákkal.

311 1671. október 3., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 339. 1671. Prot. Exp. fol. 540rv; 1671. augusztus 3., szeptember 1., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 340. 1671. Prot. Reg. fol. 335v, 390r.

312 HERING, „Panagiotis Nikousios...”, 163.

313 Uo., 177.

Bizonyos esetekben valóban szokatlannak minősülő rendkívüli megbízatásokkal találták meg a tolmácsokat. Mivel messzemenően bizalmi munkaköréről volt szó, kiélezett helyzetben akár egymás megfigyelésével is megbízhatták őket. Emlékezetes példát nyújt erre a helyzetre Illéssy János jelentése budai útjáról az 1606-os esztendő tölthető tárgyalások feszült politikai légkörében. Illéssy 1606 nyarán csatlakozott a Habsburg fél nevében a törökökkel tárgyaló Andrea Negronihoz és Cesare Gallóhoz. Küldetése nyelvi szempontból kevésbé tűnik indokoltnak, hiszen két társa birtokában volt azoknak a képességeknek, amelyekre a siker érdekében szükség volt, hovatovább évek óta dolgoztak a legbizalmasabb tárgyalási helyzetekben. A császári oldal koncepciója azonban ezúttal túlmutatott a szokásos elvárásokon. Az még önmagában nem számított rendkívülinek, hogy mindhármójukat jelentéstételre kötelezték. Illéssy fentebb már idézett beadványából azonban kitűnik, hogy feladata volt kollégáinak, különösen pedig a Bécsben mind fokozódó gyanakvással követett Negroninak megfigyelése. A bizalmatlanság légköre kiolvasható a küldetés elején megfogalmazott szigorú parancsból, hogy egyikük sem tárgyalhat soha a másik kettő jelenléte nélkül. Illéssy jelentése alapján Negroni ennek ellenére többször is levált a csapatról, beszédbe elegyedett török tisztviselőkkel, amiért kollégái többször szemrehányást tettek neki. Az eset egyébként azt is illusztrálja, hogy Negroni milyen ügyesen manőverezett a Hofburg politikai közegében: szemlátomást már ekkor nagyon komoly kétely fogalmazódott meg hűségével kapcsolatban, 1614-ig mégis sikerült elkerülnie a felelősségre vonást.³¹⁴

Van azonban ennél élesebb helyzetekről is tudomásunk. Nikúsziosz Panajótisz még meg sem melegedett frissen szerzett dragomán-állásában a Habsburg követségen, máris megtapasztalhatta a szakma viszontagságait. 1646-ban egy portugál kém eltüntetésében működött tevékenyen közre, aki a harmincéves háború utolsó felvonásában a Habsburg hatalmak ellen áskálódott. Röviddel ezután közvetlen felettesét, Alexander Greiffenklau rezidentet egy átmulatott nap után megütötte a guta és holtan fordult le a lováról, következésképp az egész követség gondja a tolmács nyakába zúdult.³¹⁵ Tulajdonképpen egyedül, „önszorgalomból” vitte a Habsburg

314 Illéssy János Mátyás főhercegnek, Bécs, 1606. július 26., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 90. Kv. 1. fol. 52–57.

315 CZIRÁKI Zsuzsanna, „Követ vagy szélhámos? A Habsburg-diplómácia útvesztői egy konstantinápolyi gyilkosság tükrében”, *Aetas: Történettudományi Folyóirat* 31, 3. sz. (2016): 22–39.

diplomácia ügyeit az új követ, Simon Reniger 1649-es megérkezéséig.³¹⁶ Ez azonban semmiképp sem érthette meglepetésként a rövid szolgálati ideje alatt máris komoly harci tapasztalatokra szert tett tolmácsot. Ekkorra már bizonyosan volt gyakorlata a követségi szerephez tartozó feladatok ellátásában, hiszen a tehetséges fiatalembert a meggondolatlan döntéseiről elhíresült Greiffenklau már többször bevette helyettesként, többek között akkor, amikor ő maga a Konstantinápolyban tomboló pestis elől a biztonságosabb, de feltétlenül kellemesebb vidéki környezetbe húzódott vissza. Greiffenklau sötét ügyletei folytán hatalmas adósságot hagyott hátra, ennek rendezésében pedig ismét csak a tolmács játszott döntő szerepet, aki maga is kezességet – egyben komoly veszedelmet – vállalt elhunyt felettese, végső soron pedig III. Ferdinánd császár becsületéért.³¹⁷

Mindazonáltal az adósságrendezés nem egyedi eset a speciálisabb konstantinápolyi tolmácsfeladatok között. Mivel a követség finanszírozása általában akadozott, az általános gyakorlat alapján a követek hiteleket vettek fel a városban, amelyeket később a Bécsből késedelmesen beérkező járandóságukból törlesztettek vissza. Bizonyos esetekben azonban a pénz egyáltalán nem, vagy csak hatalmas kéréssel érkezett meg, így nem csekély összeg torlódott fel különféle helyi hitelezőknél. Ilyen formán nem feltétlenül a követ hibáztatható azért, ha adósságszűke miatt keveredett. Ezt támasztja alá többek között az, hogy a Greiffenklaunál lényegesen kiegyensúlyozottabb rezidensnek, Michael Starzernnek is meggyűlt a baja a hitelezőkkel, jóllehet a kölcsönöket nemcsak ő, hanem az Oszmán Birodalomba ekkoriban delegált rendkívüli követek is tetemes összeggel növelték. A rezidensnek ilyen esetben ugyanaz a szerep jutott, mint tolmácsának, Damianinak: mivel ők tartósan Konstantinápolyban tartózkodtak, alkalmasnak bizonyultak a kezes szerepére, akit szélsőséges esetben akár túszként tarthattak vissza. Damiani esetében ez egészen konkrét formát öltött, ő 1619-ben Cesare

316 A követ hirtelen halála vagy súlyos betegsége visszatérő eleme a konstantinápolyi Habsburg tolmácsok történetének. Ahogy korábban említettem, a portai követek egymás után távoztak az élők sorából 1678 és 1680 között, és bár Bécs a lehetőségekhez mérten gyorsan reagált a rendkívüli helyzetre, és haladéktalanul újabb haditanácsi szakértőket küldött a helyszínre, átmenetileg a kéznél lévő diplomáciai személyzettel kellett pótolni a hiányt – ebben az esetben főként a konstantinápolyi követségi tolmácsokra, Marcantonio Mammucca della Torrera, Janaki Porfüritára és Giorgio Cleronoméra kell gondolni. 1679. október 30., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 356. 1679. Prot. Reg. fol. 539v.

317 JANOS, „Panaiotis Nicousios...”, 155.

Gallo császári követ a kisebb vagyont jelentő 950 000 oszporányi adósságának kezelei között tűnt fel.³¹⁸

A konstantinápolyi diplomáciai személyzet életét nem könnyítette meg a portai diplomácia útvesztőjében való eligazodás, ám időnként még a sokat próbált helyi származású tolmácsokat is kihívás elé állította a Habsburg érdekek képviselője. Szélsőséges esetben ugyanis olyan feladatokat bízta rájuk, amelyek nemhogy az államközi diplomácia, de az alapvető elvárás-ként gyakran hangoztatott keresztény erkölcs határain is túlmentek. A század folyamán legalább két olyan esetről van tudomásunk, amikor a tolmácsfeladatokkal megbízott személyt politikai gyilkosság végrehajtásába vonták be. Panajótisszal kapcsolatban már szóba került, hogy 1646-ban Alexander Greiffenklau portai rezidenst titokban azzal bízták meg, hogy tegyen el láb alól egy portugál ügynököt, Don Juan de Menessest, aki a spanyol korona érdekei ellen dolgozott a szultán környezetében. A rezidens az akcióban a gondjaira bízott tolmács növendékekre is számított, elsősorban a perai származású Francesco Navonére, akit egyértelműen tettestárs-ként azonosítottak az oszmán hatóságok és egy időre be is börtönözték.³¹⁹ Hasonló politikai gyilkosság gondolata merült fel később a Haditanácsban, amikor a nádori összeesküvés utózőngéjeként a Portára menekülő és ott segítséget kérő magyar nemesek egyikét vették célba. Az utóbb meghiúsult merényletet ismét csak a dinasztia portai rezidense – akkoriban Johann Christoph Kindsberg – szervezte a legnagyobb titoktartás mellett, főként Janaki Porfűrítára, a követség tolmácsára hagyatkozva. Az sem mellékes körülmény, hogy a gyilkosságra végül hajlandónak mutatkozó személy nem más volt, mint a magyarok saját, egyébként szintén konstantinápolyi görög illetőségű tolmácsa.³²⁰

A tolmácsszolgálat tehát mindenképpen a monarchia államgépezetének kockázatos, sokszor egyenesen életveszélyes hivatali funkciói közé tartozott. A veszélyeket Konstantinápolyban csak fokozta, hogy az oszmán fél nem ragaszkodott a korszakban még egyébként is kiforratlan diplomáciai

318 Cesare Gallo 950 000 oszporáról szóló kötelezvénye, s. l., s. d., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 108. Kv. 3. fol. 33–34. Az adósság ügye még évekig húzódott, vö. 1623. június 30., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 249. 1623. Prot. Exp. fol. 339r.

319 Az esetről részletesen: CZIRÁKI, „Követ vagy szélhámos?,” 34–36.

320 Johann Christoph Kindsberg I. Lipótnak, Edirne, 1673. február 20., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 144. Kv. 2. fol. 112. A merénylet tervéről, illetve az eset hátterében álló politikai összefüggésről Papp Sándor írt részletesebben: PAPP, „Petition by Rebel...”

immunitás elvéhez: súlyos államközi konfliktus esetén inzultálhatták, bebörtönözték, szélsőséges esetben akár ki is végezhették a követség tagjait. Bár olyan durva esetről a 17. században nem tudunk, mint ami 1593-ban történt, amikor Friedrich von Kreckwitz portai Habsburg követ behalt a tizenöt éves háború kirobbanását követően őt ért bántalmazásokba, a rossz viszony kellemetlen mellékhatásait még a bőrén érezte a háború után Konstantinápolyba küldött Michael Starzer, akit még a lakásán is zaklattak.³²¹ Nem bántak kesztyűs kézzel a korábban a Porta megbecsülését élvező Simon Reniger rezidenssel sem, hiszen az 1663–1664-re háborúvá mérgesedő, Erdély miatt kialakult Habsburg–oszmán konfliktus sodrában Köprülü Ahmed nagyvezír magával vonszolta a hadjáratra és egyfajta túszként tartotta maga mellett olykor meglehetősen megalázó körülmények között.³²²

Ugyanakkor egyelőre nincs tudomásunk olyan, Habsburg szolgálatban álló tolmácsról, akit feladata ellátása közben vagy annak közvetlen következményeként megfosztottak volna az életétől. Más hatalmak házatájáról azonban ismerünk ilyen esetet: 1633-ban nagy port vert fel a francia követség tolmácsának veszte, néhány évvel korábban pedig velencei kollégáját végezték ki az oszmán hatóságok.³²³ Nem járt jobban a tekintélyes dragomán-dinasztiából származó Giovanni Grillo velencei tolmács sem, akit 1649-ben akasztottak fel.³²⁴ Az esetek mögött mindannyiszor a követet megbízó állam és az Oszmán Birodalom konfliktusa állt. Az oszmán–velencei viszony elmérgesedése például gyakran vezetett a keresztények elleni agresszióhoz Konstantinápolyban és ennek a tolmácsokra nézvést is voltak nagyon kellemetlen következményei. 1645-ben, a krétai háború

321 Michael Starzer Hans Mollartnak, Konstantinápoly, 1612. december 7., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 95. Kv. 2. fol. 65–79.

322 TÓTH, „A vasvári békekötésig...”, 331.

323 Johann Rudolf Schmid II. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1633. december 26., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 112. Kv. 6. fol. 196. Idézi: KERESKES, „A császári tolmácsok...”, 1220. Az esetről a portára delegált rendkívüli követ, Hans Rudolf Pucheim is beszámolt, kiemelve, hogy a vasra vert francia tolmácsot épp azon a helyen végezték ki, ahol korábban már egy velencei tolmács is életét vesztette, a kiélezett politikai légkörben pedig külön nyomatékot adott az esetnek az a körülmény, hogy a szultán személyesen is jelen volt a kivégzésen. Hans Rudolf Pucheim végjelentése, Bécs, 1634. szeptember 10., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 113. Bd. 1., fol. 97.

324 Joseph von HAMMER-PURGSTALL, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, 5. köt. (Pest, 1829), 212, 491.

kitörését követő hónapokban a kifejezetten keresztényellenes Szálih pasa nagyvezír (1645–1647) megválasztásával barátságatlan idők köszöntöttek be a helyi keresztények számára. Szintén a nyomásgyakorlás jegyében hoztak a keresztény kirendeltségek életét megkeserítő intézkedéseket, melyek között a tolmácsok szabad mozgásának korlátozása is szerepelt.³²⁵ Ám ha nem is fajult vérontásig a konfrontáció, a tolmácsok elkerülhetetlenül ki voltak téve a Porta zaklatásának, amennyiben feszültté vált a viszony a küldő és fogadó állam között. Franz Peter Hoffmann egy 1679-es beszámolója hasonló jelenetet fest le. Ekkor a Habsburg Monarchia és az Oszmán Birodalom kapcsolata már veszített korábbi, észszerű kompromisszumokra épülő szívélyes voltából, miközben az oszmánok számára ebben az esztendőben az Oroszországgal zajló háború jelentette a fő konfliktusforrást. Hoffmann legalábbis mindenképpen ennek tudta be azt a bánásmódot, amelyet Mammucca della Torre első tolmácsnak kellett elszenvednie. A Habsburg követ nagyvezíri audiencián vett részt, ahol beszéde fordítása közben a nagyvezír minduntalan a tolmács szavába vágott. Kara Musztafa pasa mindenbe belekötött, de leginkább azt kifogásolta, hogy Mammucca érthetetlenül halkán beszélt, ezért dühében elzavarta és saját tolmácsát, Alexandrosz Mavrokordátoszt állította a helyére. Hoffmann megjegyezte az esetről készített beszámolójában, hogy a tolmács közvetlenül a nagyvezír mellett állt és tökéletesen érthető volt minden, amit mondott. A diplomácia gazdag kommunikatív eszköztárával kifejezve ez a szituáció nyilvánvalóan azt jelentette, hogy Kara Musztafa a moszkoviták miatti sérelmeit összekapcsolta a Habsburg uralkodóval zajló diskurzussal, ezt pedig a tolmács megalázásán keresztül juttatta a követ tudomására.³²⁶

325 Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1645. december 22., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 119. Kv. 1. fol. 425–429; Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1645. január 5., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 118. Kv. 3. fol. 1–11, 6; Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1645. február 4., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 118. Kv. 3. fol. 21–26, 26.

326 Peter Franz Hoffmann I. Lipótnak, Konstantinápoly, 1679. szeptember 9., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 150. Kv. 1. fol. 9–14.

5. Toborzás és képzés

A kora újkori Habsburg Monarchiában alapvetően két lehetőség nyílt megfelelő nyelvi kompetenciákkal rendelkező tolmácsok szerződtetésére. A leggyorsabb megoldást minden bizonnyal a már felkészült, esetleg gyakorlattal is rendelkező szakemberek alkalmazása jelentette. A másik lehetőség a saját nevelésű tolmácsok kiképzése volt, ám ez kétségkívül hosszabb időt vett igénybe, ráadásul a tanulóévek alatt az udvarnak folyamatosan fizetnie kellett az oktatás költségeit. Az azonnali alkalmazás a század folyamán mindvégig jelen volt a Haditanács igényei között, hiszen nemcsak a nagypolitika színterén volt szükség kompetens tolmácsokra, hanem – mint az előző fejezetben láthattuk – az uralkodói központtól távolabb is igényelték a nyelvi közvetítést, az ideális létszámot pedig szinte sosem sikerült elérni. A létszámhiány pótlására a tizenöt éves háború után 1610-ben Konstantinápolyba visszatelepülő Habsburg állandó követségen újból kezdetét vette a saját nevelésű tolmácsok képzése. Ez azonban csak nehezen indult be és időről időre elakadt, hiszen számos tényező veszélyeztette a vállalkozás életképességét – elsősorban a finanszírozás nehézségei és az „iskolát” üzemeltető rezidens rátermettségének hiánya. Az alábbiakban a tolmácsok verbuválásának e két módjára vonatkozó fontosabb információkat gyűjtöttem össze. Ezek alapján fogalmat alkothatunk azokról a kihívásokról, amelyeket a Haditanácsnak kellett leküzdeni ahhoz, hogy a keleti diplomácia működtetéséhez megbízható, jól képzett személyzethez jusson.

5.1. Képzett tolmácsok szerződtetése

A 16–17. századi európai udvarokban nem számított ritkaságnak az, hogy a kuriozitásnak tartott keleti nyelvek tolmácsait más államok alattvalói közül toborozták.³²⁷ Az arab, a perzsa és az oszmán-török nyelvek elsajátítására

327 REITER, „In Habsburgs...”, 130.

csak kevés lehetőség kínálkozott Európában, a modern világ nagy orientalista tudományos centrumai és diplomataképzői még nem léteztek, illetve éppen csak szárnyukat bontogatták. A nyelvi kompetenciák megszerzésének nehézségei miatt a Habsburg Monarchiára hosszú ideig jellemző volt az, hogy keleti tolmácsaikat elsősorban nem saját alattvalóik közül válogatták. Ha megvizsgáljuk a külföldről érkező tolmácsok származási helyét, tendenciózus jelenségre lehetünk figyelmesek: ahogyan más, a szultáni udvarral kommunikáló államok, a monarchia „kívülről” felvett tolmácsai is alapvetően három nagyobb területről, az Oszmán Birodalom belsejéből, a keresztény gyökerű oszmán vazallus államokból vagy Európa szuverén államaiból érkeztek.

Az Oszmán Birodalom területén folytatott toborzás középpontjában Konstantinápoly állt. Az utóbbi évek kutatása a 21. század élénk multikulturális érdeklődéséből kiindulva számos tanulmányt eredményezett, melyek a szultáni székhely társadalmi, nyelvi, etnikai vagy éppen felekezeti sokszínűségével foglalkoznak. Ezek között bőven találunk a tolmácsokat középpontba állító munkákat, hiszen a birodalom első városának kozmopolita jellege jól megragadható nyelvi sokszínűségében, ráadásul sok olyan közösség élt a területén, akik között eleve a többnyelvűség uralkodott.³²⁸ Konstantinápolyban gyakran fordultak meg idegen hatalmak diplomáciai küldöttségei mind Nyugatról, mind Keletről, akik az oszmán hatóságokkal való érintkezésük során egyképp igényelték a nyelvi asszisztenciát. Így egymásra talált a kereslet és a kínálat a városban: akinek ügyei intézéséhez tolmácsra volt szüksége, jó pénzért mindig találhatott magának alkalmas személyt, bár az elvégzett munka szakmai minősége ingadozott, ahogyan a tolmácsok megbízhatósága is. A Konstantinápolyban verbuvált tolmácsok egyik legnagyobb kibocsátó közössége a város latin keresztény negyede, Pera és a vele összenőtt Galata volt. Itt egész tolmácsdinasztiák éltek és dolgoztak. A legnépesebbek közülük minden bizonnyal a Navonik, a Grillók, a Testák és a Fornettik voltak, akik általában a velencei és a francia követésekre szegődtek el.³²⁹ A konstantinápolyi görög pátriárka kormányzata alatt élő helyi görög közösség hasonlóképp biztos utánpótlásnak bizonyult. Innen került a Habsburg követségre Nikúsziosz Panajótisz 1645-ben, de

328 Mindeddig E. Natalie Rothman foglalta össze a legtalálóbban a kutatás összetettségét a velencei dragománokkal foglalkozó népszerű tanulmányában: ROTHMAN, „Interpreting Dragomans”, 771–772.

329 KERÉKES, „A császári tolmácsok...”, 1222; ÁGOSTON, „Birodalom...”, 31–60.

más sikeres tolmácsok is származtak a görögkeleti felekezetűek közül.³³⁰ Ezen felül a közelmúlt kutatásai kimutatták, hogy e két nagy, egymással sokszor rivális viszonyban álló latin és görög keresztény közösség tolmácsdinasztiái egymással is összeházasodtak, ezáltal kiterjedt, felekezeti és kulturális szempontból heterogén, a foglalkozási csoportot tekintve azonban többé-kevésbé összetartó és endogám, „céhszerű” entitást alkottak a konstantinápolyi társadalomban.³³¹ A látszólag bőséges kínálat azonban korántsem jelentette azt, hogy egyszerű lett volna megfelelő, hosszú időre elköteleződő tolmácsot találni a szultáni székvárosban. Simon Reniger követ frappáns összefoglalása általános érvényű és teljes mértékben releváns az egész korszakra vonatkozóan. Ő 1654. március 2-án kapott parancsot a Haditanácstól arra, hogy Bécs számára szerezzen egy új tolmácsot. Májusi válaszlevelében hosszasan ecsetelte a tolmácsnak alkalmas személyek felvétele terén tapasztalt utánpótlási nehézségeket. A 17. század közepén úgy látta, a keresztény gyerekek közül alig valaki vállalkozott efféle tanulmányokra és csak nagyon kevés képzett tolmács volt szabadon szerződteshető; ráadásul ők is már családot alapítottak a városban és helyben vállaltak szolgálatot, így aligha lettek volna hajlandók a haditanácsi szolgálat miatt Bécsbe költözni.³³²

Ha szűkítették a kört és a konstantinápolyi Habsburg követségre kerestek jelentkezőt, már nagyobb eséllyel verbuválhattak odavalósiakat. A Mammucca della Torre család és a Panajótisz-Porfüríta klán három-három tagja került a Habsburgok alkalmazásába, de jelenlegi ismereteink szerint a két Cleronome-fívérnek is volt kötődése a városban. Ők valamenynyien hosszabb távra kötelezték el magukat a dinasztia iránt. Rövidebb ideig szolgált a perai-velencei családi kötelékekkel rendelkező Francesco Navone és az eredetileg isztriai származású Marco Tarsia, aki a velencei tolmácsképzésből került a Habsburgok látóterébe.³³³ Valamennyi említett tolmácsra igaz tehát az, hogy vagy a szultáni székhelyen születtek vagy

330 Alexander Greiffenklau Heinrich Schlicknek, Extrakt, Konstantinápoly, 1645. június 1., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 118. Kv. 3. fol. 234; Richard CLOGG, „The Greek Millet in the Ottoman Empire”, in BRAUDE és LEWIS, *Christians and Jews...*, 109–132; JANOS, „Panaiotis Nicousios...”, 180–181.

331 ROTHMAN, *The Dragoman Renaissance*, 51–58.

332 Simon Reniger III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1654. május 2., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 126. Kv. 4. fol. 1–5.

333 Nevin SPEELMAN-ÖZKAN és Raniero SPEELMAN, „I Dragomanni – Dragomanlar”, in *Il Palazzo di Venezia a Istanbul e i suoi antichi abitanti – Istanbul'daki Venedik Sarayı ve Eski Yaşayanları*, szerk. Maria Pia PEDANI, 53–72 (Venezia, 2013), 63.

szerteágazó rokonságuk volt a városban. Ezen felül szembeszökő, hogy ők a tolmácsszolgálatot elsősorban Keleten, tehát a rezidens szolgálatában látták el, csak a századvég Habsburg–oszmán háborújában kerültek át a bécsi Haditanácshoz, ki hosszabb, ki rövidebb időre. Szemlátomást nem szívesen hagyták el a számukra otthonos közeget, ám személyes szimpátiájuknál sokkal többet számított az a már felvetett szempont, hogy a Haditanács és közvetlenül a portai állandó követ nem nélkülözhetette a helyi társadalmi hálózatokba beépült és a várost jól ismerő, elsőrendű informátornak bizonyuló helyi tolmácsokat Konstantinápolyban.

Jelentősen nehezítette a Habsburg Monarchia tolmácsutánpótlását mindeközben az, hogy a többi európai állam diplomáciai képviselőivel kellett versengenie a helyi tolmácsokért. Nem meglepő tehát, ha a Habsburgok keleti diplomáciája változatos, olykor egészen kanyargós úton jutott képzett szakemberhez. Egészen meglepő fordulatokat tartogatott Caspar Gratiani útja a Habsburgok szolgálatáig, akinek már konstantinápolyi szerződtetése is rendhagyónak bizonyult. A Konstantinápolyban verbuvált tolmácsok ugyanis általában olyan személyek voltak, akik már eleve a szultán fennhatósága alatt születtek, ő azonban eredetileg császári alattvaló volt és a károlyvárosi végvidékről származott. Csupán azért Konstantinápolyban fogadták fel, mert – saját elmondása alapján – 1599 óta élt a városban, onnan irányította a Kelet-Mediterráneumot felölelő, rendkívül jövedelmező kereskedelmi üzleteit, melybe a keleti és nyugati információk adásvétele is beletartozott. Személyét jól ismerték a Habsburg kormányzati körökben, hiszen Grácban voltaképpen Habsburg ügynökként számítottak rá azokban a háborús években, amikor a monarchiának nem volt állandó képviselője a Portán. Lehetséges tolmácsként 1611-ben merült fel a neve, ekkor hivatalosan még az angol követ dragománja volt. A belé – helyesebben alattvalói hűségébe – vetett bizalom ekkor még rendületlennek tűnt, jóllehet a Haditanács úgy tudta, megítélése nem volt egyértelműen pozitív a szultáni székhelyen.³³⁴

Konstantinápoly vitathatatlan primátusán túl az oszmán fennhatóság alá tartozó Kelet-Mediterráneum térsége szintén meghatározó szerepet töltött be az Európában alkalmazott keleti tolmácsok felkutatásában, hiszen a korszakban a levantei keresztények között meghatározó itáliai vagy görög közösségek a tolmácsutánpótlás kézenfekvő forrásainak bizonyultak.

334 Michael Starzer Hans Mollartnak, Konstantinápoly, 1611. április 30., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 93. Kv. 1. fol. 207. Életéről lásd: Стоу, „Das Wirken...”; Стоу, „Gaspar Gratiani...”

Ritkábban találkozunk olyan tolmáccsal, aki arab származású, de valamely keleti keresztény közösség tagja volt. Az egyiptomi Josephus Barbatus tipikus példa erre, ráadásul ő az egyik leghosszabb ideig szolgáló Habsburg tolmács a 17. században. Így összességében sok adat maradt fent róla, melyek később még előkerülnek, így egyelőre csak alexandriai kopt háttérét tartom szükségesnek kiemelni. Hasonló eset Giovanni Battista Corelé, aki ugyan mindössze öt évet töltött el a császár szolgálatában 1644 és 1649 között, mégis tanulságos a pályája. Corel egy aleppói keresztény közösségből érkezett a császári szolgálatba és a Habsburg Monarchia területén kapott tolmácsi állást. Amikor 1649-ben ismét Konstantinápolyba rendelték, sorsa egy éles fordulattal visszakanyarodott a szultán birodalmába: konvertált és elhagyta a császári szolgálatot.³³⁵ Ugyancsak aleppói keresztény volt az 1670-es évek sokat foglalkoztatott tolmácsa, Giorgio Ridolfi di Aleppino. Mély szír kulturális gyökereit támasztja alá az az információ, hogy felvételét szír ábécével írt levélben kérelmezte Mesgnien von Meninsky főtolmácsnál. Ő egyébként korábban a holland portai követségen szolgált, onnan igazolt át először a Keleti Kereskedőtársasághoz, majd kérvényezte áthelyezését a Habsburgok állandó portai követségére.³³⁶ A Habsburg Monarchia szintén alkalmazott tolmácsokat a Balkán-félsziget, illetve az Adriai-tenger partvidékének oszmán fennhatóságú területeiről. Giovanni Paolo Damiani, a 17. század első felének egyik legfontosabb nyelvi közvetítője dalmáciai albán származású volt,³³⁷ ahogyan Petrus Dabba di Sumaghi, akinek egyébként már az apjai is a Habsburgoknak szolgált. Luca Dabba di Sumaghi Georg Christoph Kunitz portai rezidens albániai születésű káplánja és egyben Petrus Dabba di Sumaghi tolmáccstanonc apja maga is jól hasznosítható poliglott szolgálója volt a Habsburg diplomáciának, akit a visszafoglaló háborúkat megelőző években követként küldtek az albánokhoz, hogy csatlakozzanak a törökellenes koalícióhoz: 1680. november 6-án nevezték ki albániai ágensnek azzal a céllal, hogy segítsen a Habsburgok oldalára állítani a

335 CZIRÁKI, „Language Students...”, 34–35.

336 A szír betűk további előnyét az jelentette, hogy a törökök általában nem boldogultak az olvasásával. Christoph Dorsch összefoglalója Franz Mesgnien von Meninsky budai jelentéséről, Bécs, 1671. június 14., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 143. Kv. 1. fol. 70–75, 82–91; I. Lipót Johann Christoph Kindsbergnek, Bécs, 1673. november 16., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 144. Kv. 3. fol. 58–61; Johann Christoph Kindsberg I. Lipótnak, Adachioi an der Donau, 1674. március 22., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 144. Kv. 4. fol. 87–114, 109r.

337 Michael Starzer II. Mátyásnak, Konstantinápoly, 1611. március 19., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 93. Kv. 1. fol. 118–127, 125r.

balkáni keresztényeket.³³⁸ Christoph Marianovichról egyelőre nem kerültek elő pontos származási adatok, szláv nyelvtudása és kapcsolathálója alapján azonban bizonyosan bosnyák vagy szerb területről érkezett.³³⁹

A vazallus államok szintén nagyobb tolmács-kibocsátóknak tekinthetők. Ez nem okoz meglepetést, ha tekintetbe vesszük, hogy ezek a közösségek az Oszmán Birodalom terjeszkedésének következtében a 17. századra már évszázados tapasztalatokat szereztek nemcsak az új nagyhatalom területén használatos nyelvekben, hanem az európai mentalitástól idegen keleti szokásokban is, melyek együttes ismerete nélkül bajosan lehetett érvényesülni az oszmán hódítások nyomán átalakuló Dél-Kelet-Európában. A vazallus-státusz fontosabb ismérvei közül témánk szempontjából annak a kettősségnek van különös jelentősége, ami az érintett államokat és alattvalóikat egyaránt jellemezte: egyszerre mozogtak otthonosan két szociokulturális közegben és jól ismerték mind az európai, mind az oszmán politikai színteret.³⁴⁰ A monarchia oszmán vazallus származású tolmácsait elsősorban a Raguzai Köztársaságból verbuválták, egyiküket pedig az Erdélyi Fejedelemségből. A későbbiekben még kitérek arra a biztonsági kockázatra, amit az oszmán háttér jelentett a Habsburg diplomácia számára, ám már most le kell szögezni, hogy a Haditanács árgus szemekkel követte nemcsak

338 1680 decembere, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 359. 1680. Prot. Exp. fol. 721r; KERÉKES Dóra, „»Alea belli dubia«: Az oszmánellenes európai összefogás kialakítása 1683-ban”, *Archivnet* 6, 2. sz. (2006), 32. jegyzet, https://www.archivnet.hu/kuriozumok/az_oszmanellenes_europai_osszefogas_kialakitasa.html.

339 Számtalan adat tanúskodik amellett, hogy Marianovich élénk kapcsolatot ápolt rác kereskedőkkel. Emellett valószínű, hogy boszniai származású lehetett, mert a Bécsben igen aktív boszniai püspök támogatásával 1671-ben a Boszniai Királyság helytartójává nevezték ki, jóllehet az Oszmán Birodalom fennhatósága alatt álló területen nyilvánvalóan nem tölthetett be semmilyen tényleges funkciót. 1671 májusa, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 339. 1671. Prot. Exp. fol. 256r. Saját magát török és „szláv” tolmácsként határozta meg. Vö. Christoph Marianovich szupplikációja I. Lipótnak, s. l., s. d. [1671?], ÖStA FHKA AHK HFU Akten Kt 544. fol. 380.

340 KUNČEVIĆ, „Janus-Faced Sovereignty”; Teréz OBORNI, „Between Vienna and Constantinople: Notes on the Legal Status of the Principality of Transylvania”, in KÁRMÁN és KUNČEVIĆ, *The European Tributary States...*, 67–90; Sándor PAPP, „The System of Autonomous Muslim and Christian Communities, Churches, and States in the Ottoman Empire”, in KÁRMÁN és KUNČEVIĆ, *The European Tributary States...*, 375–420; Gábor KÁRMÁN, „Transylvania between the Ottoman and Habsburg Empires”, in *Statehood before and beyond Ethnicity: Minor States in Northern and Eastern Europe, 1600–2000*, szerk. Linas ERIKSONAS és Leos MÜLLER, 151–158 (Brussels, 2005).

a birodalom magterületeiről, hanem az „átmeneti zónában” található, oszmán függésű szatelitállamokból származó beosztottak hűségét.³⁴¹

A raguzaiak közül elsőként Michael Starzer vett fel egy részben már kiképzett tolmácsot: Giovanni Francesco Milli 1615 augusztusában került a Habsburg állandó követségre, de már ugyanezen év szeptemberében elhunyt. Őt a kimagaslóan tehetséges Vincenzo Bratutti (a horvát történetírásban Vinko Bratutović) követte a sorban. A fiatalember az 1620-as években bukkant fel Raguza konstantinápolyi kirendeltségén, ahol szervezett tolmácsképzésben vett részt, majd hét évig szolgált a keleti nyelvek tolmácsaként Konstantinápolyban és Raguzában.³⁴² Már kiképzett tolmácsként lépett kapcsolatba a Habsburgok portai rezidensével, akin keresztül később bécsi tolmácsi álláshoz jutott. Bratutti fordulatos életútja során körülbelül egy évtizede szolgált a Habsburg uralkodói centrumban riválisa, Michel D’Asquier mellett, ám munkájára igényt tartott többek között Esterházy Miklós nádor is.³⁴³ Fényes pályát futott be, hiszen Raguzá,³⁴⁴ Konstantinápoly és Bécs után Madridba került, ahol nyelvismerete és tájékozottsága révén IV. Fülöp udvarának elismert szereplőjévé vált, feleséget a spanyol előkelők közül választhatott magának.³⁴⁵ Ugyanígy raguzai volt Paolo Golielli, aki megélhetési gondok miatt hagyta ott Velencét, holott már az apja is tolmács volt, negyven évig szolgált az adriai városállamot. A jobb fizetést keresve ő az 1650–1660-as években csaknem másfél évtizedig dolgozott a bécsi haditanácsi kancellárián.³⁴⁶ A raguzaiak konstantinápolyi jelenlétét nem csupán a tolmácsutánpótlás szempontjából aknázták ki a császári diplomácia. Tudomásunk van raguzai illetőségű személyről

341 Nicolaas Hendrik BIEGMAN, *The Turco-Ragusan Relationship according to the Firmans of Murad III (1575–1595): Extant in the State Archives of Dubrovnik* (The Hague, 1967), 29–45.

342 Életéről lásd: Francesco Maria APPENDINI, *Notizie storico-critiche sulle Antichità: Storia e letteratura de’ Ragusei*, 2 köt. (Ragusa, 1802–1803), 2:314; HILLER, „A tolmácsper”, 204; Vincenzo Bratutti beadványa az Udvari Kamarához, s. l., s. d. [1636. augusztus 16.], ÖStA FHKA SUS RA Kt. 303. fol. 608–609.

343 Lásd például Bratutti fordítását a nádornak: Huszein budai pasa Esterházy Miklósnak, Buda, 1645. április (fordítva április 12-én), ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 118. Kv. 3. fol. 143–145.

344 hr. Dubrovnik

345 HILLER, „A tolmácsper”, 213–214.

346 1654. január 5., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 310. 1654. Prot. Reg. fol. 1r; Paolo Golielli a raguzai szenátusnak, 1654. október 28., DAD Diplomata et Acta Sanctae Mariae Maioris Prep. 17. 67. 2057. sine fol.

a futárok között (Natale és Michele di Paolo Molinari),³⁴⁷ de a kémszolgálat informátorai között ugyancsak felbukkannak a városállam lakosai – egyiküket, Matteo Sturanit egy ideig még a rezidensi posztra is jelölték a Hadi-tanácsban.³⁴⁸ Szemlátomást a végvidéki diplomácia szereplői sem tartották haszontalannak a balkáni és konstantinápolyi tapasztalatokkal bíró raguzai alkalmazását. A 17. század első felének oszmán ügyekkel foglalkozó diplomatája, Michael Adolf Althan évtizedeken át támaszkodott a kiterjedt raguzai kereskedő nemzetségből származó Marino Tudisire, aki általános tanácsadó szerepe mellett alkalmi tolmácsként szolgált a határvidéken és időnként Bécsben is foglalkoztatták.³⁴⁹

Jelenlegi tudásunk szerint az egyetlen erdélyi származású személy a Habsburgok keleti tolmácsai között Illéssy János volt, akire még 1603-ban, a tizenöt éves háború utolsó éveit kísérő békekísérletek során figyelt fel a Habsburg diplomáciai apparátus, jóllehet ekkor már Erdélyen kívül tevékenykedett. Egy éles szemű kamarai megbízott, az Udvari Számvevő-ségen (*Hofbuchhalterei*) dolgozó Hans Gümpel hívta fel rá a figyelmet, aki Esztergomban³⁵⁰ követte a tárgyalások menetét, főként pedig a Habsburg delegáltak – Szuhay István, Michael Adolf Althan és Hans Mollart – kiadásait. Illéssy ekkoriban az egyik császári komisszárius, Szuhay István egri püspök szolgálatában állt, de valószínűleg nem lehetett teljesen elégedett a pozíciójával, mert ő maga puhatólózott a kamarai tisztviselőnél, lehetséges volna-e, hogy átkerüljön közvetlenül császári szolgálatba.³⁵¹ Gümpel érzékelte a császári diplomácia kiszolgáltatottságát a tárgyalásokra kirendelt egyetlen és kissé öntörvényű hivatalos tolmáccsal, Andrea Negronival szemben. Kapva kapott az alkalmon és nemcsak arra talált alkalmat, hogy megfigyelje és lehetőségeihez mérten értékelje Illéssy tevékenységét, hanem azt is megállapította, hogy német származása bizalomra adhat okot,

347 Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1644. február 8., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 117. Kv. 2. fol. 124–130.

348 CZIRÁKI, „Habsburg–oszmán diplomácia...”, 851–852.

349 Raguzai kapcsolathálójához lásd: MOLNÁR Antal, *Egy raguzai kereskedőtársaság a hódolt Budán: Scipione Bona és Marino Bucchia vállalkozásának története és dokumentumai – Eine Handelsgesellschaft aus Ragusa im osmanischen Ofen: Geschichte und Dokumente der Gesellschaft von Scipione Bona und Marino Bucchia (1573–1595)*, Források Budapest közép- és kora újkori történetéhez 2 (Budapest, 2009), 169–171.

350 ném. Gran

351 A magyar egyházi méltóságok török deákjairól bővebben: TAKÁTS, *Rajzok...*, 1:28–29.

miközben egy szóval sem említette erdélyi kötődését.³⁵² Ebben a megvilágításban talán túlzás is az Erdélyi Fejedelemség alattvalójaként számon tartani őt, hiszen szerződötetése pillanatában már sokkal inkább tekinthető királyságbeli személynek, aki az ország vezető egyházi méltóságának, az akkoriban egri püspöksége mellett esztergomi érseki helynökként aktív Szuhay István szolgálatában állt. Erdélyi kötődése csupán egy későbbi dokumentumban kerül elő, melyben ismét nem erdélyiségét, hanem a fejedelmi kancellárián szerzett tapasztalatait hangsúlyozták.³⁵³

Szuverén keresztény államokból szintén érkeztek tolmácsok a császár udvarába. Nagy tolmácskibocsátónak számított Velence, hiszen a városállam ezer szállal kötődött az Oszmán Birodalomhoz a Kelet-Mediterráneumban. Elemi kereskedelmi érdekei alapján kompromisszumkész és zökkenőmentes kommunikációra törekedett a Portával, ezért nagy szervezési energiát és sok pénzt fektetett megbízható tolmácsok képzésébe. A Habsburgok viszonyulása a Köztársasághoz mindig is ellentmondásos volt, egyrészt a francia uralkodók és a Habsburgok közti hatalmi rivalizálás egyik ütközőpontján húzódo észak-itáliai konfliktuszóna okán. Másfelől a velenceiek kelet-mediterráneumi egyensúlyozó politikája miatt általában kiszámíthatatlan partnernek számítottak a közép-európai Habsburgok számára, hiszen saját kereskedelmi-stratégiai érdekeik leginkább a békés viszony fenntartását tették szükségessé az oszmán fennhatóság alatt álló területekkel.³⁵⁴

A Habsburgok és a Signoria közvetlen kapcsolatban álltak egymással, hiszen kölcsönösen tartottak állandó követet egymás udvarában, sőt, békésebb időszakokban Velence közreműködött a konstantinápolyi Habsburg követek levelezésének továbbításában.³⁵⁵ Ennek ellenére a Hofburg meg-

352 Hans Gümpel jelentése a hára hagyott Haditanácsnak, Esztergom, 1603. november 5., ÖStA FHKA SUS RA Kt. 242. fol. 260–265.

353 Cesare Gallo Ulrich Krenbergnek, Győr, 1606. március 2., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 89. Kv. 3. fol. 154–155.

354 Bővebben erről a kérdéstről lásd: Ekkehard EICKHOFF, *Venedig, Wien und die Osmanen: Umbruch in Südosteuropa 1645–1700* (München, 1970); Eric R. DURSTELER, „Habsburgs, Ottomans and Venetians on the Frontiers of Dalmatia: The Capture of Clissa in 1596”, in HANSS és McEWAN, *The Habsburg Mediterranean...*, 61–77.

355 SZABADOS János, „Habsburg–oszmán kommunikáció a 17. század derekán: Johann Dietz császári futár halálának körülményei és következményei”, in *Szóra bírti az újkor: A III. Koraujkorász doktorandusz konferencia tanulmányai*, szerk. BODNÁR-KIRÁLY Tibor, HENDE Fanni és PATAKI Katalin, 192–217 (Budapest, 2016), 194. Angolul: „Habsburg–Ottoman Communication in the Mid-17th

lehetősen bizalmatlan volt a kiszámíthatatlan velencei diplomáciával szemben és igyekezett minimálisra szűkíteni a szükséges érintkezések volumenét. Ez volt az egyik legfontosabb oka annak, hogy, bár a Köztársaság általában nem számított a Habsburg Monarchiával szemben kifejezetten ellenséges államok közé, az anyaállammal szoros kapcsolatban álló velencei tolmácsok szerződötetéséhez csak végszükség esetén folyamodtak a Haditanácsban. Így került állományba Marco Tarsia 1651-ben, akit sebtében vett fel Johann Rudolf Schmid portai főkövet és Simon Reniger konstantinápolyi rezidens azért, hogy mielőbb pótolni tudják a bécsi tolmácsok között Vincenzo Bratutti távozásával keletkező hiányt. Nem tévedés, Tarsiát már korábban is említettem a perai tolmácsok között. Ennek oka az, hogy az ottani tolmácsfamíliák között sok olyan volt, amelyek eredete, illetve rokoni kapcsolatai révén egyaránt kötődött Velencéhez és a konstantinápolyi velencei kolóniához, így egyfajta kettős identitást épített ki.³⁵⁶

Tarsia felfogadásának körülményei viszonylag jól dokumentáltak a többi európai országból érkező tolmácsokéhoz képest, akikről többnyire csupán elszórt információk állnak rendelkezésre. Őt Johann Rudolf Schmid ajánlotta a Haditanács figyelmébe 1651-ben, akit konstantinápolyi főkövetsége alkalmával a császár által ratifikált békeszövege átadása mellett azzal is megbíztak, hogy vegyen fel egy új tolmácsot Bécs számára. Tarsiát a velenceiek konstantinápolyi tolmácsiskolájában képezték ki, de tudása bizonyára hagyhatott kívánnivalókat maga után. Az élesszemű, törökül jól beszélő Schmid ugyanis nem volt nagy véleménnyel róla, felvételét egyedül azzal indokolta, hogy minden erőfeszítése dacára sem sikerült nála jobb jelöltet találni. A Habsburg követség tapasztalata egyértelműen az volt, hogy még a gyengébb tolmácsokért is versengtek a megbízók. Tarsia megkörményezését a legnagyobb titokban intézték, mert a Haditanács attól tartott, ha a velenceiek vagy bárki más megorrontotta volna a dolgot, egy jobb ajánlattal elcsábíthaták volna őt a Habsburgoktól. A tolmács karriere igazolja ezt a félelmet, mert röpké néhány év után felmondott és távozott Bécsből, minden jel szerint a lengyel királyi udvarban próbált szerencsét.³⁵⁷

Century: The Death of Imperial Courier Johann Dietz; A Case Study”, *Osmanlı Araştırmaları – Journal of Ottoman Studies* 54 (2019): 119–140.

356 Johann Rudolf Schmid III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1651. március 10., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 123. Kv. 2. fol. 124, 127.

357 Johann Rudolf Schmid Wenzel Eusebius Lobkowitznak, Konstantinápoly, 1651. március 11., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 123. Kv. 2. fol. 125–126; Johann Rudolf Schmid III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1651. május 1., ÖStA HHStA StAbt

Érdekes módon nem vagyunk bővében a részletes információknak olyan nagyhatású Habsburg tolmácsok előéletére vonatkozóan, mint amilyen a marseilles-i Michel D'Asquier vagy akár a genovai származású Andrea Negroni. Egyelőre csak találgatásokra hagyatkozhatunk D'Asquier ifjúságával kapcsolatban, azt feltételezve, hogy marseilles-i kereskedőcsaládjá révén került kapcsolatba az oszmánokkal a Mediterráneumban, de arról már végképp nincs megbízható információ, hogyan találkozott az őt patronáló Cesare Gallóval és mi ösztönözte arra, hogy 1617-ben belépjen a császári tolmácsok közé. Ugyanilyen rejtélyes Andrea Negroni esete, aki-ről mindeddig csupán annyi derült ki, hogy genovai volt és 1598-ban állt császári szolgálatba. Jobb híján nála is levantei tapasztalatokat sejtethünk a háttérben, bár mindkettőjük esetében nyitott kérdés marad, honnan szerezték azokat a kimagasló készségeket az oszmán kancelláriai nyelvhasználatban, amelyek révén kiemelkedtek a korszak tolmácsai közül.³⁵⁸

Valamivel jobban állunk a lotharingiai születésű Franz Mesgnien von Meninsky előéletére vonatkozó ismeretekkel. Ő az 1640-es években Rómában tanult, ahol a 16. század végén XIII. Gergely pápa támogatásával a keleti keresztényeket befogadó kollégium jött létre, sőt mellette működött egy keleti betűkészlettel dolgozó nyomda (*Typographia Medicea*).³⁵⁹ Itt Giovanni Battista Gattini jezsuita atyától már elsajátította a keleti nyelvek alapjait. Valószínűleg a jezsuiták és a velük jó kapcsolatot ápoló Albrecht Stainšlaw Radziwiłł herceg közvetítésével kerülhetett kapcsolatba IV. Ulászló lengyel királlyal (1633–1648). A lengyel előkelőkhöz fűződő szálak segítették megtelepedését Lengyelországban, ahová kétségkívül nyelvi érdeklődés is vezérelte, mert 1649-ben már a lengyel nyelvtanhoz kötődő munkákat

Türkei I. Kt. 123. Kv. 3. fol. 1–6; 1654. szeptember 18. és október 11., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 310. 1654. Prot. Reg. fol. 149rv, 166r.

358 1599. április 21. (1598. szeptember 1-jei felvételéről), ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. Prag 1599 Bd. 522. fol. 136v; NECK, „Andrea Negroni”, 178; KEREKES, „A császári tolmácsok...”, 1201; HAMILTON, „Michel d'Asquier...”, 237.

359 HAMILTON, „An Egyptian Traveller...”, 126. A maronita kollégiumról bővebben lásd: Aurelien GIRARD és Giovanni PIZZORUSSO, „The Maronite College in Early Modern Rome: Between the Ottoman Empire and the Republic of Letters”, in *College Communities Abroad: Education, Migration and Catholicism in Early Modern Europe*, szerk. Liam CHAMBERS és Thomas O'CONNOR, 174–197 (Manchester, 2018).

publikált.³⁶⁰ 1654-ben Mikolaj Bieganowski lengyel főkövet százfős kíséretével jutott el először Konstantinápolyba. Érdekes módon a császári diplomácia forrásai nem emlékeznek meg róla, jöllehet Lengyelországba küldött leveleiből kiderül, hogy a követség távozása után még a városban maradt és lengyel renegátok – a hagyomány szerint Ali Ufkî – segítségével kiválóan megtanult törökül.³⁶¹ Ezalatt Simon Reniger Habsburg rezidens védelmét élvezte, bár különös, hogy a követ először csak 1657-ben, egy későbbi portai látogatása során említi Mesgnien von Meninskyt és akkor sem név szerint.³⁶² Már ismert orientalistaként, 1661–1662 fordulóján hagyta el a lengyel királyi udvart és költözött Bécsbe.³⁶³

Bár az előképzettséggel rendelkező tolmácsok többsége a Habsburg Monarchián kívülről érkezett, „hazaiakat” is találunk közöttük, jöllehet alig áll rendelkezésre információ arról, vajon hol juthattak a szükséges nyelvtudás birtokába. Német származásának tekinthetjük Hans Dauchert, Adam Dornt, Melchior Schödert és Georg Sicket, akik a 17. század első két évtizedében szolgáltak hosszabb vagy rövidebb ideig császári tolmácsként. Feltételezhetjük, hogy török nyelvismeretük hasonló eredetre vezethető vissza, mint 16. századi kollégáik esetében, vagyis alighanem fogságban sajátították el a nyelvet. Az mindenesetre feltűnő, hogy mindannyian a túztól távolabb tevékenykedtek: egyikük neve sem szerepel az első vonalban dolgozó, nagyobb tekintélyű kollégák között, hiszen ebben az időszakban Negroni, Illéssy, Ernst Házy, majd 1617-től Michel D’Asquier tünik fel leggyakrabban a törökökhöz fűződő nagyobb jelentőségű ügyekben, így például a békeszerződések tető alá hozásában. Tipikus másodvonalbeli tolmácpálya Schöderé, akit hol török, hol magyar tolmácsként említenek a haditanácsi iratanyagban, ám gyakran foglalkoztatták rendkívüli futárként a Bécs–Buda–Konstantinápoly útvonalon, de az 1612-es Negroni

360 Czesława GENEJA és Paul NASTER, „François à Mesgnien Meninski à propos d’un manuscrit autographe à la bibliothèque royale de Belgique”, *Orientalia Lovaniensia Periodica* 17 (1986): 253–277, 255–259.

361 BABINGER, „Die türkischen Studien...”, 115. Meninsky életéhez lásd még: Himmet UMUNÇ, „Meninski’nin Türk Dili ve Kültürü Üzerine Görüşleri: Bir Değerlendirme”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 32, 1. sz. (2015): 243–257.

362 Simon Reniger III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1657. március 25., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 128. Kv. 3. fol. 34–45, 42r.

363 1662 június, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 325. 1662–1663. Prot. Exp. fol. 236r.

követségnek szintén tagja volt, ha nem is jutott vezető szerephez.³⁶⁴ Az említettek mellett a magyar király alattvalójának tekinthetjük Ernst Házyt és Péchy Istvánt, jóllehet megbízható adat hiányában továbbra is nagy kérdés a kutatás számára, pontosan honnan kerültek a Habsburg tolmácsok közé és hogyan kerültek a kvalifikációhoz szükséges nyelvtudás birtokába.³⁶⁵ Az említett tolmácsokhoz képest nehezebben besorolható Lucas Mihalovicz, aki neve alapján délszláv származásúnak tűnik és a bajor uralkodó keleti tolmácsaként vett részt a visszafoglaló háborúban. Több sikertelen próbálkozás után végül 1699-ben vették fel a császári tolmácsok közé.³⁶⁶

Ha számbelileg nem is hasonlítható a konvertita tolmácsok mennyisége a többiekéhez, mégis meg kell emlékeznünk még egy sajátos utánpótlás-forrásról: az Oszmán Birodalom muszlim alattvalóiról. Az oszmán államgépezet és közigazgatás rendszerszinten foglalkoztatott olyan funkcionáriusokat, akik a birodalom határain kívülről érkeztek, elhagyták keresztény hitüket és „törökké lettek”, majd több-kevesebb sikerrel beilleszkedtek a muszlim társadalomba. Az oszmán oldal tolmácsai között kifejezetten sok hasonló élettörténetre lehetünk figyelmesek, sőt a renegát tolmácsok olyannyira nem csináltak titkot előző életükből, hogy a Habsburg diplomácia is tisztában volt származásukkal, körülményeikkel. Érdekes módon ez a jelenség kevésbé jellemezte a császári tolmácsszolgálatot, csak elvétve találkozunk renegátokkal a tolmácsok között. A kevés kivételek egyike Ludovicus Pompeis, akit először a gyarmati béketárgyalások idején – egészen pontosan 1624 novemberében – említenek bővebben. A császári tárgyalóbiztosoknak ekkoriban nem kis gondot okozott a megfelelő

364 1609. március 2., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 222. 1609. Prot. Reg. fol. 25r; 1611. január 5. és 9., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 226. 1611. Prot. Reg. fol. 29r és 237v.

365 Nem tudjuk, vajon rokoni szálak fűzték-e Ernst Házy császári tolmácsot Bethlen Gábor azonos vezetéknevű török deákjához, Váradi Házi Jánoshoz. A családnév egyezése és a magyar–török nyelvismeret alapján csábító lenne arra következtetni, hogy nem csupán véletlen egybeesésről van szó, hanem egy és ugyanazon familia két, hasonló érdeklődésű tagjáról. A kérdést már Takáts Sándor feszegette 1915-ben megjelent, íródeákokról szóló munkájában, ám azóta sem került elő olyan adat, amely igazolná ezt a feltételezést: TAKÁTS, *Rajzok...*, 1:69; KÁRMÁN, „Az erdélyi török...”, 162–163.

366 1691 szeptembere, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 385. 1691. Prot. Exp. fol. 507v; 1694 novembere, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 393. 1694. Prot. Exp. fol. 519v. Kinevezése: 1699. február 26., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 407. 1699. Prot. Reg. fol. 63r.

tolmácsmezélyzet biztosítása, hiszen Bécsből Pompeist rendelték ki a feladatra, ám aggodalomra adott okot az a körülmény, hogy az eredetileg keresztény, majd „törökké lett” tolmács csak röviddel azelőtt tért vissza a keresztény hitre. A biztosok arról számoltak be, hogy Pompeis félt a török tárgyalóbiztosok és kíséretük zaklatásától, ezért azt javasolták, vonják ki a frontvonalból és a Konstantinápolyból épp hazafelé tartó Habsburg követ tolmácsával, Damianival helyettesítsék. Ez az eset ráirányítja a figyelmet még egy sajátos körülményre: a muszlim oldalról érkező renegátok elfogadottsága konvertálásuk után drámai mértékben zuhant a kibocsátó oszmán oldalon.³⁶⁷ Szintén renegát háttérű Habsburg tolmács Ernst Házy. Neve és magyar nyelvtudása alapján magyar származású lehetett, akit 1596-ban még szinte gyermekként fogtak el Adolf von Schwarzenberg katonái, valószínűleg Eger környékén. Talán hatvani származású lehetett, hiszen később ezzel az előnévvel említették. Esetében nagyon hasonló áttérési folyamatot sejthetünk, mint Pompeis esetében, vagyis minden bizonnyal a helyi muszlimizált lakosság köréből származott, de Habsburg szolgálatba lépésével egyidőben megkeresztelték a római katolikus hitre.³⁶⁸

Bár végül nem került a császári tolmácsok közé, mégis tanulságos megemlíteni Ibrahim efendi esetét, akit Johann Rudolf Schmid próbált meg beszervezni. Bár muszlimnak vallotta magát, német származása köztudomású volt. Hajlandónak mutatkozott együttműködni a császári diplomáciai kirendeltséggel Konstantinápolyban, ahol az 1640-es évek elejére már csak egy idős és beteges tolmács (Josephus Barbatus) maradt. Az időszak meghatározó bécsi tolmácsa, Michel D’Asquier is alkalmasnak találta erre a pozícióra, mivel a kiszemelt férfi értelmes és a keleti nyelvekben magasan kvalifikált személynek bizonyult. Még hivatali előmenetelét is a javára írták: több más funkciója között kiemelték, hogy egy ideig kádiként tevékenykedett Hatvanban. Szintén mellette szólt az a körülmény, hogy egy alkalommal már szolgált a Habsburgoknak – egy audiencián segített be Puchheim gróf konstantinápolyi követsége alatt 1633–1634 fordulóján – és nagyon meg voltak elégedve vele, így arra is alkalmasnak találták, hogy akár Bécsben alkalmazzák. Schmid már foglalkozott vele, és szemlátomást azt is eltervezte, hogyan juttatja ki az Oszmán Birodalomból és útlevelet kért számára a császártól. A terv szerint Ibrahim efendi feladata az lett volna, hogy felállítson egy alapozó képzést biztosító „keleti nyelvi akadémiát”

367 A gyarmati béketryalásokra kijelölt biztosok II. Ferdinándnak, s. I. [Komárom], 1624. november 12., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 109. Kv. 3. fol. 120.

368 Ernst Házy szupplikációja, s. I., s. d. [1635], FHKA SUS RA Kt. 312. fol. 656.

a rezidenciavárosban. Itt a növendékeket előkészítették volna a későbbi tolmácsszolgálatra, a képzést pedig a rezidens mellett eltöltött gyakorlat egészítette volna ki.³⁶⁹

Sajnos Schmid fenti próbálkozását követően Ibrahim efendi nyoma elvész a levéltári forrásokban. Tudjuk azonban, hogy néhány év múlva ismét Schmid látókörébe került egy olyan szultáni alattvaló, aki alkalmasnak tűnt a későbbi tolmácsszolgálatra. 1647 késő őszen, budai küldetéséről visszatérőben, Tatán várt rá egy török, aki pontosabban meg nem nevezett bizalmas csatornákon keresztül jelezte áttérési szándékát. A 36 éves férfi a török nyelv és írásbeliség kielégítő ismerete mellett horvátul is magabiztos volt, nyilván arról a vidékről származott. Félelmet nem ismerő személyként írták le Schmidnek, problémát jelentett azonban az, hogy az illető inkább a kardot forgatta volna, semmint a tollat. A tanácsos ezért úgy gondolta, egy horvát papot kellene mellé adni, aki nemcsak a keresztény tanokba vezetné be a kiszemelt jelöltet, hanem a tolmácsszolgálat felől is jobb belátásra bírná, később pedig megtanítaná németül.³⁷⁰ Minden bizonnyal Fernando Paolo Sokolovичról lehetett szó, akinek folyamodványát Schmid következő budai útjának levelei között találjuk meg 1649 januárjára datálva. Az irat személyes adatai körülbelül megegyeznek Schmid korábbi leírásával: a férfi elmondása szerint 35 évet töltött „a törökök vallási tévelygésében”, míg Schmid „fel nem nyitotta a szemét az igazságra” és egy év hitoktatást követően meg nem keresztelkedett. Nem kisebb személy vállalta a keresztapa szerepét, mint a trónörökös IV. Ferdinánd – ahogyan erről keresztény neve is árulkodik. Dátum nélküli szupplikációja arról tanúskodik, hogy nem változtatta meg korábbi terveit és a császár szolgálatában valóban katonai pályára lépett.³⁷¹

A bécsi haditanácsi központtól távolabb eső végvidéken sem volt ismeretlen ez a jelenség, jóllehet a végvárok nyelvi közvetítőiről egyelőre csak nagyon kevés adatot dolgozott fel a kutatás. A maga nemében különlegesen mondható Forgách Zsigmond kassai főkapitány tolmácsa, hiszen ő eredetileg nem csupán kereszténynek, hanem „oszmánnak” sem tekinthető.

369 Michel D'Asquier III. Ferdinándnak, Bécs, s. d. [1640], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 115. Kv. 1. fol. 228–232.

370 Johann Rudolf Schmid III. Ferdinándnak, Bécs, 1647. október 31., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 120. Kv. 1. fol. 92–98, 96v.

371 Fernando Paolo Sokolovич beadványa III. Ferdinándhoz, s. l., s. d. [1649. január], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 121. Kv. 1. fol. 4–5. Második keresztneve (Paolo) alapján esetleg felmerülhet, hogy Pálffy Pál nádornak (1649–1653) is volt valamilyen szerepe a keresztény oldalon való integrációjában.

További részkutatásokra vár annak kiderítése, hogy a keresztény nevén Jonas Taritius perzsa férfi hogyan és milyen okból került Forgách környezetébe, de annyi bizonyos, hogy 1611 előtt csatlakozott a Habsburgokhoz és katonai szolgálatot vállalt a kassai német zászlóaljnál. Forgáchnak valószínűleg többször segédkezhetett nyelvi problémák megoldásában, mert ez év februárjában ő ajánlotta a Haditanács figyelmébe a férfit, kiemelve kitűnő írásbeli és szóbeli jártasságát a keleti nyelvekben. Felvételét azzal engedélyezték, hogy a főkapitány havi 12 gulden fizetés ellenében maga alkalmazhatja Kassán,³⁷² illetve bárhol a végeken, ahol szükségét érzi. Sajnos Taritius nyoma ezen a ponton elvész az eddig feltárt levéltári anyagban, de talán egy célzott, a magyar végvidék tolmácsaira irányuló kutatás tisztázza majd bizonyára fordulatossá élettörténetét.³⁷³

Mivel a tolmácsok meglehetősen összetett elvárásokkal szembesültek munkájuk során, a Haditanács nem tekinthetett el annak vizsgálatától, hogy a jelölt hogyan reagál éles helyzetekben és a sokszor feszült hangulatú szóbeli tárgyalásokon megfelelően teljesít-e. Ennek kiderítése érdekében a Haditanács nem csekély kockázatot vállalt, ugyanis a tolmácsállásra pályázókat bekapcsolták az éppen aktuális tárgyalások folyamába. Szerencsés esetben ezeken az alkalmakon jelen volt egy másik, már kipróbált tolmács, aki ellenőrizhette az illető munkáját. Az ellenőrző-megfigyelő szerepről viszonylag sok forrás árulkodik; többnyire a konstantinápolyi Habsburg kirendeltségen találkozunk azzal a helyzettel, hogy a jelölt teljesítményét maga a követ figyeli. Ez a jelenség egyben ismét aláhúzza, hogy a Habsburg követek között szép számmal voltak olyanok, akik több év szolgálati idő után nemcsak a portai diplomácia útvesztőjében mozogtak magabiztosan, hanem a nyugat-európaiak számára olyannyira nehéznek talált török nyelvet is elsajátították. Michael Starzerről biztosan tudjuk, elég jól tudott törökül ahhoz, hogy megítélhesse tolmácsai képességeit.³⁷⁴ Az agilis követ azonban nemcsak a jövőbeli tolmácsutánpótlásról gondoskodott, hanem azonnal bevethető, képzett szakembereket is felkutatott. Valószínűleg 1610 nyarán³⁷⁵ ismerkedett meg a dalmát partvidékről származó, albán születésű

372 ném. Kaschau, szlov. Košice

373 1611. február 11., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 225. 1611. Prot. Exp. fol. 246r.

374 Michael Starzer Hans Mollart haditanácsi elnöknek, Konstantinápoly, 1612. január 23–30., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 94. Kv. 1. fol. 35.

375 Damiani 1612 májusában két éve tartó szolgálatáról emlékezett meg. Giovanni Paolo Damiani Hans Mollartnak, Konstantinápoly, 1612. május 5., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 94. Kv. 2. fol. 39–40.

Giovanni Paolo Damianival, akit nem hivatalosan többször is alkalmazott kisebb-nagyobb fordítási munkákra és nagyon jó véleményt alakított ki róla. Először ugyanezen év októberében tett említést a fiatalemberről egy jelentésében és megbízható, rendes emberként jellemezte őt, aki ráadásul „egészen hűségeseznek” bizonyult.³⁷⁶ Damianit egy év múlva szerződtették és a Haditanács egyik legsikeresebb tolmácsa lett, aki négy évtizeden át szolgálta a dinasztiát.³⁷⁷

1649-ben Johann Rudolf Schmid internuncius számolt be arról, miként figyelte meg és hasonlította össze két tolmácsa, Giovanni Battista Corel és Nikúsziosz Panajótisz teljesítményét. Mivel jól tudott törökül, nem került el a figyelmét az, hogy Corel élőszóban nagyon gyengén szerepelt. Az eset azért is tanulságos, mert a Haditanács korábban Corelbe vetette a bizalmát, aki már fordított Bécsben, Panajótisszel ellenben alig voltak személyes tapasztalataik. Mindez azért érdekes, mert Panajótisz már a belépés pillanatában átesett egy hasonló megmérettetésen néhány évvel korábban: 1645-ben a rutinos Hermann Czernin főkövet és Constantin Sattler haditanácsi titkár vizsgáztatta a jelöltet, akit Greiffenklau rezidens vett magához. Mindketten tapasztalt, a keleti ügyekben jártas személyek voltak és a kiválóan kvalifikált fiatalember hamar meggyőzte őket felkészültségéről.³⁷⁸ Felvételét követően Greiffenklau rezidens dicstelen portai tevékenysége és a nyomában kavart diplomáciai vihar valószínűleg elterelte a figyelmet a tolmácsról, ezért volt szükséges az újbóli inspekció. 1649-ben Schmid mint tapasztalt diplomata személyes megfigyelése és a két tolmács teljesítményének kompetens kiértékelése kétségkívül hozzájárult ahhoz, hogy végül Panajótisz maradhatott az állandó követség tolmácsa, Corel pedig elbocsátották.³⁷⁹

Bár a kiválasztás körülményeit nem ismerjük minden esetben, a rendelkezésre álló adatok tükrében úgy tűnik, hogy a diplomáciai személyzet prominensebb tagjának szimpátiája a tolmácsok közé kerülés elengedhetetlen feltétele volt. A jó vélemény kialakításának pedig számos kritériuma mutat abba az irányba, hogy pusztán a szakmai kiválóság még nem bizonyult

376 Michael Starzer Hans Mollart haditanácsi elnöknek, Konstantinápoly, 1610. október 29., uo., fol. 158–159.

377 Michael Starzer Hans Mollart haditanácsi elnöknek, Konstantinápoly, 1610. március 19., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 93. Kv. 1. fol. 118–127.

378 Alexander Greiffenklau Heinrich Schlicknek, Extrakt, Konstantinápoly, 1645. június 1., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 118. Kv. 3. fol. 234.

379 Johann Rudolf Schmid III. Ferdinándnak, Edirne, 1649. augusztus 13., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 121. Kv. 1. fol. 224–228.

elegendőnek a vágyott állás elnyeréséhez. „Finom ifjú, tisztességes szülők gyermeke” – írta Starzer követ patronáltjáról, Damianiról, kiemelve azokat az erényeket, amelyek a rátermettség mellett sokat nyomhattak a latban a Habsburg kormányzat számára.³⁸⁰ Szintén Starzer vette fel tolmácstanoncnak 1612-ben Pietro Hrintschitschet, aki a császárnak címzett felvételi kérvényében egészen részletes leírást adott azokról a körülményekről, amelyek hozzásegíthették a pályázott pozíció megszerzéséhez, főként a Caspar Gratianihoz fűződő rokoni szárlól. Ám a fiatalember nem csupán erre a kapcsolatra hivatkozott felvételi kérelmében, hanem a horvát végeken szolgáló, feddhetetlen császárhű felmenőire és rokonaira is. Kétségtelen, hogy az ifjú Pietro konstantinápolyi karrierét Gratiani indította be, aki már hivatalos tolmácsi alkalmazása előtt is besegített Starzernek a fordítói feladatokban. Amikor ő maga itáliai üzleti útra indult, unokaöccsét egyszerűen beköltöztette a követ házába, ahol az megkezdte tanulmányait egy török tanítómester segítségével.³⁸¹

Az ajánló személyére sajnos nem mindig lehet fényt deríteni, még a jobb forrásadottságokkal rendelkező nyugat-európai tolmácsjelöltek esetében sem. Évtizedek óta foglalkoztatja a történetírást például az a kérdés, hogy a monarchia egyik legjelentősebb keleti tolmácsa, Michel D’Asquier hogyan került a Haditanács látókörébe. Az alkalmazásával kapcsolatban eddig előkerült legkorábbi adat szerint valószínű, hogy 1617-ben már teljes jogú tolmácsként dolgozott a Bécsbe delegált oszmán diplomáciai küldöttség mellett, jóllehet az akkoriban első tolmácsnak számító Illéssy Jánoshoz képest jól megkülönböztethető módon alacsonyabb rangba sorolva (fizetése alig fele volt Illéssynek). A követjárás költségeit felsoroló kamarai kimutatás egyébként nem nevesítette D’Asquier-t, egyszerűen csak „Cesare Gallo francia tolmácsaként” említette, míg Illéssy név szerint szerepel a szövegben. Ez az apró adat talán egy lépéssel közelebb visz bennünket D’Asquier kezdeti kapcsolathálójának és bécsi beilleszkedésének megismeréséhez, ha feltételezzük, hogy az 1617-es tárgyalásokon felettese, a Habsburgok akkori vezető diplomatájának számító Cesare Gallo lehetett az, aki behozta a tehetséges franciát a rendszerbe.³⁸²

380 Michael Starzer Hans Mollart haditanácsi elnöknek, Konstantinápoly, 1610. október 29., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 92. Kv. 2. fol. 158–159.

381 Michael Starzer Hans Mollartnak, Konstantinápoly, 1612. július 11., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 94. Kv. 2. fol. 197–203, 205–209.

382 Kamarai kimutatás Caspar Gratiani 1617-es oszmán követségével kapcsolatban, s. l., s. d. [1617], ÖStA FHKA SUS RA Kt. 301. fol. 712; Kamarai feljegyzések az

5.2. Iskolaszerű szervezett képzés: a tolmácstanoncok

A Habsburg kormányzatot a kezdetektől jellemző tolmácshiány ismét égető problémává vált a tizenöt éves háború idején. A hadiállapot miatt a Habsburgok állandó követsége elhagyni kényszerült a szultáni székhelyet, így a zsitvatoroki béke megkötése után visszaérkező követek egyik legelső feladata volt új tolmácsokat szerződtetni Konstantinápolyba. Bár Bécsben továbbra is dolgoztak néhányan a Haditanács szolgálatában, túlterheltségük, illetve nyelvtudásbeli különbségeik miatt ajánlatosnak tűnt oda is megbízható utánpótlásról gondoskodni. Az uralkodói székhelyen – helyesebben székhelyeken: Bécsben Mátyás főherceg mellett és Prágában Rudolf császár udvarában – kiemelkedő nyelvtudása és erélyes fellépése folytán Andrea Negroni vezető tolmácsként és alkalmi diplomataként csaknem másfél évtizeden keresztül a Habsburg–oszmán érintkezés központi szereplője volt. Róla és ellentmondásos személyéről már esett szó, ahogyan arról is, hogy árulás vádjá miatt fosztották meg befolyásos posztjától. A Negronival szerzett kellemetlen tapasztalatok szintén hozzájárultak ahhoz, hogy a Habsburgok keleti diplomáciája és a háború után újjáalakult konstantinápolyi állandó követség ismét napirendre tűzte saját, megbízható tolmácsok kiképzését.³⁸³

Nem a Habsburg Monarchia volt az első állam, amely erre törekedett. A szultán udvarához közel, intézményesült keretek között megszervezett tolmácsképzés gondolata először a velenceiekben fogalmazódott meg, akik más területen is élen jártak az Oszmán Birodalomhoz fűződő, rendezett kapcsolatok kialakításában. Maga a képzés lényegét jól megragadó elnevezés is tőlük származik: 1551-ben küldtek először *giovani di lingua* (németül *Sprachknaben*, a magyar szóhasználatban leggyakrabban „tolmácstanoncok”) gyűjtőnéven emlegetett fiatalokat Konstantinápolyba, akik az ottani állandó velencei követ, a bailo felügyelete alatt fejleszthették a keleti diplomáciához szükséges nyelvi készségeiket.³⁸⁴ Velence a kora újkorban az Oszmán Birodalom legjelentősebb európai kereskedelmi partnere volt,

1617-es oszmán követséget kísérő császári személyzet kiadásaival kapcsolatban, s. l., s. d. [1617], ÖStA FHKA SUS RA Kt. 304. fol. 25–26.

383 STOYANOVA, „The dragomans...”

384 Francesca LUCCHETTA, „La scuola dei «giovani di lingua» veneti nei secoli XVI e XVII”, *Quaderni di studi arabici* 7 (1989): 19–40; Isabella PALUMBO FOSSATI CASA, „L'École Vénitienne des « giovani di lingua »”, in *Istanbul et les langues orientales: Actes du colloque organisé par l'IFÉA et l'INALCO à l'occasion du bicentenaire de*

számos lerakattal és ágenssel rendelkezett a szultán fennhatósága alatt álló területeken. Mindamellet a Kelet-Mediterráneum tengeri kereskedelmének felügyeletéért két évszázada vetélkedett az oszmánokkal, a két hatalom érdekütközései pedig óhatatlanul újra és újra háborúba torkollottak. Am akár barátként, akár ellenségként mozogtak a velencei kalmárok, tengerészek és diplomaták az Oszmán Birodalomban, ügyeikhez mindenképpen igényelték a törökül jól tudó nyelvi közvetítőket.

A velencei tolmácsképzés alapvetően három nagyobb társadalmi csoportból válogatta az utánpótlásra alkalmas fiatalokat: a velencei polgárok fiai, a kelet-mediterráneumi velencei kolóniák nemessége, illetve Konstantinápoly latin keresztény arculatú Galata-Pera városrész lakói közül. A portai szolgálat számos előnnyel kecsegtetett valamennyiük számára mind vagyonszerzés, mind pedig karrierépítés szempontjából, hiszen a sikeres diplomáciai tevékenység Velencében és Konstantinápolyban komoly presztízsnövekedést, üzleti kapcsolatokat és társadalmi emelkedést hozott magával. A Signoria oszmán birodalmi diplomáciai aktivitását tartották a leghatékonyabbnak a korszakban, hiszen Velence politikai és gazdasági kötelékei át- meg átszótták a Mediterráneum keleti felét, képviselői pedig az európai keresztény államok közül a legmélyebben épültek be az oszmán közigazgatás és kereskedelem vérköreibe. A Köztársaság oszmán kapcsolatainak intenzitása és szervezetsége messze meghaladta a többi európai államét, ez a körülmény pedig megmutatkozott a portai követség és – attól nem függetlenül – a tolmácsképzés fejlődésében.³⁸⁵

A portai ügyletekben évszázadokon át élenjáró velenceiek mellett kitérnek még a franciák, akik a tolmácstanoncok intézményének ötletét saját céljaiknak megfelelően adaptálták. Állandó követeik mellett a 17. század közepén felbukkantak a nyelvtanulás céljából Konstantinápolyba küldött ifjak, akiket 1669 után intézményszerű képzésben részesítettek a galatai kapucinus kolostorban és a velencei minta alapján *enfants/jeunes de langues* névvel illették őket. Franciaország számára az Oszmán Birodalommal létesített kapcsolatot elsősorban a Habsburgokkal ellentétes geopolitikai érdekek ösztönözték, a 17. században azonban már a levantei kereskedelem-ből is mind nagyobb szeletet hasítottak ki a francia kereskedők. Ettől nem

l'École des Langues Orientales, Istanbul 29-31 mai 1995, szerk. Frédéric HITZEL, 109–122 (Paris–Montréal, 1997); ROTHMAN, „Interpreting Dragomans”.

385 ROTHMAN, „Interpreting Dragomans”, 776; Maria Pia PEDANI, „Una piccola Venezia – Venedik'ten bir parça”, in PEDANI, *Il Palazzo di Venezia...*, 19–34, különösen 19–21.

függetlenül tolmáctanoncaik kiképzését az ország egyik jelentős kereskedelmi társasága, a marseille-i vitte keresztül XIV. Lajos kormányzatánál.³⁸⁶

A velenceivel rokon, a Habsburg külképviselet számára mintaértékű tolmácsképzés valósult meg a Raguzai Köztársaság konstantinápolyi állandó követségén. A gazdag adriai városállam 1458-ban került oszmán fennhatóság alá. Mivel legfőbb jövedelme az Oszmán Birodalom felügyelte területekkel folytatott kereskedelemről származott, elemi érdeke volt egy olyan hivatalnokréteg kiképzése, amely kiismerte magát a portai viszonyok között és járatos volt a Balkán-félsziget, illetve Konstantinápoly sokszínű nyelvi és kulturális közegében. A zavartalan államközi kommunikáció érdekében a 16. század közepétől saját tolmácsokat képeztek, akiket néhány év után az Égei-tenger kereskedelmi központjaiba, illetve Konstantinápolyba küldtek az ottani raguzai konzul vagy követ mellé, hogy helyi oktató bevonásával tökéletesítsék nyelvtudásukat.³⁸⁷ Az Erdélyi Fejedelemség szintén tartott állandó diplomáciai kirendeltséget hűbérura, a szultán udvarában, ahol leendő tolmácsok is nevelkedtek. Az ott állomásozó állandó követ személye (az erdélyi szóhasználatban *kapitiha* vagyis *kapı kethüdası*) a nyugati követségekkel ellentétes módon évente cserélődött, így ha volt valamiféle állandóság az erdélyiek házatáján, azt a tolmácsok jelentették. Képzésük általában közvetlenül a Portán zajlott egy helybeli török hodza bevonásával, előzetes otthoni felkészítés nélkül.³⁸⁸ További tolmácsképző kísérletek ismertek a lengyel–litván unió területén. Az évszázados lengyel–oszmán konfrontáció egyik jelentősebb háborúját lezáró 1622-es hotini békét követően ugyanitt felállítottak egy nyelviskolát, ahova egyenesen Konstantinápolyból érkeztek oktatók, s a század második felének törökellenes harciban kitűnő Sobieski János (1674–1696) lengyel király is itt sajátította el a török nyelvet.³⁸⁹

386 Andrei PIPPIDI, „Drogmans et enfants de langue: La France de Constantinople au XVIIe siècle”, in HITZEL, *Istanbul...*, 131–140; ROTHMAN, *The Dragoman Renaissance*, 41.

387 Vesna MIOVIĆ, „Dragomans of the Dubrovnik Republic: Their Training and Career”, *Dubrovnik Annals* 5 (2001): 81–94, 83–84.

388 KÁRMÁN, *Egy közép-európai...*, 65–79; KÁRMÁN, „Translation...”

389 Bohdan BARANOWSKI, „F. Mesgnien-Meniński et l'enseignement des langues orientales en Pologne vers la moitié du XVIIe siècle”, *Rocznik Orientalistyczny* 15 (1949): 63–71, 63–64; Tadeusz MAJDA, „L'École polonaise et des langues orientales d'Istanbul au XVIIIe siècle”, in HITZEL, *Istanbul...*, 123–128; Viktor WEISS VON STARKENFELS, *Die kaiserlich-königliche orientalische Akademie zu Wien, ihre Gründung, Fortbildung und gegenwärtige Einrichtung* (Wien, 1839), 3–4.

A Habsburg tolmácsképzés igen korán elindult Konstantinápolyban és a velencei mintát követte, jóllehet szerényebb körülmények között. A portai diplomácia terén felmerülő gyakorlati problémák már ekkor is a Haditanács hatáskörébe tartoztak, így a tolmácsokkal kapcsolatos kérdésekről ugyanezen szerv tanácsulésein hoztak döntést. A kulcsfigura minden esetben a konstantinápolyi rezidens volt, hiszen a képzés az ő felügyelete alatt valósult meg Konstantinápolyban. A jelenleg ismert adatok alapján Albert de Wijs állandó követ (1563–1569) vetette fel először II. Miksa császárnak (1564–1576) az ötletet, hogy vegyenek fel két-három tanulót, akik helyi oktatók segítségével, anyanyelvi környezetben sajátíthatják el az oszmán-török nyelvet. Elsősorban a galatai és perai keresztény családok gyermekei közül válogatták a jelölteket, akik szüleik vagy rokonságuk révén már valamilyen szálon kötődtek a Habsburg követséghez és megbízhatónak tartották őket. Az elhúzódó török háborút követően Konstantinápolyba visszatelepülő Habsburg követség tehát már egy létező gyakorlat alapján kezdhette meg a tolmácsképzés újjáépítését az 1610-es években.³⁹⁰

A megfelelő jelöltek toborzása két fontos helyszín körül összpontosult. Bécsben a Haditanács a monarchia egész területéről gyűjtötte a jelölteket, de ugyanitt fogadták fel azokat a jelentkezőket, akik a keresztény Európa más államaiból érkeztek szerencsét próbálni az uralkodói székhelyre. Papírforma szerint itt vették még alkalmazásba a Konstantinápolyban toborzottakat, hiszen az egész képzés adminisztratív csúcán a Haditanács helyezkedett el. Az Oszmán Birodalom területéről származó ígéretes növendékek kiválasztásában szükségszerűen az ott állomásozó rezidens követnek jutott a legnagyobb szerep, aki helyi kapcsolathálóját kihasználva keresett alkalmas személyeket. Ugyanúgy, ahogyan a képzett tolmácsok esetében, a választékot többnyire a helyi görög és latin közösség tehetségesebb ifjúsága alkotta. Tipikusnak mondható Francesco Navone esete, aki perai származású volt, ráadásul neves dragomán-család szülötte. Vér szerinti rokonai, sőt sógorsága többnyire a velencei követségen szolgáltak tolmácsként. A fiatalember Habsburg szolgálatba vétele egyúttal szorosabb kapcsolatot eredményezett Pera velencei kötődésű lakosságával.

Francesco példája kiemeli azt az általános törekvést, hogy a perai befolyásos latin keresztény családok fiaikat a velenceiek konstantinápolyi követségén helyezték el tolmácsstanoncként, majd tolmácsként, ha pedig erre nem volt lehetőség, a nagyobb tolmácsdinasztiák gyermekei más

390 STOYANOVA, „The dragomans...”, 97.

kirendeltségeken próbálják kamatoztatni nyelvi és kulturális kompetenciáikat.³⁹¹ A helyi hálózatokba való beágyazottság egyszerre jelentett veszélyt és lehetőséget a Habsburg diplomácia számára. Ezt a szituációt tökéletesen illusztrálja Francesco Navone esete, akiről egy idő után kiderült, hogy velencei dragománként dolgozó testvérén keresztül híreket szivárogtatott a bailónak.³⁹² A toborzásban számítani lehetett még a latin keresztény egyházak helyi szolgálattévőire, akik a hitéleti mellett információs csomópontokként értelmezhetők. Navonéről például tudjuk, hogy Alexander Greiffenklau Habsburg követtel egy bizonyos Giacinto domonkos atya közvetítésével került kapcsolatba, aki egyéb ügyekben is készséggel állt a Habsburg diplomácia rendelkezésére.³⁹³ Francesco Navonéval kapcsolatban érdemes megjegyezni még egy további jellegzetességet: ő már kapott valamiféle előképzettséget korábban, így, bár hivatalosan tolmácstanoncként lépett szolgálatba, a gyakorlatban sokszor kész tolmácsként tekintették rá és nem túl következetes módon időnként úgy is emlegették. Minden kétséget kizáró bizonyíték nincs rá, az általános gyakorlat alapján viszont azt feltételezhetjük, hogy a fiatalember készségszinten használhatta a Konstantinápoly utcáin használatos köznapi nyelveket, azonban a kancellária írásbeli nyelvhasználatában egyelőre kevésbé lehetett verzásus. Greiffenklau utóda, Simon Reniger szolgálati idejéből további, a bonyolult konstantinápolyi társadalmi hálózatokon belül kultúrákon, felekezeteken és politikai érdekcsoportokon átívelő közvetítői útvonalak tárulnak fel: egyrészt a követség görög származású tolmácsa, Nikúsziosz Panajótisz „szállította” a jelölteket, másfelől a követség egyik fontos informátora, a velencei és görög kapcsolatai révén latin keresztényekkel és ortodoxokkal egyaránt jó viszonyt ápoló orvos, Andrea Scogardi doktor számított fontos forrásnak.³⁹⁴ Mindezek

391 ROTHMAN, „Interpreting Dragomans”, 778.

392 Johann Rudolf Schmid jelentésének haditanácsi kivonata, Konstantinápoly, 1649. május 10., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 121. Kv. 1. fol. 75–80.

393 Uo. Minden bizonnyal a Habsburgokkal szoros kapcsolatot fenntartó, a konstantinápolyi Habsburg informátori hálózat több más tagjához hasonlóan híroszi születésű Giacinto Macripodari domonkos szerzetesről, későbbi csanádi püspökről (1658–1672) van szó. Macripodai a konstantinápolyi domonkos rendház vikáriusa, nem mellékesen Alexander Greiffenklau gyóntatója volt. Személyéhez lásd: MOLNÁR Antal, „Egy »magyar« püspök a török hódoltságban: Macripodári Jácint csanádi püspök levele Szelepcsényi Györgyhez 1668-ban”, *Levéltári Közlemények* 72 (2001): 65–75, különösen 69.

394 Simon Reniger egy lappangó jelentésének fennmaradt utóirata, Konstantinápoly, 1651. július 13., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 124. Kv. 1. fol. 60; Simon Reniger

mellett a század közepén a jezsuiták jelentettek hasznos szövetségeseket, ha alkalmas jelöltek kiválasztására került sor. Perai iskolájukban több olyan diák is tanult, akire szemet vetett a rezidens, különösen a horvát származásúakra, akik többek között a portai poliglott környezetben gyakori délszláv nyelvtudással rendelkeztek.³⁹⁵

A tizenöt éves háború után újrainduló konstantinápolyi kirendeltség vezetője, Michael Starzer elévülhetetlen érdemeket szerzett a Zsitvatorok utáni „új rend” megszilárdításában az oszmán–Habsburg diplomáciai kapcsolatok terén, és komoly erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy a Haditanács ne nélkülözze a kompetens nyelvi asszisztenciát. Starzer tevékenységét áttekintve úgy vélem, hogy a tolmácstanoncok képzésének felélesztése része volt annak a nagyobb léptékű megújulásnak, amelynek köszönhetően a Habsburg Monarchia keleti frontján tevékenykedő diplomáciai testület nagyot lépett tovább a szakértő hivatallá alakulás útján. A rezidens már szolgálati idejének kezdetén szorgalmazta a fentebb említett velencei minta átvételét a tolmácsképzésben és beszámolt az említett hatalmak által alkalmazott képzési módszerről. Starzer alaposan felmérte a velenceiek irigylésre méltó tolmácsképzését és megírta Bécsbe, hogy velencei kollégája négy tolmácsra és nyolc tolmácstanoncra számíthat munkája során. A kiképzés modelljét a Habsburg követségen is megvalósíthatónak tartotta, bár csak szerényebb körülmények között.³⁹⁶ Fejtegetéseiben megfogalmazta azokat az irányelveket, amelyek hosszú időre megszabták a Habsburg szolgálatra verbuvált tolmácsokkal szemben képviselt preferenciákat. A tolmácstanoncok felfogadásának előnye szerinte abban állt,

Johann Rudolf Schmidnek, Konstantinápoly, 1653. július 12., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 126. Kv. 2. fol. 3–4; Andrea Scogardi doktorról bővebben: Cristian LUCA, „The Professional Elite in Mid-Seventeenth-Century Constantinople: The Danish Physician Hans Andersen Skovgaard (1604–1656) in the Last Decade of His Life and Career”, in *Social and Political Elites in East and Central Europe (15th-18th Centuries)*, szerk. Cristian LUCA, Laurențiu RĂDVAN és Alexandru SIMON, 147–156 (London, 2015).

395 Simon Reniger Johann Rudolf Schmidnek, Konstantinápoly, 1653. július 12., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 126. Kv. 2. fol. 3–4; Simon Reniger III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1654. május 2., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 126. Kv. 4. fol. 1–5.

396 Michael Starzer Hans Mollartnak, Konstantinápoly, 1611. március 19., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 93. Kv. 1. fol. 118–127.

hogy az „őfelsége sóján és kenyerén tanított”³⁹⁷ személyek már zsenge koruktól kezdve lekötelezettjei a dinasztíának és várhatóan hűségesebbek a szultáni alattvalóknál, akiket nagyon könnyen zsarolhatnak az oszmán hatóságok.³⁹⁸ Számításai szerint a képzés szerény ráfordításai – koszt és kvártély, esetleg egy rend ruha vagy kevés készpénz a növendékeknek – tíz éven belül megtérülhetnek a dinasztia számára.³⁹⁹

Csaknem ugyanezeket az irányelveket fogalmazta meg négy évtizeddel később Simon Reniger, aki átmeneti nehézségek után tulajdonképpen a starzeri elképzelés alapján vette kezébe a tolmácsképzés szervezését Konstantinápolyban. Két ponton azonban jól érzékelhető eltérés mutatkozik a korábbi, starzeri állásponhoz képest. Az addig begyűjtött tapasztalatok alapján Reniger azt javasolta, hogy ne közvetlenül a növendékeknek utalják az apanázsukat, hanem az őket felügyelő rezidensnek, így szigorúbb kontroll alatt tarthatják a szabados nagyvárosi életmódtól nem idegenkedő ifjakat. Másfelől, bár elismerte a hűségesebbnek vélt Habsburg alattvalók képzésében rejlő előnyöket, úgy gondolta, hogy a helyiek sokkal hatékonyabban képesek elsajátítani a tolmácsszolgálathoz szükséges nyelveket. Starzerhez hasonlóan ő maga is úgy tartotta egyébként, hogy lehetőleg szerény sorból származó növendékekre kell szert tenni, akik a császári háznak köszönhetik a szerencséjüket.⁴⁰⁰

Visszatérve Starzer szó szerint iskolateremtő tevékenységére nem lehet elhallgatni, hogy a követség nem hagyhatott fel az azonnal bevethető tolmácsok felkutatásával sem. Legalább három olyan személyről tudunk, akit a velencei mintát követő tolmácsképzés elindítására irányuló erőfeszítésekkel párhuzamosan Starzer részben vagy teljesen kiképezve vett fel ezekben a kezdeti években.⁴⁰¹ A Starzer által kiszemelt, valamiféle képzést már maga mögött tudó személyek között találjuk a már többször említett, kiterjedt belső-ausztriai rokonságára támaszkodó Pietro Hrintschitschet,

397 Michael Starzer Hans Mollartnak, Konstantinápoly, 1612. december 7., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 95. Kv. 2. fol. 65–79.

398 Michael Starzer Hans Mollartnak, Konstantinápoly, 1612. július 11., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 94. Kv. 2. fol. 197–203.

399 Michael Starzer Hans Mollartnak, Konstantinápoly, 1612. december 7., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 95. Kv. 2. fol. 65–79.

400 Simon Reniger Johann Rudolf Schmidnek, Konstantinápoly, 1653. július 12., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 126. Kv. 2. fol. 3–4.

401 Michael Starzer II. Mátyásnak, Konstantinápoly, 1615. augusztus 22., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 100. Kv. 2. fol. 75–80; Michael Starzer Hans Mollartnak, Konstantinápoly, 1615. augusztus 22., uo., fol. 81–82.

aki már tudott törökül, olaszul, németül és származását tekintve bizonyára valamilyen délszláv nyelven, amikor bekerült a Habsburg követ háztartásába.⁴⁰² Hozzá hasonlóan rendelkezett a szükséges alapismeretekkel Giovanni Francesco Milli, akit a raguzai követség tolmácsképzéséből vettek át.⁴⁰³ Milli nagyon hamar meghalt, Hrintschitsch pedig valószínűleg elhagyhatta a szolgálatot, mert néhány év múlva, a húszas években már nem hallunk róla. A Starzer verbuválta növendékek és tolmácsok közül voltaképpen csak egyről tudunk, aki szilárdan kitartott Habsburg szolgálatban: Giovanni Paolo Damianit 1610 óta nem hivatalosan, 1611-től haditanácsi kinevezéssel alkalmazták és három évtizeden át a császári tolmácsok kiemelkedő hűségű és munkabírási képviselője maradt.⁴⁰⁴

Hrintschitsch és a Gratiani-família bevonása viszont felhívja a figyelmet arra a határozott törekvésre, hogy a Habsburg Monarchia saját alattvalói közül gyűjtsenek jelentkezőket a tolmácsképzésre. Starzer ebben is úttörőnek bizonyult, hiszen egyenesen saját testvérét, Felixet javasolta felvételre, jóllehet nincs adatunk arra vonatkozóan, hogy a terv meg is valósult volna.⁴⁰⁵ Jelenleg úgy tűnik, hogy a monarchia területéről származó növendékek csak utóda, Sebastian Lustrier idején jelentek meg a konstantinápolyi Habsburg követségen, legalábbis első ismert említésük erre az időszakra esik. A salzburgi Virgilius Mayr és a sziléziai Samuel Cellarius fiatal felnőttként kerülhettek a követ keze alá, hiszen 1625-ben már mint jó ideje Konstantinápolyban élő személyekként hivatkoznak rájuk, s az is kiderült, hogy az egyik jogi, a másik filozófiai végzettséggel a tarsolyában érkezett.⁴⁰⁶ Egyelőre nem ismert, mi történt ezzel a két fiatalemberrel, hiszen a Lustriert váltó Johann Rudolf Schmid rezidenssége alatt már nem említik őket. 1634-ben a Portára delegált rendkívüli követ, Hans Rudolf Puchheim pedig úgy beszélt a felállítandó tolmácsstanonci képzésről, mintha soha nem lett volna ilyen törekvés: azt szorgalmazta, hogy akár a monarchiából, akár Konstantinápolyból, de mindenképpen szerezzenek a nyelv és az oszmán

402 Pietro Hrintschich II. Mátyásnak, Konstantinápoly, 1612. július 12., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 94. Kv. 2. fol. 224–225, 226–228.

403 Michael Starzer II. Mátyásnak, Konstantinápoly, 1615. augusztus 22., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 100. Kv. 2. fol. 75–80.

404 Michael Starzer Hans Mollartnak, Konstantinápoly, 1611. március 19., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 93. Kv. 1. fol. 118–127.

405 Michael Starzer II. Mátyásnak, Konstantinápoly, 1615. augusztus 22., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 100. Kv. 2. fol. 75–80.

406 Sebastian Lustrier II. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1625. január 10., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 110. Kv. 1. fol. 6–8.

tárgyalási stílus elsajátítására alkalmas fiatalokat a Habsburg portai képviselet számára.⁴⁰⁷ Mindezek alapján úgy tűnik tehát, hogy Starzer kezdeményezése egy időre elakadhatott. A kényszerű szünet háttérében elsősorban finanszírozási gondokat sejtnek, hiszen a harmincéves háború pénznyelő hadi vállalkozásai közepette a konstantinápolyi diplomácia alig-alig jutott forráshoz, maguk a követek is súlyos hitelekből finanszírozták a követség működését.⁴⁰⁸

A keleti diplomácia szélesebb körű, közvetlen gyakorlati tapasztalatokkal felvértezett haditanácsi szereplői számára nem volt kétséges a saját tolmácsképzés jelentősége, a siker ennek ellenére a század közepéig váratott magára. Az említett pénztelenségen kívül más okok is indokolhatták a lassú kibontakozást. 1629-től Johann Rudolf Schmid személyében olyan rezidens került Konstantinápolyba, aki mintegy húszévnyi törökországi rabzással a háta mögött kiválóan tudott törökül, a hétköznapi érintkezésben nem feltétlenül volt ráutalva a követségi tolmács, Josephus Barbatus segítségére. Annál inkább Michel D'Asquier bécsi főtölmács egyéb szolgálataira, akivel ketten együtt szinte mindenkit maguk mögé utasítva irányították a monarchia keleti ügyeit. Később még részletesebben is előkerül majd, az oszmán-török nyelven rendkívül magabiztos Schmid rezidens és bécsi szövetségese kevésbé volt érdekelt abban, hogy konkurrenciát teremtsenek maguknak és megrendítsék a nélkülözhetetlenségükbe vetette általános hitet a Haditanácsban. Akár azt is feltételezhetnénk, hogy volt valami közük a tolmácsstanonc intézmény elsorvadásához, ám eloszlatja a gyanút az, hogy 1640-ben saját maguk rukkoltak elő a hazai tolmácsokat képző intézet újabb tervével, amely lényegében véve a starzeri elvek mentén folytatta volna a munkát. Érdekes módon példaként a velenceiek mellett a lengyeleket és az erdélyieket emelték ki, amiért ők már szép sikereket könyvelhettek el a tolmácsutánpótlás terén Konstantinápolyban.⁴⁰⁹

A tolmácsképzéshez fűződő újabb terveket Hermann Czernin von Chudenitz 1644-es portai főkövetsége váltotta tettekre. Czernin – helyesebben a döntés mögött álló Haditanács – követte a már Starzer által megfogalmazott és a D'Asquier–Schmid páros által felkarolt irányelveket: szerény sorból válogatták a fiúkat, akiktől feltétlen császárhűséget vártak el,

407 Hans Rudolf Puchheim titkos jelentése, Bécs, 1634. szeptember 14., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 113. Bd. 3., fol. 368.

408 CZIRÁKI, „»Mein gueter...«”, 20.

409 Michel D'Asquier III. Ferdinándnak, Bécs, s. d. [1640], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 115. Kv. 1. fol. 228–232.

ellátásuk-nevelésük gondját pedig a konstantinápolyi rezidensre bízták. Ekkor négy újabb tanítvány – Hans Georg Zemper, Julius Wogin, Dominicus Pius Ballez (egyres helyeken von Leuenburg előnévvel) és egy Witman vezetéknévű fiú – került ki Konstantinápolyba, ahol szigorú képzés és felügyelet mellett kellett elérniük a kívánt nyelvi színvonalat, a Haditanács reményei szerint négy-öt esztendőn belül.⁴¹⁰ A Haditanács 1644 júniusában állapodott meg véglegesen a szülőkkel a képzés feltételeiről, akik minden bizonnyal nem csekély aggodalommal engedték gyermekeiket a hosszú és veszélyekkel teli tanulmányútra annak ellenére, hogy kettejükéről, Zemper-ről és Woginról tudjuk, hogy a gyermeksorból éppen kinőttek, tizenhét és huszonkét évesek voltak ekkor.⁴¹¹ A félelmek azonban nem voltak megalapozatlanok: négyőjük közül csak Zemper és Wogin váltották be hosszabb távon a hozzájuk fűzött reményeket, de az otthonuktól való elszakadást kétségkívül nehezen viselték ők is. Szomorú sors várt a másik két jelöltre: Ballez összetűzésbe került az oszmán hatóságokkal, megszökött a konstantinápolyi követségről és konvertált, a negyedik növendék, Witman pedig meghalt.⁴¹² A megüresedő helyek pótlását helyben oldották meg: Alexander Greiffenklau rezidens a velencei kapcsolatokkal rendelkező, fentebb már említett Francesco Navonét vette fel és valószínűleg beállt a tanoncok közé a raguzai származású Natale di Paolo Molinari, a futárszolgálatban alkalmazott Michele testvére.⁴¹³

A biztató kezdet dacára a pénztelenség és a követség politikai intrikákat, személyes konfliktusokat, sőt erőszakot sem nélkülöző zavaros ügyei a negyvenes évek második felében nem kedveztek a hatékony, fegyelmezett tanulásnak. A növendékek szemlátomást elkallódtak Greiffenklau rezidensi periódusa idején, jóllehet valamifajta képzést kaphattak, mert az 1649-ben megérkező új követ, Simon Reniger helyzetjelentése szerint nem voltak teljesen tudatlanok és a török nyelvet is mind bírták már valamenynyire. Renigernek azonban rengeteg bosszúságot okozott az, hogy rendre és fegyelme szoktassa a Greiffenklau 1648 júniusában bekövetkezett halála

410 III. Ferdinánd instrukciója Hermann Czernin számára, s. l., 1644. június 27., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 117. Kv. 2. fol. 362–391, 674–712.

411 A haditanácsi irodára személyesen rendelték be a szülőket, így név szerint azonosítható, hogy Regina Zemperin, Marcus Ballez (másutt Ballet), Jacob Witman és Caspar Wogin fiait választották ki: ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 290. 1644. Prot. Exp. fol. 356r.

412 BALBOUS, *Das Sprachknaben-Institut...*, 58.

413 CZIRÁKI, „Language Students...”, 38–39.

után szemlátomást gazdátlanul csellengő növendékeket, akik felügyelet nélkül leginkább különféle élvezetek hajszolásával töltötték az időt és hatalmas adósságokba verték magukat. Szemlátomást az eredetileg tanításukkal megbízott követségi tolmács, Nikúsziosz Panajótisz sem sokat törődhetett velük, hiszen teljesen lekötötték a hivatalos követ hiányában rászakadó hivatali feladatok. Tehát a frissen érkező Renigernek csaknem a nulláról kellett újjászervezni a széthulló képzést. Az ebből a kezdeti időszakból írt jelentései alapján a munka első és egyben legnehezebb része az volt, hogy egyáltalán megtalálja és a követségen tartsa a városban szertesét csatangoló ifjakat.⁴¹⁴

Ebben a munkában segítségére sietett Johann Rudolf Schmid internuncius, akinél a 17. század középső harmadában keresve se lehetett tapasztaltabb embert találni a konstantinápolyi ügyek terén. Reniger tulajdonképpen maga is Schmid patronáltja volt, a rutinos haditanácsos 1649-ben – Renigert is ekkor vitte be a Portára – és 1650–1651 fordulóján tartózkodott a Portán internunciusként, majd főkövetként. Bécsbe küldött jelentéseiben részletesen beszámolt a növendékek körül tornyosuló problémákról. Zemper és Wogin leginkább tivornyázással és henyeléssel töltötte napjait, ezért Reniger és Schmid drákói megoldáshoz folyamodtak. Szétválasztották a két bajkeverőt, és míg Wogint a rezidens mellett tartották, Zempert – mivel attól tartottak, hogy az oszmán hatóságokkal való összetűzése miatt kénytelen lesz konvertálni – Schmid visszavitte magával Bécsbe, hogy ott szigorú felügyelet alatt folytassák kiképzését. Bárminemű újabb kihágás esetére szigorú büntetést helyeztek kilátásba mindkettejük számára. Francesco Navone félig-meddig eleve kilógott a sorból, hiszen ő született perai volt, családja is Konstantinápolyban élt és dolgozott. Ő kikerült a szolgálatból, hiszen amellet, hogy közreműködött a Greiffenklau rezidens házában elkövetett gyilkosságban és eleve kompromittálódott az oszmán hatóságok előtt, még az is kiderült róla, hogy folyamatosan kémkedett a velenceiek számára. Figyelemreméltó még a renegáttá lett korábbi tolmáctanonc, Ballez sorsa. Őt a nagyvezír vette magához házi szolgálatra, amikor azonban a nagyvezírt leváltották és kivégezték, onnan futott át titokban a Habsburg követekhez, hogy megkérje őket, fogadják vissza és segítsenek neki visszajutni a keresztény világba. Schmid végül nem vállalta az ezzel járó hatalmas kockázatot, hanem a francia követhoz irányította a fiatalembert, hátha ő tud segíteni az ügyében és tengeri úton kimenekíti az Oszmán

414 Uo., 40.

Birodalomból.⁴¹⁵ Sajnos részleteiben nem ismert Ballez kalandos életútja, de az bizonyos, hogy végül visszakerült a Habsburg Monarchiába, mert 1652-ben győri segédtolmácsként említik, jóllehet azzal összefüggésben, hogy nem volt elég szorgalmas a tanulásban, ezért még kevéske négytalléros fizetését is fel akarták függeszteni. Nyilvánvalóan nem érte el a kívánt tudásszintet, mert hamarosan már az Udvari Kamaránál pályázott bécsi állásra, és ebben a városban került a vádlottak padjára 1660-ban egy becsületsértési ügyben, ekkor már családos emberként.⁴¹⁶

Nem meglepő, hogy az 1640-es évek kudarcai nyomán felmerült a Haditanácsban a tolmácsképzés beszüntetése. Schmid és Reniger következetes munkája folytán azonban sikerült meggyőzni az uralkodót, hogy továbbra is biztosítsa 2-3 fiatalember képzését Konstantinápolyban. Schmid már 1649-ben javaslatot tett a megcsappant tanoncállomány kiegészítésére és saját klientúrájából ajánlott valakit a szolgálatra, valószínűleg egyik mostohafiát, Maximilian Vischert, aki később valóban eljutott a Portára.⁴¹⁷ Reniger szintén megfogalmazta a saját javaslatát a növendékek verbuválását illetően: olyanokat szeretett volna maga mellett tudni, akik korábban már bizonyítottak a tanulás terén – leginkább filozófiát vagy jogot végzetteket

415 Johann Rudolf Schmid jelentésének haditanácsi kivonata, Konstantinápoly, 1649. május 10., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 121. Kv. 1. fol. 75–80; Johann Rudolf Schmid III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1649. május 10., uo., fol. 96–97; Johann Rudolf Schmid Michel D'Asquier-nek, Konstantinápoly, 1649. május 30. és június 6., uo., fol. 105–110; Johann Rudolf Schmid jelentése főkövetségéről, Bécs, 1651. június 8., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 123. Kv. 3. fol. 187–205, 197–198.

416 1652. március 2., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 303. 1651–1652. Prot. Exp. fol. 73v; 1656 márciusa, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 313. 1656. Prot. Exp. fol. 173v; Johann Baptist Werbezy contra Domenicus Pius Ballez, 1660. június 11–15., Archiv der Universität Wien, Rektoratsarchive und Studierendenevidenz, Universitätskonsistorium, Parteisachen CA 3.2391.

417 Johann Rudolf Schmid III. Ferdinándnak, s. l., s. d. [1649], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 121. Kv. 2. fol. 339–340. Ez a személy bizonyosan nem azonos Schmid másik mostohafiával, Franz Heinrich Vischerrel, aki 1649 elején jelen volt Schmid portai küldetésének kíséretében, ám nem maradt Konstantinápolyban. Későbbi adatok alapján valószínűbb, hogy a javaslatban inkább Maximilianról van szó. Vö. Johann Georg METZGER, „Itinerarium oder rayss beschreibung von Wien in Österreich nach Constantinopel [...] (1650)”, szerk. Anna HUEMER, Lisa BRUNNER és Carina KOCH, in *Quellen zur habsburgisch-osmanischen Diplomatie der Neuzeit: Dir Internuntiatour des Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn (1649); Reisebericht, Instruktionen, Korrespondenz, Berichte*, szerk. Arno STROHMEYER és Georg VOGELER (Salzburg–Graz, 2019), 6, <https://gams.uni-graz.at/dipko>.

látott volna szívesen. Emellett leszögezte, hogy a tanoncok legfőbb motivációja ne a gyors társadalmi státusznövekedés legyen; alighanem kellemtelen személyes tapasztalatokból származhatott azon kiszólása, hogy a fiatalok semmiképp se urizáljanak („und nit herren und celebi sein wollen”).⁴¹⁸ Reniger követeléseinek igyekeztek eleget tenni a Haditanácsban, s a követ Konstantinápoly Balat negyedében álló házában ezúttal biztonságos és szigorúan felügyelt körülmények között indult újra a növendékek élete, a kifejezetten megbízható rezidens pedig gyakorlatilag szabad kezet kapott a jelöltek kiválasztásában és nevelésében.⁴¹⁹

Nem vitás, Reniger erőfeszítéseit siker koronázta: a Haditanács bécsi tolmácsainak – D’Asquier és Barbatus – bevonásával az 1650-es években befejeződött Zemper és Wogin képzése, illetve sikerült új tanulókat toborozni. Ebben minden bizonnyal segítségére volt a Panajótiszon és a Konstantinápolyi Patriarchátuson keresztül kiépített kapcsolathálója, továbbá a konstantinápolyi latin keresztények között szerzett ismeretsége.⁴²⁰ Az újoncok mind keresztények voltak és körülbelül 13-14 éves korukban kerültek a követségre. Szemlátomást megvalósult Reniger azon célja, hogy olyan személyeket vegyenek fel, akik születésük révén már bírnak néhány Konstantinápolyban fontosabb nyelvet (török, olasz, görög). Mindamellett jól érzékelhető a feszültség azon két fontos követelmény között, hogy a jelöltek rendelkezzenek már legalább alapszintű nyelvtudással, miközben legyenek serény és elkötelezett hívei a dinasztiának. E két feltételt szemlátomást nem volt könnyű összeegyeztetni. A problémákról Reniger 1651-ben, az újrainduló tolmácstanonc-képzés kezdetén számolt be egy valószínűleg helyi származású, Warhemio nevű növendék teljesítménye alapján. A fiú lustának és kevéssé megbízhatónak bizonyult, ezért meg kellett válnia tőle. Reniger úgy remélte, talán sikerül felvenni helyette egy fiatal, német származású jelöltet, de ez az elképzelés végül meghiúsult.⁴²¹ Az utánpótlás biztosításában a Reniger idején megerősödő helyi kapcsolathálón keresztül

418 Simon Reniger jelentésének kivonata, Konstantinápoly, 1649. augusztus 29., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 121. Kv. 1. fol. 236–237.

419 Simon Reniger III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1650. április 3., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 122. Kv. 1. fol. 117–118; Johann Rudolf Schmid jelentése főkövetségéről, Bécs, 1651. június 8., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 123. Kv. 3. fol. 187–205, 197–198.

420 Simon Reniger III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1651. február 10., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 123. Kv. 2. fol. 59–61.

421 Simon Reniger egy lappangó jelentésének utóirata, Konstantinápoly, 1651. július 13., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 124. Kv. 1. fol. 60.

zajló toborzás – ismerősök ajánlása, illetve a jezsuiták katolikus iskolája – maradt meghatározó.⁴²²

Az ötvenes évek feltétlenül fordulópontot jelentettek az utánpótlás-nevelésben, mert a korábbi, hamvábaholt törekvések után végre egyszerre képeztek Konstantinápolyban toborzott és a monarchiából érkező, hazai születésű tanoncokat. Ez mindenképpen fontos elmozdulást jelentett, hiszen Zemper és Wogin személyében német anyanyelvű Habsburg alattvalók a Haditanács irányítása alatt szereztek meg azt a nyelvtudást, amelyet korábban levantei, főként olasz vagy görög anyanyelvű tolmácsok kiváltságának tartottak. Ez a törekvés a 17. század második felében tovább erősödött, hovatovább a rekrutációs tendencia megváltozásához vezetett. Az 1650–1660-as években még nagyon erős volt a konstantinápolyiak – vagy legalább kelet-mediterráneumiak – jelenléte a tolmácstanoncok között, de a Konstantinápolyba küldött követségekkel újabb és újabb fiatalok érkeztek a portai Habsburg rezidens házába, olyannyira, hogy az 1670-es években már többségbe kerültek a monarchia területéről érkező tanulók. Ez az arány még tovább erősödött a „hazaiak” javára a tolmácsállások tekintetében. A növendékek körének bővülése, illetve általános számbeli növekedése azt jelzi, hogy a század első felének nehézségeit követően végül átmeneti bizonytalanságok ellenére az eredeti elképzelések szerint sikerült stabilizálni a képzést és a tolmácstanonc-állományt. Nagy érdemeket szerzett ebben Giovanni Battista Podestà korábbi tanonciskolája, ahonnan az 1670–1680-as évek fordulóján kerültek ki jelöltek: eredetileg négy fiatalember jutott tolmácstanonci helyhez, közülük három tolmácsi kinevezést ért el, egyikük viszont meghalt.⁴²³

A képzés folytatása azt igazolja, hogy a Haditanács továbbra is támogatta a hazai felkészítés gondolatát és törekedett megtartani a század közepén kialakított négyfős tolmácstanonci keretet, mert a karlócai békekötés után

422 Simon Reniger Johann Rudolf Schmidnek, Konstantinápoly, 1653. július 12., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 126. Kv. 2. fol. 3–4; Simon Reniger III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1654. május 2., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 126. Kv. 4. fol. 1–5. Simon Reniger konstantinápolyi kapcsolathálózához lásd: PAPP Sándor, „Egy Habsburg-követ, Simon Reniger oszmán kapcsolathálózata Konstantinápolyban: Vezírek, muftik, magyar renegátok”, *Aetas: Történettudományi Folyóirat* 31, 3. sz. (2016): 40–53.

423 Johann Adam Lachowitz, Bartholomäus Hueber és Heinrich Christoph Schwegler, ellenben Christian Esaid Pezelli elhunyt. 1681. november 10., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 361. 1678. Prot. Exp. fol. 576r; 1684. február 15., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1684 Bd. 957. fol. 130v.

Ötting főkövet ismét négy tolmácstanoncot vitt magával Konstantinápolyba.⁴²⁴ Ha mindezt kiterjesztjük a teljes évszázadra, akkor az látszik, hogy a tolmácsképzésben résztvevő császári alattvalók száma tizennyolc (54,5%), a szultániaké tizennégy (42,4%), míg egy személyről nem lehetett megbízható adatot találni (3,1%), de közvetett utalások révén valószínűnek tartom, hogy esetében is császári alattvalóról van szó.⁴²⁵ Ha a császári alattvalók aránya emelkedett is, a tanoncok összlétszáma továbbra sem számított kirívóan magasnak és jellemző volt az erős fluktuáció. 1680-ban Kunitz rezidens egy kritikus hangvételű helyzetelemzésében arra panaszkodott, hogy míg a holland, francia, angol és velencei követségen 12-24 tolmácstanoncot nevelnek, neki csak két növendéke van, azok is a szultán alattvalói. Ugyanebben a levelében sürgette a kormányzatot, hogy küldjenek újabb, német származású tanulókat a Portára – ez a javaslata ekkor egybecsengett Podestà azon szándékával, hogy az iskolájában felkészített fiatalokkal együtt Konstantinápolyba utazhasson.⁴²⁶ A tanoncok létszáma a 18. század közepére stabilizálódott és egyben megduplázódott, 1753-ban, az *Orientalische Akademie* megnyitásának előestéjén nyolc fő tanult a rezidens mellett Konstantinápolyban.⁴²⁷

A század utolsó harmadából származó iratokat böngészve egy másik érdekes folyamat kelti fel a figyelmet. Úgy tűnik, a tolmácspálya vonzóvá válhatott az udvaroncok fiai számára, mert az 1640-as években előnyben részesített szerényebb származású tanulók után egyre több olyan fiatalember jelentkezett a képzésbe, aki családja révén közvetlen kapcsolatban állt az udvari hivatalnokok magasabb presztízsű csoportjaival. A Haditanácson

424 A négy tolmácstanonc közül ketten, Jagelsky és Cantig már korábban elnyerték a címet, melléjük vették fel Johann Andre Schmidtet és Johann Heinrich Ferdinand Fohrert. Mellettük két tolmács, Michael Tallman és Johann Adam Lachowitz is a követséggel tartott. 1699. augusztus 7., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 407. 1699. Prot. Reg. fol. 263r. Lásd még Ötting tizennégy pontos javaslatát a török ügyeket tárgyaló konferenciára: Bécs, 1699. július 14., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 172. Kv. 1. fol. 63–76.

425 A táblázatot lásd a mellékletek között.

426 Georg Christoph Kunitz I. Lipótnak, Konstantinápoly, 1680. július 7., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 150. Kv. 3. fol. 7–8.

427 Alexandra JOUKOVA, „»Ein Glück für jeden fremden Mann, der selbst mit Türken sprechen kann.« Zur Sprachausbildung vor und kurz nach Etablierung der Orientalischen Akademie”, in *250 Jahre: Von der Orientalischen zur Diplomatischen Akademie in Wien*, szerk. Oliver RATHKOLB, 29–46 (Innsbruck–Wien–München–Bozen, 2004), 31.

belül eleve erősödött az az irányvonal, amely a testületben akár több generáció óta szolgálatot teljesítő tisztviselő-családok gyermekeit készítette fel a keleti diplomácia szakterületén való elhelyezkedésre. Johann Rudolf Schmid haditanácsos mostohafiát, Maximilian Vischert már említettem; ő nemcsak a keleti nyelveket, hanem az oszmán diplomácia mesterfogásait is elsajátította a portai rezidens mellett, bár a megszerzett készségek korai halála miatt nem hasznosulhattak teljes mértékben. Hasonló háttérrel érkezett a képzésbe Maximilian Erasmus Sattler, akinek édesapja – Constantin Erasmus Sattler – befolyásos haditanácsosi titkár volt, maga is többször kapott kisebb küldetést valamelyik végvidéki helyszínre vagy konstantinápolyi követségek mellé.⁴²⁸ Az ifjabb Sattler hivatalosan 1665-ben lett tolmácsstanonc Meninsky irányítása alatt, de ekkor már rendelkezhetett alapismeretekkel, mert két év múlva kisebb fordítási feladatokat bíztak rá, 1670-től pedig belépett a teljes jogú tolmácsok közé.⁴²⁹ Az 1670-es években nyert felvételt a későbbi eredményes Habsburg tolmács, Johann Adam Lachowitz. Ő ugyancsak egy, az udvari hivatalnokréteghez kötődő családból származott, bár esetében nem az apa, Gotthard Carl Lachowitz alsó-ausztriai kancelláriai írnok, hanem az udvarhölgy anyja számított inkább befolyásosnak.⁴³⁰

1669-ben a Keleti Kereskedőtársaságból érkezett egy jelentkező: Johann Rottenhofer von Rottenhof, a társaság könyvelője és pénztárosa ajánlotta Franz nevű unokaöccsét jelöltnek, akit egy ideje konstantinápolyi szolgálati helyén maga mellett taníttatott török oktatók bevonásával. Ez a vállalkozás tulajdonképpen a Haditanács diplomáciai-katonai irányvonalával párhuzamosan működött és kifejezetten külkereskedelmi jellegű tevékenységet folytatott az Oszmán Birodalomban, személyi állománya pedig időnként

428 Lásd például az 1644–1645-ös főkövetséget, ahol Hermann Czernin mellett teljesített titkári szolgálatot. Vö. Hermann CZERNIN, *Zweite Gesandtschaftsreise des Grafen Hermann Czernin von Chudenic nach Constantinopel im Jahre 1644* (Neuhaus, 1879).

429 Feltűnően gyors előmenetelében szerepet játszhatott apja befolyása is a Haditanácsban. 1667. december 9., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 333. 1667. Prot. Reg. fol. 229v; 1670. május 5., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 338. 1670. Prot. Reg. fol. 156v.

430 Gotthard Carl Lachowitz hagyatéki leltára, s. l., 1675. február 11., ÖStA HHStA HA OMaA Abhandlungen Kt. 648. 1675/416; Johanna Maximiliana Lachowitzin örökösének beadványa, s. l., s. d. [1704. szeptember 9.], ÖStA HHStA HA OMaA Abhandlungen Kt. 654. 1704/978a; ÖStA FHKA SUS HZAB Kt. 119. 1675 fol. 249v; Lachowitz családi háttéréről lásd: TÓTH, „Harminc év...”, 61–62.

átfedésbe került a Haditanácséval. Az 1670-es évek egy másik császári tolmácsa, Giorgio Ridolfi di Aleppino is eredetileg a kereskedőtársaságnál dolgozott.⁴³¹ A szultáni székhely kétségtelenül a legalkalmasabb helyszínnek bizonyult az önszorgalomból folytatott török nyelvi tanulmányok számára. Ezt igazolja néhány évvel később Christoph Schweninger jelentkezése, aki Terlingo, majd Kunitz rezidens – korábban a kereskedőtársaságnál konzul – titkára volt és a két követ ajánlotta lehetséges növendéknek. Schweninger egyébként érsekújvári volt, apja negyven éve szolgált ott harmincadosként, a fiút pedig 1678-ban küldték ki a rezidens mellé, hogy a humaniorában végzett tanulmányok után törökül tanuljon.⁴³² Mindkét esetben elvész a jelöltek nyoma, tehát valószínűleg mégsem vették fel őket a képzésbe vagy korán kihullottak. Eltűnésük oka egyelőre ismeretlen, csupán annyi bizonyos, hogy mindkettőjük felvételéről Meninsky főtolmács döntött. Rajtuk kívül még egy magasabb presztízszű jelölt ismert: 1692-ben nem kisebb személy, mint Otto Ferdinand Gottlieb von Völckhra gróf, udvari kamarai tanácsos kérte legkisebb fia felvételét a tolmácstanoncok közé a Haditanácsnál.⁴³³

A képzés menete és tartalma fokozatosan csiszolódott az évszázad folyamán. Kezdetben az az elképzelés uralkodott, hogy a különféle helyekről verbuvált tanoncok Konstantinápolyban szerezzenek egységes, használható nyelvtudást, amit a Habsburg Monarchia területén vagy a konstantinápolyi követek mellett fejleszthetnek tovább és hasznosíthatnak aszerint, hogy a Haditanács hova rendeli ki őket. Az 1644-es Czernin-követséggel elküldött növendékek példája azonban megmutatta a módszer sérülékenységét: a helyi taníttatás azonnal megtorpant, ha nem volt elég határozott rezidens mellettük, aki kordában tartotta a tanoncok természetes életösztöneit. Az 1643-tól szolgáló Alexander Greiffenklau erre a feladatra tökéletesen alkalmatlannak bizonyult. Fentebb már szó volt Johann Rudolf Schmid rendkívüli követ beavatkozásáról, aki sokat bosszankodott a fiúk zabolátlansága miatt és azt is kétségbe vonta, hogy a Czerninnel beküldöttek közül megmaradt két, felettébb léha tanoncból egyáltalán tolmács lehet-e valaha. További élettörténetük tükrében azonban az látszik, hogy Schmid

431 1669. október 7., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 335. 1669. Prot. Exp. fol. 498rv.

432 1681. május 1., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 361. 1681. Prot. Exp. fol. 236r; Georg Christoph Kunitz I. Lipótnak, Konstantinápoly, 1680. július 7., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 150. Kv. 3. fol. 7–8.

433 1692 júliusa, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 387. 1692. Prot. Exp. fol. 348v.

beavatkozása a rezidens közreműködésével végül meghozták a kívánt eredményt. Eközben a képzés színvonalát is igyekeztek emelni. Ha az állandó követség költségvetése megengedte, akkor helyi oktatót, „hodzsát” fogadtak a növendékek mellé.⁴³⁴ A rezidensek mellett tehát optimális esetben kialakult egy kis bentlakásos tanulókör, ahol a Habsburgok keleti diplomáciájának reménybeli új tolmácsai gyarapíthatták nyelvi ismereteiket. Ilyen megoldás biztosan létezett Michael Starzer,⁴³⁵ Alexander Greiffenklau és Simon Reniger követek házánál, valószínűleg 16. századi előzmények alapján. Emellett a rezidens mellett szolgáló, nemcsak a szükséges elméleti tudással, hanem eleven tapasztalatokkal és nagy gyakorlattal is rendelkező aktív tolmács képezte őket. Nikúsziosz Panajótiszról közvetlen munkatársa, Simon Reniger követ jegyezte fel, hogy kollégája besegített a tolmácstanoncok nyelvi kompetenciáinak fejlesztésében, bár arra sajnos nem tért ki, hogy pontosan milyen területen. Bizonyára jól jártak vele, hiszen amellett, hogy kiváló képzettséggel és rutinnal bírt, Panajótisztól az oktatási szituáció sem állt messze, hiszen a Konstantinápolyi Patriarchátus görög akadémiajában is adott órákat.⁴³⁶

1649-től Reniger – valószínűleg ismét csak korábbi minta alapján – egyfajta gyakorlatként a növendékeket elküldte a dívánülések helyszínére. Szabad mozgásukat azonban mindenképpen korlátozni szeretne volna, ha más-ként nem, legalább egy „felügyelő” révén. A rezidensnek ugyanis alaposan meggyűlt a baja a tanoncokkal, hiszen külsejüket török módra alakították és helyismeretükre alapozva igen hatékonyan játszották ki a keleti ügyekben kezdetben kevésbé járatos rezidenst.⁴³⁷ A meglehetősen tapasztalatlanul kikerült fiatal követ – 31-32 éves lehetett szolgálata kezdetén – azonban nagyon hamar beletanult a rezidensi feladatokba és két-három éven belül már átgondolt, közvetlen tapasztalatok csiszolta koncepció mentén

434 Simon Reniger Johann Rudolf Schmidnek, Konstantinápoly, 1653. július 12., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 126. Kv. 2. fol. 3–4. A helyi születésű, felkészült tanítómester szerződtetése nagy kihívást jelentett a velencei tolmácsképzés számára is: ROTHMAN, *The Dragoman Renaissance*, 38. Ezek az oktatók igen népszerűek lehettek, és több állam követségének is dolgozhattak. Nikúsziosz Panajótisz oktatójáról a kutatás megállapította, hogy később az erdélyi követségen oktatott. Vö. KÁRMÁN, *Egy közép-európai...*, 70.

435 Michael Starzer Hans Mollartnak, Konstantinápoly, 1612. július 11., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 94. Kv. 2. fol. 197–203, 205–209.

436 JANOS, „Panaiotis Nicousios...”, 147; CZIRÁKI, „Language Students...”, 40.

437 Simon Reniger jelentésének kivonata, Konstantinápoly, 1649. augusztus 29., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 121. Kv. 1. fol. 236–237.

vezette a megújított tolmácsképzést Konstantinápolyban. A rezidens házá-
nál uralkodó szigorrról egy 1653-as konkrét eset alapján alkothatunk képet.
A tanoncok felvétele során Reniger szemlátomást nem köteleződött el előre
egyetlen jelölt iránt sem, hanem megfelelő ajánlás alapján ígéretes, jól for-
málható kamaszokat fogadott maga mellé, akiket egyfajta próbaidőre egy-
két évig a követség költségén tartott a házában. Tulajdonképpen megfigyelés
alá vette egész személyiségüket, majd magaviseletük és észbeli képességeik
alapján döntött arról, melyiküket terjeszti fel a Haditanács számára a hiva-
talos tolmácsstanonci pozícióra. Bár nem dúskált a jelöltekben, alaposan
megválogatta, kibe helyezi a bizalmát: alább még részletesen lesz szó a
jónévű Habsburg tolmács, Vincenzo Bratutti fiáról, akit a rezidens szem-
rebbenés nélkül eltanácsolt, mert életvitele alapján alkalmatlannak találta,
míg másokat megtartott, amennyiben minden szempontból megfelelőnek
találta őket.⁴³⁸ A Reniger-féle tanoncképzés legnagyobb felfedezettje kétség-
kívül Marcantonio Mammucca della Torre volt. Minden bizonnyal ő volt
az a galatai fiatalember, akit a követ egyik megbízható informátora ajánlá-
sára vett magához 1651-ben. A fiú isztriai-velencei hátterű perai katolikus
rokonsága révén az olaszt és a görögöt eleve beszélte, emellett némi latin és
török nyelvtudással is rendelkezett. Ami a magaviseletét illeti, reménykel-
tőnek tűnt, hogy látszólag engedelmesen tűrte az egyébként gyermektelen
Reniger által bevezetett, a követ által büszkén csak „félelem és fegyelem”
címszavakkal jellemzett nevelési módot.⁴³⁹

A Reniger rezidenssége alatt a korábbiakhoz képest részleteiben meg-
mutatkozó, a követ házában zajló domesztikációs időszak további érdekfe-
szítő kérdéseket vet fel. Az oszmán állammal foglalkozó újabb kutatások-
ban nagy hangsúlyt kapnak az elit udvartartások, ahol származási háttérre
– tehát eredendő felekezeti, nyelvi és általános kulturális különbségekre –
való tekintet nélkül zajlott a devşirmével toborzott vagy rabszolgaként
vásárolt gyermekek képzése. Az oszmanizációként is emlegetett folyamat
során ezek a fiatalok teljes átalakuláson estek keresztül, melynek követ-
kező stációjaként sokan közülük a szultánt szolgáló adminisztratív vagy

438 A Haditanács egészen pontosan Renigernek címezte azon kérdését, hogy vajon az
ifjabb Bratutti alkalmas jelölt-e. 1651. október 11., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher
Bd. 304. 1651. Prot. Reg. fol. 158r.

439 Simon Reniger Johann Rudolf Schmidnek, Konstantinápoly, 1653. július 12., ÖStA
HHStA StAbt Türkei I. Kt. 126. Kv. 2. fol. 3–4; Simon Reniger III. Ferdinándnak,
Konstantinápoly, 1654. május 2., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 126. Kv. 4. fol.
1–5.

katonai elithez csatlakoztak. Ez a fajta „transzformatív szocializáció” részben a Konstantinápolyba telepített keresztény diplomáciai missziók háztartásában is megfigyelhető. Konstantinápolyi dragománokkal foglalkozó munkájában Natalie Rothman kimutatta, hogy az európai hatalmak portai diplomáciájában sok szempontból úttörő Velence előszeretettel küldte fiait a konstantinápolyi követ házába, ahol elsajátíthatták a Köztársaság szolgálatában nélkülözhetetlen oszmán-vonatkozású ismereteket. Az elit udvartartásban zajló nevelés Rothman érvelése szerint tehát – ugyan némiképp más indítatásból – de átkerült az oszmán gyakorlatból a velenceibe is, hovatovább mintaadóvá vált más európai követi háztartások számára, ennek pedig a Habsburg példa sem mond ellent. Ennek ellenére a Rothman által feltételezett, oszmán irányból induló kultúrtranszfer tézise annyiban kétséget ébreszt, hogy az elit udvarokban zajló, olykor igen változatos formát öltő, ráadásul női és férfi pártfogoltakra elkülönülő szocializációs tendencia Európa-szerte ismert jelenség a kora újkorban. Valószínűbbnek tartom, hogy egy általános civilizációs-domesztikációs gyakorlat szükségyszerű, generációkon át öröklődő megnyilvánulásával állunk szemben a tolmács utánpótlásnevelés speciális keretei között, ami korántsem csak a velencei vagy oszmán gyakorlatra érvényes.⁴⁴⁰

440 ROTHMAN, *The Dragoman Renaissance*, 21–22, 35–36. A fennmaradt udvari rendtartások a kora újkori uralkodói és főúri udvarok társadalmi-szocializációs jelentőségét mutatják az egymást követő generációk számára. A teljesség igénye nélkül: Martin SCHEUTZ és Jakob WÜHRER, „Dienst, Pflicht, Ordnung und »gute policey«: Instruktionsbücher am Wiener Hof im 17. und 18. Jahrhundert”, in PANGERL, SCHEUTZ és WINKELBAUER, *Der Wiener Hof...*, 15–94; KOLTAI András, *Batthyány Ádám: Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén* (Győr, 2012), 21. Az európai nemesi társadalomban olyannyira kedvelt Grand Tour gyakorlata szintén azt mutatja, hogy az uralkodói rezidenciák mellett az ariszkozta udvarok is szocializációs szerepet tölthettek be. A bőséges szakirodalomból a teljesség igénye nélkül: Rosemary SWEET, Gerrit VERHOEVEN és Sarah GOLDSMITH, szerk., *Beyond Grand Tour: Northern Metropolises and Early Modern Travel Behaviour* (Routledge, 2017), 1–12; James van Horn MELTON, „The Nobility in the Bohemian and Austrian Lands”, in *The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, 2. köt., *Northern, Central and Eastern Europe*, szerk. Hamish M. SCOTT, 171–208 (Basingstoke, 2007), 196; Susanne Claudine PILS, „Identität und Kontinuität: Erziehung für den Hofdienst am Beispiel der Familie Harrach im 17. Jahrhundert”, in *Erziehung und Bildung bei Hofe: 7. Symposium der Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Celle, 23. bis 26. September 2000.*, szerk. Werner PARAVICINI és Jörg WETTLAUFER, 89–105, *Residenzforschung* 13 (Stuttgart, 2002).

A Simon Reniger által az 1650-es években kibontakoztatott képzési forma sok tekintetben hasonlított a velencei bailónál fenntartott iskolára, jóllehet a tanulók száma messze elmaradt a velenceieknél élő mintegy 12 fős társaságtól. A Habsburg megoldás abból a szempontból még inkább eltér a velencei modelltől, hogy az itt nevelt fiatalok közötti kulturális különbség sokkal nagyobb lehetett annál, mint amit a velencei tanítványok között tapasztalhattak. Ott ugyanis mindenképpen velencei kötődésű, katolikus fiatalok tanultak, bárhol születtek is a Kelet-Mediterráneumban. A Habsburg követség tanulócsoportja ezzel szemben sokkal heterogénebb közeg lehetett, hiszen a növendékeket egyszerre verbuválták a monarchia és az Oszmán Birodalom területéről, akik között a kereszténység közös nevezője ellenére is óriási kulturális szakadék tátongott. A követ háztartása számukra eltérő eredőjű, ám kétségkívül azonos célú transzformációt irányozott elő: míg a „keletiek” megismerhették a Habsburg világban dívó nyelveket, kultúrát és szokásrendet, addig a „nyugatiak” az oszmán világról szerezhettek hasonló ismereteket. A transzformatív szocializációban egyaránt részt vállaltak a felfogadott keleti tanítómesterek és a követ háztartása. Ezt sugallja a Marcantonio Mammucca della Torre tanoncéveivel kapcsolatban fennmaradt adalék, mely szerint a német nyelvet nemcsak a követ, hanem annak hűségese titkára, Georg Hausch segítségével sajátította el.⁴⁴¹

Ez a rendszer eleinte kétségkívül azt az elsődleges célt szolgálta, hogy a birodalom megfelelő létszámú és képzettségű saját tolmácsot képezzen. Embrionális szinten azonban ebben az esetben is megfigyelhető az a fajta sokrétű diplomataképzés, ami egyébként a velencei követ háza táját jellemezte. Johann Rudolf Schmid mostohafia, Maximilian Vischer reménybeli tolmácsstanoncként kerülhetett ki 1655-ben Konstantinápolyba, ám az bizonyos, hogy néhány évvel később már úgy emlegették, mint aki kifejezetten az oszmán kapcsolatokhoz szükséges ismeretek elsajátítása végett tartózkodik ott és egyfajta lehetséges utánpótlásként tekintettek rá követi vagy keleti szakértői pozícióban. Így az ifjú Vischer az első ismert személy, akit a 18–19. század diplomataképzőjében (*Orientalische Akademie*)

441 Vincenzo Giulio LODI, *L'Immortalità del cavalier Marc Antonio Mamucca della Torre, conte del Sac. Rom. Imp. consigliere attuale di guerra die sua M. Ces. etc. descritta, consecrata alla Sac. Ces. e Real Maesta di Leopoldo I* (Wien, 1701).

kiteljesedő elképzelés alapján nyelvet és diplomáciai szaktudást egyaránt közvetítő komplex képzésben részesítettek a Habsburg Monarchiában.⁴⁴²

A portai neveltetés primátusa mellett már az 1630-as években felmerült az a lehetőség, hogy a növendékek először Bécsben kapjanak alapozó képzést és csak bizonyos minimális nyelvi kompetenciák birtokában kerüljenek az oszmán fővárosba, jóllehet a terv gyakorlatba való átültetése ekkor még nem járt sikerrel.⁴⁴³ Az első arra utaló jel, hogy a tolmácstanoncok Bécsben szereztek valamiféle nyelvi ismereteket, Hans Georg Zemper nevéhez fűződik. Őt eredetileg az 1644-es Czernin-követséggel küldték ki, de rossz magaviselete és siralmas tanulmányi eredményei miatt visszahozták Konstantinápolyból és a továbbiakban Michel D'Asquier főtolmács tanította tovább a haditanácsi kancellárián.⁴⁴⁴ Néhány évvel később tanonctársa, Wogin is visszakerült Bécsbe, őt az átmenetileg Győrbe telepített Josephus Barbatius segítette a tanulmányokban.⁴⁴⁵ Ám úgy tűnik, még ekkor sem sikerült rendszerszerű képzést biztosítani Bécsben, hiszen a század derekán látzólag ad hoc módon, az éppen rendelkezésre álló lehetőségek függvényében zajlott az ifjak kiképzése felváltva Konstantinápolyban és Bécsben. Az okok között minden bizonnyal azt is számításba vehetjük, hogy a fordítói és aktív diplomáciai szerepet egyaránt ellátó, magasán kvalifikált tolmácsoknak sem kapacitásuk, sem motivációjuk nem volt mélyebben belefolyni az oktatásba. Ezt támasztja alá többek között Michel D'Asquier ódzkodása az oktatói feladatoktól, aki 1653-ban általában testi gyengeségre hivatkozva hárította át a fent említett Wogin, illetve egy frissen felvett kezdő tolmács, Marco Tarsia képzését a nála jóval öregebb, betegesebb és az aktív tolmácsszolgálatra már teljesen alkalmatlan Barbatusra.⁴⁴⁶ Valószínű azonban,

442 Johann Rudolf Schmid szakvéleménye egy, az oszmán Birodalomba küldendő követség feladatairól, s. l., s. d. [1658], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 130. Kv. 3. fol. 79–88, különösen 87v. Maximilian Vischert 1661-ben már kifejezetten olyan személyként említik, aki azért tartózkodik Reniger rezidens mellett a Portán, hogy informálódjon az oszmán ügyekkel kapcsolatban, és aki ezért a tevékenységéért évi 600 forintos – tehát egy átlagos tolmácséval megegyező – juttatásban részesül. Vö. 1661. január 12., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1661 Bd. 863. fol. 12v–13r.

443 MEIENBERGER, *Johann Rudolf Schmid...*, 95.

444 Johann Rudolf Schmid jelentése főkövetségéről, Bécs, 1651. június 8., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 123. Kv. 3. fol. 187–205, 197–198.

445 1653. december 10., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 307. 1653–1654. Prot. Exp. fol. 287r.

446 1653. decembere, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 307. 1653–1654. Prot. Exp. fol. 412v.

hogy valamennyit mégis foglalkozott legalább Woginnal. Ezt támasztja alá néhány 1653-as irat az Osztrák Állami Levéltárban őrzött török oklevelek gyűjteményében: Dámád Mehmed pasa nagyvezír (1614–1616) 1615-ben Hans Mollart haditanácsi elnöknek küldött levelének eredetije mellett egy csaknem négy évtizeddel későbbi fordítás található, melyet Wogin készített. Ennyi idő elteltével nyilván nem sok értelme lehetett egy tartalmában egyébként nem különleges irat fordításának, inkább azt tartom valószínűnek, hogy a haditanácsi kancellárián őrzött régebbi oszmán iratokat gyakorlásként kiadták a tanoncoknak, így születhetett ez a kései, Wogin-féle olasz fordítás is. Mindamelllett D’Asquier-t éppen ebben az esztendőben bízták meg a kancellária török iratainak rendezésével, így az sem kizárt, hogy néhány elkallódott fordítást ilyen módon pótoltatott.⁴⁴⁷

Rendszeres, iskolajellegű bécsi képzésről csak az 1660-as évektől beszélhetünk. Ekkor ugyanis kezdetleges formájukban már megjelentek azok a bizonyos előtanulmányokra is építő, tantermi oktatással kiegészülő képzési elvek, amelyeket több mint egy évszázaddal később Joseph von Hammer-Purgstall is megélt és részletesen felidézett emlékirataiban az *Orientalische Akademie* falai közt eltöltött tanulóévei leírása során.⁴⁴⁸ Ekkoriban az erős nyelvészvénával megáldott főtolmács, Franz Mesgnien von Meninsky ugyanis elődjével, D’Asquier-vel ellentétben határozott érdeklődést mutatott a tanítás iránt és haditanácsi feladatai ellátása mellett keleti nyelvekre kezdett tanítani a tolmácsváltásra szánt tehetséges fiatalokat. A források azonban több olyan esetről lebbentik fel a fátylat, melyek arra utalnak, hogy ez a bécsi képzési forma ugyanolyan nehézkesen indult, mint korábban a konstantinápolyi. Fentebb már szó volt róla, Meninsky, akit 1664-től már nemcsak tolmácsként, hanem „a keleti nyelvek tanáraként” (*orientalischer Sprachmeister*) említenek a Haditanácsban, több tanítványt tartott maga mellett. Ezért 1665-től külön fizetség járt neki, bár valószínű, hogy emellett a növendékek ösztöndíját is legalább részben maga vette

447 Mehmed pasa nagyvezír Hans Mollartnak, ÖStA HHStA UR Türkische Urkunden Kt. 5. 1615. sine fol.

448 Joseph von HAMMER-PURGSTALL, *Erinnerungen aus meinem Leben 1774–1852*, szerk. Karl-Maria GUTH (Berlin, 2014), 19–20. A németországi egyetemeken zajló keleti nyelvi képzések nem érintik a haditanácsi tolmácsképzést, így én sem foglalkozom velük részletesebben. Alapos áttekintést nyújt róluk egy friss tanulmány: Stefan HANSS, „Ottoman Language Learning in Early Modern Germany”, *Central European History* 54 (2021): 1–33.

fel.⁴⁴⁹ A tanoncok fölött gyakorolt kontroll erősítését szolgálhatta az a törekvése, hogy a szűkös keretek között induló képzés helyszínét megpróbálta a saját lakása mellé szervezni.⁴⁵⁰ A mostoha körülmények és Meninsky úrhatnám természete bizonyára hozzájárult a tanulók között kialakuló feszült légkörhöz. Egyik első növendéke, Giovanni Battista Podestà, a hatvanas évek feltörekvő fiatal tolmácsjelöltje olyan nehezen jött ki mesterével, hogy minden kínálkozó lehetőséget megragadott kikerülni Meninsky befolyása alól. A fiatalember kivételesen tehetséges tolmácstanonc volt és a legjobb esélyekkel bírt arra vonatkozóan, hogy Meninsky nélkül bővítsen tovább ismereteit. Rövid ideig Innsbruckba kérvényezte áthelyezését, majd Magyarországra utazott, illetve Rómában tökéletesítette nyelvtudását.⁴⁵¹ Más jelek is arra mutatnak, hogy Meninsky iskolájában nem volt minden makulátlan. Lodovico Zottini tolmácstanoncot 1666 nyarán hívták vissza Konstantinápolyból azért, hogy Meninsky mellett tanuljon tovább Bécsben. A fiatalember azonban a legkevésbé sem volt elégedett új helyzetével – a silány oktatásra és a haszontalanul elpazarolt időre panaszkodott – és már a következő év tavaszán kérvényezte visszatérését a Portára.⁴⁵² Podestà és Zottini távozását követően már csupán egyetlen növendék, Maximilian Erasmus Sattler tartott ki Meninsky tanítványai közül.⁴⁵³

Mai szemmel nézve Meninskyt a kortársai előtt közismert arroganciája és erőszakossága alapvetően alkalmatlanná tette a pedagógiai tevékenységre, ám ezen felül az is látszik, hogy a tolmácstanoncok közül sem mindenki váltotta be a hozzáfűzött reményeket és néhányan lemorzsolódtak tanulmányaik közben. Erre utalnak azok a név szerint nem említett növendékek, akiket egyszerűen egyszerűen ugyan megemlítenek a források, ám kilétük

449 1665. szeptember 16., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1665 Bd. 879. fol. 502r.

450 1665. szeptember 2. és november 16., ÖStA FHKA AHK Hofquartierbücher Prot. 59. fol. 81r, 98r.

451 [Giuseppe BRUNATI, szerk.,] *Dizionario degli uomini illustri della riviera di Salò. Considerata qual era sotto la rep. Veneta cioè formata dalle sei quadre o distretti antichi di Gargnano, Maderno, Salò, Montagna, Valtenese, e Campagna* (Milano, 1837), 112. Római tanulmánya a Sacra Congregatio de Propaganda Fide kollégiumában valósult meg Lodovico Maccari, a keleti nyelvek professzora vezetése alatt. KERÉKES, „Az első » Keleti Nyelvek Kollégiuma«...”, 101.

452 Lodovico Zottini I. Lipótnak címzett memoriáléja, s. l., s. d. [1667. április 28. előtt], ÖStA FHKA SUS RA Kt. 308. fol. 323; Lodovico Zottini Annibale Gonzaga haditanácsi elnöknek címzett memoriáléja, s. l., s. d. [1667. április 28. előtt], uo., fol. 325.

453 1668. február 4., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1668 Bd. 891. fol. 53v.

beazonosíthatatlan marad és hamar el is tűnnek az iratanyagból.⁴⁵⁴ Néhányukról azonban kiderül, hogyan kerültek ki a Haditanács látóköréből. Az imént említett Lodovico Zottini bő egy év után végleg megvált a szolgálattól, miután hiába kérvényezte visszatérését Bécsből Konstantinápolyba.⁴⁵⁵ A Meninsky-iskola akármilyen kicsiny volt tehát, nem kímélték a konfliktusok és a kudarcok. Ám hasonló nehézségekkel küzdött néhány évvel később maga Podestà is, aki számos tanulót veszített el lustaság, hanyagság vagy egyéb alkalmatlanság miatt.⁴⁵⁶ Hiba volna azonban a Habsburg tolmácsszolgálatra vonatkozó messzemenő következtetést levonni néhány ígéretes tolmácpálya korai buktatóiból. A befulladt tolmácskarrier réme más európai államok keleti diplomáciai tevékenységét is üldözte, s olyan követségeket sem kímélt, mint a rendkívül jól szervezett és anyagi forrásokban is bővelkedő velencei.⁴⁵⁷

Giovanni Battista Podestà pályájának egy eddig kevésbé ismert mozzanata arra hívja fel a figyelmet, hogy a haditanácsai tolmácsszolgálat berkeiben nagy jelentőséget tulajdonítottak az „anyanyelvi” környezetben megszerzett tapasztalatoknak. Az előbbiekből már kiderült, hogy Meninsky és egyik legelső bécsi tanítványa, Podestà együttműködésének egy éven belül vége szakadt a kettejük között gyorsan kialakuló mély és kitartó ellenszenv miatt. Ebből az időszakból, pontosabban 1667 júniusából maradt fent Podestà azon kérvénye, amelyben arra kéri a Haditanácsot, engedélyezzék Pozsonyba⁴⁵⁸ utazását tizenkét hónapra, ahol a török nyelvet szerette volna gyakorolni. A török nyelvgyakorlatok mai szemmel szokatlannak

454 Egy 1653-as kamarai feljegyzés például minden további specifikáció nélkül említ „horvát tolmácsstanoncokat” („die croatische [!] sprachknaben”), jóllehet beazonosíthatatlan, kikre gondolhattak. Ebből az időszakból görög és perai tanoncokról számolnak be név szerint is, ők voltak azok, akik a későbbiekben elvégezték a képzést, és tolmácsként helyezkedtek el a követségen. Feltételezem, de alátámasztani egyelőre nem tudom, hogy az említett horvát növendékek kiestek a képzésből, vagy a későbbiekben nem tolmácsként, hanem esetleg futárként helyezkedtek el. A jövőben a tolmácsokéhoz hasonló jelentőségű futárelrajzok pontosabb megrajzolása tisztázhatná ezt a kérdést. 1653. augusztus 18., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1653 Bd. 831. fol. 481rv.

455 Az Udvari Hadi Fizetőhivatal az Udvari Kamarának, Bécs, 1667 júliusa, ÖStA FHKA SUS RA Kt. 308. fol. 322.

456 Giovanni Battista Podestà az Udvari Kamarának, 1695. október 7., ÖStA FHKA AHK HFÖ Akten Kt. 1534. sine fol.

457 ROTHMAN, „Interpreting Dragomans”, 782.

458 ném. Pressburg, szlov. Bratislava

tűnő helyszíne akkoriban nem adott okot különösebb meglepetésre: az utazás célja Zichy István gróf, a Magyar Kamara elnöke rezidenciája volt, aki fia taníttatására maga is „született török praeceptor”⁴⁵⁹ alkalmazott és készségesnek mutatkozott befogadni a Bécsből érkező tanulni vágyót.⁴⁶⁰ A gróf példája mindazonáltal rámutat egy másik sajátos jelenségre. Az oszmán–magyar határvidéken érintett magyar arisztokrata családok között volt igény a török nyelvismeretre, ennek érdekében pedig a szép számmal gyűjtött foglyok között kerestek nyelvtanulásra és -gyakorlásra alkalmas személyt. A Zichy család szemlátomást olyannyira fontosnak tartotta ezt, hogy ily módon fiaik számára is biztosította a török nyelv magabiztos elsajátításának lehetőségét.⁴⁶¹

Podestának egyébként nem ez volt az első kísérlete, hogy Meninsky helyett mástól tanuljon. Miután a mester „valódi természetét” már megismerte és eltávolodott tőle, a fiatalember először a Portára szeretett volna eljutni. Mivel ez nem sikerült, Bécsben keresett magának másik lehetőséget és végül Nicola Illanovich személyében talált megfelelő tanárt.⁴⁶² Illanovich sorsa már önmagában figyelemreméltó és megérdemelne legalább egy

459 Az ifjabb Zichy eredetileg török születésű, kikeresztelkedett nyelvmesteréről Podestà azt is tudta, hogy szintén járatos a magyar és horvát nyelvekben. Giovanni Battista Podestà kérvénye I. Lipóthoz, s. l., s. d. [1667. június 10. előtt], ÖStA FHKA HUF Kt. 509. fol. 280; 1667. június 27., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1667 Bd. 885. fol. 380r. Mindazonáltal nem világos, pontosan melyik Zichy fiú tanáráról van szó. Talán a legfiatalabb, Ádám jöhet szóba, mert a két idősebb – Pál és István – ekkor már nem az atyai házban élt. Vö. KÁROLYI Bálint, „Zichy II. Pál árváinak iskoláztatása: Iskoláztatási stratégia a Zichy családban a 17. század második felében”, *Aetas: Történettudományi Folyóirat* 34, 2. sz. (2019): 53–64, 56. Az egyébként meglehetősen iratgazdag Zichy-levéltárban egyelőre nem találtam nyomát török praeceptornak.

460 Christoph Dorsch (Haditanács) az Udvari Kamarának, s. l., 1667. június 10., ÖStA FHKA HFU Kt. 509. fol. 282. A dokumentumot tartalmazó akta dátuma: 1667. június 27.

461 A 17. századi főnemesi udvarokban alkalmazott tanítókhöz – közöttük a női rabok nyelvtanításban betöltött szerepéhez – lásd: TAKÁTS, *Rajzok...*, 1:13–17; KOVÁCS József, „Török rabszolgák Sopronban, soproniak török rabságban a 17. század folyamán”, *Soproni Szemle* 13, 1. sz. (1959): 7–11. Podestà és Zichy István között patrónusi viszony alakulhatott ki, mert a gróf később ajánlólevelet állított ki számára. Vö. KÁROLYI Bálint, „Rejtőzködő mecénás vagy mecénatúra nélküli főúr? Adalékok a Magyar Kamara elnökének, Zichy Istvánnak mecénási tevékenységéhez”, *Magyar Könyvszemle* 137 (2021): 478–491, 481.

462 1666 szeptembere és novembere, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 329. 1665–1666. Prot. Exp. fol. 429r és 550r.

külön tanulmányt, hiszen ő az 1665–1666-os oszmán főkövetséggel érkezett Bécsbe Kara Mehmed pasa titkáráként. Itt azonban megszökött a pasától, katolizált és felajánlotta szolgálatait a Haditanácsnak, cserébe tisztos ellátást kért a Cseh Udvari Kancellárián.⁴⁶³ Úgy tűnik, az udvarnál szívesen fogadták személyét és találtak neki megfelelő feladatot – a keleti nyelvek tanáraként. Podestà 1666 őszén került hozzá, a Haditanács pedig a megváltozott helyzetre való tekintettel a tanítvány után járó díjazást nem Meninskynek, hanem Illanovichnak adta. Alighanem ez lehetett az a pont, ami végképp felbőszítette a főtölmácsot és támadásba lendült új riválisa ellen. Az egész Haditanácsot ráuszította Illanovichra, aki eleinte azt hitte, ha lemond a Meninsky által a végletekig gyűlölt Podestáról, még mentheti a bőrét. Ám a mindenható főtölmács egyáltalán nem tűrt konkurrenciát, így amikor Illanovich egy másik tanítványt – Johannes Christophorust – vett maga mellé, koholt vádakkal olyan perbe fogta, aminek következményeként előbb börtönbe juttatta, majd a városból is elűldözte a szerencsétlen Illanovichot, aki ugyan igyekezett védekezni, de végül hosszú évek kitartó küzdelme árán sem tudott megkapaszkodni Bécsben.⁴⁶⁴

Podestát azonban más fából faragták. Neki sikerült keresztülvinnie a főtölmács ellenében egy saját iskola felállítását, bár jónéhány évébe beletellett, míg valóban megvalósult a terve. A Meninsky környezetén túlmutató, már valóban iskolai keretek között zajló keleti nyelvi képzésről 1674 őszétől állnak rendelkezésre adatok. Ekkor kapott engedélyt Giovanni Battista Podestà a Bécsi Egyetemen a Keleti Nyelvek Kollégiumának nevezett intézet felállítására és később ezen, a Podestà által lefektetett alapon indult el a Habsburg Monarchia Kelet-specialistáit képző császári-királyi akadémia (*Orientalische Akademie*) 1754-ben.⁴⁶⁵ A mintát minden bizonnyal a jezsuiták által működtetett római keleti nyelvi képző központ adhatta, ahol Meninsky és Podestà is megfordult. Róma jelentőségét hangsúlyozza még az, hogy a Meninskytól szabaduló Podestà 1673-ban még azt javasolta a tolmácsképzés felfuttatásán gondolkodó Haditanácsnak, hogy minden császári tolmácsstanonc Rómában végezzen el egy alapozó kurzust, majd

463 1666 májusa, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 329. 1665–1666. Prot. Exp. fol. 239v; 1666. április 19., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 331. 1666. Prot. Reg. fol. 83v.

464 1667 januárja, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 332. 1667–1668. Prot. Exp. fol. 24r; 1671 augusztusa, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 339. 1671. Prot. Exp. fol. 460r.

465 PETRITSCH, „Die Wiener Turkologie...”, 29.

csak egy évvel később jutott arra, hogy egy a rómaihoz hasonló intézetet állítsanak fel Bécsben.⁴⁶⁶ Ráadásul az első kollégium idejéből több olyan adat maradt fent, amelyek azt igazolják, hogy Podestà folyamatosan kapcsolatban állt a római oktatókkal és szívesen hivatkozott rájuk referenciaként.⁴⁶⁷ Az újonnan felvételt nyert növendékek tehát már létező előkép alapján, egyetemi keretek között kezdhették meg a tanulást és bár a csoport összlétszáma csak lassan emelkedett, a századforduló sokat foglalkoztatott tolmácsai – Johann Adam Lachowitz, Bartholomäus Hueber vagy Henrich Christoph Schwegler – sikeres felkészítése és elhelyezkedése a haditanácsi tolmácsok között visszaigazolja a Podestà-iskola eredményeit.⁴⁶⁸

A Podestà által kiépített képzés nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy „anyanyelvi lektorok” segédkezzenek az oktatásban. A szíriai Giorgio Ridolfi di Aleppinót 1674-ben, a képzés kezdetén próbálta meg elkötelezni a kollégiuma számára, ám a remekül kvalifikált tolmácsra Konstantinápolyban is szükség volt, így ő legfeljebb alkalomszerűen adhatott leckéket.⁴⁶⁹ Mindazonáltal néhány adat arra utal, hogy Podestà igyekezett bevonni a munkába olyan, átmenetileg vagy tartósan Bécsben tartózkodó személyeket, akiknek megvolt a szükséges nyelvismerete.⁴⁷⁰ Az oszmán hódítás óta a Kelet kapujában álló császári rezidenciavárosban szemlátomást nem okozott nehézséget ilyen személyek felkutatása, hiszen már csak az élénk kereskedelmi tevékenységnek köszönhetően is sok, az Oszmán Birodalmat

466 1673 áprilisa, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 343. 1673. Prot. Exp. fol. 285v.

467 Lásd például az 1677-es év haditanácsi feljegyzéseit, például: 1677. január 22., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 351. 1677. Prot. Exp. fol. 52r. Megmaradt Podestà egy levele Peter Lambeck udvari könyvtárosnak, melyben a keleti nyelvek terén nyújtott teljesítményének elismeréséről értekezik. Ebben megemlítette arab nyelvтанárát a római jezsuita akadémián, Ludovicus Maracciust, aki állítólag még ösztöndíjat is kapott a pápától, X. Kelemen pápának is a figyelmébe ajánlotta Podestà kompetenciáit. Giovanni Battista Podestà Peter Lambecknek, Roma, 1676. november 5., ÖNB Handschriftensammlung Cod. 9716 fol. 258r.

468 KERÉKES, „Az első »Keleti Nyelvek Kollégiuma«...”, 101.

469 1674 novembere, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 345. 1674. Prot. Exp. fol. 678r.

470 Karl Teplý részletes képet fest a Bécsben tartózkodó, keleti összeköttetéssel rendelkező egyégekről, illetve a Duna túloldalán található külvárosában (Leopoldstadt) létrejött rác telepekről. A rác gyűjtőfogalom alá tartozó szerb, bolgár, görög, örmény és más balkáni csoportok leggyakrabban kereskedelmi tevékenységet folytattak, sokan közülük laza kapcsolatban álltak a Haditanáccsal, és alkalmi tolmácsként, futárként vagy kémként teljesítettek kisebb megbízásokat. Franz Mesgnien von Meninsky idejében élénk nyelvészeti vitákban is részt vettek. Vö. TEPLÝ, *Die Einführung...*, 77.

megjárt személy fordult meg a városban, nem is beszélve a Habsburgok keleti diplomáciájának szürke eminenciásairól, a hittérítőkről. E sokszínű forgatagnak köszönhetően került Podestà kapcsolatba Franciscus Episcopus és Petrus Benedik domonkos atyákkal, akik 1677-ben a perzsa sah titkos követeként vendégeskedtek a császári udvarban. Nekik egyébként egészen különleges szerepet szánt: ugyanezen év augusztusában úgy döntött, hogy egy nyilvános vizsga alkalmával demonstrálja kollégiuma addig elért eredményeit.⁴⁷¹ Gondja volt arra, hogy ide meghívja a városban tartózkodó, keleti nyelveken beszélő személyeket, így az említett szerzeteseket és a Haditanács Bécsben tartózkodó tolmácsait. A vizsgára szeptember 9-én került sor a haditanácsi kancellárián. Nem maradt fent megbízható adat arról, miként zajlott le a bemutató, az azonban bizonyos, hogy egy novemberi haditanácsi bejegyzésben Podestà szabadkozott a diákjai által elkövetett fordítási hibák miatt.⁴⁷² Úgy tűnik azonban, a Haditanács szemet hunyt a hiányosságok fölött és beleegyezett, hogy a képzés kiegészítéseként Podestà négy tanítványával – Johann Adam Lachowitz, Bartholomäus Hueber, Christian Esaid Pezelli és Heinrich Christoph Schwegler – Franz Peter Hoffmann internuncius kíséretében Konstantinápolyba utazzon és a korábban megszokott módon, helyi oktatók bevonásával a Habsburg rezidens mellett folytassák a tanulást.⁴⁷³

Az eset további érdekessége az, hogy azok az elkötelezett tolmácsok, akiket kifejezetten nyelvészeti érdeklődés hajtott és amilyen Podestà is volt, sosem szüntek meg újabb lehetőségeket keresni arra, hogy tudásukat az addig megszerzett stabil nyelvtudás birtokában is tovább bővítsék. Podestà és négy tanítványa Johann Christoph Kindsberg rezidens házában rendezkedtek be, ahol mindannyian naponta vettek nyelvórákat egy helyi hodzsától. Ez a mozzanat egyben azt sejteti, hogy a kollégium kezdeti szakaszában még maga a tanár sem volt a szükséges képességek teljes birtokában. A társaság felügyeletével megbízott Kindsberg ugyanis nemcsak a tanítványokat

471 1677. augusztus 6., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 352. 1677. Prot. Reg. fol. 488v. A domonkosok közel-keleti érintettségéhez lásd Christian Windler korábban már idézett monumentális művét a Perzsiában missziós tevékenységet folytató katolikus rendekről: WINDLER, *Missionare...*

472 1677. július 31., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 335. 1669. Prot. Exp. fol. 498rv; 1677. szeptember 9., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 352. 1677. Prot. Reg. fol. 574v.

473 1678. március 12., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 353. 1678. Prot. Exp. fol. 183v.

figyelte, hanem – sőt főként – arra volt kíváncsi, hogy vajon Podestà mennyit fejlődik. A maga részéről szemlátomást meg volt elégedve vele, jó véleményét pedig a Podestától beküldött fordításmintákkal támasztotta alá, melyekhez összehasonlításuképpen mellékelte a Janaki Porfürita által készített változatot. Ennek azért volt nagy jelentősége, mert a görög Porfürita nemcsak oszmán környezetben nevelkedett poliglott volt, hanem képzését maga a kimagaslóan tehetséges Panajótisz, a fiatalember nagybátyja irányította. Az összehasonlítás tehát mindenképp Podestának kedvezett, amikor Kindsberg azt demonstrálta, hogy fordítása hasonlóan magas nyelvi nívót képvisel.⁴⁷⁴ Bár Podestà egy év múlva hazatért, a növendékek minden jel szerint továbbra is Konstantinápolyban maradtak és továbbfejlesztették megszerzett nyelvtudásukat. Azt is fontosnak tartom megjegyezni, hogy a Haditanács tolmácsképzése Konstantinápolyban és Bécsben egyaránt törekedett a kulturális különbségek mérséklésére, hiszen a tolmácsképzésben tanulókat gyakran mozgatták e két helyszín között függetlenül attól, honnan származtak. Mindenképpen az volt tehát a cél, hogy a Habsburg tolmácsok származásuktól és előképzettségüktől függetlenül otthonosan mozogjanak mind az Oszmán Birodalom, mind a Habsburg Monarchia szociokulturális terében.

Podestà az első csoport kiképzését követően további tanítványok felvételén gondolkodott, miközben megpróbálta növelni az oktatás komplexitását, illetve a növendékek előképzettségét azáltal, hogy a bécsi egyetem aktív – jogi, filozófiai vagy teológiai – hallgatói közül válogatott jelölteket. Ám 1683-tól a Habsburg Monarchia ismét háborúban állt az Oszmán Birodalommal, így érthető módon a Haditanács figyelmét más kötötte le. Csak 1685-ben került újból napirendre a tolmácsképzés kérdése. Ekkor Podestà egy új nyelvi kollégium elindításához kérte a Haditanács beleegyezését, de még évekig kellett várni az engedélyre.⁴⁷⁵ A második kurzus 1689 elején vette kezdetét, ezúttal húsz tanuló részvételével, bár közülük csak Lucas Franz Jagelsky és Wolfgang Zacharias Cantig jutottak el végül a tolmácsi fokozatig.⁴⁷⁶ 1694-ben Podestà újabb kollégium indítását kezdeményezte, egyben amellettt érvelt, hogy a tolmácsfeladatok ellátásához nélkülözhetetlen keleti nyelvek oktatása önálló tudomány, így ennek megfelelő

474 Johann Christoph Kindsberg I. Lipótnak, Edirne, 1678. október 10., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 149. Kv. 1. fol. 160–166.

475 Kérését először 1685 júliusában regisztrálták, ám többször is meg kellett ismételnie: ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 370. 1685. Prot. Reg. fol. 395v.

476 1693 júliusa, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 391. 1693. Prot. Exp. fol. 348r.

megbecsülés és önálló katedra, tisztos fizetés illeti meg az ezzel foglalkozó professzort. Nem sokkal halálat előtt, az 1690-es évek végén még megpróbálkozott egy átfogó szervezeti reformmal az egyetemen zajló keleti nyelvi oktatással kapcsolatban, ám az Udvari Kamara kielégítőnek találta a tolmácsképzés addigi eredményeit és elvetette a fejlesztés lehetőségét.⁴⁷⁷

Meninsky és Podestà rivalizálása mindeközben már áthatotta a haditanácsi hétköznapiakat és az oktatásra is rányomta a bélyegét. Ugyanis míg Podestà a bécsi egyetemen elindította keleti nyelvi kollégiumát, Meninsky csak azért sem hagyott fel az oktatással. Az 1670-es évektől több olyan növendékről tudunk, akik valamilyen oknál fogva mégsem a Podestà-féle képzésben, hanem Meninsky mellett tanultak. 1674-ben Giovanni Battista Casanova konstantinápolyi rezidens titkára, Johann Heinrich Boringier került hozzá, aki Sattler mellett elnyerte a Podestà kiválása után betöltetlen tolmácsstanonci címet.⁴⁷⁸ Meninsky törekvése azt igazolja, hogy Bécsben egymással parhuzamosan két tolmácsképzés működött, egy csoportos jellegű az egyetemen Podestà vezetésével és egy másik, egy-egy tolmácsstanoncra korlátozódó, Meninsky mellett.⁴⁷⁹ Mindeközben nem szűnt meg egycsapásra a hagyományos, eredetileg konstantinápolyi helyszínen zajló oktatási forma sem, hiszen a már meglévő, többnyire még Reniger által az 1650–1660-as évek fordulóján felvett tanítványokon kívül – ilyenek voltak például a Cleronome-fivérek – újabbakat is fogadtak, így például Petrus Dabba di Sumaghit 1684-ben.⁴⁸⁰ A Podestà-féle egyetemi oktatás és az azzal párhuzamosan futó, Meninsky főtolmács fennhatósága alá tartozó tolmácsstanonc-intézmény voltaképpen összeért, hiszen a Haditanács szigorúan hierarchizált struktúrájában a mindenkori főtolmács döntött arról, kit érdemesít a különféle helyekről érkező jelöltek közül az udvari hivatali címnek számító, szerény fizetéssel járó tolmácsstanonci posztra. Ez tehát

477 1694 decembere, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 393. 1694. Prot. Exp. fol. 570r; 1697. július 21., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 401. 1697. Prot. Reg. fol. 311r; Giovanni Battista Podestà az Udvari Kamarának, 1695. október 7., ÖStA FHKA AHK HFÖ Akten Kt. 1534. sine fol.

478 1674 februárja, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 345. 1674. Prot. Exp. fol. 95v; 1678. november 10., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 354. 1678. Prot. Reg. fol. 551r.

479 Podestà állítása szerint Meninsky az ő szemináriumaira járó és bizonyos nyelvi jártasságot már megszerző hallgatókat csábított el tőle. Giovanni Battista Podestà az Udvari Kamarának, 1695. október 7., ÖStA FHKA AHK HFÖ Akten Kt. 1534. sine fol.

480 1684 márciusa, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 368. 1684. Prot. Exp. fol. 145r.

azt jelentette, hogy végső soron Meninsky döntött a Podestà-tanítványok állományba vételéről is. Podestà egyébként megpróbálta megkerülni ellenlábását, de nem járt sikerrel. 1679-ben, konstantinápolyi tanulmányútjuk előtt arra kérte közvetlenül a Haditanácsot, hogy növendékeinek biztosítson ösztöndíjat – tehát tulajdonképpen a tanoncok közé szeretne volna bejuttatni kiválasztottait. A kérését azzal az indokkal utasították el, hogy senki sem kerülheti meg a hivatali utat: először pályázni kellett, majd a sikeres vizsga letételét követően döntöttek a kinevezésről, a folyamatot pedig a főtolmács felügyelte.⁴⁸¹

Eközben folyamatosan bővítették az oktatási segédanyagok körét, nem utolsósorban helyben készített nyelvtani áttekintőkkel és mintaszövegekkel.⁴⁸² A bécsi udvari könyvtárban (*Hofbibliothek*) Meninsky és Podestà idejére már figyelemreméltó gyűjtemény alakult ki keleti kéziratokból, melyeket a 16. század végétől olyan kiváló filológus-könyvtárosok gyarapítottak, mint Hugo Blotius és Sebastian Tegnagel.⁴⁸³ A mindenkori udvari főtolmácsnak bizonyosan volt hozzáférése ehhez a gyűjteményhez, Michel D'Asquier jó kapcsolatot ápolt Tegnagellel, Meninsky pedig maga is dolgozott a perzsa, arab, török és héber kéziratokkal, ezt igazolja a róluk 1690-ben készített, neki tulajdonított jegyzék.⁴⁸⁴ Ebből kiderül, hogy a változatos témájú, inkább elméleti tárgyú keleti munkák mellett a könyvtárban több olyan anyagot is őriztek, melyek kifejezetten a gyakorlati tolmácmunkát segítették; a szótárak és grammatikák mellett ilyen volt például az Oszmán

481 1679. február 10., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 355. 1679. Prot. Exp. fol. 61v.

482 Lásd például Podestà kérvényét 1692-ből, melyben segédletekhez kért anyagi támogatást a Haditanácstól: 1692. november–december, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 38. 1692. Prot. Exp. fol. 497v és 525r.

483 Gustav FLÜGEL, *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der Kaiserlich-Königlichen Hofbibliothek zu Wien*, 3 köt. (Wien, 1865–1867), 3:IX–XI; Claudia RÖMER, „An Ottoman Copyist Working for Sebastian Tegnagel, Librarian at the Vienna Hofbibliothek, 1608–1636”, in *Essays on Ottoman Civilization: Proceedings of the XIth Congress of the Comité International d'Études Pré-Ottomanes et Ottomanes, Prague, 1996*, szerk. CIEPO, 331–350, Archív Orientální: Supplementa 8 (Praha, 1998); Hülya ÇELİK és Chiara PETROLINI, „Establishing an 'Orientalium linguarum Bibliotheca' in 17th-Century Vienna: Sebastian Tegnagel and the Trajectories of His Manuscripts”, *Bibliothecae.it* 10, 1. sz. (2021): 175–235.

484 Michel D'Asquier és Sebastian Tegnagel levelezésének az Osztrák Nemzeti Könyvtár gyűjteményében őrzött darabjaira Alastair Hamilton hívta fel először a figyelmet: HAMILTON, „Michel d'Asquier...”, 241. A levelek lelőhelye: ÖNB HAN Cod. 9737t, passim. Meninsky katalógusa: Daniel de NESSEL, *Catalogi Bibliothecae Caesariae Manuscriptorum, Pars VII* (Wien, 1690), 146–161.

Birodalom központi és regionális méltóságviselőinek titulaturáit tartalmazó jegyzék, mely az oszmán kancelláriai stílus elsajátításában nyújtott segítséget.⁴⁸⁵ De hasonló praktikus segítségnek számhatták azokat a valóságos dialógusokat, amelyeket korábbi tolmácsok folytattak portai méltóságokkal és a következő generáció okulására jegyezték le őket.⁴⁸⁶

Valószínű azonban, hogy ezeket az értékes köteteket nem bocsájtották korlátlanul a tanulók rendelkezésére, már csak azért sem, mert az oktatás kezdeti szakaszában főként a nyelvtani szabályokba és az alapvető szókészletbe bevezető munkákra volt szükség. Csupán néhány esetben van nyoma annak, hogy a könyvtáros kapcsolatban állt valamelyik nyelvtanulóval és átadott számára néhány kötetet. Egy 1668 tavaszán kelt levélből például kiderül, hogy Giovanni Battista Podestà még pozsonyi tartózkodása alatt is kölcsönzött néhány munkát, közöttük egy perzsa szótártat Peter Lambeck udvari könyvtárostól.⁴⁸⁷ Levelezésük tükrében azonban úgy gondolom, hogy ez a lehetőség inkább kettejük patrónus–kliens viszonyának tudható be és nem terjedt ki feltétlenül minden diákra. Podestà és Meninsky egymással vetélkedő tevékenysége alapján világosan kirajzolódik az a törekvés, hogy a képzéshez saját tankönyv- és szöveggyűjteményeket hozzanak létre, ehhez pedig maguk is készítették segédanyagokat, noha a képzés

485 Meninsky jegyzékének 39. számú tétele („Turcicus liber, continens primo canonem seu formulare titulorum, quibus utitur imperator Turcarum, cum scribit ad supremum muftium seu patriarcham religionis suae etc.”). Uo., 150. Meg kell jegyezni, hogy a haditanácsi iratanyagban is találunk hasonló munkát. Dátum és név nélküli az a Turcicában fennmaradt és az 1681-es iratokhoz sorolt kéziratos segédlet, amelyben török–olasz–latin nyelven gyűjtöttek össze szólásmondásokat, illetve fontosabb kifejezéseket. Nyilvánvalóan valamelyik tolmács munkájáról lehet szó, de a dokumentum keletkezésének körülményeit a későbbi kutatás hivatott tisztázni. ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 151. Kv. 2. fol. 67–93. Ugyanebbe a tárgykörbe tartozik egy ugyancsak datálatlan, anonim szerzőtől származó fogalomtár az Oszmán Birodalom területén használatos fontosabb kifejezésekről és méltóságnvekről. Diplomata ex fasciculo Turcorum No. 2. Ex Archivio Bellico, ÖStA KA ZSt HKR SR KzLA XV/1–55. Kt. 56. fol. 1–67.

486 A 19. században még őriztek efféle régi, 17. századi portai párbeszédeket megőrkítő szövegeket az Orientalische Akademie könyvtárában. Lásd például a DV. sorszám alatt jegyzékbe vett gyűjteményt a tolmácsok számára hasznos beszédéről: Albrecht KRAFFT, *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der k. k. orientalische Akademie zu Wien* (Wien, 1842), 193.

487 Giovanni Battista Podestà Peter Lambecknek, Pozsony, 1668. március 29., ÖNB HAN Cod. 9713 fol. 216r; Giovanni Battista Podestà Peter Lambecknek, Pozsony, 1667. augusztus 25., uo., fol. 113r.

további, eredeti keleti szövegeket igényelt. Podestà az ezirányú fejlesztést olykor egészen szokatlan módon oldotta meg. 1678-ban a konstantinápolyi szolgálati helyén elhunyt Kindsberg követ értékes hagyatékából emelt el könyveket és iratokat, 1697-ben pedig parancsot járt ki a Haditanácsnál, hogy a magyarországi háború poklából a császári katonaság kezére jutott keleti kéziratokat juttassák el az iskolája keleti könyvtárába.⁴⁸⁸ Ez utóbbi megoldás korántsem tekinthető Podestà vívmányának, hiszen már a száz évvel korábbi Habsburg–török háború idején is került törököktől zsákmányolt kézirat a császári gyűjteménybe.⁴⁸⁹ Az iratokért azonban más is versenybe szállt: Fernando Marsigli hadmérnök mintegy hétszáz kéziratot gyűjtött össze, ám ezek nagy részét a bécsi Udvari Könyvtár helyett Bolognába vitette.⁴⁹⁰

Magáról a tanulási folyamatról alig maradt fenn információ. Bár csak közvetett adatok árulkodnak a tanoncok életéről, az bizonyosan kiolvasható a forrásokból, hogy a Haditanács egyfajta egészséges versenyszellem kialakítására törekedett közöttük. A legügyesebb tanulókat kisebb-nagyobb megbízásokkal látták el és az is nyilvánvaló volt mindenki számára, hogy a legjobb teljesítményt nyújtók pályázhatnak majd tolmácsi kinevezésre. Az előmenetelüket tehát árgus szemekkel figyelték idősebb kollégáik, illetve konstantinápolyi képzésük idején a Habsburg rezidens.⁴⁹¹ A perai Francesco Navone, aki az 1645-ben került a tolmáctanoncok közé, már eleve rendelkezett a tolmácsoláshoz szükséges alapkészségekkel és a velencei követséggel kapcsolatban álló tolmácsfamilia tagjaként messzemenően integrált volt a helyi információs hálózatokban.⁴⁹² Előnyös tulajdonságai alapján nem csoda, hogy már korán kiemelkedett a többi, Habsburg felszterületről érkezett tanonc közül. Alexander Greiffenklau különösen szimpatizált vele és gyakran hívta segítségül, ha hivatalos tolmácsa, Josephus

488 1680 januárja, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 357. 1679–1681. Prot. Exp. fol. 206r; 1697 júliusa, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 397. 1696. Prot. Reg. fol. 417v.

489 A possesszori bejegyzés alapján az Udvari Könyvtárban ilyen volt például az a *Korán* és arab–török szótár, amelyet Esztergom bevétele során zsákmányoltak a keresztények 1595-ben. Vö. NESSEL, *Catalogi...*, 155.

490 FLÜGEL, *Die arabischen, persischen...*, X.

491 Haditanácsi határozat Marcantonio Mammucca della Torre rangidős tolmáctanonc tolmácsi kinevezéséről, s. l. [Bécs], 1656. szeptember 26., ÖStA FHKA SUS RA Kt. 305. fol. 137.

492 Navone felvételi kérlme 1645 decemberéből, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 292. 1645. Prot. Exp. fol. 505r.

Barbatus épp nem volt szolgálatra alkalmas állapotban.⁴⁹³ A fiatallembert később a követség vezető tolmácsa, Nikúsziosz Panajótisz mellé rendelték segédtolmácsként (*Unterdragoman*).⁴⁹⁴ A versenyeztetés markánsan megjelent a századvég iskolászerű oktatásában, sőt mindinkább átgondolt, szervezett formát öltött. Az nyilvánvaló, hogy a Podestà-féle képzésben jóval többen vettek részt, mint ahányan végül eljutottak a haditanácsi állományig. Ráadásul a tanulók egy krajcár támogatást sem kaptak a tanulási tevékenységhez, csak azután számíthattak jövedelemre, hogy bizonyították felkészültségüket és elhelyezkedtek a haditanácsi állományban először tolmácsstanoncként, majd tolmácsként. Podestà és tanítványai 1679-es konstantinápolyi tanulmányútjából egyértelműen kiderül, hogy az oktató hatásköre volt kiválasztani azokat a tanulókat, akikben a legtöbb fantáziát látta és csak őket juttatta további lehetőséghez.⁴⁹⁵

Emellett a tolmácsképzésben a 17. század második felében itt-ott felsejlik egyfajta saját hagyomány kialakulása. A Haditanács információáramlásában megszokott módon generációk adták át egymásnak a tapasztalatokat, részben szóbeli közlések révén. A tolmácsképzés hátterét kutatva olyan apró adatok irányítják rá a figyelmet erre a metódusra, mint Heinrich Julius Wogin bevonása a növendékek ellátásának megtervezésébe 1665-ben. Wogin az első igazán sikeres, „hazai” nevelésű tolmácsgenerációhoz tartozott, tehát első kézből származó információkkal tudta segíteni mind a Haditanács, mind az Udvari Kamara munkáját, ha az újonnan felvett tolmácsok életkörülményeinek kialakításáról volt szó. Walter Leslie követségével új növendéket – Lodovico Zottinit – küldtek a Portára a nyelv mélyebb elsajátítása végett. A kamarai adminisztráció alapján látható, hogy elsősorban Wogin tanácsaira számítottak arra vonatkozóan, hogy a korábbi szokások alapján miként is kell ellátni-felszerelni egy reménybeli új tolmácsot.⁴⁹⁶

A fennmaradt iratokból egyértelműen kirajzolódik az a tendencia, hogy a tolmácsállásra jelentkezőket általában levizsgáztatták, mielőtt szerződették

493 Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1646. július 29., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 117. Kv. 2. fol. 172–173.

494 CZIRÁKI, „Language Students...”, 39; Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1647. december 6., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 120. Kv. 1. fol. 209–212, 96v.

495 A költséghatékony versenyeztetéssel kapcsolatban Podestà hosszasan értekezett egy 1686-os kamarai beadványában: 1686. április 22. (az akta kelte: 1686. szeptember 3.), ÖStA FHKA AHK HFU Kt. 716-717. 1686. IX–X. fol. 61–65.

496 1665. április 30., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1665 Bd. 879. fol. 221r.

volna.⁴⁹⁷ A Haditanács belső kommunikációja alapján minden esetben látható, hogy a keleti ügyekkel foglalkozó irodában tüzetesen megvizsgálták, vajon a jelölt kellően felkészült-e, függetlenül attól, hogy saját képzésből vagy máshonnan érkezett. Ehhez természetesen szükség volt egy tapasztaltabb tolmács közreműködésére, aki ellenőrizhette a reménybeli kolléga teljesítményét. A jelek szerint a jelentkező fordításmintákat küldött be, amit azután kiértékeltek az irodán.⁴⁹⁸ Az osztrák levéltárakban még ma is felbukkan egy-egy vizsgafeladat, amelyben az oszmán szövegben való jártasságot tesztelték és egy bécsi tolmács ellenőrizte a beadott feladatokat.⁴⁹⁹ Johann Heinrich Boringer tanonc 1678-as pályázásának körülményeit röviden feljegyezték a haditanácsi protokollban, ebből legalább nagy vonalakban megismerhetjük a folyamatot. A jelentkezővel az egyik gyakorlott bécsi tolmácsnak – ebben az esetben Heinrich Julius Woginnak, aki fiatalon maga is átesett ezen a próbán – kellett törökül elbeszélgetnie, majd néhány soros fordítanivalót adott át neki olasz és más nyugati nyelvekről törökre. Az eredményt csatolták Boringer aktájához, amelyet audiencián mutattak be az uralkodónak.⁵⁰⁰ Az előkerült minták alapján felsejlik a fordítási készségek mai, komplex mérésétől eltérő metódus: az idegennyelvi írásbeli kompetenciát főként az elsődleges célnyelvre vonatkozóan mérték,

497 Érdekeség, hogy a lengyelül kiválóan beszélő Meninsky főtollmács nemcsak a keleti nyelvi jelentkezőket vizsgáztatta, hanem a lengyel, orosz és német nyelvtudás birtokában moszkovita tolmácsállásra pályázó Adam Stylát is. 1684. július 10., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 368. 1684. Prot. Exp. fol. 316v.

498 Lásd például Lucas Franz Jagelsky kérvényét, melyben próbaszöveget kért, és vizsgalehetőséget, hogy tolmácsi rangot nyerhessen. 1693 májusa, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 391. 1693. Prot. Exp. fol. 211r.

499 HERING, „Panagiotis Nikousios...”, 147. Háromévnnyi tolmácstanonci képzés bizonyágaként ilyen vizsgafeladatot küldött be például Marcantonio Mammucca della Torre 1654-ben. ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 126. Kv. 4. fol. 74. Janaki Porfürítát 1667 végén Bécsben vetették alá a vizsgának, majd 1668-ban felvették tolmácsnak. Vö. A Haditanács és a Titkos Tanács véleménye Giovanni Battista Casanova jelentéséről, s. l., s. d. [1667 tavasza], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 139. Kv. 2. fol. 256–261. Hasonló, bár a tanulási folyamat későbbi szakaszából származó mintát küldött be Johann Christoph Kindsberg Janaki Porfürítától és Giovanni Battista Podestától abból a célból, hogy demonstrálja Podestà fejlődését a már gyakorló tolmács munkájának tükrében. Vö. Johann Christoph Kindsberg I. Lipótnak, Edirne, 1678. október 10., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 149. Kv. 1. fol. 167–168, 169–170.

500 1678. szeptember 20., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 353. 1678. Prot. Exp. fol. 614v.

tehát a vizsgáztatót arról kellett meggyőzni, hogy a jelölt képes az eredeti, valamilyen nyugati nyelven született szöveg alapján megfelelő minőségű oszmán-török szöveg előállítására.

A szakma ismeretét bizonyítania kellett mindenkinek, aki tolmácsállásra vágyott, tehát még azoknak is, akik már gyakorlott szakemberként léptek szolgálatba.⁵⁰¹ 1654-ben Michel D’Asquier személyesen az uralkodónak referált arról a két, másutt kiképzett jelöltről, akiket levizsgáztatott. Paolo Golielliről és Marco Tarsiáról egyaránt lesújtó képet közölt, mert bár felvételükre égető szükség volt, tudásukat hiányosnak találta. Az volt a véleménye, hogy sem ezekre a jelöltekre, sem pedig a tolmácstanonc Woginra és Zemperre nem lehet egyelőre komolyabb feladatot bízni, ellenben ezúttal hajlandónak mutatkozott arra, hogy leckéket adjon nekik, jóllehet az oktatásból egy évvel korábban még inkább kihátrált. Az említett tanítványok valóban elmaradhattak a D’Asquier által képviselt rendkívül magas színvonaltól, ám ez még nem jelentette azt, hogy használhatatlanok lettek volna, ezt igazolja későbbi sikeres tolmácsváltozatjuk. A főtolmács szigorú bírálata mögött inkább felsejlik a saját pozícióját védelmező, kimagasló szaktudására roppant mód büszke hivatalnok attitűdje, ahogyan saját pótolhatatlanságába vetett hite is.⁵⁰²

A tolmácskarrier korai szakaszának jellemzője a velencei tolmácsképzésből ismert jelenség a kezdő tolmácsok kirendelése az oszmán diplomácia másod- vagy harmadvonalbeli helyszíneire – a velencei kereskedelmi lerakatokon vagy a flottánál –, ahol nagyobb kockázat nélkül gyakorolhatták a mesterséget.⁵⁰³ A Habsburg tolmácsképzésből is ismert hasonló gyakorlat. Itt arra találunk több példát, hogy az idősebb, tapasztaltabb tolmács maga mellé vette leendő utódját és „éles” helyzetekben vezette be a tolmácsolás és fordítás viszontagságaiba, szerencsés esetben a legközelebb a tűzhöz, tehát a Portán. Panajótisz unokaöccsét, a szintén császári szolgálatra kiszemelt Janaki Porfürítát bevonta a krétai háborút lezáró béketárgyalásokon folytatott tolmácmunkába. Ennél jobb leckét egy reménybeli tolmács sem kívánhatott magának: a Porta főtolmácsa oldalán úgyszólván az események középpontjába került egy olyan béketárgyaláson, ahol a két

501 Lásd például Josephus Barbatus véleményét Giovanni Battista Corelről. Josephus Barbatus Johann Rudolf Schmidnek, Konstantinápoly, 1644. május 12., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 117. Kv. 2. fol. 294.

502 1654. február 21., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 309. 1653–1654. Prot. Reg. fol. 193r.

503 ROTHMAN, *The Dragoman Renaissance*, 40.

évtizednél is régebben háborúzó Velencei Köztársaság és az Oszmán Birodalom tárgyalói mellett sok európai hatalom képviselője is jelen volt.⁵⁰⁴ Porfürita kisvártatva némi önállóságra is szert tett, hiszen a portai erőviszonyokat és hatalmi gócpontokat kiválóan ismerő nagybátyja Edirnébe küldte, ahol a kajmakám mellett már maga tolmácsolhatott. Panajótisz fáradozásai és unokaöccse rátermettsége meghozták a kívánt eredményt, hiszen Porfüritát 1668-ban felvették a teljes jogú tolmácsok közé.⁵⁰⁵

Hasonlóan jártak el Bécsben, ahol az aktuális feladatokhoz igazodva vetették be azokat a Bécsben tanuló növendékeket, akik már átették az alapozó képzésen. Domenicus Pius Ballez konstantinápolyi tanulóévek után került vissza a rezidenciavárosba, de hamarosan tovább kellett utazzon Győrbe, hiszen a végvidéki főkapitányságon állandó igény mutatkozott tolmács személyzetre. 1650 körül érkezett az erődvárosba az idős Josephus Barbatus, a Konstantinápolyból visszatért tolmács, aki kezdő tolmácsok tanítgatását is vállalta. Ilyen volt Ballez, aki nagyon szerény – havi 4 forint – juttatásért került Barbatus mellé segédtolmácsként (*Unterdolmetscher*), egyben csiszolhatta mellette hiányos nyelvtudását.⁵⁰⁶ Ennél egyértelműbb utalás a Meninsky-féle tolmácsképzéshez kötődik. A főtolmács egyik ígéretes tanítványa, Maximilian Erasmus Sattler 1668-ban hároméves képzést követően írásbeli munkák fordítására kapott felhatalmazást. A Meninskynek és Sattlernek ekkor kiutalt pénzbeli juttatások tükrében világos, hogy a növendék külön javadalmazott fordítói munkáját világosan megkülönböztették a tanulói illetményétől.⁵⁰⁷

Függetlenül attól, hogy saját nevelésű tolmácsstanoncról vagy már kiképzett tolmács felvételéről volt szó, mindenképpen jellemző volt tehát az a szituáció, hogy a kiszemelt új tolmácsot először apróbb feladatokkal bízták meg. Ezek az alkalmoszerű tolmácsolási feladatok felkészült tolmácsok esetében külön jelentőséget kaptak, hiszen ők többnyire ismeretlenül léptek fel, tehát a megbízó alapvető érdeke volt, hogy lehetősége legyen kipróbálni a jelöltet. A Habsburg keleti diplomácia szakértői rendre kiértékeltek az

504 HERING, „Panagiotis Nikousios...”, 166.

505 Janaki Porfürita szupplikációja, s. l., s. d. [1668], ÖStA FHKA SUS RA Kt. 308. fol. 315.

506 1652. március 2., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 303. 1651–1652. Prot. Exp. fol. 73v.

507 Sattler évi 300 rajnai forintot kapott fordítói munkájáért, míg a tanoncokra fordítható – és a nyelvmesternek kiutalt – összeg 250 rajnai forint volt. 1668. február 4., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1668 Bd. 891. fol. 53v.

illető teljesítményét és ha meg voltak elégedve a munkájával, újabb megbízásokat, hovatovább tartós császári szolgálatot ajánlottak neki. Nikúsziosz Panajótisz, Janaki Porfürita, Paolo Golielli bizonyíthatóan átestek efféle próbán.⁵⁰⁸ Giovanni Battista Corel esetében némiképp sajátos körülmények között került sor a próbaidő teljesítésére. 1644-ben Alexander Greiffenklau rezidens abból a célból vette maga mellé, hogy besegítsen a kiérdemesült követségi tolmácsnak, Josephus Barbatusnak (Corel harminc év körül járt akkor, Barbatus hetven is elmúlt). Greiffenklau elégedetten jelentette az új tolmács eredményességét, aki rendszeresen korrigálta Barbatust a fordítás-tolmácsolás során.⁵⁰⁹

Gyakran találkozunk azzal a jelenséggel, hogy a próbaidő akár a tolmács szerződését követő hosszabb-rövidebb időszakra is kiterjedhetett. Starzer 1610 óta dolgozott első tolmácsával, Giovanni Paolo Damianival, akit 1611 őszén szerződtetett a Haditanács. Kiutalt fizetéséből azonban jól látszik, hogy csupán azután kapott tisztos bért, hogy néhány hónapon keresztül hűségesen szolgált és a rezidens visszaigazolta megfelelő teljesítményét.⁵¹⁰ De az sem volt ismeretlen a korban, hogy a császári tolmácsok közé került, így teljes jogkörrel felruházott személyt egy ideig próbaidőn tartották. Ezekben az esetekben az átmeneti állapotról a tolmácsok fizetése árulkodik. Ez még az olyan kimagaslóan tehetséges jelöltekkel is előfordult, mint amilyen Marcantonio Mammucca della Torre volt. 1656 szeptemberében ugyan megkapta a vágyott tolmácsi kinevezést és az „interprete” címet, ám fizetése továbbra sem különbözött korábbi, tolmácsstanonci jussától. Az emelést annak függvényében helyezte kilátásba a Haditanács, hogy megfelelően teljesít-e majd a poszton.⁵¹¹

508 1645. augusztus 2., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 293. 1645. Prot. Reg. fol. 255r; 1654. január 1., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 310. 1654. Prot. Reg. fol. 1r; 1667. június 10., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 333. 1667. Prot. Reg. fol. 105r.

509 Hermann Czernin III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1644. március 28., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 118. Kv. 3. fol. 118–128, 121; Alexander Greiffenklau az Udvari Kamarának, Konstantinápoly, 1646. július 29., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 119. Kv. 2. fol. 172–173. Golielli 1654-ben érkezett egyelőre ismeretlen helyről Bécsbe, ahol „auf die prob”, vagyis próbaidőre szerződtek. 1654. január 15., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1654 Bd. 835. fol. 16r.

510 Hans Mollart haditanácsi elnök Michael Starzernek, Bécs, 1612. június 9., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 94. Kv. 2. fol. 116–119.

511 Haditanácsi határozat Marcantonio Mammucca della Torre rangidős tolmácsstanonc tolmácsi kinevezéséről, s. I. [Bécs], 1656. szeptember 26., ÖStA FHKA SUS RA Kt. 305. fol. 137.

6. Karrier

A tolmácsok feladatait leíró és az alkalmas jelentkezők felkutatását és kiképzését érintő levéltári anyagnak köszönhetően legtöbbjük esetében teljes pályakép bontakozik ki. Az egyes életutakat összevetve megmutatkozott jó néhány olyan közös vonás, amelyek alapján felállíthattam a tipikus tolmácskarrier modelljét. Mindeközben megbizonyosodtam afelől, hogy a Haditanács 17. századi személyi politikájában a tolmácsokat tekintve egyre inkább teret nyert a normaalkotó és normakövető eljárás mód. Bizonyára a tizenöt éves háború erős destabilizációs hatása, majd 1606 után a Habsburg–oszmán viszony újrendezésének bizonytalansága is hozzájárult ahhoz, hogy a századelő tolmácspályája még sokkal kevésbé tűnik szabályozottnak, mint a századvégiek. A két birodalom egyensúlyi helyzete és a diplomáciai megoldások előtérbe kerülése nyilvánvalóan nagyobb teret engedett a kifinomultabb megoldásoknak és a professzionalizációnak. Emellett feltűnik még egy további sajátos körülmény, jelesül az, hogy a pályafutás mérföldköveinek kialakításában erélyes tolmácssegénységek működtek közre, tehát a hivatalnokok maguk is formálták a tolmácsszerepet és az azzal összefonódó karrierutat.

6.1. Felvétel a Haditanácsba

Az előző fejezetben bemutatott valamennyi esetben kirajzolódik néhány olyan általános kritérium, amelyek megvilágítják az új tolmács felvételekor alkalmazott válogatási szempontokat a Haditanácsban. A Habsburg diplomáciai szolgálatban megkövetelt kompetenciákra később még kitérek, abban azonban több követ véleménye alapján máris biztosak lehetünk, hogy az alkalmas jelöltek köre nem volt túlságosan széles. Általában jellemző Hermann Czernin 1645-ös elemzése, amelyben egy általa felfedezett reménybeli új tolmács felvétele mellett érvelve hangsúlyozta, nem csekély energiákat emésztett fel az illető felkutatása és alig hiszi, hogy képes

lenne másikat találni helyette. Az említett jelölt – Giovanni Battista Corel – tulajdonságait bemutatva kiemelte elfogadható íráskészségét törökül, ám azt sem titkolta el, hogy ez további csiszolásra vár majd a szolgálatban. Emellett jó megjelenésű fiatalembernek írta le a tolmácsot, ami határozottan a haditanácsi preferenciák közé számított, hiszen a tolmácsnak – ahogyan a követnek is – külsejével is a képviselt uralkodó méltóságát kellett sugároznia. A külső-belső tulajdonságok mérlegelése alapján tehát Czernin egy alapvetően jó képességekkel rendelkező, ám néhány ponton fejlesztésre szoruló jelöltet mutatott be a Haditanácsnak. Corel további sorsa jól példázta azt a bizonytalanságot, amit ez a kompromisszumokra épülő rendszer magában hordozott: a tolmács a biztató kezdet után végül több súlyos hibát ejtett Konstantinápolyban, majd végleg elhagyta a Habsburg szolgálatot.⁵¹²

Bár mindig volt igény képzett szakemberre és nehéz volt jó tolmácsot találni, a teljes jogkörrel felruházott tolmácsállást nem adták könnyen az udvarnál. Általában hosszú hónapok, nem ritkán évek teltek el addig, míg a jelölt a kezébe vehette tolmácsi kinevezését sokszor még abban az esetben is, ha már kész tolmácsot vettek fel. Ezt nem utolsó sorban a haditanácsi ügymenet viszonylagos lassúsága okozta, hiszen a 17. században kialakult egy adminisztratív gyakorlat a szolgálatba lépés menetére vonatkozóan, mely lépésről lépésre szabályozta az eljárást. A procedúra elengedhetetlen eleme volt a felvételi kérelem benyújtása, mely egyaránt kötelező volt a saját képzésből érkező vagy máshonnan szerződtetett, képzett jelentkezők számára. A haditanácsi iroda mára már szétszóródott irathagyatékában még mindig szép számmal találunk efféle pályázatokat – ezek tulajdonképpen a reménybeli tolmácsok kérvényei a császárnak címezve, melyben képességeikről vallanak, illetve esetenként arról, hogy hol, mennyi ideje és milyen körülmények között dolgoztak addig a Habsburgoknak.⁵¹³ A beadványhoz hozzátartozott a keleti diplomácia aktív résztvevőjétől – általában a verbuváló személytől, leggyakrabban a konstantinápolyi Habsburg rezidenstől

512 Hermann Czernin jelentésének töredéke, s. l., s. d. [1645], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 118. Kv. 1. fol. 602.

513 Többek között lásd: Giovanni Paolo Damiani felvételi kérvénye, Konstantinápoly, 1611. július 3., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 93. Kv. 3. fol. 71; Giovanni Battista Corel felvételi kérvénye, s. l., s. d. [Konstantinápoly, 1645], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 119. Kv. 1. fol. 482; Marcantonio Mammucca della Torre felvételi kérelme, s. l., s. d. [1654 tavasza], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 136. Kv. 4. fol. 73–74.

vagy egy bécsi haditanácsostól – származó ajánlás.⁵¹⁴ A pályázatokat a Haditanácsban bírálták el a Habsburgok keleti diplomáciájában tevékenykedő szakértők, tehát tanácsosok és tolmácsok szakvéleményei alapján. A legfelsőbb döntéshozói fórumon, az uralkodó és a titkos tanácsosok részvételével zajló tanácskozáson jellemzően a Haditanácsban kialakított álláspontot támogatták, tehát a felterjesztés alapján rendszerint jóváhagyták az ajánlott tolmács felvételét. A jelentkező számára kedvező döntés esetén a haditanácsi kancellária kiállította az uralkodó által is szignált kinevező iratot. Ez a dokumentumtípus általában csak másolati formában maradt fent, sőt még így is ritkaságnak számít. Mindenesetre kiolvashatók belőlük az alkalmazás legfontosabb körülményei, így például a szolgálat helye vagy az érte járó fizetség. A kinevező irat rögzíti a tényt, hogy az illető hivatalosan is udvari szolgálatba lépett, a továbbiakban pedig jogosult a „keleti nyelvek tolmácsa” titulusra. Ha a kinevező irat nem maradt meg, kapaszkodót jelentenek a Haditanács és a kifizetésekben illetékes Udvari Kamara lajstromkönyvei, melyek többnyire pontosan rögzítették a tolmács belépését a haditanácsi alkalmazottak közé, hiszen nem volt mellékes kérdés, milyen dátummal kezdődően kell kiutalni a fizetéseket. Szinte minden tolmács esetében rendelkezésre áll e két információforrás – kinevezés vagy a kinevezést regisztráló protokollum – legalább egyike, így segítségükkel többnyire pontosan meg lehet állapítani a hivatalbalépés kezdetét.⁵¹⁵

A Habsburg urdvartartásban (*Hofstaat*) megszokott gyakorlat szerint a tolmács szerződtesésének a kinevezés mellett elengedhetetlen feltétele volt ünnepélyes felesketése. Az eskü két legfontosabb eleme a jelölt hűségére vonatkozott egyfelől a kereszténység és a római anyaszentegyház, másfelől

514 Lásd például Michael Starzer és Andrea Negrone ajánlását Giovanni Paolo Damiani számára. Hans Mollart Michael Starzernek, Bécs, 1613. június 20., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 96. Kv. 1. fol. 163–164.

515 Itt csupán néhány példát van mód kiemelni: Hans Mollart haditanácsi elnök által ellenjegyzett kinevező irat Giovanni Paolo Damiani számára, fogalmazvány, Bécs, 1611. szeptember 23., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 93. fol. 77; Michael Starzer Hans Mollartnak, Konstantinápoly, 1612. január 23–30., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 94. Kv. 1. fol. 35. Damiani állományba vétele rendhagyó módon éppen nem került be sem a haditanácsi, sem a kamarai lajstromba. Szintügy szélsőséggnek tekinthető Andrea Negrone esete, akiről csupán egy haditanácsi bejegyzés alapján tudható, hogy 1598. szeptember 1-je óta szolgált keleti tolmácsként egy meg nem nevezett főherceg – legvalószínűbben Mátyás főherceg – ajánlására. 1599. április 21. (1598. szeptember 1-jei felvételéről), ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. Prag 1599 Bd. 522. fol. 136v.

az uralkodó iránt. Az eskütétel helye a kívánalmaknak megfelelően a Haditanács volt, ám tulajdonképpen bárhol sort keríthettek rá, ahogyan a szűkség megkívánta. Konstantinápolyi szolgálatba lépés esetén az esküt az ott szolgálatot teljesítő Habsburg követ előtt tették le, de a császári hatalmat képviselő személy mellett többnyire jelen volt az egyházi autoritást megtestesítő pap is, általában a Habsburgokkal érdekszövetségben tevékenykedő ferences szerzetesrend egy konstantinápolyi képviselője.⁵¹⁶ Az udvari alkalmazottak körében jellemző gyakorlat alapján az eskü letételével egyidejűleg a frissen szolgálatba lépő tolmács jogosulttá vált az udvaronc (*Hofdiener*) titulus használatára vagyis a Habsburg udvartartás részévé vált. Ezzel betagozódtott az udvari hierarchiába a közvetlen felettes szervnek tekinthető Haditanácson keresztül.⁵¹⁷ A bizalmat és presztízst, továbbá magasabb jövedelmet és bizonyos előjogokat is jelentő címet nem kaphatta meg akárki, a jelölt megkérdőjelezhetetlen hűségét mindenképpen igazolni kellett. Ez különösen az udvari társadalmi hálózatok megszokott hatókörén kívül eső szultáni székhelyen szerződött tolmácsok esetében okozott gondot, akik ráadásul általában nem a császár alattvalói voltak. Az ő esetükben nem is igazolható minden esetben, hogy Hofdiener-titlust kaptak volna. A kevesek közé tartozott az egyébként kiválóan dolgozó, ám idegen származású Giovanni Paolo Damiani, de – mint alább még kitérek rá – ő a tolmácsfeladatok ellátása mellett egyéb, jelentősebb funkciót is kapott. Azonban nehéz lenne vitatni, mekkora erőfeszítésbe került Michael Starzernek, hogy meggyőzze Hans Mollart haditanácsi elnököt a tolmács megbízhatóságáról. Tulajdonképpen kezességet vállalt érte, de leszögezte, ha bármiben is fogyatkozást találna beosztottjánál a jövőben, azonnal megszabadul tőle. A század második feléből már nagyobb arányban fordulnak elő konstantinápolyi tolmácsok, akik udvaroncként integrálódtak a távoli Bécs társadalmába. A legmeggyőzőbb példa Marcantonio Mammucca della Torre, aki meglehetősen problematikus személyisége ellenére került be I. Lipót udvartartásába, sőt felküzdötte magát a birodalmi hivatalnokelit magasabb régióiba. Felemelkedése végső mementójaként temetkezése ad számot e páratlan karrieréről: feleségével együtt a bencések bécsi templomában (*Schottenkirche*), a magasabb rendű udvaroncok kedvelt temetkezési helyén

516 Michael Starzer Hans Mollartnak, Konstantinápoly, 1612. január 23–30., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 94. Kv. 1. fol. 27–46, 35.

517 HOCHEDLINGER, MAŤA és WINKELBAUER, *Verwaltungsgeschichte...*, 1:151.

helyezték örök nyugalomra, ahol Johann Rudolf Schmid neves haditanácsos is nyugodott.⁵¹⁸

Ha minden a megszokott mederben zajlott, az esküre a kinevezést követően vagy azzal egy időben került sor, de semmiképp sem azelőtt, hogy a Haditanács áldását adta volna az új tolmács felvételére. Egy-egy ritka kivétel azonban azt támasztja alá, hogy szorongató tolmácshiány esetén mégis el lehetett térni az előírt ügymenettől. Michael Starzer – talán afölötti mérgében, hogy kiváló tolmácsát, Giovanni Paolo Damianit rendszeresen elszólították mellőle a bécsi Haditanácsban kapott megbízatások – sebtében szerzett új segítséget magának a fiatal Giovanni Francesco Milli személyében és haladéktalanul fel is eskette Mátyás császár hűségére, döntéséhez pedig szemlátomást csak utólag kérte a Haditanács beleegyezését. Tették nem lett további következménye már csak azért sem, mert Milli nem sokkal ezután meghalt.⁵¹⁹ Portai tolmácsok esetében feltűnik még egy másik szimbolikus aktus, ami a frissen felvett személyt a konstantinápolyi delegáció teljes jogú tagjává avatta: az új tolmácsot bemutaták a dívánban a nagyvezírnek, aki szemügyre vette az illetőt és szerencsés esetben áldását adta a választásra. Mivel a tolmács köldökszinórként kötötte össze a császári diplomáciát az oszmán kormányzati központtal, ez a procedúra bizonyára túlmutatott az egyszerű formalitáson, hiszen a tolmács tevékenységének helyszínei között a nagyvezír udvartartása előkelő helyet foglalt el. A portai diplomácia túlfűtött légkörében egyáltalán nem volt mellékes, hogy a szultáni kormányzat első embere szimpátiával tekint-e a követségek tolmácsaira vagy elutasítóan viselkedik velük szemben.⁵²⁰

518 Michael Starzer Hans Mollartnak, Konstantinápoly, 1612. december 7., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 95. Kv. 2. fol. 65–79. Damianit fel is vették viszszaellenőzőleg, 1612. november 1-jével udvari tolmácsnak. Uralkodói dekrétum piszkozata az Udvari Haditanácsnak, s. l., 1613. április 28., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 96. Kv. 1. fol. 27; Hans Mollart Michael Starzernek, Bécs, 1613. június 20., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 96. Kv. 1. fol. 163–164; Marcantonio Mammucca della Torre és leszármazottai birodalmi grófi címre emelése, Bécs, 1716. november 6., ÖStA FHKA SUS Familienarchiv M 24 (Mammucca) fol. 5; ROTHMAN, *The Dragoman Renaissance*, 241.

519 Michael Starzer II. Mátyásnak, Konstantinápoly, 1615. augusztus 22., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 100. Kv. 2. fol. 75–80.

520 Alexander Greiffenklau Heinrich Schlicknek, Extrakt, Konstantinápoly, 1645. június 1., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 118. Kv. 3. fol. 234.

6.2. Hivatali hierarchia

A Haditanácsban szerződötetett tolmácsok világos hierarchiába rendeződtek. A tolmácsállomány legalsóbb szintjén a tolmácstanoncok álltak (*Sprachknaben*), akik tulajdonképpen a tolmácsállások várományosainak tekinthetők és ugyanúgy pályáztak, majd esküdtek fel az uralkodóra, mint a kívülről érkező képzett tolmácsok – az imént említett Milli is voltaképpen tanonci státuszban került Starzer mellé. A tanoncság tehát már egyértelműen hivatali címnek minősült, a Habsburg tolmácsképzés fejlődésével pedig derekasan meg kellett küzdeni a bekerülésért. Az előző fejezetből már kiderült, hogy a 17. század második felére rögzült és folyamatosan bővült a saját tolmácsok képzésének rendszere a Haditanácsban, ezzel együtt a minőségi válogatás is lehetővé vált a jelentkezők között. Erős, szakmai alapú szelekció jeleit mutatja Podestà nyelviskolája az 1670-es évektől, itt ugyanis általánossá vált a gyakorlat, hogy a gyakran húsz főig feltöltött keleti nyelvi szemináriumok legjobbait – általában két-három főt – vették csak fel tolmácstanoncnak. Szintén elhangzott, a Sprachknabe-titulust akár hosszú éveken keresztül viselték a jelöltek annak ellenére, hogy az idő előrehaladtával már nemcsak tanultak, hanem önállóan kisebb tolmácsolási és fordítási feladatokat is elláttak. Néhány esetben a terminológia szintjén is megkülönböztették a tolmácstanonc és a teljes jogú tolmács közé sorolt funkcionáriusokat, akiket egyfajta segédtolmácsként (*Unterdolmetscher*) alkalmaztak.⁵²¹ A keleti nyelvek tolmácsa (*Interprete/ „türkisch Dolmetsch”/Dolmetscher für orientalische Sprachen*) címet csak azok érhatték el, akik hitelt érdemlően bizonyították alkalmasságukat a Haditanácsban, illetve felvételükhöz hozzájárult az Udvara Kamara. A következő fejezetben részletesebben lesz szó a tolmácmunka finanszírozásáról, de azt már ezen a ponton fontosnak tartom kiemelni, hogy a létszám a rendelkezésre álló pénzügyi források miatt korlátozott volt. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a tolmácsállományba kerülés lehetőségét általában az is befolyásolta, volt-e éppen szabad hely.

A bécsi Haditanács hatókörébe tartozó tolmácsok elméletileg az uralkodói székhelyen működő irodán dolgoztak, valójában azonban – ezt is láttuk már – sokszor voltak úton, nem beszélve a Haditanácsból Győrbe

521 Lásd például Domenicus Pius Ballez segédtolmácsi kinevezését Josephus Barbatus győri tolmácskodása idején: 1652. március 2., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 303. 1651–1652. Prot. Exp. fol. 73v. Hasonló gyakornoki pozícióra küldték oda ugyanekkor Heinrich Julius Wogint: 1652. október 23., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 306. 1652. Prot. Reg. sine fol.

vagy Komáromba delegált tolmácsokról. A „hétköznapi” tolmácsok között azonban bizonyos fogalmi különbségek fedezhetők fel. A háború idején a hadjáratok mellé kivezényelt tolmácsok elnevezése megváltozott, tábori tolmácsként (*Felddolmetscher*) határozták meg őket, a kockázatos szolgálati körülmények miatt pedig kiemelt juttatásban részesültek.⁵²² Egy másik sajátos csoport a tolmácsok között az egyébként ugyanúgy haditanácsi fennhatóság alá tartozó konstantinápolyi dragománok közül emelkedett ki. A rezidens követ mellett eredetileg egyetlen tolmácsot foglalkoztattak, akit a követ „házi tolmácsának” (*Hausdolmetscher*) neveztek. A század utolsó harmadában megnőtt a konstantinápolyi kirendeltségen szolgálatot teljesítő dragománok és tolmácstanoncok száma, ennek következtében egyfajta hierarchia alakult ki közöttük, melynek élén ő, az első tolmács állt.⁵²³ A tolmácsok rangsorolása nem volt előzmény nélküli jelenség a Habsburgok konstantinápolyi diplomáciai tevékenységében. Különösen a nagyobb követségek jelenléte, illetve komplexebb ügyek tárgyalása idején figyelhető meg a csekély létszámú tolmácsállomány kiegészítése. Tipikus példa Hermann Czernin 1616–1617-es konstantinápolyi főkövetsége, amelyhez két tolmácsot rendeltek. Az egyikük a rutinos, kiválóan képzett Giovanni Paolo Damiani volt, mellette azonban egy másik, alig ismert nyelvi segítő szerepel, a neve alapján talán görög származású Ambrosius Sochrachiera, akit a folyamatban lévő küldetés során vettek fel Konstantinápolyban. Sochrachierát alig-alig nevesítik a fennmaradt források, így csak keveset tudhatunk meg róla. Annyit azonban a meglehetősen szűkös híradások is elárulnak, hogy Damianinhoz képest alacsonyabb beosztásban szolgált, egyfajta helyettesként, akit a követség tagjai „kis tolmácsként” (*kleiner Dragoman*) emlegettek.⁵²⁴ Ez az osztályozás egyébként nagyon emlékeztet a velencei követségen jellemzőre,

522 Az 1663–1664 és az 1683–1699 közötti Habsburg–oszmán háborúk idején Bécsből frontszolgálatra rendelt tolmácsokról van szó: Giuseppe d’Azzaria, Johann Heinrich Boringier, Pantaleone Cleronome, Martin Coloczin, Petrus Dabba di Sumaghi, Bartholomäus Hueber, Johann Adam Lachowitz, Marcantonio Mammucca della Torre, Heinrich Christoph Schwegler, Michael Tallman, Aloisius Wolde.

523 A konstantinápolyi rezidensek tolmácsait lásd a mellékletek között. Klasszikus példa a *Hausdolmetscher* posztjára Nikúsziosz Panajótisz 1649 és 1665 között Simon Reniger rezidensi periódusa idején, de később így emelkedett ki például Giorgio Cleronome korábbi tolmácstanonc és segédtolmács a konstantinápolyi kollégái közül. 1680. november 5., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1680 Bd. 939. fol. 340v.

524 Giovanni Paolo Damiani vallomása Hermann Czernin követségének kivizsgálásában, Prága, 1617. december 5., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 106. Kv.

bár az a Habsburgokénál jóval kiforrottabb formában, nagyobb létszámmal valósult meg komplex feladatmegosztást feltételezve.⁵²⁵

Több tolmács egyidejű alkalmazását sürgette a konstantinápolyi kirendeltségen a 17. század második felének intenzív portai politikája. A Habsburg diplomáciát elsősorban érintő nagy nyugati hadjáratok esetén a szultáni udvar mozgásba lendült, ráadásul nem volt ritka jelenség, hogy a nagyvezír és a szultán külön útvonalat választott, esetleg egymástól távol eső hadállásokban tartózkodott, ezáltal pedig lényegében kettévált az oszmán uralmi centrum. A Habsburg diplomáciának elemi érdeke volt, hogy közel maradjon a tűzhöz, így állandó képviselője, a portai rezidens is kénytelen volt megosztani figyelmét az egyes helyszínek között. A tolmácsfeladatok között már szóba került az a gyakorlat, ahogyan a Habsburgok portai diplomáciája a tolmácsok mozgatásával igyekezett minél szélesebb információs bázisra építeni a stratégiáját. Ebből a szempontból különösen sok megpróbáltatást tartogatott Simon Reniger szolgálati ideje, aki az 1656 után kialakuló erdélyi válság és az 1663–1664-es Habsburg–török háború forgatagában többször is helyváltoztatásra kényszerült, méghozzá meglehetősen drámai körülmények között. Mivel az ő esetében is külön mozgott a nagyvezír és a szultán, nem kerülhette el, hogy megossza figyelmét az egyes hatalmi csoportok között. Jellemzően saját nevelésű fiatal tolmácsát – a konstantinápolyi Habsburg tolmácstanoncképzés egyik sikeres növendékét –, Marcantonio Mammucca della Torrét tartotta maga mellett a tolmácsfeladatok ellátására, míg a nagy tapasztalattal rendelkező, teljesen önálló Nikúsziosz Panajótisz első tolmácsot küldte a tőle távol eső tárgyalási helyszínekre és levélben, illetve hírvivők útján tartották a kapcsolatot.⁵²⁶ Amennyiben mind elhagyták Konstantinápolyt, feltétlenül szükség volt olyan kapcsolattartó – leginkább egy tolmácstanonc vagy titkár – hátrahagyására a városban, aki naprakész információkkal szolgálhatott az ottani fejleményekről.⁵²⁷

3. fol. 68–71; Ambrosius Sochrachiera vallomása, Prága, 1617. december 9., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 106. Kv. 3. fol. 73–80.

525 A főtolmács (*dragomanno grande*) kifejezetten a portai tárgyalásokra koncentrált, míg az altolmács (*dragomanno piccolo* vagy *protogero delle navi*) kifejezetten a tengeri kereskedelemmel kapcsolatos ügyeket vitte. Vö. SPEELMAN-ÖZKAN és SPEELMAN, „I Dragomanni”, 54.

526 Simon Reniger III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1657. január 2., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 128. Kv. 3. fol. 1–2; Simon Reniger III. Ferdinándnal, Edirne, 1658. január 6., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 129. Kv. 1. fol. 1–27.

527 Kivonat Maximilian Vischer leveléből Johann Rudolf Schmidnek, Konstantinápoly, s. d. [1658], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 129. Kv. 1. fol. 108; Johann

Akár kívülről érkező, felkészült tolmácsként, akár a tolmácstanoncok közül került be valaki a teljes jogkörrel felruházott tolmácsok közé, a hivatali előmenetel lehetősége többségüknek ezzel le is zárult. Néhányuknak azonban sikerült kitágítani a tolmács-szerep nyújtotta kereteket. A teljes jogú tolmácsok közül kiemelkedett a bécsi főtollmács (*Hauptdolmetscher/Oberdolmetscher*), aki a Haditanács állományának rangidős tolmácsa volt. A tisztség előzményeiről egyelőre keveset tudunk, de annyi bizonyos, hogy a titulust elsőként Michel D'Asquier viselte 1625-től kezdve, őt pedig Franz Mesgnien von Meninsky, majd Marcantonio Mammucca della Torre követte.⁵²⁸ A főtollmács kiemelt szerepe abból is jól látszik, hogy olyan bizalmas információkhoz is hozzáférhetett, amelyek egy átlagos tolmács számára nem álltak rendelkezésre. Jelenleg úgy tűnik, hogy a 17. században az adott tolmács személyisége, érdeklődése, kapcsolathálója és befolyási kapacitása töltötte meg tartalommal ezt a funkciót,⁵²⁹ jóllehet mindhármójuk közül kiemelkedik D'Asquier alakja. Róla tudjuk, hogy intelligenciája és kimagasló nyelvtudása mellett a korábbi tolmácsokhoz képest sokkal mélyebben folyt bele az udvari frakcióharcokba, különösen a Haditanácsban. Évtizedeken át kitartó szövetségeseivel, a szintén tekintélyes haditanácsai szereplő Johann Rudolf Schmiddel együtt olyan erőteret sikerült kialakítaniuk, amely tulajdonképpen nélkülözhetelenné tette mindkettejüket az oszmán ügyekkel kapcsolatos kérdésekben. Kettejük hatóköre az apró-cseprő végvidéki problémáktól egészen az államközi békéig terjedt. A Haditanácson belül megnövekedett súlya, tekintélye, illetve az egyre gyarapodó tolmácsszemélyzet miatt a tolmács-funkció szerves fejlődési fázisának tűnik az,

Rudolf Schmid feljegyzése a rezidensnek küldött pénzokról, s. l. [Bécs], 1658. március 16., uo., fol. 228.

528 KEREKES, „A császári tolmácsok...”, 1199–1200; HAMILTON, „Michel d'Asquier...”, 237; Marcantonio Mammucca della Torre főtollmácsi kinevezésének referátuma 1698 novemberéből, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 403. 1698. Prot. Exp. fol. 753r. 1699 őszén már biztosan főtollmácsként említik, vö. 1699. október 5., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1699 Bd. 1017. fol. 531v.

529 A főtollmács érdeklődési köréből származó jellegzetes feladatkörökre utal egy meg nem valósult főtollmácsi pályázat: 1695-ben Giovanni Battista Podestà szeretne volna követni a súlyos beteg Meninskyt a tisztségben, de köztudott volt, hogy Marcantonio Mammucca della Torre is hasonló babérokra tör. Podestà úgy érvelt saját maga mellett, hogy a főtollmácsi pozíciót összekötötte volna a keleti nyelvek professzúrájával az egyetemen, amire rajta kívül nyilvánvalóan senki sem volt alkalmas. Giovanni Battista Podestà az Udvari Kamarának, 1695. október 7., ÖStA FHKA AHK HFŐ Akten Kt. 1534. sine fol.

hogy D'Asquier kiemelt pozíciója konkrét formát öltött a haditanácsi hierarchiában. A főtolmácsi cím jelentősége a titulárúban és a jól körülhatárolt, magasabb rendű feladatkörökben – békeszövegek felülvizsgálata, oszmán követek fogadása, kémhálózat működtetése, tolmácsok felügyelete – egyaránt megjelent.

Michel D'Asquier életútját bőségesen dokumentálja a fennmaradt iratanyag, és jól megragadható a változás, melynek következtében körülbelül az 1630-as évek végére jelentősen átalakult a tolmács munkaköre, aki akkorra már a főtolmácsi címet is birtokolta. Ebben az időben a fordításai mellett megszorodtak azok az iratok, amelyekben D'Asquier összegzi és elemzi nemcsak a rezidenstől, hanem tulajdonképpen az Oszmán Birodalomban tevékenykedő valamennyi ügynököktől származó információt többnyire a török ügyekben egyébként a legkevésbé sem tapasztalatlan Gerhard Questenberg haditanácsi alelnök számára.⁵³⁰ Emellett egy olyan elemző írást is neki tulajdonít a történetírás, amely átfogó képet fest a Habsburg Monarchia oszmán diplomáciájának gyakorlati hátteréről és konkrét reformjavaslatokkal áll elő a Haditanács számára.⁵³¹ Az előző bekezdésben kiemelt főtolmácsok életútjában mind megfigyelhető az a pont, amelyen túl már nem csupán a fordítás-tolmácsolásban vettek részt, hanem elemző munkájukkal, illetve alacsonyabb rangú alkalmi küldöttként a Habsburg-oszmán diplomácia aktív formálói között találjuk őket. A D'Asquier idején rögzült főtolmácsi szerepkörök szemlátomást hosszútávú változást eredményeztek. Az „átörökítés” ténye szépen kirajzolódik utóda, Meninsky vonatkozásában, aki nemcsak a főtolmácsi tisztet vitte tovább, de valamennyi fontosabb funkciót ellátta, amit D'Asquier kialakított a Haditanácsban: a fordítás-tolmácsolás mellett kézben tartotta az Oszmán Birodalom területén működő Habsburg informatori hálózatot és nagy részt vállalt a Portával és a végvidéki pasákkal folytatott kommunikációban.⁵³²

A tolmácsok élettörténetét tanulmányozva feltűnik, hogy tapasztalattuk, nyelvi, diplomáciai és kulturális irányú „szaktudásuk” többségüket

530 A számos dokumentum között lásd például: Michel D'Asquier Gerhard Questenbergnek, „Di Casa”, 1640. január 24., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 115. Kv. 1. fol. 7–8; Michel D'Asquier Gerhard Questenbergnek, s. l., s. d. [1640. február 11.], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 115. Kv. 1. fol. 19–20.

531 Michel D'Asquier beadványa, s. l., s. d. [1640], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 115. Kv. 1. fol. 228–232. Vö. HILLER, „Javaslat...”

532 Franz Mesgnien von Meninsky a Haditanácsnak, s. l., s. d. [1680], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 150. Kv. 4. fol. 40.

messzemenően alkalmassá tette arra, hogy magasabb beosztásba kerüljenek a Haditanács keleti diplomáciai részlegén belül. Ennek ellenére a 17. században még csak kivételes esetben kaptak lehetőséget magasabb rangban, tehát az uralkodó akkreditált követeként szerepelni. Andrea Negroni korábban kiemelt követi megbízásai mindenképpen rendkívülinek számítanak a korszakban. Két példa mégis felvillantja azt a későbbi tendenciát, amely a nyelvi asszisztenciától a követi tevékenység felé nyitott utat a tehetséges jelöltek számára. 1621–1623 között Giovanni Paolo Damiani átmenetileg rezidensi teendőket látott el. Jóllehet a kinevezés pontos körülményeit és indokát eddig nem sikerült tisztázni, az valószínűnek tűnik, hogy Michael Starzer rezidens vezetés eladósodásával és visszahívásával állt összefüggésben.⁵³³ Az 1623-ban többek között az új rezidens, Sebastian Lustrier beiktatásával megbízott Kurz internuncius az egekig magasztalta Damiani nagyszerű kompetenciáit és császárhűségét, aki véleménye szerint az elmúlt időszakban remekül ellátta az *interim agent* szerepét.⁵³⁴ A pozíció, amit talán a legszerencsésebben átmeneti ügyvivőnek fordíthatnánk, nem rendelkezett a rezidens követ teljes felhatalmazásával, ám – a diplomáciai hierarchia ágens titulusához hasonlóan – alkalmassá tette viselőjét arra, hogy a további rendezésig eljárhasson a császár aktuális ügyeiben a Portán. Ugyancsak az *interim agent* címet viselte 1649-ben Simon Reniger, akit az utolsó pillanatban választottak ki az 1648 nyarán váratlanul elhunyt Alexander Greiffenklau pótlására és, mielőtt megkapta volna teljeskörű rezidensi felhatalmazását, először bizonyítania kellett alkalmasságát.⁵³⁵

533 Az ágensi címet a jelek szerint még Michael Starzer rezidensi megbízásának lejárta előtt felvette. Erről tanúskodik egy galatai kötelezvény Starzer és Damiani által készpénz ellenében zálogba adott ékszerekről. Vö. Igazolás zálogtárgyokról, Galata, 1621. április 18., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 106. Kv. 3. fol. 73–80. Lásd továbbá: Giovanni Paolo Damiani beszámolója konstantinápolyi tevékenységéről („Breve relatione di me, Giovanni Paolo Damiano”), Bécs, 1625. július 6., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 110. Kv. 2. fol. 1–28, különösen 1. Damiani ezzel egyidejűleg kapta meg a Hofdiener titlust: 1621. január 8., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 246. 1621. Prot. Reg. fol. 151v.

534 Johann Jakob Kurz von Senftenau II. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1623. december 14., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 109. Kv. 2. fol. 118–119. Damiani más alkalommal is előkerült lehetséges követként. A Haditanács 1633-ban a tatárokhoz tervezett követséget indítani, melynek vezetésével őt bízták meg. Az akció célja az volt, hogy elvágják egy esetleges svéd–tatar szövetség lehetőségét, jóllehet a követség végül nem valósult meg. Johann Rudolf Schmid szakvéleménye, s. l., s. d. [1633], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 132. Kv. 1. fol. 81–82.

535 CZIRÁKI, „Habsburg–oszmán diplomácia...”

Az *interim* jelző általában is figyelemreméltó a követségi funkciók fejlődését tekintve. A fennmaradt példák alapján szépen kirajzolódik az a tendencia, hogy előre nem látható okokból időnként hiatusok keletkeztek a Habsburgok hivatalos portai képviselőjének folyamatában. Ha egy váratlan helyzet következtében éppen nem maradt megfelelő felhatalmazással rendelkező rezidens a Portán, muszáj volt hamarjában helyettesíteni valakivel, máskülönben a hadiállapothoz hasonlóan megszakadt volna a Habsburgok portai jelenlétének folytonossága. Erre a helykitöltő szerepre szemlátomást előszeretettel alkalmaztak tolmácsokat. Damiani fenti példája mellett tanulságos még ebben az összefüggésben Johann Ludwig Kuefstein főkövet 1628-as javaslata, aki a leköszönő Lustrier rezidensi helyének betöltésével kapcsolatban fogalmazta meg elképzeléseit. Mivel a végül kiválasztott Johann Rudolf Schmidet egyáltalán nem találta alkalmasnak, két másik jelölttel állt elő. Az egyikük a törökül is jól tudó futára, Wolf Leuthkauff volt, a másikuk pedig Marino Tudisi, Michael Adolf Althan tolmácsa. Mindkettejüket „interim” követként javasolta, hiszen vele együtt éppen Konstantinápolyban tartózkodtak, tehát tűzközelben voltak, csupán meg kellett volna várniuk a császári akkreditációt, mielőtt betölthették volna a rezidensi tisztséget.⁵³⁶ Úgy tűnik, végül hasonló beosztásban dolgozott Virgilius Mayr korábbi tolmácsstanonc, aki 1628–1629-ben látta el a helyettes követségi teendőket, míg Johann Rudolf Schmid meg nem érkezett Konstantinápolyba a leköszönő Sebastian Lustrier helyére.⁵³⁷ De nem különbözött ettől Nikúsziosz Panajótisz korábban már említett „beugrása” sem, aki 1648-ban egy teljes éven át volt kénytelen ellátni a követségi teendőket, mivel felettese, Alexander Greiffenklau halála után időbe telt, amíg az új követ megérkezett a Portára.⁵³⁸

Visszatérve a nagyhatalmú főtölmácsokra és a közöttük felfedezhető funkcióbeli folytonosságra, Meninsky egyébként még abban követte a D’Asquier-i hagyományokat,⁵³⁹ hogy a haditanácsi főtölmács-szerepkört

536 Johann Ludwig Kuefstein II. Ferdinándnak, s. l., s. d. [1628], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 110. Bd. 2. fol. 172–174; Johann Ludwig Kuefstein II. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1628. december 28., ELTE EKL G4 TOM V. fol. 745–750.

537 Virgilius Mayr ismeretlennek, Konstantinápoly, 1628. május 25., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 111. Kv. 2. fol. 13–14.

538 A rezidens követekével megegyező szerkezetű és tartalmú jelentéseiből lásd például: Nikúsziosz Panajótisz a Haditanácsnak, Konstantinápoly, 1648. augusztus 31., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 120. Kv. 2. fol. 170–175.

539 Michel D’Asquier hivatali titulusa „consiliarius et linguarum orientalium primarius interpres” volt. HAMILTON, „Michel d’Asquier...”, 237.

ő maga is tanácsosi funkcióval egészítette ki. Az ambiciózus Meninsky 1684-ben elődjéhez hasonlóan haditanácsossá lépett elő,⁵⁴⁰ ami azt jelentette, hogy az uralkodó elé kerülő döntések előkészítő folyamatában jelen lehetett a haditanácsi üléseken, részt vehetett a testület szakvéleményeinek és a legfőbb döntéshozó fórumnak tekinthető audienciára szánt állásfoglalás kidolgozásában, indokolt esetben pedig akár a császári audiencián is megjelenhetett a haditanácsi javaslat előterjesztői között. Példáját követte Marcantonio Mammucca della Torre, aki hozzá hasonlóan bekerült a császári tanácsosok exkluzív körébe, ám még azelőtt, hogy Meninsky halála után átvette a főtolmácsi kinevezését. Ezzel a 16. században még csupán alacsony rangú beosztottként szolgáló tolmácsok felemelkedtek a hivatali hierarchiában és udvari tanácsosként elfoglalták helyüket a monarchia rangban és szaktudásban egyaránt kiemelkedő, vezető keleti szakértői között.⁵⁴¹

Jelentőségét tekintve a konstantinápolyi Habsburg rezidens mellett szolgáló Nikúsziosz Panajótisz semmiben sem maradt el bécsi főtolmács kollégáitól, 1664-ben őt is első tolmácsként említik (*Principaldolmetsch*).⁵⁴² Panajótisz minden bizonnyal kiemelkedő figurája nemcsak a Habsburg, hanem általában véve a portai tolmácsoknak, tehát nem alap nélkül feltételezhetnénk, hogy megkülönböztetése és kiemelése az átlagos tolmácsok sorából személyének szólt. Ám a „főtolmács” pozíció nem volt ismeretlen a szultáni udvar számára sem, hiszen időről időre ott is felbukkant hasonló szerepkör, a 17. század első feléből a kötet elején érintőlegesen tárgyalt Zülfikár efendi kiemelkedő példája az ádáz konkurenciaharcok és szerájbeli intrikák között magabiztosan manőverező első tolmácsnak. A szociokulturális és hatalmi közeg különbözősége miatt mindazonáltal erőltettnék érzem, hogy párhuzamot vonjak a császári és szultáni főtolmácsok intézménye között. Sokkal életszerűbb a hasonlat a Habsburg diplomácia számára több szempontból mintaként szolgáló velencei kirendeltséggel, ahol a főtolmács tucatnyi tolmács és tanonc hierarchiájának élén állt. Bár a velencei követségi állomány volumenét a Habsburgoké soha nem érte el,

540 KERÉKES, „A császári tolmácsok...”, 1228; A kamarai forrásokban 1686-ban már haditanácsosként említik. A tanácsosi kinevezést 1684. március 24-én kapta meg. Vö. 1684. április 18., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1684 Bd. 957. fol. 346rv.

541 1689. július 3., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1689 Bd. 977. fol. 377v. KERÉKES, „A császári tolmácsok...”, 1208.

542 Kamarai kimutatás Simon Reniger személyzetének járandóságáról, s. l., s. d. [1664], ÖStA FHKA SUS RA Kt. 306. fol. 812–817.

a kislétszámú tolmácsszemélyzetből már a 16. században kiemelkedett egy vezető tolmács.⁵⁴³ Hogy a század leghíresebb konstantinápolyi Habsburg tolmácsa, Panajótisz kinevezése során korábbi minták is szóba jöhetnek, kiolvasható abból az 1618-as beadványból, melyben Giovanni Paolo Damiani állandó konstantinápolyi állomáshelyét igyekezett bebiztosítani a főtölmácsi (*interprete maggiore*) kinevezéssel.⁵⁴⁴

Az eddigiekhez képest minden szempontból kivételt képez Giovanni Battista Podestà életútja. Bőségesen foglalkoztam már a közte és egykori mestere, Meninsky főtölmács között elmérgesedett viszályal, ami tulajdonképpen azonnal kezdetét vette, ahogyan 1665-ben Podestà – egyébként magyar tolmácsként – felvételt nyert a Haditanácsba, s hamar egyértelművé tette, hogy korántsem elégszik meg ennyivel. Szerencsétlen módon Meninsky tanítványai közé került, aki nagyon hamar lehetséges konkurenciájaként azonosította. Mivel idősebb volt és rangban jóval Podestà fölött állt, összeveszésük következménye a korabeli tendenciák szerint az kellett volna legyen, hogy a fiatalember kikerül a Haditanács kegyéből és eltűnik a Habsburg kormányzat hivatalnokai közül. Podestától azonban nem lehetett ilyen könnyen szabadulni. Nyilvánvalóan tisztában volt a kimagasló nyelvtudás jelentőségével, ezért tovább képezte magát, majd tehetségére és szorgalmára építve tulajdonképpen kitaposott magának egy párhuzamos ösvényt a Haditanácsban. A rivalizálást természetes foglalkozási ártalomnak tekintő udvari tanácsosok szemlátomást hajlottak arra, hogy mindkét tolmácsot megtartsák, ám a villongások mérséklése érdekében szétválasztották a feladatköreiket. Míg Meninsky főtölmácsként a legfontosabb feladatokat kapta, Podestà megelégedett a kisebb megbízatásokkal és azzal, hogy a keleti nyelvek kollégiumával borsot törhetett volt mestere orra alá. Mi több, idővel Podestà makacssága valódi innovációhoz vezetett a Haditanács hivatali struktúrájában. 1671-ben kifejezetten számára hozták létre a korábban nem létező „keleti nyelvek titkára” címet, amely lényegét tekintve nem különbözött a keleti tolmács funkciójától, ám salamoni döntésként lehetőséget teremtett mindkét fél számára az érvényesülésre, miközben a Haditanács mindkettejük képességéből hasznot húzott.⁵⁴⁵ A nehezen kiala-

543 Bővebben lásd: STOYANOVA, „The dragomans...”

544 Giovanni Paolo Damiani II. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1618. május 26., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 108. Kv. 1. fol. 84.

545 A Haditanácsban 1671. január 16-án regisztrálták a döntést, melynek értelmében Podestà megkapta a keleti nyelvek titkára címet: ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 340. 1671. Prot. Reg. fol. 20r. Ezzel egyidejűleg letette magyar tolmácsi

kított egyensúlyi helyzetből szemlátomást nem lehetett kitörni. Podestà hiába próbálkozott, sem tolmácsi, sem főtolmácsi állást nem kaphatott, amíg Meninsky életben volt.⁵⁴⁶

A Haditanácsban elképzelt ideális tolmács-életút természetesen a saját nevelésű tanonctól vezetett a legmagasabb rangú főtolmácsi pozícióig, melyet egyéb – másodjövendelmet is biztosító – udvari tisztségek egészíthettek ki. Többen azonban már a képzéssel is elakadtak és aki elnyerte a tolmácsi címet, az sem feltétlenül jutott el a hierarchia csúcsaként értelmezhető főtolmácsi pozícióig. Az iskolaszerű saját képzéssel foglalkozó részben bemutatott nyilvánvaló eredmények dacára a monarchia a 17. század végéig továbbra sem tudott elegendő saját nevelésű tolmácshoz jutni, ezért mindvégig alkalmazott máshonnan érkező, már eleve képzett tolmácsokat. A rendszer ellentmondásosságát képezi le Marcantonio Mammucca della Torre személye, akit idegen származásúként tartottak számon, mégis sokszor hivatkoztak rá „saját” tolmácsként azáltal, hogy a rezidens házában a császár költségén tanoncoskodott, majd a hivatali számláéért végigjárva jutott el a Sprachknabe-titulustól egészen a főtolmács-haditanácsos pozícióig.

A német származású, hön áhított saját nevelésű tolmácsok közül a legtöbbet Julius Wogin előmeneteléről tudunk főként egy 1663-as haditanácsi akta alapján, melyben rendes tolmácsi felvételének körülményeit elemezték és áttekintették a jelölt életútját.⁵⁴⁷ Ezt kiegészítve az 1696-ban bekövetkezett haláláig elérhető, rá vonatkozó adatokkal néhány, a személyes sorsón túlmutató jelenség tűnik fel. Őt még Hermann Czernin vitte a Portára 1644-ben, ahol Alexander Greiffenklau, majd Simon Reniger rezidensek felügyelete alatt vett részt az újrainduló tolmácstanonc-képzésben. Nyolc év után 1652-ben Bécsbe küldték, ahol a Haditanács fordítói között kapott kisebb megbízásokat, illetve végvidéki tárgyalásokhoz rendelték ki segédként, miközben tapasztalt bécsi tolmácsok mellett tökéletesíthette tudását. Az 1660-as évek elején az erdélyi és magyarországi hadszínterek felélénkülésével őt is a frontra vezényelték, Annibale Gonzaga és Raimondo

és kancellista tisztét, amit ugyanezen év októberében adtak ki újra egy bizonyos Georg Kerschernernek. Uo., fol. 453r.

546 1694-ben szinte egymás után pályázta meg a súlyos beteg Meninsky, majd annak csodával határos felépülése után az elhunyt Heinrich Julius Wogin tolmácsállását, mindkettőt hiába. 1694 áprilisa, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 393. 1694. Prot. Exp. fol. 198v; 1694 novembere, uo., fol. 519r.

547 Haditanácsi átirat az Udvari Kamarának, s. l. [Bécs], 1663. március 13., ÖStA FHKA SUS RA Kt. 306. fol. 776.

Montecuccoli főparancsnoksága alatt szolgált, illetve több ízben járt az Oszmán Birodalomban hivatalos küldetésen.⁵⁴⁸ Mindent összevetve Wogin mindösszesen 19 évet tanult, gyakorolt és várt arra, hogy teljes jogú tolmácsi kinevezést kapjon, ami nagyon hosszú időnek tűnik. Ez a hosszú várakozási idő egyáltalán nem kirívó a tanoncok között, nem utolsósorban azért, mert a szükséges nyelvi készségek elsajátítása eleve sokáig tartott. Ezt mindenképpen alátámasztja Wogin esete, aki először 1654-ben folyamodott előléptetésért, de elutasították azzal az indokkal, hogy nyelvtudása még mindig nem megfelelő.⁵⁴⁹ Azonban anyagi indokokat is feltételezhetünk a háttérben, hiszen a bécsi udvart jellemző pénzszűke miatt késhegyig menő harcok dúltak a Haditanács és az Udvari Kamara között a létszám-bővítésről. Emellett személyes okokat sem zárhatunk ki az udvari hivatalok rivalizálástól és pozícióharcoktól sem mentes légkörében. Wogin esetében az a kép rajzolódik ki előttünk, hogy a képzett, mégis másodvonalbeli tolmácsok köréhez tartozott, akinek nyelvi kompetenciája és kapcsolati tőkéje egy kései tolmács-kinevezésre volt elegendő. Szemlátomást nem tudott versenybe szállni az olyan látványos előmenetelt produkáló, hozzá képest egyébként újoncnak számító tolmácsokkal szemben, mint amilyen a körülbelül vele egyidős, kívülről szerződtetett kollégái, Meninsky, Podestà vagy Mammucca della Torre voltak. A többi német származású 17. századi tolmáchoz hasonlóan a főtolmácsi pozíció elérhetetlen maradt a számára. Azonban feltűnő, hogy a keleti diplomáciában szerzett tapasztalatait megpróbálta más úton kamatoztatni. 1671–1672 fordulóján egyike volt annak az öt jelentkezőnek, akik Giovanni Battista Casanova visszahívása miatt a konstantinápolyi rezidensi állásra pályáztak. Végül nem őt, hanem Christoph Kindsberget választották ki a Haditanácsban annak ellenére, hogy Woginnak összehasonlíthatatlanul több konstantinápolyi tapasztalata volt. A döntés háttere egyelőre ismeretlen, mindenesetre feltűnő, hogy a tolmács körülbelül ekkor kapott másodállást Bécsben, a Keleti Kereskedő Társaság áruforgalmának ellenőreként.⁵⁵⁰

548 Julius Wogin szupplikációja, s. l., s. d. [1663], ÖStA FHKA SUS RA Kt. 306. fol. 777, 781.

549 Haditanácsi döntés másolata Julius Wogin kérvényével kapcsolatban, s. l. [Wien], 1654. december 19., ÖStA FHKA SUS RA Kt. 306. fol. 780.

550 1671. október 3., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 339. 1671. Prot. Exp. fol. 540rv; 1672 januárja, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 341. 1672. Prot. Exp. fol. 42v.

6.3. Funkcióhalmozás

A tolmácskarrier vizsgálatában ki kell térnem még egy további sajátosságra. Esetükben sem volt ismeretlen a funkcióhalmozás, ami egyébként szintén jellemző volt a Habsburgokénál sokkal kiterjedtebb velencei tolmácsközösségre, és általában véve a kora újkori hivatalviselésre.⁵⁵¹ A Habsburgok keleti diplomáciája általában emberhiánnyal küzdött, ami nem meglepő, ha tekintetbe vesszük a megbízásokkal járó veszedelmet és a feladatok ellátásához elengedhetetlenül szükséges sokféle képességet. Logikus és egyben szükségszerű lépés volt tehát a Haditanács részéről, ha jól bevált funkcionáriusokat egyszerre több munkakörben alkalmazták. A tolmácsok esetében leggyakoribb fúzió a kurír-szereppel jött létre: olykor futárszolgálattal is megbízták őket, jöllehet a „török kurír” a Habsburg udvarban önálló foglalkozásnak minősült, ugyanúgy, ahogyan a tolmács is. Összekapcsolásukat az tette lehetővé, hogy a két szerepkör több nyilvánvaló ponton érintkezett egymással. Mindkettő török, mi több, olasz, délszláv, magyar nyelvtudást, illetve az Oszmán Birodalom területén szerzett hétköznapi rutint és nagy fizikai terhelhetőséget igényelt. A leggyakrabban a ranglétra legalacsonyabb fokán álló tanoncok kaptak hasonló feladatot, különösen a konstantinápolyi rezidens körül szolgáló személyzet megfogyatkozása esetén vagy sürgős esetben. Ilyen esetekben igyekeztek a tapasztaltabb felnőtt, talpraesett, évek óta nevelt növendéket elküldeni, ahogyan például Hartmann Widert 1663 decemberében. A török háború kellős közepén a szokásosnál is nagyobb rátermettséget igényelt ez a feladat, nem meglepő tehát, hogy Reniger követ külön levélkében indokolta döntését a Haditanácsnak és egyben hangsúlyozta Wider iránti nagyrabecsülését, kiemelve, hogy jó magaviseletű, istenfélő, minden tekintetben megbízható fiatalamberről volt szó.⁵⁵²

Emellett a tolmácsi kinevezés után is megbízhatták egy-egy levélcsomag célba juttatásával az illetőt, jellemzően olyan esetben, ha valami miatt a tolmács utazása egyéb okból már küszöbön állt. Giovanni Paolo Damianit 1612-től kezdve rendszeresen rendelték ki szerződtesének helyéről, Konstantinápolyból, mert Starzer rezidens levelezését szállította, de valószínű, hogy egyéb feladatokkal is megbízták.⁵⁵³ Damiani ingázása és változatos

551 ROTHMAN, *The Dragoman Renaissance*, 45.

552 Simon Reniger a Haditanácsnak, Belgrád, 1663. december 30., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 136. Kv. 1. fol. 78.

553 Andrea Negroni jelentésének másolata, Konstantinápoly, 1612. december 9., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 95. Kv. 1. fol. 186v; Michael Starzer elszámolása 1612 végéről, s. l., s. d., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 95. Kv. 2. fol. 49–62.

megbízatai nem kis bosszúságot okoztak „felfedezőjének”, Michael Starzernnek, aki joggal remélhette 1609–1610 tájára datálható megismerkedésük alkalmával, hogy végre tartós megoldást talált portai fordítási gondjaira. Damiani esete egyben rávilágít a kettős, bécsi és konstantinápolyi alkalmazásban rejlő buktatókra. Mivel a rákövetkező években a tolmács egyre többet ingázott, Starzer attól tartott, hogy végképp elveszíti megbízható emberét. Hermann Czernin követ rádásul 1616-os portai küldetése alkalmával maga is igényt formált Damiani szolgálataira, sőt Starzer attól tartott, a főkövet magához vonja, mivel a fiatalember igen értelmesnek bizonyult és több nyelven is alkalmasnak tűnt titkári munkára.⁵⁵⁴

Hasonló szükségmegoldásokra még bőven találunk példát a korszak forrásanyagában. Tanonckora óta látott el futárszolgálatot a negyvenes évek egyik növendéke, Hans Georg Zemper, akit 1648-ban négy év konstantinápolyi tanonckodás után kurírként küldték Bécsbe. Ott egyelőre ismeretlen okból nem fordították azonnal vissza, hanem egy ideig a városban tartották.⁵⁵⁵ Végül visszakerült a Portára és 1651-ig tartott ki a konstantinápolyi követ mellett, ám ekkor – rossz magaviselete miatt – végképp Bécsbe küldték, majd tovább Győrbe, ahol újabb nyelvelckéket követően 1653-ban végül tolmácsként foglalkoztatták.⁵⁵⁶ Zemper további előmenetele mindenestre rendhagyónak tűnik, mert 1656-ban megkaphatta egy elhunyt győri zászlós (*Fähnrich*) tisztségét és jövedelmét. Ezután tehát kettős szerepben alkalmazták a Haditanácsban, tolmácsként és katonaként.⁵⁵⁷ Kettős funkciója különösen alkalmassá tette arra, hogy a mellérendelt huszárokkal megfelelő fegyveres kíséretet (*Convoy*) biztosítson a Bécs és a török határ között utazó oszmán követek számára, miközben a velük folytatott kommunikációra ugyanígy alkalmasnak bizonyult. A katonai és polgári szerepkörök összeolvadása a végvidéki tolmács személyében praktikus kombinációnak

Mindkét dokumentumra feljegyezték, hogy Damiani adta át őket Bécsben, 1613. január 12-én.

554 Michael Starzer Hans Mollartnak, Konstantinápoly, 1617. augusztus 26., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 106. Kv. 1. fol. 33–38.

555 Hans Georg Zemper szupplikációja, s. l., s. d. [a Haditanácsban érkezettve: Bécs, 1648. május 26.], ÖStA FHKA SUS RA Kt. 304. fol. 536–537.

556 1653. július 23., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 309. 1653–1654. Prot. Reg. fol. 105r.

557 1673-ban ismeretlen okokból kapitányként regisztrálják (*Hauptmann*), bár ez csak elírás lehetett, mert 1679 januárjában bekövetkezett haláláig ezen az egy alkalmon kívül végig zászlósként említik. 1673. június 24., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1673 Bd. 909. fol. 357r.

tűnik, éppen ezért meglepő, hogy nem rendszerszintű jelenségről van szó, hanem egyedül Zemper személyére vonatkozik, hiszen más győri tolmács esetében egyelőre nem derült ki hasonló összefüggés.⁵⁵⁸

Visszatérve a futárokra, a két feladatkör közötti átjárhatóság mindkét irányba működött, tehát a futárok között megfelelő szintű török nyelvtudással rendelkezőket is bevethették alkalmi tolmácsként. Adam Herberstein konstantinápolyi főkövetre a szokottnál is nagyobb súllyal nehezedett a portai küldetés terhe, hiszen 1608-ban, a zsitvatoroki béke után első követként indult útnak a szultáni udvarba. Akkoriban már másfél évtizede nem volt hivatalos diplomáciai képviselő a Portán, sem Herberstein, sem pedig a Haditanács nem tudhatta bizonyosan, hogy mi várja a követet Konstantinápolyban. Az egyetlen kapaszkodót Mathia del Farro jelentette, aki akkor már fél évszázada látta el a Habsburgok portai tolmácsának tisztét, a háború alatt feloszló állandó követség hiányában pedig egyfajta nem hivatalos ügynökként tartotta a kapcsolatot a szultáni udvarral. Nem kis veszteség érthette Herberstein követet tehát, amikor a küldetés derekán a kiérdemesült tolmács távozott az élők sorából. Halálával fontos tanácsadót és még fontosabb nyelvi közvetítőt veszített, pótlásáról pedig nagyon gyorsan kellett gondoskodni. Szükségmegoldásként Herberstein az egyik futarát alkalmazta tolmácsként, mert kiderült, remekül tudott törökül, így nem kellett a megbízhatatlan szultáni tolmács szolgálatait igénybe venni. Valószínűleg nem sok haszna lehetett azonban belőle, hiszen az „új” tolmácsot a nagyvezír maga mellé vette, hogy „állandóan rendelkezésre álljon”, vagyis szigorú felügyelet alatt tartották, az ily módon beszűkült mozgástér pedig valószínűleg a zsitvatoroki béke szövegváltozataiban keletkezett bizonytalansághoz is hozzájárult.⁵⁵⁹

A futárok nyelvtudásának kiemelt példája Andreas Höltzl esete, amit nem utolsó sorban azért tartok érdemesnek felidézni, mert egyben azzal kapcsolatban nyújt támpontot, hogy milyen járulékos kockázatot rejtett a többnyelvűség a Habsburgok keleti diplomáciájában tevékenykedő egyének számára. Höltzl Johann Goës császári internuncius mellett szolgált kurírként

558 Hans Georg Zemper beszámolója 1668-os budai útjáról, s. l., s. d. [1668. június vége vagy július eleje], ÖStA FHKA SUS RA Kt. 308. fol. 560–562; Zemper halála után megüresedett zászlósi tisztsége nem szállt át utódára, Boringer győri tolmácsra, hanem más kapta meg. 1679. január 4., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 356. 1679. Prot. Reg. fol. 1v.

559 Adam Herberstein ismeretlenek, Konstantinápoly, s. d., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 92. Kv. 1. fol. 225, 228.

annak 1663-as temesvári küldetése alkalmával. Útközben beszédbe elegyedtett a csoport török kísérelőivel, akik különféle kérdéseket intéztek hozzá az erdélyi háborúban eszkalálódó Habsburg–oszmán konfliktussal kapcsolatban, amelyekre a fiatal ember meggondolatlan válaszokat adott. Azt mondta ugyanis, hogy reményei szerint rövidesen helyreáll a béke és a Kanizsával szembeni véget sem tervező feladni a császár. Általános kijelentéseit ő maga nem tartotta különlegesnek, de a törökök úgy gondolták, nagy titkokat árult el, amiért bizonyosan árulással fogják vádolni Bécsben, majd arra biztatták, hogy térjen át és mentse az életét. Höltzl utóbb úgy nyilatkozott, hogy a nyomaték kedvéért még egy török nővel is hírbe hozták. Akármilyen volt is szökése előzménye, végül beadta a derekát és a törökök úgy ünnepelték pártváltását, mintha egy fontos Habsburg diplomatát szereztek volna meg, egyenesen azzal kérkedtek, hogy a császár legnagyobb tolmácsa állt közöttük. A nagyvezír magához rendelte Belgrádba, ám ott csúnya felsülés lett az ügy vége, mert hamar kiderült, hogy valódi titkok felfedését hiába várták az egykori futártól. Még megpróbálták hasznát venni tolmácsként, ám amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a Portán messze nem elegendő a tudása a tekintélyes Panajótisszal szemben, futni hagyták. Alig két hónappal áttérése után Höltzl már Reniger követen keresztül könyörgött a Haditanácsnak, hogy fogadják vissza. A császár hűségén való kitartásának bizonyosságként megesküdött, hogy nem árulta el a Titkos Levelezők hálózatának tagjait, pedig jól ismerte kilétüket. A császári informátorok lelepleződése beláthatatlan károkat okozott volna a Habsburg diplomáciának a háború miatt különösen kiélezett helyzetben. Mivel Reniger nem volt biztos benne, hogy Höltzl igazat mondott-e, a biztonság kedvéért maga kezdeményezte a levelezők lecserélését. A nyelvtudás és a szolgálat során szükségszerűen tudomására jutott érzékeny információk tehát eleven céltáblává tették Höltzlt az oszmán beszerzési kísérletek számára. Nem tudjuk, szándékos dezinformáció vagy egyszerű félreértés állt-e annak hátterében, hogy a futárt tolmácsnak gondolták az oszmán oldalon, mindenesetre az eset azt az általános benyomást erősíti, hogy érdemes volt megpróbálkozni a jól informált tolmácsok megkönyörkezésével.⁵⁶⁰

A Höltzl-esettel kapcsolatban nem csupán a futár–tolmács párhuzamot tartom fontosnak érzékeltetni. Egyúttal azt szeretném hangsúlyozni, hogy

560 Georg Martin huszár jelentése a Haditanácsnak, Bécs, 1663. február 15., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 135. Kv. 1. fol. 86–91; Simon Reniger I. Lipótnak, Çorlu, 1663. április 1., uo., Kv. 2. fol. 64–60; Domenico Harnit a Haditanácsnak, s. l., 1663 májusa, uo., Kv. 3. fol. 39–40a.

a Habsburgok keleti fronton érintett futárszolgálatának vizsgálata nem csekélyebb feladat, mint a tolmácsoké. A „török kurírok” történetének átfogó feldolgozása még várat magára, jóllehet már rendelkezésre áll néhány olyan rész kutatás eredménye, melyek jobban megvilágítják e sajátos funkcionális szimbiózis legfontosabb ismérveit. Az utóbbi idők egyik figyelemreméltó eredményeket hozó kutatása Johann Dietz „török kurír” élettörténetére irányult, amely megmutatta, hogy a futárt eredetileg tolmácsstanoncnak vették fel és csak később „nyergelt át” a kurírságra.⁵⁶¹ Dietz kiváló keleti jártassága, kompetenciái – melyek közé kétségkívül török nyelvtudását is be kell számítanunk – gyakorlatilag nélkülözhetetlenné tették a Haditanácsban és nem csoda, ha sokrétű készségei olykor még az oszmán ügyekben kevésbé jártas hivatalnokokat is megtévesztették. Az Udvari Kamarában például nem is futárként, hanem tolmácsként említik egy 1643-as küldetés alkalmával. Ekkor az éppen aktuális békefolyamat keretén belül Bécsbe érkező török aga kíséretére rendelték, de nyilvánvalóan alkalmi tolmácsként is számítottak rá.⁵⁶² Két évvel korábban hasonlóképp tolmácsként vetették be Izdenczy András internuncius mellett Konstantinápolyban, jóllehet csupán „nem hivatalosan” és fizetése sem lépte túl a szokásos kurír-juttatásokat.⁵⁶³ Emellett állandó feladatai között találjuk a kisebb-nagyobb oszmán követ-ségek kíséretét.⁵⁶⁴ Dietz esete korántsem elszigetelt, hasonlóan széleskörű kompetenciákkal rendelkezett Wolf Leuthkauff, aki futár létére kiválóan tudott törökül és olaszul. Kuefstein főkövet fentebb már említett delegációjához csatlakozott 1628-ban és olyannyira jó benyomást tett a követre, hogy feltétlenül magasabb szolgálatra javasolta, akár a rezidensi poszton is el tudta volna képzelni.⁵⁶⁵

561 SZABADOS, „Habsburg–oszmán kommunikáció...” Lásd még a Habsburgok alkalmazásában álló kurírokról: ARNO STROHMEYER, „Kommunikation und die Formierung internationaler Beziehungen: Das österreichisch-spanische Nachrichtenwesen im Zeitalter Philipps II.,” in *Hispania-Austria II: Die Epoche Philipps II. – La época de Felipe II (1556–1598)*, szerk. Friedrich EDELMAYER, 109–149 (München, 1999).

562 A Haditanács átírata az Udvari Kamarának, Bécs, 1643. július 14., ÖStA FHKA SUS RA Kt. 303. fol. 1029–1030.

563 Simon Khießling udvari fizetőmester az Udvari Kamarának, Bécs, 1647. március 4., ÖStA FHKA SUS RA Kt. 304. fol. 330–331.

564 Lásd például egy Komárom felől érkező török követ elkísérését Bécsbe: 1631. január 21., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1631 Bd. 739. fol. 19r.

565 Johann Ludwig Kuefstein II. Ferdinándnak, s. l., s. d. [1628], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 110. Bd. 2. fol. 172–174; Johann Ludwig Kuefstein II. Ferdinándnak,

Ugyanez mondható el a 17. század derekán egy másik sokat foglalkoztattott futár, Michele di Paolo Molinari⁵⁶⁶ életútjáról, aki a negyvenes években rendre oszmán delegációkat kísért tolmácsi minőségben, de Johann Rudolf Schmid 1649-es internunciatúrájához futárként csatlakozott.⁵⁶⁷ Ugyancsak őt vetették be, ha épp Bécsben tartózkodott és valamely sürgős budai tárgyaláshoz küldtek ki törökül nem tudó haditanácsi megbízottat, ahol tolmács közreműködésére volt szükség.⁵⁶⁸ Domenico Harnit felvételének körülményei szintén a tolmácsolás és a levéltovábbítás közötti elmosódott határmezsgyére irányítják a figyelmünket: a fiatalembert 1655-ben Simon Reniger ajánlotta futárállásra. Domenico már egy ideje a rezidens mellett szolgált Konstantinápolyban, ahogyan apja is tette Johann Rudolf Schmid alatt. Állítólag az idősebb Harnit német volt, így talán a Schmid-féle követési személyzet egy Habsburg felségterületről érkező tagjának gyermekét tisztelhetjük a futárban. A fiatalembert négy-öt nyelven beszélt és rendkívül talpraesettnek bizonyult, ezért Reniger igen alkalmasnak találta a futárszolgálatnál járó kihívások megoldására.⁵⁶⁹

Alkalmi tolmácsnak tekinthetjük Christoph Ganawizert, aki az oszmán diplomáciában kulcsszereplőnek számító Cesare Gallo beosztottjaként került igazán közel a tűzhez, holott legkésőbb 1617-től már biztosan futárként dolgozott Konstantinápoly és Bécs között. 1620-tól már nyelvi közvetítőként tűnik fel a törökökkel zajló tárgyalásokon, elsőként 1623-ban a

Konstantinápoly, 1628. december 28., ELTE EKL G4 TOM V. fol. 745–750.

566 1642. április 5-én szerződtek „török kurírnak” („türkisch Curier”) a Haditanács oszmán levelezéséhez. Vö. Simon Khießling igazolása Michele di Paolo Molinari zsoldhátralékairól, s. l., s. d. [1648], ÖStA FHK A SUS RA Kt. 304. fol. 498.

567 Michele di Paolo Molinari költségtérítési kérvénye 1645-ös komáromi és linzi küldetéséhez, Bécs, 1645. október 26., ÖStA FHK A SUS RA Kt. 304. fol. 60; Az Udvari Számvevő Hivatal (Hofbuchhalterei) jelentése a török követek ellátásának költségeiről, s. l. [Bécs], 1646. február 16., ÖStA FHK A SUS RA Kt. 304. fol. 219v; Michele di Paolo Molinari kérvénye öt év és kilenc hónap óta hátralékos zsoldjáról, s. l., s. d. [1648], uo., fol. 497–499. Michele di Paolo Molinari kirendelése tolmácsként 1644-ben Hermann Czernin portai követségéhez: 1644. június 26., ÖStA FHK A HF Bücher Prot. Reg. 1644 Bd. 792. fol. 343r; Daniel Beygott ezredes tolmácsaként Budán: 1647. május 28., ÖStA FHK A HF Bücher ÖStA FHK A HF Bücher Prot. Reg. 1647 Bd. 804. fol. 245v.

568 Daniel Beygott jelentése budai tárgyalásairól, s. l., 1644. május 24., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 117. Kv. 2. fol. 325–326.

569 Johann Rudolf Schmid haditanácsi referátuma Simon Reniger jelentései alapján, s. l., s. d. [1655], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 127. Kv. 4. fol. 118–119. Lásd még: METZGER, „Itinerarium...”, 10.

gyarmati béketárgyalásokon végzett munkájáért regisztráltak számára 2000 forint rendkívüli juttatást az Udvari Kamaránál. Ez az összeg azért érdemel figyelmet, mert megegyezik azzal, amit állandó tolmácsként tevékenykedő kollégája, Michel D'Asquier kapott.⁵⁷⁰ Talán nem véletlen a kezdeti párhuzam közöttük és az sem, hogy Ganawizer érdekes módon ugyanabban az évben, 1617-ben tűnik fel a haditanácsi iratkezelésben, amikor D'Asquier. Kettejük pályája azonban élesen eltért a továbbiakban, mert Ganawizer végül nem került a tolmácsok közé, leggyakrabban alacsonyabb rangú funkcionáriusként alkalmazták keleti ügyekben, míg D'Asquier kiemelkedő tolmács lett.⁵⁷¹

Az Udvari Kamaránál szintén fel-feltűnnek olyan személyek, akik elég jól tudtak törökül ahhoz, hogy tolmácsfeladatot láthassanak el.⁵⁷² Ennél a kormány szervnél nem meglepő ez a jelenség, hiszen bevett gyakorlatnak számított a század folyamán a nagyobb diplomáciai akciók közvetlen pénzügyi felügyelete. Ez valójában annyit tett, hogy a Kamara egy saját megbízottat delegált a megbízatáshoz. Leggyakrabban béketárgyalásról vagy török követség fogadásáról volt szó, ahol a kamarai megbízott személyesen gondoskodott a pénzek szabályos, tékozlástól mentes kifizetéséről. Ha az illető még tolmácsként is bevethető volt, annál szerencsésebben alakult a helyzet. Lorenz Cramerről nem ismert, honnan tanult meg törökül, azonban legkésőbb 1621 óta rendszeresen kapott efféle kamarai felügyelői megbízásokat.⁵⁷³ Az Udvari Kamara ingrosszistájaként olyannyira elmélyedt az oszmán diplomáciában, hogy 1623-ban és 1624-ben még a Portára is

570 1623. január 10., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1623 Bd. 706. fol. 7v.

571 1617. augusztus 23., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 237. 1617. Prot. Exp. fol. 294r; 1620. november 27., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1620 Bd. 691. fol. 387r; 1621. szeptember 6., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1621 Bd. 697. fol. 308v.

572 Az Udvari Kamara tisztviselői számára 1658-ban készített instrukció általánosságként megemlékezik a nyelveket bíró kamarai alkalmazottakról, akiket kompetenciáiknak megfelelően különféle speciális megbízással találhatnak meg. Hansdieter KÖRBL, *Die Hofkammer und ihr ungetreuer Präsident: Eine Finanzbehörde zur Zeit Leopolds I.*, Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 54 (Wien, 2009), 377.

573 Cramer 1614 óta tartozott az Udvari Kamara személyi állományához. 1625-ig ingrosszistaként, azután a hivatali hierarchia magasabb fokát képviselő Hofkammerdienerként. Vö. 1625. május 7. és május 24., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1625 Bd. 714. fol. 142v, 162r.

elküldték.⁵⁷⁴ Az utazások célja szemmel láthatóan az volt, hogy a Kamara egy személyes megbízott révén rendezze a Michael Starzer és Giovanni Paolo Damiani által hátrahagyott tetemes adósságokat. A helyzet olyanira válságos volt, hogy mindenképpen személyes ügyintézészt kívánt a Kamara részéről, jóllehet Cramer maga is bajba keveredhetett a szövényes adósságháló kibogozása során. 1624 augusztusában felesége, Anna Barbara Cramerin vette kezébe távollévő férje bécsi ügyeit, tulajdonképpen közvetítőként. Beadványaiból kitűnik, a Cramerrel adósságrendezésre kiküldött pénz korántsem fedezte a követség korábbi hiteleit, sőt a végén már arra sem futotta, hogy a kamarai megbízott elhagyja Konstantinápolyt. Neje hónapokon át ostromolta az Udvari Kamarát, hogy pénzt juttasson el számára a Portára.⁵⁷⁵ Kevésbé veszedelmes feladatként általában a Portáról érkezett delegációk kíséretéhez rendelték, ahol a pénztárat kezelte.⁵⁷⁶ Hogy Cramert előszeretettel vetették be tágabban értelmezett „keleti” követségek kíséretésében, kiderül egy másik esetből: éppen ő volt az, akit 1625-ben a Brandenburgi Katalinnal kötendő házasság ügyében Berlinbe igyekvő Bethlen-követség mellé adtak kísérőnek. Tapasztalatáról, képességeiről árulkodik ez a megbízatás, ami egészen a brandenburgi határig szólt és nyilvánvalóan megfigyelői státuszt foglalt magában.⁵⁷⁷ E feladatok ellátásáért havi 20 forintos kamarai fizetése mellett rendszeresen kapott rendkívüli juttatásokat, évtizedeken át a Kamara egyik elsőrendű megbízottjaként tartották számon török ügyekben.⁵⁷⁸

574 1623. június 23., ÖStA FHKa HF Bücher Prot. Exp. 1623 Bd. 703. fol. 235v–236r; 1624. május 31., ÖStA FHKa HF Bücher Prot. Exp. 1624 Bd. 708. fol. 470v.

575 1624. augusztus 5. és október 8., ÖStA FHKa HF Bücher Prot. Exp. 1624 Bd. 708. fol. 722r, 965v.

576 Lásd például: 1628. április 4., ÖStA FHKa HF Bücher Prot. Reg. 1628 Bd. 727. fol. 122v.

577 1625. szeptember 1., ÖStA FHKa HF Bücher Prot. Reg. 1625 Bd. 714. fol. 301v.

578 Cramer Hofkammerdienereknek járó havi 20 forint fizetése: 1626. március 30., ÖStA FHKa HF Bücher Prot. Reg. 1626 Bd. 720. fol. 132r. Rendkívüli juttatásaira lásd például az 1630-as, mintegy 2000 forintos juttatást: 1630. október 9., ÖStA FHKa HF Bücher Prot. Reg. 1630 Bd. 735. fol. 410r. Hogy milyen szoros összefonódások lehettek az Udvari Kamara oszmán vonalon is érintett beosztottjai és a Haditanács között, kiderül egy 1646-os esetből: ekkor hunyt el Lorenz Cramer, és a halálával megüresedett Hofkammerdiener állást a Haditanács futára, Johann Dietz kapta meg. Vö. 1646. szeptember 18., ÖStA FHKa HF Bücher Prot. Reg. 1646 Bd. 800. fol. 490v.

Ugyanebbe a csoportba tartozik Paolo Mazza, akit 1626-ban császári török tolmácsként említettek, bár fizetése arra utal, hogy nem ez volt az alaptevékenysége.⁵⁷⁹ 1624-ben ugyanis havi 20 rajnai forintot ítéltek meg neki, ami inkább a futár vagy a kamarai beosztott státusának felel meg, de csak 1637-ből ismert adat arra vonatkozóan, hogy megkapta a *Hofkammerdiener* pozíciót, tehát felvették az Udvari Kamara állományába.⁵⁸⁰ Tevékenysége az oszmán diplomácia alacsonyabb rendű funkcióit mind lefedte az évtizedek folyamán: volt futár és tolmács, de török követségek mellett kamarai megbízott is. Utóbbi szerepkörében a Lorenz Cramernél már megismert módon gondoskodott a delegáció ellátásáról és intézte az elszámolásokat az Udvari Kamara felé.⁵⁸¹ Ki kell emelni mindazonáltal, hogy a bővülő feladatkör a javadalmazásban is megmutatkozott. Az 1640-es években már rendszeresen foglalkoztatták Mazzát a monarchiába érkező török és tatár követségek felelőseként vagy béketárgyalásokon, ahol esetenként tolmácsolt. Ekkor a kamarai fizetését a duplájára – 40 rajnai forintra – emelték.⁵⁸² Mazza szolgálatai 1657-ben értek véget, ekkor hátraléki kifizetése mellett tisztességben elbocsátották az állásából.⁵⁸³

Nem kétséges, a Haditanács hosszútávon épített körülményes úton megszerzett tolmácsaira és nehezen vált meg tőlük. Sok tolmács haláláig szolgált, az ő esetükben feleségük vagy gyermekük által benyújtott, kegydíjakra, illetve az elhunyt fizetési hátralékaira igényt formáló kérvények sora árulkodik arról, hogy a tolmács férj vagy apa szolgálatban távozott az élők sorából. Néhány esetben fordult elő csupán az, hogy helyzetével elégedetlen tolmács felmondott vagy éppenséggel neki mondtak fel. Bármilyen okból történt a kilépés, mindig precíz elszámolás előzte meg, amikor az Udvari Kamaránál áttekintették az illető nevére könyvelt kifizetéseket és rendezték az esetleges hátralékokat. Nem számítva a tolmácsképzésből kihulló jelölteket, csak néhány olyan tolmácsot találtam, akik néhány év szolgálat után felmondtak a Haditanácsban. Giovanni Battista Corel már bemutatott pályafutása inkább a ritka szélsőséget képviseli, hiszen ő jelenleg az egyetlen

579 1626. augusztus 31., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1626 Bd. 716. fol. 283r.

580 1624. június 5., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1624 Bd. 708. fol. 493r; 1637. május 15., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1637 Bd. 762. fol. 244r.

581 Lásd például az 1641-es, Regensburgba tartó török követség melletti szolgálatát: 1641. október 4., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1641 Bd. 780. fol. 523r; 1641. december 4., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1641 Bd. 778. fol. 456v.

582 1642. július 25., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1642 Bd. 784. fol. 423r.

583 1657. június 26., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1657 Bd. 847. fol. 298r.

ismert Habsburg tolmács, aki nemcsak a szolgálatot, hanem a kereszténységet is véglegesen elhagyta. Inkább jellemző Marco Miro (Pace) példája, aki alig hatévnyi szolgálat után hagyta ott Bécset és visszatért Velencébe. 1665. júliusi távozása alkalmával 50 forintnyi – egyébként nem túl jelentős, félhavi – hátralékot vehetett még fel. Az elbocsájtáshoz kötődő uralkodói kegyként további 200 dukátot – kb. 400 rajnai forintot, ami négyhavi fizetésének felelt meg – kapott még a kamarától.⁵⁸⁴ Bár elszakadt Béctől, a dinasztíához mégis hú maradt Vincenzo Bratutti, aki viharos bécsi évek után a spanyol királyi udvarban jutott el pályafutása csúcsára.⁵⁸⁵ 1650–1651 folyamán szemlátomást révbe ért azirányú törekvése, hogy kiszabadulhasson a Haditanácsban domináns Schmid–D’Asquier koalíció szorításából, ezért a madridi állás reményében kérvényezte elbocsájtását. Jellemző, hogy ehhez be kellett várnia Johann Rudolf Schmid hazatérését konstantinápolyi főköveti útvjáról, hogy áldását adja a távozására, egyben bemutassa tervét a kieső munkaerő pótlására.⁵⁸⁶

Ezek az esetek nem mellékesen rávilágítanak arra, hogy a képzett, gyakorlatl rendelkező tolmácsnak nagy keletje volt az Oszmán Birodalommal kapcsolatot tartó államokban, maga a Habsburg Monarchia is vett fel más európai államban kiképzett tolmácsokat. Ennek a gyakorlatnak a kiképzést finanszírozó állam részéről nemcsak információbiztonsági, hanem anyagi kockázata is volt, hiszen hosszú éveket és nem kevés pénzt öltek egy tanítványba, mire a befektetés megtérült, tehát megfelelő képzettséget elérve valóban szolgálatba állhatott az illető. Csöppet sem meglepő, ha a szerződötetett vagy saját tolmácsképzésből kikerült tanoncokat igyekeztek megtartani a költségeket viselő uralkodó alkalmazásában. A növendékek esetében találunk példát arra, hogy már a szerződötetés pillanatában megpróbálták a Habsburgokhoz kötni a reményteljes tolmácsjelöltet. Már szóba került Johann Dietz, akinek futárkarriere eredetileg tolmácsstanoncként indult 1625-ben. Felvétele szigorú körülményeiről fennmaradt az az adalék, hogy 200 birodalmi tallért biztosított számára az udvar nyelvtanulás céljából, azonban reverzálist kértek tőle arra vonatkozóan, hogy soha más uralkodót nem fog szolgálni.⁵⁸⁷

584 1665. július 9., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1665 Bd. 879. fol. 361r.

585 HILLER, „A tolmácsper”, 213–214.

586 Johann Rudolf Schmid III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1651. február 10., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 123. Kv. 2. fol. 49–52; Johann Rudolf Schmid III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1651. február 22., uo., fol. 90–91.

587 1625. február 29., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1625 Bd. 712. fol. 139v–140r.

A tolmástanonképzés ennek ellenére távolról sem jelentette azt, hogy az illető később feltétlenül tolmácsként helyezkedett el a Haditanácsban, különösen nem a század első évtizedeiben, amikor a tanoncképzés még gyerekipőben járt. Pietro Hrintschitsch az első a tanulók között, akiről ajánlója és egyben felettese, Michael Starzer követ úgy nyilatkozott 1617-ben, hogy kipróbált fiatalember, akit akár kereskedelmi konzuli pozícióra is alkalmasnak tartott, sőt utódaiként is el tudta volna képzelni.⁵⁸⁸ Mivel a Zsitvatorok után formálódó Habsburg keleti kereskedelmi társaság hosszú időre – a vasvári békekötésig – lekerült a napirendről, a konzuli tisztség még váratott magára. Ám nem szűnt meg az a tendencia, hogy a tolmástanonci tanulmányok nemcsak a nyelvi asszisztencia felé terelte a fiatalokat, hanem előszobát jelenthetett más, a Habsburgok keleti diplomáciájához köthető pozíciókhoz.⁵⁸⁹ Sebastian Lustrier rezidens úgy vélekedett a gondjaira bízott két növendékről, Samuel Cellariusról és Virgilius Mayrról, hogy kiképzésüket követően alkalmasak lesznek a rezidensi vagy akár még magasabb diplomáciai szolgálatra.⁵⁹⁰ A Lustrier-féle képzést nagy vonalakban sem ismerjük, ellentétben a hasonló koncepció alapján Konstantinápolyba küldött Maximilian Vischerrel kapcsolatos tervekről, de erről korábban már esett szó, ahogyan Heinrich Julius Wogin hasonló próbálkozásáról is.⁵⁹¹ A századvég tolmástanoncai közül azonban már ketten emelkedtek ki a nyelvi közvetítők közül: Leopold Mammucca della Torre 1701–1703 között, Michael Tallman rövid ideig tartó konstantinápolyi titkárkodást követően 1704–1714 között látta el a rezidensi tiszteket. Mindezek azt az elképzelést erősítik, hogy a követi és tolmácsi képzés párhuzamosságai a 17. században már biztosan jelen voltak a Haditanácsban belül, ennek ellenére csak az *Orientalische Akademie* megszilárdulását követően fonódott össze végképp a nyelvi és diplomáciai képzés, illetve pályakép.⁵⁹²

588 Michael Starzer Hans Mollartnak, Konstantinápoly, 1617. november 17., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 106. Kv. 2. fol. 45–60.

589 Sebastian Lustrier II. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1625. január 10., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 110. Kv. 1. fol. 6–8.

590 Uo.; Sebastian Lustrier II. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1625. április 7., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 110. Kv. 1. fol. 107–112; Sebastian Lustrier Rambaldo Collaltónak, Konstantinápoly, 1625. április 7., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 110. Kv. 1. fol. 107–112.

591 1672 januárja, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 321. 1672. Prot. Exp. fol. 42v.

592 KEREKES, „A császári tolmácsok...”, 1205. Tallman 1698 májusában pályázott először, vö. ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 402. 1698. Prot. Exp. fol. 328r. Kinevezéséhez: SZABADOS János, „Michael Talman konstantinápolyi Habsburg rezidens

A kivételes életutak között feltétlenül ki kell emelni Nikúsziosz Panajótisz konstantinápolyi tolmács rendkívüli pályafutását, aki portai főtolmácsként (*baş tercüman*) fejezte be életét. Ez a pozíció jelentette az Oszmán Birodalom tolmácshierarchiájának csúcsát és rendkívül magas presztízsű állásnak számított. A birodalmi kancellária vezetője (*reis ül-küttáb*) és a nyugati nyelveken is kompetens főtolmács az oszmán diplomácia megkerülhetetlen pillérei voltak még akkor is, ha a döntések megszületésében nem feltétlenül az övék volt az utolsó szó. A megbízhatóságra a Portán is nagy gondot fordítottak, a számonkérhetőség egyik fontos kritériuma pedig a muszlim alattvalók közé tartozás volt. Bizonyos pozíciókban azonban elkerülhetetlennek bizonyult a bizalmi kör kitágítása: az orvosoké mellett a tolmácsoké volt az a szerepkör, ahol nem muszlim hiten élők is érvényesülhettek.⁵⁹³

A 17. század második felében a konstantinápolyi ortodox keresztények meghatározó közössége, a görög fanarióták szereztek egyre nagyobb befolyást portai körökben. Nevüket a város egy máig létező negyedéről, Fenerről kapták, ahol gyümölcsöző kereskedelmi tevékenységüknek köszönhetően gazdag telepet hoztak létre, gazdasági kapcsolataik révén pedig bekapcsolódtak a portai döntések mögött is felsejlő társadalmi hálózatokba.⁵⁹⁴ A negyed a keleti kereszténység egyik bástyájának számított a Kelet-Mediterráneumban, az egyház fejének tekintett konstantinápolyi pátriárka is itt tartotta székhelyét. A Patriarchátusban a feneri görög családok domináns szerepet szereztek a 17. század folyamán, ez pedig tovább erősítette

két jelentése az Udvari Haditanács részére (1705. július 25. és augusztus 13.), *Fons: Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok* 20 (2013): 385–419, 385–386; JOUKOVA, „»Ein Glück...«”, 34.

593 JANOS, „Panaiotis Nicousios...”, 177.

594 A fanarióták térnyerésének komplex társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális hatásáról a Portán lásd: CLOGG, „The Greek Millet...”; Steven RUNCIMAN, *The Great Church in Captivity: A Study of the Patriarchate of Constantinople from the Eve of the Turkish Conquest to the Greek War of Independence* (Cambridge, 1968), 360–384; Miltos PECHLIVANOS, „Vom Dragoman der Osmanen zum Dragoman der Heimat: Mehrsprachigkeit und Personkonstruktion im griechischsprachigen Osmanischen Reich”, in *Selbstzeugnis und Person: Transkulturelle Perspektiven*, szerk. Claudia ULBRICH, Hans MEDICK és Angelika SCHASER, 227–241 (Köln–Weimar–Wien, 2012); Halil INALCIK, „The Status of the Greek Orthodox Patriarchate”, *Turcica* 21–23 (1991): 407–436.

pozíciójukat nemcsak Konstantinápolyban, hanem az egész Kelet-Mediterráneum görögkeleti lakossága körében.⁵⁹⁵

Az első a fanarióta portai főtolmácsok hosszú – egészen a 19. századig nyúló – sorában a korábbi Habsburg tolmács Nikúsziosz Panajótisz volt, aki 1669-től haláláig viselte ezt a méltóságot és tekintélyes szimbolikus tőkét halmozott fel két évtizednél is hosszabb tevékenysége és megbízható nyelvi kompetenciái folytán. Megváltozott társadalmi státusza a külsőségek terén is megmutatkozott, szakállt viselhetett és négy szolga kíséretében lóháton közlekedhetett – ezek általában muszlimok számára fenntartott előjogok voltak az Oszmán Birodalomban.⁵⁹⁶ Walter Leslie, aki a vasvári békekötés után vezetett főkövetséget a Portára 1665-ben, kiválóan összefoglalta Panajótisz portai integrációjának alapját: páratlan nyelvtudása és tárgyalási képességei mellett maradéktalanul élvezte az oszmán elit erős embereinek a bizalmát, elsősorban Köprülü Ahmed nagyvezírét és Turhán Hátidzse válíde szultánét. Leslie beszámolója alapján valószínű, hogy Panajótisz ekkor már nyíltan dolgozott nemcsak a Habsburg követségnek, hanem tőlük teljesen függetlenül a Portának is. Az éles szemű diplomata világosan látta továbbá, hogy nem fogják tudni örökre megtartani a tolmácsot, sőt vajmi kevés ráhatásuk lehet csak arra, hogy éppen kinek szolgál még a császár mellett. Ezért azt a javaslatot fogalmazta meg a Haditanács számára, hogy ne legyenek finnyások, használják Panajótisz addig, amíg csak lehet és amennyire megengedi, cserébe fizessék meg érte rendesen, mert ha akar, jobban tud szolgálni bárki másnál.⁵⁹⁷

Leslie megállapításai voltaképpen egy már fennálló állapotot tükröztek. A tolmács az 1660-as évek elejétől egyre nagyobb tekintélyre tett szert az oszmán vezetés szemében, ráadásul ezzel párhuzamosan egyre növekedett a Habsburg szolgálathoz kötődő mozgástere. 1671-ben Beris internuncius már így látta a helyzetét: „Panaiotti az udvarban mindent jelent, nem csupán a szultán és a nagyvezír fölött uralkodik, hanem az egész török impériumon. Minden keresztény érdeket ő irányít, ő a legtitkosabb tanácsos és titkár,

595 RUNCIMAN, *The Great Church...*, 362. A konstantinápolyi ortodox keresztények és a Porta viszonyára legutóbb lásd: Hasan ÇOLAN és Elif BAYRAKTAR-TELLAN, *The Orthodox Church as an Ottoman Institution. A Study of Early Modern Patriarchal Berats. Ecclesiastica Ottomanica I* (Istanbul, 2019).

596 Uo.

597 Walter Leslie I. Lipótnak, s. l., 1666. április 13., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 138. Kv. 3. fol. 94–106.

semmi sincs az udvarnál, ami ne az ő kezén menne keresztül.”⁵⁹⁸ Kindsberg rezidens 1673-ban ezt még megtoldotta annyival, hogy kiemelte Panajótisz és a nagyvezír szoros kapcsolatát, mert Köprülü Ahmed már gyermekkorától hozzászokott a görög tolmács jelenlétéhez, ahogyan ahhoz is, hogy ha megfogadja a tanácsait, biztosan nem fog csalódní.⁵⁹⁹ A Habsburg szolgálat mellett portai karrierének kiépítésében kétségtelenül szerepet játszott a rezidens testi erejének fogyatkozása, a köszvénytől mozgásképtelen Reniger ugyanis az 1660-as évek óta példátlanul súlyos Habsburg–oszmán konfliktusai során mindinkább tolmácsán keresztül kapcsolódott az oszmán méltóságviselőkhöz. Aligha túlzás azt állítani, hogy a tolmács mind kiterjedtebb politikai aktivitása és a nyugati hatalmakkal szerzett tapasztalatai egyengették útját a portai főtolmácsi posztig. Panajótisz megjelenése és hódítása az oszmán elit legmagasabb köreiben egyúttal korszakhatárt jelentett. 1673-ban őt egy másik fanarióta, és nem mellékesen korábbi titákra, Alekszandrosz Mavrokordátosz követte a pozícióban, aki később ugyanakkora hatalomra tett szert. A tolmácsi feladatok mellett általános tanácsadói szerepet töltöttek be, sőt mindketten a szultán orvosaként is szolgáltak, ami tökéletesen visszatükrözi a beléjük vetett bizalmat.⁶⁰⁰

6.4. Társadalmi emelkedés

A tolmácsok udvari társadalmi integrációjának egyik fontos mutatója rangemelésükben ragadható meg. Ezáltal nemcsak egyszerűen kiemelkedtek a dinasztiaért fáradozó hivatalnokok közül, hanem teljesítményük legmagasabb szintű elismeréseként bebocsátást nyertek az udvari nemesség magasabb presztízsű társadalmi közegébe.⁶⁰¹ A feldolgozott tolmács-életutak

598 Johann Philipp Beris I. Lipótnak, Edirne, 1671. május 19., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 143. Kv. 1. fol. 28.

599 Johann Christoph Kindsberg I. Lipótnak, Adachioi an der Donau, 1674. március 22., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 144. Kv. 4. fol. 87–114, 107r.

600 CAMARIANO, *Alexandre Mavrocordato...*, 26; JANOS, „Panaiotis Nicousios...”, 181–182. Panajótisz egyébként azt is elérte, hogy a fanarióta görögökön kívül más nem muszlim csoport ne küldhesse fiait a főtolmácsi pozícióba. Mavrokordátosz és Panajótisz hatalmának összevetéséhez lásd: Johann Christoph Kindsberg I. Lipótnak, Konstantinápoly, 1678. január 22., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 148. Kv. 2. fol. 12–58.

601 HOCHEDLINGER, MAŤA és WINKELBAUER, *Verwaltungsgeschichte...*, 1:117–119.

alapján hasonló kiváltság először a 16. század utolsó harmadában és a 17. század legelején hosszú és színvonalas munkásságot maga mögött tudó Mathia del Farro esetében ismert, akit 1587-ben emeltek nemesi rangra.⁶⁰² Illéssy (eredetileg Eller) János tolmács 1604-ben kapott magyar nemességet Pál nevű testvérével együtt korábbi hűséges szolgálataira való tekintettel. Ez a nemesi oklevél amiatt különösen érdekes, hogy nem csupán szövegében emeli ki Illéssy szerepét a törökökkel való kapcsolattartásban, hanem a címerábrázolásban is. A címerállat szarvas ugyanis egy tollat, illetve egy irattárolásra használt díszes tokot tart a patájában, míg lába alatt fegyverek, oldalt Rudolf császár látható. Az oklevél kiállítása abból a szempontból sem érdektelen, hogy nagyon korai időben keletkezett, hiszen 1604-ben Illéssy épp csak megkezdte szolgálatát Mátyás főherceg mellett tolmácsként. Az abban csak általában említett korábbi érdemek tehát minden bizonnyal azt megelőző tevékenységére vonatkoztak, melyeknek feltétlenül része volt a tizenöt éves háború idején kezdeményezett újabb és újabb béketárgyalásokon való közreműködése.⁶⁰³

Őket Giovanni Paolo Damiani követte a sorban, aki birodalmi nemesi oklevele kiállítása idején (1618) már csaknem egy évtizede szolgálta a Habsburg diplomáciát Konstantinápolyban. Diplomája megemlékezett arról, hogy a Damiani család Albániában az előkelő nemesek közé tartozott, a tolmács és utódai lovagi rendbe emelése (*rittermäßiger Adelsstand*) tehát leginkább a Habsburg Monarchia rendi társadalmában való integrációt erősítette, illetve alátámasztotta személyes kompetenciái alapján kialakított pozícióját a Haditanács hatalmi hierarchiájában. A szöveg ugyanis kifejezetten hangsúlyozta török nyelvi képességeit és azt, hogy Damiani nélkülözhetetlen segítség a konstantinápolyi kapcsolattartásban.⁶⁰⁴

Franz Mesgnien von Meninsky 1664-ben folyamodott birodalmi nemesi címért és tanácsosi rangért a Haditanácsban, amit rövidesen meg is kapott. Fennmaradt minden bizonnyal saját kézzel írt olasz nyelvű kérvénye, amelyben arra a körülményre hivatkozott, hogy a lengyel királyi udvarban

602 PETRITSCH, „Die Wiener Turkologie...”, 26.

603 Illyéssy (Illéssy vagy Eller) János és Pál címereslevele, Prága, 1604. május 27., MNL VeML XV. 4.a. 28.

604 Uralkodói döntés Giovanni Paolo Damiani lovagi rendbe emeléséről és címerbővítéséről, Bécs, 1618. október 1., ÖStA AVA Adelsarchiv Reichsadelsakten: Damiani, 1618. október 1. fol. 1–8.

Illéssy János címereslevelének címerképe, MNL VeML XV. 4.a. 28.

már mindkét kitüntető cím birtokában volt.⁶⁰⁵ Ő Michel D'Asquier-től vette át a főtölmácsi pozíciót, aki szintén külföldről „importálta” nemesi címét.⁶⁰⁶ Marcantonio Mammucca della Torre ugyanígy előkelő – isztriai és szicíliai – ősökre hivatkozhatott, amikor 1687-ben magyar nemességet, majd 1701-ben birodalmi grófi rangot nyert, s gyermekei előkelő kiházásítása révén még mélyebben integrálódott a közép-európai – ausztriai, erdélyi és havasalföldi – elitbe.⁶⁰⁷ Bár korántsem zárható ki, hogy további nemesítő okiratok kerülnek elő a jövőben és módosítják az összképet, az eddigiek alapján két következtetés fogalmazható meg. Egyfelől feltűnő, hogy többnyire „idegen” származású tolmácsok, tehát nem a legszűkebb értelemben vett, az

605 1664 márciusa, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 328. 1664. Prot. Exp. fol. 114r; Mehmed budai pasa levele Annibale Gonzagának, Buda, 1665. május 25., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 138. Kv. 1. fol. 143–144. Folyamodványát lásd: Franz Mesgnien von Meninsky I. Lipótnak, s. l., s. d., ÖStA AVA Adelsarchiv Reichsadelsakten: Meninsky, fol. 1–2.

606 D'Asquier francia nemessége tényét rögzítő epitáfiumát idézi: HAMILTON, „Michel d'Asquier...”, 237.

607 KERÉKES, „A császári tolmácsok...”, 1208.

Örökös Tartományokból származó németajkú családok szülőttei részesültek e kiváltságban. A korabeli forrásokban egyszerűen csak „németeknek” nevezett tolmácsokra ugyanis az jellemző, hogy vagy megmaradtak polgári személynek, vagy már eleve rendelkeztek nemesi előnévvel. Feltételezem tehát, hogy a Habsburg Monarchia határain túlról, olykor akár oszmán felségterületről származó jövevények esetében a nemesítés különös hangsúlyt kapott és fontos integrációs csatornát képezett, egyben az uralkodói bizalomra méltó császárhű attitűd visszaigazolását jelentette a hivatali elitben. Másfelől feltűnik még az, hogy a főtolmácsi pozíciót csak nemességet viselő személyek töltötték be, s a tisztség 1625-től – Michel D’Asquier kinevezésétől – összefort a haditanácsosi rang viselésével. Ezzel a főtolmács minden szempontból föléemelkedett a többi tolmácsnak, s a haditanácsi kancellária hivatalnokai között is megkülönböztetett helyet foglalt el.⁶⁰⁸

Mivel a Habsburg kormányzat részéről állandó igény mutatkozott a jól képzett, megbízható tolmácsok felvételére mind Bécsbe, mind Konstantinápolyba, sőt esetenként az egyébként más toborzási stratégiát képviselő végvidékre, érdemes egy rövid kitérő erejéig megvizsgálni, vajon mennyiben volt sikeres ez a törekvés. Az azonos időben szolgáló tolmácsok száma Bécsben és Konstantinápolyban általában egyaránt egy-két főt jelentett, ehhez azonban még hozzászámíthatunk legalább két-két fő török futárt és tolmácstanoncot, akik megfelelő szinten bírták már a nyelvet, illetve egy-egy rövidebb időre és meghatározott feladatra felvett alkalmi tolmácsot. A saját tolmácsképzés felfutásával a század második felében enyhe emelkedést lehet tapasztalni a tolmácsállomány létszámában. Ennek tudatában azt feltételezem, hogy bizonyára a tolmácsolás-fordítás ügye is gördülékenyebbé vált a Haditanácsban. A szakemberhiány mérséklődése mellett azonban egy nagyon érdekes jelenségre lettem figyelmes. A keleti diplomácia megmaradt iratállománya ugyanis egyértelműen azt tükrözi, hogy a tolmácsok számának gyarapodásával egyúttal a szervezeten belüli konfliktusok is megszorodtak. A lehetséges okok között elsősorban a meghatározó tolmácsszemélyek közötti, személyeskedéstől sem mentes szakmai villongások sejlenek fel. Az előző fejezetben már foglalkoztam Podestà és Meninsky párharcával a bécsi tolmácsképzés területén. Kettejük heves indulatoktól fűtött vetélkedése korántsem volt egyedi eset, a 17. század tolmácsai között nem ritka a végletekig fokozott rivalizálás és a tettegességig fajuló gyűlölködés. Mindamellettt feltétlenül szem előtt kell tartani azt a módszertani

608 HOCHEDLINGER, MAŤA és WINKELBAUER, *Verwaltungsgeschichte...*, 2:669.

problémát, hogy a Habsburg államapparátusban nyilvánvalóan azok az ügyek kaptak nagyobb figyelmet, amelyek valamilyen módon eltértek a normalitástól és már a korszakban is nagy port vertek fel. Az alábbiakban ezért néhány olyan ügyet emelek ki, melyek önmagukon túlmutató, szimp-tomatikus jelenségeként kihatottak a Haditanács keleti tevékenységére.

A legemlékezetesebb ellenségeskedés minden bizonnyal Vincenzo Bratutti raguzai származású tolmács és Michel D'Asquier bécsi főtollmács között bontakozott ki, ráadásul úgy, hogy a két férfi személyesen sokáig nem is ismerte egymást. Bratutti a Raguzai Köztársaság tolmácsképzésében vett részt Konstantinápolyban, később azonban kiváló nyelvi felkészültségének és nagyratörő ambícióinak köszönhetően remek eséllyel pályázott a tekintélyes császári szolgálatra Bécsben. Még az 1620-as években ismeret-séget kötött Sebastian Lustrier konstantinápolyi Habsburg rezidenssel, akit 1629-ben ugyan elhelyeztek a Portáról, ám továbbra is kapcsolatban maradt Bratuttival és a bécsi udvari körökben minden követ megmozgatott tolmácsi alkalmazása érdekében. Nem tudjuk, pontosan mivel nyerte meg magának Lustriert, de a leköszönő rezidens figyelemreméltó lépéseket tett Bratutti érdekében, ideértve kiterjedt kapcsolathálójának megmozgatását is. Lustrier 1633 januárjában biztató levelet írt az akkoriban Raguzá és Konstantinápoly között ingázó pártfogoltjának, amelyben kifejtette, hogyan szervezte meg felvételét a császári tolmácsok közé.⁶⁰⁹ A döntésben érintett legfelsőbb fórumokon Heinrich Schlick haditanácsi elnök és II. Ferdinánd császár rábólin-tottak az alkalmazására, ezután az Udvari Kamara is megkapta a zsoldkifizetéshez szükséges rezolúciókat. Lustrier üzenete arról a kis raguzai csoportról is fellebbenti a fátylat, akik a császári udvarban tovább egyengethették honfi-társuk útját: Matteo Sturani és Allegretto Allegretti örömmel várták Bratuttit Bécsben és sürgették mielőbbi elindulását. Sturani raguzai kereskedő volt, ám 1620 óta a Habsburg hírszerzésnek dolgozott, belgrádi lerakatából rendszeresen szállított információkat az oszmán felségterületről.⁶¹⁰ Allegretti

609 Sebastian Lustrier Vincenzo Bratuttinak, Bécs, 1633. január 22., ÖStA FHK A SUS RA Kt. 303. fol. 703.

610 MOLNÁR Antal, „Végvár és rekatolizáció: Althan Mihály Adolf és a katolikus restauráció kezdetei Komáromban”, in MOLNÁR Antal, *Elfelejtett végvidék: Tanulmányok a hódoltsági katolikus művelődés történetéből*, 139–148, Régi magyar könyvtár: Tanulmányok 9 (Budapest, 2008), 146. Matteo Sturani évtizedekig a Haditanács megbízható kéme maradt, miközben erős kapcsolathálót épített ki Bécsben is. Jó beágyazottságát mi sem igazolhatná jobban, mint az a körülmény, hogy 1648-ban még a konstantinápolyi rezidens posztjára is megfelelőnek tartották, jóllehet

pozíciója ennél prominensebb volt: az udvari káplánok közé tartozott, III. Ferdinánd és Mária Anna 1631-ben megkötött házasságát követően pedig a császárné udvartartásába került. Egyházi szolgálatán túl a császárné mellett kiépülő spanyol-párti érdekcsoport tagjának számított, sőt felfelé ívelő pályafutása egyre inkább a spanyol korona Kelet-Mediterráneum-beli diplomáciai tevékenységéhez kötődött.⁶¹¹

Mindezek alapján úgy tűnik, hogy a Lustrier kezében összefutó szálak a Haditanács mellett II. Ferdinánd császár és fia, Ferdinánd főherceg köreit is elérték. Ám ez önmagában még nem lett volna elég a sikerhez. Szükség volt a raguzai tolmács tehetségére, akiről köztudomású volt, hogy egyaránt magas szinten bírta a Habsburg és az oszmán udvarokban forgó nyelveket. Nem csoda, ha ragyogó kompetenciái és jelentékeny támogatóinak bekapcsolódása megkongatták a vészharangot Michel D'Asquier-ben, aki az 1630-as évekre lényegében véve kisajátította a vezető keleti tolmács szerepét, privilegizált helyzetében pedig nem csupán remek nyelvi kompetenciáira, hanem a Haditanácsban végzett széleskörű szakértői munkájára és stabil kapcsolathálójára is támaszkodhatott. Első pillantásra tehát úgy tűnhet, behozhatatlan előnyben volt Brattuttival szemben, aki nem is sejtette, hogy törekvéseivel a Habsburgok oszmán diplomáciájának egyik központi szereplőjének kiváltságos helyzetét veszélyezteti.

D'Asquier egyik legfontosabb haditanácsi szövetségese a Lustriert váltó új rezidens, Johann Rudolf Schmid volt, akivel a szakmai együttműködésen messze túlmutató baráti kapcsolat kötötte össze. Schmid Konstantinápolyban megismerkedett Brattuttival és hamar nyilvánvalóvá vált számára, hogy D'Asquier nem ok nélkül tart a fiatalember bécsi felbukkanásától, továbbá az sem lehetett titok a szövetségesek számára, hogy Lustrier korábban eredményesen kampányolt patronáltja érdekében az udvarnál. A rivális kiiktatására a korban nem szokatlan megoldásként merényletet kíséreltek meg

végül mégsem ő került a Portára. Vö. CZIRÁKI, „Habsburg–oszmán diplomácia...”, 851–852.

611 Allegretti személyére utóbb lásd: Miguel CONDE PAZOS, „La embajada turca en Madrid y el envío de Alegreto de Allegretti a Constantinopla (1649–1650)”, *Libros-delacorte.es* 3 (2011): 10–17, doi:10.15366/lcd2011.3.3.002. Lásd még: Mária Anna császárné udvartartásának zsoldjegyzéke (1638), ÖStA HHStA Spanien, Varia Kt. 11/b. (1635–1641) fol. 189–191. Lásd továbbá a „Memoria de lo que pretenden las criadas y criados de su Mayestad la Emperatriz nuestra Señora que haya gloria” címet viselő feljegyzést Mária Anna udvartartását érintő rendelkezésekről a császárné 1646 májusában bekövetkezett halála után, ÖStA HHStA Obersthofmeisteramt Sonderreihe Kt. 76. Kv. 6. sine fol.

Bratutti ellen: 1633. február 7-én Schmid ebédre hívta a gyanútan fiatalembert és megkísérelte megmérgezni.⁶¹² A gyilkossági kísérlet végül kudarcba fulladt, mert az áldozat elmenekült és még időben jutott ellenméreghez, ám óriási botrány kerekedett az ügyből. Bratutti – és nyilván bécsi szövetségesei – hosszú vizsgálódást követően meggyőző bizonyítékokat mutattak be Schmid és D’Asquier érintettségéről, így 1638-ban végül perbe fogták a merénylőket. D’Asquier befolyását az udvarnál mi sem támasztja alá jobban, mint hogy a kínos hadbírószági tárgyalás ellenére is sikerült eltusolni az ügyet, sem őt, sem Schmid rezidenst nem marasztalták el – ami bizonyos szempontból érhető, hiszen a rendre káderhiánnyal küzdő keleti diplomáciában lehetetlen lett volna egyik pillanatról a másikra lecserélni a fontos funkcionáriusokat. Ennél is figyelemreméltóbb azonban, hogy mindezek tetejében a császári diplomácia elérte, hogy Ragusa se avatkozzon be, noha végső soron mégis csak egy, a szenátus joghatósága alá tartozó személy ellen követtek el merényletet.⁶¹³ A sajtóságos helyzetben voltaképpen kompromisszumos megoldás született: a tettesek megúszták a büntetést, de el kellett viselniük, hogy Bratutti nem tűnt el, hanem mégis felvették a császári tolmácsok közé.⁶¹⁴

Bratutti feltétlenül sikerként könyvelhette el azt, hogy talpon maradt a D’Asquier–Schmid párossal szemben, az ádáz küzdelemben pedig biztos számíthatott patrónusai támogatására. Úgy tűnik, hogy a Haditanács és a Habsburg udvar olykor erősen konfrontatív érdekcsoportjainak szövevényes rendszerében hamar megtalálta a helyét, annak ellenére, hogy első próbálkozására, 1633-ban még nem sikerült megvetnie a lábát Bécsben.⁶¹⁵ 1636-ból fennmaradt egy levél korábbi pártfogójától, Sebastian Lustriertől, amelyben kifejtette az akkoriban még Ragusa ügynökéként Pécsen⁶¹⁶ tartózkodó Bratuttinak abbéli örömét, hogy a tolmács végre elszánta magát

612 Zdravko ŠUNDRICA, „Poisons and Poisoning in the Republic of Ragusa”, *Dubrovnik Annals* 4 (2000): 7–79, 44–48. A mérgezési kísérletről fennmaradt Bratutti beszámolója: Vincenzo Bratutti a raguzai szenátusnak, Konstantinápoly, 1633. február 20., DAD Diplomata et Acta Sanctae Mariae Maioris Prep. 17. 49. 1860. sine fol.

613 Michel D’Asquier saját kezű levélben köszönte meg a raguzai kormánzatnak, amiért segítettek hitelteleníteni Bratutti tanúit. Michel D’Asquier a raguzai szenátusnak, Bécs, 1640. május 26., DAD Diplomata et Acta Sanctae Mariae Maioris Prep. 17. 67. 2057. sine fol.

614 HILLER, „A tolmácsper”, 203–214.

615 Ehhez talán annak is köze lehetett, hogy Lustrier 1633–1636 között Párizsban dolgozott császári rezidensként.

616 ném. Fünfkirchen

a Bécsbe településre. A szöveg egyúttal fellebbenti a fátylat kettejük addigi fő patrónusáról: a volt rezidens sajnálatát fejezte ki amiatt, hogy Michael Adolf Althan májusi halálával fontos támogatót veszítettek, bár reménykedtek feltörekvő fia pártfogásában. Az idősebb Althan közel fél évszázadon át az oszmán diplomácia és a végvidék meghatározó figurája, a keleti ügyek elismert szakértője, egyben biztos lábakon álló udvari ember volt, tehát rengeteget nyomott a latban támogatása. Mellette azonban Lustrier – aki egyébként maga is pap volt – a Habsburg családtagok gyóntatóival is összekötötte pártfogoltját.⁶¹⁷ A prominens támogatói körnek ezzel azonban korántsem volt vége. Hiller István kutatásai alapján ma már közismert, hogy Bratuttit előszeretettel látta el megbízásokkal Esterházy Miklós nádor, aki a D’Asquer–Schmid páros által képviselt haditanácsi kurzussal szemben építette ki saját álláspontját a monarchia oszmán ügyeit tekintve.⁶¹⁸

Bár Bratutti életútját tekintve még mindig vannak bizonytalan mozzanatok, az mindenesetre megállapítható, hogy ha 1633-ban nem is sikerült neki a császári tolmácsok közé jutni, a Lustrier–Althan koalíció kijárta számára a császári megbízást legkésőbb 1636-ra, amikor már a regensburgi birodalmi gyűlésen szerepelt hivatalos császári fordítóként. Az Udvari Kamaránál vége-hossza sincs a kifizetetlen zsoldja miatt benyújtott panaszainak, így 1649-ig követhetjük munkáját a bécsi udvarban.⁶¹⁹ Bratutti az 1650-es évek legelején elhagyta Bécset és egy másik Habsburg hatalmi centrumban, Madridban helyezkedett el tolmácsként. Távozásának alighanem köze lehetett Esterházy 1645-ben bekövetkezett halálához, helyesebben ahhoz a számára kedvezőtlen körülményhez, hogy a továbbiakban meggyengült a mögötte álló támogatók köre, amely sikerrel ellensúlyozhatta volna ellenségei aknamunkáját. Mindezt azért is tartottam fontosnak ilyen részletesen bemutatni, mert Bratutti felbukkanása és pályafutása a bécsi

617 Sebastian Lustrier Vincenzo Bratuttinak, Bécs, 1636. május 22., ÖStA FHKA SUS RA Kt. 303. fol. 702.

618 Esterházy Miklós III. Ferdinándnak, Sempte, 1644. augusztus 5., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 117. Kv. 2. fol. 413–414; HILLER, „A tolmácsper”. Néhány irat arra utal, hogy a nádor udvari kapcsolatai révén megpróbálta befolyásolni azt, hogy magyar ügyekben melyik tolmács tárgyaljon. 1630-ban Hans Breuner haditanácsos kérte a véleményét abban a kérdésben, hogy Michel D’Asquier-t küldjék-e Budára a pasával tárgyalni, vagy inkább mást. Hans Breuner Esterházy Miklósnak, Bécs, 1630. szeptember 4., MNL OL P 108 Rep. 72. Fasc. 32.

619 Vincenzo Bratutti az Udvari Kamarának, s. l., s. d. [1639. december], ÖStA FHKA SUS RA Kt. 303. fol. 698–708; A Magyar Udvari Kamara utasítása a magyaróvári harmincadosnak, ÖStA FHKA SUS RA Kt. 304. fol. 543–544.

udvarban remekül példázza a Haditanács berkein belül, illetve az udvarnál uralkodó hatalmi viszonyokat és azokat a patrónus–kliens-hálózatokat, amelyek az egymással hol rivalizáló, hol együttműködő érdekcsoportok között kijelölték a tolmácskarrier lehetőségeit, egyben korlátait is. Azt sem lehet azonban kétségbe vonni, hogy D’Asquier és Bratutti esetében két kiválóan dolgozó, ám domináns személyiségű tolmács csapott össze, a harc pedig egy olyan status quóval ért véget, amely Bratutti periférikus helyzetét konzerválta, majd távozásához vezetett. Mivel csak nagy nehézségek árán lehetett kieső munkáját pótolni, a viszály nyilvánvalóan egyéb úton elkerülhető károkat okozott a Haditanácsban. Mindez nem lett volna szükségzerű, hiszen D’Asquier szemlátomást képes volt együttműködni más tolmácsokkal. Feltűnő, hogy a korszak másik jeles tolmácsával, Giovanni Paolo Damianival nincs nyoma komolyabb összetűzésnek; feltételezhetjük, hogy a háttérben valamiféle kompromisszumos egymás mellett élés állhat, illetve az a körülmény, hogy kettejük közül a kevésbé konfliktusos természetű Damiani számított rangidősnek.⁶²⁰

Egy másik beszédes ügy Marcantonio Mammucca della Torre és Janaki Porfürita harca a Habsburgok portai főtölmácsának helyéért. Mindketten konstantinápolyi kötődésű tolmácsanoncként kerültek Reniger rezidens házához az 1650-es években, jelentős támogatókkal a hátuk mögött. Ám míg Marcantonio inkább a velencei hátszelű perai elithez tartozott, a görög Janakit nem kisebb személyiség pártfogolta, mint Nikúsziosz Panajótisz, a Habsburgok első tolmácsa, aki nem melleleg a nagybátyja volt. A két fiatalember harcát tehát nemcsak személyes ambícióik fűtötték, hanem nyilvánvalóan az őket támogató érdekcsoportok is. Panajótisz egy 1666-ból fennmaradt adat tanúsága szerint addigra már több alkalommal panaszt emelt Mammucca ellen, mert áskálódott Porfürita, közvetve pedig Panajótisz háta mögött. Ugyanekkor már mind a leköszönő, mind az új rezidensnek nyilvánvaló volt a viszály elmérgesedése. Reniger egyenesen úgy fogalmazott, hogy kibékíthetetlen az ellentét közöttük és képtelenek elviselni egymás jelenlétét, amellet úgy vélte, egyiküktől mindenképp meg kell szabadulni – ő egyébként Mammuccát tartotta volna meg.⁶²¹ A két fiatal tolmács küz-

620 Kettejükkel kapcsolatban egymás helyettesítéséről is maradt fent adat. Vö. Szúfi Mehmed pasa II. Ferdinándnak, Buda, 1621. július 29., in KÁRMÁN és mások, *The Correspondence...*, 151–153. A hátlapi jegyzet alapján Giovanni Paolo Damiani fordította azért, mert Michel D’Asquier éppen nem volt jelen.

621 Giovanni Battista Casanova I. Lipótnak, Edirne, 1666. november 24., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 139. Kv. 1. fol. 26–31; Simon Reniger Christoph

delme sok kárt okozott a Habsburg követségen, nem utolsósorban azért, mert a Renigert váltó, tapasztalatlan és török nyelvi kompetenciák hiányában eleve a tolmácsokra utalt Casanovának nem sok esélye volt igazságot tenni közöttük, sőt – mivel a portai tárgyalások nagyrészt a tolmácsoktól függtek – legtöbbször csak sodródott az eseményekkel. Mindezt súlyosbította, hogy a Haditanács sem mert nyíltan állást foglalni Porfűrítával szemben, mert ez a Portán megkerülhetetlen Panajótisz megharagításával járt volna. A nyilvános botránnyal fenyegető állapotot egy ideig úgy próbálták áthidalni, hogy Janakit bő egy évre Bécsbe rendelték, míg Mammucca Konstantinápolyban maradt, ám a görög visszatérését követően újra kezdődött a konfliktus.⁶²² Tovább élte a helyzetet, hogy később, amikor Panajótisz már a szultán első tolmácsaként dolgozott, neki magának is kihívója akadt egy másik kiváló görög tolmács, Alekszandrosz Mavrokordatosz személyében. Aknamunkája olyannyira nyilvánvaló volt, hogy amikor Panajótisz 1673 októberében egy agyvérzés után elhunyt, az volt az általános vélekedés, hogy a helyére lépő Mavrokordatosz mérgeztette meg.⁶²³ Az új portai tolmács nem szűnő gyűlölettel viseltetett a Panajótisz nyomában járó Janaki Porfűrítával szemben, sőt tulajdonképpen a kezére játszott Mammuccának, mert kereken megmondta Kindsberg követnek, hogy semmilyen ügyet nem fog támogatni, amit Janakin keresztül terjeszt elő a Portán.⁶²⁴

Több más indok szólt még Porfűrita ellen, ám a Habsburg diplomácia nem bocsátotta el a szolgálatból. Hogy a Haditanács nem vált meg tőle, nem lehet csupán a Panajótiszhoz fűződő viszonyával indokolni. Sem Mammucca, sem Mavrokordatosz áskálódása, sem pedig saját – később még tárgyalt – baklövései nem bizonyultak elegendőnek ahhoz, hogy megszabaduljanak tőle. Sokkal valószínűbb, hogy a Haditanács egyszerűen nem engedhette meg magának, hogy elengedjenek egy saját költségen

Dorschnak, Bécs, 1667. február 25., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 139. Kv. 2. fol. 60–61.

622 Címzés nélküli feljegyzés haditanácsi vagy titkos tanácsi referátumról Casanova jelentéseivel kapcsolatban, s. n., s. l., s. d., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 139. Kv. 2. fol. 82–85; Giovanni Battista Casanova I. Lipótnak, Edirne, 1667. július 10., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 139. Kv. 3. fol. 20–32, különösen 1rv; Giovanni Battista Casanova I. Lipótnak, Edirne, 1668. augusztus 30., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 140. Kv. 2. fol. 147.

623 Johann Christoph Kindsberg I. Lipótnak, Edirne, 1673. október 21., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 144. Kv. 3. fol. 429–444, 430r.

624 Johann Christoph Kindsberg I. Lipótnak, Konstantinápoly, 1676. október 21., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 147. Kv. 1. fol. 50d–72.

nevelt, egyébként jól kvalifikált, rutinos tolmácsot, aki ráadásul már rengeteg bizalmas információnak volt a birtokában. A több tolmács párhuzamos alkalmazását ekkor, az 1670-es években már elkerülhetetlennek tartották, ezt igazolta az előző másfél, az erdélyi háború előtti állapothoz képest rendkívül mozgalmas évtized, amikor a diplomácia – és sokszor a háború – frontónájában dolgozó Habsburg követek nem mondhattak le a fontosabb oszmán hatalmi csoportosulásokkal való kapcsolattartásról, ezt pedig a tolmácsok szimultán mozgásával érték el.

Nyilvánvaló, hogy a több tolmács iránti igény és a közöttük felbukkanó összeférhetetlenség a Haditanácsot is aggasztotta. A megoldáskereső egyik fontos mozzanatát örökítette meg Franz Peter Hoffmann 1678-ban megfogalmazott véleménye. A tapasztalt haditanácsi titkár és a nagyvezírhez küldött rendkívüli megbízott I. Lipótnak ekkor bővebben kifejtette, miért van szükség egyszerre legalább két tolmácsra a Portán és hogyan lehetne észszerű mederben tartani a közöttük szinte törvényszerűen eluralkodó rivalizálást. Elemzésében arra a megfigyelésre hívta fel az uralkodó és a Haditanács figyelmét, hogy ha valamit nem tud kiszagolni az egyik tolmács, azt megtudja a másik, így erre építve célszerű egyfajta természetes versengést kialakítani közöttük, ami egyben nagyobb motivációt eredményezett volna. Az 1660-as évek közepétől tapasztaltak alapján – itt Janaki és Marcantonio párharcára, illetve Panajótisz rendkívüli hatalmára kell gondolni – a két tolmács versenyztetésével azt is elkerülhetőnek tartotta, hogy egyetlen tolmács terjessze ki a befolyását a rezidensre és az uralkodjon fölötte. Ezt a kellemetlen helyzetet azáltal lehetett volna még elkerülni szerinte, ha a tolmácsok között megosztották volna a témákat, ráadásul így kompetenciakonfliktusok sem keletkeztek volna. Egy feladatkör szerinti specializáció képe sejlik fel ezen a ponton a haditanácsi szakértő javaslataiban, melynek alapján az egyik tolmácsot a végvidéki ügyekkel, a másikat pedig a török hatalmi centrum szándékainak kifürkészésével szerették volna megbízni. Akármilyen gyakorlatias is Hoffmann terve, nincs semmiféle bizonyíték arra, hogy ebben a formában megvalósult volna. A legvalószínűbbnek azt tartom, hogy elbukott a tolmácsok ellenállásán. Igaz, az időpont sem kedvezett a reformoknak, hiszen 1683 után a háború kitörése után átalakultak a munkavégzés helyszínei, ugyanígy az erőviszonyok is a tolmácsállományon belül.⁶²⁵

625 Franz Peter Hoffmann I. Lipótnak, Edirne, 1678. október 10., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 149. Kv. 1. fol. 172–179, különösen 178.

A nagy intrikusok közé számított Franz Mesgnien von Meninsky főtölmács, aki már jóval hivatalos felvétele előtt szemet vetett a császári szolgálatra. Az 1650-es évek második felében még a lengyel királyi követség tagjaként kísérletet tett arra, hogy megszerezze a Habsburgok egyik prominens tolmácsállását, a portai rezidens melletti első tolmácsét. Meglehetősen merész vállalkozás volt ez, hiszen akkoriban a minden szempontból kimagasló, a szultán és a császár által egyaránt nagy becsben tartott Panajótiszt akarta kiűzni a nyeregből, természetesen sikertelenül. Mindazonáltal az eset még éveken át visszhangzott a Haditanácsban, Johann Rudolf Schmid tanácsos 1661-ben is jól emlékezett az ügyre, s bosszúsan vetette papírra egy hasonló eset alkalmával, hogy a lengyel diplomáciának ideje lenne jelezni, ne áskálódjanak a császár legfontosabb portai intézőjévé avanszált Panajótisz ellen.⁶²⁶ A kellemetlen bemutatkozás azonban korántsem vágta el Meninsky érvényesülési lehetőségét az udvarnál. Még ugyanezen évben Bécsbe költözött és a konstantinápolyi tolmácsállásra formált reménye kudarcba fulladtával egyenesen a főtölmácsi pozíciót vette célba. Ezúttal szerencséje volt, mert Michel D'Asquier fizikai és szellemi ereje ekkor már rohamosan hanyatlott, így Meninsky fokozatosan átvette a helyét a Haditanácsban, majd a főtölmács 1664-ben bekövetkezett halála után megkapta annak állását is. Voltaképpen generációváltás következett be ekkor a keleti szakértők között, mert az addigi meghatározó funkcionáriusok – D'Asquier, Schmid és Reniger – sorra távoztak az élők sorából az 1660-as években, ezzel együtt új erős emberek emelkedtek fel, elsőként Meninsky, aki 1698-ban bekövetkezett haláláig szinte teljhatalommal uralkodott a haditanácsi alkalmazásban álló tolmácsok fölött és mindenkiel leszámolt, aki szembe mert szállni vele.⁶²⁷

Mindazonáltal a századvég megszaporodó feladatai közepette nyilvánvaló volt valamennyi kormányzati szereplő számára, hogy muszáj kiegyensúlyozott helyzetet teremteni a tolmácsszemélyzetben, hiszen egyre nagyobb számban volt szükség rájuk. Éppen ezért fontosabb helyzetekben gondosan mérlegelték, hogy a versengő tolmácsok közül kit és milyen körülmények között alkalmaznak. Ebből a szempontból tanulságos az 1689-ben Bécsbe érkező török követség, melyet nem mellékesen az akkori portai főtölmács,

626 Simon Reniger I. Lipótnak, Konstantinápoly, 1661. május 7., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 133. Kv. 2. fol. 12–19, különösen 14; I. Lipót instrukciója Simon Renigernek, uo., fol. 36–38, különösen 37.

627 Egyik nagyobb visszhangot kiváltó vitáját Johannes Diodato örmény kereskedővel Kerekes Dóra közölte: KEREKES, „Frakcióharcok...”

Alekszandrosz Mavrokordatosz vezetett. A Pottendorfban elszállásolt követekek mellé kirendelt Habsburg tolmácsok személye komoly fejtörést okozott a Haditanácsban. A feladatra mindösszesen hárman jelentkeztek: a karrierét ekkor már Bécsben építgető Mammucca della Torre, a keleti nyelvi titkár és nyelvészprofesszor Podestà, illetve Meninsky főtölmács, aki hivatalánál, illetve azon oknál fogva, hogy az utolsó – 1665–1666-os – oszmán követségénél is ő tolmácsolt, természetesnek vette, hogy neki kell ellátni ezt a feladatot. Mivel mindhárman a kölcsönös féltékenységből eredő ádáz gyűlölettel viseltettek egymás iránt, írásban benyújtott jelentkezésükben nem sajnálták a tintát a többiek alkalmatlanságának bizonygatására. A túlfűtött hangulatban a Haditanács rafinált kombinációt dolgozott ki, melynek lényege egyfelől a konfliktusok minimalizálása, másfelől a tolmácsok személyéből fakadó járulékos kockázatok elkerülése volt. Podestát eleve kizárták, hiszen volt elég jelentkező és az érzékeny háborús helyzetben nem kockáztathattak egy újabb fölösleges botrányt Meninskyvel. Mammucca della Torrért ugyanekkor veszélyes üzenetváltással gyanúsították sógorával, az oszmán oldalon szintén jelenlévő velencei tolmáccsal. Mivel a főtölmács és Mammucca della Torre egyébként sem voltak képesek elviselni egymást, a további féltékenykedés elkerülése végett egy negyedik személyt, az addig csak a háttérben – leginkább a fronton – foglalkoztatott saját nevelésű tolmácsot, Johann Adam Lachowitzot választották ki a császáriak első tolmácsának, aki szünet nélkül a delegáció mellett tartózkodott. Mindebben azonban még mindig volt némi kockázat. A sértett Meninsky nagy tapasztalatáról kár lett volna lemondani, ez az ügyről született haditanácsi szakvéleményben is elhangzott. Hasonlóképp elképzelhetetlennek tűnhetett a főtölmács teljes kizárása a követségből, így részfeladatok elvégzésére végül Meninskyt is bevonták, elsősorban a ceremoniális téren – például az audienciák – lebonyolításában számítottak rá. A haditanácsi kirakósjátékban így végül valamennyi szereplőnek sikerült helyet találni.⁶²⁸

628 Haditanácsi jelentés a Pottendorfba érkező oszmán követségről, s. l., s. d. [1689], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 153. Kv. 4. fol. 7–16; Stahremberg gróf ehhez csatolt szakvéleménye a tolmácsokról: uo., fol. 17–22; Marcantonio Mammucca della Torre kérelme, hogy tolmácsolhasson a török követség mellett, s. l., 1688. január 6., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 153. Kv. 4. fol. 32, 35; illetve vitairata Meninsky ellen: fol. 43–44; I. Lipót instrukciója Fanz Mesgnien von Meninskynek, ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 153. Kv. 4. fol. 83–88; Giovanni Battista Podestà vitairata Mammucca della Torre ellen, ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 153. Kv. 4. fol. 221–223. Lásd még a török követség fogadásának sematikus rajzát Lachowitz tolmács feltüntetésével: ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 154. Kv. 1. fol. 73.

7. Finanszírozás

A modern állam és pénzügyi adminisztráció létrejöttéhez vezető úton jelentős állomás a kora újkori fiskális-katonai kormányzat kialakulása. A professzionális, az állam – vagyis az uralkodó – által fizetett szakértő hivatalnokréteg ezzel a folyamattal párhuzamosan fejlődött. A Habsburg Monarchia esetében más európai államokhoz hasonló jelenségnek lehetünk tanúi, amelybe szervesen illeszkedik a keleti diplomácia szereplőinek alkalmazása és munkájuk javadalmazása. A tolmácsok finanszírozásának vizsgálata így egyaránt hasznos tanulságokkal szolgálhat e sajátos funkcionáriusi csoport és a közép-európai államkonglomerátum bürokráciájának fejlődésére vonatkozóan. Az udvari döntéshozók gyakorlatában bizonyára nem volt ismeretlen az a reneszánsz államelméleti művekben felrajzolt alapvetés, mely szerint nem csupán a háború, de a békét biztosító diplomácia, sőt, bármilyen más politikai tevékenység sem képzelhető el anyagi ellenszolgáltatás, vagyis megfelelő mennyiségű pénz nélkül.⁶²⁹ Korábban már bemutattam, hogy a tolmácsok tevékenységét lefedő „szakterület”, a keleti diplomácia kérdése a 17. század legnagyobb részében a Haditanács hatáskörébe tartozott, ám arról még nem esett kellő szó, hogyan biztosították a szükséges anyagi háttérrel az Udvari Kamara és alárendelt hivatalai. A fennmaradt pénzügyi források tükrében az alábbiakban azt vizsgálom, milyen tendenciák figyelhetők meg a tolmács-hivatalnokréteg finanszírozásában, ezek hogyan változtak az évszázad folyamán, illetve volt-e olyan egységes koncepció a Habsburg kormányzat részéről, amely szabályozott pénzügyi keretet biztosított a tolmácsszemélyzet működéséhez.

Az I. Miksa, még inkább I. Ferdinánd idején felívelő, erősebb központi irányítást, hovatovább közigazgatási egységesítést célzó kormányzati törekvések lendületét a 16. században rendre megtörte a rendi-monarchisztikus dualizmus szinte mozdíthatatlannak tűnő struktúrája. Bár a

629 Peter RAUSCHER, „Verwaltungsgeschichte und Finanzgeschichte: Eine Skizze am Beispiel der kaiserlichen Herrschaft (1526–1740)”, in HOCHEDLINGER és WINKELBAUER, *Herrschaftsverdichtung...*, 179–211, 179–181.

17. században a harmincéves háború folyamányaként a cseh és az ausztriai területek pénzügyigazgatása nagy mértékben közeledett egymáshoz, nem vesztette el érvényét az a korábbi tapasztalat, hogy a Habsburg állam-konglomerátum egyes tagjai – nemcsak fiskális szempontból, hanem a rendi érdekérvényesítés lehetőségeit tekintve is – eltérő szinten integrálódtak a birodalomba. Mindez azonban korántsem jelentette azt, hogy ne létezett volna egy tartományokon és országokon átfelölő pénzügyigazgatási struktúra az Udvari Kamarával az élen, amely ugyan a mai fogalmainkhoz képest kezdetlegesnek tűnhet, mégis megkísérelte átlátni, rendszerbe foglalni és a kora újkori viszonyok közepette valamelyest kiszámíthatóvá, hovatovább az állam, így az uralkodó számára kiaknázzhatóvá tenni a regionális szervek tevékenységét.⁶³⁰ Ma már általánosan elfogadott történelmi vélemény, hogy az Oszmán Birodalom ellen Magyarország területén változó hevességgel vívott háború azok közé a tényezők közé tartozott, amelyek az erőforrások szükségszerű koncentrációja révén erősítették a pénzügyek központi kontrollját és a hadüggyel párhuzamosan hozzájárultak a Habsburg állam alkotóelemeinek erősebb integrációjához. Mindazonáltal az sem vitatható, hogy például a magyar rendiség éppen azon erők közé tartozott, amelyek meglehetősen eréllyel képviselték épp az ellenkező tendenciát és arra törekedtek, hogy lehetőségeikhez mérten korlátozzák a Hofburg beleszólását a magyar elit hagyományos operációs területein, így a királyság pénzügyeiben is. Ebben az érzékeny, különféle politikai és pénzügyi stratégiák által meghatározott, összetett viszonyrendszerben kell elhelyezni a tolmácsok tevékenységét is magába foglaló keleti diplomácia finanszírozását.⁶³¹

630 Michael HOCHEDLINGER, „Stiefkinder der Forschung: Verfassungs-, Verwaltungs- und Behördengeschichte der frühneuzeitlichen Habsburgermonarchie; Probleme – Leistungen – Desiderate”, in HOCHEDLINGER és WINKELBAUER, *Herrschaftsverdichtung...*, 293–394, 296–297; RAUSCHER, „Verwaltungsgeschichte...”, 191–193.

631 RAUSCHER, „Verwaltungsgeschichte...”, 193–194; KENYERES István és PÁLFFY Géza, „A Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság had- és pénzügyigazgatásának fejlődése a 16–17. században”, *Századok* 152 (2018): 1033–1076, különösen 1043.

7.1. Pénzügyi adminisztráció

Mivel a Haditanácsnak nem volt valódi pénzügyi hatásköre, finanszírozási kérdésekben az Udvari Kamarával egyeztetett. A kamarai adminisztráció élén a haditanácsi struktúrához hasonló kollégium állt. Az elnök, bizonyos időszakonként alelnök, tanácsosok, titkárok, fogalmazók, regisztrátorok és egyéb hivatalszolgák mellett azonban már a 16. században megjelentek a kamara szerteágazó feladatköréből eredő speciális funkciók. A kamara virtuális kasszáját az Udvari Fizetőhivatal (*Hofzahlamt*) kezelte, ahol papíron a monarchia jövedelmei és kiadásai futottak össze. A katonai kiadások adminisztrálására ezen belül külön egységet, az Udvari Hadi Fizetőhivatalt (*Hofkriegszahlamt*) hoztak létre.⁶³² Az Udvari Kamara pénzügyigazgatási csúcsszerveként működött és fennhatóságot gyakorolt az összetett monarchia területi alapon szervezett kamarái fölött, melyek jórészt az államkonglomerátumot alkotó regionális egységek korábbi hagyományait követték. A tolmácsok finanszírozása szempontjából kiemelt szerep jutott a Magyar Kamarának és az Alsó-Ausztriai Kamarának,⁶³³ illetve ezek alárendelt hivatalainak. Gyakran találkozunk még az Udvari Számvevőség (*Hofbuchhalterei*) és az Alsó-Ausztriai Számvevőség (*Niederösterreichische Buchhalterei*) jelenlétével finanszírozási kérdésekben. Az előbbi szerv voltaképpen az egész kamarai struktúra pénzügyi ellenőrzését látta el, ebbe a feladatba kapcsolódott be az 1630-as évektől az alsó-ausztriai testvérszerv. Számvevői-adminisztratív funkciójukból eredően ezekről a hivataloktól leginkább információszolgáltatást vártak el korábbi kifizetésekre vonatkozóan. A keleti diplomáciát illető kérdésekben az tükröződik a megmaradt levéltári aktákban, hogy a kamarai döntések előkészítése során a számvevőségtől bekért tájékoztatás képezte az aktuális pénzügyi tervezés és kifizetés alapját.⁶³⁴

Meg kell még jegyezni, hogy a tolmácsokkal kapcsolatos pénzügyi adminisztrációt igyekeztek Bécsben tartani. Ennek azért van jelentősége, mert az ügyvitelért felelős szervek – ebben az esetben az Udvari Kamara – olykor kettévált. Erre gyakran került sor, hiszen a Habsburg uralkodók a monarchia összetettségénél fogva sokat voltak úton, ráadásul német-római

632 HOCHEDLINGER, MAŤA és WINKELBAUER, *Verwaltungsgeschichte...*, 2:828–830.

633 1625–1635 között az Udvari Kamara beolvastotta az Alsó-Ausztriai Kamarát, egyúttal közvetlen irányítása alá vonta annak igen jövedelmező vám- és sóhivatalait: uo., 2:834.

634 Uo., 2:836–838.

császárként a Német-római Birodalomban is jelen kellett lenniük, ha nem is folyamatosan, de legalább a birodalmi gyűlések alkalmával. A leglátványosabb ebből a szempontból minden bizonnyal a századelő hatalommegosztása, amikor Rudolf császár döntése alapján a Habsburg udvar egy prágai és egy bécsi kormányzati központra osztdott, a változás pedig kihathatott a hivatalnokok kifizetésének módjára. Az ekkor tevékenykedő tolmácsok példája alapján jól látszik, hogy bár az elvi döntések a császár környezetében születtek meg a prágai udvarban, a tényleges kifizetés jórészt továbbra is Bécsben, illetve a bécsi kormányzati hatáskörébe tartozó hivataloknál maradt, vagy végső esetben megosztották a terheket. Utóbbi megoldást remekül illusztrálja Andrea Negroni egyik 1000 forintos kegydíja, amit Prágában ítélt meg Rudolf császár, ám ott csupán 200 forintot fizettek ki belőle, a maradékot nagyvonalúan a bécsi kormányzati hatáskörébe utalták.⁶³⁵

A Haditanács és az Udvari Kamara együttműködése a gyakorlatban olyan közös értekezleteket jelentett, ahol mindkét szerv tanácsosai jelen voltak és megvitatták a felmerülő problémákat. A keleti diplomácia anyagi természetű ügyeiben szemléletes a 17. század közepének eljárásrendje: a Haditanács e területre specializálódott tanácsosa ismertette a felmerülő pénzügyi igényeket, majd a kamarai tanácsosokkal közösen javaslatot fogalmaztak meg az uralkodó számára az éppen aktuális kérdésben. Így a hivatalok szakmai állásfoglalását követően született meg az uralkodó határozata, vagyis rezolúciója. Ez a legtöbb esetben csupán szentesítette a szakhatóság által már jól előkészített döntést, majd az Udvari Kamara ennek birtokában indította el a kifizetést.⁶³⁶ A testületi előkészítés azonban nem vonja kétségbe azt az általános tapasztalatot, hogy technikai értelemben az uralkodó volt minden döntés alfája és ómegája. Hogy ez mennyire így volt, remekül megvilágítja egy 1612-es kamarai feljegyzés, mely azért született, mert hiányzott a hivatali követelményeknek megfelelően kiállított és a császár által szabályosan aláírt rezolúció egy konstantinápolyi kurír indításához. A futárt Michael Starzer állandó követ rendelte meg még az év szeptemberében, de mivel a Haditanács elmulasztotta az uralkodó elé vinni és engedélyeztetni az ügyet, még december végén is csak azt állapíthatta meg az anyagiak intézéséért felelős Udvari Kamara, hogy

635 1602. július 2., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. Prag 1602 Bd. 551. fol. 279v.

636 HOCHEDLINGER, MAŤA ÉS WINKELBAUER, *Verwaltungsgeschichte...*, 2:839–840.

ha nem járják ki a haditanácsosok a megfelelő parancsot, ne számítsanak a kurírra.⁶³⁷

Ez a szigorúan szabályozott folyamat alig változott az évtizedek folyamán és megvolt az a hátránya, hogy gyakran hetekig, sőt hónapokig hátráltatta a pénzügyi engedélyeztetést, nem beszélve arról, hogy még legalább ilyen hosszú idő telt el addig, amíg a pénzt valóban fel tudták venni az érintettek a megfelelő hivatalnál. A keleti diplomácia területén különösen hosszúra nyúlt ez a folyamat, amennyiben a konstantinápolyi kirendeltségen szolgáló illető személyi kifizetéséről volt szó, hiszen a kiutalt összegeket valahogyan célba is kellett juttatni a távoli állomáshelyen tevékenykedők számára.⁶³⁸ A távolság, ugyanígy az új szolgálat felvételével járó bizonytalanság megjelent a keleti tolmácsokat érintő finanszírozási nehézségek között, melyekre egyébként egy vérbeli tolmács már szolgálatba lépése előtt igyekezett felkészülni. A munkakörülményekre vonatkozó egyéni hivatali alkuk mellett a szerződötés fontos állomása volt a Haditanács és a jelölt közötti párbeszéd a méltó javadalmazásról. Giovanni Battista Corel esetében egészen pontos képet rajzolhatunk a tolmács igényeiről, mivel 1645-ben benyújtott jelentkezésében pontokba szedve fogalmazta meg a munkája ellentételezésével kapcsolatos elvárásait. A Corel mintaértékű kérvényében szerepeltett tételek más tolmácsok esetében hasonlóképp felbukkannak. Azt kérte, hogy térítsék meg saját maga és szolgálója Konstantinápolyból Bécsbe utazásának költségeit, ezen felül havi 60 tallér rendszeres jövedelemben és a belépés alkalmával egyszeri 500 talléros juttatásban reménykedett. Továbbá ingyenes bécsi lakhatást kért, illetve évente két rend ruhát, egy nyárit és egy télit. Bár arról nincs tételes kimutatás, hogy a felsoroltak közül mit, mikor és hogyan fizettek ki pontosan számára, a pénzekre és a ruházatra irányuló igények megvalósulása mindenképpen kihámozható az iratanyagból.

637 1612. december 29., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1612 Bd. 639. fol. 973r. Bár az uralkodói döntés sok esetben csak formalitás volt, késlekedése nem ritkán az egész keleti diplomáciát megakaszthatta. Ugyanezen év elején már volt erre példa. Ekkor Negroni portai követsége szenvedett késedelmet amiatt, hogy bár az ügyvel megbízott kamarai tanácsos bevitte II. Mátyáshoz a delegációhoz összeállított ajánlások és egyéb szükséges holmik listáját, nem került sor rá, így nem is lehetett időben elkezdni a felkészülést. A szóban forgó uralkodói dekrétum egyébként három hét késéssel érkezett csak meg az Udvari Kamarához. 1612. március 14., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1612 Bd. 639. fol. 216r és 347r.

638 Johann Rudolf Schmid előterjesztése Simon Reniger rezidens és Nikúsziosz Panajótisz tolmács fizetésével kapcsolatban, 1653. március 17., április 30., május 8., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1653 Bd. 831. fol. 169r, 247v, 277r.

Az eset további tanulsága az, hogy a kifizetés egyaránt kiterjedt készpénzes és természetbeni juttatásokra. Az alábbiakban ezeket gyűjtöttem össze és rendszereztem a kamarai források alapján.⁶³⁹

7.2. A tolmács rendes fizetése

Mind a Habsburg Monarchia, mind az Oszmán Birodalom területén szolgáló tolmácsokról az volt a velük együtt szolgálatot teljesítő követek véleménye, hogy roppant nehéz és nélkülözhetetlen, csak nehezen pótolható munkájuk fejében feltétlenül gondoskodni kell tisztességes és rendszeres fizetésükről.⁶⁴⁰ Az már más kérdés, hogy ezt az elvi elhatározást mennyiben sikerült a gyakorlatba átültetni a krónikus pénzhiánnyal küzdő Habsburg kormányzati központban. A legtöbb tolmácsfizetés esetében jól használhatók a kamarai források, és bár az adatsor korántsem teljes, a táblázatos formában gyűjtött adatok alapján (lásd a mellékletek között) körvonalozódik néhány általános tendencia főként a belépő fizetések, az esetleges fizetésemelések és a tolmácsok érdekérvényesítése tekintetében. Az értékeket rajnai forintban tüntettem fel, mivel általában ez a számítási egység szerepelt a vizsgálat hatókörébe tartozó kamarai forrásokban. A gulden vagy a tallér ritkábban fordul elő, de ezekben az esetekben többnyire találtam olyan összevetésre alkalmas adatot, amely alapján kiszámítható a fizetés pontos értéke rajnai forintban.

A kialakult fizetéseket tekintve már a szolgálatba lépés idején nagyon komoly eltéréseket figyelhetünk meg a tolmácsok között. Tulajdonképpen három nagyobb csoport bontakozik ki az adatokból: a havi 40 forint vagy azalatt keresőké, az 50-75 forint illetményű és a 90-100 forinttal felvett tolmácsoké. Az első, 40 forint alatt alkalmazott személyek között kisebb reputációjú vagy teljesen kezdő tolmácsokat találunk, jellemzően a század elején, amilyen a kevéssé ismert, 1612-ben csak pár hónapig szolgáló Adam Dorn és a helyére szinte azonnal belépő Georg Sick, vagy az

639 Giovanni Battista Corel felvételi kérvénye, s. l., s. d. [Konstantinápoly, 1645], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 119. Kv. 1. fol. 482.

640 Hans Rudolf Puchheim titkos jelentése, Bécs, 1634. szeptember 14., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 113. Bd. 3., különösen fol. 368.

1622-ben szerződöttett Josephus Barbatu volt.⁶⁴¹ A század második felében alacsonyabb kezdő fizetésre számíthattak azok a saját nevelésű tolmácsok, akik tanulóéveik végén vagy közvetlenül azután kisebb tolmácsfeladatokot kaptak, így például Marcantonio Mammucca dell Torre, Giovanni Battista Podestà vagy Maximilian Erasmus Sattler. Szinte irreálisan alacsonynak tűnik a század folyamán elsőként felvett konstantinápolyi dragomán, Giovanni Paolo Damiani javadalmazása, aki 1611-ben havi 6 tallérral (ekkor 7,5 rajnai forint) vállalt szolgálatot Michael Starzer portai rezidens mellett.⁶⁴² A szerény összeget egyébként Starzer maga is kevesellette és minden követ megmozgatott, hogy jobb anyagi feltételeket járjon ki Damiani számára a Haditanácsnál, hiszen az ekkoriban a Konstantinápoly és Bécs közötti levelezést továbbító futár is jóval többre, havi 50 tallérra (62,5 rajnai forint) volt jogosult.⁶⁴³ Lehetséges megoldásként ez a 6 tallér még bizonyára a hivatalos császári megerősítés előtti időszakra vonatkozhatott, hiszen Damiani – nyilván nem utolsósorban Starzer közbenjárásának köszönhetően – ugyanezen évben havi 20, 1612-ben pedig havi 30 tallérra (25 és 37,5 rajnai forint) emelkedett a fizetése, egyben hivatalos tolmácsi kinevezést kapott.⁶⁴⁴ Hasonló, viszonylag alacsony fizetéssel, havi 40 rajnai forinttal lépett császári szolgálatba Josephus Barbatu 1622-ben.⁶⁴⁵ Mindez körülbelül megfelel a 16. század utolsó tolmácsának, Mathia del Farrónak fizetésével, akit évi 400 tallérral tartottak számon (az 1610-es években ez 500 rajnai forintot, tehát havi 41,7 forintot tett ki).⁶⁴⁶

Ugyanez az alacsonyabb fizetési sáv jellemzi még azokat az alkalmi tolmácsokat, akik nem a Haditanács, hanem más udvari hivatal – többnyire az Udvari Kamara – alkalmazottai voltak és csak átmenetileg ugrottak be

641 Havi 20 rajnai forint (Rf), vö. ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 227. 1612. Prot. Exp. fol. 42r.

642 Michael Starzer Hans Mollartnak, Konstantinápoly, 1612. január 23–30., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 94. Kv. 1. fol. 83.

643 Michael Starzer Hans Mollartnak, ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 94. Kv. 1. fol. 35; Michael Starzer kimutatása kiadásairól, s. l., s. d., uo.; Michael Starzer Hans Mollartnak, Konstantinápoly, 1611. március 19., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 93. Kv. 1. fol. 118–127.

644 Egy 1613. június 20-án kelt kamarai bejegyzés szerint 1612. november 1-jétől járt neki a megemelt összeg, ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1613 Bd. 647. pag. 247.

645 Michel D'Asquier Gerhard Questenbergnek, Bécs, s. d. [1641], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 115. Kv. 2. fol. 194–195; 1622. október 14., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1622 Bd. 699. fol. 510rv.

646 1615. október 12., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1615 Bd. 663. fol. 200r.

tolmácsfeladatok ellátására. Ide sorolható Péchy István nádori tolmács szerényebb és a központi pénzügyi adminisztrációban csak bizonyos időközönként felbukkanó díjazása. Paolo Mazza udvari kamarai szolgálattevőként (*Hofkammerdiener*) 1624-ben havi 20 forintot kapott, legkésőbb 1642-től pedig ennek a dupláját, és e keret terhére nyelvi közvetítést és egyéb szolgálatokat vállalt a határvidéken.⁶⁴⁷ Hasonló figyelhető meg Wolfgang Leuthkauff esetében, akit Mazzával teljesen megegyező módon törökül jól tudó személyként vettek fel az Udvari Kamarához 1627-ben és több alkalommal látott el tolmácsfeladatokat, nem utolsósorban az 1628-as Kuefstein-követség tagjaként.⁶⁴⁸ Hozzájuk nagyon hasonló módon Christoph Marianovich török futár és tolmács 1654-ben havi 30 forinttal segített be a tolmácsfeladatok ellátásában, de ő rövidesen csatlakozott a Haditanács kinevezett tolmácsállományához.⁶⁴⁹ Összetett munkakörének a tolmácsolás csupán egyetlen szegmense lehetett a sok közül, s minden bizonnyal tehetséges és agilis személyként mutatkozott be, mert szemlátomást szerepet kapott a birodalom keleti határának egyéb ügyeiben: 1657-ben a kozákoknál járt követségben Petrus Parčević érsekkel.⁶⁵⁰ De Marianovich a Habsburgok boszniai terveinek is része volt, ugyanezen évtől ugyanis boszniai prokurátorként és egyben török tolmácsként tartották számon. Végül ehhez a titulushoz kapcsolódóan emelték meg javadalmazását havi 50 forintra.⁶⁵¹

A század első évtizedeiben sem volt azonban szokatlan a magasabb fizetés. Michel D'Asquier kiválóan kvalifikált tolmácsként vette fel a szolgálatot 1617-ben havi 60 rajnai forint juttatás ellenében, tehát lényegesen szerencsésebb adottságok mellett, mint kortársa és konstantinápolyi kollégája, Damiani.⁶⁵² Később 50 forinttal került be Vincenzo Bratutti 1636-ban,⁶⁵³

647 1624. június 5., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1624. Bd. 708. fol. 493r; 1642. július 25., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1642 Bd. 784. fol. 423r.

648 1628. július 12., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1628 Bd. 725b. fol. 215v.

649 1654. július 22., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1654 Bd. 833. fol. 451v; 1653. decembere, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 307. 1653–1654. Prot. Exp. fol. 288rv; 1673. június 22., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1673 Bd. 911. fol. 225r.

650 1658. május 3., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1658 Bd. 851. fol. 164v.

651 1657. október 14., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1654 Bd. 847. fol. 498v.

652 Kamarai kimutatás Caspar Gratiani 1617-es oszmán követségével kapcsolatban, s. l., s. d. [1617], ÖStA FHKA SUS RA Kt. 301. fol. 712.

653 1636. augusztus 15., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1636 Bd. 759. fol. 254v.

Paolo Golielli 1654-ben,⁶⁵⁴ illetve Janaki Porfürita 1667-ben,⁶⁵⁵ Johann Heinrich Boringier,⁶⁵⁶ majd Giuseppe d’Azzaria 1688-ban⁶⁵⁷ és a bajoroktól elszerződött Lucas Mihalowicz.⁶⁵⁸ A folytonosságot alátámasztja egy 1672-es kamarai bejegyzés, ami úgy említi a tolmácstanoncok közül teljes jogú tolmácsá előlépő Mammucca della Torre akkor éppen 600 forintban megállapított fizetését, hogy ez az összeg az, amit a „hozzá hasonló többi tolmács is élvez”.⁶⁵⁹ Úgy tűnik tehát, hogy általában 50, rikábban 60 forint – a 17–18. század fordulójához közeledve Wolfgang Zacharias Cantig és Lukás Franz Jagelsky tipikus példái ennek a tendenciának – havi juttatást irányozott elő a Haditanács és az Udvari Kamara gyakorlott tolmácsok számára. Elgondolkodtató Andrea Negroni esete, akit 1598. szeptember 1-jén évi 600 gulddal vettek fel tolmácsnak, de azonnal kapott 400 gulden kiegészítést (*Zuschuss*). Egy néhány hónappal későbbi kamarai feljegyzés alapján egyértelmű, hogy a gulden ebben az esetben rhenisch guldenként, tehát rajnai forintként értendő, vagyis felkészült tolmácsok esetében már a 16–17. század folyamán volt példa a 600 forintos alapbérre, amit ráadásul meredeken emeltek. Ezt a jelenséget mindenképpen a rendhagyó esetek közé sorolom egy olyan helyzetben, amikor a tolmácsra szoruló Habsburg kormányzat jelentős anyagi ráfordítással törekedett megszerezni és megtartani a megfelelő szakembert.⁶⁶⁰

Ennél magasabb összegű juttatással csak néhány személy rendelkezett szolgálata kezdetén. Ezek mind kirívó esetek, melyek közös vonása az, hogy olyan időszakban születtek, amikor a Habsburg diplomáciának sürgősen kellett tolmácsot találnia. A szorongató helyzet szemlátomást súlyos kompromisszumokat szült és meglehetősen kockázatosnak bizonyult többek között azért, mert a kiszemelt illető magas árat kért, holott szolgálata később nem feltétlenül váltotta be a hozzáfűzött reményeket. Ez történt Giovanni Battista Corellel, aki 1645-ben havi 90 forinttal lépett be

654 1654. január 15., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1654 Bd. 835. fol. 16r; 1654. október 28., uo., fol. 524v.

655 1667. augusztus 13., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1667 Bd. 887. fol. 347.

656 Kimutatás a haditanácsi tolmácsok és tolmácstanoncok fizetéséről (1694–1769), ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 164. Kv. 7. fol. 167–197.

657 1688. július 26., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1688 Bd. 975. fol. 417r.

658 Kimutatás a haditanácsi tolmácsok és tolmácstanoncok fizetéséről (1694–1769).

659 1672. március 31., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1672 Bd. 905. fol. 162r.

660 1000 rajnai forintot említ: 1599. április 21., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1599 Bd. 520. fol. 747v; 600 + 400 guldent említ: 1599. november 27., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. Prag 1599 Bd. 522. fol. 136v.

a Haditanácsba, ám néhány év múlva el kellett bocsátani alkalmatlansága miatt.⁶⁶¹ A velencei kapcsolatokkal rendelkező, valószínűleg a bailo házában működő *giovani di lingua* közül kikerülő tolmácsok még jobb pénzügyi feltételek mellett léptek szolgálatba, Marco Tarsia 1651-ben és Marco Miro (Pace) 1659-ben már rögtön 100 forintért szerződtek, de ők sem maradtak meg sokáig Habsburg szolgálatban.⁶⁶² Franz Mesgnien von Meninsky kíváloán képzett tolmács ugyancsak ezt az összeget alkudta ki magának 1662-ben, tehát akkor, amikor a Haditanács csaknem fél évszázada szolgáló bécsi tolmácsa, Michel D'Asquier helyére kellett sürgősen utánpótlást szerezni.⁶⁶³

A táblázat adatai alapján az látszik, hogy az alacsonyabb fizetési sáv (havi 40 forintig) elsősorban a század első harmadában dominált már gyakorlott tolmácsok felvétele esetén, a továbbiakban viszont inkább a teljesen kezdő, vagy csak kiegészítő tolmácsstevékenységet végző személyek tartoztak ide. A gyakorlott tolmácsok általában a közepes fizetési sávban (50-60, ritkán 75 forint) kezdtek, bár a század második felétől megfigyelhető, hogy a belépő havi fizetések mindinkább a 90-100 forint körüli tartomány felé mozdultak el. Ez volt egyébként az a szint, amit néhány évnyi szolgálat után a tolmácstanonci sorból kiemelkedő valamennyi tolmács megcélozott és kérvények sokaságával követelt magának mind a Haditanácsnál, mind az Udvari Kamaránál.

Nem mellékes kérdés azonban az sem, hogy ezek a kezdeti összegek minden tolmács esetében emelkedtek-e, és ha igen, milyen mértékben. A táblázatos adatokból szintúgy kiolvasható, hogy a fizetési görbe növekedése a legtöbb esetben kéz a kézben járt a hivatali ranglétrán való felemelkedéssel. A leglátványosabb változást, egyben a Haditanács által olyannyira áhított saját, szinte gyermekkortól kontroll alatt tartott tolmácsválya felépülését a tolmácstanoncok esetében a kezdetektől nyomon követhetjük. A legpontosabb leírást a tolmácsképzés finanszírozásáról Hermann Czerninnek köszönhetjük, aki 1644-ben tulajdonképpen a nulláról indította újra az oktatást a konstantinápolyi rezidens házában. A császári döntés értelmében 200 tallért (ekkor 300 rajnai forint) különítettek el a növendékek elhelyezésére, az éves működési keretet pedig 500 tallérban (750 rajnai forint) határozták meg. A tervek között szerepelt még a tanulók havidíja, amit

661 1646. január 22., ÖStA FHK A HF Bücher Prot. Exp. 1646 Bd. 798. fol. 22r.

662 1651. július 28., ÖStA FHK A HF Bücher Prot. Reg. 1651 Bd. 823. 341r, 344r; 1659. október 19., ÖStA FHK A HF Bücher Prot. Exp. 1659 Bd. 853. fol. 720v; 1659. október 15., ÖStA FHK A HF Bücher Prot. Reg. 1659 Bd. 855. fol. 538v–539r.

663 1662. március 12., ÖStA FHK A HF Bücher Prot. Exp. 1662 Bd. 865. fol. 185v.

egyfajta ösztöndíjként kell elképzelni. A képzésre szánt valamennyi pénzt a konstantinápolyi rezidensnek utalták át, neki kellett gondoskodni a pontos kifizetésekről. Mivel azonban már az ekkor szolgálatban lévő Greiffenklau rezidensnek is súlyos likviditási problémái voltak, aligha valószínű, hogy a tolmácstanoncokra szánt források eljutottak volna a címzettekhez, noha a követségre biztosan küldtek a tanoncoknak szánt összegeket.⁶⁶⁴ Tekintve, hogy Greiffenklau utóda, Simon Reniger csaknem előről kezdte a képzés felépítését és a növendékek ráncba szedését, biztosak lehetünk benne, hogy a czernini finanszírozási rendszer nem lehetett maradandó. Csak 1649-ben, Reniger érkezésével rendeződött valamelyest a tanoncok helyzete, akik 300 forintos ösztöndíjat kaptak, emellé a követ összesen évi 300 forintot vehetett fel a velük kapcsolatos dologi kiadások fedezésére.⁶⁶⁵ Az egész évszázadra vonatkoztatva az látszik, hogy az eredeti koncepció időről időre korrekciókon esett át. Úgy tűnik, többnyire egyfajta „fejkvótát” állapítottak meg a növendékeknek, akikre időszaktól és egyéni kompetenciáktól függően 100-250, az 1660-as évektől már inkább 200-300 rajnai forint ellátási költséget számítottak évente. A megmaradt különféle panaszok alapján azonban az a benyomásom támadt, hogy ezt az összeget nem mindig költhették el önállóan, hanem sokszor a nevelésükkel megbízott személy – Konstantinápolyban az állandó követ, Bécsben a képzésüket vezető haditanácsi főtolmács – gazdálkodott vele. Bizonyos esetekben valószínűnek tartom, hogy maguk a tanoncok csak keveset, vagy egyáltalán semmit nem kaptak kézhez.⁶⁶⁶

664 A tanoncok valószínűleg mindhárman együtt kaptak alkalmanként 150-250 forintot, illetve ruhákat. Kamarai kimutatás az Alexander Greiffenklaunak és beosztottjainak átutalt összegekről 1643–1650, s. l., s. d. [1651. június 30.], ÖStA FHKA SUS RA Kt. 825. sine fol.

665 CZIRÁKI, „Language Students...”, 39; Kimutatás Simon Reniger rezidens idejéből a követségi alkalmazottak fizetéseiről 1649–1655, s. l., s. d. [1655], ÖStA FHKA SUS RA Kt. 305. fol. 52–56.

666 Az egyéni különbségekre jó példa Giovanni Francesco Millié, akit 1615-ben Starzer rezidens csak évi 200 tallérért tudott elcsábítani a raguzaiaktól, ami majdnem az akkori tolmácsfizetés felének felelt meg. A követ Millivel kapcsolatos elképzése egybevág a javadalmazás mértékével, mert a fiatalembert éles helyzetekben, gyakran távollévő tolmácsa helyett szerette volna alkalmazni. Vö. Michael Starzer II. Mátyásnak, Konstantinápoly, 1615. augusztus 22., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 100. Kv. 2. fol. 75–80. Még beszédesebb egy, a századvég kiforrottabb tolmácsképzéséből származó példa. Podestà iskolájából 1694-ben két növendék léphetett elő tolmácstanonccá, ám eltérő képességeikre tekintettel egyiküknek (Wolfgang Zacharias Cantig) 150, másikuknak (Lucas Franz Jagelsky) 200 forintot ítéltek meg évente. Vö. 1694. november 28., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1694

A szűkre szabott keretet bármilyen rendkívüli helyzet kimeríthette, ám a kamara támogatása többletköltségek esetén nagyon bizonytalan volt. 1680-ban két tolmácstanonc – Bartholomäus Hueber és Christoph Schwegler – tartózkodott Edirnében, ahol súlyos pestisjárvány tombolt. A ragály nem kímélte az ott tárgyáló Habsburg delegációt, így őket sem. Miután kérvényezték az orvosra, gyógyszerre megelőlegezett kiadásaiak visszatérítését, azzal a helyzettel szembesültek, hogy mindjárt a Haditanácsban elgáncsolták a kérvényüket. Magyarozatként be kellett érniük annyival, hogy felette-seik szerint az efféle fiskális lágyszívűség megnyithatta volna az utat további teljesen indokolatlan követelések előtt.⁶⁶⁷

A növendékek fejlődése, előmenetele szinte minden esetben nagy egyéni eltéréseket mutatott és – ahogyan fentebb már szó volt róla – néhányan közülük idő előtt elhagyták a Habsburgok udvarát. Ez történt Lodovico Zottini esetében, akit mindössze 1666–1667 folyamán tartottak nyilván tolmácstanoncként, ekkor a taníttatására számított összeg évi 250 rajnai forint volt. Amikor 1667-ben kilépett a képzésből, az ilyenkor szokásos módon elszámolt vele az Udvari Kamara. Az ezzel megbízott Udvari Hadi Fizetőhivatal megállapította, hogy még egy félévnyi zsolddal tartoznak Zottininek, ám meglepő módon az illetékes kamarai tanácsos egyben azt is sugalmazta egy lapszéli jegyzeten, hogy ne fizessék ki a fiatalembernek a teljes összeget, hiszen bécsi taníttatása idejét javarészt Grácban és másutt töltötte, nem pedig mestere, Meninsky oldalán. Nem ismert, pontosan mi lehetett a távollét háttérében – mint korábban már szóba került, Zottini és

Bd. 997. fol. 692rv. A tanoncok fizetése a fenti tartományon belül tehát igen változatos képet mutat: Johann Dietz: 200 tl/év, 1625. február 29., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1625 Bd. 712. fol. 139v–140r és 1625. március 18., uo., 163r; Maximilian Erasmus Sattler: 250 Rf/év, 1665. szeptember 16., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1665 Bd. 879. fol. 502r; Hartmann Wider: 150 Rf/év, 1665. május 16., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1665 Bd. 879. fol. 266r; Giovanni Battista Podestà: 250 Rf/év, Christoph Dorsch haditanácsos az Udvari Kamarának, s. l., 1667. június 10., ÖStA FHKA HFU Kt. 509. fol. 282; Georg Christoph Kunitz I. Lipótnak, Konstantinápoly, 1680. december 18., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 150. Kv. 4. fol. 61–64. Hasonlóképp egyenlőtlenség alakulhatott ki a konstantinápolyi származású tolmácsok között. Hosszú ellenségeskedés magvát hintette el az a körülmény, hogy Marcantonio Mammucca della Torre a császár költségén élt és tanult Konstantinápolyban, Janaki Porfürítát viszont tehetős görög családja tartotta el, és egy krajcárt sem látott abból a pénzből (fejenként 100 tallér), amit Bécsből a tolmácstanoncok ellátására küldtek. Vö. Simon Reniger III. Ferdinándnak, ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 127. Kv. 1. fol. 4–8.

667 1680. december 28., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1680 Bd. 941. fol. 543r.

Meninsky viszonya nem tűnik felhőtlennek –, de az mindenképpen megfontolandó jelenség, hogy a tolmácstanonc fizetését akár vissza is tarthaták, amennyiben kifogások merültek fel ellene.⁶⁶⁸

Az adatokból azonban egy másik, jóval elterjedtebb gyakorlat is kiolvasható: a század első felének kellemetlen tapasztalatai következtében meglehetősen rövid pórázon tartott növendékek bizonyos fokú pénzügyi önállóságra tettek szert, mihelyst alkalmassá váltak kisebb tolmácsfeladatok ellátására, mai fogalmaink szerint egyfajta gyakornokként. Ekkor már kivétel nélkül maguk vehették fel az udvari fizetést és – ahogyan korábban láthattuk – havonta 25-30 forintra számíthattak.⁶⁶⁹ Amennyiben elérték a teljes jogú udvari tolmács kinevezést, jellemzően a havi 50-60 forintos sávhoz csatlakoztak, ettől a ponttól pedig szemlátomást a szolgálati idő hosszán, de még inkább az egyéni érdekérvényesítő képességen múlott a további gyarapodás.⁶⁷⁰

A hosszabb ideig szolgáló, megbízható teljesítményt nyújtó személyeknél felsejlik az anyagi felemelkedés íve, bár ezen a ponton mindenképp érdemes felidézni, hogy a tolmácsok javadalmazását nem lehet patikamérlegesen kimérni. Ha összevetjük a tolmácsok teljes névsorát a fizetési adatokat tartalmazó táblázattal, akkor látható, hogy csak egy részüknél van elegendő, vagyis a teljes életútra vonatkozó információ ahhoz, hogy egyértelmű fizetégörbét rajzolhassunk. Bár a minden részletre kiterjedő elemzés így aligha lehetséges, az információk elégségesek néhány általánosabb jellegű megfigyeléshez. Időrendben haladva Michel D'Asquier az első tolmács, akinek

668 Az Udvari Hadi Fizetőhivatal átirata az Udvari Kamarának, Bécs, 1667 július, ÖStA FHKA SUS RA Kt. 308. fol. 322.

669 Hans Georg Zemper: 30 Rf/hó, 1651. július 28., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1651 Bd. 821. fol. 385v; 1652. január 12., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1652 Bd. 825. fol. 14r; Heinrich Julius Wogin: 30 Rf/hó, uo.; Giorgio Cleronome: 25 Rf/hó, 1663. július 14., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1663 Bd. 869. fol. 716r és Prot. Reg. 1663 Bd. 871. fol. 292v.

670 Csupán egyetlen példát kiragadva említem Heinrich Julius Wogin első önálló fizetését, amit még „gyakornok” korában 30 rajnai forinttal állapították meg 1652-ben, majd 1656-ban 40 forintra emelték, de csak 1663-ban emelkedett a teljes tolmácsi rangot megillető 50 forintos sávba. Wogin a későbbiek során még további fizetésemelésekben részesült. Vö. 1652. január 12., ÖStA FHKA HF Bücher ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1652 Bd. 825. fol. 14r; 1656. január 12., ÖStA FHKA HF Bücher ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1656 Bd. 843. fol. 10rv; 1663. április 18., ÖStA FHKA HF Bücher ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1663 Bd. 869. fol. 482r.

esetében kimutatható, hogy kezdeti 60 forintos fizetését 8 éven belül havi 100 forintra emelték, majd 1652-ben, 35 éves szolgálat után elérte, hogy mindezt kiegészítsék további évi 300 forintra (összesen évei 1500 forint), tehát fizetése tulajdonképpen megkétszereződött a Habsburg szolgálatban eltöltött idő alatt.⁶⁷¹ Nikúsziosz Panajótisz konstantinápolyi tolmács 1664-ben ugyancsak elérte az 1500 forintot több mint tizenöt év szolgálat után.⁶⁷² Szintén képes volt jelentősen javítani pozícióján Franz Mesgnien von Meninsky, aki ugyan eleve 100 forintra lépett szolgálatba 1662-ben, 1674-ben ugyanúgy kijárta az évi 300 forintos kiegészítést, mint néhai kollégája D'Asquier.⁶⁷³ Némiképp kilóg ebből a sorból Marcantonio Mammucca della Torre, mert ő nem képzett tolmácsként lépett szolgálatba, hanem egykori növendékként jóval alacsonyabb fizetéssel kezdett. Ő 1656-ban tolmács-tanoncként évi 150 forintról indította pályáját, majd tolmácsként innen érte el egy évtized leforgása alatt az 1200 forintot, illetve tolmácskarriere csúcán az 1500, végül 1800 forintot. A tisztos tolmácsfizetést egyébként még első patrónusa, Simon Reniger konstantinápolyi rezidens járta ki neki. Mammucca della Torre az 1663–1664-es Habsburg–oszmán háború viszontagságos hónapjait hol a nagyvezíri táborral hurcolt Reniger követ mellett töltötte tolmácsolással, hol a Portán hírszerzéssel, erőfeszítése miatt pedig a rezidens legalább 3–400 talléros (450–600 rajnai forint) fizetést javasolt számára, amit a jelek szerint sikerült elérni. A további emelések nyilvánvalóan összefüggésben álltak azzal a változással, ami Mammucca pozíciójában következett be: fokozatosan átvette Panajótisz helyét a Habsburg rezidens első tolmácsa szerepében.⁶⁷⁴ Az említett görög tolmács egyébként

671 Haditanácsi átirat az Udvari Kamarának, Bécs, 1625. február 11., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 110. Kv. 1. fol. 48–54; 1652. március 24., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1652 Bd. 825. fol. 145r; 1652. március 24., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1652 Bd. 827. fol. 132r.

672 1664 óta fennálló 1500 forintos fizetésére vissza: 1668. július 14., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1668 Bd. 891. fol. 279r.

673 1674. szeptember 6., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1674 Bd. 913. fol. 607r.

674 Haditanácsi határozat Marcantonio Mammucca della Torre rangidős tolmácsstanonc rendes tolmácsi kinevezéséről, s. l. [Bécs], 1656. szeptember 26., ÖStA FHKA SUS RA Kt. 305. fol. 137; Haditanácsi kimutatás Simon Reniger személyzetének járandóságáról, benne Marcantonio Mammucca della Torre fizetéséről, s. l. [Bécs], 1658. november 16., uo., Kt. 305. fol. 279r; Haditanácsi irat Marcantonio Mammucca della Torre Konstantinápolyba küldéséről, s. l. [Bécs], 1664. január 14., uo., Kt. 306. fol. 801–802; Kamarai kimutatás Simon Reniger és személyzete járandóságairól, s. l., s. d. [1664], uo., Kt. 306. fol. 812–817; Haditanácsi átirat az Udvari

1659 óta maga is a legfelső fizetési kategóriába tartozott. Az ő esete abból a szempontból különleges, hogy utolsó éveiben már szultáni főtolmácsként dolgozott. Korábban már kitértem sajtáságos helyzetére, mely szerint portai tolmácsállása mellett egyaránt szolgált a Habsburgoknak, tehát haláláig ugyanúgy megtartotta a Bécsből a konstantinápolyi rezidensen keresztül kapott fizetését, mintha státuszában semmi változás sem történt volna.⁶⁷⁵

Az 1500 forintot megkereső tolmácsokról elmondható, hogy a fizetésemelés együtt járt a legmagasabb fokozatú tolmácsi minősítéssel, többen közülük főtolmácsként tevékenykedtek Bécsben vagy Konstantinápolyban, előbbi helyszínen sokszor a haditanácsosi rang birtokában. Az egyes tolmács-életutakat végigkövetve egyébként feltűnik még, hogy ez az összeg tulajdonképpen az 1200 forintos tolmácsfizetéshez kezdetben egyedi, személyre szóló megoldásként kapcsolt kiegészítés volt, ami azután beépült a főtolmácsi fizetésbe, így az emelt összeg (kezdetben 1500, majd Meninsky és Mammucca della Torre idején 1800 forint) Michel D'Asquier főtolmácsi periódusa alatt főtolmácsi fizetésként rögzülhetett.⁶⁷⁶ Van azonban néhány olyan eset, amely látszólag ellentmond ennek a szabálynak. Ha azonban jobban megnézzük az érintett tolmácsok élettörténetét, kiderül, hogy mindegyik esetben valamely rendkívüli körülmény indokolta a magasabb jövedelmi sávot. Giovanni Battista Podestà hosszú ideig nem viselt haditanácsosi tolmácsi címet, a tolmácsi hivatali ranglétra mellett párhuzamosan építette fel keleti nyelvi titkári és nyelvész professzori karrierét, így javadalmazása is másképpen alakult. Nem véletlen, hogy a főtolmácsokéhoz hasonló fizetést sem ezen funkció birtokában kapta meg, hanem 1699-ben riválisa, Franz Mesgnien von Meninsky halálát követően annak felszabaduló fizetéséből, szemlátomást több évtizedes sérelmek elégtételeként.⁶⁷⁷ Hasonlóképp szokatlan Janaki Porfürita anyagi felemelkedése, aki csupán két-három év leforgása alatt jutott el 1668-ban az 1200 forintos fizetésig, majd 1675-ben még 300 forinttal egészíthette ki ezt a jövedelmét. Erre

Kamarának Marcantonio Mammucca della Torre hátralékos zsoldjának kifizetéséről, s. l. [Bécs], 1665. április 29., uo., Kt. 307. fol. 1445; A tolmács fizetésemeléseiről utóbb precíz kimutatás készült a Kamarában. Lásd: Az Udvari Hadi Fizetőhivatal kimutatása Marcantonio Mammucca della Torre kifizetett zsoldjáról 1656–1666, s. l., s. d. [1666], uo., Kt. 308. fol. 22–23; 1672. március 31., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1672 Bd. 905. fol. 162r.

675 Utolsó féléves kifizetését 1673. július 15-én kezdeményezte az Udvari Kamara, ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1673 Bd. 911. fol. 268v.

676 1656. május 22., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1656 Bd. 841. fol. 271rv.

677 1699. október 6., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1699 Bd. 1019. fol. 607r.

a jelenségre a mögötte álló patrónus ad magyarázatot. Nagybátyja, a rendkívüli befolyással bíró Panajótisz tolmács vitte be őt a konstantinápolyi Habsburg követségre, aki a kezdet kezdetétől fogva erőltette védenca előmenetelét, egyben bőséges megfizetését. A görög elitet magában foglaló Panajótisz-körnek az 1660–1670-es évek fordulóján erősen kitett konstantinápolyi Habsburg diplomácia nem tudott és nem is akart ellentartani a nyomásnak, hiszen Panajótisz halála után is támogatta Porfüritát, ahogy említettem, ezzel azonban súlyos személyi konfliktusokat generált az egyébként sem békés légköréről híres konstantinápolyi kirendeltségen.⁶⁷⁸

Egy másik eset ennél is egyszerűbb okkal magyarázható: Maximilian Erasmus Sattler 1678-ban azért kapott 1500 forintot, mert őt szemelték ki a rezidensi posztra. Az már más kérdés, hogy rövidesen bekövetkező halála folytán sosem élvezhette ezt a fizetést.⁶⁷⁹ Megjegyzendő azonban, hogy akármennyire támogatták a konstantinápolyi első tolmácsot, egyiküket sem vették egy kalap alá legszorosabb kollégájukkal, a teljeskörű akkreditációval rendelkező, kifejezetten erre a pozícióra kiválasztott állandó követekkel, mert azoknál sokkal kevesebbet kaptak. Simon Reniger másfél évtizedes szolgálati idejéből számos pénzügyi kimutatás maradt meg, melyek elárulják, hogy a rezidensi fizetés ritkán 3000, leggyakrabban 4500 forint éves jövedelmet jelentett.⁶⁸⁰ A teljesjogú követi ellátmány Sattler esetében egyedülálló módon igazolható, mert – egy haditanácsai bejegyzés tisztázza ezt a kérdést – az 1500 forint csupán egy féléves illetménye volt.⁶⁸¹ A fizetés felfelé mozdulása a tolmácsok közt azt jelzi, hogy legalább egy részüknek sikerült nagyobb megbecsülésre és komolyabb érdekvényesítő képességre szert tenni. Michael Tallman és Johann Adam Lachowitz a századfordulón küzdötték ki maguknak a jelentős emelést, mivel mindketten nélkülözhetetlen szolgálatokat tettek a Haditanácsnak a fronton, illetve a visszafoglaló háborút lezáró béketárgyalások során. Talán ezek az esetek is hozzájárultak ahhoz, hogy a főtölmácsi pozíció pénzbeli értéke még tovább emelkedett a 17. század utolsó harmadában. Franz Mesgnien von Meninsky 1674-ben már 1800 forintot járt ki magának, erre a precedensre

678 1668. június 8., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1668 Bd. 889. fol. 321v; 1672. március 13., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1672 Bd. 907. fol. 112rv; 1675. május 27., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1675 Bd. 917. fol. 344r.

679 1678. április 6., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1678 Bd. 931. fol. 144v.

680 Bővebben lásd: CZIRÁKI, „Habsburg–oszmán diplomácia...”

681 Erről tanúskodik egy még Sattler halálhíre előtt keletkezett bejegyzés 1678. április 13-án: ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 353. 1678. Prot. Exp. fol. 234v.

hivatkozva pedig utóda, Marcantonio Mammucca della Torre 1698-ban ugyanezt követelte.⁶⁸²

Visszatérve a tolmácsfizetésekből levonható tanulságokhoz, az emelkedések háttérében a hosszú szolgálati idő mellett a jól végzett munka sem keveset nyomhatott a latban. Ezt a feltételezést fordított módon erősíti Josephus Barbatus esete, akinek munkájára rengeteg panasz érkezett a Haditanácshoz. Talán nem független ettől a körülménytől az, hogy fizetését egyetlen krajcárral sem emelték a szolgálatban eltöltött csaknem 25 év alatt. A gyengébb teljesítmény állhat a közepes fizetési sávban való megragadás háttérében Giorgio Cleronóménál, aki hiába szolgált 1663 óta, tíz év múlva is csak évi 700 forintot keresett.⁶⁸³ További szempontként számításba kell venni az udvari érdekérvényesítés lehetőségét: a legsikeresebb, hosszabb ideje szolgáló tolmácsok előnyös pozíciót szereztek a haditanácsi és azon keresztül az udvari patrónus–kliens hálózatokban, hovatovább aktív részesevé váltak az olykor egészen magas hőfokon izzó pártharcoknak.

A világosan kirajzolódó fizetéscsoportok, a képzettséggel, szolgálati idővel, illetve a ranglétrán való emelkedéssel együtt változó javadalmazás bizonyos fokú következetességet feltételez a kormányzat részéről a tolmácsok minősítése és finanszírozására vonatkozóan. Ezt támasztja alá az a közvetett adatok alapján egyébként sejthető, egy kamarai bejegyzésben mégis feketén-fehéren megjelenő információ, hogy az újonnan belépők fizetését egyeztették a korábban szolgáló tolmácséval: Giovanni Paolo Damiani teljes jogú tolmácsi járandóságát egyértelműen az előd, Mathia del Farro fizetése alapján számították ki.⁶⁸⁴ Az előzményekre építő, „szokásjogon” alapuló javadalmazással maguk a tolmácsok is tisztában voltak, hiszen az Udvari Kamarához fizetésemelésért beadott kérvényeikben gyakran került elő az az érv, hogy ugyanannyit akartak hazavinni, mint a hasonló körülmények között szolgáló kollégájuk. Ezek a beadványok természetesen nem mentesek a túlzásoktól és az irigykedéstől, ennek ellenére igazolják azt,

682 Kimutatás a haditanácsi tolmácsok és tolmácsanoncok fizetéséről (1694–1769), ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 164. Kv. 7. fol. 167–197. 1800 forint kifizetéséről maradt fenn adat Illéssy Jánossal kapcsolatban 1617-ből, ám ezt valószínűleg csak az oszmán követség mellett eltöltött átmeneti időszakra állapították meg. Kamarai kimutatás Caspar Gratiani 1617-es oszmán követségével kapcsolatban, s. l., s. d. [1617], ÖStA FHKA SUS RA Kt. 301. fol. 712.

683 1673. március 18., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1673. Bd. 911. fol. 101v.

684 1614. június 4., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1614 Bd. 653. fol. 291r; 1610. június 10., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1614 Bd. 657. fol. 201r.

hogy a kislétszámú tolmácszemélyzet nagyon is tisztában volt a foglalkozáscsoportra jellemző lehetőségekkel.⁶⁸⁵

Mindamellettt vannak egészen rendhagyó esetek, amelyek nehezebben illeszthetők be az általános tendenciákba. Az 1610–1611 óta szolgáló Giovanni Paolo Damiani, Starzer rezidens dragománja fentebb már említett szerény kezdeti javadalmazása 1621–1625 között emelkedett havi 100 forintra, de az emelés oka ebben az esetben kimondottan az volt, hogy a tolmács interim ágensként átmenetileg az állandó követi teendőket is ellátta a Portán.⁶⁸⁶ Egyelőre besorolhatatlannak tűnik Illéssy János fizetési görbéje, akiről nem sokkal felvételét követően, 1610-ben 60, 1612-ben 50, 1617-ben 150 forintos havi fizetség is feljegyeztetett. A szokatlan töredezettségre magyarázatot adhat az a körülmény, hogy a tolmács gyakran kényszerült helyváltoztatásra Prága, Bécs, Bécsújhely, illetve a török béketárgyalások helyszínei között és talán hullámzó fizetése is az egyes szolgálati helyszíneket, illetve munkaadókat követte.⁶⁸⁷ Giovanni Battista Podestà esete ebből a szempontból szintén rendhagyó. A már említett, 1699-ben Meninsky halála miatt elért magasabb fizetésig ő a Haditanácsban évi 720 forinttal érte el legmagasabb haditanácsi fizetését. Mivel tudjuk, hogy sokáig nem viselhette a hivatalos tolmács titulust, „csak” a keleti nyelvek titkára volt, ezt az összeget magyar tolmácsi és kancellista hivatali javadalmazásként vehette fel, továbbá oktatói tevékenységéért egyéb jövedelemforrásra is számíthatott.⁶⁸⁸

Sajnos túlságosan kevés párhuzamos adat áll rendelkezésre annak megállapításához, hogy a fizetésemelések összekapcsolhatók-e a Haditanácsban egy-egy konkrét feladat elvégzésével, pedig néhány esetben felmerül a gyanú, hogy ez volt a helyzet. Damiani interim ágensi kinvezésével kapcsolatban már volt erről szó, de nagyon hasonló történhetett Heinrich Julius Wogin esetében. Ő 1644 óta részt vett a Habsburg tolmácsképzésben, sikerrel elsajátította a nyelvet és az 1660-as évek elején már teljes értékű

685 Lásd például Marcantonio Mammucca della Torre szupplikációját a Haditanács számára, melyben Marco Miro (Pace) nemrég felvett tolmácshoz hasonló fizetést követel, Edirne, 1666. november 16., ÖStA StAbt Türkei I. Kt. 139. Kv. 1. fol. 9–11.

686 1626. február 5., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1626 Bd. 716. fol. 38r.

687 1610. június 23., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1610 Bd. 623. fol. 459v; Kivonat Illéssy János számára könyvelt kifizetésekről az Udvari Fizetőhivatalban és az Udvari Hadi Fizetőhivatalban, ÖStA FHKA SUS RA Kt. 301. fol. 436–438; Kamarai kimutatás Caspar Gratiani 1617-es oszmán követségével kapcsolatban, s. l., s. d. [1617], ÖStA FHKA SUS RA Kt. 301. fol. 712.

688 1671. július 29., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1671 Bd. 901. fol. 390r.

tolmácsként alkalmazták havi 75 forintos fizetésért.⁶⁸⁹ Walter Leslie 1665-ös konstantinápolyi főkövetségére volt szükség azonban ahhoz, hogy Wogin komolyabb bérfeljesztésnek örvendhessen: a kamarai forrásokból egyértelműen kiderül, hogy magasabb, 100 forintos javadalmazását a követségben teljesített szolgálatának köszönhetette.⁶⁹⁰

Emellett úgy tűnik, fizetésbeli különbséget jelentett, ha valakit nem egyszerű alkalmi tolmácsként, hanem a teljeskörű felhatalmazást és az udvari társadalomba való integrációt jelentő udvaroncként élethossziglan alkalmaztak, ahogyan ez az „udvari tolmács” (*Hofdolmetscher*) elnevezésükben is tükröződik. Péchy István Esterházy Miklós szolgálatában tevékenykedett tolmácsként, ahonnan időről időre az udvarba hívták, hogy a császári kormányzat számára végezzen kisebb feladatokat. Nyilván nem véletlen, hogy neve Esterházy nádorságra emelése után (1625) gyakrabban jelent meg a központi adminisztráció fizetett tolmácsokra vonatkozó forrásaiban.⁶⁹¹ Egy elmaradt zsoldért beküldött kérvényéből kiderül, hogy eredetileg komáromi tolmács volt, ám a Komáromban, illetve Érsekújváron alkalmazott tolmácsok a nádor hatáskörébe tartoztak. Péchy „nádori” tolmácsként havi 30 forintra számíthatott, ezt azonban egyéb megbízásokkal és jövedelemforrásokkal egészítette ki.⁶⁹² Négy évtizedet átfogó, töredezett, jellemzően inkább egy-egy feladatra vagy rövidebb periódusra irányuló tolmács-alkalmazása során javadalmazása szemlátomást nem emelkedett jelentősen, 1669-ben 50 forintot (ez havi bontásban 20 forintot sem tesz ki) regisztráltak neki negyedéves illetményként.⁶⁹³ A meglehetősen ritkás adatok az ő esetében azt mutatják, hogy nemcsak fizetése lehetett alacsonyabb a többi, folyamatosan foglalkoztatott tolmácsénál, de a tényleges kifizetésekkel is komoly gondok adódtak, olyannyira, hogy pályája első időszakában, 1633-ban éppen forráshiány miatt javasolta az Udvari Kamara, hogy bocsásák el a szolgálatból.⁶⁹⁴ Péchy egyébként számolhatott a fizetési nehézségekkel, mert két évvel korábban jelentkezett a megüresedett komáromi

689 1665. május 11., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1665 Bd. 877. fol. 348v.

690 1666. november 10., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1666 Bd. 883. fol. 495v;
1669. december 23., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1669 Bd. 895. fol. 603v.

691 1626. november 5., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1626 Bd. 716. fol. 427v.

692 Peter Suttner Péchy István nevében az Udvari Kamarának, s. l., 1626. október 4.,
ÖStA FHKA SUS RA Kt. 302. fol. 418–419.

693 1669. április 12., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1669 Bd. 893. fol. 236v.

694 1633. február 17., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1633 Bd. 745. fol. 74v–75r.

harmincados állásért, talán fizetség helyett így várva kompenzációt szolgálataiért.⁶⁹⁵

A fizetésekkel kapcsolatban ki kell térnem még egy másik sajátos jelenségre. A rendkívüli körülmények között zajló küldetés egyik típusa a háború idején teljesített szolgálat, amiért a tolmácsok tábori fizetést kaptak (*Feldbesoldung*). Mindazonáltal nyilvánvaló, hogy ez nem 17. századi találmány volt, hiszen a tizenöt éves háború idején biztosan létezett már ilyen jellegű juttatás, a vizsgált időszak első tolmácsa, Andrea Negroni 1599-ben szintén részesült hasonlóban. Bár a pontos összeget sajnos nem jegyezték fel a Kamaránál, azt igen, hogy az év szeptemberében 200 forint utazási kiadás mellett kéthavi tábori fizetést ítélt meg neki a haditanácsi iroda.⁶⁹⁶ Később, a századvég nagy háborújában a frontra kirendelt tolmácsok valamennyien így kapták fizetésük egy részét vagy egészét. Ezt rendre attól a pillanattól számították, amikor az illető tolmács konkrét megbízást kapott valamelyik hadtestnél vagy egy visszahódított várban. Előbbire jó példa Alosius Wolde, aki 1697-től kapott tábori fizetést, ugyanis ekkor vezényelték a főszereghez – vele kapcsolatban megtudjuk még, hogy a katonákhoz hasonlóan nyári és téli hónapok szerint megkülönböztetett juttatásban részesült, ahogyan többi hasonló sorsú társa.⁶⁹⁷ A második – tehát a visszahódított várakra vonatkozó – esetben megemlíthető az eredetileg győri tolmács Johann Heinrich Boringer, aki 1688-ban Eszékre helyezését követően a tábori kasszából kapott 200 forint kiegészítést éves fizetése mellé.⁶⁹⁸

A Habsburgok udvartartása – más európai udvarokhoz hasonlóan – rendkívül költséges szervezet volt. Álláshoz, udvari tisztséghez jutni nehezen lehetett, még az olyannyira keresett keleti tolmácsok esetében sem volt magától értetődő az alkalmazás. A fizetésemeléssel kapcsolatban néhány adat arra utal, hogy a Haditanács világától sem esett olyan távol a ma „keretgazdálkodásként” ismert finanszírozási mód. Bizonyos esetekben ugyanis arra utaló jelek mutatkoznak, hogy az adott tolmáclétszámhoz rendelt fizetési keret előre szabályozott volt, amitől csak erősen indokolt esetben tértek el. Ilyen oknak számított az állományban keletkező hiány,

695 1631. augusztus 13., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1631 Bd. 737. fol. 359v.

696 1599. szeptember 10., HF Bücher ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. Prag 1609 Bd. 522. fol. 328v.

697 1697. augusztus 8., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1697 Bd. 1009. fol. 557v; Nyári zsoldja 45, téli 60 rajnai forint volt tábori szolgálat idején: 1694. szeptember 7., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1694 Bd. 999. fol. 508rv.

698 1688. augusztus 20., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1688 Bd. 973. fol. 412v.

elsősorban az egyik tolmács halála. Az így kialakult helyzet anyagi oldaláról Hans Georg Zemper 1665-ös beadványa fest plasztikus képet. Ő a tolmácstanoncok közül került a győri főkapitány mellé császári tolmácsnak 1654-ben, de szemlátomást ennél jóval többre vágyott. Sokáig hiába áhítozott fizetésemelésre, csak rendkívüli körülmény segíthette hozzá. A kérvény keletkezésének évében reményt ébresztett benne az az esemény, hogy az udvar mindenható főtolmácsa, Michel D'Asquier az előző évben távozott az élők sorából, így mind az állása, mind a fizetése felszabadult. Zemper a tolmácshelyért folytatott versenyben végül alulmaradt egy nála sokkal fajsúlyosabb szakember, a nyelvész és fordító Franz Mesgnien von Meninskyvel szemben. Kisvártatva azonban meghalt egy másik tolmács, Paolo Golielli is, így Zemper újból tollat ragadott. Arra kérte a Haditanácsot, hogy ezúttal legalább adják neki az elhunyt teljes fizetését, vagy legkevesebb havi 30 gulden fizetésemelést a gazdátlanná vált keret terhére. Végül a kamarával egy kisebb összegben, havi 20 rajnai forintban egyeztek meg.⁶⁹⁹ Körülbelül ekkor történt Wogin tolmács fentebb már említett fizetésemelése is. Mivel ekkoriban újabb tolmácsot nem vettek fel, feltételezem, hogy a kamara a Haditanács ajánlása alapján szétosztott egy tolmácsfizetésnyi összeget a már meglévő alkalmazottak között.

Nagyon valószínűnek tűnik, hogy a tolmácsokat szolgálatba lépésük alkalmával ugyanúgy egyszeri illeték („esküpeng”) megfizetésére kötelezték, ahogyan a kamarai hivatalnokokat, illetve más haditanácsi alkalmazottakat.⁷⁰⁰ Az 1640-es évektől nyomon követhető még az a jelenség, hogy az alacsonyabb beosztású kormányzati tisztviselők fizetésének egynegyed részét visszatartotta az Udvari Kamara (*Viertelsabzug*). Nem teljes elvonásról volt szó, hanem felfüggesztésről, a kérdéses összeget pedig később visszaigényelheték az érintettek – nyilvánvalóan a hátralékos zsoldkifizetések során. Elméletileg a tolmácsokat is érintette ez az intézkedés, ám feltűnő, hogy sokukat mentesítették a negyed levonása alól. A tárgyban benyújtott kérelmeik alapján valószínű, hogy egyfajta uralkodói kegyként kezelték a csorbítatlan összegre való jogosultságot.⁷⁰¹ Ettől eltekintve a szolgálat első

699 Hans Georg Zemper szupplikációja, s. l., s. d. [1665], ÖStA FHKA SUS RA Kt. 307. fol. 1438; 1665. május 11., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1665 Bd. 877. fol. 348v.

700 OROSS, *A Magyar Királyság...*, 61.

701 Vincenzo Bratutti 1650-ben kapta meg ezt a kegyet. Kérvényét és a kamarai intézkedést lásd: ÖStA FHKA AHK HFU Kt. 426. 1650. május 18. fol. 114–115. Ugyanebben az aktában (fol. 158.) található egy feljegyzés az Udvari Hadi Fizetőhivaltól,

napjától jogosultak voltak a kialakított fizetésre, amit évre számítottak és a pénzt a kifizető hivatalok ideális esetben külön felszólítás nélkül kellett folyósítani a kedvezményezetteknek általában negyedévente (*pro Quartal*).⁷⁰² Az általános tapasztalat mégis az volt, hogy a fizetés rendszertelenül vagy egyáltalán nem érkezett meg. A Habsburg Monarchia oszmán diplomáciájához kötődő elsődleges iratanyagban, a Turcicában csak érintőlegesen emlegetett tolmácsokról sajtáságos módon éppen fizetlenségük miatt tudhatunk meg a legtöbbet, hiszen vége-hossza sincs a Haditanácshoz, azon keresztül pedig az Udvari Kamarához benyújtott kérvényeiknek, amelyekben elmaradt zsoldjukat követelik. Ebben egyébként nem különböztek a Haditanács keleti irodájának többi szereplőjétől, de más udvari funkcionáriusoktól sem. A pénzhiány a legsúlyosabban talán mégis a konstantinápolyi állandó kirendeltséget érintette, ahol szó szerint létkérdés volt, sikerü-e élelmet, szénát szerezni vagy megfelelő ajándékot találni a Habsburg követ

melyből kiderül, hogy a negyedek levonására vonatkozó utasítás 1642. április 1-jével lépett életbe a Habsburg adminisztrációban. (A levonás alól bizonyos méltóságviselők és szervek eleve mentességet élveztek, így például a magyar nádor és a végvidéki katonaság, vö. ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1642 Bd. 784. fol. 457v, 484rv, 500rv.) Az első érintett Giovanni Paolo Damiani volt, mentességéről lásd: 1642. október 24., ÖStA FHKA AHK HFU Kt. 391. fol. 69–70. Ugyanez Paolo Goliellire vonatkozóan: 1654. október 28., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1654 Bd. 835. fol. 252rv; a vonatkozó akta: ÖStA FHKA AHK HFU Kt. 449. fol. 125–135. Hans Georg Zemper mentessége: 1651. október 25., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1651 Bd. 823. fol. 497v. Michael Tallman felvételekor azzal az indokkal tekintettek el ennek befizetésétől, hogy ő császári pénzsegély nélkül szerezte meg a szükséges nyelvtudást. 1692. április 2., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1691 Bd. 989. fol. 155r. Aloisius Woldét nagybátyja, Mammucca della Torre közbenjárására mentesítették a kötelezettség alól. 1695. május 2., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1695 Bd. 1001. fol. 289r.

- 702 Ezt a törekvést pontosan megfogalmazza egy kamarai bejegyzés: „Giorgio Cleronome török tolmács kéri hátralékos fizetését. Az udvari hadi fizetómesternek továbbítani, mivel ez egy, a császári Hadi Fizetőhivatalra terhelt rendes fizetés, [a kifizetés] nem igényel további írásos utasítást, hanem más császári alkalmazottakhoz hasonlóan fizessék ki negyedévente a rendelkezésre álló forrásból.” („Giorgio Cleronome türkischer dolmetsch bitt um seine ausstendige besoldung. Dem herrn Hofkriegszahlmeister zuzustellen, weillen diße eine auf daß ksl. Hofkriegszahlamt ordentlich angewiesene ordinarii besoldung ist, alß bedarf es weitters kheine schriftliche verordnung nit, sondern würd dem supplicanten ßeines quartals von die mitl vorhanden, gleich anderen ksl. alda angewiesenen bediensten zu contentieren wissen.”) 1666. április 16., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1666 Bd. 881. fol. 235r.

kiterjedt informátori hálózata számára. Az elmaradó követségi apanázs a legtöbb követet kihívás elé állította, de különösen azok az idők számítottak igazán szűkösnek, amikor még háború is terhelte a Habsburg kincstárát. Sebastian Lustrier a harmincéves háború idején szolgált Konstantinápolyban és bőven kijutott neki a nyomorúságból, amelyben vele együtt osztozott tolmácsa, Josephus Barbatius. Az eddigi ismeretek alapján példátlanul tűnik Lustrier azon döntése, hogy keserves helyzetükről szóban számoltassa be Barbatust a Haditanácsnál, akit szokatlan megoldásként szemlátomást kifejezetten ezért küldött el portai állomáshelyéről a császári udvarba.⁷⁰³ Mindazonáltal a személyes demonstráció sem tudott gyökeres változást elérni. Ennek ellenére a tolmács Lustrier távozása után is a Portán maradt, az 1640-es évek közepére pedig óriási adósságot halmozott fel, ahogyan az 1643-tól kirendelt Alexander Greiffenklau rezidens is. A rendszertelenül érkező fizetés mellett alighanem más oka lehetett annak a nyomornak, amibe az idős tolmács ekkorra jutott és amiért azt írták róla, hogy uzsorások és hóhérok elől bujkált, sőt ruháit is zálogba adta. Greiffenklau szerint Barbatius rossz nőkre és tivornyázásra verte el a pénzt, ám később kiderült a rezidensről, hogy ő maga sem tartozott a szentéletű emberek közé.⁷⁰⁴

A szabados életmód okozta többletkiadásoktól eltekintve a pénztelenség valós problémát jelentett az egész követség számára. A finanszírozási nehézségeket illetően a háborús időszakok krónikus forráshiányában a tolmácsok – és természetesen más udvari alkalmazásban álló személyek – fizetlensége egészen szélsőséges méreteket ölthetett, amely egyaránt érintette nemcsak a rendes, hanem a soron kívül befolyó alkalmi jövedelmeket is. Giovanni Paolo Damiani 1614 nyarán már egy éve nem látott fizetést, a kamarai indoklás szerint azért, mert nem volt rendben a kinevező irata és a Haditanács elmulasztotta tájékoztatni őket a tolmács fizetésemeléséről.⁷⁰⁵ Mindezt talán még a haditanácsi jogkörváltozás és a konstantinápolyi követség nehézkes újraindításának rovására írhatnánk, ám Damianinak máskor is meggyűlt a baja a kifizetésekkel. 1638-ban már ötödik éve nem kapott egy vasat sem az udvartól, az udvari hadi fizetőmester kimutatása

703 Sebastian Lustrier ismeretlenek, Konstantinápoly, 1626. július 10., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 110. Kv. 4. fol. 11–12; Sebastian Lustrier Gerhard Questenbergnek, Konstantinápoly, 1626. szeptember 6., uo., fol. 38.

704 Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1646. július 29., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 117. Kv. 2. fol. 172–173; CZIRÁKI, „Követ vagy szélhámos?”

705 1614. július 16., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1614 Bd. 651. fol. 536v.

alapján ekkor összesen 3400 rajnai forinttal tartoztak neki.⁷⁰⁶ Az elmaradó fizetés mindazonáltal rövidebb távon is nehézségeket okozott, olyannyira, hogy a tolmácsok eladósodását általános tendenciának tekinthetjük. Illéssy Jánosnak 1612-ben már 3475 forinttal tartozott a Hofburg,⁷⁰⁷ de még 1616-ban is arra panaszkodott, hogy képtelen felvenni a fizetését a pozsonyi sóhivatalban, mert az ottani hivatalnok más, sürgősebb kiadásokra hivatkozva folyton elkergette. Mivel olyan időszakban támadtak likviditási problémái, amikor sokat volt úton – Bécs mellett Linzben és Bécsújhelyen is hosszabb időt töltött –, a fogadósok adója lett, akik gyakorlatilag „koldussá tették”.⁷⁰⁸ Ilyesfajta megpróbáltatások gyakran érték a tolmácsszemélyzetet, Ernst Házy több mint egy évtizeden át küzdött 1627-ben megítélt 600 forintos jutalmáért.⁷⁰⁹ Ez az állapot nem sokat változott a század folyamán, tucatjával állnak rendelkezésre hasonló példák. Ezek közül érdemesnek tartom kiemelni Marcantonio Mammucca della Torre panaszszorozatát az 1690-es évekből, mert ebben az esetben a Haditanács sajátos megoldási módhoz folyamodott. Mammucca a Habsburgoknak végzett tolmácsolást ekkor már egyfajta családi vállalkozásként üzemeltette saját maga és két fia nevében, így mindhármójukra vonatkoztatva követelte elmaradt járandóságuk kifizetését. Mivel ez nem történt meg, az eredeti 1000 forintos összeg néhány év alatt a sokszorosára duzzadt, miközben a kamarai kimutatások nem egyeztek azzal, amit a tolmács állított. A zavaros helyzetben végső megoldásként 1695-ben az Udvarai Kamara és az Alsó-ausztriai Kamara tanácsosai egy Mammuccával közös bizottsági ülést szerveztek, ahol kivizsgálták az esetet és minden érintett előadhatta az álláspontját. A tanácskozás célja lényegében az volt, hogy a hivatalnak meg kellett alkudnia a tolmácscsal egy minden fél számára elfogadható összegben – végül 2000 forintban állapodtak meg.⁷¹⁰

706 Giovanni Paolo Damiani beadványa az Udvari Kamarához, s. l., s. d. [1638], ÖStA FHKA SUS RA Kt. 303. fol. 670; Wolf Reischel udvari hadi fizetőmester kimutatása Damiani hátralékos zsoldjáról, s. l., s. d. [1638], ÖStA FHKA SUS RA Kt. 303. fol. 671.

707 Kamarai kimutatás Illéssy János kifizetéseiről, s. l., s. d. [1616], ÖStA FHKA SUS RA Kt. 301. fol. 441.

708 Illéssy János szupplikációja, s. l., s. d. [1616], *uo.*, fol. 432.

709 1627. február 3., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1627 Bd. 724. fol. 48r; 1641. december 16., *uo.*, Prot. Reg. 1641 Bd. 780. fol. 637v.

710 1690. április 20., *uo.*, Prot. Exp. 1690 Bd. 981. fol. 220r; 1695. január 12., *uo.*, Prot. Exp. 1695 Bd. 1001. fol. 11r, 14r; 1695. október 20., *uo.*, Prot. Exp. 1695 Bd. 1001. fol. 527r.

A kifizetésért folytatott harc tulajdonképpen folyamatosan napirenden volt az Udvari Kamara ügykezelésében, ahol több móddal kísérleteztek, hogyan lehetne megoldani a pénzügyi gondokat. Általában az volt a gyakorlat, hogy a halmozódó hátralékos fizetésekből egy töredékösszeget fizettek ki akkor, amikor reménykedni lehetett benne, hogy a megjelölt kifizetőhelyen valóban van pénz. Ezt a megoldást alkalmazták 1697-ben Aloisius Wolde kifizetésénél, aki az évek óta halmozódó, 2000 forintot meghaladó hátralékaiból 900 forintot kapott meg ekkor.⁷¹¹ A hátralékok állandó görgetése mellett azonban egyéb, sokkal radikálisabb lehetőségek is felmerültek a finanszírozási problémák enyhítésére. Ezek között kirívó a tolmács elbocsátása, ami a hiányos személyzet tudatában meglehetősen kétségbeesett lépésnek tűnik, a harmincas évek riasztó pénztelenségében azonban többször felvetült. Esterházy Miklós tolmácsát, Péchy Istvánt egy időre el is küldték és hasonlót terveztek Ludovicus Pompeisszel, illetve Giovanni Paolo Damianival.⁷¹² Hasonlóképp felülvizsgálták Ernst Házy győri alkalmazásának szükségességét.⁷¹³ Nélkülözhetetlenségüket, egyben teherbíró képességüket jól illusztrálja az a körülmény, hogy utóbbiak végül a szorongató háborús kiadások ellenére sem kerültek ki az állományból, bár fizetésük továbbra is nagyon esetlegesen csordogált.

Néhány esetben feltűnik egy-egy árulkodó példa, amely arra utal, hogy a tolmácsok esetében a kamara megpróbálkozott a végvári katonaság körében gyakran alkalmazott módszerrel és posztóban fizették ki legalább a fizetésük egy részét, noha ez a megoldás nem vált általánossá. A fizetlenségtől átlagon fölüli sújtott Giovanni Paolo Damiani esetében találkozunk leggyakrabban ezzel a szükségmegoldással, ahogyan azzal is, hogy beszerzési áron számított élelmiszert engedtek át neki elmaradt fizetése ellenében.⁷¹⁴ Damiani balszerencséjére szolgálati ideje csaknem teljes

711 1697. május 24., uo., Prot. Reg. 1697 Bd. 1011. fol. 321r.

712 1637. szeptember 3. és 30., uo., Prot. Reg. 1637 Bd. 764. fol. 365v, 383v.

713 1638. június 18., uo., Prot. Exp. 1638 Bd. 768. fol. 288r.

714 Damiani 1615-ben kéthavi zsoldja ellenértékét posztóban kapta meg. 1615. július 10., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1615 Bd. 659. fol. 487r. 1644-ben az élésmesteri hivatal utasították 200 forint értékű élelem kiadására Damiani számára hátralékai törlesztésére. 1644. szeptember 3., uo., Prot. Reg. 1644 Bd. 792. fol. 493r. Hasonlóan járt Ernst Házy, akinek az udvarnál megítélt kegydíjának egynegyedét – 150 rajnai forintot – fizették ki rossz posztóban („in schadhafter tücher”). 1639. május 24., uo., Prot. Exp. 1639 Bd. 770. fol. 588v; 1639. augusztus 16., uo., Prot. Reg. 1639 Bd. 772. fol. 411r. Kisebb összegeket fizettek később is posztóban, 1656-ban Hans Georg Zemper egyhavi extra zsoldot kapott meg így, amelyet azért ítétek

egészeben lefedte a harmincéves háború időszakát, talán ez a körülmény is hozzájárult ahhoz, hogy ennyire nehezen jutott a pénzéhez. Az Udvari Kamara hiába tett erőfeszítéseket pontos kifizetése érdekében, 1648-ban bekövetkezett halála után örökösei még évekig jártak az udvarhoz a 10 000 forintot meghaladó hátralék kifizetéséért.⁷¹⁵ Mindamellet túlzás volna azt állítani, hogy a viszontagságok egy csapásra megszűntek a háborús időszakok után: 1656-ban egy kamarai bejegyzés arról árulkodik, hogy egy ideig Michel D'Asquier nagyhatalmú főtölmács is meglehetősen rendszertelenül volt fizetve, ráadásul sokszor nem is készpénzben, hanem élelmiszerben.⁷¹⁶ A posztóban történő fizetéssel kapcsolatban Hans Georg Zemper 1668-as esete viszont felhívja a figyelmet arra, hogy a kifizetésnek ez a módja inkább szükséges rossz lehetett, amit, ha csak lehetett, a tolmácsok esetében elkerültek. A szóban forgó esetben a katonai szolgálatban álló Zemper tizenhat győri huszárral nyújtott kíséretet a török főkövetségnek és ezért a szolgálatukért egyhavi extra zsoldra váltak jogosulttá. A szóban forgó juttatást a huszárok posztóban kapták meg, de a kamara gondoskodott arról, hogy a tolmács-zászlós Zemper készpénzben jusson hozzá az őt megillető részhez és ne morgolódjon a nem kielégítő fizetség miatt.⁷¹⁷ A természetbeni juttatás vonzóbb alternatívája lehetett a sóban való kifizetés, ebben részesült Illéssy János 1617-ben,⁷¹⁸ de több más tolmács esetében is érintett volt valamelyik Habsburg igazgatás alá tartozó sókamara. Egy 1678-as kamarai bejegyzés azt mutatja, hogy a sóban kiutalt fizetést szerencsés esetben készpénzre váltva vehette fel az illetékes: Giovanni Battista Podestának ekkor 3 forintot számítottak egy darab sóra a Bécsi Sókamara hivatalnokai.⁷¹⁹

Az ügyeskedés és a trükkök szinte kimeríthetetlen tárházán túl a tolmácsoknak valójában nem sok hatékony eszköze volt arra, hogy kikényszerítsék elmaradt járandóságukat. Néhányukról azonban tudjuk, hogy megpróbálták sarokba szorítani a mindenható hivatalt. Ludovicus Pompeis, a harmincéves háború időszakának egyik tolmácsa például 1628-ban a

meg neki, mert Győrből Bécsbe kísért egy török csauszt. 1656. december 20., uo., Prot. Reg. 1656 Bd. 843. fol. 636r.

715 Az örökösként megnevezett Dietrich Albmayer számára eszközölt kifizetések: 1653. március 6., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1653 Bd. 831. fol. 142r.

716 1656. május 22., uo., Prot. Exp. 1656 Bd. 841. fol. 271rv.

717 1668. július 12., uo., Prot. Exp. 1668 Bd. 889. fol. 321r.

718 1617. július 19., uo., Prot. Reg. 1617 Bd. 681. fol. 282v.

719 1678. április 1., uo., Prot. Exp. 1678 Bd. 929. fol. 161r.

fegyelmi eljárást kockáztatta azzal, hogy engedély nélkül elhagyta Bécsset és visszavonult Komáromba a családjához. Elmaradt fizetése fölötti felháborodása nagyon kellemetlen helyzetbe hozta a Haditanácsot, mert Pompeis – nyilván nem véletlenül – épp egy olyan időszakban hagyta faképnél a bécsi irodát, amikor rajta kívül nem tartózkodott más tolmács a rezidenciavárosban. Így a kétségbeesett haditanácsosok nem csekély aggodalommal követelték a Kamarától Pompeis kifizetését, hiszen – így áll az indoklásban – hiába érkeztek sorra a levelek Budáról, bécsi tolmács hiányában kénytelenek voltak Prágába továbbítani őket fordításra.⁷²⁰ Pompeis fizetésének huzavonája egyébként egy másik érdekes adalékkal is szolgál a fizetlenséggel kapcsolatban, 1631-ben ugyanis ismét napirendre került a panasza. Pompeis helyzete ekkor olyan súlyos volt, hogy a legmagasabb szintű döntéshozó fórumnak számító uralkodói audiencián is szóba került, ahol a tolmács rendes megfizetésének indokai között elhangzott, hogy az illető „külföldi személy” és a fizetésén kívül semmilyen más bevételi forrása sincs. A tolmács a jól bevált régi módszerrel fenyegetőzött, tehát kilátásba helyezte, hogy ha nem javítanak a helyzetén, hazamegy Komáromba. Úgy tűnik, ez II. Ferdinándot is megindította, mert az irat hátlapjára felvezetett uralkodói határozatban szigorúan megparancsolta Pompeis pontos kifizetését – bár arról nincs információnk, hogy ez végül valóban megvalósult-e.⁷²¹

A fenti példához hasonló kényszerítő attitűdnek még nagyobb tere nyílt azokban az években, amikor a Habsburg–oszmán viszony kifejezetten feszültté vált, hovatovább nyílt háborús konfliktushoz vezetett. A századvégi nagy háborút megelőző fullasztó diplomáciai légkör felbátorította a tolmácsokat, hiszen jól tudták, nélkülük nincs mód a keleti konfliktusok kezelésére. 1682-ben Alberto Caprara követségével a Habsburg kormányzat még tett egy utolsó kísérletet a háború elkerülésére, ekkor a nyelvi közvetítés feladatával pedig Franz Mesgnien von Meninskyt és Heinrich Julius Wogint bízták meg. A két, helyzetével általában elégedetlen tolmács összebeszélhetett az udvar megszorongatása érdekében, mert 1682-ben

720 Az Udvari Haditanács az Udvari Kamarának, s. l., s. d. [1628], ÖStA FHKa SUS RA Kt. 302. fol. 213–216, 214; A Haditanács egyébként már 1627 novemberétől tisztában volt Pompeis távozási szándékával, erre hivatkozva próbált eljárni a tolmács érdekében a titkos tanácsosoknál. 1627. november 10., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 257. 1627. Prot. Exp. fol. 430–431.

721 Az Udvari Haditanács előterjesztése II. Ferdinándnak, s. l., 1631. június 13., ÖStA FHKa SUS RA Kt. 302. fol. 364, 367.

egyöntetűen megtagadták az elutazást abban az esetben, ha nem egyenlítik ki régi tartozásaikat, amire ekkor haladéktalanul sort kerítettek.⁷²²

Máshol is nyoma maradt annak, hogy a Haditanácsban kialakuló tolmácsbíró és a háború együttesen a tolmács malmára hajthatta a vizet. A tizenöt éves háborúban páratlan karriert építő Andrea Negroni évenként keresztlő uralta a terepet Bécsben, mert bár rajta kívül voltak még törökül jól beszélő tisztviselők – például Georg Sick és Melchior Schöder tolmácsok –, mégis sokáig ő volt az egyetlen, aki a legmagasabb szinten bírta az oszmánlit, vagyis az írott szövegek terén mutatott kompetenciái alkalmassá tették őt az államközi tárgyalásokon és a békeszerződések kialakításában való részvételre. Negroninak azonban nemcsak a nyelvére, hanem az üzleti vénája is páratlannak bizonyult. Ugyanis amellett, hogy feltűnő rendszerességgel és kitartással ostromolta a Haditanácsot, illetve az Udvari Kamarát hátralekös fizetése és az oszmán táborba irányuló küldetések dologi kiadásainak megtérítése érdekében, még egyéb vagyonelemeket is sikerült kicsikarnia az állandó pénzzavarral küzdő, de nélkülözhetetlen tolmácsának kiszolgáltatott kormányzatból.⁷²³ Kérényeiben egyébként szívesen élt az alig burkolt zsarolás eszközével, hiszen az iratot továbbító Haditanács kétségbeesetten könyörgött a kifizetéseket intéző Udvari Kamarának a kérések teljesítéséért, mert Negroni munkáját aligha tudták volna pótolni.⁷²⁴ 1601-től már tendenciózusnak tűnnek azok a beadványai, amelyekben a fizetésén felüli „rendkívüli segélyt” követelt, olykor egészen magas összegben, továbbá házbirtokot⁷²⁵ és a fia számára rendszeres ellátást az Alsó-ausztriai Kamara által kezelt jövedelmekből. Mohósága még a sokat látott kamarai alkalmazottak megrökönyödését is kiváltotta, akik Negroni alig négyévesi szolgálata után már úgy vélekedtek,

722 1682. január 5., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1682 Bd. 951. fol. 3v–4r.

723 Az Udvari Kamara iktatókönyvei alapján csaknem tizenöt éves szolgálata alatt nincs olyan év, amikor Negroni ne élt volna panasszal késedelmes fizetése miatt. Lásd például: 1599. november 27., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1599 Bd. 520. fol. 747v; 1603. szeptember 3., uo., Prot. Exp. 1603 Bd. 553. fol. 691v; 1610. január 16., uo., Prot. Exp. 1610 Bd. 623. fol. 19v.

724 1601. április 14., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1601 Bd. 537. fol. 316r.

725 1611-ben egy hundsturmi (ma Bécs 5. kerületének része) udvarház és tartozékai tulajdonjogát jelölték ki, amennyiben az illetékes Alsó-ausztriai Kamara megállapodik az akkori tulajdonosokkal. 1611. április 29., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1611 Bd. 631. fol. 221r.

hogy igazán be kellene érje azzal, amit kap, hiszen az uralkodó már annyi kegyben részesítette.⁷²⁶

7.3. A tolmács rendkívüli jövedelmei

De ha a tolmácsok ilyen kiszámíthatatlanul jutottak pénzhez, akkor valószínűleg hogyan boldogultak, miből fedezték mindennapi kiadásait? Az eddig tárgyalt rendes fizetés (*ordentliche Besoldung*) mellett legkevesebb tíz további lehetőséget azonosítottam, ahonnan pótolhatták vagy kiegészíthették a jövedelmüket. Az egyes típusok elkülönítésében jó szolgálatot tett a tolmácsoktól fennmaradt gazdag szupplikációgyűjtemény, bár szem előtt kell tartani azt a körülményt, hogy ezek a kérvények úgyszólván kötelező elemként dramatizálják a helyzetet és rendkívül borús, ám nem feltétlenül helytálló képet festenek a tolmácsok sorsáról és anyagi helyzetéről. Összevetve a kamarai könyveléssel azonban kissé tisztul az így elénk festett sanyarú kép és feltáruul a pénzszerzési lehetőségek meglehetősen gazdag tárháza. Az összevetés nyomán nyilvánvalóvá válik, hogy a tolmács által vázolt állapot és a valóság nem feltétlenül fedte egymást, noha ebben semmi különös sincs. A Habsburg tolmács rendszernél általában fejlettebbnek tartott velencei dragománok körében sem ismeretlen a túlzó kommunikáció, amely során a kérvényezők szegénységüket hangsúlyozták, miközben közvetett adatok azt mutatják, hogy a távoli Signoria felé közvetített kép köszönő viszonyban sem volt a valós helyzettel.⁷²⁷

A rendes fizetés mellett a tolmácsok – ahogyan más udvari beosztottak – mindenekelőtt dologi kiadásaik megtérítésére számíthattak abban az esetben, ha hivatalos kiküldetésen vettek részt (*Liefer- und Zehrungsgeld*). Ez egyaránt megillette őket békében és háborúban, ebből a szempontból nem látszik érdemi különbség a költségtérítések jellege között, sokkal inkább aszerint különböztették meg a térítést igénybe vevőket, hogy milyen rendű és rangú udari szereplőről volt szó.⁷²⁸ Annyi azonban bizonyos, hogy a kifi-

726 1602. december 12., ÖStA FHK A HF Bücher Prot. Exp. Prag 1602 Bd. 547. fol. 626v; 1609. július 30., uo., Prot. Exp. 1609 Bd. 617. fol. 379rv.

727 ROTHMAN, *The Dragoman Renaissance*, 57–58.

728 Egy 1658-as mérce szerint főrangúak 400-500, lovagi rendűek 300-400, közrendűek 100-200 forintra számíthattak. KÖRBL, *Die Hofkammer...*, 384. Ehhez képest gyakori, a 17. század második felére általánosan jellemző példa Franz Mesgnien

zetéseket szigorú elszámoláshoz kötötték és az Udvari Kamara az összegek pontos nyilvántartására törekedett. Annál inkább szükség volt erre, mert a tolmácsok szemlélatomást hajlamosak voltak nagyvonalúan kezelni az ilyen jellegű kérvényeiket. Tipikus példa Meninsky esete, aki 1685–1686 fordulóján kétszer próbálta meg kifizettetni ugyanazt a komáromi útját a kamaránál, hiába. Az ügyben illetékes Alsó-ausztriai Udvari Számvevőség elutasító válaszából körvonalazódik még az a gyakorlat, hogy „tömbösítve”, tehát egyszerre több utat egy kalap alá véve fizettek egyfajta átalányt a tolmácsnak.⁷²⁹ Ahogyan a fizetéseknél, ebben az esetben is felvetődik, vajon mennyire volt képes pontosan követni az udvari adminisztráció a tolmácsok kiküldetéseit és az ahhoz kapcsolódó kiadásokat. A kifejezetten sokat mozgó tolmácsok – például Illéssy János – esetében úgy tűnik, hogy be-becsúsztak kisebb-nagyobb tévesztések a könyvelésbe, melyeket utólagosan, hosszú adminisztrációt követően sikerült csak helyreigazítani.⁷³⁰ Hogy ez mekkora problémát jelentett az egész század vonatkozásában, kiderül Franz Peter Hoffmann haditanácsi titkár és alkalmi követ egy 1678-as elemzéséből. Ebben amellett, hogy a Konstantinápolyban dolgozó tolmácsok kaotikus fizetésén lamentált, szóvá tette, hogy az utazásaikat meglehetősen rendszertelenül, gyakran teljesen indokolatlan költségigények felvonultatásával fizettetik ki. A problémát átalánydíj bevezetésével javasolta orvosolni, így az idősebb tolmácsok napi 3 tallér, a fiatalabbak napi 1,5 tallér útiköltség térítésére lettek volna jogosultak.⁷³¹

Nem tartozik szigorúan véve ebbe a kategóriába, mégis itt érdemes megemlíteni azt, hogy az udvar hozzájárult a külföldről érkező új tolmácsok áttelepüléséhez legalább annyiban, hogy kifizették az odaúton keletkezett költségek egy részét.⁷³² Mivel a letelepedést követően a megbízások rendre

von Meninskyé, aki 1677-ben a budai pasához utazott, hogy gratuláljon beiktatásához, és ebből az alkalomból értékes ajándékokat vitt magával, utazási és szállítási költségeit ekkor 200 dukátban (ekkor 600 forint) határozták meg. 1681. november 20., ÖStA FHKA AHK HFU Kt. 652. fol. 275–276, 289–292.

729 1686. március 14., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1686 Bd. 965. fol. 195r.

730 Lásd például Illéssy János 1613–1614-es utazásainak költségeit: 1613. december 13., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1613 Bd. 645. fol. 887r; 1614. április 19., uo., Prot. Exp. 1614 Bd. 651. fol. 239r.

731 Franz Peter Hoffmann I. Lipótnak, Edirne, 1678. október 10., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 149. Kv. 1. fol. 172–179, különösen 178.

732 Paolo Golielli 1654-ben 75 forint költségtérítést kapott bécsi útjára. 1654. január 15., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1654 Bd. 833. fol. 10r. Franz Meninsky Lengyelországból érkezett, az utazást Bécsből támogatták. Mivel ez a tétel

Bécsből indultak, egyfajta készenléti díjat fizettek abban az esetben, ha a tolmács különben nem a rezidenciavárosban élt, de hosszabb-rövidebb ideig kényszerűen ott várakozott az elindulás pillanatáig.⁷³³ Sajátos, a gyakori utazáshoz kapcsolódó juttatásként foghatjuk fel az állandó szállítóeszköz biztosítását. Ez a megoldás mindenesetre nem lehetett túl gyakori, mindössze egyetlen idevágó példát találtam a kamarai forrásanyagban: Vincenzo Bratutti számára négy ló fenntartását engedélyezték az érsekújvári végvidéki kiadások terhére. Az Udvari Kamara az engedély kiadásakor hangsúlyozta, hogy csupán régi szolgálataira való tekintettel egyezett bele ebbe a kiadásba.⁷³⁴ Határozottabb törekvést fedezhetünk fel a tolmács mobilitásának biztosítására a század végén, amikor az egyre délebbre hatoló Habsburg csapatok és a nyomukban járó katonai adminisztráció új tolmácsposztok létesítését igényelte a Maros és a Száva vidékén, így az ide kihelyezett tolmácsok hajópénzre (*Schiffgeld*) szereztek jogosultságot.⁷³⁵

Ebből a szempontból némiképp sajtáságos a konstantinápolyi kirendeltségen dolgozó tolmácsok helyzete. Mivel a rezidens és a tolmács gyakran kényszerült arra, hogy kövesse a birodalmi székhelyről eltávozó szultánt vagy nagyvezírt, az utazás teremtette rendkívüli kiadásokat Bécsből kellett finanszírozni. Tipikusan ilyen szituáció állt elő a portai tolmácsok esetében, amikor a szultán vagy a nagyvezír kimozdult Konstantinápolyból, az oda delegált követ pedig fontosnak érezte, hogy kövesse az udvar mozgását. Különösen feszült, háborús helyzetekben volt elengedhetetlen, hogy a császár diplomáciai képviselője a tűz közelében legyen, a lehető leggyorsabban reagáljon az eseményekre és mindig friss információ birtokába juthasson. Ilyen esetekben a személyzet rendes fizetésén felül biztosítani kellett a rendkívüli helyzetből adódó kiadásokat, az utazás és az ott-tartózkodás költségét, ami olykor igen borsos számlát produkált, hiszen a mozgó szultáni udvar eleve mindenütt felverte az árakat, a szultántól kapott apanázs pedig éppoly kiszámíthatatlanul csordogált, mint a

összevonva szerepel 1662-es temesvári útjával, csak az együttes, 900 forintot kitevő összeget ismerjük. 1662. június 30., uo., Prot. Exp. 1662 Bd. 865. fol. 373r; 1662. június 30., uo., Prot. Reg. 1662 Bd. 867. fol. 259v.

733 Többek között lásd Giovanni Paolo Damiani esetét: 1614. június 25., ÖStA FHKa HF Bücher Prot. Exp. 1614 Bd. 651. fol. 453r.

734 1649. január 31., uo., Prot. Reg. 1649 Bd. 813. fol. 36v; 1651. július 12., uo., Prot. Reg. 1651 Bd. 823. fol. 312v.

735 Kimutatás a haditanácsi tolmácsok és tolmácstanoncok fizetéséről (1694–1769), ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 164. Kv. 7. fol. 167–197.

császári udvar pénzküldeményei.⁷³⁶ A 17. században ez a körülmény elsőként Simon Reniger rezident és tolmácsát, Nikúsziosz Panajótiszt érintette igazán mélyen, akiket az 1663–1664-es háború során számtalan hányattatás közepette kellett nagyobb távolságokon mozgatni egészen a nyugati frontig, hiszen korábbi tapasztalatok alapján nyilvánvaló volt, hogy az évek óta fel-felizzó erdélyi háború miatt mozgásban lévő nagyvezíri táborral létkérdés kapcsolatban maradni. Az immár a Habsburgok ellen fegyverkező oszmán birodalmat irányító Köprülü Ahmed maga is elvárta a rezidens jelenlétét, így nem volt más választás, mint követni a haderőt. A követ és a tolmács hol együtt, hol egymástól elválva igyekezett alkalmazkodni a kialakult helyzet-hez, rendkívüli kiadásaiak kompenzálására már 1663 májusában felvehettek 300 rajnai forintot a kamaránál.⁷³⁷ Ezekben a komplikált esetekben gyakran maga a kamara is elveszítette a fonalat, a zűrzavarban pedig szigorúbb elszámoltatással igyekezett rendet teremteni. Húsz évvel később, az újabb török háborúban a tolmácsok és az őket finanszírozó kamara hasonló kihívások elé néztek. Giorgio Cleronome tolmács az 1683-as oszmán hadjáratot megelőző években különösen sokat volt úton, utazásairól részletes kimutatást kértek be tőle, amelyet a későbbiekben a kamarai tanácsosok megvizsgáltak és ennek alapján kezdeményezték a pontos kifizetést.⁷³⁸

Az Udvari Kamaránál megítélt kifizetésekről az az általános kép él a köz-tudatban, hogy csak nagy késedelemmel, sőt esetenként hiányosan folyósították őket. Vitathatatlan, hogy volt egy nagyfokú bizonytalanság ezekben a tranzakciókban, ezt az udvari körökben közismert tényt pedig a tolmácsok is jól tudták és megpróbálták elébemenni a problémának. Fennmaradt néhány eset, amelyből kiderül, hogy a tolmácsok szerződötetésük pillanatában előleget (*Anticipation*) kértek. Ez rendszerint néhány havi fizetésüket jelentette, bár azt már nem sikerült egyértelműen alátámasztani, hogy ezeket a pénzeket minden esetben valóban előre kifizették-e a számukra. Josephus Barbatus belépésekor, 1622. szeptember 1-jén háromhavi fizetést – 120 rajnai forintot – kért, október közepén azonban még nyoma sem volt a pénznek.⁷³⁹ Hasonló előlegigénnyel, de lényegesen szerencsésebb kimenetellel találkozunk az előkelő 100 forintos havi fizetéssel szerződötetett Marco Miro (Pace) esetében. Ő egyhavi előleget igényelt 1659-es szerződötetése alkalmával, ám néhány napon belül még tovább emelte igényét. Sajnos a

736 JANOS, „Panaiotis Nicousios...”, 149.

737 1663. május 23., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1663 Bd. 871. fol. 205v.

738 1682. szeptember 10., uo., Prot. Reg. 1682 Bd. 951. fol. 503v.

739 1622. október 14., 1660. február 8., uo., Prot. Exp. 1622 Bd. 699. fol. 510rv.

körülmények részletesebben nem ismertek, csupán annyi válik nyilvánvalóvá a rendelkezésre álló források alapján, hogy végül félévnyi fizetség előre történő felvételére kapott engedélyt.⁷⁴⁰

Érdekes módon még ilyen körülmények között is előfordultak túlfizetések, melyek egyik oka valószínűleg a különféle jogcímen futó, időben összezsúszó tételek könyvelésében keresendő. A zavart fokozhatta, ha a tolmácsnak – a fizetéséhez hasonlóan – sikerült előleget kijárnia egy-egy rövidebb megbízásra. Ilyen módon előre pénzhez jutni jellemzően az érélyesebb tolmácsoknak sikerült, főként a több szempontból üttörő Andrea Negroninak. Róla ráadásul fennmaradt, hogy később számonkérték rajta az indokolatlan kifizetést, mert az 1601-es oszmán béketárgyalásokra kiutalt ellátási költségeiből vissza kellett fizetnie valamennyit.⁷⁴¹ Ez a szituáció tehát felhívja a figyelmet arra, hogy a dologi kiadások megtérítése nem csupán utólagosan, hanem előleg formájában is elképzelhető volt. Negroni ugyanígy járt el a következő esztendőben, amikor a teljes Habsburg–oszmán tárgyaló delegáció várakozott addig, amíg ki nem fizették a tolmácsot és el nem indult Bécsből a tárgyalások helyszínére.⁷⁴² Hasonló metódus jelei sejlenek fel néhány más tolmács esetében a század folyamán, különösen akkor, ha a Habsburg kormányzat a szokásosnál jobban rájuk volt utalva: Pantaleone Cleronome 1684-ben vehetett fel előleget, mert a háború ellenére titokban visszaküldték Konstantinápolyba informátorként.⁷⁴³

A Habsburg–oszmán diplomáciában a legnagyobb vállalkozás a konstantinápolyi követjárások felszerelése volt, melyek finanszírozási háttere viszonylag jól áttekinthető a fennmaradt kamarai iratok alapján. A kisebb küldetésekhez hasonló módon ebben az esetben is számíthattak dologi térítésre, bár utazásukat és élelmezésüket a követség központi költségvetéséből fedezték. A különbség inkább az volt, hogy a követséggel utazó megbízottak zsoldjuk és ellátásuk mellett általában külön összeget kaptak felszerelésükkel kapcsolatos egyszeri kiadásaikra (*Ausstaffierung*). Ebben az esetben az illetőnek magának kellett minden szükséges holmíróról gondoskodnia, ami a

740 1659. október 15. és október 20., uo., Prot. Reg. 1659 Bd. 855. fol. 538v–539r, 554r.

741 Andrea Negroni előlege: 1601. március 15., uo., Prot. Reg. Prag 1601 Bd. 543. fol. 97r; 1601. szeptember 24., uo., Prot. Reg. 1601 Bd. 541. fol. 214r.

742 1603. július 5., uo., Prot. Exp. 1603 Bd. 553. fol. 517v–518r. Lásd még Andrea Negroni erdélyi útjának kiadásait néhány évvel korábbról, az arra felvett előlegeket ugyanis „túlfizették” a Kamaránál. 1600. április 14., uo., Prot. Reg. Prag 1600 Bd. 535. fol. 112r.

743 1684. május 20., uo., Prot. Exp. 1684 Bd. 957. fol. 444v.

küldetés teljesítéséhez és a császári reprezentációs követelményeknek való megfeleléshez szükséges volt, a felmerülő költségeket pedig az udvar állta.⁷⁴⁴ Speciális eset Giovanni Paolo Damianié, aki 1633-ban nemcsak tolmácsi, hanem követi megbízást is kapott a tatár kánhoz. Végül meg nem valósult tatárországi küldetését hosszas tervezgetés előzte meg, mely során az utazáshoz szükséges holmik mellett a tatár kánnak és családjának szánt ajándékok is tetemes tételt képviseltek. Ebben az esetben természetesen az ő vállát nyomta a delegáció megfelelő felszerelésének terhe, ehhez pedig az előkészületek megkezdése előtt tulajdonképpen költségtervet kellett összeállítani. A szükségesnek ítélt holmikra és a beszerzésükhöz szükséges pénzre irányuló igényét egy bizottsági meghallgatás során terjeszthette elő személyesen a kamaránál. Ez az eset egyben arra is példa, hogy a finanszírozás tekintetében hogyan kell elképzelnünk a diplomáciai küldöttségek előkészítését: a misszió vezetésével megbízott követ – valószínűleg segítőkre támaszkodva – felmérte, megtervezte és a kamarával engedélyeztette a várható kiadásokat.⁷⁴⁵ Ennél a rendkívüli helyzetenél sokkal gyakrabban fordult elő a tolmácsok esetében az egyszemélyes igények felmérése és a szükséges felszerelés biztosítása. Ide értendő a követségi személyzet, így a tolmácsok ruházata is, bár az világosan kitűnik, hogy a ráfordítások mértékéről az Udvari Kamara és a kiutazó nem mindig volt egy véleményen. Julius Wogin 1665-ben nevezték ki Walter Leslie portai főkövetségének egyik tolmácsává és 500 rajnai forintot biztosítottak számára az utazáshoz szükséges holmik beszerzésére. Wogin szemlátomást kevesellette az összeget és további juttatásokat szeretett volna annak érdekében, hogy a tolmácsfeladatai ellátásához illő ruházatra tegyen szert. Az érv hatott, mert végül csaknem ugyanekkora összeget sikerült kicsikarnia a kamaránál erre a célra.⁷⁴⁶

A Haditanácsot rendszeresen ostromolták fizetésemelésért beosztottjai, és bár a tanácsosok az esetek többségében elvi síkon egyetértettek a kérelmezőkkel, a meglehetősen szűkmarkú Udvari Kamara közreműködése

744 Kivételes eset Andrea Negronié 1612-ből, aki nem csupán tolmácsként, hanem delegációvezető követként vett részt portai küldetésen. Ellátmánya – helyesebben az egész követségé – ennek megfelelően több ezer forintra rúgott. Vö. 1612. április 27., uo., Prot. Reg. 1612 Bd. 641. pag. 157; 1612. május 3., uo., pag. 190.

745 1634. szeptember 23., uo., Prot. Reg. 1634 Bd. 751. fol. 326v; 1634. november 12., uo., Prot. Exp. 1634 Bd. 749. fol. 532v.

746 Julius Wogin kérvénye a Haditanácshoz, s. l., s. d. [1665], ÖStA FHKA SUS RA Kt. 306. fol. 898; 1665. május 15., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1665 Bd. 879. fol. 260r.

nélkül cselekvőképtelen szerv csak ritkán volt abban a helyzetben, hogy eleget tehessen a kéréseknek. Mivel a fizetetlen beosztott nehezebben engedelmeskedik, a hivatal igyekezett alternatív megoldásokat keresni annak érdekében, hogy minél hosszabb időre és minél magasabb színvonalú munkavégzésre ösztönözzék a keleti tolmácsokat. *Aiuto di costa* (pénzsegély) vagy *Gnadengeld* (kegydíj) tételként rögzítették azokat az alkalmi pénzjuttatásokat, amelyeket jutalomként vagy rendkívüli segélyként utaltak ki a tolmácsok számára. Ezen küldemények célja általában nemcsak az volt, hogy honorálják az illető munkáját, hanem az is, hogy megerősítsék elköteleződését a dinasztia iránt. Az általános pénzhiányban feltorlódozó kifizetetlen zsoldok meglehetősen nagy elégedetlenséget keltettek, sok tolmács megélhetési nehézségekkel küzdött, így elkerülhetetlen volt időnként kézzelfogható jelét adni a nehéz szolgálat iránti különös megbecsülésnek. Ráadásul bizonyos esetekben kifejezetten gazdaságosnak bizonyult, az egyszeri pénzjuttatást ugyanis előszeretettel vetették be olyan esetekben, amikor a kért fizetésemelést hosszabb távon nem lehetett megadni. Michel D'Asquier 1620-ban kérvényezte fizetése emelését, ám ehelyett egyszeri 200 forintos juttatást javasoltak neki „egyszer és mindenkorra”.⁷⁴⁷ Hasonlóan jártak el a meglehetősen követelőző Franz Meninskynél, akit 1671-ben és 1674-ben szintén egyszeri, 500, illetve 750 forintos rendkívüli juttatással próbáltak meg lecsendesíteni.⁷⁴⁸ Alacsonyabb beosztású tolmácsok esetében sem volt ismeretlen ez az eljárás: Pantaleone Cleronome fizetésemelését 1681-ben egyszeri 150 forintos juttatással oldották meg.⁷⁴⁹ De az *aiuto* az útiköltség térítést is helyettesíthette: Marcantonio Mammucca della Torre követhetlenné vált térítéseit 1688-ban egy egyszeri kifizetéssel kompenzálták 300 forint értékben.⁷⁵⁰ Ez a fizetési cím áthidalhatta továbbá azt a helyzetet, amikor a felvételre kiszemelt tolmácsot még nem tudták állományba venni. Giorgio Ridolfi di Aleppino bekerülése előtt így kapott egy évre számítva 200 forintot hivatalos tolmácsi elhelyezkedése előtt.⁷⁵¹

Az ugyanígy egyszeri juttatásként értelmezett kegydíjak iránti engedékenység érezhetően akkor nőtt meg az uralkodó környezetében, amikor kritikus helyzet állt elő az oszmán–Habsburg diplomáciában és a tolmácsok

747 1620. október 8., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1620 Bd. 693. fol. 223v.

748 1671. október 21., uo., Prot. Reg. 1671 Bd. 903. fol. 470v; 1674. február 17., uo., Prot. Reg. 1674 Bd. 915. fol. 57r.

749 1681. március 4., uo., Prot. Reg. 1681 Bd. 947. fol. 215r.

750 1688. június 28., uo., Prot. Reg. 1688 Bd. 975. fol. 364r.

751 1673. február 24., uo., Prot. Reg. 1673 Bd. 911. fol. 58v.

munkája szó szerint létfontosságúvá vált. Az 1601 utáni békekísérletek hevében Andrea Negroni éves fizetésével megegyező összeget járt ki magának 1000 forintos összegben,⁷⁵² de a későbbiek során még több alkalommal ért el hasonló kifizetést.⁷⁵³ Illéssy János szintén igényelt rendkívüli juttatást a zsitvatoroki béketárgyalások sodrában, ám egy 1607-es bejegyzés alapján az látszik, hogy a Bocskai-felkelés során elszenvedett, pontosabban nem részletezett kárának megtérítését szintén *Gnadengeld* formájában várta el az udvartól.⁷⁵⁴ Hasonlóképp az 1622–1623-ban zajló török tárgyalások álltak annak a rendkívüli, 2000 forintos juttatásnak a háttérében, amelyet Michel D’Asquier és alkalmi tolmács kollégája, Christoph Ganawizer kaptak. Mindamellet a vonatkozó kamarai bejegyzés elárulja a tolmács és a főtárgyaló diplomaták juttatásai közötti különbséget, ugyanis Cesare Gallónak, a tárgyalások vezetőjének ugyanekkor 30 000 forintot írtak jóvá, bár ebben az esetben gyaníthatjuk, hogy a delegáció tevékenységének teljes időszakára vonatkozó egyéb kiadásokat is ebből fedezhették.⁷⁵⁵ Ugyanilyen jogcímen kapott 1625-ben 500–500 forintot, majd 1641-ben 200–200 forintot D’Asquier és Damiani,⁷⁵⁶ de mellettük Ernst Házy is kapott egy ismeretlen nagyságú összeget, amiből apránként fizettek ki neki 100–450 forintokat, de 1643-ban még az örökösei is követelhetek maradványt belőle.⁷⁵⁷

Hasonló körülményekre utal Johann Rudolf Schmid haditanácsos 1657-es értekezése a kegydíj szükségességéről Nikúsziosz Panajótisz esetében, akinek végül soron kívül ítéltek meg 500 talléros (750 rajnai forint) jutalmazást. A helyzet különlegességét ebben az esetben az adta, hogy az Erdélyi Fejedelemség és a Porta közötti konfliktus kibontakozásával különösen sűrű munkavégzés hárult az egyébként is nélkülözhetetlen tolmácsra.⁷⁵⁸

752 1602. július 17., uo., Prot. Exp. 1602 Bd. 545. fol. 604r; 1602. szeptember 23., uo., fol. 885r.

753 További 1000 forint: 1605. szeptember 15., uo., Prot. Exp. Prag 1605 Bd. 577. fol. 292r; uo., Prot. Reg. Prag 1605 Bd. 583. fol. 376v; illetve 1612. január 20., uo., Prot. Exp. 1612 Bd. 639. fol. 90v; 1612. június 1., uo., 483v.

754 1605. október 20., uo., Prot. Reg. Prag 1605 Bd. 577. fol. 323v; 1607. március 26., uo., Prot. Exp. 1607 Bd. 599. fol. 92r.

755 1623. január 10., uo., Prot. Reg. 1623 Bd. 706. fol. 7v.

756 1625. május 21., uo., Prot. Reg. 1625 Bd. 714. fol. 156v; 1641. november 29., uo., Prot. Reg. 1641 Bd. 780. fol. 594v.

757 1643. március 5. és június 30., uo., Prot. Exp. 1643 Bd. 786. fol. 97r és 304r.

758 Johann Rudolf Schmid szakvéleménye a konstantinápolyi Habsburg kirendeltség javadalmazásával kapcsolatban, s. l., s. d. [1657], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 128. Kv. 4. fol. 62–63.

Panajótisz egyre magasabbra srófolta mind értékesebb szolgálatai árát és a neki járó fizetés mellett szüntelenül kopogtatott a Haditanács ajtaján újabb és újabb pénzsegélyekért egészen 1673-ban bekövetkezett haláláig, jóllehet akkor már évek óta oszmán szolgálatban állt.⁷⁵⁹ 1660-ban Christoph Marianovich bécsi tolmács folyamodott magasabb fizetésért, amire ugyan keret nem volt, ám sikerült egy egyszeri 300 forintos juttatást kijárnia.⁷⁶⁰ Az itt említett nagyobb összegű kegydíjak és pénzsegélyek esetében mindazonáltal jellemző volt a részletfizetés a Kamara részéről, az egyes tételeket pedig tulajdonképpen akármeddig halaszthatták, így a rendes fizetéseknel tapasztalt eljáráshoz hasonlóan a javadalmazott akár többször is kénytelen volt benyújtani a hátralék iránti kérvényét.

Az *aiuto*-típusú alkalmi kifizetések között már szóba került Illéssy János 1607-es kérvénye, melyben a „magyar rebellióban” esett 3000 talléros kára megtérítését kérvényezte. Az eset érdekessége nem csupán az, hogy Mátyás főherceg személyesen adott utasítást a fizetésre – bár arról nem maradt fent adat, hogy valóban kifizették-e az összeget az érintett Magyar Kamaránál.⁷⁶¹ Tanulságos, Illéssy személyén túlmutató jelentősége van ennek az eseménynek még abból a szempontból, hogy tanulsága szerint a tolmácsok valamely rendkívüli esemény miatt *kártérítési igény*vel fordulhattak a Haditanácshoz. Világos azonban, hogy a kamara nem szívesen adott pénzt ilyen jogcím alatt, ez kiderül Franz Mesgnien von Meninsky egy nagyon hasonló kérvényéből. Ő Bécsben tartózkodott a város 1683-as ostroma idején és állítása szerint jelentős kár érte a harcok során. Ennek enyhítésére pénzt kért az Udvari Kamarától, ám ott azt a választ kapta, hogy kimutatásaik szerint egyetlen tolmács sem részesült hasonlóan. További érvként azt hozták fel, hogy ilyen esetekből nem szabad precedenst teremteni.⁷⁶²

Ennél sokkal sikeresebbnek bizonyultak a tolmácsok a *mellékállásaik*ból származó jövedekemkiegészítés terén. Az előző fejezetben már szó volt egyéb elhelyezkedési lehetőségeikről, illetve arról, hogy leggyakrabban kurír-feladatokkal egészítették ki tolmácsi munkakörüket. Futárként már rendes tolmácsi kinevezésük előtt előszeretettel vetették be a jelölteket,

759 Az utolsó kifizetést 1673. július 15-én könyvelték számára az udvarnál, október elején meghalt. 1673. július 15., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1673 Bd. 911. fol. 268v.

760 I. Lipót a Magyar Kamarának, Bécs, 1660. január 31., ÖStA FHKA SUS RA Kt. 306. fol. 523–524.

761 1607. március 26., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1607 Bd. 603. fol. 127r.

762 1684. április 18., uo., Prot. Exp. 1684 Bd. 957. fol. 469v.

amennyiben felkészültségük megfelelt a kívánalmaknak. Ilyen esetekben ugyanúgy kiadásaiak megtérítésére voltak jogosultak, ahogyan a futárok – egy konstantinápolyi út „ára” a 17. század derekától általában 250–300 birodalmi tallér volt.⁷⁶³ A század végén, amikor a továbbiakhoz képest viszonylagos tolmácsbőség tapasztalható a konstantinápolyi kirendeltségen, a korábbiakhoz képest is gyakrabban fordult elő a tolmácsok utaztatása a fontosabb információs csomópontok között, tehát megbízható jogcímet jelentett kiegészítő díjazás igénylésére.⁷⁶⁴ Emellett a nyelvoktatásban vállalt szerepük jelentett még komolyabb bevételi forrást. Bár nagyon kevés az idevágó egyértelmű információ, egy-egy elejtett félmondatból kitűnik, hogy a Bécsben tevékenykedő tapasztalt tolmácsokat oktató munkára is befogták. Michel D’Asquier-ről 1664-ből, halála évéből maradt olyan kamarai bejegyzés, melyben „Sprachmeisterként” vagyis nyelvtanárként szerzett jövedelmét regisztrálják, jöllehet már csupán az özvegye számára.⁷⁶⁵ Josephus Barbatus oktatási tevékenységéről szintén volt szó, vele kapcsolatban 1650-ben, 1658-ban és 1660-ban könyveltek rendszeres nyugdíjfizetést (*Pension*) a tanításban vállalt szerepéért.⁷⁶⁶ Franz Mesgnien von Meninsky és Giovanni Battista Podestà már folyamatosan vett fel tanítványokat fizetésért a Haditanács tudtával, utóbbi ráadásul ezt már egy egyetemi professzori kinevezéssel (*professor publicus linguarum orientalium*) egészítette ki, melyhez a fizetésen túl egyéb kiváltságok társultak.⁷⁶⁷ Egy másik sajtóságos

763 Lásd többek között Francesco Navone vagy Hans Georg Zemper tanonc futárfeladatát: 1648. január 18., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1648 Bd. 809. fol. 28r; 1649. július 14., uo., Prot. Reg. 1649 Bd. 813. fol. 289r.

764 Lásd a Giorgio Cleronoméra vonatkozó bejegyzéseket, például: 1667. május 10., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1667 Bd. 887. fol. 194r; 1669. november 5., uo., Prot. Exp. 1669 Bd. 893. fol. 701r.

765 1664. július 27., uo., Prot. Reg. 1664 Bd. 875. fol. 228v.

766 1650. február 8., uo., Prot. Reg. 1650 Bd. 818. fol. 54v; Kamarai iratok Josephus Barbatus szolgálatára vonatkozóan, s. l., s. d. [1658], ÖStA FHKA SUS RA Kt. 305. fol. 247–256; 1660. február 8., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1660 Bd. 857. fol. 127v.

767 Giovanni Battista Podestà professzori kinevezése, Bécs, 1674. október 26., Archiv der Universität Wien, Kons. Akten CA 1.4.288 Fasz. I. Lit. P Nr. 12; 1690. április 7., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1690 Bd. 983. fol. 134v. Fizetése mellett az Udvari Kamara hozzájárult az elkészült nyelvészeti munkák kiadási költségeihez, így például török, perzsa és arab nyelvtannal foglalkozó tankönyvéhez (*Cursus Grammaticalis*), melyet Leopold Voigt nyomdájában készített el. Többek között lásd 800 forint e célra történő kifizetését: 1693. augusztus 6., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1693 Bd. 993. fol. 495rv. A hozzájárulás eszközökre is kiterjedt,

elágazása a tolmácsállásnak a katonai pálya, amelyet Hans Georg Zemper választott. Ő ugyanis nem civilként, hanem zászlósként látta el a győri várban adódó tolmácsfeladatokat, amiért a tolmácsfizetése mellé megkapta a Rauhenberg-ezred egy megüresedett zászlósi zsoldját.⁷⁶⁸ Fontos kihangsúlyozni, hogy mindkét funkcióját teljes mértékben kitöltötte, ezt egyértelművé teszi az esetében használatos „zászlós és tolmács” haditanácsi megnevezés. E két funkció egyenrangú ötvözeteként a literátus Zemper kisebb huszárcsapatok parancsnokaként kiválóan alkalmas volt arra, hogy egy-két tucat főt számláló katonai kísérettel juttasson célba diplomáciai úton járó oszmán csaszokat a Győr és Bécs közötti távon.⁷⁶⁹

Ugyancsak az anyagi gyarapodás egy formáját jelentették a tolmács számára az uralkodó nevében átadott ajándékok. A kora újkori fejedelmi udvarok és városi magisztrátusok jellemző gyakorlataként a leggyakoribb „hivatali” ajándékozási alkalom a *házasságkötés* volt: Andrea Negroni 1600 nyarán 15 gulden értékű ezüst ivóedényt kapott közelgő esküvője örömeire,⁷⁷⁰ Illéssy Jánosnak tíz évvel később ugyanezen okból 25 guldenért vásároltak egy serleget.⁷⁷¹ Az utóbbi esetre vonatkozó kamarai feljegyzés alapján úgy látszik, hogy a hivatal feljegyzést vezetett arról, melyik udvaroncnak mi jár hasonló esemény alkalmával, illetve kitért arra, hogy az ajándékozás az uralkodó nevében, az ő személyét képviselő kiküldöttön keresztül valósult meg. A Konstantinápolyban szolgáló dragománok esetében hasonló szokást figyelhetünk meg: Nikúsziosz Panajótisz⁷⁷² és Giorgio Cleronome⁷⁷³ számára biztosan küldtek nászajándékot a Portára. Elvértve egyéb családi

egy évvel később latin–arab–török–perzsa szótára elkészítéséhez kapott a kamarai kancelláriáról néhány csomó tiszta papírt. 1694. november 24., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1694 Bd. 997. fol. 688r.

768 1657. február 10., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1657 Bd. 845. fol. 86v.

769 Lásd például a végvidéki fogolycserék egyik emblemikus eseményeként elhíresült, Uki Ferenc és Musztafa csasz kicserélése során teljesített szolgálatát: 1659. május 9., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1659 Bd. 853. fol. 328r. A tanulságos esetről bővebben lásd: ТóTH, „Mennyit ér...?”

770 1600. július 12., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1672 Bd. 905. fol. 162r.

771 1610. október 14., uo., Prot. Exp. 1610 Bd. 623. fol. 722v.

772 Simon Reniger Johann Rudolf Schmidnek, Konstantinápoly, 1652. július 31., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 125. Kv. 2. fol. 153–154.

773 1681. június 16., július 24. és november 21., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1681 Bd. 945. fol. 465r, 624r, 1077v; illetve 1681. július 24., uo., Prot. Exp. 1681 Bd. 947. fol. 428r; Giorgio Cleronome, 1681. június 16., ÖStA FHKA SUS Familienakten C-K 249.

eseményekre is érkezett hasonló megtisztelés, Marcantonio Mammucca della Torre egyik gyermekének – bizonyára Leopoldnak – keresztelőjére igen magas összeget, 300 forintot adományozott az udvar. Mindazonáltal ez az eset inkább egyedinek számít, hiszen különleges személy – maga a császár – vállalta a keresztapaságot, tehát az ajándék ebben az esetben legalább annyira szólt a keresztszülő tekintélyének, mint a megajándékozott családnak.⁷⁷⁴ Ugyancsak az ajándék tárgykörébe esik az uralkodó képmását viselő érme (*Gnadenpfennig*) adományozása, melyre általában a szolgálatból való tisztes távozás esetén került sort. Igen értékes holmírról volt szó, Vincenzo Bratutti 1651-ben kapott hasonló ajándékot emlékül, egy aranyláncot a rajta függő érmével 300 forint értékben.⁷⁷⁵ Érdekes módon csak alig ismert olyan eset, ahol az aktív szolgálatot teljesítő tolmács kiemelkedő munkájáért részesült volna hasonlóan, hiszen ezekben az esetekben inkább a készpénzjutalmat részesítették előnyben kegydíj formájában. Kivételes tehát Meninsky főtölmács ajándéka, aki 1669-ben a vaskülső béke megkötése és ratifikációja során teljesített szolgálataiért részesült hasonló elismerésben, ő egy arany kupát és egy arannyal teli erszényt kapott.⁷⁷⁶

Nem mellesleg más módja is volt annak, hogy értéktárgyak vándoroljanak a tolmács tulajdonába. A diplomáciai megbízatások állandó kísérő elemeként a delegáció magasabb beosztású tagjai a törökök megajándékozására szánt holmikot vettek fel a kincstárból, ezeket azonban nem minden esetben használták fel.⁷⁷⁷ 1626 késő nyarán Paolo Mazza tartott meg hat darab ezüst flaskát darabonként 31 rajnai forint értékben. Erre az Udvari Kamara sikkasztással vádolta meg, ám hamar elsimították az ügyet, mivel – feltételezhetően a Haditanács közbenjárására – végül hozzájárultak ahhoz,

774 1679. június 23., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1679 Bd. 933. fol. 327r.

775 1651. július 28., uo., Prot. Reg. 1651 Bd. 823. fol. 338r.

776 1669. január 3., uo., Prot. Reg. 1669 Bd. 895. fol. 2v.

777 A török méltóságok megajándékozásáról átfogóan lásd: Peter BURSCHEL, „Der Sultan und das Hündchen: Zur politischen Ökonomie des Schenkens in interkultureller Perspektive”, *Historische Anthropologie* 15 (2007): 408–421; Hedda REINDL-KIEL, „East Is East and West Is West, and Sometimes the Twain Did Meet: Diplomatic Gift Exchange in the Ottoman Empire”, in *Frontiers of Ottoman Studies: State, Province, and the West*, szerk. Colin IMBER, Keiko KIYOTAKI és Rhoads MURPHEY, 2. köt., 113–123 (London–New York, 2005); Sándor PAPP, „Corruption, Bribes, or Just Presents? The Practice of Offering Gifts in Ottoman-Hungarian and Ottoman-Romanian Relations”, in *Turkologu u čast! Zbornik radova povodom 70. rođendana Ekrema Čauševića – In Honor of the Turkologist! Essays Celebrating the 70th Birthday of Ekrem Čaušević*, szerk. PAIĆ-VUKIĆ és mások, 381–400 (Zágráb, 2022).

hogy megtarthassa a tárgyakat régóta esedékes fizetése ellenértékéeként.⁷⁷⁸ Hasonló cipőben járt a főtolmács Meninsky, aki a vasvári béke és a békekötést kísérő monumentális követjárás során teljesített szolgálata kiegészítő díjazásaként tette rá a kezét egy aranyhímes erszényre és egy drágaköves szelencére. Az udvar nem húzott ujjat a tolmáccsal: az összesen 150 forint értékű tárgyakat ugyan visszakérhették volna, ám végül mégis úgy döntöttek, hogy a tolmács megtarthatja őket. Meninsky pozíciójának megingathatatlanóságát mi sem jelezhetné jobban, mint hogy ezek után egyéb szolgálataira – főként lengyel fordításaira – való tekintettel vehette át azt a 300 forintos aranyláncot, amit az előző bekezdésben említettem.⁷⁷⁹

A tolmács kifizetésének egy másik formájaként tűnik fel az *ingatlan*-juttatás, ami bizonyos esetekben alternatív lehetőségként merült fel az Udvari Kamara számára, ha más módon nem tudta kielégíteni a fizetésre jogosult alkalmazottat. Andrea Negroni 1611-ben állt elő fizetése, illetve neki és fiának juttatott alkalmi ajándékok és költségtérítések mellett egy újabb követeléssel: Bécsben a Wien folyócska partján álló, „am Hundsthurn” külvárosban álló udvarházat és tartozékait szemelte ki magának családi fészkül, amit a kamarai tervek szerint az Alsó-Ausztriai Kamarának kellett volna felvásárolnia az akkori tulajdonosoktól.⁷⁸⁰ Illéssy János fentebb említett 3000 talléros kártérítésére sem látszott más mód, mint egy falu átadása 1608-ban.⁷⁸¹ Giovanni Paolo Damianit 1628-ban egy frissen konfiskált csehországi birtokkal szerették volna kifizetni évek óta fizetetlen zsoldja ellenében.⁷⁸² Mivel a tranzakcióra a birtokot terhelő zálog miatt végül nem került sor, a tolmács 10 000 forintot meghaladó pénzjuttatásra tartott igényt, bár a harmincéves háború általános pénztelenségében ennek kifizetésére továbbra sem nyílt semmi remény.⁷⁸³

778 1626. augusztus 31. és szeptember 4., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1626 Bd. 716. fol. 283r, 324v; 1626. augusztus 11. és szeptember 3., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1626 Bd. 720. fol. 369v, 412r.

779 1669. január 3., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1669 Bd. 893. fol. 50v; 1669. január 3., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1669 Bd. 865. fol. 2v.

780 1611. április 29., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1611 Bd. 631. fol. 221r.

781 Jahrandorf (Németjárfalu) átadásának lehetősége 1608-ban merült fel. 1608. december 17., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1608 Bd. 605. fol. 574v.

782 1628. október 26., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1628 Bd. 725b. fol. 383r; uo., Prot. Reg. 1628 Bd. 727. fol. 283v.

783 1629. január 31., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1629 Bd. 731. fol. 45r; 1631. január 10., uo., Prot. Reg. 1631 Bd. 739. fol. 7r; illetve július 28., uo., fol. 291v.

Biztosan sikeres volt azonban az ingatlanvásárlás Michel D'Asquier esetében. Ő az 1620-as évek közepére már 4000 forintnyi, részben fizetshátralékból, részben kifizetetlen jutalmakból és költségtérítésekből származó hátralékot görgetett maga előtt. Először 1623-ból jelennek meg arra utaló kamarai adatok, hogy az udvar birtokadományban is elképzelhetőnek tartotta a törökökkel folytatott delegáció – Cesare Gallo, Michel D'Asquier és Christoph Ganawizer – kielégítését. D'Asquier esetében ez 1626-ben vált valóra: a Haditanács sürgetésére a tolmács az Alsó-ausztriai Kamara közbenjárásával megszerezte a Schülerstrassén álló „zur Weißen Rose”⁷⁸⁴ házban található polgárlakást („eine bürgerliche Behausung”), melynek ellenértékét az Udvari Kamara egyenlítette ki D'Asquier ekkor már 5000 forintot közelítő hátralékai fejében.⁷⁸⁵ A század végén ugyanígy jártak el Heinrich Christoph Schweglerrel, akinek 1696-ban tetemes zsoldhátraléka ellenében engedtek át egy kis házat a Stubentor közelében lévő Jakobergassén.⁷⁸⁶

Néhány tolmács egészen odáig jutott, hogy nem csupán saját maguk, hanem közvetlen *családtagjaik* számára is sikerült vagyonelemeket szerezni. Andrea Negroni 1603-ban egyik fia számára az Alsó-Ausztriai Kamaránál kérvényezte a bécsi Szent János templom és rendház kommandáját vagyis vagyonkezelői pozícióját.⁷⁸⁷ Mivel a javadalom megszerzéséhez elengedhetetlen feltétel volt a johannita rendbe lépés, a fiú azonban vonakodott elkötelezni magát, hiába próbálkozott az apa többször is, végül elutasították a kérését. De az ifjabb Negroni nem feltétlenül járt rosszul, 1609-ben végül egy 4000 talléros kegydíj kifizetését kezdeményezték számára.⁷⁸⁸ Az egyik Negroni-fiú, Philipp egyébként előkerül még később, 1614-ben 50 gulden

784 A „Fehér Rózsához” címzett ház ma egy nagyobb épület része Bécs 1. kerületében, a Schulerstraße 10. szám alatt.

785 1623. január 10., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1623 Bd. 706. fol. 7v; 1626. június 22., szeptember 10., szeptember 28., október 10., december 23., uo., Prot. Reg. 1626 Bd. 720. fol. 287v, 420r, 442r, 466r, 565r; 1626. szeptember 10., október 10. és október 20., uo., Prot. Exp. 1626 Bd. 716. fol. 333r, 370v, 393v; 1626. június 12., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 255. 1626. Prot. Exp. fol. 334r; 1626. augusztus 2., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 256. 1626. Prot. Reg. fol. 260r.

786 1696. április 3., ÖStA FHKA AHK Hofquartierbücher Prot. 85. fol. 101v.

787 1609. július 9., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1609 Bd. 617. fol. 351r.

788 Császári határozat a Szent János templom kommandájáról, s. l., 1603. december 12., ÖStA FHKA AHK Niederösterreichische Herrschaftakten 61/B 21. sine fol.; 1609. július 30., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1609 Bd. 617. fol. 379rv.

értékű serleget kapott ajándékba az udvari fizetőmester révén, bár az ajándékozás oka nem ismert.⁷⁸⁹

Apja, Mathia del Farro konstantinápolyi Habsburg dragomán fényes hírnevéből és elmaradt járandóságaiból élt évtizedeken át (Giovanni) Francesco del Farro a bécsi udvarban. Kapcsolatairól és túlélési stratégiáiról alább még lesz szó, itt csak annyit tartok szükségesnek kiemelni, hogy az Udvari Számvevőségen 1611-ben felállított számítása szerint két évvel korábban elhunyt apjának 3790 forintja és 22 krajcárja maradt kifizetetlenül a kamaránál. Mathia del Farro tolmács kifizetése még a tizenöt éves háború kitörése előtt a konstantinápolyi követen keresztül zajlott, az utolsó állandó követ, Friedrich von Kreckwitz viszont 1593-ban elhunyt, így a követségi alkalmazottak helyzete már a háború kibontakozása előtt bizonytalanná vált. A feletteséhez, tehát a követhez kapcsolt jövedelme miatt csaknem két évtized múltán azt állapította meg a kamarai adminisztráció, hogy a tolmácsnak – elhalálózása folytán az örökösének – járó maradék pénzt Kreckwitz követ örökösaitől kell behajtani.⁷⁹⁰ Az „örökség” összege eddig ismeretlen okokból folyamatosan csökkent, 1615 októberében 1500 rajnai forintot, 1617-ben már csak 700 rajnai forintot tett ki.⁷⁹¹ Óriási szakadék tátong azonban a kamara és Francesco számítása között, mert ő 1623-ban már 5575 birodalmi tallért követelt, talán a kamatokat is beleszámolva,⁷⁹² sőt ezt a tőkét még kiegészítette az apja érdemei révén szerzett udvaronci státusából, kisebb megbízatásokból és kegydíjakból eredő, saját jogon számított összegekkel. Így évtizedeken át szerepelt az udvartartás fizetési lajstromaiban, utoljára 1640-ben tettek róla említést.⁷⁹³ Ez alatt az idő alatt szemlátomást szünet nélkül ostromolta az Udvari Kamarát egyre áttekinthetlenebbé váló követeléseivel. Mivel évek múltán már a hivatal sem tudta pontosan megállapítani, mennyi pénz járt és miért a még mindig apja emlékéből élő, kiérdemesült udvaroncnak, ezért alkut ajánlottak Francescónak: élethossziglan szóló, napi 1 forintos kegydíját 1627 után

789 1614. július 23., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1614 Bd. 653. fol. 335v.

790 1611. január 20., uo., Prot. Reg. 1611–1612 Bd. 637. fol. 7r; 1615. augusztus 31., uo., Prot. Exp. 1615 Bd. 660. fol. 310v–311r; 1615. október 23., uo., Prot. Reg. 1615 Bd. 663. fol. 212v.

791 1615. október 12., uo., Prot. Reg. 1615 Bd. 663. fol. 200r; 1615. október 28., uo., Prot. Exp. 1615 Bd. 660. fol. 377r; 1617. szeptember 6., uo., Prot. Reg. 1617 Bd. 681. fol. 367v.

792 1623. augusztus 5., uo., Prot. Reg. 1623 Bd. 706. fol. 328r.

793 1640. március 3. és április 20., uo., Prot. Reg. 1640 Bd. 776. fol. 98r, 172r.

egy elhalálozott cseh kamarai hivatalnok felszabaduló fizetéséből adták ki apránként, noha a kamarai ügykezelésben időről időre felbukkantak még teljesen összekuszálódott követelései.⁷⁹⁴

Az utazás a keleti diplomácia állandó kísérőeleme volt. Kevésbé meglepő módon az abban rejlő beszerzési lehetőségeket voltaképpen mindenki kihasználta, így a gyakran úton járó tolmácsok is, mi több, a császári udvartól rendre kaptak megbízásokat Keletről származó holmik beszerzésére. Egy-egy elejtett megjegyzés alapján fogalmat alkothatunk arról, mi mindenre terjedhetett ki a kalmárrá avanzsált tolmács hatóköre. A kivételesen ügyes és jó kapcsolatokkal rendelkező Mammucca della Torre a visszafoglaló háború elharapódzó poklában is szerét tudta ejteni, hogy 150 forint értékű keleti szőnyeget szerezzen be Eleonóra Gonzaga özvegy császárnénak.⁷⁹⁵ Nem egyedülálló tapasztalat ez, hiszen a hivatással járó gyakori helyváltoztatás szemlátomást együtt járt azzal, hogy a tolmácsok saját zsebükre kapcsolódtak be az oszmán és a Habsburg felségterület határán zajló félhivatalos árucserébe. Már 1600-ból van olyan adat, amely arról árulkodik, hogy a tolmács – ebben az esetben Andrea Negroni – az udvar engedélyével szabadon szállított árut.⁷⁹⁶ Nyilvánvalóan többen éltek ezzel a lehetőséggel, noha a forrásokban ez a fajta tevékenység csak ritkán csapódott le, leginkább csak valamilyen anomália esetén. Hasonló figyelhető meg a századvég neves tolmácsai esetében. 1680-ban Giovanni Battista Podestáról bukkan fel egy hír azzal kapcsolatban, hogy a bécsi Vöröstorony-kapunál felállított vámszedőhelyen tévedésből vámot fizettettek vele, amiből leszűrhető, hogy rendszeresen foglalkozott árukereskedelemmel, ráadásul nagyon kedvező körülmények között.⁷⁹⁷

Az áruforgalmazásban rejlő lehetőségeket azonban szemlátomást Franz Mesgnien von Meninsky aknáztá ki a leginkább. Néhány évnyi szolgálat elegendő volt számára ahhoz, hogy kiismerje az árucseré különféle csatornáit és népszerű cikkekkel üzleteljen. Oszmán területre késeket, posztót és más használati cikkeket szállított, visszafelé pedig keleti termékeket hozott, az uralkodói kegynek köszönhetően vámentesen.⁷⁹⁸ Ez a

794 1627. július 3., uo., Prot. Reg. 1627 Bd. 724. fol. 286v.

795 A szőnyeg árát az udvar csak jóval a császárné halála után, 1688-ban egyenlítettte ki. 1688. május 30., uo., Prot. Reg. 1688 Bd. 975. fol. 312v.

796 1600. június 3., uo., Prot. Exp. 1600 Bd. 629. fol. 416v.

797 1680. március 11., uo., Prot. Exp. 1680 Bd. 939. fol. 78r.

798 Lásd az engedélyre vonatkozó kamarai bejegyzéseket: 1669. március 22., uo., Prot. Exp. 1669 Bd. 893. fol. 174v; 1669. március 22., uo., Prot. Reg. 1669 Bd. 895. fol.

tevékenysége már a kezdet kezdetén konfliktust szült a brucki⁷⁹⁹ harmincadosokkal, akik feltartóztatták az árukat. A legnagyobb port kavaráó ügy csak hosszú hivatali körbejárás után intéződött el úgy, hogy az Udvari Kamara nyomást gyakorolt a Magyar Kamara elnökére, Zichy Istvánra, hogy regulázza meg a harmincadosait és engedjék át Meninsky 152 tételnyi rakományát.⁸⁰⁰ Külön pikantériája a dolognak, hogy a főtolmács ekkoriban már a Keleti Kereskedő Társaságnak is dolgozott. Mint korábban már szó volt róla, Meninsky Heinrich Julius Wogin kollégájával együtt ellenőrizte a Bécsbe érkező kereskedőket, nem visznek-e tiltott árut magukkal. Ennél fogva Meninsky tevékenysége tulajdonképpen a hivatali hatalommal való visszaélés és a *csempészet* határát súrolta, így összeütközése a Társasággal úgyszólván a levegőben lógott. Konfliktusukat tovább mérgezte, hogy a tolmács 1674-ben feljelentette a társaságot, mert úgy vélte, a zászlaja alatt utazó francia kereskedők titokban leveleket szállítanak, amelyek ártalmasak a monarchia érdekeire. Feljelentése nyomán a kereskedőket átkutatták, a náluk talált gyanús iratokat pedig lefoglalták.⁸⁰¹ Úgy tűnik, Meninsky ekkorra már virágzó üzletté terebélyesítette vámmentességén alapuló kis vállalkozását, amit a jelek szerint üzlettársak bevonásával fejlesztett tovább. Azonban a Társaság végül megelégette akcióit, mert a gyanús üzelmek miatt kamarai vizsgálatot indítottak, mely szerint Meninsky 1675-ben a császári udvar fő beszállítóinak számító „udvari zsidókkal” társult illegális üzletekben.⁸⁰² És mintha ez nem lett volna elég, a tolmács megállapodott bizonyos török és tatár követekkel is, akik vele együtt nagy mennyiségű árut hoztak-vittek, természetesen vámmentesen, a tolmács neve alatt. Ekkor a botrány már elkerülhetetlen volt, a kamara 1681-ben a császár elé vitte az ügyet és elérte Meninsky megrovását, sőt tolmácsfizetését is letiltották egy időre, amiért jelentős kárt okozott a Keleti Kereskedő Társaságnak és az uralkodónak.⁸⁰³

Ha minden kötél szakadt, a tolmács *hitelek*ből finanszírozta hétköznapi megélhetését. Mivel udvari fizetésük és egyéb hivatalos jövedelmeik meglehetősen rendszertelenül csordogáltak, óhatatlanul szükség volt kölcsön

102v; 1670. január 31., uo., Prot. Reg. 1670 Bd. 899. fol. 27r; 1675. október 1., uo., Prot. Reg. 1675 Bd. 919. fol. 500v.

799 Bruck an der Leitha vámszedőhely a Magyar Királyság és Alsó-Ausztria határán

800 1670. április 18., ÖStA FHK A HF Bücher Prot. Exp. 1670 Bd. 897. fol. 202v.

801 1674. február 3., uo., Prot. Exp. 1674 Bd. 913. fol. 96v.

802 1675. december 24., uo., Prot. Reg. 1675 Bd. 919. fol. 581v.

803 1681. május 20., uo., Prot. Exp. 1681 Bd. 945. fol. 412rv.

felvételére a likviditási problémák áthidalása végett. Ezen kölcsönügyletek nem ritkán az Udvari Kamara és kifizető hivatalai bevonásával történtek. A század egészét tekintve tipikus esetnek mondható az, amikor nem maga a tolmács jelentkezett a fizetéséért, hanem hitelezője, aki részben vagy teljes egészében igényt formált az aktuális – általában hátralékos – fizetési tételre.⁸⁰⁴ A század tolmácsai közül kiemelkedik Giovanni Paolo Damiani, akitől szinte minden szolgálati évéből maradt hasonló feljegyzés. Az udvari számadások tanulsága szerint a harmincéves háború sanyarú éveiben szolgáló Damiani tulajdonképpen különféle hitelekől tartotta fent magát, amit apránként volt csak képes visszatörleszteni rendszertelenül csordogáló udvari fizetéséből.⁸⁰⁵ Helyzete egyébként már nem sokkal a belépését követően olyannyira súlyos volt, hogy az Udvari Kamarának kellett beavatkozni a hitelezőinél az érdekében.⁸⁰⁶ A készpénz hiánya gyakran hozta nehéz helyzetbe a konstantinápolyi követséget, 1614-ben egy befolyásos kamarai személy, Georg Wilhelm Jörger nyújtotta be elszámolását egy nagyobb, 10 000 forintos kölcsönről, amit azért vett fel még 1612-ben, hogy kiegészítse a főkövet Negronit és a frissen odahelyezett Michael Starzer rezidenst.⁸⁰⁷

Az itt bemutatott pénzügyi manőverek változatos képet rajzolnak elénk a tolmácsok anyagi gyarapodásának lehetőségeiről, ám sajnos korántsem alkalmasak arra, hogy minden tekintetben megnyugtató választ adjanak a tolmácsfinanszírozást feszegető kérdésekre. A fejezet elején felvázolt metódus a pénzügyi döntések meghozataláról általában jól nyomon követhető a tolmácsok finanszírozását taglaló kamarai forrásokban, mégis több ponton ütköztem olyan nehézségbe, amely egyelőre megakadályozta, hogy a probléma minden részlete magyarázatot nyerjen. Két körülmény különösen zavarónak bizonyult a kutatás során. Egyrészt szembesültem azzal a nehézséggel, hogy az udvari számadások alapján viszonylag pontosan látszik, mikor, milyen kifizetési igény érkezett be az egyes tolmácsoktól és

804 A teljesség igénye nélkül: Andrea Negroni és hitelezője, Antoni Stampa beadványa, 1601. május 18., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1601 Bd. 537. fol. 421r.

805 Lásd például: 12 338 forint 45 krajcár törlesztése Aloisio Radibrati és Aloisio Sorgi számára, 1630. július 1., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1630 Bd. 735. fol. 265v; 200 forint törlesztés Dietrich Knobbe számára, 1633. szeptember 9., uo., Prot. Exp. 1633 Bd. 745. fol. 467v; 400 forint törlesztés Allegretto Allegrettinek, 1634. augusztus 5., uo., Prot. Reg. 1634 Bd. 751. fol. 278v.

806 1614. június 10., uo., Prot. Reg. 1614 Bd. 657. fol. 222v.

807 1614. február 7., uo., Prot. Exp. 1614 Bd. 653. fol. 54v; 1612. április 25., uo., Prot. Exp. 1612 Bd. 639. fol. 324r.

az milyen reakciót váltott ki a kamaránál az elvi döntések szintjén, ám a tényleges kifizetésről csak esetleges információk vannak. Másrészt nem könnyíti meg a helyzetet az sem, hogy gyakran összekeveredik a tolmács fizetése és a kirendeléséhez tartozó útiköltség-elszámolás, melyek minden esetben a legjelentősebb és leggyakoribb jövedelemforrást jelentették. Ez részben érthető, ha meggondoljuk, hogy a könyvelés és a pénz tényleges felvétele között nem ritkán óriási időbeli szakadék nehezítette a pénzmozgás követhetőségét. Másfelől helyenként az a benyomásom támadt, hogy az igazán élelmes tolmács kifejezetten rájátszott a bürokratikus bonyodalmakra. Számtalan zavaros helyzet kelti a szándékos ködösítés érzetét, például az egyébként rengeteget dolgozó és utazó, ennél fogva szerteágazó kifizetetlen tételeket maga előtt görgető Illéssy Jánosnál, de jószerével valamennyi tolmácsot megemlíthetném ennél a problémánál.⁸⁰⁸

Bizonyos esetekben egyértelműen kiderül, hogy az adminisztráció hiányosságait kihasználva némelyek olyan térítési igényeket fogalmaztak meg, amelyek később teljesen alaptalannak bizonyultak. Marcantonio Mammucca della Torre a kifejezetten leleményes, jó érdekérvényesítő képességekkel rendelkező tolmácsok közé tartozott, nem meglepő, hogy 1684-ben már kamarai bizottság vizsgálta elmaradt zsoldját és költségterítéseit soroló, túlzottnak feltételezett pénzigényeit. A kamarai feljegyzések alapján a hivatal egyébként abban bízott, hogy már a bizottság elé citálás pusztá réme is elegendő lesz és Mammucca magától eláll a követeléseitől.⁸⁰⁹ Egyébként a kamarai kimutatások alapján látványosan megmutatkozik a tolmács taktikája: szüntelenül ostromolta a hivatalt térítési igényeivel, olyanmódon, hogy a hivatalnokok számára állandó elfoglaltságot biztosított a kérvények jogosságának felülvizsgálata. Mammucca pénzszivattyúja mégis megdöbbenően hatékonyan üzemelt, mert – a Habsburg kifizetéseket tekintve a csodával határos módon – végül túlfizették a tolmácsot. 1693-ban már 703 forinttal és 52 krajcárral lépte túl jogos járandósága határát és az összeg visszafizetésére kötelezték. A kamarai felülvizsgálat eredményéből évekig húzódó vita lett, hiszen a tolmács, aki egyetlen krajcárról sem volt hajlandó lemondani, jogtalannak tartotta az eljárást és hangosan követelte újabb vizsgálóbizottság felállítását.⁸¹⁰ A kibogozhatatlan

808 Kamarai kimutatás Illéssy János kifizetéseiről, s. l., s. d. [1616], ÖStA FHKA SUS RA Kt. 301. fol. 444.

809 1684. május 10., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1684 Bd. 959. fol. 323v.

810 1693. május 7., uo., Prot. Reg. 1693 Bd. 995. fol. 193v; 1695. január 12., uo., Prot. Exp. 1695 Bd. 1001. fol. 11r.

követelések hálójában a kamara végül megadta magát és megegyezett vele: 1696 decemberében végül 7000 rajnai forint kifizetésében állapodtak meg, cserébe Mammucca felhagyott minden korábbi követelésével saját maga és fiai nevében.⁸¹¹

7.4. A pénz útja

Nem érintettem még egy fontos kérdést, nevezetesen a megítélt összegek kifizetését megvalósító hivatalokét. Ahogy a fejezet legelején röviden már említettem, a kifizetések túlnyomó többségét két területi illetékességű kamara, az Alsó-ausztriai és a Magyar Kamara ügykezelésében találjuk meg. Sokkal ritkábban bukkan fel a Cseh vagy a Sziléziai Kamara, így az oda terhelt fizetések inkább valamilyen rendkívüli helyzettel indokolhatók.⁸¹² Érdemes visszakanyarodni ehhez a témához, mert tapasztalataim alapján a Magyar Kamara jelentősége fontos tanulságokkal szolgál a tolmácsok finanszírozásában. A Magyar Királyságban beszédett rendes és rendkívüli királyi jövedelmeket kezelő, legfelsőbb gazdasági-pénzügyi hatóság autonómiája fölött a magyar rendek éberen őrködtek. Ennek ellenére előfordult a 17. században az, hogy önállósága az uralkodói és a rendi hatalom erőviszonyainak változása következtében csorbult. Tehát, bár a pozsonyi székhelyű Magyar Kamara formailag független, az Udvari Kamara meléndelt hivatala volt, valójában nem volt szokatlan az, hogy az uralkodó

811 1696. december 10. és 12., uo., Prot. Reg. 1696 Bd. 1007. fol. 660v–661r. Az igazsághoz hozzátartozik azonban, hogy a 7000 forint kifizetése sem haladt, és még évekig húzódott a Mammucca család és a háborús kiadásokkal küszködő Udvari Kamara pénzügyi viszálya.

812 Kiváló példa erre Mathia del Farro esete, akinek hátralékos zsoldját a sziléziai érintettségű Kreckwitz követ hagyatékából fizették ki 1615-ben a Sziléziai Kamara közbeiktatásával: 1615. október 23., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1615 Bd. 663 fol. 212v. Hasonlóképp rendkívüli döntésnek tűnik Giovanni Paolo Damiani 10 000 forintos hátralékának kiegyenlítése a Cseh Kamaránál: 1631. január 10., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1631 Bd. 739. fol. 7r. A Grazba átvezényelt tolmácsok esetében a Belső-ausztriai Kamara felelt a kifizetésekért, de ennek vizsgálata már kívül esik e könyv hatósugarán. Lásd Giovanni Battista Corel grazi éveire vonatkozóan: 1646. április 20., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1646 Bd. 800. fol. 399v.

központi pénzügyi hivatalán keresztül beavatkozott a működésébe.⁸¹³ A Szepesi Kamara eredetileg a Magyar Kamara alá rendelt pénzügyigazgatási szerv volt, bár területi illetékességük a 16. század végétől jól elkülönült egymástól. A magyar rendi felkelések hatására többször felfüggesztették működését a 17. század folyamán, valószínűleg ez a körülmény is hozzájárult ahhoz, hogy a központi kamarai adminisztrációban egyáltalán nem kerül elő a tolmácsok finanszírozása során, csak a Magyar Kamarát említik.⁸¹⁴

A fennmaradt forrásanyag alapján egyértelműen kirajzolódik az a tendencia, hogy a keleti diplomáciahoz kötődő személyi kiadások egy részét a Magyar Kamara jövedelmeiből fedezték. A magyar rendek kétségtelenül hozzájárultak a nagyobb portai akciók finanszírozásához, bár további célzott kutatásra vár annak a kérdésnek a megválaszolása, pontosan mikor, miért és milyen formában nyúlt az uralkodó magyar forrásokhoz az Oszmán Birodalommal fenntartott diplomáciai kapcsolat pénzügyi hátterének előteremtése során. Itt csupán arra van lehetőségem, hogy felvilántsak néhány általános érvényű példát, amelyek egyébként nemcsak a magyaroknál, hanem a monarchia egyéb területi egységein működő kamaráknál is előfordultak, jóllehet a hozzájárulásuk mértéke egymástól erősen eltérhetett.

Jellemző gyakorlat volt kisebb kiadások alkalmoszerű fedezése a Magyar Kamara jövedelmeiből béketárgyalások alkalmával, ide egy-egy személyi juttatás mellett dologi kiadásokat is sorolhatunk.⁸¹⁵ Világosan látszik azonban, hogy nagyobb összegekhez hosszabb tárgyalásokra és a magyar rendek hozzájárulására volt szükség: 1611-ben Andrea Negroni és Cesare Gallo küszöbön álló portai követségéhez ajánlottak fel a magyarok 3000 rajnai forintot.⁸¹⁶ Olykor a konstantinápolyi követségen szolgálók fizetését fedezték a magyar jövedelmekből, így történt 1638-ban, amikor a Johann Rudolf Schmid rezidens vezetése alatt álló személyzet – köztük Barbatus tolmács – járandóságának kifizetését a három, magyar koronához tartozó

813 EMBER Győző, *Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig* (Budapest, 1946), 145.

814 KENYERES István, „A Magyar és a Szepesi Kamara bevételei és kiadásai a 17. században”, *Fons: Forráskutatás és Történeti Segédtudományok* 23 (2016): 1–47, 2.

815 Lásd például az 1603-as oszmán–Habsburg béketárgyalás személyi kiadásait: 1603. július 5., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1603 Bd. 553. fol. 517v–518r.

816 1611. január 13., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1611 Bd. 633. pag. 7.

magyaróvári,⁸¹⁷ pozsonyi és horvát főharmincadra terheltek.⁸¹⁸ Igazán tetemes összeget képviselő missziók esetében azonban az efféle, viszonylag homogén megoldás helyett inkább találunk példát hibrid kifizetésre, vagyis arra, hogy több kamarától és különféle rendi felajánlásokból szedték össze a szükséges összeget. 1648-ban Schmid internunciusi küldetése kiválóan demonstrálja ezt a helyzetet. A harmincéves háború végóráiban pénzügyileg teljesen kivérzett Habsburg Monarchia csak nagy nehézségek és hosszú tárgyalások árán tudta előteremteni a több tízezer forintra rúgó összeget, melyhez az alsó-ausztriai rendek hozzájárulása mellett szükség volt a felső-magyarországi bányavárosokból befolyó jövedelem egy részére, hovatovább magyarországi birtokok elzálogosítására.⁸¹⁹

A Magyar Kamara kiemelt szerepére a finanszírozásban az hívta fel a figyelmemet, hogy a legtöbb tolmács, illetve tolmácsstanonc esetében találunk legalább részben a Magyar Kamaránál utalványozott kifizetést.⁸²⁰ Az adatokat áttekintve mindazonáltal feltűnő, hogy a század első felében nincs nyoma annak, hogy a tolmácsokat következetesen ugyanonnan fizették volna, így annak sem, hogy kizárólag a Magyar Kamara lett volna a teherviselő. Az Alsó-ausztriai Kamara szintén utalványozott a keleti diplomáciához, azon belül a tolmácsokhoz köthető összegeket, sőt voltaképpen a század végéig megfigyelhető az a jelenség, hogy a tolmács alapjövodelmeként

817 Mosonmagyaróvár, ném. Wieselburg, Ungarisch-Altenburg

818 1638. január 24., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1638 Bd. 766. fol. 244r; 1639. április 9., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1639 Bd. 772. fol. 201v.

819 CZIRÁKI, „Habsburg–oszmán diplomácia...”, 859.

820 Illéssy János: 1609. november 5., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1609 Bd. 617. fol. 677v; Giovanni Paolo Damiani: 1625. július 5., uo., Prot. Reg. 1625 Bd. 714. fol. 208r; 1631. február 5., uo., Prot. Reg. 1631 Bd. 739. fol. 45r; Michel D’Asquier: 1625. május 21., uo., Prot. Reg. 1625 Bd. 714. fol. 156v; Josephus Barbatus: 1636. január 21., uo., Prot. Reg. 1636 Bd. 759. fol. 22r; Ludovicus Pompeis: 1633. november 13., uo., Prot. Exp. 1633 Bd. 745. fol. 558v; Vincenzo Bratutti: 1636. augusztus 15., uo., Prot. Reg. 1636 Bd. 759. fol. 254v; Hans Georg Zemper: 1651. október 25., uo., Prot. Reg. 1651 Bd. 823. fol. 345r; Marco Tarsia: 1651. október 20., uo., Prot. Exp. 1651 Bd. 820. fol. 510r; Paolo Golielli: 1654. október 28., uo., Prot. Reg. 1654 Bd. 835. fol. 524v; Marco Miro (Pace): 1660. december 18., uo., Prot. Reg. 1660. Bd. 859. fol. 549r; Franz Mesgnien von Meninsky: 1662. március 12., uo., Prot. Reg. 1662. Bd. 867. fol. 105v; Heinrich Julius Wogin: 1664. július 2., uo., Prot. Reg. 1664 Bd. 875. fol. 321r; Lodovico Zottini: 1666. december 20., uo., Prot. Exp. 1666 Bd. 881. fol. 323v; Péchy István: 1669. április 12., uo., Prot. Reg. 1669. Bd. 895. fol. 168v; Christoph Marianovich: 1672. április 22., uo., Prot. Exp. 1672 Bd. 907. fol. 198rv.

is értelmezhető fizetését megosztották a két kamara között. Ez azért különösen érdekes, mert eközben egyértelműen kimutatható az arra irányuló, fokozatosan erősödő kormányzati szándék, hogy a Magyar Kamara legyen az elsődleges teherviselő. Az 1651-es esztendőből maradt fent egy kamarai bejegyzés, melyben Hans Georg Zemper tolmácsfizetését azzal a megjegyzéssel terhelték rá a vonakodó Magyar Kamarára, hogy ez régi időktől fogva így szokás valamennyi török tolmács és kurír esetében.⁸²¹ Kenyeres István a Magyar Kamara 17. századi kiadásainak kategorizálása során már rögzítette, hogy sok más szolgálattévő mellett a konstantinápolyi futárok fizetése az igazgatási költségek között került elszámolásra ugyanennél a szervnél. Így talán a futár-tolmács funkciók közötti átjárhatóságnak köszönhető az a gyakorlat, hogy a keleti nyelvi tolmácsok javadalmazását is igyekeztek a Magyar Kamarára terhelni.⁸²²

A tényleges kifizetések terén szintén megjelennek a kora újkori Habsburg Monarchia pénzügyi adminisztrációjára jellemző párhuzamosságok. A tolmácsnak járó kifizetéseket eleve két pénztáron keresztül kezelték. Mivel a tolmácsok a Haditanács alkalmazásában álltak, elsősorban az Udvari Hadi Fizetőhivatal (*Hofkriegszahlamt*) hatáskörébe tartoztak, ám az Udvari Fizetőhivatal (*Hofzahlamt*) időnként szintén felbukkan érintettként a forrásokban. A két hivatal ráadásul nem ritkán egyszerre szerepel egy adott kifizetésnél, tehát a kérdéses összeg egyik részét az egyik, a másik részét a másik pénztár könyvelte, nem meglepő tehát, hogy az egyes kifizetések története sokszor csak nehezen volt követhető már a kortárs fizetőhivatali alkalmazottak számára is.⁸²³ Átfogó érvényű szabályt nem találtam a tényleges kifizetést megvalósító alárendelt hivataloknál sem, néhány tendencia azonban mégis kirajzolódik az adatokból.

A Magyar Királyság jövedelmeiből elsősorban a vámbevételek tűnnek fel a tolmácsok finanszírozásában. Mindazonáltal megjegyzendő, hogy egyes főharmincadok (magyaróvári, pozsonyi és horvát),⁸²⁴ tehát éppen a tolmácsokkal összefüggésben felbukkanó nyugat-magyarországi vámszedőhelyek, 1631-ig nem a Magyar Kamara, hanem az Alsó-ausztriai Kamara

821 1651. október 28., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1651 Bd. 823. fol. 457rv.

822 KENYERES, „A Magyar és a Szepesi...”, 13.

823 Kivonat Illéssy János számára könyvelt kifizetésekről az Udvari Fizetőhivatalban és az Udvari Hadi Fizetőhivatalban, ÖStA FHKA SUS RA Kt. 301. fol. 436–438.

824 Az átfogó utasítást erre vonatkozóan lásd: 1638. január 24., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1638 Bd. 766. fol. 244r.

kezelésében voltak.⁸²⁵ Ugyancsak az Alsó-Ausztriai Kamarához vezet vissza a tolmácsfizetések egyik leggyakoribb folyósítója, a bécsi Handgrafenamt. Ez a hivatal ugyanis a magyarországi harmincadjövendelmek beszédésében segédkezett azért, hogy a nagyobb ausztriai vásárhelyeken – mindenekelőtt Bécsben – utólagosan gyűjtötte össze a harmincadhivataloknál a kereskedőknek hitelezett vámot.⁸²⁶ A vámjövendelmek jelentőségéhez nem mérhető, mégis meg kell említeni a pozsonyi sóhivatal,⁸²⁷ ritkábban a magyar bányavárosok⁸²⁸ által kezelt uralkodói jövendelmeket, melyek szintén felbukkannak a tolmácsokat kifizető hivatalok között.⁸²⁹ Elvértve előfordulnak még a Cseh Kamara illetékességi körébe tartozó kifizetőhelyek, de oda – miként már említettem – jellemzően csak kivételes esetben kerültek át tételek.⁸³⁰ Ugyancsak rendkívül ritka, ad hoc megoldásnak számí-

825 EMBER, *Az újkori magyar...*, 217–221.

826 Uo., 224–226.

827 Illéssy János szupplikációja, s. l., s. d. [1616], ÖStA FHKA SUS RA Kt. 301. fol. 432. A hivatal működéséhez lásd: FALLENBÜCHL Zoltán, „A sóügy hivatalnoksága Magyarországon a XVIII. században”, *Levéltári Közlemények* 50 (1979): 225–290, különösen 227.

828 1625. május 21-én az Alsó-ausztriai Kamara utasította a „magyar bányavárosokat” Damiani és D’Asquier tolmácsok 500 forintos díjazásának kifizetésére, ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1625 Bd. 714. fol. 156v. Ugyancsak D’Asquier-nek írtak jóvá további 600 forintot a besztercebányai rézjövendelemből: 1631. május 16., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1631 Bd. 737. fol. 203v. Josephus Barbatus 1633-ban vehette fel fizetését a bányavárosok jövedelméből, főként a besztercebányai rézből. A harmincas években egyébként jellemző volt az a gyakorlat, hogy innen finanszírozták a konstantinápolyi követség működését. Vö. például: 1633. augusztus 11., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1633 Bd. 745. fol. 401r.

829 Az 1690-es évektől a tolmácsok finanszírozásában megjelennek a visszafoglalt háborúban elfoglalt területeken megszervezett és a budai kamarai adminisztráció alá rendelt vámszedőhelyek, lásd például Johann Heinrich Boringer eszéki harmincadra terhelt fizetését: 1693. október 16., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1693. Bd. 995. fol. 495rv. Hasonló helyzet figyelhető meg Aloisius Wolde esetében, aki 1699-től a péterváradai harmincadnál vehette fel a fizetését: 1699. április 22., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1699. Bd. 1019. fol. 235r. Hozzá kell tenni mindehhez azonban azt, hogy a visszafoglalt területeken illetékes budai kamarai adminisztráció nem a Magyar Kamara, hanem az Udvari Kamara központi igazgatása alá került. OROSS, *A Magyar Királyság...*, 45.

830 Francesco Farro apja, Mathia tolmács után megítélt kegydíjának egy részét 1623-ban a Cseh Kamarára terhelték. Vö. 1623. szeptember 22., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1623 Bd. 706. fol. 405v. 1629-ben Damiani tolmács 10 000 forint hátralékát terhelték a Cseh Kamarára abban a reményben, hogy talán egy felszabadult

tott 1628-ban Michel D'Asquier tetemes fizetэшátralékának kiegyenlítése, ennek felét ugyanis a morva rendek hozzájárulásából (*mährische Landtagsbewilligung*) fedezték.⁸³¹

Mint már utaltam rá, a nyilvánvaló egységesítő törekvések dacára sem a rendes fizetések, sem a rendkívüli juttatások esetében nem lehet megállapítani általános érvényű szabályt a kifizetések kezelésében. Sokkal inkább úgy tűnik, hogy ha voltak is időszakos törekvések valamifajta rendszer kialakítására, a legfontosabb szabályozó tényező mégis az lehetett, hogy mindig onnan fizették ki a tolmácsot, ahol éppen pénzt lehetett remélni. Hiába próbálta tehát az Udvari Kamara érvényre juttatni azt az elképzelést a század második felében, hogy kizárólag a Magyar Kamara alá tartozó kifizetőhelyek szolgálják ki a tolmácsokat, az Alsó-ausztriai Kamara továbbra is besegített. Tipikus példa az így megosztott kifizetésre Franz Mesgnien von Meninsky tolmácsi fizetése, melynek felét a Magyar Kamaránál, felét az alsó-ausztriai Handgrafenamtnál könyvelték el. Ez az állapot azonban csak két évig állt fenn, mert a Magyar Kamara 1664-ben elérte, hogy nagy kiadásai miatt a rájuk eső évi 500 rajnai forintot is a Handgrafenamt vegye át.⁸³² A forrásanyag hiányosságai nem engedik meg, hogy minden egyes pénzmozgás esetében megállapítható legyen az adott kifizetőhivatal, az mindenestre jól látszik, hogy a Magyar Kamara kifizetőhelyei mellett még hol juthattak pénzhez a tolmácsok. A kamarai iratok alapján mindenképpen kiemelkedik az eredetileg az Alsó-ausztriai Kamara felügyeleti körébe tartozó Handgrafenamt,⁸³³ a bécsi Vizedomamt,⁸³⁴ a bécsi sóhivatal (Wiener

birtokkal sikerül kiváltani az összeget. 1629. november 28., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1629 Bd. 731. fol. 45r, 603v; illetve 1630. április 4., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1630 Bd. 735. fol. 142v.

831 1628. március 31., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1628 Bd. 727. fol. 114r.

832 1662. március 12., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1662. Bd. 867. fol. 105v; 1664. április 2., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1664. Bd. 875. fol. 116v.

833 Lásd például Michel D'Asquier betegsége idején folyósított segélyét az osztrák és morva Handgrafenamtban: 1657. február 7., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1657 Bd. 847. fol. 71r; Hansdieter KÖRBL, *Einblick in die Finanzwirtschaft zur Zeit Leopolds I.: Berichte an den Kaiser über den Zustand seiner Länder im Jahr 1679*, *Fontes rerum Austriacarum*, 2. Abteilung, Diplomataria et acta 99 (Wien, 2022), 97–98.

834 Peter Sutter udvari hadi fizetőmester jelentése Illéssy János zsoldjáról, Bécs, 1616. február 6., ÖStA FHKA SUS RA Kt. 301. fol. 431, 445. A Vizedomamtról lásd: Otto BRUNNER, „Das Archiv der Niederösterreichischen Kammer und des Vizedoms in Österreich unter der Enns und seine Bedeutung für die Landesgeschichte”,

Salzamt)⁸³⁵ és néhány alsó-ausztriai vámszedőhely (főként Bruck, Stein, Ybbs).⁸³⁶ Nem volt azonban példanélkül való, hogy egyszerre több kifizető hivatal fizette ki az összeget. 1667-ben Meninsky 800 forintot szedett össze egy nagyobb kegydíj részeként a következő elosztásban: 200 forintot a bécsi sóhivatal, 300 forintot a bécsi mázsaház, 100 forintot a Bécs falain kívül eső, „am Tabor” városrészen⁸³⁷ elhelyezkedő vámszedőhely fizetett ki, amit még az udvari hadi fizetőmester is kiegészített egy ismeretlen helyen elszámolt 200 forintos tétellel.⁸³⁸

Speciális esetnek minősülnek azok az időszakok, amikor a Habsburg Monarchia háborúban állt az Oszmán Birodalommal. A visszafoglaló háborúban frontszolgálatot ellátó tolmácsokat jellemzően a fő tábori pénztáron (*Generalfeldkriegskasse*) keresztül fizették, bár ebben az esetben sem beszélhetünk általános, minden tolmácsra kiterjedő szabályról. A leggyakoribb megoldás az volt, hogy a tolmács fizetésének egy részét fizették innen – talán alapfizetéséhez csatolt kiegészítő juttatásként –, mint például Johann Heinrich Boringer esetében, akinek 1688-as Eszékre helyezését és az áthelyezés miatti rendkívüli juttatását a tábori pénztárból már említettem. Egy évvel később ezt az összeget egyébként élethossziglan beépítették a fizetésébe.⁸³⁹ De ugyaninnen kérte Meninsky az 1683-as ostrom alatti fizetését és kára megtérítését, amiről már szintén volt szó.⁸⁴⁰ Elvéve talánunk példát arra, hogy akkor is a tábori pénztár lett a kifizető hely, ha épp nem volt háború a keleti fronton. Egy 1649-es adat alapján ez bizonyára áthidaló megoldásként jöhetett szóba. Ekkor 3575 forintot, a konstantinápolyi kirendeltség 1646-os évből származó féléves zsoldjának megfelelő

Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich, neue Folge, 29 (1944–1948): 144–166; KÖRBL, *Einblick...*, 106–107.

835 Illéssy János zsoldhátralékának kifizetése, 1615. szeptember 15., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1615 Bd. 663. fol. 185v; KÖRBL, *Einblick...*, 93–98.

836 Lásd például Wolfgang Leuthkauff hátralékos zsoldjának kifizetését fordítói munkájáért a steini vámból: 1633. december 1., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1633 Bd. 747. fol. 314r. Heinrich Julius Wogin évi zsoldjának felét az 1670. évtől az ybbsi vámbevételekből fedezték: 1669. december 23., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1669 Bd. 895. fol. 401r, 603v; KÖRBL, *Einblick...*, 98–101.

837 Ma Leopoldstadt, Bécs 2. kerülete.

838 1667. július 9., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1667. Bd. 887. fol. 299v.

839 1688. augusztus 20., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1662. Bd. 973. fol. 412v; 1689. október 18., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1689. Bd. 979. fol. 524v.

840 1684. április 17., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1684 Bd. 957. fol. 401r.

összeget utaltak innen, de Johann Dietz volt tolmácstanonc és kurír konsztantinápolyi útjának díját is innen fizették ki.⁸⁴¹

A pénzmozgások hozzáférhető adatait áttekintve feltűnt még egy érdekes jelenség a kifizetőhelyek kérdését illetően. Az a benyomás alakult ki ugyanis bennem, hogy az igazán tájékozott és udvari körökben jól pozícionált tolmácsok tisztában voltak azzal, melyik hivatalnál érdemes elindítani a kifizetést, magyarul hol van a leginkább pénz. Ezt a módszert a vizsgált időszakban először Andrea Negroninál figyeltem meg, aki addigi szerzeményeivel korántsem volt meglegedve és 1601 kora tavaszán elérte, hogy az eredeti kifizetőhely helyett biztosabb pénzforrásnak vélt, az Alsó-ausztriai Kamara hatáskörébe tartozó bécsi Vizedomamtól vehesse fel a fizetését.⁸⁴² Ebben az esetben nyilvánvalóan a fentebb már bemutatott zsarolási potenciál egy szemléletes példája tárul fel. A tolmács szemmel láthatóan komoly nyomást gyakorolhatott az udvarra, ahol végül azzal az indokkal egyeztek bele a változtatásba, „hogy ne adjanak okot neki másutt keresni a boldogulást”.⁸⁴³ Ezen a kitaposott ösvényen indult el kollégája, Illéssy János, aki Negroni halála után ugyanígy járt el, és az addig a bécsi sóhivatalnál csak helyel-közzel kiadott fizetését 1615. október 1-jétől már a Vizedomamtban vette fel.⁸⁴⁴ Hasonló figyelhető meg 1621-ben Michel D’Asquier-nél, aki 360 forintnyi fizetéshátralékát kifejezetten ugyanígy, a Vizedomamtban szeretne volna felvenni.⁸⁴⁵ Az ő esetében egy másik korrekcióra lehetünk figyelmesek 1632-ben, ekkortól ugyanis a tolmács kérelmére már a Handgrafenamt jegyezte a kifizetéseit.⁸⁴⁶ Heinrich Julius Wogin 1668-ban kendőzetlenül fogalmazta meg a Haditanácshoz beadott kérvényében a probléma lényegét.

841 1649. február 3., ÖStA FHK A HF Bücher Prot. Reg. 1649 Bd. 813. fol. 48v.

842 1601. ferburár 28., március 15., április 2. és április 25., ÖStA FHK A HF Bücher Prot. Exp. Prag 1601 Bd. 539. fol. 539. 110r, 144r, 178r, 334r. Lásd még a Birodalmi Kancellária dekrétumát a zsoldfizetési kötelezettség áthelyezéséről: 1601. június 22., uo., Prot. Exp. Prag 1601 Bd. 539. fol. 393r.

843 „[...] damit ime nit ursach geben werde, sein gelegenheit in andere weg zu suchen.” 1601. április 17., ÖStA FHK A HF Bücher Prot. Reg. Prag 1601 Bd. 543. fol. 148v.

844 Kamarai döntés Illéssy János zsoldhátralékairól és a jövőbeni kifizetéséről, 1615. szeptember 15., ÖStA FHK A HF Bücher Prot. Reg. 1615 Bd. 663. fol. 185v. A Bécsi Sóhivatal fizetési nehézségeit tükrözi Leopold Kaufmann magyarázkodása, amiért Illéssy János kifizetését nem tudja megoldani. 1616. május 31., ÖStA FHK A HF Bücher Prot. Exp. 1616 Bd. 669. fol. 301r.

845 1621. október 30., ÖStA FHK A HF Bücher Prot. Exp. 1621 Bd. 695. fol. 461rv.

846 1632. november 27., ÖStA FHK A HF Bücher Prot. Exp. 1632 Bd. 741. fol. 440r; 1632. november 27., ÖStA FHK A HF Bücher Prot. Reg. 1632 Bd. 743. fol. 285r.

Ő nem konkrét hivatalt nevezett meg, hanem egyszerűen olyan helyre kérte a fizetését, ahol nem üres ígéretekkel traktálják, hanem valóban fel is tudja venni a pénzt. A Kamarának szóló átiratban a haditanácsosok ehhez még hozzátették, hogy mindenképpen meg kell oldani a tolmács rendes fizetését, mert „posztból nem lehet megélni”.⁸⁴⁷

A tolmácsok egyébként a piacon forgó, változatos pénznomekben jutottak hozzá zsoldjukhoz és csak kevés beleszólásuk lehetett abba, hogy pontosan milyenben. A kivételeket gyarapítja Andrea Negroni, aki 1612-es portai küldetése alkalmával bizonyára előre meghatározta, milyen pénzeket is hajlandó átvenni a vezetése alatt indított portai követség számára, mert a több részletben kezdeményezett kifizetések során többször felhívták az illetékes hadi fizetőmester figyelmét arra, hogy feltétlenül a Negroni által követelt pénznomeket adja ki, nehogy a tolmács-követnek oka legyen a panaszra.⁸⁴⁸ Illéssy János egy esetben kísérelte meg zsoldfizetése során meghatározni a pénznemet: 1616-ban „német” pénzben kérte fizetését, mivel hitelezői is azt követeltek tőle, nem tudjuk azonban, hogy érvényt tudott-e szerezni igényének.⁸⁴⁹ Marco Miro (Pace) 1661-ben panaszkodott rossz minőségű érmékre és sikerült elérnie, hogy a továbbiakban „jobb pénzzel” elégítsék ki követeléseit.⁸⁵⁰ De a legmesszebbre a századvég erélyes tolmácsa, Marcantonio Mammucca della Torre jutott ezen az úton, aki a visszafoglaló háborúk hevében járta ki azt a különleges bánásmódot, hogy fizetése felét aranyban, felét készpénzben vehesse fel.⁸⁵¹ Az aranyhoz kötött kifizetés jelentősége abból a szempontból volt előnyös, hogy árfolyama értékállónak bizonyult és ha hátralékként halmozódott fel, utólag az árfolyamkülönbözetet is kifizethették a kamarával.⁸⁵²

A pénz kézhezvételére nyilvánvalóan eltérő módon lehetett sort keríteni a konstantinápolyi és a bécsi szerződtesű tolmácsok esetében.⁸⁵³ Az álta-

847 1668. április 9., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 332. 1667–1668. Prot. Exp. fol. 154v.

848 1612. június 6., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1612 Bd. 639. fol. 492r; 1612. június 8., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1612 Bd. 639. fol. 501r.

849 Illéssy János szupplikációja, s. l., s. d. [1616], ÖStA FHKA SUS RA Kt. 301. fol. 432.

850 1661. április 20., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1661 Bd. 861. fol. 339r.

851 1688. november 20., uo., Prot. Reg. 1688 Bd. 975. fol. 651r.

852 1696. szeptember., uo., Prot. Exp. 1696 Bd. 1005. fol. 641rv.

853 Giovanni Paolo Damiani egy 1613-as beadványa mindkét eshetőséget szemlélteti. Bár konstantinápolyi dragománként állt a Hofburg alkalmazásában, alkalmanként Bécsben is foglalkoztatták, majd visszaküldték eredeti szolgálati helyszínére, általában valamelyik internunciatúra vagy főkövetség tagjaként. Ebben az esztendőben

lánosan jellemző metódus szerint a Habsburgok állandó portai követségén alkalmazott tolmácsok a rezidensnek eljuttatott összegből vehették fel a rájuk eső részt, ilyenkor a könyvelési tételek között is együttesen szerepelnek a követségi kiadások között.⁸⁵⁴ Kifejezetten a tolmács nevére csak akkor érkezett pénz, ha a követség valamilyen oknál fogva szüneteltette a működését, vagy éppen ő volt az, aki interim ágensként átmenetileg rezidensként járt el a császár nevében. Bármelyik eshetőség állt fenn, a pénz Konstantinápolyba juttatásának több módja ismeretes. Mivel félévente-évente érkező nagyobb, akár több ezer forintra rúgó összegekről volt szó, nem volt mellékes kérdés, hogyan lehet ennyi pénzt biztonságosan célba juttatni. Megbízható módszernek bizonyult a váltó: általában velencei, Bécsben és Konstantinápolyban egyaránt lerakattal vagy legalább ügyvivővel rendelkező kereskedő vállalkozásoknál névre szólóan helyezték el a kérdéses pénzüsszeget, amelyet a követ vagy a tolmács szabadon felvehetett.⁸⁵⁵ Ez az eljárás még háborús időkben is jól működött, az 1684-ben Konstantinápolyba visszacsempészett tolmácsok szintén így, a Bécsben és Konstantinápolyban is aktív Bartolotti–Bellini kereskedőpáros portai faktorainál vették fel a nekik átutalt összegeket.⁸⁵⁶ Akármennyire is valószínűtlennek tűnik, mégis találunk példát arra, hogy olykor futárral, készpénzben küldték el a kérdéses összeget Bécsből Konstantinápolyba. Ilyen esetről számol be egy 1632-es kamarai bejegyzés: a török kurír indulása napokat csúszott amiatt, hogy csak nehézkesen haladt a vele küldött pénzek összegyűjtése; ebben az esetben egyébként nemcsak a rezidens és személyzete, hanem az útközben felkeresett budai és belgrádi levelezőknek szánt fizetések is a tarisznyájába kerültek.⁸⁵⁷ Egy fokkal biztonságosabb lehetett a nagyobb

azt kérte, hogy bár visszautazik a Portára, ottani dragománfizetését ne ott, hanem már Bécsben felvehesse, mert szüksége lesz a pénzre útközben. 1613. június 28., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1613 Bd. 645. fol. 594r.

854 A számtalan eset közül lásd például Johann Rudolf Schmid és a személyzetéhez tartozó Barbatius tolmács együttes kifizetését: 1637. december 11., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1637 Bd. 761. fol. 938v.

855 Csupán egy a számtalan példa közül: 1644-ben Johann Dietz futár 3000 forint értékű váltót vett fel az Udvari Kamaránál, és vitte Konstantinápolyba Alexander Greiffenklau rezidensnek. 1644. január 22., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1644 Bd. 792. fol. 19v.

856 1684. május 15., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1684 Bd. 959. fol. 329v. Hasonló, dukátokra szóló kifizetésük váltón keresztül, féléves bontásban: 1687. augusztus 28., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1687 Bd. 969. fol. 578v.

857 1632. február 13., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1632 Bd. 741. fol. 38r.

kísérettel érkező internunciusok vagy főkövetek gondjaira bízni a szükséges pénzt, akik a saját finanszírozási ügyleteik mellett szintén közreműködtek abban, hogy a konstantinápolyi kirendeltség alkalmazottai hozzájussanak a fizetésükhöz.⁸⁵⁸

A bécsi haditanácsi központban szolgáló tolmácsok esetében természetesen más volt a helyzet, bár bonyodalmakból itt sem volt hiány. A végvidéki erősségbe rendelt tolmácsok a szolgálati helyük zsoldkifizető mechanizmusaiba integrálva kapták meg rendes fizetésüket, a rendkívüli juttatásaikat azonban – elsősorban a kegydíjakat és költségtérítéseket – ugyanúgy a központi hivatalokban intézték, ahogyan Bécsben szolgáló kollégáikét. Szépen kirajzolódik ez a tendencia Ernst Házy kifizetéseinek nyomomonkövetése során, akinek négy évtizednyi szolgálati idejéből kizárólag efféle, rendkívüli juttatásokat adiminisztráltak közvetlenül az Udvari Kamaránál.⁸⁵⁹ Egy vele kapcsolatos kamarai bejegyzés annyiban egészíti ki ezt a megállapítást, hogy a központban könyvelt rendkívüli juttatás sem feltétlenül külön utakon került kifizetésre: 1638-ban kegydíj-hátralékát azonosíthatatlan eredetű maradványpénzekből fizették ki a szeptemberi győri végvidéki zsoldosztás során.⁸⁶⁰

858 Teljesen általános példa Izdenczy András internunciusé, akivel 1640-ben 3000 forintot küldtek Schmid rezidensnek és 1000 forintot Barbatus tolmácsnak, jellemzően hátralékos fizetésükre. 1640. december 11., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1640 Bd. 774. fol. 758v.

859 Lásd például: 1627. március 28., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1627 Bd. 724. fol. 92v; 1639. augusztus 16., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1639 Bd. 772. fol. 411r.

860 1638. szeptember 8., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1638 Bd. 768. fol. 420r.

8. Rokonok, barátok, ellenségek

A szakmai életutat befolyásoló társadalmi kapcsolatok a keleti nyelvi tolmácsok esetében különösen érdekesek, hiszen a kora újkori hivatalnokokra jellemző mintázatok mellett kiemelkedik egy sajátos, más csoportokra aligha jellemző körülmény. Nevezetesen az az olykor egymástól radikálisan eltérő kultúrákat párbeszédbe rendező attitűd, amely származástól függetlenül valamennyi tolmács sajátjának tekinthető. Ezek a szereplők nemcsak személyükben, hanem a mögöttük meghúzódó társadalmi hálózatok révén is a 17. században egymással még csak nehezen összeegyeztethető tényezőket hoztak érintkezésbe, miközben a sokszor több ezer kilométernyi földrajzi teret átívelő kapcsolatok minden ellentmondásosságuk dacára kihatottak a tolmácsok Habsburg adminisztráción belüli érvényesülésére. Bár a töredékes források ez esetben sem kedveznek a tolmács kapcsolatok átfogó feltárásának, a fellelhető mozaikszerű adatok alapján mégis érdemes kísérletet tenni arra, hogy kijelöljük a legfontosabb irányokat, amelyek mentén e sokoldalú csoport beilleszkedése a Habsburg Monarchia adminisztratív rendszerébe, hovatovább udvari társadalmában megvalósulhatott vagy épp akadályokba ütközött.

Mindenekelőtt azt kell szem előtt tartanunk, hogy a tolmácsokat annyira meghatározó multietnicitás és multikulturalitás az őket befogadó bécsi Habsburg uralkodói udvar alapvető jellemvonása volt, még ha a sokszínűség nem is elsősorban a hagyományos Kelet–Nyugat (vagy muszlim–keresztény) felosztás mentén jelentkezett, hanem inkább az államkonglomerátum összetettségéből adódó etnikai-kulturális heterogenitásként. Ez a téma már régóta foglalkoztatja a történettudományt, Bécs és az udvar társadalmi komplexitásának kulturális aspektusaival könyvtárnyi szakirodalom foglalkozik. Így tudományos közhely, hogy a rezidenciaváros jelentette előnyök számtalan udvaroncot vonzottak a Habsburgok kiterjedt felségterületéről, vagy akár azon kívülről. Az összetett monarchia közvetlen uralma alatt álló területek eleve sokszínű etnikai és kulturális háttérrel szintén szükségtelenül részletesebben bemutatni, ugyanígy közismert az uralkodói központ szoros kapcsolata Spanyolországgal, Németalfölddel,

a német birodalommal, Velencével, a Vatikánnal és más itáliai kisállamokkal. Katonák, diplomaták, hivatalnokok, nemesek, egyháziak, kereskedők, mesterek és tudósok keresték a szerencséjüket a császári udvarban, a távoli vidékekről hozott tapasztalataik, anyanyelvük és szokásaik pedig mind újabb rétegekkel gazdagították az ausztriai német gyökerű uralkodói udvar társasági életét és az ott kibontakozó kulturális gyakorlatokat. Ezzel együtt számos jövevény találta meg a helyét a Habsburg kormányzatban, főként olyan pozíciókban, ahol a szakértelem különösen nagy értéknek bizonyult. A Haditanács jellemzően ilyen befogadó helyszín volt. Sok tehetséges, jól képzett külföldi katona, hadvezér, hadmérnök vagy akár hivatalnok küzdött a dinasztiaért, néhányuk élettörténetét már feltárta a kutatás. Könnyen belátható, hogy a szaktudást becses kincsnek tartották a monarchia hadügyeiben, hiszen mind az oszmánok felé eső keleti, mind a Francia Királyságot érintő nyugati front bővelkedett kihívásokban a 17. század folyamán, ahol a hozzáértés és az innováció nagy hasznot hajthatott, elmaradásuk ellenben súlyos kockázatot rejtett.⁸⁶¹

Ebben a kihívásokkal teli közegben a keleti nyelvi tolmácsok csak még tovább színesítették a Haditanács személyi állományának egyébként sem egysíkú képét. Jelenlétük mégis különlegesnek számított abból a szempontból, hogy tudásuk egy a keresztény Európán kívüli, sokszor ellenséges birodalommal kapcsolta össze őket. Ráadásul sokan közülük származásuk révén is az idegenség misztikumával övezett keleti világhoz kötődtek. Fentebb már bemutattam a Habsburg Monarchia arra irányuló, egyébként sikeres törekvését, hogy saját felségterületéről származó tolmácsokkal bástyázza körül a Haditanácsban űzött keleti diplomáciát. Mindazonáltal még sokáig nem nélkülözhetette a határain kívülről érkező szakembereket, ez a párhuzamosság pedig jelentős multietnikus és multikulturális karaktert kölcsönzött a tolmácsállománynak. Ha jobban szemügyre vesszük a Haditanácson belüli kommunikációt, etnikai és kulturális hovatartozás kérdésében éles határvonalra lehetünk figyelmesek a nem Habsburg felségterületről szerződtetett tolmácsok között. Egyfelől azokat kell számításba venni, akik a keresztény Európából érkeztek. Ide soroltam a francia, itáliai, raguzai tolmácsokat, akik nagyobb részt Bécsben, vagy legalább a Habsburg Monarchia határain belül dolgoztak. Jellemző módon ők könnyebben integrálódtak a haditanácsai állományban, domináns latin műveltségük és

861 WINKELBAUER, *Österreichische Geschichte...*, 1:178–201; Mark HENGERER, *Kaiserhof und Adel: Eine Kommunikationsgeschichte der Macht in der Vormoderne* (Konstanz, 2004), 20–28.

római katolikus felekezetük pedig hozzájárult ahhoz, hogy bécsi jelenlétük során megtalálják a helyüket az uralkodói rezidencián. Bonyolultabb helyzet állt elő a második csoport esetében, ahova az Oszmán Birodalom alattvalói számíthatók és akik többnyire a Habsburgok konstantinápolyi állandó követségén állomásoztak. Valamennyien keresztények voltak, ám nem feltétlenül római katolikusok, ráadásul az őket befoglaló társadalmi hálózatok sajátosan kevert képletet alkottak abból a szempontból, hogy az Oszmán Birodalom rendkívül sokszínű lakosságának számos eltérő csoportjára kiterjedtek, melyek közül néhány idegennek, sokszor veszedelmesnek tűnt a Habsburg udvar számára.

Különös módon éppen ez a kettősség adta a Kelet-Mediterráneumból származó tolmácsok legfőbb vonzerejét. Levantei tolmácsot mindenekelőtt azért volt érdemes alkalmazni, mert ők eleve otthonról hozták azt a tudást, amit egy nyugat-európainak fáradságos munkával kellett elsajátítania. Nemcsak a portai szolgálathoz szükséges nyelvtudásról volt szó, hanem az ugyancsak nélkülözhetetlen, a tárgyalópartner kultúráját, tárgyalási szokásait és sok esetben adminisztratív rendszereit érintő háttérismerekekről, nem is beszélve arról az előnyről, amit az Oszmán Birodalomban szerzett hétköznapi magabiztosság jelentett. Mi több, a végső soron mégis csak ellenségesnek, de feltétlenül veszélyesnek tartott oszmán felségterületen, különösen pedig a szultáni székhelyen gyűjtött információik rendkívül vonzóak bizonyultak abban az esetben, ha elkötelezték magukat a császár mellett. Ugyanez a tájékozottság ugyanakkor kockázatos fegyverré vált, ha megbízót váltottak. Ebben a fejezetben még bőven lesz szó arról, hogy a számtalan előny mellett mekkora biztonsági kockázatot jelentett a levantei tolmácsok ingatag lojalitása a Haditanács számára. Előbb azonban arra szeretném ráirányítani a figyelmet, hogyan helyezhető el a tolmácsok az információs csomópontnak számító Konstantinápoly társadalmi hálózataiban és milyen lehetőségük volt arra, hogy a kapcsolataikon keresztül megvalósuljon szimbolikus tőkét a Habsburg udvarban is értékesítsék. Ezzel párhuzamosan szóba kerül, hogy miként járulhatott hozzá a tolmácsélet másik centrumában, a bécsi udvari társadalomban jól pozícionált család a tolmácsok életpályájához.

8.1. Rokonság

A tolmácsok, különösen pedig az Oszmán Birodalomból érkezők esetében a csaknem négyszáz év távlatából is leginkább megragadható tényező követhető kiterjedt rokonságuk, melyre sokan közülük bizton számíthattak egész pályájuk során. Ezt legmarkánsabban a konstantinápolyi kötődésű, görög vagy itáliai származású tolmácsok körében követhetjük nyomon. Mindkét területen már jelentős eredményeket ért el a Kelet-Mediterráneum történetének kutatása, ennek ellenére úgy gondolom, még bőven nyílik lehetőség arra, hogy a jövőben pontosítsuk az eddig kialakult képet. A korábbi vizsgálatok különösen két területet érintenek, a görögök és az itáliaiak konstantinápolyi aktivitását. Mivel ezek elsődleges forrásbázisa mindmáig értelemszerűen zömmel velencei és isztambuli levéltárak anyaga, joggal remélhetjük, hogy a Habsburg Monarchia irathagyatékából előkerült adatok tovább gazdagítják ezt a szinte kimeríthetetlen témát.

A Peleponnészosz mellett az égei-tengeri szigeteken és Kis-Ázsiában ott-honos görögök a 17. században gyakorlatilag az egész Kelet-Mediterráneumot lefedő élénk kereskedelmi tevékenységet bonyolítottak. Közösségeiket jól szervezték, iskolákat működtetnek, tehetségesebb fiaikat Konstantinápolyban és a latin Európában képeztették tovább, és köztudomású volt, hogy a kezük nagyon messzire ért a szultán birodalmában. Mivel befolyásuk kiterjedt az oszmán politizálás legfelsőbb köreire, az információszerzésben is bevethetők voltak. Ezzel együtt a Konstantinápolyi Patriarchátushoz rajtuk keresztül vezetett az út, márpedig a Habsburgok keleti diplomáciája mindig árgus szemekkel figyelte az ortodoxia ezen hídfőállását akár a protestánsokhoz való esetleges közeledésük, akár a szentföldi keresztény kegyhelyek fölötti gondnokság miatt.⁸⁶² Konstantinápoly régi keresztény negyede, a többségében itáliai nemzetségek lakta Galata-Pera ugyancsak hasznos csomópontnak bizonyult. A nagy tolmácsdinasztiák kiterjedt rokon hálózata átszötte a városrészt, ám szálai elérték a görög kolóniákat *Fener* és *Balat* negyedekben, a szerájt, hovatovább az Égei-tengeren túl Velencét és Genovát is. Nem véletlen, hogy a Konstantinápolyba kihegyezett rezidens követek elsősorban közülük válogattak, amikor sürgősen

⁸⁶² Molly GREEN, „Beyond the Northern Invasion: The Mediterranean in the Seventeenth Century”, *Past and Present* 174 (2002. febr.): 42–71, különösen 50; GREEN, Molly. *The Edinburgh History of the Greeks, 1453 to 1768: The Ottoman Empire* (Edinburgh, 2015), 29–33; JANOS, „Panaiotis Nicousios...”, 187; Traian STOIANOVICH, „The Conquering Balkan Orthodox Merchant”, *The Journal of Economic History* 20 (1960): 234–313, különösen 263 kk., doi:10.1017/S0022050700110447.

tolmácsra volt szükségük, hiszen nyelvi képességeik mellett bátran támaszkodtak rokonságukra, a követség hitelezésben érintett üzleti érdekeltségeikre, valamint a keresztény közösségek életében mértékadó katolikus egyházhoz fűződő kapcsolataikra.⁸⁶³ A fejezet elején megfogalmazott kérdésfeltevés alapján az az igazán érdekes, miként lépett interakcióba a Habsburg udvar a tolmácsai mögött meghúzódó csoportokkal. A teljességre törekvés a töredezett forrsháttér miatt aligha lehetséges, mégis reménykedhetünk, hogy a jobban ismert görög és itáliai vonalat követve távolabbi, jellemzően arab népeség által lakott területekre vonatkozóan is sikerül felfejteni egy-egy szálát. Mindamellett szeretnék hangsúlyozni egy nagyon érdekes jelenséget: a tolmácsok háttérét képező hálózatokhoz a jelenlegi forrásadottságok közepette mindenekelőtt a családi összefonódások felgöngyölítésével lehet közelebb kerülni. Jellemzően ez az a tényező, amely minduntalan előkerül a ma még hozzáférhető forrásokban és amely nemcsak a konstantinápolyi viszonyokra jellemző, hanem egyúttal a Habsburg udvar fontos sajátosságával cseng egybe: a rokonság, hovatovább a vérségi köteléken alapuló patrónus–kliens kapcsolat az udvari élet lényegi szervező eleme volt mind a „hazai”, mind pedig az „idegen” tolmácsok érvényesülése során.

A rokonság jelentősége leginkább olyan szituációkban válik láthatóvá, amikor a tolmácsok saját utánpótlásukról igyekeztek gondoskodni. Ez a megfigyelés felhívja a figyelmet arra, hogy a Habsburgok keleti tolmácsának lenni a legkevésbé sem számított lenézett pozíciónak, máskülönben senki sem törekedett volna arra, hogy saját maga mellett még más közeli hozzátartozó megélhetését is így biztosítsa. A „szakma” családon belüli átörökítésének igénye már jól ismert a konstantinápolyi velencei tolmácsdinasztiák kutatásában. Az elsődleges tolmácskibocsátó Galata-Pera negyedében figyelemre méltó az adriai eredetű tolmácsdinasztiák komplex rokonsági hálózata, akik a legszorosabb kapcsolatokat Velencével és a köztársaság konstantinápolyi kirendeltségével ápolták. Ezeknek a familiáknak szemlátomást nem volt ellenére, ha fiaikat nem csupán Velence, hanem más európai hatalmak is szerződtették. A család így több oldalról biztosíthatta magát a Portán, az így nyert szimbolikus – és sokszor gazdasági – tőke hozzájárult a közös fennmaradáshoz és felemelkedéshez. A tolmácsdinasztiák ráadásul nem ritkán összeházasodtak a konstantinápolyi „rivális” náció, vagyis a görögök tolmácsfamíliáival, és ezáltal még sűrűbbé tették

863 KEREKES, „Transimperial Mediators...”, 54.

a személyes kapcsolatok tolmácscéhen belüli hálózatát. A latin és a görög-keleti egyház közötti feszültség ellenére jócskán létesültek olyan összeköttetések a meglehetősen sokszínű konstantinápolyi szociokulturális térben, amelyek szétfeszítették a konfesszionális kereteket. A görög és latin-velencei dragománfamiáliák közötti házasságok tipikusan ebbe a kategóriába estek. Egy ilyen kapcsolat nyilvánvaló előnyökkel kecsegtetett: erősítette a tolmács helyi beágyazottságát és hozzáférést biztosított újabb információs forrásokhoz. Voltak azonban hátrányai is, mindenekelőtt az, hogy a megbízó Velence meglehetősen bizalmatlansággal szemlélte a „kívülre” házasodott tolmácsot, aki a továbbiakban rendszeresen kényszerült bizonyítani a Köztársaság iránti töretlen hűségét. Ezek a házassági minták általánosan mondhatók a tolmácsok körében és aláhúzzák azt a korábbi megfigyelést, hogy a konstantinápolyi keresztény dragománok körében a „céhhez” való tartozást az etnikai, nyelvi és felekezeti különbözőség elé helyező, kultúrákon és konfessziókon átívelő endogám közösségről van szó.⁸⁶⁴

A konstantinápolyi követség nagyhírű tolmácsa, Nikúsziosz Panajótisz viszonylag későn nősült, gyermekei nagyon fiatalok lehettek a Habsburgok mellett teljesített szolgálata idején, s felnőtt kort megért fia talán nem is volt. Feltűnő ugyanis, hogy a rokonságból az unokaöccsét vette maga mellé segédnek, amikor lehetősége nyílt rá. Bár a források nem említik név szerint, valószínűleg ez a fiú, Janaki Porfürita lehetett az a görög fiatalember, akit 1654-ben Panajótisz ajánlására vettek fel a Habsburg követségre tolmácsstanoncnak.⁸⁶⁵ Janaki szerencsés családi helyzetének köszönhetően a legbefolyásosabb konstantinápolyi tolmács mellett tanulhatta ki a szakmát és nyilvánvaló, hogy további előmenetele sem csupán képességeinek, hanem részint befolyásos patrónusának volt köszönhető. Nagybátyja egyaránt bevezette őt a portai és a Habsburg diplomácia körébe, olyannyira, hogy az ifjú tolmácsot 1666-ban már Panajótisz lehetséges utódként emlegették a Habsburg követségén.⁸⁶⁶ Ugyanígy Panajótisz tágabb rokonsághoz tartozhatott a két Cleronome-fiú, Giorgio és Pantaleone. Hátterükről

864 ROTHMAN, *The Dragoman Renaissance*, 32–33, 55. A konfessziók és etnikumok beágyazódásához az Oszmán Birodalomban lásd: PAPP Sándor, „Muszlim és keresztény közösségek, egyházak és államok autonóm rendszerei az Oszmán Birodalomban”, *Keletkutatás*, 2011. tavasz, 25–72.

865 Simon Reniger III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1654. július 25., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 126. Kv. 4. fol. 113–114.

866 Gianbattista Casanova I. Lipótnak, Edirne, 1666. szeptember 12., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 138 Kv. 3. fol. 104–105.

sajnos nagyon keveset tudunk, ám Pantaleonéről a kortársak beszámolója alapján fentebb már megállapítottuk, hogy lomhasága mellett nagyon szerény kompetenciákkal rendelkezett. Ennek ellenére töretlenül ívelt felfelé a pályája attól kezdve, hogy felvették a tanoncok közé. Ezen felül az a mozzanat is egy tekintélyes patrónus ténykedését feltételezi a háttérben, hogy a vele egyidőben szolgálatot teljesítő többi tanonchoz képest Pantaleont külön fizették, évi 300 forintos juttatásban részesült.⁸⁶⁷ Viszont valamenynyük esetében közös vonásnak számít az, hogy eredetileg Hiosz szigetéről származtak, ahol egy latint is oktató jezsuita iskola működött, a latin nyelvismeret pedig szemlátomást megalapozta a döntően görög-ortodox hátterű tolmácsok integrációját a római katolikus irányultságú Habsburg Monarchia diplomáciai szolgálatában.⁸⁶⁸

Hasonló összefüggés bontakozik ki Panajótisz és egy másik nagyformátumú tolmács, Marcantonio Mammucca della Torre származása között, mert a jelenlegi adatok alapján úgy tűnik, rokonaikon keresztül mindketten kötődtek Hioszhoz. A Mammuccák – a della Torre név egy előkelő genovai menyasszonnyal került később a családba – a családi hagyomány szerint szicíliai származásúak voltak, de már a 13. század óta az akkor még bizánci fennhatóság alatt álló Hioszon éltek. Kétségtelenül a sziget görög elitjéhez tartoztak, noha a család prominens férfitagjai gyakran választottak maguknak itáliai – genovai vagy velencei – feleséget. A több kultúrkörben való jártasság és a Mediterráneum távoli pontjait összekötő kapcsolatháló évszázados hagyomány volt a családban. Marcantonio nagyapja a spanyol király szolgálatában állt és nemességét is II. Fülöpnek köszönhette, ez a háttér pedig bizonyára előnyös volt Bécsben.⁸⁶⁹ Mammucca és Panajótisz családi érvényesülési stratégiái nagyon hasonlítottak egymáshoz, Mammucca ugyanis két fiát (Leopold és Christoph) és egy unokaöccsét (Alvise Wolde) segítette a tolmácsok közé.⁸⁷⁰ A két fiú már a visszafoglaló háborúk idején szerepet kapott, apjukkal együtt visszatértek Konstantinápolyba és rendszeres jelentéseikben bőségesen tájékoztatták a Haditanácsot a portai eseményekről. Marcantonio hathatós közbenjárására nem csupán a tolmácsi

867 1675. május 28. és december 28., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1675 Bd. 919. fol. 278r, 590v.

868 KEREKES, „A császári tolmácsok...”, 1209.

869 LODI, *L'Immortalità...*

870 1685. április 18., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1685 Bd. 961. fol. 286v; 1695. január 12., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1695 Bd. 1001. fol. 14r.

pálya nyílt meg előttük: 1701–1703 között Leopold a császári rezidens posztját töltötte be.⁸⁷¹

Mammucca különben nemcsak saját, hanem felesége rokonsága révén is jelentős kapcsolathálóval rendelkezett. Esetében a szokásosnál jóval többet tudunk a házastárs személyéről, mivel prominens személyiségről volt szó. A már nem annyira fiatal tolmács 1673 áprilisában vette el az egyik jeles helyi tolmácsdinasztia lányát, Giustiniana Tarsiát. A háromnapos esemény bővelkedett a házasfelek és a mögöttük álló családok társadalmi presztízsét hangsúlyozó performatív elemekben. A Mammucca della Torrék és a Tarsiák valódi elit családokként jelentek meg ezen az alkalmon, ahol a konstantinápolyi multikulturális és multikonfesszionális térben való magabiztosságukról tettek tanúságot: a több száz fős ünnepségen nem csupán a latin-velencei kolónia vezető szereplői képviseltették magukat, hanem az oszmán, görög és a zsidó közösség tagjai is jelen voltak. A pár prominens támogatói körében messzire nyúló kapcsolatokat feltételez a vőfély személye: Gheorghe Ghica moldvai hoszpodár ugyan személyesen nem vett részt az alkalmon, hanem egy görög kereskedő helyettesítette, neve mégis elegendő volt arra, hogy kiemelje a friss házások pozícióját a helyi elit szemében. Még izgalmasabbnak tűnik ez a házasság, ha tekintetbe vesszük, hogy Giustiniana szemlátomást jó ideig nem vágyott el Konstantinápolyból, noha férje már Bécsben építgette meredeken felívelő pályáját. Személyes preferenciája mellett azonban tudatos stratégiát gyaníthatunk a háttérben: Mammucca della Torre neje szemlátomást a család vagyongyarapodása, ingatlanai, társadalmi tőkéje fölött őrködött otthon egy olyan közegben, ahol a többes kötődés és a családtagok közti nagy földrajzi távolság egyáltalán nem számított rendkívülinek.⁸⁷²

A családi érvényesülési stratégia annál inkább különlegesnek bizonyult a Habsburg Monarchia tolmácsai között uralkodó szokások szempontjából. Mammucca ugyanis azon kevesek közé tartozott, akik oszmán birodalmi születésük dacára megpróbálták gyökeret eresztetni Bécsben. Az általános tendencia ugyanis az volt, amit már Panajótisz esetében megfigyelhettünk: a konstantinápolyi dragománok arra használták a Habsburg

871 KERÉKES, „A császári tolmácsok...”, 1205.

872 ROTHMAN, *The Dragoman Renaissance*, 56, 64. Szintén galatai, perai családi hálózatokra hivatkozik Stefan Hanß, kiemelve a dinasztiaiak többnyelvűségét és a tolmácsszerepen keresztül láthatóvá váló családi stratégiák hasonló logikáját. Stefan HANSS, *Narrating the Dragoman's Self in the Veneto-Ottoman Balkans, c. 1550–1650* (New York, 2023), 34–39.

szolgálat jelentette előnyöket, hogy bebiztosítsák saját és rokonságuk pozícióját az otthoni közegükben, és nem törekedtek arra, hogy áttelepüljenek, vagy a jövőjüket végérvényesen és kizárólagosan a Habsburgokhoz kössék. Mammucca ezzel szemben figyelemreméltó kapcsolatháló épített ki Bécsben, sőt rendkívül sikeresen épült be a Habsburg udvar magasabb köreibé. Az 1660-as évektől megosztó személyiségű, mégis nélkülözhetetlen építőköve volt a Habsburgok keleti diplomáciájának, udvari megbecsültségét pedig mi sem támasztja alá jobban, mint az a körülmény, hogy legalább egy fiának maga Lipót császár lett a keresztapja.⁸⁷³ Előkelő származását büszkén hirdette, nemessége, hivatali előmenetele és haditanácsosi rangja pedig megfelelő alapot biztosított ahhoz, hogy gyermekeit jó nevű családokkal házassítsa össze. Christoph fia az udvari nemesség köréből Maria Judith von Khuent vette feleségül, nagyobbik lánya hitvese pedig Carl Christoph von Wassdorf szász birodalmi herceg lett. Fiatalabbik, Maria nevű lánya először egy erdélyi magyar nemeshez, Kálnoky Jánoshoz ment feleségül, annak halála után pedig Constantin Brâncoveanu havasalföldi fejedelemmel lépett frigyre.⁸⁷⁴ Mindent összevetve tehát egy kivételesen sikeres kapcsolatépítő képe bontakozik ki előttük, aki a 17. században még ritkaságszámba menő bravúrt valósított meg a networking terén: rokonsága, hovatovább kliensei és patrónusai révén egy olyan hálózat közepén foglalt helyet, amelynek tagjait nyelvi, kulturális és felekezeti különbségek, illetve több ezer kilométer választotta el egymástól, végső soron azonban ugyanaz a szervezőelv rendezte őket egységbe a főtölmács körül. Nevezetesen az, hogy valamennyien hozzájárultak a Mammucca della Torréc megerősödéséhez és felemelkedéséhez a Habsburgok világában.

Mammuccával kapcsolatban feltűnik még egy további figyelemreméltó információ, jelesül az, hogy mennyire tudatosan használta pártfogói körét már ifjúságától kezdve. Igazi kuriózumnak minősül a jelentkezéséhez benyújtott bemutatkozólevele, melyben Simon Reniger rezidensen keresztül a befolyásos haditanácsai szakértőt, Johann Rudolf Schmidet igyekezett meggyőzni arról, hogy őt vegyék fel tolmácsanoncnak. A kötelező bókók

873 1679-ben Konstantinápolyban került sor a keresztelőre, ahol a keresztapa természetesen képviselő – egy pontosan meg nem nevezett püspök – útján volt csak jelen. 1679. június 23., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1679 Bd. 933. fol. 327r.

874 KEREKES, „A császári tolmácsok...”, 1231–1232. Családi száalakkal tarkított erdélyi-havasalföldi kapcsolathálójához Lodi eredeti levelekkel kiegészített adatokat közöl Mammucca della Torrécéről szóló munkája második könyvében: Lodi, *L'Immortalita...*, passim.

után mindjárt a második sorban megnevezte azt a kapcsolódási pontot, amely kiterjedt rokonságából a leginkább ismerős lehetett a Habsburg diplomatának: a század közepén elsődleges konstantinápolyi Habsburg informátorként tevékenykedő Scogardi doktor „dependensének” nevezte magát, de ennél pontosabban is meghatározta kötődése jellegét. A „Francischetta asszony nővérének fia vagyok”⁸⁷⁵ félmondat semmitmondóan csenghet az avatatlan fül számára, de Schmid, aki maga is dolgozott a konstantinápolyi követségen, így jól ismerte Scogardit és családi viszonyait, ez alapján könnyedén beazonosíthatta, hogy az itt hivatkozott nagynéni személyében csakis Franceschina Borisiről lehetett szó, a derék doktor nejről, nem mellesleg a velencei követség első tolmácsának, az iztriai (capodistriai) Marcantonio Borisinek leányáról.⁸⁷⁶ A rövidke, ám igen célratörő szöveg tanulsága szerint tehát a nyilvánvalóan híres nagyapja nevét viselő tanoncjelölt egy régi Habsburg-informátoron keresztül minden kétséget kizáró, könnyen igazolható módon jó előképzettséget, dinasztikus tolmácshírnevet és neves patrónusokat tudhatott maga mögött. A bemutatkozó levél további érdekessége még az, hogy írója el tudta helyezni magát a Habsburgok konstantinápolyi tolmács-hagyományában, mely szemlátomást megőrződött a helyi tolmácsközösségben. Ugyanis remek érzékkel hivatkozott a fél évszázaddal azelőtt elhunyt, évtizedeken át kiválóan szolgáló Matthia del Farróra, amikor fogadkozott, hogy épp olyan kiváló tolmácsa lesz az uralkodónak, mint amaz volt egykor Rudolf császárnak.⁸⁷⁷

Mindezek alapján nem alaptalan a feltételezés, hogy a tolmácstanoncok közé került ifjak kiválasztási szempontjai között eleve előnynek számított az, ha befolyásos konstantinápolyi keresztény körökhöz kapcsolódtak. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azonban azt, hogy a helyi hálózatokba való beágyazottság egyszerre jelentett veszélyt és lehetőséget a Habsburg diplomácia számára. Velence bőségesen szolgált példát a fenyegetések természetét illetően. A köztársaság a korszak fontos információs és pénzügyi csomópontja volt, a Habsburg Monarchia maga is élt a Signoria kínálta pénzügyi és hírszolgálati előnyökkel, nem utolsósorban akkor, amikor a konstantinápolyi diplomácia finanszírozását velencei bankházakon és

875 „Io sono figlio della sorella della signora Francischetta.” Marcantonio Mammucca della Torre Johan Rudolf Schmidnek, Konstantinápoly, 1654. június 14., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 126. Kv. 2. fol. 73.

876 LUCA, „The Professional Elite...”, 152.

877 Marcantonio Mammucca della Torre Johann Rudolf Schmidnek, s. l., s. d. [1654], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 126. Kv. 4. fol. 73.

kereskedőkön, a Haditanács és a portai rezidens közötti levélváltást pedig velencei kézbesítőkön keresztül valósította meg. Ám a túlzottan szem előtt lévő Habsburg–velencei kapcsolatok olykor bonyodalmakhoz vezettek: 1645 és 1669 között az Oszmán Birodalom és a Velencei Köztársaság közös történetük egyik legválságosabb idejét éltek át, hiszen a Kelet-Mediterráneum ellenőrzéséért folytatott évszázados vetélkedés újabb felvonásaként ezúttal Kréta birtoklásáért folytatott háborút a két hatalom. Ebben a feszült helyzetben a konstantinápolyi velencei közösséget – a bailo háztartását, a galata-perai lakosokat és a velencei kereskedőket – súlyos atrocitások érték, hiszen a velenceiek sikereit az oszmán kormányzat, vagy éppen a feltüzelt lakosság pogromok formájában torolta meg, amelyek a bailót és környezetét súlyosan érintették.⁸⁷⁸ Ilyen helyzetben a Velence ellen irányuló ellenszenv könnyen az egyébként a nyílt konfliktust kerülni szándékozó Habsburg Monarchiára is rávetülhetett. Kézenfekvő példa a Habsburg tolmácsképzés egyik viharos sorsú figurája, Francesco Navone, aki az 1640-es évek második felében szolgált Alexander Greiffenklau rezidens házában. A fiatalember családtagjait generációk óta foglalkoztatták a tolmácsolás szakterületén. Mivel azonban a Navonék leggyakrabban a velenceiek szolgálatában álltak, ez a kapcsolat hozzájárult Greiffenklau egyébként is komplikált portai helyzetének romlásához.⁸⁷⁹

Egy még korábbi eset másfajta példát szolgáltat a rokonsági hálózatok veszélyeire. Michael Starzer rezidens tolmács kollégája, Giovanni Paolo Damiani rokona – unokatestvére vagy unokaöccse – volt a velencei főtolmácsnak, az imént már szóba hozott Marcantonio Borisinek. A Starzernél csak „gonosz rokonként” említett Borisi neve akkoriban semmi jót sem jelentett, hiszen a 17. század kezdetén a kevésbé Habsburg-barát Veneccét szolgálta, s a köztársaságban uralkodó politikai kurzusnak megfelelően maga is meglehetősen ellenséges volt a császári kirendeltséggel szemben. Starzer és a Habsburgok ellen folytatott praktikái Bécsig visszahangoztak és még a kiváló tolmács hírében álló Damiani hitelét is kikezdték. A gyanakvó Haditanács firtatására azonban a rezidens a tolmács védelmére kelt. Starzer kiváló taktikusként igyekezett pártatlannak mutatkozni az ügyben és nem zárta ki azt a lehetőséget, hogy a család egyszer talán rosszra csábíthatja tolmácsát, ám határozottan kiállt Damiani addigi feddhetetlen hűsége, szorgalma és elkötelezettsége mellett. Végül neki adtak igazat, s Damiani

878 Bővebben a krétai (kandiai) háborúról: EICKHOFF, *Venedig...*

879 ROTHMAN, „Interpreting Dragomans”, 778–779.

Borisi-rokonsága ellenére maradhatott, és a kezdeti gyanakvásra rációfolva a dinasztia egyik legkiválóbb, hűséges tolmácsa lett.⁸⁸⁰

Starzer tolmácsutánpótlásra irányuló erőfeszítéseiről már többször volt szó. Ő maga 1608-ban, az Adam Herberstein vezette követséggel került Konstantinápolyba, saját költségén utazott a delegációval, hogy megismerje az ottani életet és elsajátítsa a nyelvet. Ekkor még találkozhatott az utolsó 16. századi Habsburg tolmáccsal, Mathia del Farróval. Őt azért tartom fontosnak kiemelni, mert élettörténetében néhány ponton illeszkedik a rokonságot remek érvényesülési eszközként instrumentalizáló, sokat emlegetett Marcantonio Mammucca della Torréhoz, jöllehet a kapcsolatépítés hasznélvezője ez esetben nem ő maga volt. Mammucca fentebb már említett, a Haditanácsban megőrzött bemutatkozó levelében követendő példaként hivatkozott Matthia del Farróra. Del Farro abból a szempontból is mintáértékű lehetett fél évszázaddal későbbi hivatali utóda számára, hogy addig ritkán tapasztalt fordulatként megkísérelte gyermekét bécsi pályára állítani. A tolmácsok pénzügyi lehetőségeivel foglalkozó fejezetben bemutattam már (Giovanni) Francesco Farrót, aki 1609-ben jelentkezett be az Udvari Kamaránál elhunyt apja hátralékaiért. Minden jel arra mutat, hogy konstantinápolyi származása ellenére Francescót az apja Bécsben neveltette, ahol felvételt nyert az udvarba, *Hofdiener* címet kapott és hébe-hóba némi járadékra tarthatott igényt.⁸⁸¹ Hogy eredetileg milyen funkcióban alkalmazták, az még a pénzügyeket intéző Udvari Kamara számára sem volt világos, hiszen egy 1601-ben keletkezett üzenetváltás alapján a Haditanácsot kellett megkérni arra, hogy adjon pontos tájékoztatást arról, „miféle munkát is végez itt ez az ember”⁸⁸² Különös módon nem sokkal ezután vették fel Rudolf császár udvartartásába, ahol 1602. január 1-jétől török tolmácsként alkalmazták, bár fordító-tolmácsi tevékenységének eddig nem került elő egyéb nyoma.⁸⁸³ Jó udvari beágyazottságára utal az, hogy elmaradt

880 Michael Starzer Hans Mollartnak, Konstantinápoly, 1615. április 18., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 98. Kv. 2. fol. 220–229.

881 1600. január 18., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. Prag 1600 Bd. 535. fol. 15r; 1601. július 23., uo., Prot. Reg. Prag 1601 Bd. 543. fol. 287r, 302v, 368v; 1602. március 25., uo., Prot. Reg. Prag 1602 Bd. 547. fol. 166v; 1603. július 26., uo., Prot. Reg. Prag 1603 Bd. 561. fol. 406r. Mathia del Farro egyébként halála előtt már kérvényezte elbocsátását a tolmácsi szolgálatból, legfőbb indokként sanyarú anyagi helyzetét jelölte meg. Adam Herberstein II. Mátyásnak, Buda, 1609. január 4., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 92. Kv. 1. fol. 1–3.

882 1601. július 11., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1601 Bd. 537. fol. 586v.

883 HAUSENBLASOVÁ, *Der Hof...*, 322.

zsoldjáért nem kisebb személyiség járt közben a Kamaránál, mint a tizenöt éves háborúban számos kényes feladattal megbízott Bartholomeus Pezzen. A többek között erdélyi császári biztosként hírnevet szerző jogi doktor indoklásában kiemelte, sőt valójában egyetlen indokként nevezte meg azt, hogy tekintettel kell lenni a fiú apjának kimagasló érdemeire, amiket félév-százados szolgálata révén szerzett a Portán.⁸⁸⁴ A továbbiakban rendszeresen regisztrálták a Kamaránál a Francescónak járó zsoldot, illetve ruhapénzt, tehát ázsiója valóban emelkedhetett,⁸⁸⁵ 1603-ban pedig közvetlen diplomáciai tapasztalatokat szerzett a Paleologosz érsek vezetésével Oroszországba küldött Habsburg delegáció tagjaként.⁸⁸⁶ Az ellentmondásos információk dacára nyilvánvalóan lehetett valamilyen szintű keleti nyelvtudása, mert 1606-ban már egyértelműen török tolmácsként említik.⁸⁸⁷ Ennek ellenére Francesco nevével nem találkozunk az oszmán diplomácia aktív szereplői között, nincs olyan tevékenysége, amely a finanszírozásról szóló fejezetben tárgyalt örökségén és kegydíjain kívül bármiféle érdemi oszmán diplomáciai tevékenységet igazolna. Udvaronci pozíciója és a császár pártfogása azonban megingathatatlanak tűnt, jóllehet a Farro kifizetéseiben illetékes kamarai hivatalok – elsősorban a Cseh Kamara – több alkalommal fejezték ki kételyüket a kedvezményezett valós teljesítménye és a kifizetendő összeg jogossága iránt. Az ifjabb Farro esete kirívó a tolmácsleszármazottak között, mindazonáltal remek példát szolgáltat arra a kora újkori fejedelmi udvarokban sem ismeretlen élethelyzetre, amikor a követelések háttérében nem feltétlenül valódi teljesítmény, hanem mások érdemei és az állam irányításában magas pozíciót elfoglaló patrónusok álltak.⁸⁸⁸

Bizonyos esetekben kultúrákon és birodalmakon átívelő, egészen széles kapcsolatháló sejlik fel egy-egy tolmács vagy tanonc pályája mögött. Szintén figyelemreméltó a már többször emlegetett Pietro Hrintschitsch esete, aki nem mindennapi kapcsolatrendszerére hivatkozott, amikor 1612-ben felvételét kérte a Michael Starzer felügyelete alatt újrainduló tolmácsstanonc csoport tagjai közé. A fiatalember mellett, hogy egy gyakorlott és ismert keleti szakértőt tudhatott a rokonai és támogatói között – mint már tudjuk,

884 1601. február 28., ÖStA FHK A HF Bücher Prot. Exp. Prag 1601 Bd. 539. fol. 95v.

885 A számos bejegyzés közül lásd például: 1601. április 8., ÖStA FHK A HF Bücher Prot. Exp. Prag 1601 Bd. 539. fol. 195r.

886 1603. augusztus 15., uo., Prot. Exp. Prag 1603 Bd. 555. fol. 377r.

887 1606. szeptember 21., uo., Prot. Reg. 1606 Bd. 591. fol. 381r.

888 1633. január 15., uo., Prot. Exp. 1633 Bd. 745. fol. 20r; 1638. június 8., november 10., december 30., uo., Prot. Reg. 1638 Bd. 768. fol. 273r, 541r, 627v.

Caspar Gratianiról van szó –, még belső-ausztriai családtagjai között is több olyan személyt tudott megemlíteni, akik hűséges és köztisztelőben álló szolgálói voltak a gráci Habsburgoknak. Különösen az apa, Antonio Hrintschitsch neve csenghetett jól a haditanácsi döntnökök fülében, aki Károlyvárosban és a horvát végeken szolgált még Károly főherceg (1564–1590) idején. Az ifjú Pietro emellett megemlítette még anyját és fivérét, akik vele együtt kitartottak a Habsburgok szolgálatában. E döntés következményeként került ő maga is a befolyásos kereskedő-tolmács rokon, Gratiani felügyelete alatt Konstantinápolyba.⁸⁸⁹

Caspar Gratiani és unokaöcse, Pietro Hrintschitsch együttműködése nem csupán a keleti diplomáciai tevékenység családi hálózaton belüli átörökítése miatt érdekes. A Haditanáccsal folytatott kommunikációjuk alapján jól látszik, hogy előszeretettel hangsúlyozták a Habsburg dinasztia belső-ausztriai ága iránt mutatott lojalitásukat és azokat a szolgáltatókat, amelyeket az idősebb generáció – maga Gratiani, illetve az unokaöcs által felelősen károlyvárosi Hrintschitsch-família⁸⁹⁰ – tett Ferdinánd főherceg javára. Az erős gráci kötődés az unokaöcs esetében még abban érzékelhető, hogy családja bejáratott belső-ausztriai kapcsolathálóján keresztül kereste az érvényesülést a Habsburgok udvarában. Két év tolmácanonci szolgálat után 1616-ban egy török határbizottsághoz csatlakozva a Habsburg Monarchia felé vette az irányt és kalandos körülmények között Grácban kötött ki.⁸⁹¹ Szemlátomást számíthatott Ferdinánd főherceg bizalmas embereire – közöttük kiemelte az udvarmestert, Hans Sigismund Corgot és a főherceg kedves tanácsosát, Hans Ulrich Eggenberget⁸⁹² – és az is nyilvánvaló, hogy egyfajta összekötőként teljesített szolgálatot Gratiani és a főherceg között. Mivel Ferdinánd 1617 kora tavaszán Prágában tárgyalt, a fiatal ember odáig követte és nem feledkezett meg arról, hogy egyúttal a

889 Pietro Hrintschitsch II. Mátyásnak, Konstantinápoly, 1612. július 12., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 94. Kv. 2. fol. 224–225, 226–228.

890 A Hrintschitsch család tagjai járadékot kaptak a grazi Haditanácstól. Lásd például Pietro anyja, Margaretha Hrintschitsch, illetve testvére, Georg kifizetéseit 1617 február–márciusából, ÖStA KA ZSt IÖHKR Croatica Bd. 13. 1617–1620. fol. 48v, 82rv.

891 Ali pasa szultáni követ kíséretében utazott Grazba, erre vonatkozó menlevelét (*salus conductus*) lásd: 1617 márciusa, ÖStA KA ZSt IÖHKR Croatica Bd. 13. 1617–1620. fol. 58–59.

892 A pártfogók közé sorolhatjuk még Gottfried von Stadl grazi haditanácsi elnököt, akihez Frangepán Miklós horvát bán ajánlásával jutott el. Uo., fol. 60v.

nagyhatalmú bíboros, Melchior Khlesl kegyeiért folyamodjon.⁸⁹³ Mindez egyébként a család helyzetértékelő képességéről is árulkodik: Gratianiék jól tudták, hogy az ausztriai Habsburg-ág jövője Ferdinánd főhercegnél van, ám arról sem feledkeztek meg, hogy a még hatalmon lévő és korántsem erélytelen vezetést – nem annyira a beteg Mátyás császárt, hanem inkább Khlesl bíborost – se haragítsák magukra.⁸⁹⁴ Ennek a mozzanatnak azért van még különös jelentősége, mert Hrintschitsch gráci felbukkanása idején addigi legfőbb patrónusa, Gratiani már átállt az oszmán félhez, s a továbbiakban a Habsburgok keleti diplomáciájának egyik legellentmondásosabb szereplőjeként mindkét uralkodónak igyekezett szolgálatokat tenni.⁸⁹⁵

Az itt bemutatott esetek között mindenképp kiemelkedik Panajótisz és Mammucca della Torre tevékenysége abból a szempontból, hogy mindkettőjüknek sikerült több rokonukat bejuttatni a Haditanács tolmácsállományába. Mindez egyben azt jelentette, hogy a 17. század második felében tulajdonképpen két csoport vetélkedett a Habsburgok portai tolmácsai között, egyfelől a Panajótisz-Porfürita-Cleronome, másfelől a Mammucca della Torre-Wolde szövetség.⁸⁹⁶ Az előbbi döntően görög hátszéllel rendelkezett, tehát a tehető és a szerájjal is kapcsolatokat tartó görög kereskedőcsaládok mellett a Konstantinápolyi Patriarchátus és a vele szövetséges vazallus fejedelmek – elsősorban Moldvái – álltak mögöttük. Az utóbbi pedig főként a perai-velencei vonalat képviselte, noha – mint korábban utaltam rá – a görögök és a galatai vagy perai egyének esetenként szintén szövetkezhettek egymással. Sikeres beépülésük a Haditanács tolmácsai közé egyben azt illusztrálja, hogy a Habsburgok keleti diplomáciája és különösen a konstantinápolyi követség mélyen integrált volt a szultáni székhely keresztény hátterű társadalmi hálózataiba, melynek résztvevői olykor politikai tényezőként léptek fel. Ezt az integrációt egyébként a tolmácsokon kívül más, helyben toborzott szolgálattelvőik – káplánok, futárok, orvosok – révén

893 Michael Starzer Hans Mollartnak, Konstantinápoly, 1616. szeptember 24., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 104. Kv. 5. fol. 48–51; Pietro Hrintschitsch Hans Mollartnak, s. l., s. d. [1617], uo., fol. 122–123.

894 Johann FRANZL, *Kaiser im Zwiespalt der Zeit: Ferdinand II.* (Graz–Wien–Köln, 1978), 130–131.

895 Caspar Gratiani Hans Mollartnak, Belgrád, 1617. március 16., ÖStA HHStA StAbt Türkei Kt. 104. Kv. 6. fol. 24–25.

896 A Mammucca család még két további védencét, Bartolomeo és Cristoforo Patrighit kísérelte meg bevinni a Habsburg követségre tanoncnak, de ez végül nem valósult meg a rajtuk keresztül fenyegető túlzott velencei befolyás veszélye miatt. 1673 májusa, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 343. 1673. Prot. Exp. fol. 380r.

fokozták, akik információkat és újabb lehetséges szövetségeket közvetítettek a követek, végső soron pedig a Haditanács felé.⁸⁹⁷

E két csoport rivalizálása az 1660–1670-es években egyébként elérte azt a szintet, ami már alaposan megizzasztotta a Habsburg diplomatákat. A konfliktust a résztvevők eltökéltsége és a mögöttük álló, a szultáni székhelyet átszövő patrónusi hálózatok miatt nem lehetett a követség berkein belül tartani, hanem meglehetősen nyíltan zajlott lényegében az oszmán elit szeme láttára, sőt nem ritkán annak aktív részvételével. Mammucca della Torre már tanoncévei alatt megpróbálta aláásni Panajótisz tekintélyét és ezzel együtt védenca, Janaki Porfürita pozícióját a rezidens szemében, sikertelenül. Szemlátomást Simon Reniger tekintélyes személye és tapasztalata kellett a látszólagos nyugalom fenntarthatóságához, mert mihelyst átadta a rezidensi posztot a tapasztalatlan Giovanni Battista Casanovának, szó szerint elszabadult a pokol. Az új követ néhány hónap után arra jutott, hogy az akkor már portai tolmács Panajótisz semmiképp sem engedi kiszorítani unokaöccsét a Habsburgok szolgálatából, erélyes fellépése viszont még tovább hergelte a szintén rendkívül ambíciózus Mammuccát.⁸⁹⁸ Az ügy olyannyira elmérgesedett, hogy a Haditanácsnak be kellett avatkoznia, előbb azonban kikérte az akkor már bécsi haditanácsosként tevékenykedő Reniger véleményét. Ő megerősítette, hogy ezek között az emberek között kibékíthetetlen gyűlölet tombolt és azt javasolta, hogy a további problémák elkerülése végett szabaduljanak meg Janakitól. Úgy vélte, a görög tolmács teljesen megbízhatatlan, mert kiszolgáltatja a császár minden ügyét Panajótisznak és a pátriárkának. Azt javasolta, hogy a fölösleges bonyodalmak elkerülése végett tartsák meg „jóbarátnak” – értsd: fizetett ügynöknek.⁸⁹⁹ A Haditanács azonban nem tudott szabadulni a Panajótisz-klán szorításából, inkább elterelő hadművelethez folyamodott és hol Marcantoniót, hol Janakit rendelték Bécsbe, ezzel pedig megpróbálták elkerülni, hogy mindketten egyszerre tartózkodjanak a Portán. Ám ezzel a csellel csupán

897 Konstantinápolyi kötődésű követségi alkalmazott például a 17. század második felének két fontos török kurirja, Rodolpho Dane és Domenico Harnit, illetve a követség káplánja, Luca Dabba de Sumaghi, aki ráadásul fiát is felvettette a tolmácsstanoncok közé. A Habsburg követség konstantinápolyi kapcsolathálózához legújabbán lásd: PAPP, „Egy Habsburg-követ...”

898 Giovanni Battista Casanova I. Lipótnak, Edirne, 1666. november 24., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 139. Kv. 1. fol. 26–31.

899 Simon Reniger Christoph Dorsch haditanácsosnak, Bécs, 1667. február 25., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 139. Kv. 2. fol. 60–61.

elodázták a konfliktus eszkalálódását. 1667 nyaratól a két tolmács – valamint a szintén Panajótisz-párti Cleronome – ismét együtt dolgoztak Casanova mellett, szüntelenül uszítva egymás ellen, ebbe a harcba pedig bekapcsolódtak a mögöttük álló görög és latin családok, sőt a kajmakám és a nagyvezír szűkebb környezete. Az ügy buktatója voltaképpen abban állt, hogy ugyanezen körök befolyása miatt a Habsburg diplomácia nem dönthetett végérvényesen egyik vagy másik tolmács – és egyben tábor – javára, tehát nem szabadulhatott meg végképp sem Mammuccától, sem Porfüritától. A feszültséget végül az oldotta, hogy Mammucca hajlandó volt Bécsben folytatni a tolmácpályáját, tehát az egyik főszereplőt végül eltávolították a konfliktusoktól túlfűtött konstantinápolyi operációs területről.⁹⁰⁰

A közvetve vagy közvetlenül egymással is interakcióba lépő, klikkeket képző és egymással harcoló tolmácsok és udvari csoportok rivalizálása mellett ki kell emelni egy másik fontos motívumot. Méghozzá azt, hogy egy feltörekvő fiatal tolmácsra az idősebb kollégák akár reménybeli szövetségesként tekinthettek. A tanítványt patronáló mester, aki számos esetben személyes – rokoni vagy baráti – viszonyt ápolt a védőszárnya alá vett illetővel, saját pozícióját erősíthette azáltal, hogy olyan személyt hozott kedvező helyzetbe, aki erős szálakkal, a hála és a szeretet érzésével kötődött hozzá.⁹⁰¹ Bárhol szövédtek családi kötelékek a tolmács és környezete között, a nyelvi, kulturális és politikai információáramlásban való részvétel lehetősége jelentősen megnőtt az így a Habsburg kormányzat számára is hozzáférhető és kiaknázható társadalmi hálózatok révén. A példák egyértelműen igazolják, hogy az igazán ambíciózus tolmácsokra a hálózatelméletből ismert brókerként tekinthetünk, akik híreket és klienseket egyaránt közvetítettek patrónusaik – olykor saját patronáltjaik – felé, tevékenységi körükkel pedig földrajzi, kulturális és politikai értelemben olyan távoleső entitásokat kötöttek össze, mint Bécs és Konstantinápoly, illetve az egymással vetélkedő katolikus, ortodox és muszlim felekezeteket.⁹⁰²

900 Névtelen feljegyzések haditanácsi referátumról, s. n., s. l., s. d. [1667. február], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 139. Kv. 2. fol. 82–85 és 256–261/i; Giovanni Battista Casanova I. Lipótnak, Tornovo, 1669. április 14., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 141. Kv. 1. fol. 171.

901 HERING, „Panagiotis Nikousios...”, 166.

902 A bróker fogalom fejlődéséhez történettudományi kontextusban lásd a következő áttekintést: Andreas KLEIN, *Regeln der Patronage: Eine historisch-antropologische Studie der Mikropolitik des John James Hamilton, First Marquess of Abercorn, in Irland*, Beiträge zur England-Forschung 60 (Augsburg, 2009), 42–45.

Sajátságos módon a Bécsben dolgozó, német származású tolmácsokról a fentiekhez képest jóval szerényebb információkra támaszkodhatunk. Az azonban több mint valószínű, hogy a reménybeli tanoncok mögött általában kevésbé jelentős rokonsági hálózatok húzódtak meg. Mivel a prominensnek semmiképp sem mondható háttér általában hátrányosan hat a forrásadottságokra – hiszen ezek az udvari szereplők túl ritkán kerültek a figyelem középpontjába ahhoz, hogy nagyobb mennyiségű, mindmáig megőrzött és hozzáférhető iratanyagot generáltak volna –, esetükben általában a szerencse siet csak a kutató segítségére. Domenicus Pius Ballez egyébként nem túl sikeres tolmácstanonc családjáról csupán egy véletlenül felfedezett, apró szállásosztói bejegyzés folytán derült ki, hogy a fiatalember apja, Marcus részben „szakmabélinek” számított, hiszen nyelvmesterként (*Sprachmeister*) határozta meg a foglalkozását. Feltételezhetően ez a körülmény is közrejátszott abban, hogy fiát 1644-ben beválasztották a Portára induló tanulók közé. Mivel egy másik adatmorzsa arra utal, hogy a Ballez-családnak kiterjedt rokonsága lehetett Habsburg-Németalföld hivatalnokai között, így még azt sem tartom kizártnak, hogy ez a kapcsolat valamilyen szintén kihatott a család pozitív megítélésére a Haditanácsban.⁹⁰³ Domenicus egy másik tanonctársa katonacsuládból származott, de róla sem derült ki több annál, minthogy apja alacsonyabb beosztásban szolgált, így aligha tudhatott maga mögött kiterjedt hálózatot a magasabb rangú udvari szereplők között.⁹⁰⁴ Hasonló, szerényebb háttérrel rendelkezhetett harmadik társuk, Heinrich Julius Wogin, aki a csehországi Puntzl⁹⁰⁵ településről származott.⁹⁰⁶ Georg Sick, az 1610-es évek egyik kevésbé ismert tolmácsa hasonló, alacsonyabb rangú tisztviselő fia volt. Mindazonáltal apja, az Élelmezési Hivatal vezetőjeként (*Oberproviantamtsleutnant*) foglalkoztatott Hans Sick rendelkezhetett patrónusokkal a Haditanácsban, máskülönben aligha vette volna a fáradságot, hogy 1615-ben személyesen járjon közben

903 Marcus Ballez bécsi nyelvtanár tágas háza a domonkosok temploma közelében állt a Predigerplatzon (ma Postgasse), ÖStA FHKA AHK Hofquartierbücher Prot. 12. fol. 149v. A Ballez fiú 1655-ben Lipót Vilmos főherceghez, spanyol Németalföld helytartójához (1646–1657) fordult a bécsi Haditanács közbeiktatásával, hogy segítsen hozzájutni genti örökségéhez. 1655. március 23., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 312. 1655. Prot. Reg. fol. 50v.

904 Jacob Witman alacsonyabb beosztású katonaként szolgált, vö. 1644 júniusa, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 290. 1644. Prot. Exp. fol. 356r.

905 cseh Mladá Boleslav

906 1694. október 10., WStLA Totenbeschauungsprotokolle MF 18 1.12.1692-31.12.1697 fol. 168r.

a hivatalnál fia kétheti szabadsága érdekében.⁹⁰⁷ Ez a néhány példa egyébként alátámasztja azt a törekvést, amit a Portán szolgálatot teljesítő követek között többen megfogalmaztak: a saját nevelésű tolmácstanoncokat lehetőleg alacsonyabb társadalmi státuszú, a dinasztíához feltétlen alázattal kötődő családokból válogatták. A fenti esetek arra utalnak, hogy ez kezdetben minden bizonnyal egyfajta polgári vagy katonai kishivatalnok-háttérrel jelentett. A hazai tolmácsok karrierét szemlélve azonban levonható még egy fontos következtetés, még hozzá a családi hálózatokon keresztül megvalósuló befolyásszerzés egy másik jellegzetes típusával, a tisztség apáról fiúra hagyományozásával kapcsolatban: a tolmácsi karrier családon belüli átörökítésének olyan erős nyomát, mint például a Panajótisz- vagy Mammucca della Torre-klán esetében megfigyelhető, a német származású tolmácsok között a 17. században egyáltalán nem találtam.

Szintén szóba került, hogy a keleti diplomáciában való elhelyezkedés, ezen belül a tolmácsállás státusza enyhén emelkedett a század vége felé, így már az udvari elit magasabb rangú tagjai számára sem volt megvetendő választás gyermekeiket tanoncnak adni a haditanácsi tolmácsképzésbe. Ezt a változást remekül illusztrálja Johann Adam Lachowitz felvétele. Családi kapcsolathálója kétségkívül elősegítette bekerülését a tolmácstanoncok közé, hiszen apja révén már rendelkezett támogatókkal elsősorban az alsó-ausztriai hivatali elitben. Gotthard Carl Lachowitz 1641 óta az ottani tartományi kormányzat kancelláriájában dolgozott irodistaként, eddig a pontig Lachowitzék tehát teljes mértékben megfeleltek az imént említett kishivatalnok háttérű familiának. Az apa 1675 elején bekövetkett halála idején nem túl jelentős – kevés készpénzt, ezüst edényeket és ruhaneműt tartalmazó – ingóságairól vettek fel inventáriumot, mely tisztes, de a fényűzéstől távol eső életkörülményekről árulkodik. Legidősebb fia, Johann Adam körülbelül ebben az időben kezdte meg török nyelvi tanulmányait. A családfő elvesztése még inkább aláhúzta a pályaválasztás jelentőségét, mivel az özvegyen maradt anya mellett további öt gyermekről kellett gondoskodni a Lachowitz-háztartásban. A fiatalember mögött ebben a pillanatban azonban jelentős patrónus tűnt fel, még hozzá saját édesanyja. Johanna Maximiliana ugyanis a férjénél sokkal tekintélyesebb pozíciót töltött be a Habsburg udvartartásban, mert Eleonóra Magdolna császárné udvarhölgye volt. Ő maga ráadásul egy magas rangú katonatiszt, Kilian Spinola lánya volt, így olyan befolyásos családból származott, ami a 17. század végére már

907 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 233. 1615. Prot. Exp. fol. 292v.

számos magas rangú császári hivatalnokkal és katonatiszttel gyarapította a nemzetség hírnevét a monarchiában. Nem tudjuk, mi vezetett a nő számára rangon alulinak tűnő házassághoz, ám nyilvánvaló, hogy a szükség pillanatában ezt, a császárnéig vezető udvari kapcsolatrendszerrel lendítették mozgásba az ifjabb Lachowitz érdekében. Johann Adamnak a tolmáccstanoncok közé emelését ugyanis minden jel szerint anyja érte el a Haditanácsban, ahol külön hangsúlyozták az udvarhölgy kötődését a dinasztiahoz.⁹⁰⁸ A tolmács saját házassági stratégiája épp ilyen szerencsésnek mondható, hiszen neje, Polixena Catharina Quarient von Rall révén a Quarient és a Kunitz családokkal került rokonságba, melyek tagjai az oszmán diplomáciában és a Haditanácsban is szerephez jutottak. A családi esemény egyben a tolmácséhen belüli pozícióját is erősítette, mivel a vőlegény egyik tanúja nem más volt, mint maga Franz Mesgnien von Meninsky főtolmács.⁹⁰⁹

8.2. Fraternitás

A nem vérségi köteléken alapuló összetartásra csak kevés példát találok, ezek azonban meglehetősen tanulságosak, hiszen újabb perspektívából engednek bepillantást a Habsburgok keleti diplomáciájának kulisszái mögé. Rámutatnak ugyanis arra, hogy olykor a személyes érdeklődés és a jól átgondolt célokon nyugvó érdekkapcsolatok mekkora hatást gyakoroltak akár olyan magasabb rendű állami funkciók tekintetében, mint amilyen a keleti diplomácia volt. Mindenképpen ki kell emelni ebben az összefüggésben a Haditanács keleti aktivitásának azon tulajdonságát, hogy a Konstantinápolyban alkalmazott tolmács bécsi beágyazottságának legfontosabb láncszeme a rezidens követ volt. Közvetlen felettese, akivel általában egy háztartásban élt a követség épületében, köldökzsinórként kötötte össze a Habsburg hatalmi centrummal, illetve a keleti ügyek intézésében elsődleges fórumnak számító Haditanáccsal. (A hasonlat egyébként fordítva is igaz, sokszor a tolmács jelentette a legerősebb szálát az oszmán méltóságok és a követ között). Bármilyen ügyes-bajos dolog merült fel a

908 ÖStA HHStA HA OMaa Abhandlungen Kt. 648. 1675/416; ÖStA HHStA HA OMaa Abhandlungen Kt. 654. 1704/978a; Gotthard Carl Lachowitz beadványa az Udvari Kamarához, s. l., s. d. [1660. június 16.], ÖStA FHKA SUS Familienakten L 2, fol. 3–4; Tóth, „Harminc év...”, 61.

909 1686 áprilisa, Trauungsmatrikel der Pfarrkirche Sankt Stephan, Bd. 29. fol. 419v.

tolmács részéről, elsőként a követhet fordulhatott segítségért. Mivel az idevágó iratok jó része természetüknél fogva többnyire a normalitástól való eltérést, az orvosolandó problémákat dokumentálják, nem meglepő, hogy leggyakrabban pénzügyi nehézségeket találunk az elintézendő ügyek listáján: a krónikus pénzhiány és a késedelmesen érkező fizetések a tolmácsok számára is súlyos nehézséget okoztak. Felelősségteljesebb rezidensek tisztában voltak a fizetetlen tolmács jelentette kockázatokkal, ezért minden tőlük telhetőt megtettek annak érdekében, hogy kieszközöljék kollégájuk kifizetését a Haditanácsnál és az Udvari Kamaránál. Ezen a szükségleten azonban néhány eset jócskán túlmutat. A század kezdetén Michael Starzer és Giovanni Paolo Damiani, illetve az 1640–1650-es években Simon Reniger és Nikúsziosz Panajótisz az előzőekben sokat emlegetett, barátságot is feltetelező, a Habsburg diplomácia hatékonysága szempontjából kiemelkedő jelentőségű szoros kapcsolatáról már sokszor esett szó, így nem szükséges újból elővenni.

Ismert azonban egy eset, amikor ez a viszony megfordult és a Bécsben dolgozó tolmács vált a konstantinápolyi rezidens legfőbb támaszává. Michel D'Asquier-t és Johann Rudolf Schmidet a kölcsönös szimpátia mellett komoly érdekszövetség fűzte össze. D'Asquier Schmid feltétlen támogatójának számított az udvarnál és meg is volt a szükséges befolyása ahhoz, hogy érdemben tudjon intézkedni szövetségese érdekében. A támogatás vissza-visszatérő elemeként D'Asquier rendre közbenjárt azért, hogy Schmidnek kifizessék az akadozó ellátmányát és biztosítsák számára azokat a forrásokat, amelyek a tekintélyes tolmács tanúsága szerint is nélkülözhetetlenek voltak a sikeres rezidensi tevékenység kifejtéséhez.⁹¹⁰ Kettejük szakmai együttműködése csak még inkább elmélyült Schmid 1643-as leváltását követően. A rezidensi posztot hátrahagyva a volt követ a Haditanácsban kapott új feladatot és tanácsosi rangot, és még csaknem húsz éven keresztül dolgoztak együtt Bécsben, ahol lényegében ők ketten kovácsolták ki a Habsburgok oszmánokkal szembeni stratégiájának jellemző irányvonalát a 17. század középső harmadában. Hogy milyen mélységig hatotta át együttműködésük ezt a területet, megmutatkozik többek között azon forrásokból, melyekben a két tapasztalt keleti szakértő együttes koncepciója elevenedik meg olyan kérdésekben, mint például a lehetséges Habsburg–oszmán

910 Lásd például D'Asquier észrevételeit Heinrich Schlick haditanácsi elnöknek Schmid fizetésével kapcsolatban: Michel D'Asquier Heinrich Schlicknek, Bécs, 1642. április 2., ÖStA FHKA SUS RA Kt. 303. fol. 896. (A kifizetés kezdeményezésére vonatkozó haditanácsi utasítás: fol. 911.)

békepontok tartalma, a Konstantinápolyba készülő követségek összetétele vagy a szultáni udvarnak szánt ajándékok összeállítása. A főtölmács tehát kitartóan az egyik legbefolyásosabb személy maradt a keleti diplomáciában, Schmid pedig fölzárkózott hozzá. Kapcsolatuk bizonyára mély barátságon alapult, hiszen jelenleg egyetlen olyan információ sem ismert, ami bármi-féle rivalizálást vagy nézeteltérést valószínűsítene kettejük között. Ennek a viszonynak azért volt még jelentősége, mert véleményük a keleti diplomáciában dolgozó haditanácsi állomány személyi állományára is kihatott.⁹¹¹

Az összetartás másféle természetű megnyilvánulása volt az udvari tolmácsok tudós hálózatokban való részvétele. A tudományos érdeklődés nem mondható általánosan jellemzőnek a haditanácsi tolmácsok között, azon kevesek azonban, akik kifejezetten nyelvész vénával rendelkeztek és fogékonyak voltak a filológiai problémák iránt, bekapcsolódtak a kora újkori európai orientalisztika vérkeringésébe. A 16–17. század tudományos érdeklődése ugyanis egyre növekvő kíváncsisággal fordult a keleti nyelvek iránt, ennek a folyamatnak pedig nagy lendületet adott a keresztény felekezetek literátusai között az iszlámról kialakuló teológiai diskurzus. A Korán mellett keleti tudósok – főként történetírók, teológusok – munkái találtak utat az egyre bővülő európai tudományossághoz, ezek a művek pedig az arab, perzsa, török nyelvekben járatos fordítók közvetítésével jutottak el az érdeklődőkhöz.⁹¹² Mindez kiegészült azzal a sajtósági körülménnyel, hogy a muszlim fennhatóság alatt álló Oszmán Birodalomban nagy számú keresztény élt, akik számos esetben maguk is közvetítőként nyilvánultak meg Kelet és Nyugat kulturális szférái között, ahogyan a kereszténységen

911 Haditanácsi feljegyzések a készülő portai követség indítására vonatkozóan, s. l., s. d. [az iratcsomó érkezésének ideje: 1647. április 20.], ÖStA FHK A SUS RA Kt. 303. fol. 1087–1098; HILLER István, „Pax Optima Rerum”, in *Portré és imázs: Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*, szerk. G. ETÉNYI Nóra és HORN Ildikó, 49–60 (Budapest, 2008).

912 A muszlim világ, azon belül a muszlim teológia iránti érdeklődés az európai keresztény felekezeti konfliktusokban is megjelent. A téma évtizedek óta az európai kultúrtörténet egyik meghatározó vonulata, így bővebb kifejtésére vagy akár átfogó irodalmi áttekintésre ehelyütt nincs mód. A teljesség igénye nélkül: Nicolette MOUT, „Calvinoturcismus und Chiliasmus im 17. Jahrhundert”, *Pietismus und Neuzeit* 14 (1988): 72–73; Jan LOOB, „Die Bedeutung arabischer Manuskripte in den konfessionellen Auseinandersetzungen des 17. Jahrhunderts: John Selden, Johann Heinrich Hottinger und Abraham Echellensis”, *Zeitsprünge: Forschungen zur Frühen Neuzeit* 16 (2012): 75–91; VÁSÁRY István, „A török nyelv tanulmányozása a koraújkori európai egyetemeken”, *Gerundium* 11, 3–4. sz. (2020): 61–77.

belül is sajtóságot pozíciót foglaltak el. Néhányan eljutottak Nyugat-Európába, ahol nyelvészeti és filológiai kompetenciáikat jelentős tudáscentrumokban kamatoztatták. Nagy lendületet adott a keleti nyelvek tanulmányozásának emellett az, hogy a 17. századi katolikus megújulás során a Szentszék jelentős figyelmet szentelt az Európán kívül élő keresztény közösségeknek.⁹¹³

Más, a Mediterráneum térségének politikai és gazdasági viszonyaiban erősen érdekelt keresztény hatalmakhoz hasonlóan a diplomácia fejlődése kéz a kézben járt a kulturális értékek közvetítésével a Habsburg Monarchiában. Már a 16. századi követségek esetében ismert, hogy a Keletre utazó császári delegációk rendszerint vittek magukkal olyan személyeket, akik a keleti keresztény és ókori történelmi emlékek mellett fogékonyak voltak a szultán birodalmának kulturális, etnikai és nyelvi sokszínűségére és tapasztalataikat később szívesen megosztották a hazai érdeklődő közönséggel, sokszor legfőbb patrónusuknak, az uralkodónak dedikált írásmunkák vagy képi ábrázolások révén.⁹¹⁴ Ezen az úton a Habsburg diplomácia keleti érdekeltsége hozzájárult ahhoz, hogy Bécsben gyökeret ereszthetett az orientalisztika tudománya. A mindenkori Habsburg uralkodó környezetében, mecénatúrájában több jeles korajú kori orientalistát találunk, akik két fontos szakterületen, a keleti nyelvekre koncentráló nyelvtudományban és az Oszmán Birodalommal foglalkozó történettudományban folytatott alkotó és gyűjtő tevékenységük révén megvetették az alapját egy máig működő, elismert európai tudományos műhelynek. Az európai kultúrtörténet leginkább ezeket a tolmácsokat ismeri, hiszen munkáik mindmáig elérhetőek nagyobb, régi nyomtatványokat és kéziratokat gyűjtő intézményeiben, így beépültek az orientalisztika történetét felölelő kánonba.⁹¹⁵

A szakirodalom már korábban felfigyelt arra a jelenségre, hogy a Habsburgok által foglalkoztatott keleti tolmácsokat ezzel szemben leginkább

913 HAMILTON, „An Egyptian Traveller...”, 123–125; BABINGER, „Die türkischen Studien...”; Giovanni PIZZORUSSO, „Propagande Fide e le missioni cattoliche sulla frontiera politica, etnica e religiosa delle antille nel XVII secolo”, *Mélanges de l'École française de Rome* 109 (1997): 581–599; WINDLER, *Missionare...*

914 BABINGER, „Die türkischen Studien...”, 106–109.

915 A bécsi orientalisztika, turkológia és oszmanisztika kialakulásáról már számos munka született, ezért nem tartom szükségesnek elismételni az eddigi eredményeket. A témával kapcsolatban lásd többek között: BABINGER, „Die türkischen Studien...”; PETRITSCH, „Die Wiener Turkologie...” A korai bécsi orientalisták teljesítményét a velencei tolmácskutatás is számontartja, vö. ROTHMAN, *The Dragoon Renaissance*, 223–224.

a fordítás-tolmácsolás gyakorlati oldala érintette.⁹¹⁶ Jelenlegi ismereteink alapján ők csak kisebb részben kapcsolódtak be abba az európai szellemi vérkeringésbe, amely a késő reneszánsz óta élénkülő érdeklődéssel fordult a közel-keleti nyelvek és kultúrák felé. Ez azonban korántsem jelentette azt, hogy a Haditanács soraiba felvételt nyert tolmácsok között egyáltalán ne lettek volna magas szintű elméleti ismeretekkel és kifejezett nyelvészeti érdeklődéssel rendelkező tolmácsok. Jó példa erre Michel D'Asquier személye, aki amellet, hogy napi szinten fordított vagy tolmácsolt oszmán-török, perzsa vagy éppen tatár nyelven, a keleti nyelvek tudománya iránt is elkötelezett emberként vált ismertté. Szenvedélyes könyvgyűjtőként bekapcsolódott a *Respublica Litteraria* tevékenységébe, amely a késő humanista műveltség sajátos hálózataként kötötte össze a 17. századi Európa polihisztor tudós-irodalmárait és tudományos centrumait. Közvetlen, már-már baráti viszonyt ápolt a *Respublica Litteraria* egyik neves keleti szakértőjével, Sebastian Tengenagellel, aki nem mellékesen a Habsburgok szépen gyarapodó bécsi könyvtárának felügyelője volt és akinek később keleti kéziratokat szerzett be Konstantinápolyban.⁹¹⁷

A keleti nyelvek iránti közös érdeklődés mellett a gyűjtőszenvedély is összekötötte kettejüket. Tengenagelhez hasonlóan D'Asquier is tekintélyes könyvtárat hozott létre félévszázadosnál hosszabb tevékenykedése alatt. Míg azonban a könyvtáros gyűjteménye halála után a császár tulajdonába került és beépült az Udvari Könyvtár állományába, D'Asquier házi könyvtára szétszóródott. Egy-egy darabja mindmáig felbukkan aukciókon, egykori gazdagságáról azonban már csak egy inventárium tanúskodik, amit a tolmács halálát követő hagyatéki eljárás során vettek fel 1664. augusztus 26. és szeptember 15. között. Eszerint a *Bibliotheca Dasqueriana* 2400 tételből állt és a klasszikus auktorok mellett számos reneszánsz államelméleti, történeti, orvostudományi, technikai és matematikai, néhány teológiai, illetve könnyedebb szórakozást ígérő verses művet, sőt útleírásokat, atlaszokat és egy szakácskönyvet foglalt magába latin, olasz, francia, spanyol és német nyelven. D'Asquier nemcsak nyomtatott könyveket, hanem kéziratokat is gyűjtött. Ezek közül kiemelkedik 69 keleti kézirat, bár a jegyzéket készítő

916 PETRITSCH, „Die Wiener Turkologie...”, 30.

917 HAMILTON, „Michel d'Asquier...”, 237, 240. Sebastian Tengenagelhez újabban lásd: ÇELİK és PETROLINI, „Establishing...” Az Udvari Könyvtár jelentőségéről a rezidenciaváros intellektuális életében: Paola MOLINO, „The Library, the City, the Empire”, in *Knowledge and the Early Modern City*, szerk. Bert DE MUNCK és Antonella ROMANO, 223–249 (London, 2019).

személy sajnos elmulasztotta feljegyezni a címüket – valószínűleg el sem tudta olvasni az arab betűs kézírást. A hagyatéki összeírás még alapos kutatásra vár, ennek ellenére már első olvasatra meggyőzően bizonyítja néhai tulajdonosa széleskörű tájékozottságát, képzettségét és nem szűnő tudás-szomját, ugyanígy ritkaságok iránt fogékony gyűjtőszenvédélyét, mely a legnemesebb humanista hagyományokat idézi. A jegyzék ezen felül elárul néhány kiegészítő információt a könyvtár további történetével kapcsolatban. Alastair Hamilton kutatásai szerint a gyűjteményt először 1781-ben bocsátották áruba, ekkor vásárolta meg a Schönborn család Bécsben D’Asquier egyik leszármazottjától.⁹¹⁸ Az inventárium első oldalán ezzel szemben az olvasható, hogy a jegyzék arra a könyvtárra vonatkozik, amelyet 1664. október 21-én bírósági döntés alapján készpénz kifizetése helyett kellett átadni Jean-Louis Raduit de Souches grófnak. A korban szokásos gyakorlat szerint ez nem jelenthetett mást, mint korábbi adósságok törlesztését, amire az elhunyt hagyatékából került sor. De Souches egyébként szintén francia származású volt és kiváló hadvezérként tett jelentős szolgálatokat a Habsburgoknak a harmincéves háborúban és a törökök ellen, így nyilvánvalóan a Haditanácsban került kapcsolatba a tolmáccsal. Az általa biztosított kölcsön pontos összege nem ismert, de a könyvtár bizonyára jelentős értéket képviselt. Mindazonáltal elképzelhető, hogy a család végül fizetett és mégsem adta át a könyvtárat, vagy csak egy részétől vált meg ekkor és legalább néhány darabot visszatartott.⁹¹⁹

A Republica Litteraria tudós közösségéhez hozzáférhetett a keresztény Európa határain kívülről ékező személy is. Josephus Barbatus kopt keresztény származású tolmács – eredeti nevén Jusuf ibn Abu Dakh – Egyiptomból érkezett a kontinensre és a „keleti nyelvek” tanáraként számos neves oktatási intézményben megfordult a Vatikánban, Franciaországban, Angliában és Hollandiában, továbbá figyelemreméltó kapcsolathálót épített ki az ottani kollégákkal, akiken keresztül maga is bekerült a Republica Litteraria szellemi vérkeringésébe. Az utókor ítélete alapján népszerűsége mindazonáltal inkább az eleinte rá jellemző jó fellépésnek és megnyerő személyiségének volt köszönhető, semmint tudományos teljesítményének. Érvényesülésének az is kedvezett, hogy a 17. században megújuló katolikus egyház egyre nagyobb érdeklődéssel fordul a szultán birodalmában élő

918 HAMILTON, „Michel d’Asquier...”, 241.

919 Catalogus Bibliothecae Nobilissimi Amplissimique Viri Domini Michaelis D’Asquier Sacrae Caesariae Maiestatis Consilarii et Interpretis Turcici, ÖStA HHStA HA OMAA Abhandlungen Kt. 647. Nr. 342. fol. 1–54.

keleti keresztény egyházak iránt, nem utolsósorban abból a célból, hogy felelevenítse az unió és a római fennhatóság gondolatát ezekben a közösségekben. A pápai diplomácia és az egzotikus jövevények iránt fel-fellángoló tudományos kíváncsiság tehát egyaránt szerepet játszhatott abban, hogy a Barbatushoz hasonló vendégeket szívesen fogadták a jezsuiták felügyelete alatt működő római maronita kollégiumban, sőt más európai helyszíneken is. Barbatus olyan pártfogókkal büszkélkedhetett, mint a németalföldi tartományok helytartója, Albert főherceg (1598–1621), a leideni nyelvész Joseph Justus Scaliger, a müncheni könyvtár vezetője, Johann Georg Herwarth zu Hohenburg vagy Johannes Kepler. Kiterjedt támogatói köre közrejátszott az udvari tolmácsi cím elnyerésében, hiszen európai körútján szerzett kapcsolatai révén jutott be a Habsburgok környezetébe. 1622-ben érkezett Bécsbe, ahol hamarosan a Haditanács szolgálatába állt a keleti nyelvek tolmácsaként.⁹²⁰ A városban egyaránt kapcsolatban állt Sebastian Tengenel udvari könyvtárossal és a Haditanács prominens keleti szakértőivel, Gerhard Questenberg alelnökkel és Michel D’Asquier-vel. Rövid bécsi tartózkodás után 1623-ban küldték Konstantinápolyba, Johann Jakob Kurz von Senftenau internunciusi követségével.⁹²¹

D’Asquier és Barbatus mellett figyelemreméltó irodalmi érdeklődésről adott számot a 17. század első felében a raguzai származású Vincenzo Bratutti. 1649 és 1652 között jelentette meg az Oszmán Ház felemelkedéséről szóló kétkötetes történeti munkáját, mely voltaképpen egy török szerző, Szádeddin efendi oszmán-történetének fordítása.⁹²² A 19. század nagyhatású oszmanistája, Joseph von Hammer-Purgstall észrevételei alapján Bratutti műve valójában átdolgozásnak tekinthető, ám mindenképpen alkalmas volt arra, hogy segítségével hírnevet szerezzen bécsi literátus körökben és III. Ferdinánd mecenatúrája révén tágabb támogatói körhöz jusson el.⁹²³

920 Michel D’Asquier Gerhard Questenbergnek, Bécs, s. d. [1641], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 115. Kv. 2. fol. 194–195.

921 Barbatus vándorlásairól bőséges háttérinformációkkal szolgál: HAMILTON, „An Egyptian Traveller...”

922 A mai elvárásokkal ellentétben a kora újkori fordítások célja nem feltétlenül a szövegűség volt, hanem az, hogy a fordító céljainak megfelelő üzenetet közvetítsenek az olvasók számára. Vö. KONTLER László, „Translation and Comparison: Early-Modern and Current Perspectives”, *Contribution to the History of Concepts* 3 (2007): 71–102.

923 Vincenzo BRATUTTI, *Chronica Dell’Origine E Progressi Della Casa Ottomana: Composta di Saidino Turco, Excellentissimo Historico in lingua Turca*, Parte prima (Wien, 1649).

Az első kötet előszavából világosan kitűnik, hogy az oszmán uralkodói dinasztia 16. századi felemelkedését párhuzamba állította a Habsburgok európai expanziójával, emellett nem sok kétséget hagyott afelől, hogy további támogatásban reménykedik és úgy tekint művére, mint amely más európai helyszíneken is alkalmas a reprezentációra. Szintén erre enged következtetni az az adat, hogy spanyolországi útja előkészítése során a krónika 100 példányának szabad kivételére kért engedélyt az udvarnál.⁹²⁴ Bratutti kiváló ajánlásokkal és az ausztriai Habsburgok által igazolt, parádés fordítói teljesítménnyel a tarsolyában érkezett Madridba, ahol nemcsak ő maga, hanem alkotói tevékenysége is támogatásra lelt, hiszen a krónika második kötete már ott került sajtó alá egy IV. Fülöp spanyol királynak szóló dedikációval.⁹²⁵

A tudományos életben aktív császári tolmácsok kifejezetten nyelvészeti irányultságú írásművei párhuzamba állíthatók a tolmácsképzés intézményesülésével, hiszen az iskolai képzés nem nélkülözhetette a rendszerezett tananyagot. A 17. század második felében Franz Mesgnien von Meninsky fejtett ki jelentősebb nyelvészeti tevékenységet a keleti nyelvek mélyreható tanulmányozása során, s az Oszmán Birodalomhoz fűződő hivatalos útjai mellett magáncéllal is utazgatott Keleten, 1669–1671 között bejárta a Szentföldet és Szíriát is, sőt személyes kapcsolatban állt az oszmán literátusok olyan kiválóságaival, mint amilyen Evlija Cselebi volt.⁹²⁶ Ernst Dieter Petritsch egyszerűen csak a bécsi orientalisztika első igazi virágkorát tulajdonítja a főtolmánynak, aki figyelemre méltó tudományos múlttal, de még nagyobb ambíciókkal érkezett Bécsbe 1661-ben.⁹²⁷ Mint már elhangzott, a császári udvarban való letelepedését hosszúra nyúlt peregrináció előzte meg. Már megjárta Rómát és Gdańskot, ezeken a helyszíneken keleti és európai nyelveken szélesítette tudását, sőt nyelvkönyveket is adott ki. Mivel egy ideig a lengyel udvarnak dolgozott és több alkalommal kísért lengyel követséget a Portára, kézenfekvő továbblépési lehetőségnek tűnt arra irányuló terve, hogy a lengyel korona számára létrehozzon egy tolmácsnevelő

924 1650. november 26., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1650 Bd. 815. fol. 480v.

925 Vincenzo BRATUTTI, *Chronica Dell'Origine E Progressi Della Casa Ottomana: Nella quale se contiene la vita e le guerre di due imperatori Ottomani, cioè, d'Amurate Secondo, e di Muhamete pur Secondo con la presa di Constantinopoli. Composta di Saidino Turco, Excellentissimo Historico in lingua Turca*, Parte secunda (Wien, 1652).

926 KEREKES, „A császári tolmácsok...”, 1201.

927 PETRITSCH, „Die Wiener Turkologie...”, 27.

intézetet Konstantinápolyban.⁹²⁸ Mivel ezzel kapcsolatos reményei nem váltak valóra, Bécsben fogott munkához. Iskolateremtő tevékenységéről már volt szó, ám arról még nem, hogy a tolmástanoncokkal való foglalatostkodást jelentős kiadói tevékenységgel egészítette ki: Bécsben születtek meg a korszakban úttörőnek számító nyelvészeti munkái.⁹²⁹ A tankönyvek kiadásához szükséges arab betűket képzett tipográfus készítette az erre a célra alapított bécsi – kezdetben Meninsky lakásán, majd Roßau külvárosban található – nyomdában. A vállalkozást a császár végül jelentősebb összeggel támogatta egy olyan időszakban, amikor a török háború veszélye különben a kiadások visszafogását tette indokolttá.⁹³⁰

Nem maradt el egykori mesterétől a szintén remek nyelvészvénával megáldott Giovanni Battista Podestà teljesítménye, aki a 17. század végén ugyancsak bekapcsolódott a bécsi keleti nyelvi képzésbe és maga is adott ki nyelvtankönyveket, illetve historiográfiai jellegű munkákat.⁹³¹ A századvég orientalista termése a korábbiakhoz képest figyelemreméltó módon pezsdült fel e két rendkívül tevékeny orientalista-tolmács, Meninsky és Podestà nagyon hamar kialakuló vetélkedése folytán.⁹³² De más kapcsolódási pont

928 GENEJA és NASTER, „François à Mesgnien Meninski...”, 257.

929 Franciscus à Mesgnien MENINSKI, *Thesaurus linguarum orientalium, Turcicae, Arabicae, Persicae*, 3 köt. (Wien, 1680–1687); Franciscus à Mesgnien MENINSKI, *Linguarum Orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae Institutiones seu Grammatica* (Wien, 1680).

930 1680. július 16., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1680 Bd. 939. fol. 186r; KERÉKES, „A császári tolmácsok...”, 1201. A Roßau külvárosban – ma Bécs 9. kerületének része – felállított nyomda az 1683-as török ostrom idején elpusztult. Lásd még Meninsky bedványát, melyben a császár jóváhagyását kéri a lakásán saját költségén berendezett nyomdához, ahol nyomdászsegédek közreműködésével készíti el a *Thesaurus linguarumot*: s. l., s. d. [1675. június 5. előtti napok], Archiv der Universität Wien, Kons. Akten CA 3.2957 Fasc. III. Lit. S. Nr. 122. Kiadásai fedezésére az Udvari Kamara utólag 1500 forintot ítélt meg. Vö. 1680. július 3., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1680 Bd. 937. fol. 289v; 1680. július 16., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1680 Bd. 939. fol. 186r.

931 Nyomtatásban is megjelent művei közül lásd különösen: Giovanni Battista PODESTÀ, *Cursus grammaticalis linguarum orientalium, arabicae scilicet, persicae et turcicae*, 3 köt. (Wien, 1686, 1691, 1703); Giovanni Battista PODESTÀ, *Tractatus varii de lingui orientalibus, praecipue Arabica, Persica et Turcica* (Wien, 1669). Bratuttihoz hasonlóan 1672-ben ő is megjelentetett egy részben fordított, részben kompilált történeti munkát Leopold Voigt nyomdájában: Giovanni Battista PODESTÀ, *Annali Ottomanici, dedicati alla Sacra Cesarea Reale Maesta, Dell'Imperatrice Eleonora [...]* (Wien, 1672).

932 PETRITSCH, „Die Wiener Turkologie...”, 28.

is azonosítható kettejük között: néhány levél tanúsága szerint mindketten jó viszont ápolták a római jezsuiták keleti nyelvi intézetével. Podestà Rómából küldött leveleiben nemcsak közös római kapcsolathálójuk egy-egy szereplője – a jeles polihisztor Athanasius Kircher vagy Ludovicus Maraccius arab nyelvtanár – tűnik fel, hanem a római mintára tervezett keleti nyelviskola terve is.⁹³³ Emellett mindketten kapcsolatban álltak Peter Lambeck bécsi udvari könyvtárossal, aki főként abban számított a keleti nyelvi tolmácsokra, hogy konstantinápolyi útján keleti kéziratokat vásároljanak az Udvari Könyvtár számára.⁹³⁴ Maga Lambeck különben sajtáságos módon szerzett közvetlen tapasztalatokat az oszmán világról. A magyar művelődéstörténet iránt érdeklődő olvasó számára azért csenghet ismerősen a neve, mert Lipót császár 1666-ban őt küldte Budára, hogy a Konstantinápolyból visszatérő Walter Leslie főkövet oldalán megkeresse Mátyás király (1458–1490) könyvtárának maradványait és lehetőség szerint legalább egy részét Bécsbe vigye. Az akcióban szerepet kapott még egy tolmács, Heinrich Julius Wogin, aki Lambeck mellett egyike volt annak a három személynek, akiket a törökök végül beengedtek az erősen megrongálódott, jórészt kifosztott könyvtárat őrző elzárt helyiségbe és végül maga is elvihetett egy kötetet.⁹³⁵

Wogin szerepe a fenti akcióban egy másik típusú literátus-vonal jelenlétére hívja fel a figyelmet a tolmácsok között. A keleti nyelvek és kultúrák iránti tudományos érdeklődés ugyan csak kevés tolmácsra volt jellemző, alacsonyabb szinten azonban többen bekapcsolódtak a keleti kéziratok felkutatásába és megőrzésébe. A teljesség igénye nélkül itt csak egyetlen példát szeretnék kiemelni, amely remekül tükrözi azt az elvárást, hogy a keleti nyelvben járatos személyek pragmatikus, sokszor diplomáciai vagy katonai-stratégiai jelentőségű feladatok ellátása mellett tágabb kontextusban is működjenek közre az oszmánokhoz kötődő iratanyag dokumentálásában és megőrzésében. A tolmácsfeladatok között már elhangzott

933 Giovanni Battista Podestà Peter Lambecknek, Roma, 1672. december 31., ÖNB HAN Cod. 9714 fol. 207rv; Giovanni Battista Podestà Peter Lambecknek, Roma, 1676. november 10., ÖNB HAN Cod. 9715 fol. 252r.

934 Peter Lambeck Giovanni Battista Podestának, Bécs, 1677. július 20., ÖNB HAN Cod. 9716 fol. 37r. Lambeck másokkal is tartotta a kapcsolatot, ha Konstantinápolyba utaztak, lásd például: Marcantonio Mammucca della Torre Peter Lambecknek, Konstantinápoly, 1672. szeptember 17., ÖNB HAN Cod. 9714 fol. 172r.

935 Lambeck budai látogatásának könyvtártörténeti eredményeiről bővebben lásd: VISKOLCZ Noémi, „Peter Lambeck budai utazása a corvinákért 1666-ban”, *Magyar Könyvszemle* 125 (2009): 149–188.

Heinrich Christoph Schwegler abbéli megbízatása, hogy nézze át és segítse értelmezni az elfoglalt kanizsai várban talált gazdasági iratokat. E szigorúan a gyakorlati hasznosíthatóságot célzó munkáján jócskán túlmutat egy hasonló megbízás. Miután a keresztény koalíciós seregek elfoglalták Belgrádot, három ládát foglaltak le, bennük több magas rangú török méltóságviselő négyezernél is több darabot számláló levelezésével. Az ügyben illetékes főhadparancsnokság (*Generalfeldkriegskommissariat*) felismerte a gyűjtemény közvetlen katonai célokra messze felülemelkedő jelentőségét, ezért parancsot adott az iratok kategorizálására és lefordítására. A feladattal megbízott Schwegler tolmács 1689-ben végezte el ezt a munkát – legalábbis részben, mert kapacitásproblémák miatt csupán az anyag feléig jutott. Erről azonban készített egy protokollumot, amelybe sok, általa fontosnak ítélt iratot bemásolt német fordításban. Ezek 1686-tól követik az oszmán hadjárat és diplomácia főbb eseményeit és – Schwegler válogatási szempontjai szerint – beható képet nyújtanak a háború első éveinek portái törekvéseiről. A rövid bevezető szövegből kiderül, hogy a gyűjtemény összeállításának legfőbb rendezőelve a literátus udvaronc számára jól ismert *memoria* szándéka, vagyis a tolmács azon törekvése, hogy örök emlékeztül hagyja a törökök és velük szövetséges – az 1680-as évek perspektívájából nézve főként francia és magyar – politikai csoportosulások „álnokságát”.⁹³⁶

A Bécsben dolgozók mellett figyelmet érdemelnek azonban azok a tolmácsok, akik az Oszmán Birodalom területén járultak hozzá a keresztény műveltség gyarapításához, sőt maguk is bekapcsolódtak a *Respublica Litteraria* vérkeringésébe. A 16–17. század fordulóján Mathia del Farro konstantinápolyi tolmácsról tudjuk, hogy foglalkozott az oszmánok történetével.

936 „Extract von unterschiedlichen briefen, so in lateinisch-, polnisch-, sclavonisch-, hungarisch-, die mehrste aber in türckhischer sprach an die Ottomanische Porten, und unter denen türckischen ministris von einem dem andern zuegesendet, in dem geheimben archiv deß verstorbenen Großveziers Suleiman passae auffgehalten, und nach eroberung Belgrad gefunden, so dan nacher Wienn gebracht worden: In ein ordnung verfast und transferirt durch den türckischen dollmätschen Heinrich Christoph Schwegler zu Wienn in monath Maio Anno 1689.” Wienbibliothek im Rathaus, Signatur Ic82888, Id 82888. A dokumentumgyűjtemény nem teljesen ismeretlen a kutatás számára, hiszen 1858-ban két levél már megjelent belőle a Magyar történelmi tárban, de a levelek átfogó, modern tudományos igényeket kielégítő elemzése még várat magára. Vö. CSÁNYI János, *Magyar krónikája 1670–1704*, szerk. PAUR Iván, Magyar történelmi tár, 1. sorozat, 5 (Pest, 1858), 221–223.

Munkája nem maradt elszigetelt alkotás, kéziratát 1590-ben a korszak jeles humanistája, az antik nyelvek mellett a keleti nyelvekben is kiváló jártasságra szert tett Johannes Löwenklau használta fel *Neuwe Chronica türckischer Nation* című művében.⁹³⁷ Nikúsziosz Panajótiszról már elhangzott, hogy levelezett európai filológusokkal. Tudjuk róla, hogy kifejezetten olvasott, nagy műveltségű férfi volt, aki halála után gazdag könyvtárat hagyott hátra. Intellektuális érdeklődését már gyermekkorában megalapozták a jezsuiták híoszi iskolájában, de a hozzá hasonló tudásszomjas görögök számára a konstantinápolyi pátriárka akadémiáján nyílt igazán lehetőség magasabb tanulmányok folytatására. Az 1593-ban alapított intézmény jó hírű tudományos közegnek számított nemcsak a Kelet-Mediterráneumban, hanem nyugat-európai tudós körökben is. Panajótisz szintén itt tanult – hasonlóképp a portai főtolmács Alekszandrosz Mavrokordátosz –, majd az 1660–1670-es években már az intézet oktatói között szerepelt.⁹³⁸ Panajótisz egyébként más befolyásos görög családok fiaihoz hasonlóan megfordult Itáliában, Padovában tanult orvoslást. Mavrokordátosz és Panajótisz nemcsak nyelvi, filozófiai és diplomáciai ismereteiket kamatoztatták a fővárosban: mindketten a nagyvezír háziorvosaként is szolgáltak Köprülü Ahmed pasa mellett. A nyelvi-orvosi képzés nagyon tudatos és tendenciózus volt ekkor már a fanarióták körében, igen eredményes hatalomépítési stratégiának bizonyult mindkettejük esetében, akiken keresztül a görög arisztokrácia jelentős befolyáshoz jutott a szultán környezetében.⁹³⁹

Ehelyütt meg kell még jegyezni azt, hogy a keleti nyelvi tolmácsok jól ismerték egymást mind Bécsben, mind Konstantinápolyban és – ahogyan már több példán szemléltettem – szemmel tartották a kollégák sorsának alakulását. Sőt az is körvonalazódik a forrásanyagból, hogy Bécsben egyfajta összekötő kapocsként szolgáltak a Haditanács és a városba érkező keleti személyek között. Rajtuk keresztül tehát a Habsburgok keleti ügyekben illetékes hivatala mindenkin rajta tartotta a szemét, aki az Oszmán Birodalomból vagy azon túlról utazott a császár birodalmába. A tolmácsoktól ebben az esetben pontos jelentést vártak el az illető személy háttéréről és jelenléte

937 Johannes LEUNCLAVIUS, *Neuwe Chronica türckischer Nation von Türcken selbst beschrieben* [...] (Frankfurt am Main, 1590); PETRITSCH, „Die Wiener Turkologie...”, 26. Meg kell jegyezni azonban, hogy Löwenklau máshonnan is merített: például a magyar származású renegát portai tolmács, Murád terdzsümán török történeti fordításaiból. Vö. Ács, „Osztrák és magyar...”

938 JANOS, „Panaiotis Nicousios...”, 191.

939 RUNCIMAN, *The Great Church...*, 363–364.

indokairól.⁹⁴⁰ Így a bécsi irodában üldögélő tolmácson keresztül az udvar egészen az arab világig és Perzsiáig kiterjesztette hírszerzési aktivitását. Alaposabban elképzelhetjük e sajátos, közvetített kapcsolatháló működését Christoph Marianovich egy 1659-ben kelt jelentése alapján. Ebben Konstantinápolyból érkező, pontosabban nem meghatározott – minden bizonynyal domonkos barátoktól – származó információk alapján tájékoztatta az uralkodó környezetét az Oszmán Birodalom belsejében, Aleppo vidékén kialakult zavargásokról.⁹⁴¹ Hasonló, rendszerszintű hálózati tevékenység fejthető fel az Oszmán Birodalomból származó örmény kereskedőcsaládok esetében, akik szintén a főtölmácson keresztül álltak kapcsolatban a Haditanáccsal.⁹⁴²

8.3. Lojalitás

Mindeddig nem esett kellő szó a tolmácsok egy nagyon fontos jellemzőjéről, a lojalitásukról, holott ez a kérdés sokszor okozott fejtörést a Haditanácsban. Már többször felvetődött a korábbiak során, hogy a nem Habsburg alattvaló tolmácsok gazdag kapcsolatrendszere egyfelől a hírszerzés számára nélkülözhetetlen és bőséges hírforrást jelentett, másfelől viszont az érzékeny belső információk kiszivárogtatásának lehetőségét is magában rejtette. Nem szorul különösebb magyarázatra az, hogy a bizalmas információk tömkelegével dolgozó tolmács hűségét árgus szemekkel követték a megbízói. Elsősorban a Konstantinápolyban szolgáló tolmácsokat érintette ez a probléma, hiszen a Bécsben szolgálatot teljesítőket könnyebben ellenőrizték és a befogadó közeg is teljesen más volt a rezidenciavárosban, mint a Habsburg diplomácia számára idegen, a levantei tolmácsok számára

940 Lásd például Heinrich Julius Wogin jelentését az Oszmán Birodalomból érkező Giovanni Battista Guerráról, 1671 októbere, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 339. 1671. Prot. Exp. fol. 595v.

941 Christoph Marianovich I. Lipótnak, Bécs, 1659. május 23., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 131. Kv. 2. fol. 123.

942 Az örmények szerepe a Haditanács keleti diplomáciájában túlmutat a kötet kerekein, de szerencsés módon már jelentős eredmények születtek a téma kutatásában. Vö. Dóra KERÉKES, „Im Auftrag des Kaisers: Armenier im Dienste des Hofkriegsrates am Ende des 17. Jahrhunderts”, in *Armenier im östlichen Europa: Eine Anthologie*, szerk. Tamara GANJALYAN, Bálint KOVÁCS és Stefan TROEBST, 308–331 (Wien–Köln–Weimar, 2018); TEPLY, *Die Einführung...*

viszont nagyon is megszokott oszmán környezetben. Az évszázados Habsburg–oszmán érintkezésben nyilvánvaló volt, hogy a nyelvi közvetítők – közöttük sokszor pártot váltó volt alattvalók – nem feltétlenül bántak bizalmasan a rájuk bízott információkkal, sőt időnként egyenesen kereskedtek azokkal.⁹⁴³ Rossz példáért nem kellett messzire menni: a Haditanács remek portai informátorai között ott találjuk a szultáni udvar tolmácsait, akik jó pénzért rendszeresen ellátták hírekkel a konstantinápolyi Habsburg követeket. A minta tehát adott volt, a Habsburg oldal tolmácsainak vissza-visszatérő fizetlensége pedig indokot is szolgáltatott az információk áruba bocsájtására. Ezt a haditanácsi szereplők jól tudták, hiszen a Konstantinápolyba delegált követek szinte mind kitértek a fizetetlen tolmács információbiztonsági kockázatára.⁹⁴⁴

A hűtlen tolmács mintapéldánya minden bizonnyal Andrea Negroni volt, akinek dicstelen emlékezete sokáig kísértett a Haditanácsban. A zsitvatoroki béke tető alá hozásában, többszöri korrekciójában és ratifikálásában 1606 és 1612 között betöltött rendhagyó szerepéről korábban már volt szó, ahogyan arról is, hogy Negroni egy olyan időszakban állt a Hofburg szolgálatában, amikor főként „idegen” eredetű tolmácsok dolgoztak a keleti ügyeken: rajta kívül az albániai dalmát Giovanni Paolo Damiani, illetve az erdélyi Illéssy János.⁹⁴⁵ Negroni vélt közreműködése a béke „meghamisításában”, továbbá a kortársak számára követhetetlen, túlonúló önálló beavatkozásai a két birodalom tárgyalásaiba kifejezetten forró pontnak tartott Erdélyi Fejedelemséggel kapcsolatban már önmagában is veszedelmesnek tűntek, amit csak tetézett az oszmán méltóságviselőkhöz fűződő szívélies, már-már baráti viszonya. Mind Negroni zavaros ügyletei, mind kortársa, a Habsburg szolgálatból portai tolmácsná, majd szultáni tárgyalóbiztossá avanzsáló „naxosi herceg” Caspar Gratiani pártváltása kétségkívül tovább erősítette a Habsburg udvar azon meggyőződését, hogy külföldiek szerződésével kecskére bízzák a káposztát.⁹⁴⁶

Gratiani személye egyébként már a kezdet kezdetén gyanút ébresztett, alkalmazása mégis elkerülhetetlennek tűnt az 1610-ben újrainduló

943 ÁGOSTON, „Birodalom...”, 125–129; KÁRMÁN, „Translation...”

944 Hans Rudolf Puchheim 1634-ben feketén-fehéren megfogalmazta ezt a dilemmát Josephus Barbatus tolmáccsal kapcsolatban. Hans Rudolf Puchheim titkos jelentése, Bécs, 1634. szeptember 14., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 113. Bd. 3., különösen fol. 368.

945 NECK, „Andrea Negroni”, 178.

946 Uo., 196; STROY, „Gaspar Gratiani”.

konstantinápolyi Habsburg kirendeltségen. Ezen a ponton érdemes felidézni azt a már ismert tényt, hogy Gratianit maga Ferdinánd főherceg ajánlotta be II. Mátyás udvarába, tehát bizalmi szempontból a lehető legmagasabb szinten kezelték. Üzleti tevékenysége átszötte a Kelet-Mediterráneumot és olyan üzletágakban hozott busás jövedelmet, amilyen például a rabkereskedelem volt. A legkorábbi leírások alapján Gratiani esetében mindenekelőtt Belső-Ausztria minden hájjal megkent, agilis informátoráról volt tehát szó, aki azonban saját érvényesülését és gyarapodását a legkevésbé sem sorolta a dinasztia érdekei mögé. Ezt a vélekedést látszik alátámasztani az az információ, hogy 1611-ben – az első róla szóló bővebb híradások idején – már nemcsak Gráccal és Béccsel, hanem Nápollyal és Firenzével is levelezésben állt, de ugyanígy élénk kapcsolatokat ápolt Moldvával és a konstantinápolyi angol követséggel.⁹⁴⁷

Gratiani a Habsburg–oszmán kapcsolattörténet egyik legdrámaibb pálfordulását mutatta be, amikor császári tolmács-ügynök szerepét feladva az oszmán kormányzatban épített fel meredeken ívelő karriert. Elérte, hogy Bécsbe delegálják szultáni követként, később pedig Moldva vazallus fejedelmévé nevezték ki. A magát a Habsburgokkal folytatott dokumentációban egyébként következetesen az összetartozás illúzióját keltő „károlyvárosiként” meghatározó Gratiani 1611-ben jelentkezett császári szolgálatba, jóllehet ekkor már évek óta dolgozott a gráci kormányzatnak az oszmán ügyek informátoraként. Szolgálatait ajánló levelében remek érzékkel ecsetelte konstantinápolyi beágyazottságát, kiváló kapcsolathálóját és páratlan hozzáértését. Ugyanakkor a Habsburg udvar számára olyannyira fontos tényezőkről sem feledkezett meg, hiszen közhelyszerű frázisoktól sem mentes mondatokban fejtette ki, hogy egyéb vágya sincs, mit „szeregett hazájának” és a „római császárnak” hűséges szolgálata.⁹⁴⁸ Olyannyira meggyőzően képviselte álláspontját, hogy még az eleinte gyanakvó Starzer rezident is sikerült maga mellé állítania. Gratianit jelentkezése pillanatában a Haditanács akár rezidensként is el tudta volna képzelni, ám ezt a tervet épp az óvatos Starzer érvei alapján vetették el, aki eredetileg kifejezetten bizalmatlannak mutatkozott a gyanúsan sokféle érdekeltséggel rendelkező vállalkozóval szemben, és a legkevésbé sem volt biztos benne, hogy Gratiani tisztában van a feladat jelentőségével, illetve azzal, hogy sokezer

947 Michael Starzer Johann Baptist Katzensteinernek, Konstantinápoly, 1611. április 30., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 93. Kv. 1. fol. 207.

948 Caspar Gratiani Hans Mollartnak, Konstantinápoly, 1611. augusztus 20., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 93. Kv. 2. Kv. 174.

ember élete múlik a megpályázott munkán.⁹⁴⁹ Az 1611–1612-es év fordulóján Gratiani mégis megtalálta a módját annak, hogyan altassa el Starzer gyanakvását. A rettenetes pénzzavarral küzdő követet rendszeresen kisegítette kisebb-nagyobb kölcsönökkel, talán ennek tudható be, hogy Starzer végül mégis megenyhült vele szemben és nem támasztott akadályt tolmácsi alkalmazása elé.⁹⁵⁰ Később alighanem Starzer és a Haditanács is megbánta ezt a lépést. A született üzletember Gratiani minden bizonnyal felismerte Konstantinápoly információs csomópont-szerepét, ugyanis nemcsak árucikkkel és foglyokkal, hanem információkkal is kereskedett. Szemléto mást jövedelmező vállalkozássá fejlesztette lenyűgöző kapcsolathálóját, amelybe a portai elit mellett beletartozott a moldvai és havasalföldi vajda, Báthory Gábor erdélyi fejedelem, Nápoly, Firenze, a Habsburg dinasztia több prominens tagja, a spanyol és az angol monarchia, de a Vatikán több bíborosa is.⁹⁵¹ Gratiani eredetileg tehát katolikus volt – Starzer egy elfogódottabb pillanatában „jámbor kereszténynek” nevezte⁹⁵² – és császári alattvaló, mégsem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.

Mind Negroni, mind Gratiani életútja jól ismert a nemzetközi szakirodalomban. Mindketten rendkívüli pályát jártak be és figyelemreméltó egyensúlyérzékkel manővereztek Közép- és Dél-Európa, illetve a Kelet-Mediterráneum területén az Oszmán Birodalom révén kialakult sajátos hatalmi térben. Tevékenységük azonban nagyjából egy átmeneti időszakhoz – a 17. század első két évtizedéhez – kötődik, tehát azokhoz az évekhez, amelyek a századra jellemző Habsburg–oszmán diplomáciai keretek kialakításával, ennél fogva számtalan, megoldásra váró nyitott kérdés áthidalásával teltek. A csak lassan szűnő bizonytalanság és a frissen kialakított keretfeltételek kezdeti ingatagsága minden bizonnyal nagyobb mozgásteret engedett meg a szélsőségekre hajlamosabb funkcionáriusok körében, amilyen az ambiciózus Negroni és Gratiani volt. A velük kapcsolatban szerzett kellemetlen tapasztalatok valószínűleg közrejátszottak abban, hogy a levantei,

949 Michael Starzer Johann Baptist Katzensteinernek, Konstantinápoly, 1611. március 20., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 93. Kv. 1. fol. 269.

950 Michael Starzer Hans Mollartnak, Konstantinápoly, 1612. június 5., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 94. Kv. 2. fol. 112. Gratiani roppant nagyvonalúnak mutatkozott Starzer irányában: 200 magyar dukátot adott át a rezidensnek mindenféle kötelezvény kiállítás nélkül. Vö. Michael Starzer kimutatása kiadásairól, Konstantinápoly, 1612. február 15., uo., fol. 82–87.

951 Michael Starzer Hans Mollartnak, Konstantinápoly, 1612. július 11., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 94. Kv. 1. fol. 197–203.

952 Uo.

oszmán és keresztény környezetben is otthonosan mozgó dragománok esetében vélelmezett illojális magatartás réme az egész 17. században kísértette a rendkívül gyanakvó Habsburg kormányzatot. Bár számos, a Habsburg Monarchia határain kívülről érkezett tolmács teljesített magas színvonalú és megbízható munkát a Haditanácsban, nem kedvezett a „külföldi” tolmácsok hírnevének az az egy-egy kirívó példa, amelyek végső soron akár az egész Habsburg diplomáciát megingathatták volna Keleten.

Különösen súlyosnak bizonyult Giovanni Battista Corel nevezetes esete, akit Hermann Czernin 1644. november 2-án szerződtetett Konstantinápolyban az idős dragomán, Josephus Barbatus mellé segítségnek.⁹⁵³ A próbaidő leteltével az aleppói származású, de keresztény Corelt a Habsburg főkövet magával vitte Bécsbe, majd rövidesen Grácba került tolmácsnak.⁹⁵⁴ A Habsburg Monarchiában eltöltött néhány év után 1649-ben ismét Konstantinápolyba rendelték, Johann Rudolf Schmid internunciatúrájának tagjaként utazott a Portára. Schmid maga is jól beszélt törökül, ráadásul rutinosan mozgott az oszmán diplomácia kihívásokkal teli terepén, tehát képes volt megbízható ítéletet alkotni a tolmácsok kompetenciájáról. Ő viszont a legkevésbé sem volt megelégedve Corel nyelvi teljesítményével, ráadásul egyre fokozódó gyanakvással követte beosztottja gyanús üzleti ügyeit, melyek azonnal burjánzani kezdtek, ahogyan megérkeztek a Portára. Bár az idevágó információk nem teljeseek, nagyon úgy tűnik, egy arra irányuló elbukott kísérlet után, hogy erzurumi vagy aleppói vámos legyen, a tolmács megpróbált bekapcsolódni a nagyvezír érdekeltségi körébe tartozó tikfa-kereskedelembé, ennek érdekében pedig tetemes hitelt vett fel konstantinápolyi pénzemberektől, többek között magától a nagyvezirtől. Schmid Corel legnagyobb szerencsétlenségére nem csupán nyelvi képességeit tudta pontosan megítélni, hanem kiterjedt konstantinápolyi ismerősi körétől begyűjtött bizalmas értesülések alapján tudomást szerzett arról, hogy Corel időnként információkat szivárogtatott és veszélyes mértékű

953 Az Udvari Kamara kimutatásai Giovanni Battista Corel szerződtetésével kapcsolatban, Bécs, 1648. október 20., ÖStA FHKA SUS RA Kt. 304. fol. 500–503; Haditanácsi iktatókönyvi bejegyzés, 1645. július, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 293. 1645. Prot. Exp. fol. 266v; Kamarai referátum uralkodói audienciára, Bécs, 1645. július 9., ÖStA FHKA SUS RA Kt. 304. fol. 168–171.

954 1646. január 13., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 294. 1646. Prot. Exp. fol. 2r–3r. A Belső-ausztriai Haditanács egy 1646. március 31-én kelt császári rendelet alapján vette alkalmazásba. Vö. A belső-ausztriai fillérmester jelentése Giovanni Battista Corel járandóságairól, s. l., s. d. [1648. október], ÖStA FHKA SUS RA Kt. 304. fol. 501–502.

adósságot halmozott fel. Eredetileg az volt a terve, hogy Corelt teszi meg a frissen kinevezett Simon Reniger rezidens tolmácsává, ám a keserű tapasztalatok után elbocsátotta a tolmácsot és Nikúsziosz Panajótiszt erősítette meg ugyanebben a pozícióban. Corel szénája más szempontból is rosszul állt Konstantinápolyban. 1649 és 1652 között riválisai kiszorították a titka-üzletből és a felvett kölcsönök mellett az árunak is búcsút mondhatt. Mivel adósságai miatt már perrel és börtönnel fenyegették, a kutya-szorítóból csak úgy menekülhetett meg, ahogyan sokan mások is akkoriban: törökké lett, vagyis felvette a muszlim hitet. Erre hosszas huza-vona után került sor 1652. április 13-án, majd hamarosan egy magasabb rendű oszmán tisztviselő – a kizlár aga – titkára lett.⁹⁵⁵ Corel elbocsátásának következményei még sokáig okoztak fejtörést a Habsburg diplomáciának, hiszen ötéves császári tolmácpályafutása alatt bepillantást nyert a monarchia keleti politikájának fogaskerekei közé, így szerzett ismeretei kelendő árucikknek számítottak a portai körökben.⁹⁵⁶ Egy fennmaradt, még 1649-ben keletkezett haditanácsi szakvélemény (*opinio*) értelmében az lett volna a kívánatos eljárás ebben a kínos helyzetben, hogy Corelt visszacsábítsák a császár fennhatósága alá eső területre, mert „még mindig kisebb kár itt eltartani, mint hogy ottmaradjon és komisz üzelmekkel kárt okozzon”, ha azonban erre nem nyílna lehetőség, „idővel tegyék el láb alól”.⁹⁵⁷ A haditanácsi szakvélemény egyébként még megtoldotta mindezt annyival, hogy az 1645 körül renegáltá lett korábbi növendékkel, Domenicus Pius Ballezzel ugyanígy kellett volna eljárni. Ez a drasztikus lépés azonban szemlátomást elmaradt, mert Corel életben maradt és a Haditanács szemlátomást beérte

955 Simon Reniger III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1652. március 11., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 125. Kv. 2. fol. 133-134; Simon Reniger III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1652. április 16., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 125. Kv. 2. fol. 20-24.

956 Johann Rudolf Schmid jelentésének haditanácsi kivonata, Konstantinápoly, 1649. május 10., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 121. Kv. 1. fol. 75-80; Johann Rudolf Schmid III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1649. május 10., uo., fol. 96-97; Simon Reniger jelentésének haditanácsi kivonata, Konstantinápoly, 1649. augusztus 29., uo., fol. 236-237; Simon Reniger jelentésének haditanácsi kivonata, Konstantinápoly, 1649. október 3., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 121. Kv. 2. fol. 19-20.

957 „Es ist besser dahier [d. h. in Wien] einen unterhalt zu geben, als das er mit schaden und einwendung böser officien darinnen verbleibe, fände er aber kein mittel ihne heraufzubringen, solle er sich seiner bey zeitt abthuen.” Johann Rudolf Schmid jelentésének haditanácsi kivonata és a hozzá tartozó javaslatok, Konstantinápoly, 1649. május 10., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 121. Kv. 1. fol. 75-80, 76v.

annyival, hogy beépített emberein keresztül figyelte a volt tolmács tevékenységét.⁹⁵⁸

Ezek a példák azonban korántsem jelentik azt, hogy a Habsburg udvar teljesen ki lett volna szolgáltatva a kalandoroknak. Jól tudták a keleti diplomácia irányítói, hogy messziről jött ember azt mond, amit akar, és a kor információáramlási keretei között a tőlük telhető módon mindent megtettek a gyanús elemek kiszűrésére, ha nem is jártak mindig sikerrel. Egy szerencsés kimenetelű esetet illusztrál Michael Starzer akciója 1612-ből. A rezidens tudomást szerzett egy Simon nevezetű kiugrott velencei tolmácsról, aki Konstantinápolyból Bécsbe indult – vagyis inkább menekült – szerencsét próbálni. A bailo ugyanis sikkasztáson kapta az illetőt és hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy a raguzaiaknál szintén rovott múltú egyénnek számított. A rezidens előre felhívta a Haditanács figyelmét, hogy őrizkedjenek ettől az embertől, mert „két arca van”. Bizonyára megfogadták a tanácsát, mert ilyen nevű tolmácsról egyáltalán nem került elő semmiféle további adat.⁹⁵⁹

De milyen eszközöket vethetett be a Haditanács tolmácsai hűségének biztosítása érdekében? Általános törekvésként jelenik meg a Habsburgok keleti diplomáciájának személyi összetételét tekintve az, hogy az egyes tisztségek viselői – különösen a Konstantinápolyban szolgálók – lehetőleg a császár alattvalói legyenek. Már a 16. századból ismert olyan közlés, amely a Habsburg diplomácia oszmán alattvaló tolmácsai iránti bizalmatlanságról árulkodik. Mathia del Farro igazán kiemelkedő minőségű munkát tett le a császári követek asztalára, David Ungnad rezidens mégis kapva kapott Hans Wolzogen udvari postamester tehetséges öccsén, aki alkalmasnak mutatkozott a török nyelv elsajátítására. Ungnad abban a reményben támogatta a fiú konstantinápolyi nyelvtanulását, hogy egyszer majd képes lesz kiváltani a kétes hűségűnek tartott Mathia del Farro munkáját.⁹⁶⁰ Hiába végzett azonban kiváló munkát a tolmács, a bizalmatlanság nem szűnt meg, hiszen a Zsitvatorok után Konstantinápolyba érkező első követ, Adam

958 Corel 1652 nyarán „Mehmed agaként” kerül szóba utoljára. Simon Reniger Johann Rudolf Schmidnek, Konstantinápoly, 1652. július 31., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 125. Kv. 2. fol. 153–154.

959 Michael Starzer Hans Mollartnak, Konstantinápoly, 1612. február 14., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 94. Kv. 1. fol. 69–73, fol. 73.

960 David Ungnad beszámolója a tolmácsképzés helyzetéről, Konstantinápoly, 1576. október 26. Hans Wolzogen beadványában Rudolf császárhoz öccse taníttatása érdekében, s. l., s. d. [1576], ÖStA FHKA SUS RA Kt. 276. fol. 81–85.

Herberstein 1609-ben ugyanígy felhívta a figyelmet arra, hogy a tolmács „kivülről” – tehát az Oszmán Birodalmon kívülről – érkezzen és feltétlenül császári alattvaló legyen.⁹⁶¹ Az első rezidens, Michael Starzer csak megerősítette ezt az elképzelést, amikor az országidegen (*landsfremd*) ifjak felvétele ellen érvelt a tolmácsképzés beindítása során.⁹⁶² Két évtizeddel később a muszlimból kereszténnyé lett, egyiptomi származású Josephus Barbatusról többször megjegyezték, hogy hiába szabad ember, gondot jelenthet az a körülmény, hogy „a szultán alattvalója”.⁹⁶³ Ludovicus Pompeisről pedig bár tudjuk, hogy ugyanezen időszakban remekül integrálódott a keresztény közösségbe és még családot is alapított, első küldetési alkalmával még tartottak attól a Haditanácsban, hogy renegát volta miatt esetleg atrocitások érik az oszmán tárgyalópartnerek részéről.⁹⁶⁴

A Habsburg Monarchia mindamellett nem volt olyan kedvező helyzetben, mint a Velencei Köztársaság, ahol az intenzív és céltudatos kereskedelmi és diplomáciai érintkezések folytán nagyobb volt azon közvetlen alattvalók köre, akikből válogatni lehetett. Az oszmán alattvalóktól egyébként nemcsak a monarchia, de a mélyebb portai beágyazottsággal rendelkező Velence is tartott. A perai itáliai kolónia velencei kötődésű tolmácsaival szemben például a Signoria is érezhető fenntartásokkal viseltetett, hiszen nem számítottak teljes jogú „saját” alattvalónak, ráadásul családi köteleiüknél, lakóhelyüknél fogva ki voltak szolgáltatva az oszmán hatóságoknak. A szultán jogara alól érkezőket Velencében és a monarchiában egyaránt kiszámíthatatlannak tartották, a személyüket övező gyanakvás pedig a fent bemutatott szélsőséges esetekből táplálkozott. Félrefordítások, kompetenciahiányosságok, gyanús üzletek és kényszerű konverzió mindkét követségen előfordult. Még a magasszintű tolmácsképzést és nagy létszámú, saját nevelésű tolmácsállományt fenntartó velencei rezidencián sem volt ismeretlen az, hogy a velencei születésű tolmács konvertált muszlim hitre, mert nem látott más utat arra, hogy felhalmozott adósságai elől

961 „Der neue dragoman mueß von aussen herein, und wan es müglich, daß Ihrer Majestät undterthan sey” Adam Herberstein ismeretlenek, Konstantinápoly, s. d. [1609], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 92. Kv. 1. fol. 225, 228.

962 Michael Starzer Hans Mollartnak, Konstantinápoly, 1612. december 7., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 95. Kv. 2. fol. 65–79.

963 Johann Ludwig Kuefstein II. Ferdinándnak, s. l., s. d. [1628], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 110. Bd. 2. fol. 172–174; Hans Rudolf Puchheim titkos jelentése, Bécs, 1634. szeptember 14., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 113. Bd. 3., fol. 368.

964 A gyarmati béketárgyalásokra kijelölt biztosok II. Ferdinándnak, s. l. [Komárom], 1624. november 12., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 109. Kv. 3. fol. 120.

meneküljön. A renegáttá lett tolmács esete tehát nem számított rendkívülinek és semmiképp sem nevezhető csupán a Habsburg félt sújtó szerencsétlenségnek. A velencei és Habsburg példák egyaránt azt igazolják, hogy az átállás háttérében valamilyen kényszerítő körülmény állt, leggyakrabban az oszmán igazságszolgáltatás előli menekülés vágya, általában súlyos adósság, kicsapongó életmód vagy akár gyilkosságban való bűnrészesség.⁹⁶⁵

A lojalitás problémája sajátos köntösben öltött formát 1676-ban egy olyan helyzetben, melyből kiderül, hogy nem csupán az oszmán felszterületről származó személyek keveredhettek gyanúba. Egyelőre nem ismert, milyen körülmények között került császári kezek közé a Dampierre névre hallgató, francia származású fiatalember, akit Bécsújhelyen, majd Schottwienben helyeztek őrizet alá. Róla rövid úton kiderítette a császári diplomáciai apparátus, hogy apja Franciaország nápolyi követségén állt alkalmazásban konzulként. Valószínűleg lehetett már valamiféle keleti tapasztalata, mert Meninsky főtollmács magához vette és megpróbálta elfogadtatni őt tolmács növendéknek. Hiába mozzgatott meg azonban minden követ az érdekében, végül elutasították a kérését, mert a Franciaországgal éppen újabb konfliktusos időszakát élő bécsi udvar nagy kockázatot látott egy született francia alkalmazásában.⁹⁶⁶ Ez az indok azért különösen pikáns, mert maga Meninsky is francia volt, ahogyan hasonlóan nagy befolyással rendelkező elődje, Michel D'Asquier. Kettejük szolgálati idejét tekintve tehát csaknem az egész század folyamán két franciaországi születésű, francia anyanyelvű főtollmács foglalkozott a császár keleti ügyeivel, miközben bizalmas információk tömkelege ment át a kezük között. Mindezek dacára egyelőre semmilyen adat nem került elő, ami az árulás megalapozott gyanúját ébresztené velük szemben. Sőt, az a benyomásom, mindketten ügyeltek arra, hogy rendszeresen demonstrálják a dinasztia iránti elkötelezettségüket, ráadásul családi és szakmai kapcsolataikon keresztül szorosán kötődtek az udvarhoz, ahol makulátlan császári alattvalóként kezelték őket. A Haditanács szemléletmósról töretlenül megbízott bennük, holott a franciákat továbbra sem szívlelhatték. Giuseppe D'Azzaria

965 ROTHMAN, *The Dragoman Renaissance*, 31; ROTHMAN, „Interpreting Dragomans”, 777–779.

966 1676. január 31., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1676 Bd. 923. fol. 31v–32r; Michael HOCHEDLINGER, „Die französisch-osmanische »Freundschaft«, 1525–1792: Element antihabsburgischer Politik, Gleichgewichtsinstrument, Prestigeunternehmung – Aufriß eines Problem”, *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 102 (1994): 108–164.

1686-ban folyamodott tolmácsállásért, tehát egy olyan időszakban, amikor a háborús hadszíntereken és a haditanácsi irodán egyaránt szükség volt nagyobb létszámú tolmácsállományra. Kezdetben bizalmatlanul fogadták, de végül felvették a bajor ezredekhez és Budára küldték az akkor visszahívott Lachowitz helyére, bár az ott szolgáló Rabatta generális nem fogadta szívesen, mert „nem ismerte ezt az embert”. A szorongató tolmácshiányban a Haditanács mégis kénytelen volt felvenni őt, hiszen a jelentkezők között ő bizonyult a legjobbnak. Nem feledkeztek meg azonban franciasága nyomasztó tényéről és csak azzal a feltétellel helyezték végül Budára, hogy emiatt ne osszanak meg vele túl sok információt.⁹⁶⁷

Ezzel szemben a „németiség” a megbízhatóság fontos ismérveként tűnik fel a haditanácsi preferenciák között. Ezalatt természetesen korántsem a modern nemzetfogalommal megegyező koncepciót kell érteni, sokkal inkább pragmatikus elvárásokat. Jelesül azt, hogy az illető feltétlenül a császár alattvalója és német anyanyelvű kellett legyen. Mindezt kiegészíthetjük még azzal, hogy homályosan érzékelhető a német írásbeliség és a Habsburgok udvarára jellemző kancelláriai gyakorlat legalább kezdetleges ismeretének igénye, ha nem is az elvárások, de legalább a hasznos készségek terén. A „német” fogalom tehát némiképp félrevezető, hiszen etnikai alapú identitás helyett sokkal inkább komplex elvárásokat testesített meg a kortársak számára, én azonban az egyszerűség kedvéért ugyanígy használok ebben az írásban. A német neveltetés igénye egyébként már rögtön a tolmácstanoncok toborzása során felmerült, annak ellenére, hogy a Habsburg territóriumról származó németek kiképzésének két nagyon komoly hátulütője volt: egyrészt a tapasztalatok alapján lassabban, gyengébb hatásfokkal sajátították el a portai kommunikációhoz szükséges nyelveket; másrészt néhány adat arra utal, hogy magasabb igényekkel érkeztek a képzésbe, ahol ruhára, ellátásra és fizetésre számítottak, a jelek szerint nem is alacsony színvonalon.⁹⁶⁸ Többször kitértem már rá, mennyi gondot okozott Simon Reniger rezidensnek a következő tolmácstanoncok felkutatása és nevelése. A növendékek ügyes-bajos dolgai miatt egyaránt kapott hideget és meleget, nem csoda, ha rosszmájúan jegyezte meg, hogy semmi szükség német

967 1686 júniusa, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 372. 1686. Prot. Exp. fol. 205r; 1686. december 18., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 373. 1686. Prot. Reg. fol. 484v.

968 A ruha – általában két rend tiszta viselet – idővel a juttatások kötelező elemévé vált. 1665-ben az Udvari Kamara mindenképpen a tanoncfizetség megszokott részeként kezelte. 1665. április 30., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1665 Bd. 879. fol. 221r.

„begzadékra”, akik ahelyett, hogy szerényen viselkednének és megbecsül-
nék magukat, inkább szőrmében és selyemben akarnak parádézni.⁹⁶⁹

Reniger kellemetlen személyes tapasztalatait a jelöltek alacsonyabb sor-
ból való származása kompenzálhatta, hiszen az évszázad folyamán töretle-
nül, sőt egyre határozottabban mutatkozott meg a Habsburg tolmácsképzés
határozott törekvése, hogy „hazai” jelentkezőket részesítsenek előnyben.
Julius Wogin tolmács egészen pontos képet festett arról, hogyan is véleked-
tek a Haditanácsban a „német” és a „nem német” beosztottakról: amikor
1656-ban ismételtelen fizetésemelésért folyamodott, szemlátomást nehezmé-
nyezte, hogy még mindig kevesebbet keresett, mint tolmács társa, a raguzai
származású Paolo Golielli, akit ráadásul nem is a Haditanács saját neve-
lésű tolmácsstanoncai közül vettek fel. Mint panaszában megírta, ifúságától
kezdve azzal bíztatták a keleti nyelvek elsajátításának fáradságos folyamata
során, hogy „egy németet mindig is előnyben fognak részesíteni egy kül-
földivel szemben”, ezzel szemben szomorúan tapasztalta ennek éppen az
ellenkezőjét.⁹⁷⁰ Nagyon úgy tűnik, hogy Woginnak ezúttal is csalódnia kel-
lett, mert csak 1663-ban kapta meg a vágyott emelést. Ehhez ismét kérvényt
nyújtott be, ahol meglepő módon megint csak Golielli – és egy másik „ide-
gen” tolmács, Tarsia – méltatlanul szerzett magasabb megbecsültségével
példálózott.⁹⁷¹

A Haditanácsban a születés és neveltetés mellett a megbízhatóság fok-
mérőjeként tartották számon a római katolikus felekezethez tartozást. Ez
a preferencia az arab világból érkező tolmácsok esetében ütközik ki legin-
kább. Giovanni Battista Corel aleppói arab volt, ám katolikusnak vallotta
magát, máskülönben fel sem kelthette volna a császári főkövet, Hermann
Czernin érdeklődését, aki végül szerződtette.⁹⁷² Ugyanígy arab származású,
de katolikus neveltetésű tolmács volt Giorgio Ridolfi di Aleppino. Bár mel-
lékneve szintén aleppói felmenőket sejtet, Kindsberg rezidens kiderítette
róla, hogy a Libanon-hegy lábánál született maronita keresztény családban.

969 Simon Reniger Johann Rudolf Schmidnek, Konstantinápoly, 1653. július 12., ÖStA
HHStA StAbt Türkei I. Kt. 126. Kv. 2. fol. 3–4.

970 Julius Wogin szupplikációja, s. l., s. d. [1656], ÖStA FHKAs SUS RA Kt. 304. fol.
24–25.

971 Julius Wogin szupplikációja, s. l., s. d. [1663], ÖStA FHKAs SUS RA Kt. 306. fol.
777, 781; Haditanácsi döntés Julius Wogin előléptetéséről, s. l. [Bécs], 1663. már-
cius 13., uo., fol. 776.

972 Hermann Czernin jelentésének töredéke, s. l., s. d. [1645], ÖStA HHStA StAbt
Türkei I. Kt. 118. Kv. 1. fol. 602.

Érdekes módon nem is felekezeti hovatartozása keltett aggodalmat a Haditanácsban, hanem az, hogy franciának gondolták. A félreértésre az adott okot, hogy kereskedő apja egy francia kapucinus iskolában neveltette és ott megtanult az olasz mellett franciául is.⁹⁷³ Az egyiptomi, eredetileg kopt keresztény Josephus Barbatusról már feltárta az irodalomtörténet, hogy jóval császári szolgálatba lépése előtt, még római tartózkodása idején konvertált a római katolikus hitre.⁹⁷⁴ Az arab tolmácsok katolikus volta sem változtatott azonban a tényen, hogy a Haditanács mindvégig alig burkolt bizalmatlansággal viseltetett irántuk, ennek okáról pedig úgy vélekedtek, hogy az arabok „még a görögöknél is megbízhatatlanabbak”. A rezidensek éppen ezért árgus szemmel figyelték arab tolmácsaik minden mozdulatát és – ahogyan Corel esete tanúsítja – beavatkoztak, amennyiben kapcsolataik a muszlim társadalommal a legapróbb fenyegetést is jelenthették a Habsburg érdekekre a Portán.⁹⁷⁵

A Habsburgok tradicionális elköteleződése a római anyaszentegyház és a katolikus restauráció mellett nyilvánvalóan szerepet játszott a katolikusok preferálásában, számolni kell még azonban a dinasztia szimbolikus jelentőségű cselekedeteket sem nélkülöző hatalmi törekvéseivel is. Ezek közül kiemelkedett az Oszmán Birodalom területén található szentföldi keresztény kegyhelyek felügyeleti joga, amiért a 17. században a Habsburgok egyszerre versengtek a görögkeleti egyházzal és a hasonló ambíciókat dédelgető francia uralkodóval. Ebben a küzdelemben a dinasztia a szentföldi ferences misszió legfőbb patrónusaként lépett fel és számtalan diplomáciai akciót indított érdekében a Portán, melyek részletezésére ehelyütt nincs mód. Annyit azonban fontos rögzíteni, hogy a tárgyalások nagyobb részt a szultáni székhelyen zajlottak a Habsburg rezidensek és tolmácsok vezetésével.⁹⁷⁶ A portai tolmácsolásban alkalmazott görögökkel éppen ezen

973 Johann Christoph Kindsberg I. Lipótnak, Adachioi an der Donau, 1674. március 22., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 144. Kv. 4. fol. 87–114, 109r.

974 HAMILTON, „An Egyptian Traveller...”, 126. Az azonban kérdéses, volt-e valódi meggyőződés a konvertálás mögött. Alexander Greiffenklau rezidens kifejezetten olyan embernek írta le, aki semmiféle istenben nem hitt. Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1646. július 29., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 117. Kv. 2. fol. 172–173.

975 I. Lipót utasítása Johann Christoph Kindsbergnek, 1673. november 16., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 144. Kv. 3. fol. 58–61.

976 A Szentföld érdekében kifejtett erőfeszítéseikért többen közülük felvételt nyertek a tekintélyes Jeruzsálemi Szent Sír Lovagrendbe. Lásd például: Franz Mesgnien von Meninsky, 1684. április 14., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1684 Bd. 959.

a ponton vált nehézkessé az együttműködés. Velük szemben rendszeresen elhangzott az a kifogás, hogy nem katolikusok és csak a képzett tolmácsok számában mutatkozó hiány vitte rá a Haditanácsot, hogy megegyezzen velük. Felekezeti hovatartozását még a kiválóan teljesítő Panajótisznak is felrötták, s kollégája, a vele egyébként jó viszonyt ápoló Reniger rezidens is úgy vélekedett, hogy a görögök – ugyanígy a „törökök” – szolgálatát szerencsésebb lenne kiváltani katolikusokkal.⁹⁷⁷

Erre a bizalmatlanságra leginkább a görögök elköteleződése adott okot a Konstantinápolyi Patriarchátus iránt, amely újra és újra megtámadta és magának követelte a ferencesek szentföldi előjogait. Ebben a helyzetben a Habsburg diplomaták elvárták görög tolmácsaiktól, hogy híven közvetítsék megbízójuk, a dinasztia álláspontját a vitás ügyekben döntőbíráskodó szultáni kormányzat előtt. Ezzel szemben a tárgyalásokkal leggyakrabban megbízott rezidens gyakran szembesült azzal a helyzettel, hogy tolmácsa csak félszívvvel képviselte a császár és a pápa álláspontját, sőt olykor érdekeikkel éppen ellentétesen cselekedett. Kindsberg rezidens 1673-ban többek között azzal érvelt az imént említett Ridolfi di Aleppino felvétele mellett, hogy arab létére mégiscsak katolikus és ezáltal képes ellensúlyozni a követ görög tolmácsait, Giorgio Cleronomét és Janaki Porfüritát, akik érezhetően a katolikus érdekek ellen dolgoztak.⁹⁷⁸ A helyzetet tovább élte, hogy Janaki átvette az ugyanezen évben elhunyt nagybátyja, Panajótisz helyét a Habsburg követség első tolmácsának posztján, így ő jelentette az elsődleges kommunikációs csatornát a nagyvezírhez, aki ekkoriban egyedül őt engedte magához. A Haditanácsban érzékelték a veszélyt és arra utasították Kindsberget, legalább arra bírja rá a tolmácsot, hogy ne foglaljon állást, ahogyan egyébként Panajótisszal is sikerült megegyezni. A rezidens erőfeszítései aligha hozhattak sikert, mert 1676-ban már arra panaszkodott,

fol. 259r; Marcantonio Mammucca della Torre: ROTHMAN, *The Dragoman Renaissance*, 135. A két tolmács mellett egy kortárs metszet alapján Simon Reniger rezidensről tudjuk, hogy a lovagrend tagja volt. Vö. Simon Reniger von Renningen portréja (metszet), Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel. Inv. Nr. A 17479.

977 Simon Reniger Johann Rudolf Schmidnek, Konstantinápoly, 1653. július 12., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 126. Kv. 2. fol. 3–4.

978 Johann Christoph Kindsberg a Haditanácsnak, Edirne, 1673. október 21., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 144. Kv. 2. fol. 51–51a. Cleronomét egyszerűen csak a pátriárka ágensének tartotta, míg Janaki Porfüritát ortodox püspök testvére miatt vélte veszélyesnek. Vö. Johann Christoph Kindsberg I. Lipótnak, Adachioi an der Donau, 1674. március 22., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 144. Kv. 4. fol. 87–114, 109r.

hogy Janaki miatt csorbult a Habsburgok szentföldi patrocíniuma. Hiába könyörgött ugyanis Janakinak, ő mégis hozzásegítette a pátriárkát ahhoz, hogy eltávolíttassa a császári adományként a Szent Sírnál elhelyezett ezüst mécses és a Habsburgok címerét (*Doppeladler*) viselő díszes kárpitot. Amikor Kindsberg kérdőre vonta tettéért, Janaki azt válaszolta, hogy bár hálás a császárnak, amiért neveltette-tanított, legalább ennyire hű híve a pátriárkának, aki viszont rendszeren megfizeti. Elismerete továbbá, hogy szándékosan gáncsolta azokat az audienciákat, ahol a Habsburg, velencei és francia követek különben szokatlan harmóniában, együttesen léptek fel a jeruzsálemi ferencesek érdekében.⁹⁷⁹ Janaki tevékenysége a Habsburgok szemében hozzájárult ahhoz, hogy a katolikusok átmenetileg elvesztették a szentföldi kegyhelyek fölötti felügyeleti jogukat, de emellett még hat másik – itt most részletesebben nem tárgyalt – ügyben is elmarasztalta őt a Haditanács. A következmények súlyosak voltak a parancsszegő tolmács számára, de nem végzetesek. A Haditanács felfüggesztette és letiltotta a fizetését, ám az egyre szerteágazóbb portai diplomáciai manőverekben fellépő tolmácshiány miatt a büntetés nagyon rövid ideig tartott: 1679-ben már ismét első tolmácsként említették, miközben arról lamentáltak a Haditanácsban, hogy végleges elbocsátása esetén mekkora kárt tudott volna okozni a Habsburgoknak.⁹⁸⁰

A Konstantinápolyi Patriarchátus iránt elkötelezett görögök példája nagyon élesen rávilágít a multilojalitás jelenségére, ami nem egy álmatlan éjszakát okozott a haditanácsi irodán. A probléma hátterében az a már jól ismert ellentmondás állt, hogy bár a keletről származó tolmácsok tapasztalatai, nyelvtudása és kapcsolathálója szinte behozhatatlan előnynek számított a diplomáciai ügyek portai intézése során, a különleges tudás könnyen hátránnyá válhatott olyan területeken, ahova a Haditanács keze már nem ért el. Ráadásul az egyszerre több szociokulturális közegben otthonos, poliglott tolmács nemcsak a császár, hanem a szultán szempontjából is rendkívül vonzó ismerethalmaz birtokában volt. Mivel a keresztény és muszlim írásbeliség egyöntetűen magas szintű ismerete ritkaságnak számított, a gyakorlatban nem lehetett elkerülni azt a helyzetet, hogy ugyanaz a személy több

979 Johann Christoph Kindsberg I. Lipótnak, Konstantinápoly, 1676. október 21., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 147. Kv. 1. fol. 50d–72, 64–66.

980 Haditanácsi feljegyzés és opinio Janaki Porfürita vétségeiről, s. l., s. d. [1678], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 149. Kv. 13. fol. 99–101; Karl Terlingo a Haditanácsnak, Konstantinápoly, 1679. szeptember 20., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 150. Kv. 1. fol. 22–23; RUNCIMAN, *The Great Church...*, 369.

megbízót szolgáljon ki, olykor akár titokban, akár félig-meddig hivatalos formában. Nikúsziosz Panajótiszt kiváló latintudása különböztette meg az oszmán oldalon szolgáló dragomán kollégáitól egy olyan időszakban, amikor a Porta saját főtölmácsa, a magyar renegát Zülfikár efendi magyar anyanyelvén és a mellette elsajátított oszmán-törökön kívül semmiféle más nyelvismerettel nem rendelkezett. Abszurd helyzet, de mégis megtörtént, hogy az oszmán adminisztráció időről időre kikölcsönözte Panajótiszt a Habsburg követtől, mert a beérkező latin nyelvű leveleket csak vele tudták lefordíttatni.⁹⁸¹ Ő pedig kedvező helyzetét kihasználva olyan ügyesen épült be a nagyvezírek környezetébe, hogy az 1650-as évek végére már rendszeresen kapott megbízásokat a Porta legfelsőbb köreiből, az 1658–1664 közötti erdélyi és magyarországi háborúkban pedig többet volt a nagyvezír mellett, mint a Habsburg követ oldalán. Emellett bizonyíthatóan jó barátságot ápolt a konstantinápolyi tolmácsceh befolyásos képviselőivel, többek között a velenceiek tolmácsaiként elhíresült Grillókkal.⁹⁸² Panajótisz nem bánta meg, hogy több vasat tartott a tűzben: kiváló felkészültsége mellett ez a folyamatos jelenlét és a rendkívül átgondolt, módszeres építkezés közrejátszott abbéli sikerében, hogy első keresztényként később a szultán főtölmácsa lehetett. Ügyes manőverezését mi sem igazolja jobban, mint az, hogy mind a szultán, mind a császár hosszú időn át megbízható hívének tartotta, holott számtalan arra vonatkozó adat maradt fent, hogy mindkét oldalon kiszolgáltattott bizalmas információkat.⁹⁸³ De nem csupán a Habsburg-oszmán kormányzat közti kommunikációban „sügött” mindkét félnek. Panajótiszt 1656-ban az erdélyi követség tolmácsa szervezte be a fejedelem informátori hálózatába évi 150 tallérért. Az akkor még Habsburg tolmács érthető módon azt kérte, II. Rákóczi Györgyön és beszervezőjén, Harsányi

981 Zülfikár nyelvi kompetenciájáról lásd: KÁRMÁN, „Zülfikár aga...”, 58. Reniger rezidens jelentéseiben többször említést tesz tolmácsa kikölcsönzéséről. Így például 1650-ben a spanyol király levelét fordította a nagyvezírnek, vö. Simon Reniger III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1650. április 3., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 122. Kv. 1. fol. 119–121. Reniger néhány évvel később a velencei követ megbízólevelének fordítását emelte ki, amelyet ugyancsak Panajótisznak kellett elvégezni a szultáni audiencián. Simon Reniger III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1653. január 26., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 126. Kv. 1. fol. 7–10. Hasonló történt Marcantonio Mammucca della Torrival, aki 1668-ban a moszkovita követségnek tolmácsolt. Giovanni Battista Casanova I. Lipótnak, Edirne, 1668. január 27., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 140. Kv. 1. fol. 55–59.

982 ROTHMAN, *The Dragoman Renaissance*, 32.

983 HERING, „Panagiotis Nikousios...”, 160.

Nagy Jakabon kívül más ne tudjon a dolgról.⁹⁸⁴ Nem valószínű, hogy közvetlen felettese, Simon Reniger értesült volna erről a megállapodásról, ettől eltekintve azonban aligha kergetett illúziókat a tolmácsra vonatkozóan. A követ kiváló munkakapcsolatban állt Panajótisszal, sőt kedvelte őt, mégis azon az állásponton volt, hogy bár rendkívüli tehetség és remekül dolgozik, mégiscsak „külföldi”, akik köztudomásúan csak érdekből szolgálnak és mindjárt lankad a lelkesedésük, ha késik a fizetésük.⁹⁸⁵

Panajótisz pályafutásával kapcsolatban röviden már utaltam arra az egyébként még a tolmácsvilágban sem gyakori körülményre, hogy portai kinevezését követően nem szakította meg kapcsolatát előző munkáltatójával, a Habsburg követséggel.⁹⁸⁶ Továbbra is ellátta a rezident szalmaszál információkkal és hasznos tanácsokkal, melyet a rezidensi poszton 1666-ban bekövetkezett változás annál inkább szükségessé tett, mivel a rutinos és buzgó Renigert a portai ügyekben kevésbé járatos új követ – Giovanni Battista Casanova – váltotta fel. A finanszírozásról szóló fejezetben már említettem, hogy Panajótisz 1673-ban bekövetkezett haláláig csaknem másfél évtizeden keresztül töretlenül megkapta a Habsburgoktól megszokott tolmácsfizetését akkor is, amikor hivatalosan már a Porta szolgálatában állt. A szakirodalom általában az 1660-as évek második felében formálódó nádori összeesküvés leleplezésében játszott szerepét említi a töretlen együttműködés legzamatosabb gyümölcseként: már 1667-ben, a nagyvezír krétai táborából jelezte a Habsburg követségnek, hogy a Porta és bizonyos magyar főurak olyan tervet kovácsolnak, amely bizonyára veszélybe sodorja majd a császár magyarországi pozícióját, de később is rendszeresen adott hírt a bujdosómozgalomról.⁹⁸⁷ Panajótisz egyébként megdöbbenő nyíltsággal kommunikált kettős kötődéséről. Erről árulkodik egy 1672-es üzenete, melyben Kindsberg rezidensen keresztül figyelmeztette a császári

984 KÁRMÁN, *Egy közép-európai...*, 75.

985 Simon Reniger III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1654. május 2., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 126. Kv. 4. fol. 1–5.

986 Panajótisz elődje a portai tolmács pozícióban, a lengyel renegát Ali Ufkí (Wojciech Bobowski), rövid ideig Giovanni Battista Casanova rezidens informátora volt. Vö. HERING, „Panagiotis Nikousios...”, 161. Ali béget 1668 elején egyébként kifejezetten azért vették fel portai főtölmácsnak, mert a szultáni kormányzat megelégedte, hogy a fordítások terén folyton olyan keresztényekre volt rászorulva, akik híreket szivárogtattak. Giovanni Battista Casanova I. Lipótnak, Edirne, 1668. május 12., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 140. Kv. 2. fol. 14.

987 HERING, „Panagiotis Nikousios...”, 165; Giovanni Battista Casanova I. Lipótnak, Edirne, 1670. augusztus 13., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 142. Kv. 2. fol. 54–65.

kormányzatot az elmaradt javadalmazásában rejlő veszélyekre. Érvelésben emlékeztetett arra, hogy „ő leplezte le a magyarok összeesküvését a császárnak”, ráadásul szüntelen munkálkodásával elérte, hogy a Porta egy pillanatra se vegye komolyan a szervezkedőket. Ennek tükrében fizetésemelést és további rendszeres javadalmazást követelt, amit egyébként korábban már Casanova rezidens megígért neki. Stratégiája világos: valamennyi haditanácsi szereplő számára egyértelművé tette, hogy barátságát nem szerencsés kockára tenni és a kortárs reakciók alapján Bécsben nem is húztak ujjat a Porta befolyásos tisztviselőjével. Mindent összevetve Panajótisz a legtöbbet hivatkozott tolmács a konstaninápolyi Habsburg rezidensek jelentéseiben függetlenül attól, hogy pályája utolsó szakaszában a szultán dragománja volt.⁹⁸⁸

Panajótisz sok szempontból mintaadónak bizonyult a későbbi portai főtölmácsok számára, a sokrétű kapcsolatrendszer és a különféle intenzitású kötődéseket integráló multilojalitás terén bizonyosan. Nyilvánvaló, hogy utóda, Alekszandrosz Mavrokordátosz sem vetette meg a Habsburgok bizalmát, szolgálataiért pedig rendszeresen részesült különféle juttatásokban. A gyümölcsöző kapcsolat ellentételezéseként egyébként időnként egészen meglepő juttatások tűnnek fel a haditanácsi dokumentációban. Georg Christoph Kunitz rezidens egy beszámolója szerint 1681-ben a tolmács könyveket kért tőle közvetlenül Bécsből. Bár Mavrokordátosz 100 forintot adott át a beszerzésre és megígérte, hogy ha ennél többbe kerülnének a könyvek, megtéríti a különbözetet, Kunitz azt a sokatmondó megjegyzést fűzte ehhez, hogy „könnyen kitalálható, mit akar ezzel mondani” ez a fontos ember, akinek a szolgálata valóban nélkülözhetetlen lehetett a nagy háború kirobbanását megelőző, igen feszült esztendőben.⁹⁸⁹

A multilojalitás ténye, vagy legalább gyanúja azonban nem csupán az oszmán alattvalók iránt ébresztett bizalmatlanságot. Az 1651-ben sürgősen szerződötett Marco Tarsia velencei kötődésű volt, de ő sem élvezte

988 Johann Christoph Kindsberg I. Lipótnak, Iași, 1672. november 8., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 144. Kv. 1. fol. 106–118, különösen 110v.

989 Georg Christoph Kunitz I. Lipótnak, Edirne, 1681. január 21., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 150. Kv. 4. fol. 1–9, különösen 9; Georg Christoph Kunitz I. Lipótnak, Edirne, 1681. január 21., uo., fol. 33–35. A könyveket valóban beszerezték, 1682 szeptemberében külön futár vitte őket Konstantinápolyba. A Haditanácsban megtérítették Kunitz üzenetét, utólagos fizetésre Mavrokordátosz részéről természetesen nem került sor. 1682. szeptember 10., ÖStA FHKa HF Bücher Prot. Reg. 1682 Bd. 951. fol. 503r. Ugyanezen évtől Mavrokordátosznak évi 1000 rajnai forintot ítélt meg az Udvari Kamara és a Haditanács. 1682. augusztus 31., uo. 483r.

a Haditanács maradéktalan bizalmát és már kiválasztása során elhangzott, hogy csupán a Vincenzo Bratutti kilépésével keletkező akut tolmácshiány miatt kerülhetett egyáltalán szóba a neve. Tarsiával kapcsolatban egyértelmű volt, hogy Konstantinápolyban semmiképp sem alkalmazhatják az egykori velencei tolmácstanoncot: 1649-ben, a krétai háború hevében a velencei követséget ért atrocitások során a testvérével együtt bebörtönözték a hírhedt Feketetoronyban és csak nehezen szabadulhatott onnan. Az eset után visszatért Velencébe és nem mutatott hajlandóságot a visszatérésre.⁹⁹⁰ Testvére viszont továbbra is a Portával háborúzó velenceiek konstantinápolyi követségén szolgált, így egy másik Tarsia alkalmazása a szultáni székelyen nem vetett volna jó fényt a Habsburg diplomáciára.⁹⁹¹ Nem jelenthetett titkot Marco szoros elköteleződése nemcsak Velence, hanem a konstantinápolyi velencei kolónia felé sem: rokonsága – Cristoforo Tarsia és annak nagybátyja, Cristoforo Brutti – a 17. század közepén a perai magisztrátus elöljárói voltak. E kapcsolat jelentőségét csak aláhúzza, hogy a Tarsiak, a Brutti és a – Mammucca della Torrival összefüggésben korábban már említett – Borisi családokon keresztül tulajdonképpen egy olyan rokonsági hálózathoz kapcsolódtak, amely átívelt a Habsburg Monarchia, a Velencei Köztársaság és az Oszmán Birodalom határain, de házasságok során keresztül dán, lengyel és moldvai kapcsolatokkal is rendelkezett.⁹⁹²

Ebben a szövevényes lojalitásformákat felvonultató, bizalmatlanságtól átítatott légkörben bárhonnán érkezett tehát a tolmács, a buzgó császárhűséget ajánlatos volt újra és újra hitelt érdemlő módon bizonyítani. Erre olykor egészen színpadias, banális hízelgéstől sem mentes külsőségek közepette került sor. Az eredetileg erdélyi Illéssy János 1606-os budai tárgyalásai során a búcsúvacsorán hívta fel magára a figyelmet egy látványos gesztussal. Az eseményről Mátyás főhercegnek készített beszámolójában elmesélte, hogy az este folyamán sok mindenki egészségére ittak, még „Bocskai rebelleisére” is, de a mulatozás hevében a császáról valahogyan megfélelkeztek. Szerencsére Illéssy nem veszítette el a fejét és sietett kiköszörülni a csorbát. Akkor a poharat emelt Rudolf császár egészségére, amekkorát

990 Johann Rudolf Schmid III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1651. február 10., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 123. Kv. 2. fol. 49–52.

991 Simon Reniger III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1651. december 20., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 124. Kv. 2. fol. 147–150.

992 ROTHMAN, *The Dragoman Renaissance*, 32, 53. A Tarsiak egyébként eredendően nem peraiak, hanem a velencei dalmát kolóniák egyikéről, Capodistriáról (ma Koper, Szlovénia) származtak. Uo.

addig még senki, így mondhatni mennyiségileg kompenzálta a késlekedést és megmentette az uralkodói felség becsületét.⁹⁹³ A tolmács első pillantásra gyermeknek tűnő gesztusa mosolyt fakaszt, ám ha jobban belegondolunk, egy sokkal gyakorlatiasabb szemléletmód sejlik fel az ügybuzgó sorok között. Tekintettel arra, hogy az évszázadok rostáján átszűrt iratanyag még napjainkban is figyelemreméltó mennyiségű megfigyelést, gyanút, rágalmat és vádaskodást vonultat fel szinte mindenkivel szemben, aki közelebbi kapcsolatba került a Habsburg dinasztia szemszögéből ellenségesnek minősített hatalmakkal, sokkal inkább egy realista magatartásforma bontakozik ki előttünk. Illéssy tapasztalt, okos ember hírében állt, aki ekkorra már bőségesen kiismerhette a központi hivatalok szemléletét és módszereit, így nyilvánvalóan tisztában volt azzal, hogy előbb-utóbb mindenfajta anomália híre elér a Haditanácsig, ahol azután számot kell adni cselekedeteiről, ide értve a szimbolikus kommunikáció terén nyújtott teljesítményét is.

993 Illéssy János Mátyás főhercegnek, Bécs, 1606. július 26., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 90. Kv. 1. fol. 52–57.

9. Életvilágok a tolmács-szerep mögött

1681 tavaszán örvendetes hír üdítette fel a bécsi haditanácsi iroda katonai és diplomáciai ügyekhez szokott légkörét. Giorgio Cleronome konstantinápolyi császári tolmács felettese, Kunitz rezidens arról tájékoztatta a Haditanácsot, hogy a fiatalember beleszeretett egy görög leányzóba, akit a közelgő húsvéti ünnepeket követően keresztény szokás szerint oltár elé szándékozik vezetni. Kérte, hogy az uralkodó adja áldását a tervezett házasságra és a hagyományoknak megfelelően delegáljon valakit maga helyett az ünnepi alkalomra.⁹⁹⁴ Az efféle személyes jellegű információ egy hivatali levelezésben talán meglepetést okoz, ám remekül illusztrálja, hogy a tolmácsok nem csupán szakképzett császári hivatalnokként, hanem hétköznapi emberként is megragadhatók a történeti vizsgálódások során. A fordítástudományi elméletekben már korábban felmerült a fordított szövegek mögött meghúzódó személy egójának, szociokulturális hátterének jelentősége, illetve az, hogy a produktum – a médium – helyett maga a fordítást végző személy – tehát meditátor – saját jogán ugyanúgy számot tarthat figyelemre.⁹⁹⁵ A történész számára a személy és szűkebb környezetének megismerése hasonlóképp releváns igény. Nem utolsó sorban a kultúratudományi fordulatnak (*cultural turn*) köszönhető, hogy a mikrotörténet mára népszerű és sokszínű irányvonalként gazdagítja a történettudományi elemzések palettáját, egyúttal számos rokontudomány eredményeit hasznosítja. Általános trend emellett, hogy a magánélet kutatása felértékelődött mind a kiemelkedő történelmi alakok, mind a hétköznapi ember vonatkozásában. A Habsburg Monarchia keleti tolmácsainak esetében a rendelkezésre álló források összetétele sajnos nagyon leszűkíti ezirányú törekvéseimet, hiszen döntően a hivatali ügymenet során keletkezett iratokhoz fértem hozzá.

994 Georg Christoph Kunitz I. Lipótnak, Edirne, 1681. március 24., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 150. Kv. 4. fol. 122–130, 129; 1681. június 16. és július 24., ÖStA FHK A HF Bücher Prot. Exp. 1681 Bd. 945. fol. 465r, 624r.

995 Anthony PYM, „On the Social and Cultural in Translation Studies”, in *Sociocultural Aspects of Translating and Interpreting*, szerk. Anthony PYM, Miriam SHLESINGER és Zuzana JETTMAROVÁ, 1–25 (Amsterdam, 2006).

A hagyományos ego-dokumentumok tágabb köre egyáltalán nem, vagy csak minimális mértékben maradt fent a tolmácsokkal kapcsolatban, így a munkásságuk mögött megbújó életvilágok megismerése meglehetősen korlátozott. Az alábbi témakörökben a haditanácsi iratkezelés adattöredékei és egyéb kiegészítő források segítségével mégis sikerült annyi információt kigyűjteni, hogy legalább néhány kérdésben közelebb kerüljünk ezeknek az embereknek a hétköznapijához. A magánélet, a családi háttér, a kényelem vagy éppen a nélkülözés, főként pedig az alapvető személyiségjegyek és a temperamentum olyan tényezők, amelyek óhatatlanul befolyásolják az egyének életútját és egyaránt kihatnak a szakmai kompetenciák gyarapítására, illetve az elvégzett feladatok mennyiségére és minőségére. Egyáltalán nem mellékes tehát, hogy a császár keleti diplomáciájának nélkülözhetetlen szereplői hogyan éltek az életüket a haditanácsi színpalak mögött, mert a tolmácsélet személyes hátterét megvilágító információk alapján az egész hivatalnokcsoportra jellemző tulajdonságokhoz, hovatovább a kora újkori külkapcsolatok működési mechanizmusaihoz kerülhetünk közelebb.

9.1. A szűkebb család

A családi viszonyokról mindeddig csupán a tolmács érvényesülését befolyásoló szociokulturális adottságként esett szó, holott a téma magánéleti dimenziója sem érdektelen. Az adminisztratív forrásokban leggyakrabban a feleségek és gyermekek szerepelnek, akik többnyire a tolmácsokkal egy háztartásban éltek, tehát eltartottként közvetlenül függtek a családfenntartótól és annak jövedelmi lehetőségeitől. Ennek köszönhető, hogy leginkább megélhetési gondokkal kapcsolatban említik meg őket. Jelenlétük bizonyos szempontból különleges, mert a konstantinápolyi diplomácia szakterületén tevékenykedők körében kevesen alapítottak családot szolgálati idejük alatt, sőt a Portán hosszabban állomásozó rezidens követek esetében kifejezetten ellenezték a nősülést. A Haditanács fordítóira ez az elvárás szemlátomást nem vonatkozott, noha olykor felvetődött hasonló ötlet.⁹⁹⁶ A tolmácsok többsége megnősült és gyereket nevelt, emellett biztosan ismert egy eset, amikor a tolmács felhagyott a világi élettel és egyházi pályára lépett: Péchy

996 Simon Reniger III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1654. május 2., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 126. Kv. 4. fol. 1–5.

István, Esterházy Miklós nádor alkalmanként a Haditanácsban is foglalkoztatott tolmácsa 1626-ban lépett be egy pontosabban meg nem nevezett konventbe.⁹⁹⁷

A feleségre vágyó tolmácsok nem különböztek másoktól abban a tekintetben, hogy reménybeli családfenntartóként szilárd anyagi háttér megegyezésére törekedtek a leánykérés előtt. Az ebben rejlő nehézségeket már láthattuk, ráadásul a gyakori utazások és tartós lakhelyváltogatások nem kedveztek sem a párkeresésnek, sem a családi életnek. A tanonckoruk óta jól dokumentált tolmácsok között Julius Wogin egy beadványa csakugyan alátámasztja, hogy a családalapítás együtt járt a megfelelő előmenetellel. Ő a szöveg alapján 1662-ben, teljes jogú tolmácsi kinevezése idején még bizonyosan nőtlen volt. Ez az állapot a jelek szerint nem tette különösebben boldoggá, hiszen fizetésemelést kérelmezve a negyven körüli tolmács megjegyezte, „érett férfikorban van már”, feleséget és családot szeretne.⁹⁹⁸ Az áhított házasságkötésre nem sokkal ezután kerülhetett sor, 1662. október 10-én vezette oltár elé egy retzi vámtisztviselő leányát, Elisabeth Catharina Stieringert, s 1665-ben már azért kért előleget közelgő konstantinápolyi küldetéséhez kialakított fizetésére, mivel gondoskodnia kellett hátrahagyott felesége és kislánya ellátásáról.⁹⁹⁹

A századelőn hasonló adatok támasztják alá, hogy a császári hivatalnokok közé kerülés megteremtette a házasság egzisztenciális alapját. Az ambiciózus Andrea Negroni 1600. augusztus 8-án állt oltár elé és nem sokkal ezután tehetett így kortársa, Illéssy János.¹⁰⁰⁰ Ő egy 1617-es kérvényében feleségére és gyerekeire hivatkozott, illetve költséges háztartására, ami alapján feltételezhetjük, hogy személyzetet igénylő népes családot

997 Peter Sutter az Udvari Kamarának, s. l., 1626. október 4., ÖStA FHKA SUS RA Kt. 302. fol. 112.

998 Julius Wogin szupplikációja, s. l., s. d. [1662], ÖStA FHKA SUS RA Kt. 306. fol. 777, 781.

999 1662. október 10., Trauungsmatrikel der Pfarrkirche Sankt Stephan, Bd. 22. fol. 249r; Julius Wogin kérvénye a Haditanácshoz, s. l., s. d. [1665], ÖStA FHKA SUS RA Kt. 306. fol. 898. Ugyanebből az esztendőből maradt fent egyébként egy másik kérvénye, amelyben havi fizetését kevesellette ahhoz, hogy családját finanszírozhassa. Ez az összeg valószínűleg az 1665-ös fizetésemelése előtti, körülbelül 50 rajnai forintnak megfelelő fizetésére vonatkozott. Julius Wogin kérvénye az Udvari Kamara elnökéhez, s. l., s. d. [1665], ÖStA FHKA SUS RA Kt. 307. fol. 1436.

1000 1600. július 12., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1600 Bd. 29. 548r.

tartott el apránként csordogáló tolmácsi jövedelméből.¹⁰⁰¹ A szolgálat alatt ünnepelt esküvőhöz kapcsolódó kulturális gyakorlatok hozzájárultak a tolmács integrációjához a Habsburg udvartartásban. A kamarai adatok alapján szépen kirajzolódik az a protokolláris keret, amelyben ez a merőben magánjellegű családi esemény az udvari hivatalnokréteghez tartozás külsőségeiben is megnyilvánuló tényét erősítette meg. A korabeli szokás az volt, hogy a tolmács-vőlegény gesztusértékű meghívót juttatott el a Haditanács és az udvartartás fontosabb szereplőinek, illetve magának az uralkodónak. Természetesen aligha számított rá bárki, hogy a császár ünnepelőbe öltözik és tiszteletét teszi a nagy napon, részvételére csak jelképesen került sor. A Haditanácsban és a pénzügyek felett rendelkező Udvari Kamaránál körültekintően regisztrálták a meghívást, majd gondoskodtak arról, hogy az uralkodó – pontosabban az őt szimbolizáló hivatal – beosztottja pozíciójához mért módon képviseltesse magát az ünnepségen és illő ajándékot is küldjön. A vizsgált időszakban elsőként Andrea Negroni esküvőjén tűnik fel az egész korszakban általánosan jellemző eljárás: 1600. augusztus 8-án tartott lakodalmára invitálta Rudolf császárt és egy értékes díszserleget kapott nászajándékba.¹⁰⁰²

A portai szolgálatot teljesítő tolmácsok között Nikúsziosz Panajótisz házassága különösen érdekes, mert ő egy előkelő híoszi görög család lányát vette feleségül 1651-ben vagy 1652-ben, akinek a neve is ismert: Perouze Kalvokorézisz.¹⁰⁰³ A hölgy a megbecsült Kantakuzénosz-dinasztiával tartott rokonságot, mert a tolmács közvetlen munkatársa, Reniger rezidens egyszerűen csak „Kantakuzénosz-lányként” emlegette, egy ízben pedig azzal az indokkal kért kiegészítő juttatást tolmács kollégájának, hogy a házasság miatt kiürült a zsebe.¹⁰⁰⁴ Részleteket nem tudunk a nászról, de valószínűleg nem indult zökkenőmentesen, hiszen Panajótisz legalább 1653-ig még a Habsburg követtel élt egy fedél alatt és nem a feleségével. Ekkor folyamodott újabb pénzsegélyért III. Ferdinándhoz azzal az indokkal, hogy végre

1001 Illéssy János szupplikációja, s. l., s. d. [1617], ÖStA FHKA SUS RA Kt. 301. fol. 656.

1002 Andrea Negroni 1600. augusztus 8-án tartott lakodalmára a július 5-én kiállított császári parancs értelmében 15 gulden értékű aranyozott ezüst ivóedényt küldtek. 1600. július 12., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1600 Bd. 529. fol. 548v. Meghívója az esküvőre: 1600. július 4., uo., Prot. Exp. 1600 Bd. 531. fol. 168r.

1003 JANOS, „Panaiotisz Nicousios...”, 150.

1004 Simon Reniger Johann Rudolf Schmidnek, Konstantinápoly, 1652. július 31., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 125. Kv. 2. fol. 153–154.

otthont teremthessen a családjának és házat építhessen a követségi épület közelében fekvő telkén.¹⁰⁰⁵ A Haditanács újra és újra szembesült a Panajótisz-család gyarapodó igényeivel, mert az 1660-as években már nemcsak a tolmácsnak, hanem a feleségének is juttattak el kisebb-nagyobb ajándékokat Konstantinápolyba.¹⁰⁰⁶

A konstantinápolyi tolmácsok közül már bőven esett szó a Bécsben páratlan tolmácskarriert befutó Marcantonio Mammucca della Torre házasságáról. Nem kapott azonban kellő hangsúlyt az, hogy a hölgy a saját jogán rendelkezett erős pozícióval Konstantinápolyban és sokáig nem is hagyta el szülővárosát. Kiterjedt és befolyásos családjával a háta mögött önálló szereplőként képzelhetjük el Mammucca oldalán, autonómiáját pedig erős görög identitáselemek egészítették ki. Erről árulkodik görög nyelven, görög pap jelenlétében elkészített végrendeletének két változata, ami annál érdekesebb, ha tekintetbe vesszük, hogy élete végén, a szövegezés idején már Bécsben élt. Hasonlóképp beszédes, hogy leánykori nevét sem hagyta el, többnyire Giustiniana Tarsiaként határozta meg magát, a Mammucca della Torre nevet inkább a férje által utóbb megszerzett grófi cím kedvéért használta. Hagyatéka alapján nyilvánvaló, hogy jelentős vagyonnal rendelkezett és vagyontárgyai megoszlottak Bécs és Konstantinápoly között. A testamentumban szereplő hagyaték értékes ékszereket, ruházatot és sok készpénzt foglalt magába, melyek alapján egy tehetős, anyagilag független személy képe rajzolódik ki, aki nem feltétlenül szorult rá férje támogatására.¹⁰⁰⁷

A tartós lakhelyváltoztatás gyakori jelenség a tolmácsok között, így felmerül a kérdés, vajon mi történt azokkal, akik nem eredeti lakhelyükön, a megszokott környezetükben választottak párt Bécsben vagy Konstantinápolyban, hanem a szolgálat felvételével egyidejűleg hazát váltottak. A Haditanács feljegyzései alapján nagyon úgy tűnik, hogy a házassági kedv nem szűnt meg idegenből érkező tolmácsok esetében sem, sőt a családi kötelékek kialakítása integrációjukat segíthette. A renegát Ludovicus Pompeis választottját ugyan nem ismerjük név szerint, ám az ismert, hogy Komáromban

1005 Simon Reniger Johann Rudolf Schmidnek, Konstantinápoly, 1653. július 12., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 126. Kv. 2. fol. 3–4.

1006 Lásd például a Perouzének karperecre küldött 100 dukátot: 1660. július 10., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 322. Prot. Exp. fol. 125–126.

1007 Giustiniana Tarsia végrendelete, s. l., s. d. [1705, publikálva: 1708. június 19.], az eredeti végrendelet kiegészítése: 1707. november 6., ÖStA HHStA HA OMaA Testamente Kt. 628. 1708/1.

élt és ott élvezte a kényelmes otthon nyugalmát a családjával. Korábban már hivatkoztam rá, hogy a komáromi lakás és az ott élő feleség többször előkerült Pompeis és az udvari hatóságok levélváltásában, rendre akkor, amikor a fizetlensége miatt háborgó tolmács otthagya Bécset és hazament a családjához.¹⁰⁰⁸ Az Udvari Kamarát ostromló kérvényeiben ő maga egyébként sajátos kontextusba helyezte ezt a helyzetet, mivel felemlgette, hogy ha nem kapja meg elmaradt zsoldját, akkor szegény szemre haza kell menjen a feleségéhez, hogy ő etesse, holott a család táplálása éppen a férfi feladata lenne.¹⁰⁰⁹ Pompeisné felbukkanása családfenntartóként és az afölötti látványos megbotránkozás alapján nem csupán a tolmácsokra vonatkozóan vonhatunk le releváns következtetéseket. A példa szépen megvilágítja a korszak férfi és női szerepeihez kötődő általános vélekedést még abban az esetben is, ha tudjuk, a valóság sokszor szétfeszítette a feladatmegosztás hagyományos kereteit.¹⁰¹⁰ A tolmács renegát háttéréből kiindulva izgalmas, ám a hiányos adatok miatt egyelőre nyitott kérdés, hogy vajon pártváltása után nősült-e, vagy már eleve rokoni szálak fűzték a magyar oldalhoz. Az sem kizárt, hogy nejével együtt érkezett a császár-király országaiba, de ebben az esetben is kellett valamiféle magyar kötődése legyen az asszonynak, hiszen a komáromi ingatlan egyértelműen az ő tulajdonaként azonosítható. Tovább bonyolítja Pompeis családi viszonyainak felderítését, hogy bár valóban új életet kezdett a császár alattvalójaként, korábbi kapcsolatait sem számolta fel teljesen. 1635-ben azzal a kéréssel kereste meg a Haditanácsot, hogy engedélyezzék „Törökországból” érkező gyermekei és sógora látogatását, akik a telet nála – helyesebben keresztény felesége komáromi házában – tervezték eltölteni. Ez a kultúrák és birodalmak között megosztott kora újkori mozaikcsalád tehát egyenesen a Haditanács pártfogásával, II. Ferdinánd császár nevében kiállított útlevél segítségével egyesülhetett legalább egy átmeneti időre.¹⁰¹¹

Hasonló komplexitású multikulturális háttérről nem tudunk a francia emigráns Michel D’Asquier esetében, bár magánélete legalább olyan kalandos lehetett, mint imént említett kollégájáé. Ami a házasságát illeti,

1008 Az Udvari Haditanács előterjesztése II. Ferdinándnak, s. l., 1631. június 13., ÖStA FHKA SUS RA Kt. 302. fol. 364, 367; Ludovicus Pompeis a Haditanácsnak, s. l., s. d. [1633], uo., fol. 500.

1009 Ludovicus Pompeis a Haditanácsnak, s. l., s. d. [1631], uo., fol. 365.

1010 GÉRA, „Mulier Imperiosa”, 791–792.

1011 1635. szeptember 20., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 273. 1635. Prot. Exp. fol. 493v.

valószínűleg monarchiabeli hölgy lehetett a választottja, név szerint Barbara, akiről úgy szerezhetünk tudomást, ahogyan általában a hivatalnok-feleségekről: 1664-ben férje halála után özvegyi állapotára tekintettel kérvényezte a még hátralékos zsoldkifizetéseket.¹⁰¹² Kitéte tisztázására mindeddig nem találtam megfelelő forrást. Felmerült bennem a gyanú, hogy talán ő lehetett az a fiatal lány, akit a tolmács 1631-ben szöktetett meg az apja, Ferrari ezredes házából és aki miatt maga II. Ferdinánd császár utasította illő elégtételre az úriemberhez méltatlan módon viselkedő tolmácsot. A beosztottja miatt szoruló Haditanács idevágó szűkszávú bejegyzéséből nem világos, mi lehetett az a szigorú császári parancs, melynek azonnali kivitelezésére szólították fel a csábítót. A kor szokásai alapján elképzelhető, hogy D'Asquier-t a hírbe hozott leánnyal kötött házasságra kötelezték. Feltételezésem azonban ingatag lábakon áll, mert a Ferrari családban eddig csupán egyetlen számításba jöhető személyt találtam, Alexander de Ferrari 1614-ben született Catharina Francisca nevű leányát.¹⁰¹³

Az ugyancsak francia Franz Mesgnien von Meninsky feleségéről egészen rendkívüli körülmények között szerezhetünk tudomást. A haditanácsi iktatókönyvek az 1660-as évek végén egy elhúzódó hadbíróági ügyet rögzítettek, melyben főszerepet kapott a főtollmács és neje, illetve egy Ludovicus de David nevű sziléziai nemes. Az első bejegyzés voltaképpen egy hosszan rejtőzködő konfliktus kirobbanását örökítette meg, melynek első látható jele az volt, hogy Meninsky feljelentette Davidot, mert megsértette és gyilkos szándékkal megtámadta őt. Alighanem a Haditanácsot is meglepetésként érte, hogy a kezdetben egyszerűnek tűnő sértegetési ügy végül súlyos családi drámát leplezett le. David és Meninsky ugyanis azért tűzött össze, mert a tolmács tetten érte a sziléziait, amikor az éppen a feleségét próbálta megszöktetni. De a látszattal ellentétben nem házasságtörésről volt szó. A hadbírózáson kiderült, hogy Meninsky elzárva tartotta a nőt és bárbar kegyetlenséggel bántalmazta. Meninskyné – született Susanna Rosina (másutt Susanna Victoria) von Carobath – a fenti David segítségével éjnek évadján menekült el agresszív férjétől Sziléziában élő fivéréhez, ahol végül kolostorba vonult. Tanulságos, hogy Meninsky bántalmazási ügye ugyanúgy végződött, ahogyan korábban D'Asquier gyilkossági kísérlete:

1012 1664. július 27., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1664 Bd. 873. fol. 507v.

1013 1631. augusztus 21., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 265. Prot. Exp. fol. 8r. A kislányt 1614. október 27-én nem kisebb személyek, mint a spanyol király bécsi követe, Don Baltasar de Zuñiga és felesége tartották keresztvíz alá. Matrikel der Pfarre St. Stephan in Wien, Taufbuch 1608–1615 Nr. 01-005.

egyszerű megegyezéssel. A Haditanácsnak szemlátomást nem állt szándékában súlyosabb büntetést kiszabni nélkülözhetetlen első tolmácsára, így csöndben elválasztották a feleségétől és tartásdíj fizetésére kötelezték, amit az asszonyt befogadó kolostornak kellett átutalni.¹⁰¹⁴ Mindazonáltal feltételezem, hogy bár nem bízták a papírra, informális módon megrovásban részesítették a tolmácsot és bocsánatkérésre, megbánásra sarkallták. Talán az eltusolt családi erőszaknak is köze lehetett ahhoz, hogy 1669-ben, a pereskedés lezárásával Meninsky – vélhetően penitenciaként – hosszú zarándoklatra utazott Jeruzsálembé.¹⁰¹⁵

Az ezekhez hasonló, ritka szélsőségek ellenére a feleségeket a tolmács-csal szövetségre lépő, megbecsült személyekként képzelhetjük el, egyfajta csendestársakként, akik legalább olyan fontos szerepet játszottak a család megfelelő életkörülményeinek biztosításában, mint férjeik. Nem ritkán összekötőként találkozunk velük a forrásokban: gyakran úton lévő férjük helyett ők jelentették az otthon maradó biztos pontot, tehát pénzt vagy más küldeményeket is célszerű volt nekik eljuttatni. Akár nagyobb, akár kisebb vagyont gondoztak, az anyagiakkal való foglalatoskodás, a családi ingatlan fenntartása, a gyerekek sorsának egyengetése egyaránt a feladataik között szerepelt, miközben már láthattuk, hogy igazán szerencsés esetben többgenerációs rokon kapcsolataikon keresztül segítették a tolmács és családja előbbre jutását az életben. A helyi társadalmi hálózatokban jól integrált feleség nyilvánvalóan előnyös lehetett mind Konstantinápolyban, mind Bécsben, ám szerepük mégis mutat eltéréseket. Az erős konstantinápolyi kötődésű tolmácsok egyértelműen a hazai környezetben kerestek feleséget, illetve vele együtt támogató rokonságot. Ezzel tovább erősítették a konstantinápolyi térben betöltött jelentékeny szerepüket és a helyi hátteret láthatóan felhasználták arra, hogy addig megszerzett pozíciójuknál magasabbra törjenek. Ehhez képest a monarchia területére költöző tolmácsok feleségei és családi kapcsolatai sokkal szerényebb lehetőségeket biztosítottak, s szemlátomást inkább ahhoz járultak hozzá, hogy a jövevény gyökeret ereszthessen az idegen országban.

1014 GENEJA és NASTER, „François à Mesgnien Meninski...”, 257; 1666. október 18. és november 6., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 329. 1665–1666. Prot. Exp. fol. 470v és 536r; 1695. október 7., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1695 Bd. 1001. fol. 609r; 1699. február 5., május 19. és május 29., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1699 Bd. 1017. fol. 251v, 258r.

1015 1669. március 19., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 335. 1669. Prot. Exp. fol. 132v.

Az egyház által szentesített, törvényes párkapcsolat mellett azonban a tolmácsok háza táján sem volt ismeretlen a titkos viszony, noha ezek az esetek pikáns voltak miatt alig-alig kerültek megörökítésre. Kivétel ezalól Josephus Barbatus, akire általában sok panasz érkezett a Haditanácshoz, így talán kevésbé meglepő, hogy a bűnlajstroma magánéleti kérdéseket is érintett. Konstantinápolyi környezetének ugyanis feltűnt, hogy magához vette egy szegény család fiúgyermekét, akit megkereszteltetett, sőt közelebbről meg nem nevezett követségi alkalmazottakat kért fel keresztszülőnek. Közvetlen felettese, Alexander Greiffenklau rezidens azt állította, hogy a fiú voltaképpen a tolmács saját fia, akit egy korábbi szeretője hozott a világra és az asszony kényszerítette a tolmácsot a fiú ellátására. Mivel erről nem csupán a rezidens, hanem a török méltóságok is tudomást szereztek, Barbatus kénytelen volt eltűnni addig, amíg elült a rosszindulatú szóbeszéd. Nem tudjuk pontosan, mikor történt mindez – Greiffenklau 1646-ban számolt be a történetéről, ő maga ekkor három éve volt a Portán –, mindenestre gyanakvást ébreszt a történet hitelességével szemben, hogy a tolmács ekkor már a nyolcvanas éveit taposta, így elképzelhető, hogy más módon kötődhetett a fiúhoz és az anyjához, hacsaknem felnőtt fiatalemberről volt szó. Barbatusról Greiffenklau egyébként azt állította, hogy több törvénytelen gyermeke is volt szerteszét a városban.¹⁰¹⁶

Már szóba került Vincenzo Bratutti házasságon kívül született fia, Giovanni, aki azután is Konstantinápolyban maradt, hogy apja elhagyta az Oszmán Birodalom területét. Talán a lelkiismerete szavára hallgatva Bratutti később megpróbálta beprotezsálni őt a tolmácstanoncok közé Konstantinápolyba.¹⁰¹⁷ A fiútól, nyilván nem függetlenül apja tehetségétől, sokat vártak, ám a felügyeletével megbízott Simon Reniger rezidens egyáltalán nem volt meglepődve vele: a fiatalember túlságosan is jól ismerte a várost és megvolt a maga elképzelése a boldoguláshoz vezető útról, amiben nem feltétlenül tartott igényt a Habsburgokra.¹⁰¹⁸ Giovanni valamilyenkor 1632 táján születhetett, mert 1652-ben húsz év körüli fiatalemberként írták le. Tolmácsi kiképzéséhez nem hiányzott a tehetség: az olasz mellett

1016 Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1646. július 29., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 117. Kv. 2. fol. 172–173.

1017 1651 októbere, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 303.1651–1652. Prot. Exp. fol. 421v; 1651. október 18., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 304. 1651. Prot. Reg. fol. 158r.

1018 Simon Reniger Johann Rudolf Schmidnek, Konstantinápoly, 1652. január 4., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 125. Kv. 1. fol. 49.

remekül tudott törökül és görögül, sőt az oszmán írásbeliség elsajátítása terén olyan ügyesnek bizonyult, hogy egy hónap alatt fejlődött annyit, mint a többi növendék egy teljes év alatt. Mindazonáltal meglehetősen élénk ifjúnak tűnt, aki újra és újra kellemetlen kalandokba keveredett. Az ifjabb Bratutti különben megélhetési gondokkal sem igen küzdött, hiszen Galatában jövedelmező osztriga- és borkereskedést vitt. Bár Reniger nem bízta a papírosra ellenérvei nagyobb részét, mégis egyértelműen kiállt amellett, hogy Giovanni Bratuttit temperamentuma nem teszi alkalmassá a tolmács-hivatásra.¹⁰¹⁹

Vincenzo Bratutti Bécsben dolgozó riválisa, Michel D'Asquier azonban gáláns kalandok terén mindenkin túltett: noha a haditanácsi lajstromkönyvek korántsem sorolhatók a magánéleti kérdéseket részletesen taglaláló források csoportjába, a főtolmács életének vérbő mozzanatairól innen szerezhetünk tudomást. Ez a különleges helyzet alighanem annak köszönhető, hogy D'Asquier néhány ügye általános megbotránkozást keltett a legmagasabb körökben, sőt hivatali megrovással és jogi processzussal végződött. A jelek szerint nagytermészetű tolmács hódításai jórészt nem kerültek nagyobb nyilvánosság elé, ám 1636-ban szokatlan ügy szakította meg a haditanácsi iroda puskaporos ügyekhez inkább a harctéren szokott monotóniáját. Március 20-án egy bizonyos Catharina Elisabeth Gamplerin jelentkezett panasszal, mert úgy látta, vontatottan halad a D'Asquier ellen indított apasági pere és hangosan követelte, hogy mielőbb megszülessen a számára kedvező ítélet, vagyis a tolmácsot ő és közös gyermekük eltar-tására kötelezzék. A fiatalasszonyt a Haditanács többször eltanácsolta az irodáról, azzal érvelve, hogy az efféle ügyek Bécs város esküdtbíróságára tartoznak és nem rájuk, forduljon inkább hozzájuk. Ez azonban aligha állta meg a helyét, hiszen más esetekben a Haditanács körömszakadtáig ragaszkodott a beosztottai – így a tolmácsok – fölötti joghatóságához. Alighanem Catharina Elisabeth is tisztában volt ezzel és nem hagyta lerázni magát. Igen tiszteletreméltó kitarásról tett tanúbizonyságot, mert két teljes esztendőn át küzdött, míg végre kiverekedte a számára kedvező döntést. D'Asquier azonban korántsem volt hajlandó fizetni, még akkor sem, amikor az anya ismét hadbíróssággal fenyegetőzött és most már a csábító bebörtönzését követelte. A nélkülözhetetlenségében és befolyásos pozíciójában egyaránt bízó tolmács semmi módon nem állt kötélnek, hiába vontak be végül külön hadbíró a felek összebékítése és az egyre dagadó botrány elfojtása

1019 Uo.

érdekében. A kutyaszorítóba került D'Asquier úgy próbálta megoldani az elmérgesedett helyzetet, hogy megszarolta egykori szeretőjét, és az időközben legalább háromévesre cseperedett gyermek végérvényes átadását követelte. Sajnos ezen a ponton hallgatnak el a források, nem tudhatjuk, mi lett az ügy végkifejlete, de annyit mindenképpen megállapíthatunk, hogy D'Asquier elzárkózott a hölgygel való megegyezéstől és minden további érintkezéstől.¹⁰²⁰

D'Asquier családi viszonyairól egyébként csak nagyon kevés derült ki, esetében még a hasonló esetben mentőövet nyújtó kamarai szupplikációk is hallgatnak. Tekintettel arra, hogy a Haditanács csaknem fél évszázadon át szolgáló, kimagasló jelentőségű tagjáról van szó, úgy sejtem, mindent megtett annak érdekében, hogy mozgalmas magánélete ne keltsen nagyobb feltűnést. A fenti nőügyek is csupán azért maradhattak az utókorra, mert súlyosságuknál fogva már a hivatal sem kerülhette el a beavatkozást. Ugyanezért szerezhetünk tudomást közelebről nem ismert fiáról, akit 1658-ban ismeretlen okból vittek be a városőrség fogdájába és D'Asquier személyes közbenjárására engedték csak szabadon.¹⁰²¹ Fiúgyerekről árulkodnak a források kortársa, Nikúsziosz Panajótisz esetében is, bár a bajkeverés tőle sem állt távol, ugyanis a családi vagyont alkímiára verte el. Rajta kívül a tolmácsnak még biztosan volt egy lánya, de végül őt sem kerülték el a nehézségek, mert férje – tehát Panajótisz veje, Adamakis Mourouzisz – belebukott egy pénzhamisítási botrányba.¹⁰²² Ernst Házy esetében Csillagh Zsuzsanna nevű feleségétől született egy felnőtt fiúról és négy leányról van tudomásunk: Hans Ernst Házy apja halálát követően 1643-ban jelentkezett az Udvari Kamaránál azért, hogy örökségként felvehesse annak 125 rajnai forintos fizetéshátralékát.¹⁰²³ Többet tudunk Heinrich Julius Wogin és neje,

1020 1636. március 20., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 275. 1636. Prot. Exp. fol. 247v, 276r, 278r; 1638. december 29., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 277. Prot. Exp. fol. 500v; 1639. június 1., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 280. 1639. Prot. Exp.

1021 Az ügyben Annibale Gonzagához benyújtott szupplikációja sajnos nem maradt fent. 1658. május 22., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 318. 1658. Prot. Exp. fol. 116v.

1022 HERING, „Panagiotis Nikousios...”, 166, 168. Johann Christoph Kindsberg I. Lipótnak, Konstantinápoly, 1677. szeptember 23., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 147. Kv. 4. fol. 175–180, 177.

1023 1643. február 26., március 5. és június 30., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1643 Bd. 786. fol. 75r, 97r, 304r; Hans Ernst Házy szupplikációja, s. l., s. d. [1643. június 30.], ÖStA FHKA AHK HFU Akten Kt. 393. fol. 288–289.

Elisabeth Catharina egyetlen gyermekéről. Férjezett nevén Maria Elisabeth Benaglin 1696-ban szintén apja hátralékaért jelentkezett annak halála után, egyedüli örökösként.¹⁰²⁴ Maria Elisabeth 1693 júliusában kötött házassága azonban ennél nagyobb figyelmet érdemel, mert tipikus példája a hivatalnok-családok házassági stratégiáinak. Férje révén megszilárdította helyzetét az udvari társadalom középrétegében, ezzel együtt a Wogin-család pozícióját a Haditanács mögött felsejlő családi hálózatokban. Hitvese, Giovanni Benaglia udvari titkárként dolgozott huszonkét évet, mielőtt megkapta az udvari színház felügyelőjének tisztségét.¹⁰²⁵ 1682-ben követségi titkárként vett részt Alberto Caprara internuncius portai küldetésében, nyilvánvalóan nem függetlenül attól, hogy az akkor már tekintélyes bécsi tolmács apósa maga is a követséggel utazott.¹⁰²⁶

Bécsben, az apa védőszárnyai alatt építette karrierét a két Mammucca della Torre-fiú, Leopold és Christoph. Már elhangzott, hogy tolmács apjuk milyen akkurátusan szötte bele csemetéit a monarchia elithálózataiba, ám eközben nem feledkezett meg a konstantinápolyi kibocsátó közösségről sem. Talán ezért is lehetett annyira fontos neki, hogy bár ő nem utazhatott, idősebb fia mindenképp csatlakozzon az 1699-es Ötting-követséghez. Érvelése szerint a fiúnak a tolmácsfeladatok gyakorlása mellett ez jó lehetőséget adott arra, hogy meglátogassa a rokonságot.¹⁰²⁷ Legidősebb fiúként apja örökébe léphetett a tolmácskarrier útján, a ranglétrán való emelkedése, közreműködése a 18. századi eleji keleti diplomáciában arra utal, hogy a családban ő számított elsődleges utódnak. Az okokra eddig nem derült fény, de nagyon valószínű, hogy a szülők halála után Leopold viszonya megromolhatott az öccsével és három leánytestvérével. Erről árulkodik végrendelete, amelyben jelentős ingó- és ingatlan vagyont az utolsó személyes használati tárgyig pénzzé tette, az ebből befolyó összeget pedig különféle kegyes célokra rendelte eltekintve attól a kevéstől, amit segítőire és barátaira hagyott. Ezzel szemben húgainak be kellett érniük az anyjuk

1024 1696. július 14., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1696 Bd. 1005. fol. 536r.

1025 1688. szeptember 2., ÖStA FHKA AHK Hofquartierbücher Prot. 80. fol. 45r; 1693 júliusa, Trauungsmatrikel der Pfarrkirche Sankt Stephan, Bd. 31. fol. 432.

1026 A Caprara-misszió krónikáját éppen Giovanni Benaglia írta meg: Giovanni BENAGLIA, *Außführliche Reiß-Beschreibung von Wien nach Constantinopel und wieder zurück in Teutschland auch wad sich Merckwürdiges haben zugetragen: Deß Hoch-gebohrnen Grafen und Herrn, Herrn Albrecht Caprara* (Frankfurt, 16[82]).

1027 I. Lipót a Haditanácsnak, Ebersdorf, 1699. szeptember 30., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 172. Kv. 2. fol. 183–184.

után maradt, Leopoldnál őrzött ruhadarabokkal. Még különösebb az öcs, Christoph öröksége. Rá ugyanis egyetlen, az apjuktól maradt gyémántgyűrűt hagyott, amelyet az már korábban eltulajdonított és pénzzé tett. A végrendelet szerint egyébként ugyanezt tette egy anyai örökségből származó gyémánt karkötővel, amit Leopold távollétében zálogosított el.¹⁰²⁸

9.2. A tolmács otthona

A tolmácsok otthoni környezetéről általában elmondható, hogy csak keveseknek adatott meg az egyhelyben élés és a békés otthon nyugalma, többségük rendszeresen utazott a birodalmi székvárosok és a határvidék fontosabb csomópontjai között, háború esetén pedig a fronton állomásozó hadsereg mellett teljesítettek szolgálatot. Ennek ellenére valamenynyükről feltételezhető, legtöbbszörük pedig egyértelműen kimutatható, hogy az otthonteremtés igénye feltétlenül a prioritásaik között szerepelt, s olykor egybefonódott az anyagi gyarapodásával. A tolmácsok lakhatási körülményeire többnyire a két legnagyobb foglalkoztatási helyszín, Bécs és Konstantinápoly vonatkozásában lehet példákat találni. Konstantinápolyban egyszerűbbnek tűnt megoldani elszállásolásukat, ott ugyanis a Portára delegált követ háza biztosíthatott fedelmet számukra, de előfordult, hogy már eleve rendelkeztek helyi szálláslehetőséggel. A tolmácsstanoncok az állandó követ közvetlen és állandó felügyelete alá tartoztak, tehát szükségszerűen a rezidenssel egy fedél alatt éltek. Míg a 16. században az úgynevezett *Nemçe han* vagyis német ház jelentette a Habsburg territóriumról érkező követségek szálláshelyét, a 17. században ez a helyzet némiképp módosult. Noha a Portára küldött rendkívüli követségeket igyekeztek továbbra is itt – vagy legalább a szultáni udvar környezetében – elszállásolni,¹⁰²⁹ a hosszú évekre kihelyezett állandó követek saját maguk béreltek lakást vagy házat a városban helyi közvetítők segítségével. A Porta részéről szemlátómást annyi igény merült csupán fel, hogy a rezidens ne lakjon túl messze, hanem legyen könnyen és gyorsan elérhető. A Porta álláspontját ebben a

1028 Leopold Mammucca della Torre végrendelete, 1712. augusztus 30., ÖStA HHStA HA OMaa Testamente Kt. 629. 1712/13.

1029 Lásd Alexander Greiffenklau és a nagyvezír beszélgetését a Habsburg követek illő elhelyezéséről. Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1644. február 20., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 117. Kv. 2. fol. 149–157, 156.

kérdésben onnan tudhatjuk, hogy Alexander Greiffenklauak többször felrötták perai szálláshelyét, aki körömszakadtáig ragaszkodott az egyébként más európai követségnek is otthont adó latin negyedhez és csak nehezen tudta megakadályozni, hogy át ne telepítsék az Aranyszarv-öböl másik partjára.¹⁰³⁰ A rezidensek bizonyos keretek között megvalósuló, viszonylag szabad lakhelyválasztása már az első, a zsitvatoroki béke utáni állandó követnél megmutatkozott. Úgy tűnik, leginkább az anyagiak befolyásolták a döntést, mert Michael Starzer még meglehetősen sanyarú körülmények között töltötte el első éveit a Portán. Szolgálatba lépése idején (1610) már négy éve hallgattak a fegyverek az Oszmán Birodalom és a Habsburg Monarchia között, de az 1606-ban megkötött békét még sokáig átmeneti állapotnak tartották mindkét oldalon. Általános volt a bizalmatlanság a Habsburg követ iránt Konstantinápolyban, ráadásul a krónikus pénzhánylyal küzdő bécsi kormánynak sem sikerült a megfelelő erőforrásokat a rezidens rendelkezésére bocsájtani ahhoz, hogy méltó életkörülményeket teremtsen magának az oszmán fővárosban. Starzer 1612 decemberében még mindig hajmeresztő viszonyokat írt le a Haditanácsnak, amikor lakása lecsereléséért folyamodott. A pontos helyszínt nem lehet beazonosítani, de a város valamely deklasszálódott részén lakhatott, mert elmondása szerint prostituáltak és csirkefogók között egy zsúfolt és koszos helyen élt, ráadásul csupa török vette körül, akik tiszteletlenül viselkedtek vele, sőt rendszeresen zaklatták. Az addig eltelt három és fél konstantinápolyi esztendő alatt egyszer már váltott szállást, de továbbra sem érezte magát biztonságban, hiszen gyakran betörték hozzá. Az alantas körülmények rezidensi munkájában is gátolták, hiszen tisztességes vendéget sem fogadhatott, mert mindenkit elriasztott már maga a bűz, ami a szállását körülvette. Úgy tűnik, ekkor még dragománja, Giovanni Paolo Damiani sem nála lakott, ha Konstantinápolyban tartózkodott.¹⁰³¹

A keleti tolmácsok között többen voltak olyanok, akiknek ez a város volt az otthona, tehát saját lakással, vagy legalább befogadó rokonokkal rendelkeztek ott. Ez elmondható a helyi kötődésű görög tolmácsokról (Panajótisz és a rokoni-kliensi körébe tartozó Janaki Porfürita, illetve a Cleronome-fivérek), a galatai vagy perai illetőségű itáliekról (a Navonék, főként pedig a Mammucca della Torre–Tarsia klán), de olykor a raguzai

1030 Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1644. május 13., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 117. Kv. 2. fol. 296–311, 309–310.

1031 Michael Starzer Hans Mollartnak, Konstantinápoly, 1612. december 7., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 95. Kv. 2. fol. 65–79.

követségről érkező tolmácsokról is (így például Vincenzo Bratutti). A rezidenstől külön, ám elérhető közelségben lakott Josephus Barbatus legkésőbb az 1630-as évektől. A rezidens lakásának közelében álló házacsckájáról magától Johann Rudolf Schmid követtől értesülünk egy konstantinápolyi tűzvész után, melyben mindketten elveszítették otthonukat és átmenetileg Galatában húzták meg magukat közös háztartásban. Az nem derül ki a forrásokból, hogy Barbatus végül követte-e Schmidet új állandó szálláshelyére, a görög és zsidó arculatú Balat negyedbe.¹⁰³² A tapasztalt követ itt, a tenger mellett építette ki ugyanis főhadiszállását, amit egyébként később patronáltja, Simon Reniger rezidens is használt.¹⁰³³ Kettejük szolgálati ideje között Alexander Greiffenklau Perában bérelt házat, és elképzelhető, hogy Barbatus sem hagyta el az itáliai keresztény negyedet, hanem beköltözött hozzá, mert a rezidens egy levelében úgy hivatkozik rá, mint aki „a házban” tartózkodik.¹⁰³⁴ Reniger szolgálatba lépésével azonban visszaállt a Schmid alatt kialakított rend, vagyis a rezidens Balatban bérelt házat, első tolmácsa, Panajótisz pedig nem messze tőle, közvetlenül az Aranszarv-öböl partján építette fel otthonát. Alighanem kényelmes és elegáns épületről lehetett szó, mert miután a tolmács pénzhamisítási botrányba keveredett örököseitől lefoglalható vagyontárgyként elvették a házat, 1677 kora őszén a Portára érkezett lengyel követséget szállásolták el benne.¹⁰³⁵ A Mammucca–Tarsia házaspár vagyona szintén magába foglalt konstantinápolyi ingatlanokat, amelyeket ott tartózkodásuk idején használhattak. Ezek pontos elhelyezkedése egyelőre nem ismert, annyi azonban már kiderült, hogy közéjük tartozott egy nagyobb és kisebb kertes ház Galata vidéki részén (Bellgrad nevű faluban), illetve egy különálló, Kerassies nevű kert. Ezeket a legidősebb Mammucca-fiú, Leopold örökölhette, mert saját tulajdonú, bérbe adott

1032 Johann Rudolf Schmid III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1640. szeptember 8., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 115. Kv. 1. fol. 98–101.

1033 PAPP, „Egy Habsburg-követ...”

1034 Johann Dietz jelentése, s. l., s. d. [Bécs, 1644], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 117. Kv. 1. fol. 25–28; Alexander Greiffenklau Ulrich Franz Kolowratnak, Konstantinápoly, 1645. április 29., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 118. Kv. 3. fol. 176–179.

1035 Johann Christoph Kindsberg I. Lipótnak, Konstantinápoly, 1677. szeptember 23., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 147. Kv. 4. fol. 175–180, 177. Panajótiszt egyébként az őt felfedező Alexander Greiffenklau „galataiként” írta le. Alexander Greiffenklau Hermann Czerninnek, Konstantinápoly, 1645 márciusa, ČR SOA v Třeboni, pracoviště Jindřichův Hradec, Historica Jindřichův Hradec, Kart. 18, Inv. Nr. 636. fol. 234–235.

ingatlanként említi őket 1712-ben kelt végrendeletében. Jelentős értéket képviselhettek, mert a konstantinápolyi ferencesek, minoriták, kapicinusok és jezsuiták között osztotta fel az eladásra szánt tulajdonból befolyó jövedelmet, hogy az így befolyó pénzt felajánlja a lelki üdvéért mondott miséért.¹⁰³⁶

A bécsi szálláslehetőségeket tekintve elmondható, hogy saját otthont csak kevesen tarthattak fent – a városban ingatlant szerző tolmácsokat már tárgyaltam az anyagi helyzetüket tárgyaló fejezetben. A többség csak bérlelmény formájában jutott lakáshoz, nem ritkán hosszas várkozás után. Ebben a kérdésben sorsuk megegyezett a Hasburg kormányzati székhelyen dolgozó ezernyi hivatalviselőjével, akik az udvarnál betöltött állásukhoz mértén szolgálati lakást vehettek igénybe. Bécs városának nem kis tehertételt jelentett az udvar fizikai értelemben vett befogadása, mert az előkelőbbek palota- és házépítése mellett a helyi polgárság házaiban zajló beszállásolást is el kellett viselniük. A középkorban a Habsburgok rezidenciavárosává előlépő Bécsben rendszeresen felmérték a polgárházakat, majd alapterületüket, befogadóképességüket, illetve a tulajdonos esetleges előjogait figyelembe véve meghatározták, hogy az adott ingatlanon belül mennyi, mekkora és milyen minőségű szállást kell kötelezően felajánlani bérletként az udvari alkalmazottak számára. A procedúrát az udvari marsall hivatala (*Hofmarschallamt*) alá tartozó udvari szállásosztó (*Hofquartiermeister*) és segédei bonyolították, ténykedésükről pedig részletes jegyzőkönyvet vezettek. A máig hozzáférhető dokumentumok alapján számos esetben sikerült rekonstruálni a tolmácsok lakhatási viszonyait, sőt lakásuk pontos helye ma is jól azonosítható Bécs első kerületében.¹⁰³⁷

Feltűnő, hogy csak nagyon kevés monarchiabeli származású tolmács tűnik fel a szolgálati lakásra pályázók között. E jelenség okát abban látom, hogy közöttük talán többen lehettek azok, akik rokoni-baráti kapcsolataik révén már rendelkeztek állandó tartózkodási hellyel Bécsben, vagy korábban már hozzájutottak egy saját tulajdonú ingatlanhoz.¹⁰³⁸ A nyilvántartás alapján szolgálati lakást bérelt Giovanni Paolo Damiani, akit az 1640-es

1036 Leopold Mammucca della Torre végrendelete, 1712. augusztus 30., ÖStA HHStA HA OMaA Testamente Kt. 629. 1712/13.

1037 Maximilian MAURER, „Das Hofquartierwesen am Wiener Hof in der Frühen Neuzeit” (Diplomarbeit, Universität Wien, Institut für Österreichische Geschichtsforschung, 2013), 10–12.

1038 A kivételek közé tartozik Johann Adam Lachowitz és Michael Tallman, mindkettőn a század végén igényelték szállást. 1687. július 21., ÖStA FHK A AHK

években már tartósan Bécsben foglalkoztattak.¹⁰³⁹ Hozzá hasonlóan az ugyancsak Konstantinápolyból áttelepülő Giovanni Battista Corel a szolgálatba lépéssel egyidejűleg kérelmezte lakás kiutalását a városban, bár ő rövidesen Grácba költözött.¹⁰⁴⁰ A külföldről érkező tolmácsok közül bizonyíthatóan sikerült udvari szálláshoz jutnia még Vincenzo Bratuttinak, Marco Tarsiának, Paolo Goliellinek, Marco Mirónak (Pace), Marcantonio Mammucca della Torrénak és Christoph Marianovichnak.¹⁰⁴¹ A lakásra esetenként hosszabb ideig várkoztak és néha további nehézségekkel kellett számolni. Marianovich például alaposan megdolgoztatta a szállásosztó hivatalt, mert kicsinek tartotta a Salzgriesen álló „Fehér Oroszlán” házban kiutalt szobáját, ezért előbb egy udvari fűtő Fleischmarkton található bérleményét követelte, majd az elutasítást követően eredeti lakása kiegészítését egy pincével. Ezt végül megítélték neki, de még évekig járt a szállásosztók nyakára, hogy érvényt szerezzen a neki kedvező parancsnak. Végül mégis kénytelen volt visszakozni, mert, mint menet közben kiderült, a pincét egy kamarai regisztrátor birtokolta huszonkét éve, aki rangidős voltára hivatkozva elzárkózott az átadástól és minden lehetséges kompromisszumtól.¹⁰⁴²

Az ehhez hasonló viták azt jelzik, hogy nem volt könnyű bekerülni a lakásra jogosultak körébe. Általában várólistára vették a jelentkezőt és akár évekig eltarthatott, mire sikerült kielégítő szállást találni számára. Heinrich Julius Wogin 1654-ben folyamodott először szolgálati lakásért. Ő a Birodalmi Kancellária (*Reichskanzlei*) egyik írnokának szállására vetett szemet a Hoher Markton, ám elutasították, mert a bérlőt nem lehetett kiköltöztetni onnan. Ez az eset az udvari alkalmazottak között dúló pozícióharcok újabb oldalát mutatja meg, mert kétséget kizáróan tanúsítja, hogy Wogin szó szerint megpróbálta kiebrudalni a kancellistát a lakásából és csak azután tett le erről, hogy a hivatal figyelemztette, nála magasabb rangú és régóta szolgáló

Hofquartierbücher Prot. 79. fol. 36; 1701. augusztus 27., ÖStA FHKA AHK Hofquartierbücher Prot. 88. fol. 46v.

1039 1644. december 30., ÖStA FHKA AHK Hofquartierbücher Prot. 51. fol. 318r.

1040 Giovanni Battista Corel felvételi kérvénye, s. l., s. d. [Konstantinápoly, 1645], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 119. Kv. 1. fol. 482; ÖStA FHKA AHK Hofquartierbücher 1646. január 9. Prot. 51. fol. 353r.

1041 1651. július 6. és 31., ÖStA FHKA AHK Hofquartierbücher Prot. 53. fol. 22–23; 1656. november 27., uo., fol. 345v; 1670. szeptember 24., ÖStA FHKA AHK Hofquartierbücher Prot. 64. fol. 68v; 1660. november 22., ÖStA FHKA AHK Hofquartierbücher Prot. 54. fol. 295v.

1042 1654. december 13., ÖStA FHKA AHK Hofquartierbücher Prot. 53. fol. 188–189, 223r, 231v; 1656. június 30. és december 23., uo., fol. 330r, 359v.

tisztviselővel nem szokás így elbánni. Wogin példája rámutat még a bécsi lakáshelyzet szűkösségére, mert folyamatos kérvényei ellenére csak három évvel később járt sikerrel, amikor megszerezte az elhunyt Gonzaga Eleonóra császárné egyik komornájának megüresedett bérleményét a Bäckerstraßen álló Stöckel-házban.¹⁰⁴³ Wogin két év múlva azonban újra költözött: ekkor szabadult fel Natale di Paulo raguzai származású török futár lakása, amit végül a tolmácsnak ítélték. Minden bizonnyal ez lehetett az a Judengässen található lakás, amit 1694-ben, Wogin halála után egy másik tolmácsnak, Heinrich Christoph Schweglernek adtak át. Így tehát ez az ingatlan fél évszázadon keresztül a Haditanács nagyon hasonló munkakörben foglalkoztatott hivatalnokai kezén volt. A feszített bécsi lakáspiaci helyzetre tekintettel ez az adalék arra utal, hogy a haditanácsi irodán szorosán figyelemmel követték egymás sorsának alakulását, ha pedig a helyzet úgy hozta, habozás nélkül kihasználták a gyors és közvetlen információszerezés, illetve a foglalkozási csoportra jellemző korábbi precedens előnyeit.¹⁰⁴⁴

Franz Mesgnien von Meninsky lakásgondjai Woginéhoz hasonlóan jól dokumentáltak. Ő Lengyelországból frissen áttelepülve először 1662. február 16-án jelentkezett szállásért a Haditanács ajánlásával a zsebében, mégis hosszú hónapok teltek el, mire valóban hozzájutott egyhez.¹⁰⁴⁵ Két évre rá azonban szemet vetett kollégája, Paolo Golielli lakására a Bécs Vöröstorony nevű városkapujánál álló Nimbrichter-házban. Nem ismert, pontosan milyen érvek szóltak mellette, de az biztos, hogy 1664 júniusában Meninsky követelésére a szállásosztó hivatal Golielli kilakoltatását kezdeményezte, ám ő kevéssel ezután meghalt. Ekkor már – a változatos hivatali kapcsolódási pontok újabb példajaként – a Haditanács egy másik keleti ügyekben érintette alkalmazottja, Gabriel Lenoris is megpróbálta megszerezni a bérleti jogot, bár a páratlan érdekérvényesítő Meninskyvel nem tudta felvenni a versenyt. A tolmács ennek ellenére kemény fába vágta a fejszét, mert néhai kollégája, Golielli neje a hasonló esetekben szokásos özvegyi moratóriumra hivatkozva nem volt hajlandó távozni. A helyzetet

1043 1654. április 7., uo., fol. 136v; 1657. január 2. és március 25., uo., fol. 354r; 1694. október 10. WStLA Totenbeschauungsprotokolle MF 18 1.12.1692-31.12.1697 fol. 168r.

1044 1694. november 22., ÖStA FHKA AHK Hofquartierbücher Prot. 84. fol. 119r. Ugyanebben a házban lakott egy másik tolmács, Johann Adam Lachowitz. 1686 áprilisa, Trauungsmatrikel der Pfarrkirche Sankt Stephan, Bd. 29. fol. 419v.

1045 1662. február 16. és szeptember 4., ÖStA FHKA AHK Hofquartierbücher Prot. 56. fol. 31v, 110r.

tovább rontotta, hogy Meninsky egyáltalán nem elégedett meg ezzel az egy lakással, hanem egy másikat is követelt a házban, mert ott meg a tanítványait akarta elhelyezni. Ezzel azonban nyilvánvalóan túllőtt a célon. A szállásosztó hivatalban ugyanis teljes elutasítást, és a szűkös lehetőségekre tekintettel megbotránkozást keltett az, hogy egy hivatalnok egyszerre két lakás kiutalására tartott igényt. Ugyanígy ellenszenvet ébresztett még az, hogy a szükséges helyiség felszabadítása érdekében nem kisebb személy, mint egy jelentős haditanácsi tisztségviselő, Walter Leslie kinevezett portai főkövet beosztottait kellett volna kilakoltatni.¹⁰⁴⁶ Meninsky a főtölmácsi pozícióba emelkedés után megpróbálkozott még azzal, hogy elhunyt elődje, Michel D'Asquier saját tulajdonú lakását megszerezze, ugyanúgy, ahogyan annak idején ő is tette: ajándékozás útján, elmaradt járandóságai fejében.¹⁰⁴⁷ Meninsky eljárás módja nem utolsósorban arrogáns természetének tudható be, de a szűkös lehetőségek közepette nem ő volt az egyetlen, aki kemény eszközökkel harcolt a jobb elhelyezésért. Wogin hasonló próbálkozását már említettem, de Christoph Marianovich sem maradt el tőlük, aki elunván a pincerészért folytatott harcot, súlyos beteg haditanácsi kollégáját, Gabriel Lenoris török futárt annak munkaképtelenségére hivatkozva próbálta meg kiforgatni a Stubentornál lévő De la Forza-házban kiutalt lakásából – egyébként sikertelenül, mert a futár felgyógyult és még csaknem egy évtizedig ott élt a családjával.¹⁰⁴⁸

Külön meg kell említeni Giovanni Battista Podestà esetét, aki minden szempontból úttörő a haditanácsi iroda alkalmazottai és a tolmácsok között. Meninskyvel folytatott csatározásai során számtalan hátrányt szenvedett azáltal, hogy a főtölmács nem tűrte meg jelenlétét a tolmácsok között, így nem viselhette a császári tolmács címet, következésképp a szolgálattal járó szállásjogosultságot (*Quartierfähigkeit*) sem szerezte meg. Erre csak 1686-ban, húszévesnyi szolgálat után került sor, amikor az udvar végre úgy határozott, hogy érdemeire való tekintettel biztosítja számára ezt a jogot és

1046 1664. június 3., szeptember 2., ÖStA FHKA AHK Hofquartierbücher Prot. 58. fol. 25r, 92r; 1665. szeptember 2., ÖStA FHKA AHK Hofquartierbücher Prot. 59. fol. 81–82. Az, hogy Meninsky otthonában vagy közvetlenül mellette tervezett foglalkozni a tanulóival, egyáltalán nem egyedülálló jelenség. 1667-ben ugyanezzel próbálkozott riválisa, Nikolaus Illanovich. 1667. június 3., ÖStA FHKA AHK Hofquartierbücher Prot. 61. fol. 63v.

1047 1666 februárja, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 329. 1665–1666. Prot. Exp. fol. 66v.

1048 1667. augusztus 17., ÖStA FHKA AHK Hofquartierbücher Prot. 61. fol. 77v.

bár az általa betöltött keleti nyelvi titkári tisztség korábban nem létezett, felveszik az udvartartásba (*Hofstaat*).¹⁰⁴⁹ Szállásra csak ezután pályázhatott, addig minden bizonnyal saját szakállára kellett gondoskodjon arról, hogy fedél legyen a feje fölött. Aki sem a kormányzatra, sem családi vagy rokoni segítségre nem számíthatott, az a csupán átutazóban lévő tolmácsokhoz hasonlóan a városfalon belül és kívül létesített fogadóknál húzhatta meg magát.¹⁰⁵⁰ Akármelyik lehetőség valósult is meg, valamennyi tolmács szenvedett a fővárosban uralkodó rettenetes drágaságtól. Több olyan panaszlevél maradt fenn, amelyekben az ideiglenesen Bécsbe rendelt tolmácsok elviselhetetlennek és finanszírozhatatlannak mondták a városi életet, különösen arra való tekintettel, hogy fizetésüket sem kapták meg időben, így elkerülhetetlenül adósságokat halmoztak fel.¹⁰⁵¹

Fontos hangsúlyozni, hogy a lakáskérdés jócskán túlmutat az életmód-történet keretein, az itt kiemelt néhány példán keresztül ugyanis az udvari hivatalnokrétegre általánosan érvényes következtetésekre juthatunk. Egyfelől mindenképpen érdemes kiemelni a tisztségviselők küzdelmét a rendelkezésre álló korlátozott erőforrásokért, hiszen a 17. században a Habsburgok udvartartása már mintegy 1000 főt számlált az akkor mintegy 45 000 lakosú Bécsben. A jobb ellátásért folytatott vetélkedés nem csupán a fizetések, hanem az élet számos más területén, így a szálláskérdésben is megmutatkozott. Másfelől tanulságosnak tartom még ezeket a pozícióharcokat abból a szempontból, hogy segítenek elhelyezni a tolmácsokat a rezidencia-város és a dinasziát szolgáló hivatalnoksereg hierarchikus rendszerében. A lokalizálható tolmács-otthonok többsége a bécsi városi tér azon részein helyezkedett el, ami kevésbé az elit, sokkal inkább a városi polgárság és a polgári származású hivatalnokok lakóhelye volt. Ezen kívül a megüresedett helyekre pályázó tolmácsok kérvényei és vitás ügyei megmutatják, körülbelül milyen kategóriájú – ha tetszik komfortfokozatú – szállások jöhettek szóba esetükben és milyen más udvari hivatalviselőkkel sorolták őket egy szintre: rendszerint titkárok és kancellisták, udvarhölgyek, de muzsikusok, dragonyosok, sőt komornák is szerepelnek a hasonló elbírálás alá eső

1049 1672. március 17., ÖStA FHKA AHK Hofquartierbücher Prot. 66. fol. 19v; 1686. január 19., ÖStA FHKA AHK Hofquartierbücher Prot. 78. fol. 8v.

1050 Lásd például Simon Reniger frissen hazatért portai rezidens panaszát hosszúra nyúlt fogadóbeli tartozkodására. 1665. június 2., ÖStA FHKA AHK Hofquartierbücher Prot. 5. fol. 65–66.

1051 Lásd például: Julius Wogin szupplikációja, s. l., s. d. [1656], ÖStA FHKA SUS RA Kt. 304. fol. 24–25.

bérlők között, a magasabb értékű vagy saját tulajdonú lakások csak a főtolmácsok számára voltak elérhetőek.¹⁰⁵²

A tolmácsok otthoni körülményeit vizsgálva nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy esetükben a lakás a privát és hivatalos szféra szoros összefonódását figyelhetjük meg. Nem csupán arról az egyébként nem szokatlan gyakorlatról van szó, hogy néhány félhivatalos megbeszélés a hivatalnok lakásán zajlott akár baráti összejövétel formájában. Előfordulhatott, hogy az illető hazavitte a hivatalos iratokat, ahogyan például a keleti ügyek terén nagy befolyással bíró Michel D'Asquier tette. Ő az egyszerűség kedvéért éveken át a lakásán gyűjtögette a monarchia aktuális oszmán vonatkozású aktáit és onnan hordta be az épp szükséges iratokat a haditanácsi ülésekre.¹⁰⁵³ A házhoz vitt diplomácia egy másik megnyilvánulási formájáról tanúskodik a 17. század egyik legfontosabb Habsburg informátorának, a budai Hüszein csausznak (más néven Hans Caspar) esetleírása. Egy császári futárnak, Natale di Paulónak 1659-ben írt levelében értékes részleteket árul el arról, miként érvényesülhettek a császári diplomácia érdekei a tolmácsok személyes tereiben. Hüszein ekkortájt eredeti állomáshelyét, Budát hátrahagyva Temesváron tolmácsolt az erdélyi helyzet konszolidálásával foglalatосkodó Köprülü Mehmed nagyvezír oldalán, de nem mulasztotta el tájékoztatni titkos megbízóit, a bécsi Haditanácsot a legfontosabb eseményekről. Többek között megemlítette, hogy küszöbön állt egy oszmán küldöttség elindítása Bécsbe. A futáron keresztül azt javasolta a Haditanácsnak, hogy a delegáció főembereit – Arnaut Ali agát és Iszmáil efendit, aki nem mellesleg a nagyvezír titkárának testvére volt – feltétlenül Michel D'Asquier tolmács bécsi házában szállásolják el és ott tartsák jól őket, így szedjenek ki belőlük minden szükséges információt rögtön megérkezésüket követően, de feltétlenül még az első audiencia előtt, hogy a Haditanács kellőképpen felkészülhessen a tárgyalásra.¹⁰⁵⁴

1052 Andreas WEIGL, „Die Bedeutung des Wiener Hofes für die städtische Ökonomie in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts”, in *Ein zweigeteilter Ort? Hof und Stadt in der Frühen Neuzeit*, szerk. Susanne Claudine PILS és Jan Paul NIEDERKORN, 55–79 (Innsbruck–Wien–Bozen, 2005).

1053 1649. október 18., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 301. 1649. Prot. Reg. fol. 166v; 1651. június 10., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 304. 1651. Prot. Reg. fol. 87r; 1653. január 4., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 308. 1653. Prot. Reg. fol. 5r.

1054 Hüszein csausz (Hans Caspar) Michele di Paulonak, s. l., s. d., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 131. Kv. 1. fol. 24–25.

Néhány évtizeddel később Marcantonio Mammucca della Torre nem kisebb személyt, mint a belgrádi pasát fogadta be otthonába, miután a keresztény seregek előrenyomulása során elveszítette az erősséget és a császár fogságába esett. A pasa a főtolmács házában rangjának megfelelő „tisztos rabságban” lakott, udvartartása költségeit az Udvari Kamara fizette ki.¹⁰⁵⁵ Amellett, hogy a pasa jelenléte a tolmács házában a Haditanács számára jól hasznosítható információkat eredményezhetett, a minden hájjal megkent tolmács ezúttal is megpróbálta maximálni a sajátos helyzetből következő nyereséget. Egy udvari kamarai felülvizsgálat alkalmával azt állapították meg, hogy a 3 forintos napidíjon felül további dologi juttatások megtérítését – tűzifa, ágynemű, lakbér stb. – várta a „vendéglátó” Mammucca, melyek elszámolása korántsem volt szokásban.¹⁰⁵⁶ Kollégájánál, Meninskynél a Haditanácsnak dolgozó örmény informátorok jelentek meg rendszeresen, sőt egy ízben az ő lakásán került házi őrizetbe egy az Oszmán Birodalom területéről érkezett örmény orvos addig, amíg nem sikerült minden kétséget kizáróan igazolni az identitását.¹⁰⁵⁷ Ezek az esetek további bizonyítékai a tolmácsok, elsősorban a főtolmács jelentőségének a monarchia keleti diplomáciájának működtetésében, hiszen az információáramlás informális helyszíneinek egy része nyilvánvalóan velük hozható összefüggésbe.

9.3. A tolmács személyisége

A tolmácsok hétköznapijait vizsgálva szembeszökő, hogy a hivatásukból adódó feladataikat menthetetlenül konfliktusok kísérték. Olykor a heves tárgyalási szituációkon kívül is meg kellett birkózniuk nehéz helyzetekkel, ahol bizony a személyiségnek döntő szerep jutott. Mivel az egyéni jellemvonások a személyes tér legmélyére, az eleve rejtőzködő emberi lélek területére vezetnek, kellő mennyiségű forrás hiányában egyetlen tolmácsról sem tudok átfogó jellemrajzot közölni.¹⁰⁵⁸ A szűkös lehetőségek közepette

1055 1688. november 20., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1688 Bd. 975. fol. 650v.

1056 1689. december 5., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1689 Bd. 977. fol. 591v.

1057 1684. április 16., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 368. 1684. Prot. Exp. fol. 178r; KERÉKES, „Im Auftrag des Kaisers”, 321–325; TEPLX, *Die Einführung...*, 81–85.

1058 Az érzelmek diplomáciatörténeti feldolgozásával kapcsolatban legutóbb lásd: WOODCOCK, Philippa és ZIEGLER, Hans. *Emotions in Early Modern Diplomacy.*

azonban van egy olyan tulajdonság, amely még több évszázad távlatából is megragadható a kései szemlélő számára. A magabiztosság – illetve bizonyos esetekben annak hiánya – számtalan alkalommal jelenik meg a forrásokban és közvetlenül összefügg a kora újkori hivatalnok-értelmiség egy nagyon fontos sajátosságával, az adott csoportra jellemző szakmai öntudattal, hovatovább büszkeséggel. A korábbi évek kutatásainak köszönhetően velencei példák igazolják a tolmácsok magabiztosságának gyökerét: az igazán jól képzettek tisztában voltak azzal az értékkel, amit felhalmozott tudásuk, kulturális közvetítőszerepük és a kezükben összpontosuló információk jelentettek.¹⁰⁵⁹ Ez különösen a néhány hozzájuk köthető, tudományos igényű alkotásban érhető tetten, ahol a bevezetők sajátos egodokumentumként adnak számot a fordító kiváló kvalitásairól és a nehezen megszerezhető szaktudásban gyökerező önbizalmáról, melyek elég szilárd háttérrel biztosították ahhoz, hogy jótanácsokkal lássák el a bevezetőkben rendszerint megszólított uralkodót akár a keleti diplomácia vagy a tudománypolitika terén.¹⁰⁶⁰

Nem mindegyikük bajlódott azonban hosszabb lélegzetvételű saját szerzeményekkel. Marcantonio Mammucca della Torrét becsvágya és udvari reprezentációs stratégiája arra sarkallta, hogy még életében dicsőítő művet írasson magáról egy bértollnokkal. A szerző, Vincenzo Giulio Lodi rögtön az első sorokban kiemelte megbízója legfőbb érdemét, jelesül azt, hogy a nyomtatvány megjelenésekor, 1701-ben a tolmács már 52 éve kitartóan és hűségesen szolgálta a dinasztiát. A kisformátumú, ám vaskos könyvecske részletgazdag bemutatót közül Mammucca előkelő származásáról és dicsőséges tetteiről, miközben a konfliktusairól bölcsen hallgat. Lodi – nyilván megbízója útmutatásai alapján – nem feledkezett meg a tolmács különleges

In *Early Modern European Diplomacy*, szerkesztette Goetze és Oetzel, 763–780. Oldenbourg, 2024.

1059 ROTHMAN, *The Dragoman Renaissance*, 80–81.

1060 Többek között lásd Bratutti IV. Fülöp spanyol királynak címzett bevezetőjét: Vincente BRATUTTI, *Espejo político y moral, para principes, y ministros, y todo genero de personas: Traducido de la lengua Turca en la Castellana*, 2. köt. (Madrid, 1659), [1–2]; BRATUTTI, *Chronica...*, Parte segunda, [1–2]. Ugyanígy Franz Mesgnien von Meninsky előszavát Miksa Emánuel bajor választófejedelemhez: Franciscus à Mesgnien MENINSKI, *Onomasticon latino-turcico-arabico-persicum* (Wien, 1687), [1–2].

Bratutti fordításához lásd: Rachel SCOTT, „Translating an Oriental Frame Tale and Its Translator in Habsburg Spain: The Prefaces to the *Espejo político y moral* (1654, 1659)”, *Bulletin of Hispanic Studies* 97 (2022): 699–714.

személyes képességeinek és elkötelezett munkájának hansúlyozásáról, így a szövegben a *self-branding* példaértékű kora újkori előzményeire figyelhetünk fel.¹⁰⁶¹ Sokkal tömörebb önarckép Michel D’Asquier-é. Ő a kor reprezentatív temetkezési szokásainak megfelelően saját maga fogalmazhatta azt a szöveget, amit végső nyughelyén, a bécsi Szent István székesegyházban elhelyezett, ma is megtekinthető epitáfiumára véstek. A feliraton előkelő marseille-i származása említése után azonnal legfontosabb attribútuma, a keleti és nyugati nyelvekben szerzett tökéletes jártassága kerül szóba, a császár szolgálatában szerzett érdemek felsorolását pedig az oszmán diplomáciában véghezvitt kimagasló, tolmácsolást és önálló diplomáciai küldetéseket egyaránt magába foglaló tettek kerekítik le.¹⁰⁶²

A legtöbb tolmács azonban megmaradt hétköznapi fordítónak és nem hagyott hátra hasonló értékű szöveget, hanem csak iratfordításokat, esetleg jelentéseket vagy szupplikációkat. Kézenfekvő a kérdés: esetükben vajon mi alapján következtethetünk arra, hogy képesek voltak-e a kellő eréllyel fellépni saját maguk és megbízójuk érdekében? Az énről alkotott fogalmunkat (*self-concept*) ebben az esetben célszerű a társadalomtudományokban népszerű tükör-hasonlatra építeni. A tükör sajátos perspektívából mutatja meg önmagunkat és a minket körülvevő világot, egyben hatással van a szemlélőre, hiszen a látottak megváltoztathatják gondolkodását saját magáról és környezetéről. A nyelv és a szöveg hasonló szerepet tölt be kultúránkban. Természetesen a megismerésnek ezen módja is akadályokba ütközik, amennyiben a tükör sem képes a világ teljességét megragadni. Ebben a megvilágításban felértékelődnek azok a szövegek, amelyekben a tolmácsok olyan kontextusban beszélnek saját magukról és a velük interakcióba lépő személyekről, hogy megsejthetünk valamit a mögöttes szándékokról és a szinte észrevétlenül előlépő személyiségről.¹⁰⁶³

1061 LODI, *L’Immortalita...*

1062 HAMILTON, „Michel d’Asquier...”, 240.

1063 Kay JUNGE, „Self-Concepts, Counter Concepts, Asymmetrical Counter Concepts: Some Aspects of a Multi-Faceted Agenda”, in *Asymmetrical Concepts after Reinhart Koselleck: Historical Semantics and Beyond*, szerk. Kay JUNGE és Kirill POSTOUTENKO, 9–49 (New Jersey, 2011), 12–13. A tolmácsolás-fordítás mentális folyamatain keresztül megmutatkozó személyiség bizonyos esetekben szétfeszíthette a személytelen feladatvégzés kereteit. A kreatív szerzői attitűd a haditanácsi tolmácsok mindennapos munkavégzésére azonban aligha volt jellemző, hiszen az államközi érintkezés hivatalos iratainak fordítása során a dolog természeténél fogva éppen tartalmi, sőt olykor formai precizitást vártak el tőlük.

A számításba vehető iratok köre főként hivatali konfliktusokról számol be, melyeket olykor a tolmács szenvedélyes egyéni beszámolója alapján, máskor tárgyilagos hivatali bejegyzéseken keresztül ismerhetünk meg. A forrásadottságokat tekintve aligha várhatunk tudósítást mindennapos perpatvarról, ám a komolyabb vitákat és hatásköri villongásokat megörökítették, legalábbis abban az esetben, ha az adott ügy végül elérte valamely magasabb hivatal ingerküszöbét. Beszédes eset olvasható ki Hans Georg Zemper egy 1668-ban keletkezett, szokatlanul bő lére eresztett beszámolójából, melyben az Udvari Kamara alkalmazottjára, Lorenzo Curelitschre panaszkodott. Mindketten Budán jártak egy kisebb küldetés során és szemlátomást már a kezdet kezdetén összekülönböztek azon, hogy melyiküket illeti a vezetés. Curelitsch a nagyhatalmú és hírhedten korrupt kamarai elnök, Georg Ludwig Sinzendorf holdudvarához tartozott¹⁰⁶⁴ és szemernyi kétséget sem hagyott afelől, hogy saját magát tekintette a küldetés parancsnokának. A tolmácsot egyszerű beosztottként kezelte, akivel érdemi információt nem osztott meg, ellenben rendre olyan utasításokat adott neki, amelyeket Zemper méltatlannak érzett – többek között futárszolgálatról volt szó – és felháborodva rázott le magáról. Szembeszállt a kellemetlenkedő kamarai alkalmazottal, a vita hevében pedig kiskutyának nevezte ellenfelét, aki bár megugatja az angol vérebet, attól még kiskutya marad. A feldühödött Curelitsch cserébe árulással vádolta meg a tolmácsot az udvarnál, az elmérgesedett ügyből pedig vizsgálat lett – innen származik Zemper beszámolója a történetekről.¹⁰⁶⁵

Az incidens a legmagasabb körökig felért, olyannyira, hogy a két beosztott vitájában a mögöttük álló hivatalt képviselő Raimondo Montecuccoli haditanácsi és Georg Ludwig Sinzendorf kamarai elnök feszült egymásnak. Curelitsch nevében erélyesebben követelheték az elégtételt, mert végül a haditanácsi elnök tette meg az első gesztust a békülésre, maga üzent át az Udvari Kamarához és tolmácsolta Zemper állítólagos bocsánatkérését.¹⁰⁶⁶ Ennek ellenére ez az eset rávilágít arra, hogy a fizetésért vagy egyéb jutatásért fogalmazott szupplikációkban magát olyannyira elesettnek és

A tolmácmunka személyességével kapcsolatban legújabbán lásd: HANSS, *Narrating the Dragoman's Self...*, 15.

1064 Sinzendorf személyéhez és tevékenységéhez átfogóan lásd: KÖRBL, *Die Hofkammer...*

1065 Hans Georg Zemper beszámolója 1668-os budai útjáról, s. l., s. d. [1668. június vége vagy július eleje], ÖStA FHKA SUS RA Kt. 380–382.

1066 1669. február 12., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1669 Bd. 893. fol. 80v.

gyámoltalannak mutató tolmács valójában rátermett és kompetenciáival tisztában lévő személy lehetett, aki egyáltalán nem számított kiszolgáltatottnak. Zemper a legkevésbé sem fogta vissza magát a vitában. Gazdag nyelvi megformáltságú panaszában nemcsak vádlóját mártotta be felettesei előtt azzal, hogy Curelitsch hazug módon kamarai alelnöknek állította be magát a tájékoztatlanabb törökök előtt és Sinzendorf utódaként mutatkozott be, hanem módot talált arra is, hogy különleges képzettségét megcsillogtassa: a rágalmakat aláaknázó érvelésének egyik legfontosabb pillére ugyanis az a büszke megállapítás volt, hogy ő már számtalan hasonló küldetést teljesített panaszkodók nélkül, míg Curelitsch – ugyanígy a mellette tanúskodó, néven nem nevezett két úr – még csak törökül sem tudott. Zemper ezen felül oszmán tisztviselő ismerőseinek is jó hasznát vette, hiszen a sajátjához mellékelte a budai defterdár levelét, amely szintén az ő állításait támasztotta alá.¹⁰⁶⁷

Nézeteltérés természetesen a Haditanácson belül is bőven akadt, bár ezek dokumentációja legtöbbször kimerül a haditanácsi protokollumok rövid bejegyzéseiben. A tolmácsok közötti viszályokról már esett szó, ám konfliktusaik korántsem korlátozódtak szaktársaikra. Giovanni Battista Podestà 1675-ben bonyolódott súlyosabb sértegetési ügybe Christoph Dorsch tanácsossal, ami azért volt különösen kínos, mert így Meninsky mellett újabb nagyhatalmú császári tisztviselővel került ellenséges viszonyba. Dorsch ugyanis ekkor már negyedszázada dolgozott a Haditanácsban, a két nagy Kelet-szakértő, Johann Rudolf Schmid és Michel D’Asquier mellett sajátította el az oszmán diplomácia fortélyait, a császár megbízott benne, tehát megkérdőjelezhetetlen tekintély övezte. Mindez azonban egyáltalán nem hatotta meg Podestát, aki ahelyett, hogy bocsánatot kért volna, pereskedni akart és ravaszul a keleti nyelvi óráinak helyt adó egyetlen keresztül a jezsuiták védelmét kérte. Erre a civakodó tisztviselők miatt kialakuló nagyobb botrány elkerülése és a császári tekintély megőrzése végett Podestát meghatározott idejű elzárásra ítélték – tulajdonképpen bezárták

1067 Hans Georg Zemper beszámolója 1668-os budai útjáról, s. 1., s. d. [1668. június vége vagy július eleje], ÖStA FHKA SUS RA Kt. 380–382. Zemper túlozhatott, valójában Curelitsch is tudott valamennyit törökül. Zemper és Curelitsch vitája egyébként egyáltalán nem számított elszigetelt esetnek. Hasonló konfliktus ismert az egyik orosz tolmács, Adam Stylla életéből, aki 1696-ban azon veszett össze egy ellátmányért felelős kamarai alkalmazottal, hogy melyikük kocsjaja haladhasson előrébb az érkező orosz követség bevonulásakor. Vö. REITER, „In Habsburgs...”, 143.

a jezsuitákhoz, ahova menekült. Megtehetné volna, hogy csöndben letölti büntetését vagy bocsánatot kér Dorschtól, de nem így döntött. Ehelyett megpróbálta kijátszani a szabályokat és egyre gyakrabban kérvényezett szabad kijárást, hol miselátogatás ürügyén, hol a tanítványából álló szószólókon keresztül, hogy legalább a tanóráit megtarthassa. A tolmács nem csekély önfejléséről, saját jelentősége túl-, illetve ellenfelei alábecsüléséről árulkodik ez az eset, hiszen Podestà egyértelműen elmerítette az erőviszonyokat. Hét hónapon át húzta-halasztotta a meghátrálást, mire végre beadta a derekát és írásban visszavonta a Dorschnak címzett – a forrásokban pontosabban nem említett – sértést. Az eljárás tanulságos kísérőjelensége az, hogy az egész a császár bevonásával zajlott le. I. Lipót személyesen kérte ki haditanácsosai véleményét, meghallgatta a feleket és tanulmányozta a hónapokig tartó vita egyre dagadó aktacsomóit, s a döntéseket is ő hozta meg.¹⁰⁶⁸

A császári alkalmazottak konfliktusaiba való közvetlen beavatkozás egyébként nem állt távol Lipóttól még a tolmácsokhoz hasonló, inkább alacsonyabb rendűnek számító tisztviselők esetében sem. Vérbeli pater familiasként elmélkedett például Marcantonio Mammucca della Torre kilengéseiről 1699-ben. A karlócai békeokmányokat Konstantinápolyba szállító díszes császári követség mellé rendelt tolmácsok között Mammucca mindenképp el akart utazni Konstantinápolyba, de sem a Haditanács, sem az uralkodó nem támogatta a gondolatot, hiszen személyes konfliktusai mellett a háborúban vállalt kémtevékenysége veszélyeztette biztonságát és a császári diplomáciát. Lipót hosszasan elemezte a lehetséges kockázatokat és szemlátomást óvatosan kezelte nagy tudású, ám konfliktusos tolmácsát, láthatóan mindenképpen kompromisszumra törekedett. Úgy döntött, Mammuccát ne engedjék el Bécsből, hanem azzal az ürüggyel tartsák vissza, hogy a törököktől érkező viszontkövetség alkalmával nem nélkülözhetik a tudását. De hogy adjon is valamit, megengedte az idősebb Mammucca-fiú, Leopold csatlakozását a küldöttséghez. A Mammucca-klán erélyes fellépése a konstantinápolyi utazás érdekében aláhúzza a tolmácsok egyéni céljai és az őket alkalmazó uralkodó magasabb érdekei között időről időre feltörő ellentétet. Ez a szerepkonfliktus egy Mammuccához hasonló, igazán határozott tolmács esetében egészen a legmagasabb döntéshozói fórumig elért

1068 1675. július 25., november 29. és december 23., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 348. 1675. Prot. Exp. fol. 467v, 816–817, 871; 1676. február 3 és 27., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 349. 1676. Prot. Exp. fol. 81v, 113v.

és a Haditanács kompetenciáján is túlmutatva egyenesen a császár beavatkozását vonta maga után.¹⁰⁶⁹

A túlzottan magabízó tolmács és megbízója összeütközésének a végsőig fokozott megnyilvánulási formája kétségkívül Andrea Negroni korábban már tárgyalt felségárulási esete volt. A hivatali levelezés tanúsága szerint Negroni fölényes stílusa és konfliktuskereső természete nagyon komoly ellenszenvet keltett a Haditanácsban, nemkülönben túlzott önállósága. Korábban már utaltam arra, hogy az udvar szolgálata első néhány évét követően fokozatosan elveszítette iránta a bizalmát, de talán érdemes megemlékezni azokról a személyiségjegyekről, amelyeket különösen visszatetszőnek találtak a kollégái – ezeket Michael Starzer portai rezidens foglalta össze. Ő felfuvalkodott és öntörvényű embernek írta le a tolmácsot, aki sokszor pózolt a korlátlan hatalom illúzióját keltve és ezzel jelentősen rombolta a császár autoritását.¹⁰⁷⁰ Voltaképpen ez az utóbbi tényező volt az, ami a legnagyobb kockázatot jelentette az öntudatos tolmácsok esetében: néhányan maguk is elhitték, hogy bármit megtehetnek, így megfélemlítettek a saját preferenciáik és a dinasztia nézőpontja közötti különbségtételről, egészen pontosan arról, hogy igazán kiélezett helyzetekben az egyéni érdekvesztést és a felségárulást nagyon vékony határ választotta el egymástól.

Mindez alapján megmutatkozik az a lelkialkatbeli különbség, amelyek alapján egyes tolmácsok jobban túrték a szolgálattal járó viszontagságokat, mások nehezebben. Az eddig emlegetett erélyes szereplőket élesen ellenpontozza a sokat emlegetett Josephus Barbatus. Ő kairói származása ellenére hiába számított keleti embernek, konstantinápolyi dragománként nehezen állta meg a helyét. Esetében nem csupán a mindenkit egyaránt sújtó pénztelenség és az oszmán kormányzat kiszámíthatatlansága jelentett nehézséget. Szultáni alattvalóként meglehetősen kiszolgáltatott alkalmazottja volt a Habsburg követségnek, hiszen a kora újkorban épp csak formálódó diplomáciai védettség elvét egyébként is esetlegesen kezelő szultáni udvarban könnyen utolérhette az oszmán hatóságok haragja, még akkor is, ha csak a megbízója mondanóját, nem pedig a saját álláspontját képviselte. Nem számított ritkaságnak a verbális agresszió, amit a Portán különféle méltóságoktól el kellett viselni: épp Barbatusról jegyezték fel 1635-ben egy tárgyalás alkalmával, hogy az aktuális tárgyalópartner – ezúttal a

1069 I. Lipót a Haditanácsnak, Ebersdorf, 1699. szeptember 30., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 172. Kv. 2. fol. 183–184.

1070 Michael Starzer Hans Mollartnak, Konstantinápoly, 1614. február 16., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 96. Kv. 3. fol. 67–78, 79–87, 69–70.

kajmakám – dühében kutyának nevezte és karóba húzással fenyegette.¹⁰⁷¹ Néhány évvel később a tolmácsnak, vele együtt Schmid rezidensnek és Johann Konski rendkívüli követnek kellett átélnie azt a megaláztatást, hogy a szultáni audiencián durván a földre lökték őket és a padisah elé érve meg kellett csókolniuk a földet, majd „rák módjára” hátrálva oldalt terelték őket és csak ezután adhatták elő mondandójukat.¹⁰⁷²

Mivel a tolmácsok esetében a verés és a kivégzés valós veszélyt jelentett, nem csodálkozhatunk azon, ha a derék egyiptomi egyre félnekbbré vált a szolgálatban, az 1640-es évek végére pedig egyenesen rettegett a tolmácsolási szituációktól.¹⁰⁷³ De Barbatus érzékeny idegzete ugyanilyen rosszul viselte a közvetlen közelében élők határozottabb megnyilvánulásait, főként első felettese, Sebastian Lustrier rezidens vele szembeni bánásmódját kifogásolta. A tolmács régi ismerősének, Sebastian Tengenagel udvari könyvtárosnak panaszkodott arra, hogy nem becsülik a munkáját és közönséges cselédként tartják, akit még egyenruha viselésére is köteleztek. Azzal sem volt kibékülve, hogy portai szolgálata sok jövés-menéssel és egyeztetéssel telt, holott literátus emberként szívesen szakított volna időt keleti kéziratok beszerzésére és tanulmányozására.¹⁰⁷⁴ Nem meglepő, ha a méltatlannak és túlságosan erőt próbálóknak ítélt szolgálat végül felőrölte Barbatust, annak ellenére, hogy közvetlen felettesével – a rezidenssel – javult is a viszonya Johann Rudolf Schmid 1629-ben történt kinevezését követően, noha ennek hátterében inkább az állhatott, hogy a kiválóan kvalifikált, oszmán-török nyelvben jártas rezidens voltaképpen egyáltalán nem szorult a segítségére és inkább maga intézte el a fontosabb ügyeket.

Az öregedő tolmács mind nehezkesebbé vált, ám hiányosságait hiba volna kizárólag az idő rovására írni. Barbatust Johann Jakob Kurz internuncius vitte be a Portára és másfél évig dolgozott együtt vele 1623–1624-ben. Kurz szolgálatában serény, csöndes és mértéktartó emberként írta le, teljesen alkalmasnak tehát a portai szolgálatra, jóllehet ő maga is észrevette, hogy az arab nyelvterületről származó Barbatusnak vannak még pótlásra

1071 Johann Rudolf Schmid II. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1635. június 4., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 114. Kv. 2. fol. 29–31.

1072 Johann Konski jelentése III. Ferdinándnak, másolat, s. l. [Bécs], 1640. február 12., MNL OL P 108 Rep. 71. Fasc. 26/b. pag. 312–343, 327.

1073 Alexander Greiffenklau a Haditanácsnak, Konstantinápoly, 1646. július 29., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 119. Kv. 2. fol. 172–173.

1074 HAMILTON, „An Egyptian Traveller...”, 140–141.

váro nyelvi hiányosságai.¹⁰⁷⁵ Barbatus ellentmondásos megítélésű munkájáról és életmódjáról viszont néhány éven belül már nyugtalanító hírek érkeztek. Bár nem részletezte kifogásait, Johann Ludwig Kuefstein főkövet szerint a tolmács hajlamos volt a császári autoritáshoz méltatlan viselkedésre és a török hatóságokkal is voltak konfliktusai.¹⁰⁷⁶ Tekintettel az állandó követség nehéz anyagi helyzetére könnyen elképzelhető, hogy problémás hitelügyletek állhattak ezen panaszok hátterében. Öt évvel később Hans Rudolf Puchheim rendkívüli követ ellenben megfelelően kvalifikáltnak tartotta, illetve törekvőnek és tisztességesnek írta le. Mindazonáltal Puchheim csak nagyon rövid ideig volt a Portán és nem számított különösebben jártas személynek Konstantinápolyban.¹⁰⁷⁷ Ha azonban végigolvassuk másfél évtized múltán egy másik rezidens, Alexander Greiffenklau véleményét Barbatusról, már egy megkeseredett és erősen deklasszálódott alak bontakozik ki előttünk, akiben már csak nagyon nehezen lehetett tartani a lelket a tolmácsszolgálat iránt.¹⁰⁷⁸ Greiffenklaut megdöbbentette a tolmács tehetlensége és már szolgálatba lépésének első pillanatától igyekezett megkerülni őt. Emiatt több bírálatot kapott a Haditanácsban, mivel nem hallgatott leköszönő hivatali elődje, Johann Rudolf Schmid figyelmeztetésére, Barbatus helyettesítésére pedig a közismerten hírek adás-vételével üzletelő Zülfikár aga portai főtölmácsot alkalmazta.¹⁰⁷⁹ Később még megpróbálkozott Barbatus bevetésével, de alaposan meggyűlt a baja vele. Az 1646-ban 83 évesnek mondott tolmács „gyáva félszégése” és „lustasága” palástolására folyton köszvényére hivatkozott és rendszeresen megtagadta a szolgálatot. Ráadásul Greiffenklau azt is tudni vélte, hogy a röviddel azelőtt muszlim hitre tért korábbi tolmácsot, Corelt is ő vezette tévútra.¹⁰⁸⁰ Mindent összevetve alighanem a hosszú portai szolgálat kiszámíthatatlansága és az abból fakadó embert próbáló következmények lehettek azok az okok,

1075 Johann Jakob Kurz von Senftenau végbeszámolója, s. l., s. d. [1624 vége], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 109. Kv. 3. fol. 14–46, 24v.

1076 Johann Ludwig Kuefstein II. Ferdinándnak, s. l., s. d. [1628], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 110. Bd. 2. fol. 172–174.

1077 Hans Rudolf Puchheim titkos jelentése, Bécs, 1634. szeptember 14., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 113. Bd. 3., fol. 368.

1078 Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1644. augusztus 11., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 117. Kv. 2. fol. 427–441, 427–428.

1079 Johann Rudolf Schmid Michel D’Asquier-nek, Konstantinápoly, 1643. május 18., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 116. Kv. 2. fol. 70–72.

1080 Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1646. július 29., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 117. Kv. 2. fol. 172–173.

amelyek végül odavezettek, hogy Barbatus alakja a végletekig megfélemlített és gyenge szellemi képességű tolmács szerepében köszön vissza az 1640-es évek követjelentéseiben.¹⁰⁸¹

Visszatérve a tudásukban és kompetenciáikban magabiztos tolmácsokra, közreműködésük voltaképpen kétélű karddal ért fel. Különösen Konstantinápolyban, a Haditanácstól távol fenyegetett a lehetőség, hogy az erélyes, jó hely- és helyzetismerettel rendelkező tolmács azonnal átvette az irányítást, mihelyst felettese, a rezidens a gyengeség bármilyen jelét adta. Nikúsziosz Panajótisz határozottan ezt a benyomást kelti Simon Reniger rezidensi szolgálatának utolsó éveiben, amikor a követ betegsége miatt csak a tolmács intenzív közvetítésével tudott részt venni fontos tárgyalásokon. Érdeemes felidézni, hogy Panajótiszt az 1660-as évek közepétől már a Porta által is rendszeresen foglalkoztatta, így tulajdonképpen kettős Habsburg–oszmán tolmácsmegbízások birtokában olyan hatalmi tényezőt képviselt a szultán, a nagyvezír és a válide szultán környezetében, akire a Renigert váltó tapasztalatlan új követnek, Giovanni Battista Casanovának az égvilágon semmilyen befolyása nem volt már. Eleinte panaszkodott emiatt a Haditanácsnak, de azután bölcsebbnek találta elhallgatni kiszolgáltatott helyzetét. Csak Johann Christoph Kindsberg, Casanova utóda lebbentette fel a fátylat a problémáról, aki 1672 nyarán, röviddel hivatalbalépése után panaszolta el feletteseinek, hogy Casanova állításával ellentétben akkor már 13 hónapja nem találkozott a nagyvezírrrel, Panajótisszal is alig, hanem inkább – nyilván a mindenhatót tolmács által kijelölt utat járva – csak annak unokaöccsével, Janaki Porfürítával érintkezett. Kindsberg megérkezésekor megdöbbenve tapasztalta ugyanis, hogy már jó ideje Janaki járt el a Habsburgok nevében a Portán, aki nem átallott rezidensként bemutatkozni a nyilvánosság előtt, ráadásul önjelölt követként még kiegészítő juttatást is követelt a frissen delegált rezidenstől.¹⁰⁸²

A határozottság számtalan bonyodalmat okozott a munkakörön kívül eső helyzetekben, mert az egyéni cél elérése érdekében több tolmács egyáltalán nem válogatott az eszközökben. Giovanni Battista Podestà 1678-ban

1081 Constantin Sattler jelentése konstantinápolyi útjáról, Enns, 1644. december 2., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 118. Kv. 2. fol. 592–597; Alexander Greiffenklau Hermann Czerninnek, Konstantinápoly, 1645 márciusa, ČR SOA v Třeboni, pracoviště Jindřichův Hradec, Historica Jindřichův Hradec, Kart. 18, Inv. Nr. 636. fol. 234–235.

1082 Johann Christoph Kindsberg I. Lipótnak, s. l., 1672. augusztus 31., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 144. Kv. 1. fol. 602.

hosszas várakozás után juthatott el a Portára, ahol ő és tanítványai a török nyelvet gyakorolták. A küldetés katasztrófák sorába torkollott, mert a Habsburg követség előjárói egy járványos betegség következtében egymás után távoztak az élők sorából. Az elhunytak után jelentős hagyaték maradt hátra, amelynek hétköznapi eszközök, ruházat és egyéb vagyontárgyak mellett értékes könyvek és természetesen hivatalos iratok is a részét képezték.¹⁰⁸³ A konstantinápolyi állomáshelyen kisebbfajta káosz alakult ki abban a tekintetben, hogy ki és milyen módon vegye magához, illetve juttassa vissza Bécsbe ezeket az örökösöknek, a rendezetlen helyzet pedig megteremtette a lehetőségét annak, hogy a jelenlévők saját céljaikra használják ki a kínálkozó lehetőségeket. Míg az életben maradt követségi titkárok és más szolgálattelvők a Haditanács utasításaira vártak, Podestà a tettek mezejére lépett és néhány tételt elemelt Kindsberg és Terlingo néhai rezidensek tulajdonából. Hogy mindez kevésbé legyen feltűnő, a kiürített ládákat kővel pakolta tele. Cselekedete egyaránt felháborodást váltott ki a később mind ellene tanúskodó követségi alkalmazottak és a Haditanács körében. Az ügyben lefolytatott eljárás során egyikük kiemelte Podestà kötekedő, nyugtalan természetét és azt állította, hogy az egész utazás során vele kellett bajlódni, sőt Hoffman internuncius nem is fertőző betegségben halt meg, hanem éppen a tolmács által okozott szüntelen bosszúság miatt kapott gutaütést. Podestà kétségkívül vétkes lehetett, mert bonyolult manőverekkel igyekezett elhárítani magáról a figyelmet és vádlóit különféle büntetések elkövetésével gyanúsította. Terlingo egyik, halála után Bécsbe érkezett jelentése azonban nem sok kétséget hagyott Podestà tisztességtelen cselekedetei felől. Mindezek ellenére úgy tűnik, hogy megúsza komolyabb büntetés nélkül és a Haditanácsban hamar lezárták az ügyet. Kindsberg megkárosított rokonsága azonban nem volt ilyen elnéző, sógorai a Haditanács háta mögött orvul rátámadtak a tolmácsra és egy alapos veréssel vettek elégtételt a családot ért sérelemért.¹⁰⁸⁴

Ezekkel az esetekkel szembeesülve az a benyomás erősödhet meg bennünk, mintha a minden hájjal megkent, szerzésvágytól és hatalmi ambícióktól túlfűtött, gátlástalan törtető archetipusát egyenesen a császári

1083 Johann Christoph Kindsberg hagyatéki leltárát közölte: KERÉKES, „Johann Christoph von Kindsberg...”

1084 1680. február 27., június 12. és július 26., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 357. 1679–1681. Prot. Exp. fol. 283r, 402r, 439v; 1680. február 21. és április 10., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 358. 1679–1681. Prot. Reg. fol. 184r, 235v; 1680. március 7., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 360. 1680. Prot. Reg. fol. 77v.

tolmácsokról mintázták volna. Mindannyiuk közül a legmegátalkodottabbnak Marcantonio Mammucca della Torre tűnik, akit már ifjúkorától kezdve kifejezetten lobbanékony, konfrontatív személynek írt le a Haditanács számos szereplője. Egyszerre több urat kiszolgáló tevékenységét, pozícióharcait, összetett szociokulturális háttérét már tárgyaltam fentebb. Személyiségképét tovább árnyalják azok a leírások, amelyeket hajtűkanyarokban bővelkedő pályája kezdetén vetettek papírra a Habsburgok keleti diplomáciájának vezető alakjai. A szerénység erényét különben maga is csak mértékkel gyakorló Casanova rezidenst néhány napos ismeretség után meghökkentette Mammucca meggondolatlan és nagyképű beszédmodorra.¹⁰⁸⁵ Két év múlva a felhalmozott rossz tapasztalatok a követet árnyaltabb, de semmiképp sem kedvezőbb portré megrajzolására indították. 1668-ban a kétségkívül felkészült és agilis tolmács önfejűségét, már-már irányíthatatlan, öntörvényű akcióit sérelmezte leginkább, összességében pedig széllebélelt figuraként („ein wunderseltsamer kopf”) emlegette, aki mindenütt vizsályt keltett, gyanús alakokkal szövetkezett a háta mögött, számtalan helyről szedett pénzt, s közben fittyet hányt a Habsburg megbízó érdekeire. Casanova leírása alapján Mammuccától a kisstilű csalások sem álltak távol. Rendszeresen nagyobb összeget számolt el útiköltséggként a valós kiadásainál, fiktív rablásokra hivatkozva követelt kártérítést és a teljesen nyilvánvaló csalástól sem riadt vissza. Hírhedtebb ügyletei közül kiemelkedik az, amikor három hónapra kölcsönvett egy 1500 forint értékű gyémánt diadémot egy konstantinápolyi zsidótól, amiről később azt állította, hogy ellopták tőle, majd 100 forintot ajánlott fel elégtételként. Mivel Mammucca követségi alkalmazottként a császári diplomácia védőszárnyai alá tartozott, ezekért az ügyekért mind a Habsburg követ felelt, s egy idő után Casanova idejének nagy részét bajkeverő tolmácsa botrányainak eltusolása emésztette fel. Mindezt tette úgy, hogy a tolmács nyilvánosan semmibe vette őt és megalázó hangnemben veszekedett vele a török méltóságok előtt. Mivel Mammucca a velenceiekkel és másokkal is üzletelt, továbbá kétes eredetű bevételeiből jelentős összegeket áldozott a portai főtolmács posztjának megszerzésére, úgy tűnik, az 1660-as évek végére teljességgel kicsúszott a Haditanács irányítása alól.¹⁰⁸⁶

1085 Giovanni Battista Casanova I. Lipótnak, Edirne, 1666. november 24., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 139. Kv. 1. fol. 26–31.

1086 Giovanni Battista Casanova I. Lipótnak, Edirne, 1668. július 23., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 144. Kv. 2. fol. 104–106; Giovanni Battista Casanova I.

A tarthatatlan helyzetre Mammucca végül rátett még egy lapáttal, még-hozzá fabulába illő módon. 1668 végére olyannyira elbizakodottá vált, hogy nyílt konfrontációt kezdeményezett a szultáni kormányzat egy nagyon magas rangú tagjával, a kajmakámmal. Az egész botrány tulajdonképpen egy banális ügyből pattant ki Larisszában, ahol a szultáni udvar akkoriban tartózkodott: a tolmács órásmeister bizalmasa kipenderítette saját házából szállásadóját, mire az illető feljelentette őt a kajmakámnál, aki erre elrendelte az órásmeister kilakoltatását. Valószínűleg senki sem számított arra, hogy a rendelkezést az órás és Mammucca hamisítványnak nevezik, a kézbesítő csauaszt pedig agyba-főbe verik, turbánját, ruháját szétszagatják. Maga a tolmács csak másnap döbönt rá, hogy jóvátehetetlen hibát követett el és portai ambícióinak alighanem búcsút mondhat. A császári rezidens ezegyszer még megpróbált közbenjárni az érdekében a kancellárnál, ám ő visszautasította azzal az indokkal, hogy már háromszor mentette meg a büntetéstől, többször nem hajlandó.¹⁰⁸⁷ Talán mégis ennek a próbálkozásnak köszönhető, hogy Mammucca egyáltalán életben maradt és megúsza százöt korbácsütéssel (az órás százhuszat kapott). Ám helyzete megingott a szultáni udvarban, így további másfél évig tartó győzködés és általános portai elutasítás után végre beleegyezett abba, amit a Haditanács maga jó ideje hiába próbált keresztülvinni. Az ehhez hasonló kompromittáló esetekben bevett megoldásként Bécsbe menekítették a kellemetlenné vált tolmácsot, tudván azt, hogy ha az Oszmán Birodalomban marad, bizalmi helyzetéből származó információkkal az egész Habsburg diplomáciát veszélybe sodorhatja.¹⁰⁸⁸

Lipótnak, Edirne, 1668. augusztus 19., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 144. Kv. 1. fol. 170–205, különösen 170–172.

1087 Mammucca bűnlajstroma igen hosszú volt. Egy lengyel követség alkalmával a kajmakám gyors ütemű tolmácsolást követelt tőle, ő azonban visszazólt, hogy szó sem lehet róla, mert a lengyelek ragaszkodnak a lassúbb tempóhoz. Erre a kajmakám saját kezével akarta megütni, amit végül a szintén jelen lévő kancellár akadályozott meg. Casanova szerint Mammucca emiatt nem kaphatta meg a portai főtolmácsi állást, amit a másik aspiráns, Panajótisz távolléte miatt ekkor adtak egy iszákos lengyel renegátnak (talán Ali Ufkíró, másként Wojciech Bobowskirol lehet szó). Egy másik alkalommal Mammucca dühében fejszével fejbe vágta a defterdár egyik zsidóját, majd máskor a kajmakám kapudzi basiját üldözte el a szállásáról. Giovanni Battista Casanova I. Lipótnak, Tornovo, 1668. november 20., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 140. Kv. 3. fol. 38–48, 40.

1088 Uo. Giovanni Battista Casanova I. Lipótnak, Tornovo, 1669. január 31., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 141. Kv. 1. fol. 10–20, különösen 11; Giovanni Battista

Azt gondolhatnánk, hogy Mammucca konstantinápolyi történetének ezzel örökre végeszakadt és soha többet nem került közvetlen kapcsolatba a portai tisztviselőkkel. Megdöbbenő módon azonban nem így történt, hiszen a változékony oszmán elit szemléletmódját hamar felejtett és a nyughatatlan tolmács az 1670-es években ismét visszakerült a szultáni székhelyre. Sőt visszatérően szüntelenül követelődött, elegáns ruhákat, ellátást és magasabb fizetést várt el, a Haditanács pedig szemléletmódját teljesen ki volt szolgáltatva a szeszélyeinek. Megadtak neki mindent, amit kért, mert akkoriban nem lehetett hozzá hasonló kompetens embert találni, ráadásul elégszer bizonyította már, mekkora bajt tud okozni, ha szem elől tévesztik.¹⁰⁸⁹ Megérkezésével azonnal kiújult a viszály Janaki Porfüritával, mivel Mammucca távollétében utóbbit nevezték ki a rezidens első tolmácsává. A forgandó szerencse folytán Mammucca pozíciója az 1670-es évek végére megerősödött, főként Panajótisz halála miatt, mert így Janaki elvesztette portai patrónusát és súlytalanná vált az oszmán kormányzat hatalmi terében, sőt az új főtolmács, Alekszandrosz Mavrokordátosz kifejezetten üldözte őt. A kétévtizedes viszontagság azonban mintha mégis valamennyi belátásra készítette volna, mert az 1680-as évek elejétől minden konfliktusával együtt hasznos közreműködője volt a császári diplomáciának és a Habsburg delegáltak legfőbb támaszává nőtte ki magát a Portán, majd a háború idején is kitüntette magát hírszolgálati tevékenységével.¹⁰⁹⁰

9.4. A tolmács megjelenése

A tolmácsok megjelenése ugyancsak megérdemel néhány gondolatot, noha csak nagyon kevés képi ábrázolás és még kevesebb írott forrás maradt fenn arról, hogyan nézett ki a Habsburg–oszmán diplomáciában a legmagasabb szintű nyelvi közvetítéssel megbízott személy. Annyi azonban még a szűkös forrásadottságok közepette is leszűrhető, hogy a tolmács külleme egyáltalán nem volt mellékes kérdés. A Habsburgok keleti diplomáciájának

Casanova I. Lipótnak, Edrine, 1670. június 28., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 142. Kv. 2. fol. 18.

1089 A hátrahagyott titkos tanácsosok I. Lipótnak, Bécs, 1679. szeptember 17., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 149. Kv. 3. fol. 86–97, 89.

1090 Georg Christoph Kunitz I. Lipótnak, Konstantinápoly, 1680. december 18., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 121. Kv. 1. fol. 119–121.

szereplőivel szemben eleve érvényben volt az az elvárás, hogy „színpadképes” személyek legyenek, akik személyükkel, fellépésükkel képesek átadni az uralkodói *grandezzát*, vagyis alkalmasak a Habsburg ház autoritásának külsőségeik terén is megnyilvánuló megjelenítésére. Ezt tükrözi Hermann Czernin főkövet 1644-ben keletkezett leírása Giovanni Battista Corelről, akit rövid ismeretség után ajánlott tolmácsnak. A harminc év körüli jelölt nyelvi kompetenciáinak szokásos taglalása mellett kiemelte megnyerő külsejét és azt, hogy kifejezetten „finom ember” benyomását keltette.¹⁰⁹¹

Csupán néhány tolmácsról maradt fent egyértelműen beazonosítható vizuális forrás, egy-egy érdekes módon éppen a halálos ellenségként számon tartott Vincenzo Bratuttiról és Michel D’Asquier-ről.¹⁰⁹² Aligha véletlen, hogy mindketten a 17. század divatos bécsi portékészítőjétől, Elias Widemanntól rendelték meg képmásukat, nyilvánvalóan reprezentációs szándékkal. A metszetekről készített lenyomatokon Bratutti és D’Asquier a kor divatjának megfelelő, vállra omló hajviselete, keskeny bajusza és kecskeszakállja ápolta, középkorú udvari szereplők benyomását keltik. Ugyanez mondható el ruházatukról, melynek legfeltűnőbb része az akkoriban divatos széles gallér. A bő ujjú, hímzett kabátok szintén a 17. századi fejedelmi udvarok hangulatát idézik, minimális díszítésük a hivatalnok-értelmiségre jellemző *decens* megjelenésre enged következtetni. Egészen más kisugárzása van annak a portrénak, amely Ernst Házy címereslevelén látható és amely az adományos tolmácsot ábrázolja. A remek minőségű festményen Házy a korabeli magyar megjelenés tipikus megjelenítője: haj- és szakállviselete a magyarországi divatnak megfelelő, ruházata pedig a korban általános magyar darabokból – süveg, mente, nadrág és csizma – állt.¹⁰⁹³

1091 Kivonat Hermann Czernin egy jelentéséből, s. l., s. d. [1644], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 118. Kv. 1. fol. 93–95.

1092 Vincenzo Bratutti (1649): ÖNB Bildarchiv und Grafiksammlung, PORT_001_05516_01; Michel D’Asquier (1646): ÖNB Bildarchiv und Grafiksammlung, PORT_00138401_01.

1093 A jelenleg magántulajdonban lévő címereslevelre Bauer Marcell hívta fel a figyelmet, ezúton is köszönet érte: BAUER Marcell, „Házy Ernő török tolmács és címereslevele” (megjelenés alatt).

Vincenzo Bratutti, ÖNB/Wien, PORT_00145727

Michel D'Asquier, ÖNB/Wien, PORT_00230210

A befogadó közeg ruházkodási szokásai bizonyára meghatározták a tolmács megjelenését, így Bécsben európai, Konstantinápolyban keleti viseleteket öltöttek magukra. Az eltérő kulturális közegek közötti átjárás ruházatbeli megnyilvánulását a legmeggyőzőbben a Konstantinápolyba indított Habsburg követségek példázzák. A misszió élén álló követ, illetve teljes kísérete az otthoni közegre jellemző, nyugati divatot követő ruha mellett „török” ruházatot is vitt magával az útra. A legpompásabb főkövetségeket ezen felül díszes magyar udvari viselettel látták el, melyre a 16. századi protokolláris hagyomány alapján azért volt szükség, hogy a Habsburg uralkodó magyar királyi autoritását is megjelenítsék a Portával zajló kommunikáció során.¹⁰⁹⁴ A korabeli szóhasználatban egyszerűen csak „töröknek” mondott ruházat széles körben elterjedt az Oszmán Birodalom területén, de nem volt ismeretlen a vele érintkező dél- és kelet-európai területeken sem. A Konstantinápolyban dolgozó dragománok rendszerint ilyet viseltek. A Mammucca családról több portré maradt fent, melyeken jól látszanak a ruházat karakteres összetevői: a drága selyemből vagy brokátból készült kaftánszerű hosszú kabát, a díszes és széles öv, ritkán turbán, illetve a dús prémekkel szegett köpeny.¹⁰⁹⁵

Giorgio Ridolfi di Aleppino 1678-ban a Haditanácshoz benyújtott felvételi kérelmében a legnagyobb természetességgel fogalmazta meg a ruházat iránt felmerült igényeit. Érvelése remekül összefoglalta a külső megjelenés jelentőségét, mert nyíltan megfogalmazta azt a diplomáciai gyakorlatból már ismertényt, hogy a fizetésen fölül biztosított dekoratív öltözetre a császár méltó képvisellete miatt van szükség.¹⁰⁹⁶ A tolmácsoknak – ahogyan a követségek többi tagjának – feltétlenül járt legalább egy rend ruha a szolgálatba lépéskor, sőt több olyan esetről maradt fent adat, amikor az éves fizetésen túl még további egy vagy két rend ruhát kaptak.¹⁰⁹⁷ Az már

1094 Erről a kérdésről bővebben: CZIRÁKI Zsuzsanna, „Ruha teszi a követet? A Habsburgok 17. századi konstantinápolyi diplomatáinak magyar viseletéről”, *Művészettörténeti Értesítő* 69 (2020): 15–36.

1095 Marcantonio, Leopold és Christoph Mammucca della Torre, illetve Guistiniana Tarsia Mammucca della Torre színes portréit hivatkozza: ROTHMAN, *The Drago-man Renaissance*, XIII, illetve a kötethez kapcsolódó online adatbázis: <https://dragomans.digital.utsc.utoronto.ca/islandora/object/dragomans:64> (hozzáférés: 2022.09.01).

1096 Giorgio Ridolfi di Aleppino szupplikációja, s. l., s. d. [1678. január], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 148. Kv. 2. fol. 56.

1097 CZIRÁKI, „Ruha teszi a követet?” 1645-ben Johann Dietz futár a portai Habsburg követségnek szánt pénzzel együtt elvitte Konstantinápolyba a három

más lapra tartozott, hogy a tolmács azután mire használta ezeket, hiszen a ruházat egyes darabjai értéktárgynak minősültek és viselőjük szabadon adhatta-vehetette őket. A leginségesebb háborús években Konstantinápolyban szolgáló Josephus Barbatust öregségére igénytelen és piszkos embernek írták le, akinek már rendes ruhája sem volt, mert az összeset elzalogosította. Rossz megjelenése miatt keresztények és törökök egyaránt lenézték, így a legkevésbé sem volt már alkalmas a császár képviselőjére a rezidens oldalán. Így tehát nem csupán szellemi képességei hanyatlásának tudható be, ha 1645-től rendre a fiatal, harminc év körüli Nikúsziosz Panajótisz helyettesítette, akivel kapcsolatban kiemelték, hogy Barbatusszal ellentétben tiszta, rendes, jó megjelenésű férfi volt.¹⁰⁹⁸

Hogy a portai szolgálatot teljesítők pontosan mit értettek a császári tekintélyt alátámasztó megjelenés alatt, kiderül egy Marcantonio Mamucca della Torréról származó leírásból, melyben bőséges ruhapénzét indokolta. Ebben kifejtette, hogy neki és szolgálóinak illendő módon, az évszaknak megfelelően kell öltözködni, ezen felül legalább két rend szőrmére is szüksége van, mivel az előkelő nemzetek képviselői mind abban járnak be a Portára. Emellett további két lovat és hozzájuk illő lószerszámot követelt, mert a nagy távolságok miatt nem szívesen gyalogolt az udvar és a felkeresendő portai méltóságok között. Leírásában különösen a szőrme iránti lelkesedés szembeszökő. Ez a kiegészítő a Portán divatos ruházat meghatározó eleme volt, de elterjedt az Oszmán Birodalom egész nyugati peremvidékén, hiszen a megmaradt képi ábrázolások alapján a vazallus államok képviselői is gyakran viselték.¹⁰⁹⁹ Ami a tolmácsokat illeti, az igazán bennfentesek még tovább mentek a törökös vonal vizuális megjelenítésében. Nikúsziosz Panajótiszról 1658-ban a Haditanácsban megjegyezték, hogy a hírek szerint már turbánt is viselt. Ez a jellemzően muszlimok számára engedélyezett fejfedő nem véletlenül keltette fel a Habsburg diplomácia figyelmét, hiszen egyértelműen jelezte a portai állást fontolgató tolmács közeledését a szultán

akkori tolmácsstanonc képzésére szánt féléves illetményt (200 rajnai forint) és a növendékek ruházkodását fedező összeget (évi 50 rajnai forint). 1645. július 27., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1645 Bd. 796. fol. 370v.

1098 Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1646. július 29., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 117. Kv. 2. fol. 172–173.

1099 Lásd például Marojica Caboga (1630–1692) raguzai követ öltözékét egy 17. századi ábrázoláson a Dubrovnikai Múzeumok (Dubrovački Muzeji) gyűjteményében. Hivatkozza: KÁRMÁN és KUNČEVIĆ, *The European Tributary States...*, borítókép.

környezetéhez, egyben aláhúzta a nagyvezír mellett betöltött megbecsült, kiváltságos pozícióját.¹¹⁰⁰

Apró információmorzsák alapján valószínű, hogy a tolmácsok körében létezett egyfajta egyenruha, mely alapján a megbízóval azonosíthatták. Johann Rudolf Schmid már bécsi haditanácsosként értekezett arról, hogy a portai követek hivatalos megjelenésének szükséges eleme a szolgálattelvők libériába (*livrée*) öltöztetése.¹¹⁰¹ A sok tekintetben mintaként szolgáló velencei követségen már a 16. században feltűnik ez a gyakorlat, sőt összefonódott a tolmácsok és tolmácstanoncok javadalmazásával, melynek az évi egy vagy több rend ruha jelentékeny részét képezte.¹¹⁰² Mindazonáltal túl kevés adat áll rendelkezésre ahhoz, hogy megbizonyosodhassunk egy állandó és minden tolmács számára kötelező egyenruhátípus létéről, hasonló pontos meghatározásra még a jóval részletgazdagabb velencei források sem szolgáltatnak elegendő információt. Biztosan csak Josephus Barbatusról állítható, hogy – mint korábban már szóba került – közvetlen felettese, Lustrier rezidens egyenruha viselésére kötelezte, bár arról nem nyilatkozott, hogy ez pontosan hogyan nézett ki.¹¹⁰³

9.5. Érzelmek

Az eddig tárgyalt esetek meglehetősen negatív képet festenek a tolmácsokról, hiszen leginkább jellemük árnyoldalai kerültek előtérbe a különféle személyes összetűzéseket, pénzügyi nehézségeket és szakmai rivalizálást tárgyaló kortárs beszámolók alapján. Mielőtt még pálcát törnénk a fejük fölé és végképp gazemberekként könyvelnénk el őket, felhívnam a figyelmet egy forráskritikai sajátosságra. A tolmácsok életét mindenekelőtt a velük kapcsolatban álló hivatalokon keresztül vizsgálhatjuk, melyektől bővebb tájékoztatást általában a normakövető magatartástól eltérő esetekben remélhetünk. Akkor tehát, amikor a hatóság egy bizonyos működési anomália megszüntetésére irányuló erőfeszítéseit dokumentálták.

1100 1658 szeptembere, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 318. 1658. Prot. Exp. fol. 338r.

1101 Johann Rudolf Schmid III. Ferdinándnak, Edirne, 1649. augusztus 13., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 121. Kv. 1. fol. 229–232, 231.

1102 ROTHMAN, *The Dragoman Renaissance*, 70.

1103 HAMILTON, „An Egyptian Traveller...”, 140–141.

Ennél fogva mi sem természetesebb, hogy – csak egyetlen példát kiragadva a tömegből – a Haditanács precízen iktatta Christoph Marianovich és Giorgio Cleronome egy 1667-es vitáját, melynek végkifejletként a két tolmács összeverekedett a haditanácsi irodán és fegyelmi eljárás során utasították helyes magaviseletre őket.¹¹⁰⁴ Ezzel szemben hiábavalóság lenne azt várni, hogy a hivatali adminisztráció hosszasan értekezzen egyik vagy másik tolmács példás családi életéről vagy kegyes cselekedeteiről, holott biztosak lehetünk benne, hogy az eddig terítékre került esetekkel szemben nem csupán megrögzött házasságszédelgők vagy körmönfont családok voltak közöttük.

Ha azonban a hivatali kommunikáció tanulmányozása közben a sorok mögé nézünk, néhány szívderítő motívumra lehetünk figyelmesek, amelyek a szereplők érzelmvilágáról árulkodnak.¹¹⁰⁵ Alighanem a gyorsan kialakuló természetes szimpátia és a nehéz helyzetekben jelentkező egymásrautaltság játszhatott közre abban, ha különböző hátterű haditanácsi alkalmazottak között barátság szövődött. Ez a benyomásom támadt Nikúsziosz Panajótisz tolmács és Simon Reniger állandó portai követ esetében, akik a híradások szerint megismerkedésük alkalmával egycsapásra megkedvelték egymást. Esetükben nagyon szerencsés találkozásról van szó, hiszen a konstantinápolyi állandó követség működése szempontjából lényegi kérdésnek számított az, hogy a Habsburgok portai diplomáciájának e két pillére között milyen minőségű és intenzitású együttműködés alakul ki. Az éles szemű internuncius, Johann Rudolf Schmid szemtanú beszámolója alapján már 1649 tavaszán, tehát az első közös munka alkalmával nagyon kedvező szinergiák léptek működésbe az újonc Reniger és a néhány évnyi tapasztalattal már rendelkező Panajótisz között.¹¹⁰⁶ A szoros, személyes jó viszonyt feltételező kapcsolat végig kitartott Reniger szolgálati éve alatt, aki a tolmács legnagyobb támogatója volt a Haditanácsban és mindig kiállt mellette. Ugyanígy elgondolkodtató, hogy Panajótisz elköteleződése a Habsburgok iránt azután kezdett látványosan lazulni, hogy

1104 1667. március 1., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 332. 1667–1668. Prot. Exp. fol. 116r.

1105 Az emberi érzelmek történeti kutatásának módszertani hátteréhez a teljesség igénye nélkül lásd: Joanna BOURKE, „Fear and Anxiety: Writing about Emotion in Early Modern History”, *History Workshop Journal* 55, 1. sz. (2003): 111–133.

1106 Johann Rudolf Schmid III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1649. május 10., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 121. Kv. 1. fol. 96–97.

a rezidens 1665-ben visszalépett a szolgálattól. Meg kell jegyezni, Schmid számára jól ismert együttműködés keretei körvonalazódtak Reniger és Panajótisz munkakapcsolata láttán. Számára sem volt ismeretlen a közös munka baráti érzésekkel gazdagított formája, hiszen negyven éven át tartó jó viszony fűzte bécsi tolmácskollégájához, Michel D'Asquier-hez.¹¹⁰⁷

A tolmácsok lelki folyamatainak egy másik kitapintható eleme a honvágy. Sokan közülük korábbi megszokott környezetüktől távol tevékenykedtek, a szülőföldtől és a régi otthontól való elszakadás miatt pedig néhányan a magány és a számkivettség érzésével küzdöttek. Különösen a fiatal tolmácsjelöltek esetében gyanítható, hogy nehezen viselték addigi életkörülményeik és megszokott környezetük megváltozását. Ebben a tekintetben a Habsburg Monarchia területéről az Oszmán Birodalomba költöztetett tanoncok bizonyára ugyanazt élték át, mint a Konstantinápolyból Bécsbe érkező fiatal tolmácsok: megszokott kapcsolathálójuk, szociokulturális környezetük radikális átalakulását, mely életük minden mozzanatát befolyásolta az elfogyasztott élelmiszertől az öltözködésen át egészen az interperszonális térben alkalmazott kulturális gyakorlatokig. Nem csoda, ha a lelki folyamatok tekintetében mégoly szűkszavú forrásainkban is fel-feltűnik a beilleszkedési nehézségek nyoma. A leginkább Domenico Pius Ballez hányattatásaiban ragadhatjuk meg azokat a kihívásokat, amelyek egy szinte még gyermekorban Konstantinápolyba került fiatal személy előtt tornyosulatakat. Ballez mai fogalmaink szerint „elkallódott” a szultáni székhelyen, súlyos problémák merültek fel a viselkedésében és teljesen elveszítette a kapcsolatot a családját helyettesíteni hivatott követséggel, olyannyira, hogy konvertált. Mivel rövidesen visszakíváncozott a megszokott környezetébe és a Habsburg diplomácia végül kicsempészte a Portáról, okkal feltételezhetjük, hogy pártváltását belső labilitás és nem józan megfontolás vezérelte.¹¹⁰⁸

De a tolmácstanoncnál tapasztaltabb személyeknek is gondot okozott megküzdeni vágyaikkal és csak nehezen áldozták fel személyes preferenciáikat a császári érdekek oltárán. Giovanni Paolo Damiani 1610 óta dolgozott a konstantinápolyi Habsburg követségen, néhány éven belül azonban

1107 HILLER, „A tolmácsper”, 210.

1108 Johann Rudolf Schmid Michel D'Asquier-nek, Konstantinápoly, 1649. május 30. és június 6., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 121. Kv. 1. fol. 105–110; Johann Rudolf Schmid jelentése főkövetségéről, Bécs, 1651. június 8., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 123. Kv. 3. fol. 187–205, 197–198.

olyannyira sikeres lett, hogy egyre több megbízatást kapott a bécsi uralkodói székhelyen. 1618-ra már tulajdonképpen abban a helyzetben volt, hogy akár maga is megválaszthatta volna szolgálati helyét, mindenütt szívesen fogadták nagy szakértelemmel és precizitással végzett munkáját. Valószínűleg nem csupán a fizetésemelés motiválta, amikor Konstantinápoly mellett tette le a voksát és azt kérvényezte, hogy ott nevezzék ki főtolmácsá.¹¹⁰⁹ Beadványát tovább árnyalja az a körülmény, hogy Michael Starzer állandó követ akkor már évek óta érvelt Damiani tartós konstantinápolyi megbízatása mellett. Nagy örömeire szolgált, hogy Ludwig Mollart 1618-as követségének tagjai között viszontláthatta régi kollégáját és mindent megtett annak érdekében, hogy Damiani megkapja a kért pozíciót, így továbbra is a követségen maradjon. Nagyon úgy tűnik azonban, hogy sem Starzer, sem Damiani kérése, sem magának a rendkívüli követség vezetőjének javaslata nem érintette meg az akkoriban éppen elnököt váltó Haditanácsot, mert 1619 júliusáig nem született döntés Damiani áthelyezéséről. Ilyen körülmények között gyanakvást ébreszt Starzer azon kijelentése, hogy a tolmácsot nem indítja vissza a követséggel, mivel az „kissé gyengélkedik”, ellenben reménykedve várja a Haditanács beleegyező nyilatkozatát a konstantinápolyi szolgálati helyszín megerősítéséről. Úgy tűnik ebből, hogy a rezidens kihasználta a haditanácsi iroda halogatását és a tőle telhető módon megpróbált kész helyzet megteremtésével elébemenni a problémának Damiani és saját jól felfogott érdekében.¹¹¹⁰ Szerencsétlenségükre azonban sem Hans Mollart, sem pedig az őt követő Stadion gróf haditanácsi elnökök nem vették figyelembe igyekezetét, hiszen a rezidenciaváros fordítói nem győzték a munkát, így végül Damianit ismét visszarendelték Konstantinápolyból és Bécsben folytatta pályáját.¹¹¹¹

1109 Giovanni Paolo Damiani II. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1618. május 26., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 108. Kv. 1. fol. 84.

1110 Michael Starzer Hans Caspar Stadion haditanácsi elnöknek, ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 108. Kv. 3. fol. 43–48.

1111 Lásd például Mehmed budai pasa levelének olasz fordítását Damiani által 1621. július 29-én. A hátapon azt is feljegyezték, hogy a fordítást azért Damiani készítette, mert az eredetileg megbízott Michel D'Asquier túlon túl elfoglalt volt. ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 108. Kv. 3. fol. 49–50.

9.6. Szórakozás

A szórakozás az érzelmek, a személyiségjegyek és a magánélet határterületéhez tartozik, így ebben az esetben sem dűskálunk az adatokban a döntően hivatali forrásokban. Szerencsére azonban előkerült egy-két személyesebb megnyilvánulás, amelyek a hivatalos érintkezés stílári és tartalmi határait feszegetve fellebbentik a fátylat erről a kérdésről. Ebben az esetben is számítanunk kell azonban arra, hogy csupán olyan események és jelenségek kerültek rögzítésre, amelyek valamiképpen eltértek az általános tapasztalatoktól. A 17. század első felének konstantinápolyi tolmácsképzése számos gyermekbetegséggel küzdött, így a rá vonatkozó iratanyagban rendre felvetődnek életmódbeli kérdésekben megmutató problémák. Ismereteink szerint a rezidens háztartásában elhelyezett fiatal emberek többsége kamaszkorában, esetleg fiatal felnőttként lépett be a szolgálatba. A Habsburg állandó követvel szemben támasztott elvárások között mindig megfogalmazódott a nőtlenség igénye, tehát nők és gyerekek nem utazhattak a követséggel Konstantinápolyba, ellentétben például a francia vagy az angol gyakorlattal.¹¹¹² A rezidens háza táján még a szolgálatot teljesítők is általában férfiak voltak, tehát egy erősen maszkulin környezetet kell elképzelnünk, ahol a szűken mért társas szórakozás leginkább bajvívásban, löldomításban, ivászatban vagy adáz kártyacsatákban merült ki.¹¹¹³ Helyesebben ezek voltak azok a tevékenységek, amelyeket a jelentéstevő

1112 A konstantinápolyi rezidens követek általában beszámoltak más országokból delegált kollégáik családi eseményeiről, érintve a jelenlévő feleséget és gyermekeket. Lásd például Simon Reniger híreit az angol és a francia követek feleségeiről, gyermekeiről: Simon Reniger Johann Rudolf Schmidnek, Konstantinápoly, 1649. november 25., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 121. Kv. 2. fol. 278–281; Simon Reniger I. Lipótnak, Edirne, 1658. május 28., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 130. Kv. 1. fol. 164–166. A követfeleségek jelenlétének legkézenfekvőbb tükre Lady Mary Wortley Montagu levelezése, aki az angol követ hitveseként 1717–1718 között tartózkodott Konstantinápolyban. Vö. *The Letters and Works of Lady Mary Wortley Montagu*, szerk. Lord WHARNCLEFFE, 1. köt. (London, 1861), 225–402.

1113 A lovakkal való minőségi bánásmód feltűnt Alexander Greiffenklau török szomszédjának, aki szentül hitte, a rezidens ért a lovak nyelvén, mert azok mindent megtettek, amit a követ szóban kért tőlük. Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1644. május 13., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 117. Kv. 2. fol. 296–311, 307v. Ugyan a 16. századra vonatkozik, de a későbbi időszakra vonatkozóan is helytálló, értékes információkat tartalmaz a Habsburg követség lakóiról és hétköznapijairól Robyn Dora Radway nemrég megjelent, gazdagon illusztrált kötete. Vö. RADWAY, *Portraits of Empires...*

követek papíron sem szégyelltek megemlíteni. Természetes, hogy a hosszabb portai szolgálatot vállalók nem a cölibátusra esküdtek fel – az egy Sebastian Lustrier rezidens kivételével, aki valóban pap volt –, tehát élt bennük az igény az ellenkező neműek társaságára. Ám a hölgyekkel való kapcsolattartás nem volt könnyen összeegyeztethető a domináns muszlim környezet nő- és családképével, sőt abban a formában, ahogyan a követségi alkalmazottaknak lehetőségük nyílt rá, valójában a kereszténységével sem. A rendezett családi körülményeken túlmutató nőtársaság feltétlenül kifogásolhatónak bizonyult, noha a város nem muszlim lakossága hasonló keretek között élte magánéletét, ahogyan az Európában megszokott volt, prostituáltokról és bordélyházakról ugyanúgy van tudomásunk.¹¹¹⁴

A követség lakóinak diszkrét ügyeiről a dolog természetéből adódóan nem sok derül ki a hivatalos forrásokból, ám néhány eset olyan következményekkel járt, hogy mégis átütötték a hallgatás falát. Az 1649-ben Konstantinápolyba delegált állandó követ, Simon Reniger a többször újrainduló konstantinápolyi tolmácsképzés legfőbb buktatójaként a növendékek kicsapongó, felelőtlen életmódját nevezte meg. A fiúkat még a dívánba is csak úgy merte elengedni kötelező nyelvgyakorlatra, hogy titkon figyeltette őket, valóban oda mennek-e, nem pedig egy tavernába.¹¹¹⁵ Szemlátomást a kocsmázás és a kínos nőügyek dühítették fel igazán a követet, miközben ez a jelenség távolról sem csupán a Habsburg követségre volt jellemző. A velenceiek bentlakásos tolmácsképzéséről például azt jegyezték fel az 1640-es években, hogy számos gyanús török és görög fehérnép tartózkodott odabent. Erre a szabálytalanságra ráadásul az oszmán hatóságok derítették fényt, ahogyan arra is, hogy a házban állomásozó kötelező janicsárkísérők zöme már húsz-harminc éve a követségen lakott – ugyanez derült ki az angolokról és a franciákról is – és többnyire bejárattott cinkosok voltak minden erkölcsi vétségben.¹¹¹⁶

A Habsburg követség személyzete a velenceinél sokkal kisebb volt. Talán a diákok maguk is jobban szem előtt voltak, ezért nem mertek efféle

1114 Marinós SARIYANNIS, „Prostitution in Ottoman Istanbul, Late Sixteenth – Early Eighteenth Century”, *Turcica* 40 (2008): 37–67; Marinós SARIYANNIS, „Neglected Trades’: Glimpses into the 17th-Century Istanbul Underworld”, *Turcica* 38 (2006): 155–179.

1115 Simon Reniger jelentésének kivonata, Konstantinápoly, 1649. szeptember 4., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 121. Kv. 1. fol. 238–239.

1116 Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1644. május 23., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 117. Kv. 2. fol. 316–324, 320v.

kilengéseket megkockáztani és inkább házon kívül kerestek szórakozási lehetőséget. Johann Rudolf Schmid internuncius 1649 tavaszán sokat bajlódott az elkanászodott diákok fegyelmezésével, egyik jelentésében pedig plasztikus képet festett a nehézségekről. Az uralkodó költségén taníttatott három fiatalember ugyanis tanulás helyett leginkább Konstantinápoly utcáin lődörgött, kocsmákban és, ami még veszélyesebb, török nők környezetében tűnt fel. Megregulázásuk alaposan feladta a leckét a Schmiddel érkező új állandó követnek, Simon Renigernek, aki a növendékekhez képest friss szereplőnek számított a konstantinápolyi élet színpadán, hiszen csupán ugyanazon év tavaszán érkezett meg új állomáshelyére, a tanoncok ellenben már évek óta ott tartózkodtak. Nyelv- és helyismeretbeli előnyük elsősorban abban mutatkozott meg, hogy török módra öltözve, a helyiekhez a megtévesztésig hasonló viselkedésükkel és kommunikációjukkal bámulatos ügyességgel oldottak kerekét a szórakozásaiknak elejét venni igyekvő új követ elől.¹¹¹⁷

Már a bécsi tolmácsélet víg oldaláról árulkodik egy 1675-ös kamarai vizsgálat és a nyomában megfogalmazott szigorú utasítás. A valamennyi kamarai alkalmazottnak kikézbésített dekrétum azt az utóbbi időben mód nélkül elharapózott káros gyakorlatot hánytorgatta fel, hogy a Bécsbe érkező török követségek tagjait hatalmas költségen szórakoztatták a tisztviselők. Mivel a feddést külön kiküldték az egyébként nem kamarai alkalmazott Franz Mesgnien von Meninsky tolmácsnak, nyilvánvaló, hogy a mulatozás nem utolsósorban őt érintette, illetve minden olyan haditanácsi alkalmazottat, aki nyelvi közvetítő szerepénél fogva jelen volt ezeken az alkalmakon. A rövid, ám annál informatívabb tájékoztatás alapján a török követségeket kísérő császári alkalmazottak kikapcsolódás ürügyén („unter fürwand einer recreation”) előszeretettel piknikeztek a bécsi városfalon kívül eső Neugebeu¹¹¹⁸ területén, illetve Schwechaton, ahol bőkezűen traktálták a kisebb-nagyobb török követségeket. Mindezt alátámasztják a híres török

1117 Johann Rudolf Schmid jelentésének haditanácsi kivonata, Konstantinápoly, 1649. május 10., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 121. Kv. 1. fol. 75–80; Johann Rudolf Schmid III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1649. május 10., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 121. Kv. 1. fol. 96–97; CZIRÁKI, „Language Students...”, 41.

1118 A Neugebäude néven ismert kastély eredetileg II. Miksa császár nyári rezidenciájának épült, kikapcsolódásra kiválóan alkalmas reneszánsz kert (*Lustgarten*) vette körül, és egy egzotikus állatkert (*Menagerie*) tartozott hozzá. Ma Bécs 11. kerületében található. Vö. Hilda LIETZMANN, *Das Neugebäude in Wien: Sultan Süleymans Zelt – Kaiser Maximilians II. Lustschloß* (Berlin, 1987).

utazó, Evlija Cselebi megfigyelései, aki 1665-ben bécsi látogatása alkalmával maga is részt vett hasonló multaságon, ahol legnagyobb meglepetésére nők is megjelentek. A nők szabad mozgása megrökönyödést keltett benne és azt a következtetést vonta le belőle, hogy ezen a földön „az asszonyoké az uralom”.¹¹¹⁹ Meninsky és társai megrovását azonban egészen más motiválta: a közpénzen zajló privát szórakoztatás e korai példája ellenállásba ütközött az Udvari Kamaránál és szigorúan arra utasított minden érintettet, hogy az efféle, déligyümölcsök és cukrászsütemények garmadáját felvonultató költséges vendéglátást fejezzék be a gyakran érkező csauszok esetében, mert ilyesfajta kiadás legfeljebb főkövetéségek fogadása során lehet indokolt.¹¹²⁰

9.7. Betegség és halál

Mivel a betegség hátráltatta a tolmácsok munkáját, a felmerülő orvosi költségekhez pedig pénzre volt szükség, a tolmácsélet ezen árnyoldala jól dokumentált az udvari forrásokban. Néhány ritka esetben a tolmács maga számolt be egészségügyi gondjairól. Így tett Giovanni Paolo Damiani, aki 1638-ban azzal az indokkal próbálta a Kamarát hátralékos zsoldja kifizetésére bírni, hogy – így szól a „Krisztus öt sebére” hivatkozó alázatos könyörgés – nyolc hete tartó „halálos betegségben” szenved és sürgősen szüksége van a pénzre, mert az orvost sem tudja kifizetni. A beadványt nem Damiani írta, csak az aláírás származik tőle, szemlátomást reszkető kézzel jegyezte a papíros aljára. Ekkor a tolmács már csaknem négy évtizede állt Habsburg szolgálatban, tehát feltételezhetjük, hogy legalább hatvan év körül járhatott. Kora és a szolgálat során összeszedett betegségei alapján arra következtethetnénk, hogy nem élte túl ezt a megpróbáltatást, ám mégis felépült, az 1640-es években még biztosan aktív volt.¹¹²¹ A tolmácsok – és általában véve a modern orvoslás előtti korok embereinek – betegségei csak nagyon nehezen határozhatók meg. A köszvény, illetve ismeretlen eredetű lázas betegségek a kevés azonosítható panasz közé tartoznak, amelyek

1119 *Evlija Cselebi török világutató...*, 151.

1120 1675. április 9., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1675 Bd. 919. fol. 210r.

1121 Giovanni Paolo Damiani beadványa az Udvari Kamarához, s. l., s. d. [1638], ÖStA FHKA SUS RA Kt. 303. fol. 670; A Haditanács jelentése III. Ferdinándnak a határvidéken tevékenykedő kettős (oszmán–magyar) diplomáciai bizottság munkájáról, Bécs, 1642. március 31., ÖStA FHKA SUS RA Kt. 303. fol. 885.

a kor táplálkozási és higiéniai viszonyainak megfelelően sokakat sújtottak. A láz olykor az egész követség működését megakasztotta, így történt például 1669-ben, amikor az egyébként sem túl önálló Casanova rezidensnek betegség miatt egy ideig valamennyi tolmácsát nélkülöznie kellett, sőt még a portai tolmács is lázasan feküdt otthon egy olyan időszakban, amikor sok áldozatot szedett egy pontosabban meg nem határozott járványos megbetegedés. Ugyanígy egyértelmű, hogy a pestisjárványok sem kímélték őket, különösen az 1680-as edirnei járvány szedett sok áldozatot a Habsburg diplomácia képviselői között. Időről időre felütötte még fejét a himlő, ami 1649-ben Panajótiszt döntötte ágynak hosszabb időre.¹¹²²

Az előrehaladott életkor csak még tovább rontott az egészségügyi kilátásokon. Az idősödő Michel D'Asquier az 1650-es évektől sokat nyomta az ágyat, betegeskedése pedig nagy fejtörést okozott a Haditanácsnak, hiszen szinte pótolhatatlan tudása és évtizedes tapasztalata miatt az oszmán diplomáciával kapcsolatos legtöbb kérdésben számítottak a munkájára. A meggyengült egészségű tolmács miatti aggodalom felhívja a figyelmet egy érdekes udvari jelenségre: a betegség miatt csökkent munkaképességű udvari alkalmazott számára segílyt folyósítottak az Udvari Kamaránál. D'Asquier 1657-ben nem kevesebb mint 300 forintot kapott ebből a célból („umb seiner langwüerigen unpäßlichkeit”).¹¹²³ Hasonló adat maradt fent Hans Georg Zemperről, aki 1678 őszén esett ágynak, majd rövidesen elhunyt. Özvegye 479 forintot követelt a kamarától néhai férje gyógyszereire és orvosi költségére. A térítési igényt azzal az érveléssel támasztotta alá, hogy annak idején D'Asquier özvegye is kapott hasonlót.¹¹²⁴

A Haditanácsban a lehetőségekhez mérten igyekeztek figyelembe venni a tolmácsok életkorát és egészségi állapotát. 1695-ben Johann Heinrich Boringert élemedett korára való tekintettel mentesítették a határvidéki tolmácspozíció alól és helyette inkább a fiatalabb Aloisius Woldét nevezték

1122 Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1646. július 29., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 117. Kv. 2. fol. 172–173; Giovanni Battista Casanova I. Lipótnak, s. l., 1669. augusztus 29., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 141. Kv. 2. fol. 131–135. Az 1680-as edirnei járványban két tanonc, Bartholomäus Hueber és Heinrich Christoph Schwegler súlyosan megbetegedett. Vö. 1680. december 28., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1680 Bd. 941. fol. 543r; JANOS, „Panaiotis Nicousios...”, 156; Simon Reniger jelentésének kivonata, Konstantinápoly, 1649. augusztus 29., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 121. Kv. 1. fol. 236–237.

1123 1657. február 7., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1657 Bd. 847. fol. 71r.

1124 1679 januárja, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 355. 1679. Prot. Exp. fol. 23r.

ki eszéki és péterváradai tolmácsnak.¹¹²⁵ Nem mindenki volt azonban ilyen szerencsés. A hetven felé járó Heinrich Julius Wogin 1686 őszén érhető módon mentesülni szeretett volna a magyarországi háborús szolgálat alól, ám kérését elutasították és haladéktalanul a budai állomáshelyre vezényelték.¹¹²⁶ A frontszolgálat általános nehézségei között néhány súlyosabb, illetve végzetes kimenetelű esetről maradtak fent adatok. Johann Adam Lachowitz Buda ostrománál forgott életveszélyben, a háborús körülmények pedig olyannyira megviselték, hogy idegösszeomlást kapott.¹¹²⁷ Pantaleone Cleronome 1684-től az állandóan változó fronttal együtt mozgott, első, a háborúhoz köthető komolyabb megbízatása során közvetlenül a török haderőt kellett követnie, végül Nisszánál¹¹²⁸ vesztette életét 1690-ben.¹¹²⁹ Ugyanígy hadjárat során vesztette életét 1693-ban a Caraffa tábornok mellé beosztott, a háború kezdete óta a császári és a bajor ezredeknél felváltva szolgáló Martin Coloczin tolmács.¹¹³⁰ Fiatalon ért véget a háborúban Bartholomäus Hueber karriere, aki élete első komolyabb feladataként kapta meg a siklói tolmácsállást 1687-ben, de szinte azonnal tatár fogságba esett. Innen megkísérelték kiváltani, ám nincs arra utaló információ, hogy az akció sikerrel járt volna, a neve eltűnik a haditanácsi szereplők közül, valószínűleg sosem tért vissza.¹¹³¹

A betegségek és a sok utazással, törődéssel járó szolgálat viszontagságai kétségkívül próbára tették a tolmácsok fizikai és lelki tűrőképességét, ennek ellenére jócskán akadtak olyanok, akik kivételesen szívósnak bizonyultak és egészen magas kort értek meg. A 17. századi tolmácsállomány legnagyobb túlélője minden bizonnyal Josephus Barbatius volt. 1622-ben meglelt emberként került a Haditanács alkalmazásába, egy évre rá pedig már Konstantinápolyban munkálkodott a Habsburg követek oldalán. Több mint húszéves szolgálat után, az 1640-es évek derekán mentették fel hivatalából, mivel az öreg tolmács ekkor már sem fizikailag, sem szellemileg nem tudott

1125 1695. március 8., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 396. 1695. Prot. Reg. fol. 98v.

1126 1686 októbere, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 372. 1686. Prot. Exp. fol. 438r; 1686. október 16., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 373. 1686. Prot. Reg. fol. 364v.

1127 TÓTH, „Harminc év...”, 49.

1128 szerb Niš

1129 1684. március 6., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1684 Bd. 959. fol. 174v; 1684. május 20., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1684 Bd. 957. fol. 444v, 446r; KERÉKES, „A császári tolmácsok...”, 1220.

1130 1693. január 2., ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 392. 1693. Prot. Reg. fol. 2v.

1131 1687. szeptember 1., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1687 Bd. 375. fol. 400v.

megfelelni az elvárásoknak, nem utolsó sorban makacs köszvénye miatt, ami gyakran szegezte ágyának.¹¹³² A tolmács maga is szeretett volna szabadulni a portai szolgálattól, ennek érdekében nem volt rest helyébe lépő lehetséges utódokat felkutatni.¹¹³³ A finanszírozásról szóló fejezetben már szóba került, hogy visszavonulása után a kormányzat nem hagyta sorsára, hanem török nyelvmesterként egyfajta nyugdíjas állást és szerény megélhetést biztosított neki.¹¹³⁴ Barbatus fizetésének kérdése egyébként I. Lipót 1657-es trónralépését követően került terítékre, mert az új uralkodó átvizsgálta az apjától, III. Ferdinándtól örökölt udvartartást és kormányzati apparátust, a procedúra részeként pedig – meglehetősen drasztikus módon – átmenetileg leállították az évjáradék-jellegű kifizetéseket.¹¹³⁵ Ide tartozott Barbatus 500 tallérja is, ám a Haditanács végül sikerrel avatkozott be az öreg tolmács érdekében: a kifizetés indokai között nemcsak szolgálati érdemeit emlegették fel, hanem azt is, hogy már közel jár a – nem tévedés – századik életéhez, így járandósága aligha terheli sokáig a kincstárat.¹¹³⁶ A számításba nem esett hiba, Barbatus 1659-ben meghalt. Utolsó éveiben

1132 Alexander Greiffenklau Ulrich Franz Kolowratnak, Konstantinápoly, 1645. április 29., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 118. Kv. 3. fol. 176–179; Alexander Greiffenklau Heinrich Schlicknek, Extrakt, Konstantinápoly, 1645. június 1., uo., fol. 234.

1133 1645-ben maga ajánlott be a Portára érkező Hermann Czerninnek egy Lorenzo Summa nevű, tisztos családból származó fiatalembert, aki a török, görög, francia, perzsa és latin (és bár nem említette, de bizonyára az olasz) nyelveket bírta. Summa végül mégsem került a tolmácsok közé. Josephus Barbatus igazolása Lorenzo Summa nyelvtudásáról, s. l. [Konstantinápoly], 1645. május 26., ČR SOA v Třeboni, pracoviště Jindřichův Hradec, Historica Jindřichův Hradec, Kart. 18, Inv. Nr. 635. fol. 230.

1134 Kamarai iratok Josephus Barbatus szolgálatára vonatkozóan, s. l., s. d. [1658], ÖStA FHKA SUS RA Kt. 305. fol. 247–256.

1135 Az Udvari Hadi Fizetőhivatal az Udvari Kamarának, s. l., s. d. [1657], ÖStA FHKA SUS RA Kt. 305. fol. 250. Az udvari kifizetések átvilágítása, illetve a vizsgálat befejeztéig teljes leállítása egyébként a többi tolmácsot is érintette. Paolo Golielli 1659-ben arra panaszkodott, hogy az Udvari Hadi Fizetőhivatal 1657. július 1-jén befagyasztotta a fizetését, és még mindig nem fizetett egy fillért sem azzal az állítólagos indokkal, hogy nem érkeztek be a jogosultságot igazoló iratok. Vö. Paolo Golielli az Udvari Kamarának, s. l., s. d. [1659. június], ÖStA FHKA SUS RA Kt. 305. fol. 381, 382; Paolo Golielli az Udvari Kamarának, Bécs, 1659. július 16., ÖStA FHKA SUS RA Kt. 305. fol. 380.

1136 Az Udvari Haditanács az Udvari Kamarának, s. l., s. d. [1657. október 18.], ÖStA FHKA SUS RA Kt. 305. fol. 249; I. Lipót döntése Barbatus évjáradékáról, s. l., 1658. február 6., ÖStA FHKA SUS RA Kt. 305. fol. 248.

valószínűleg már gondozásra szorult a matuzsálemi kort megért tolmács, végakarataiban ugyanis teljes körű örökösévé tette az ellátásáról gondoskodó házaspárt. Ez az adat azért is érdekes, mert a tolmács temetését már nem ők, hanem Barbatus fogadott lánya és annak férje intézték, ám róluk korábban hallgatnak a források.¹¹³⁷

Számos olyan tolmácsról vagy tanoncról tudunk, akik viszont igen fiatalon távoztak az élők sorából. Haláluk nem csekély veszteség volt, hiszen az emberi tragédián túl nagyon nehéz helyzetbe hozta a Haditanácsot, illetve elsősorban a konstantinápolyi kirendeltséget, ahol rendre csupán egy-két tolmácsolásra alkalmas felesketett személy volt jelen, pótlásuk pedig igen körülményes volt. Starzer követ például komoly erőfeszítéseket tett a tolmácsállomány felduzzasztása érdekében, ám a balszerencse nem kerülte el háztartását: legalább két reménybeli új tolmácsot temetett el.¹¹³⁸ Pedig a személyi állomány bővítését az is sürgette, hogy kiváló tolmácsát, Giovanni Paolo Damianit mindinkább Bécsben foglalkoztatta a Haditanács, így a kezdeti intenzív együttműködés után a rezidensnek minden áron pótlásáról kellett gondoskodni. Starzer 1615-ben egy jól képzett, tisztességes származású raguzai fiatalembert vett fel a helyére. Giovanni Francesco Milli azonban épp csak felesküdt a császár hűségére, néhány hét múlva meg is halt a városban tomboló pestisjárványban.¹¹³⁹

Már fentebb szóba kerültek a portai diplomácia veszélyei a követségi személyzet tagjai számára. A testi épség megóvása nem csupán a fronton vagy úton lévő tolmácsok esetében jelentett kihívást. A 17. században maga Konstantinápoly is gyakorta vált zavargások vagy keresztényellenes pogromok színterévé, ilyenkor a test-test ellen küzdelem teljes mértékben a hétköznapi túlélés eszközévé vált. Josephus Barbatust 1644-ben, Kara

1137 Az előző év decemberében kelt testamentumát 1659. augusztus 5-én bontották fel a Haditanácsban, ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 320. 1659. Prot. Exp. fol. 318v. Barbatus fogadott lányaként vették fel egy bizonyos Helena Martina adatait, akinek férje, Johannes Fabritius a Magyar Udvari Kancellárián dolgozott. 1656. május 7., Trauungsmatrikel der Pfarrkirche Sankt Stephan, Bd. 21. fol. 42.

1138 Bár a szövegben nem nevesíti a két elhunyt dragománt, Milli mellett valószínűleg az öreg Mathia del Farróra gondolhatott. Michael Starzer Hans Mollartnak, Konstantinápoly, 1617. november 17., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 106. Kv. 2. fol. 45–60.

1139 Michael Starzer II. Mátyásnak, Konstantinápoly, 1615. augusztus 22., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 100. Kv. 2. fol. 75–80; Michael Starzer Hans Mollartnak, Konstantinápoly, 1615. augusztus 22., uo., fol. 81–82; Michael Starzer Hans Mollartnak, Konstantinápoly, 1615. szeptember 21., uo., fol. 149–159.

Musztafa nagyvezír kivégzését kísérő nyugtalanság idején verték el alaposan a nyílt utcán, még a lovát is megsebesítették.¹¹⁴⁰ Ám a nagyvárosi utca kevésbé turbulens időszakokban ugyanígy rejtegetett veszélyeket. Az 1660-as évek egyik reményteljes tolmácstanonca, Hartmann Wider például közönséges verekedésben veszítette életét. Felettese, Giovanni Battista Casanova rezidens 1666 februárjában tájékoztatta a Haditanácsot a tragikus esetről, ami ráadásul megelőzhető lett volna. Állítása szerint ugyanis a tanonc az ő tudta és beleegyezése nélkül hagyta el a követségi szálláshelyét, sőt a külföldi delegációk tagjai számára a városban kötelező janicsár kíséret sem vitte magával. Wider egy negyedmérőföldnyire élő aranyművesnél járt magánügyben egyetlen szolgálója társaságában, visszafelé azonban véletlenül összeütközött egy törökkel, aki erre sértegetni kezdte és „vaksinak” nevezte. Mivel Wider sem hagyta magát, a szóváltásból késelésbe torkolló verekedés lett, s a török bal oldalon mellbe szúrta a fiatalembert. Wider menthetetlennek bizonyult, az összehívott seborvosok minden igyekezete dacára öt nap múlva belehalt a sebesülésbe. Az eset jelentősége túlmutat a személyes tragédián: a Haditanács jelentős energiát és pénzt fektetett be minden egyes tanonc kiképzésébe úgy, hogy eleve nehéz volt alkalmas jelentkezőt találni. Egy megfelelően fejlődő, évek óta képzett jelölt elvesztése pótolhatatlan veszteséget okozott a keleti diplomácia számára.¹¹⁴¹

1140 Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1644. február 8., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 117. Kv. 2. fol. 124–130.

1141 Giovanni Battista Casanova I. Lipótnak, Konstantinápoly, 1666. február 26., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 138. Kv. 3. fol. 34–36, 37–38.

10. Törésvonalak és konvergenciák

Mintegy hetven 17. századi tolmács és tolmácsstanonc életébe tekintettünk be az eddigi fejezetek során. A téma feldolgozása közben legfontosabb célkitűzésem az volt, hogy a korábbi szórványos kutatásokat keretbe foglalva, újabb források bevonásával pontosabb fogalmat alkothassunk a kora újkori Habsburg Monarchia egy jellegzetes foglalkozási csoportjáról, azon keresztül pedig a közép-európai államkonglomerátum keleti diplomáciájáról. A keleti tolmácsokkal való foglalataskodás során az egyik legnagyobb kihívás abban rejlett, vajon sikerül-e egységes értelmezési keretet kialakítani e heterogén hátterű közösség számára. A Habsburg adminisztrációban betöltött szerepük alkalmas kapaszkodót kínált, hiszen foglalkoztatásuk keretfeltételeit tekintve valamennyien a Habsburg Monarchia hivatalnokai voltak, jóllehet speciális feladatkörben. Mindamellett nem lehet eléggé hangsúlyozni azt a körülményt, hogy a források nagyon egyenetlenül érintik a megcélzott szereplőket, hiszen némelyikükről tengerenyi adat maradt fent, másokról alig néhány információmorzsa. Következésképp egyesekről csak egy-egy pillanatképet villanthattam fel, míg néhány jobban dokumentált tolmács egész élete megelevenedik. A kötet észszerű terjedelmi korlátai azonban még a szerencsésebb forráshátterű szereplők esetében sem engedték meg a minden részletre kiterjedő elemzést, ezek elkészítésére inkább egy-egy tolmácsra koncentráló biográfiák adhatnak lehetőséget. Ugyanígy a jövőben megvalósuló kutatásokra vár a végvári tolmácsok alapos feltárása, illetve a Habsburg Monarchia tolmácsairól szerzett ismeretek összevetése más régiók hasonló foglalkozási csoportjaival.

A kiegyensúlyozott forrásbázis hiánya magyarázatot adhat még egy mindeddig ki nem mondott, de folyamatosan a levegőben lógó kérdésre: ha életrajzi jellegű adatok sokasága alapján rajzoltam meg egy jellegzetes értelmiségi hivatalnokcsoport portréját, nevezhetjük-e kollektív biográfiának a Habsburg keleti tolmácsok történetét? Álláspontom szerint nem. E mára rendkívül népszerűvé vált megközelítési mód elképzelhetetlen a társadalomtudományoktól kölcsönzött, megbízható és bőséges adatsorokra

támaszkodó kvantitatív kutatás nélkül. A modernitás korában már létező, nagyobb csoportok mennyiségi mutatóinak elemzésére leginkább alkalmas források – anyakönyvek, lakcím-nyilvántartások, iskolai végzettséget igazoló iratok, közigazgatási jegyzőkönyvek vagy éppen autobiográfiák – ebben az esetben egyáltalán nem, vagy csak nagyon korlátozott formában állnak rendelkezésre. A tolmácsokra vonatkozóan alig sikerült olyan adatsort kinyernem, ami azonos típusú információt tartalmazna valamilyeni vizsgált személy esetében, így alkalmas lenne az összevetésre – főként a legbősegebbnek bizonyult fizetési és a többé-kevésbé kinyomozható származási adatok esetében kísérleteztem hasonlóval. Amivel adatbázisok hiányában dolgozhattam, az inkább a kvalitatív elemzésnek kedvezett és jobb fogalom híján biográfia-töredékekből összeillesztett prozopográfiai mozaikként írható le.¹¹⁴²

Ez az egyszerre tablószerű és töredezett kép mégis alkalmas arra, hogy rámutasson néhány motívumra, amelyek vékony fonalként kötik össze a sokszor széttartó és csak részben megismerhető egyéni életutakat. Az egyik legfontosabb közös nevező kétségkívül a Habsburg államkonglomerátum hivatalnokaként birtokolt különleges szaktudás, amelyet bátran tekinthetünk a tolmácsok csoportjára általánosan jellemző, általuk is büszkén emlegetett identitáskepző elemnek. Ez a tulajdonság még a kudarcba fulladt vagy ellehetetlenült tolmácpálya esetében is feltűnő: Domenicus Pius Ballez drámai körülmények között vált ki a Habsburgok konstantinápolyi tolmácsképzéséből, amikor elszökött a rezidens házatól és konvertált, ám miután meggondolta magát és visszatért a monarchia területére, a Haditanács nem mondott le róla. Először Győrben, majd Komáromban vállalt kisebb tolmácsfeladatokat, végül Bécsben kötött ki és minden jel szerint nyelvmesterként fejezte be életét, tehát nem távolodott el véglegesen a „szakmától”.¹¹⁴³ A nyilvánvaló nehézségek és a félresiklott életutak ellenére a jó tolmács munkája nem nélkülözte az általános megbecsültséget, s a velük hónapokon, sőt éveken keresztül együtt dolgozó Habsburg követek

1142 Hans RENDERS, Binne DE HAAN és Jonne HARMSMA, szerk., *The Biographical Turn: Lives in History* (London–New York, 2017), 3–11; Wilhelm Heinz SCHRÖDER, „Kollektivbiographie: Spurensuche, Gegenstand, Forschungsstrategie”, in *Historical Social Research – Historische Sozialforschung* 23 (2011): 74–152.

1143 Ballez 1656. január 25-én, az özvegy Rosina Maria Gretzel kötött házassága idején komáromi lakcímet adott meg, ennek ellenére Bécsben is feltűnt. Trauungsmatrikel der Pfarrkirche Sankt Stephan, Bd. 21. fol. 11r; ÖStA FHKA SUS HZAB Bd. 116. 1672 fol. 321r; Bd. 135. 1690 fol. 348v.

rendre kiemelték az általuk végzett munka nehézségét és nélkülözhetetlenségét. Akármerre vezetett tehát a keleti nyelvekben több-kevesebb jártasságot szerzett egyén útja, biztos lehetett benne, hogy tudását kamatoztatni tudja.¹¹⁴⁴

A magasabb udvari hivatalokhoz a korábbi sémák alapján a kora újkorban többnyire jó társadalmi kapcsolatokra volt szükség, előképzettség tekintetében esetleg jogi vagy teológiai tanulmányok jelenthettek kapaszkodót a formálódó szakhivatalokon belül. Tudományos közhely, hogy a kora újkori udvari társadalmakban főként családi vagy baráti összeköttetésekre építve nevelődött ki a kormányzatot és az udvari életet egyaránt uraló patrónus–kliens hálózatok újabb és újabb generációja.¹¹⁴⁵ A többi hivatalhoz képest a Haditanács fordítói esetében azonban egy másik szempont is érvényesült: a különleges nyelvi készségek terén megmutatkozó szakértelem, amelyet előre kellett igazolni. Esetükben tehát a domináns, patrónus–kliens viszonyt feltételező rekrutációs stratégia határozottan a szakmai felkészültség irányába mozdult el, mi több, teret adott a független szabályozókra épülő kiválasztás elterjedésének. Mindez hosszú távon azt jelentette, hogy a jól megragadható, mérhető teljesítmény mint felvételi követelmény megjelenésével a patronázs szerepe is csökkent. Már a tolmácsstevékenységet magába foglaló haditanácsi keleti szakértők tágabb tématerületére vezet, mégis le kell szögeznem azt, hogy az Oszmán Birodalommal és a Közel-Kelettel foglalkozó hivatalnokok esetében hasonló jelenségre lehetünk figyelmesek, bár a szakmai felkészültség előtérbe helyezése kétségkívül a tolmácsok esetében a legkézenfekvőbb.¹¹⁴⁶

1144 Lásd különösen: Johann Jakob Kurz von Senftenau végbeszámolója, s. l., s. d. [1624 vége], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 109. Kv. 3. fol. 14–46.

1145 Heiko DROSTE, „Die Erziehung eines Klienten”, in *Ergebene Diener ihrer Herren? Herrschaftsvermittlung im alten Europa*, szerk. Stefan BRAKENSIEK és Heide WUNDER, 23–44 (Köln–Weimar–Wien, 2005).

1146 Mark HENGERER, „Amtsträger als Kliente und Patrone: Anmerkungen zu einem Forschungskonzept”, in *uo.*, 45–78, 55–56; DROSTE, „Die Erziehung...”, 23. A kora újkori hivatalnokok családi stratégiájára már Ember Győző rámutatott, vö. EMBER, *Az újkori magyar...*, 135; CZIRÁKI, „»Mein gueter...«” A társadalmi hálózatok és a patronázs jelentőségéről a történettudományban mindmáig alapvető munka: Wolfgang REINHARD, *Freunde und Kreaturen: „Verflechtung“ als Konzept zur Erforschung historischer Führungsgruppen; Römische Oligarchie um 1600*, Schriften der Philosophischen Fachbereich der Universität Augsburg 14 (München, 1979).

A szaktudáshoz hasonló jelentőségűnek tartom a professzionalitást, vagyis azt, hogy tudásukat nem magánszemélyként hasznosították, hanem szakértelmük alapján – lényegében a modern szakhatóságokhoz nagyon hasonló módon – egy hivatal, a Haditanács megbízásából vetették be a Habsburg Monarchia és az Oszmán Birodalom közötti diplomácia érintkezés során. Esetükben tehát feltétlenül egy különleges kora újkori értelmiségi karrier körvonalazódik, mely annál izgalmasabb, hogy tagjai kulturális hátterénél fogva a csoport rendkívül heterogén volt. A haditanácsi alkalmazás, a Habsburg adminisztrációba való betagozódás és az összetett monarchia keleti diplomáciai hagyományainak átvétele stabil hátteret jelentett a sokfelől verbuvált tolmácsállomány számára, miközben megeremtetten az innováció lehetőségét: a Habsburg–oszmán békeszerződések szövegezési mechanizmusába illesztett *collatio*, a portai követek közötti *interim ágens* köztes funkció, illetve a „keleti titkár” tisztségének létrejötte, vagy éppen a hírszerzést forradalmasító Titkos Levelezők hálózata mind olyan újítások a 17. századi Habsburg diplomáciában, amelyek elképzelhetetlenek lettek volna a tolmácsok kreatív hozzájárulása nélkül. Ilyen megközelítésben sokukat nem is tekinthetjük egyszerű, parancsokat végrehajtó beosztottnak, hanem inkább olyan szakértőknek, akik aktívan közreműködtek a Habsburg–oszmán kapcsolatok hosszú távú formálásában.

A modern diplomácia fejlődéstörténetében elfoglalt helye miatt külön szót érdemel az a változás, amelyet a monarchia szüntelen tolmácssége és a professzionalizálódó diplomáciai apparátus indított el éppen a 17. század folyamán. Ekkor ugyanis a kezdetleges formában intézményesülő tolmáccstanonc-rendszer már egyértelműen lehetőséget adott a képzésben részesülő fiatal emberek számára arra, hogy a tolmácsoláson túlmutató változatos szerepekben teljesítsenek szolgálatot a Habsburg diplomáciában. Láthattuk, Maximilian Vischert és Maximilian Erasmus Sattlert a nyelvtanulás mellett célirányosan kiképezték a portai diplomácia alapjaira azért, mert mindkettőjüket rezidensnek szánták és csak korai haláluk akadályozta meg, hogy valóban befuthassák a számukra kijelölt pályát. Úttörő szerepük korántsem maradt elszigetelt, hanem tovább fejlődött, így a századforduló saját képzésű, kiválóan kvalifikált tolmácsai – Johann Adam Lachowitz, Leopold Mammucca della Torre vagy Michael Tallman – már kézenfekvő módon pályáztak az állandó követi tisztségre. A monarchia későbbi Keleti Akadémiája (*Orientalische Akademie*) tehát voltaképpen már létező mintákat és gyakorlatokat foglalt rendszerbe és azok továbbvitele, illetve tökéletesítése révén hozta létre a keleti diplomataképzés alapvető jelentőségű, jól

szervezett állami háttérintézményét, mely megváltozott formában, de mind a mai napig létezik Ausztriában.¹¹⁴⁷

Mindeközben nem felejtethjük el azt sem, hogy a tolmácsok olyan államalakulatok és kultúrák között létesítettek kapcsolatot, amelyek nemcsak radikálisan különböztek egymástól, hanem sok esetben kibékíthetetlennek tűnő ellentétek mentén feszültek egymásnak. Méltán merül fel a kérdés, hogy az európai vagy oszmán környezetből a Haditanácsba belépő tolmácsok milyen mértékben tették magukévá a „másik” civilizáció elemeit, tudtak-e azonosulni az ismeretlen közeggel, és ha igen, milyen mértékben. Általános érvényű választ aligha lehet kockáztatni, ám bizonyos kortárs megnyilvánulások alapján feltételezem, hogy a kezdetben olyannyira idegen keleti nyelv és kultúra idővel nyomot hagyott a monarchiából származó mediátorokon. Néhány csodával határos módon fennmaradt emlék arra utal, hogy a keleten neveltetett és rendre oszmán alattvalókkal érintkező „német” tolmácsok képzettársításai közé keleties elemek épültek be. Egy-egy fordulat, hasonlat még abban az esetben is releváns nyelvi opciót jelentett számukra, ha épp olyanokkal kommunikáltak, akik számára a keleti világ alapvetően ismeretlen volt. Hans Georg Zemper egy kínos szituációra hivatkozó hosszabb haditanácsai beszámolójában török közmondást idézett: a vele vitában álló kamarai alkalmazottat – „mint ahogyan a török proverbium is állítja” – sokat beszélő, ám keveset cselekvő személyként jellemezte, tehát nyelvi eszköztárában nyilvánvalóan egy másik szociokulturális közeget használt referenciaként.¹¹⁴⁸ Zempernél maradván felidézhetjük a tolmácstanoncok szórakozási formáit a konstantinápolyi városi forgatagban, amiben az 1640-es években ő is alaposan kivette a részét. Példájuk alapján nyilvánvaló, hogy a városban kínálkozó lehetőségek és szokások a legkevésbé sem voltak ellenükre, jóllehet ők maguk egészen más közegből érkeztek. A nyelvet és külsőségeket tekintve biztosan képesek voltak adaptálódni a környezetükhöz, bár a beilleszkedésnek az egyéni készség

1147 Heinrich PFUSTERSCHMID-HARDTENSTEIN, „Die orientalische Akademie in Wien: Vorbild für die Nachfolgenden: Konsularakademie und Diplomatische Akademie”, in *Joseph von Hammer-Purgstall*, szerk. Hannes D. GALTER és Siegfried HAAS, 175–182 (Wien, 2008); Michaela WOLF, „»Diplomatenlehrebuben« oder angehende »Dragomane«? Zur Rekonstruktion des sozialen »Dolmetschfeldes« in der Habsburgermonarchie”, in KURZ és mások, *Das Osmanische Reich...*, 503–514.

1148 Hans Georg Zemper beszámolója 1668-os budai útjáról, s. l., s. d. [1668. június vége vagy július eleje], ÖStA FHKA SUS RA Kt. 380–382.

mellett korlátot szabhatott a felügyeletükkel megbízott rezidens restriktív magatartása. A keleti irodalommal való foglalatosság, a hagyatékokban fennmaradt egy-egy műves keleti tárgy vagy ruhadarab, az oszmán diplomácia szereplőivel szervezett közös ünnepek sokuknál felbukkannak és arra utalnak, hogy esetükben a politikai küzdőtérén hatékony fegyverként forogtatt ellenségkép a hétköznapokban egy sokkal plasztikusabb és összetettebb, bizonyos feltételek teljesülése mellett olykor akár egészen vonzó elemeket is rejtő mentális konstrukcióvá szelidült.

Ennek ellenére a saját nevelésű, identitásukat tekintve egyértelműen a Habsburg Monarchiából – vagy valamely más szuverén európai államból – érkező, keresztény tolmácsokat aligha tekinthetjük transzimperiális szubjektumoknak abban az értelemben, ahogyan az Oszmán Birodalom területről verbuvált kollégáikat. A császári kormányzat által preferált tényezők együttese – római katolikus felekezet, császári alattvalói státusz és lehetőleg német, de mindenképpen európai születés – olyan egységes háttérrel alkottak, amelyet a Haditanács koherens, az egyént meghatározó, a dinasztia szempontjából bizalmat ébresztő identitásként kezeltek még abban az esetben is, ha egyes elemek – például a tolmács francia származása – külön lojalitási garanciákat tett szükségessé. Az Oszmán Birodalomból érkező tolmácsok ezzel szemben egyszerre több, önmagukban zárt, és ami a legfontosabb, a monarchia szemszögéből csak nehezen összeegyeztethető identitáselemet egyesítettek, amelyek esetleges összeütközése az egyén és a megbízó számára egyaránt rejtett veszélyeket. A velük kapcsolatban leggyakrabban használt jelzők – „arab”, „renegát”, „török”, „görög (értsd: görögkeleti)”, „mohamedán”, „keresztény”, „katolikus”, „császári”, „szultáni” stb. – kevésbé konzekvens és olykor párhuzamos használata arra utal, hogy maguk a kortársak is bajban voltak, ha egyetlen szóval kellett jellemezni ezeket az embereket. Az egyetlen biztos tényezőnek „másféleségük” tűnt, vagyis ebben az esetben az a megfigyelés, hogy nyelvhasználatuk és kulturális gyakorlataik sokszor merőben szokatlanul hatottak egy Habsburg udvari megfigyelő számára.¹¹⁴⁹ Mindazonáltal elmondható róluk, hogy néhányuk megkísérelte a beilleszkedést a Habsburg Monarchiában: kiemelkedő példa

1149 Sanford BUDICK, „Crises of Alterity: Cultural Untranslatability and the Experience of Secondary Otherness”, in *The Translatability of Cultures: Figurations of the Space Between*, szerk. Sanford BUDICK és Wolfgang ISER, 1–24 (Stanford, 1996). A téma tágabb európai dimenziójához a kora újkorban lásd: Peter BURKE, „Lost (and Found) in Translation: A Cultural History of Translators and Translating in Early Modern Europe”, *European Review* 15, 1. sz. (2007): 83–94.

Marcantonio Mammucca della Torré, aki előkelő helyre tett szert az udvari társadalomban, vagy éppen Ludovicus Pompeis, aki mozaikszerű, oszmán birodalmi és monarchiabeli családi háttérével személyes sorsán keresztül egy alacsonyabb rendű haditanácsi beosztott számára adott keretek kitérítésével ültette át a gyakorlatba a transzimperialis szubjektum nagyon is hétköznapi modelljét.

Nem kerülheti el a figyelmünket az sem, hogy a Haditanács szempontjából valamennyi fent említett jelző egyetlen központi fogalom köré rendeződött: etnikai, felekezeti hovatartozásra, kulturális és nyelvi háttérrel való tekintet nélkül valamennyiüket „idegenként” határozta meg egy olyan szituációban, ahol a megszokottól – tehát a Habsburg Monarchián belül uralkodó normáktól – való eltérést súlyos biztonsági kockázatként azonosították. Ilyen formán nem meglepő, hogy a „hazai” tolmácsok szerződésének, költség- és időigényes kiképzésének elsődleges célja éppen a többes kötődésből eredő kockázatok kizárása és a Habsburg uralkodó iránti lojalitás maximalizálása volt. Viszont ahhoz sem férhet kétség, hogy a régi és az új rekrutációs folyamatok egymás mellett élésével a Haditanács több, egymástól nagyon eltérő csoportot integrált, amikor egyszerre alkalmazott Európa és a Közel-Kelet különféle régióiból és kultúráiból származó tolmácsokat, akik között szultáni és császári alattvalók egyaránt feltűntek. A hivatal tehát merőben pragmatikus okok alapján felülírta az idegenséghez társított, a „mi” és „ti” szembeállítására épülő asszimmetrikus képzeteket, noha ezek a Habsburg hivatali apparátusban ugyanúgy kitapinthatók, mint bármely más hatalmi centrumban vagy akár a korszakra jellemző hétköznapi gondolkodásban.¹¹⁵⁰ Nem alaptalanul vethetnénk fel, hogy a kormány-szerv tolmácsállományát tekintve a Habsburg udvar a kora újkori európai hatalmak esetében úttörő módon valósított meg egy meritokratikus jegyeket mutató, integratív és a korszakban szokatlanul toleráns bürokratikus modellt. A tolmácsok identitásukon alapuló kategorizálása a Haditanácsban és azzal összefüggésben a lojalitásukról való szüntelen elmélkedés azonban óvatosságra int. A kortárs sztereotípiák és a közép-európai történelmi tapasztalatok egyaránt kihatottak a tolmácsok ellentmondásos megítélésére, ami arra enged következtetni, hogy a 17. század nagyobb részét jellemző birodalmi békeévek sem enyhítették érdemben a Habsburg-oszmán

1150 Reinhart KOSELLECK, „Zur historisch-politischen Semantik asymmetrischer Gegenbegriffe”, in Reinhart KOSELLECK, *Vergangene Zukunft: Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*, 211–259 (Frankfurt am Main, 1989).

diplomácia bizalmatlan politikai légkörét.¹¹⁵¹ Hasonlóképp elgondolkodtató a Habsburg tolmácsállomány heterogenitását jellemző múltékonyság: éppen a belső tolmácsképzés sikere vezetett végül ahhoz, hogy a 18–19. század folyamán a keleti diplomáciai szolgálatra alkalmas tolmácsokat korábban jellemző sokszínűség elhalványult, következésképp transzkulturális mediátorszerepük is háttérbe szorult.¹¹⁵²

1151 Arno STROHMEYER, „On the Way to the ‘(Un)Known’? The Ottoman Empire in Modern Travelogues: Introduction”, in *On the Way to the “(Un)Known”? The Ottoman Empire in Travelogues (c. 1450–1900)*, szerk. Doris GRUBER és Arno STROHMEYER, 1–25 (Berlin–Boston, 2022), 6–7.

1152 DE GROOT, „Die Dragomane...”

11. Mellékletek

Habsburg követek Konstantinápolyban

Állandó követek (rezidensek) és tolmácsaik		
Michael Starzer	1610–1622	Giovanni Paolo Damiani
Sebastian Lustrier	1623–1629	Josephus Barbatus
Johann Rudolf Schmid	1629–1643	Josephus Barbatus
Alexander Greiffenklau	1643–1648	Josephus Barbatus, Nikúsziosz Panajótisz
Simon Reniger	1649–1666	Nikúsziosz Panajótisz
Giovanni Battista Casanova	1666–1672	Marcantonio Mammucca della Torre, Janaki Porfürita, Giorgio Cleronome, Nikúsziosz Panajótisz
Johann Christoph Kindsberg	1672–1678	Giorgio Cleronome, Giorgio Ridolfi di Aleppino, Marcantonio Mammucca della Torre, Janaki Porfürita (Nikúsziosz Panajótisz)
Johann Carl Terlingo de Guzmán	1679–1680	Giorgio Cleronome, Pantaleone Cleronome, Giorgio Ridolfi di Aleppino, Marcantonio Mammucca della Torre, Janaki Porfürita
Georg Christoph Kunitz	1680–1683	Giorgio Cleronome, Pantaleone Cleronome, Marcantonio Mammucca della Torre, Janaki Porfürita

Rendkívüli követségek		
Adam Herberstein, Rimay János	1608	főkövetség
Andrea Negroni, Pietro Bonhomo	1610	internunciatúra
Andrea Negroni	1612–1614	internunciatúra
Hermann Czernin, Cesare Gallo	1616–1617	főkövetség
Ludwig Mollart	1618–1620	főkövetség
Johann Jakob Kurz von Senftenau	1623–1624	internunciatúra
Johann Ludwig Kuefstein	1628–1629	főkövetség
Johann Rudolf Puchheim	1633–1634	internunciatúra
Johann Michael Konski	1639–1640	internunciatúra
Izdenczy András	1641	internunciatúra
Szelepcsényi György	1643–1644	internunciatúra
Hermann Czernin	1644–1645	főkövetség
Johann Rudolf Schmid	1649	internunciatúra
Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn	1650–1651	főkövetség
Johann Goës	1662–1663	internunciatúra
Johann Philipp Beris	1662–1663	internunciatúra
Walter Leslie	1665–1666	főkövetség
Peter Franz Hoffmann	1678–1679	internunciatúra
Alberto Caprara	1682	internunciatúra

Haditanácsi elnökök

Karl Ludwig Sulz	1600–1609
Hans Mollart	1606 (bécsi hátrahagyott Haditanács direktora)/1609–1619
Johann Kaspar Stadion	1619–1624
Rambaldo Collalto	1624–1630
Heinrich Schlick	1632–1650
Wenzel Eusebius Lobkowitz	1650–1665
Annibale Gonzaga	1665–1668
Raimondo Montecuccoli	1668–1680
Hermann von Baden-Baden	1681–1691
Ernst Rüdiger Starhemberg	1691–1701

17. századi haditanácsi főtölmácsok
(Oberdolmetscher / Linguarum Orientalium Primarius Interpres)

Michel D'Asquier 1625–1664

Franz Mesgnien von Meninsky 1664–1698

Marcantonio Mammucca della Torre 1698–1708

Habsburg–oszmán békeszerződések a 17. században

Zsitvatoroki béke 1606

– Megerősítése/korrekciója: 1608, 1610, 1612, 1615, 1616

– Kiegészítő kereskedelmi szerződés („Kommerztraktat”): 1617

Komáromi megállapodás 1618

Gyarmati béketerv 1625

Első szőnyi béke 1627

Második szőnyi béke 1641

Isztambuli béke 1649/1650

Vasvári béke 1664

Béketerv 1680/1681

Karlócai béke 1699

A TOLMÁCSOK ÉS TOLMÁCSSTANONCOK SZÁRMAZÁSA

A tolmácsstanoncok megoszlása alattvalói hovatarozásuk szerint

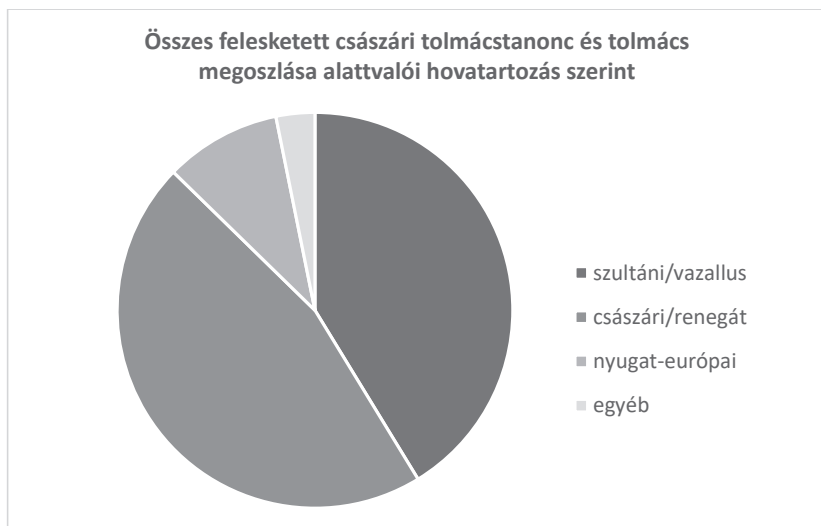
Szultáni alattvaló (42,4%)	Császári alattvaló (54,5%)	Ismeretlen (3,1%)
Giorgio Cleronome	Domenicus Pius Ballez	Christian Esaid Pezelli
Pantaleone Cleronome	Johann Heinrich Boringer	
Petrus Dabba di Sumaghi	Wolfgang Zacharias Cantig	
Marcantonio Mammucca della Torre	Samuel Cellarius	
Leopoldo Mammucca della Torre	Johann Dietz	
Christophoro Mammucca della Torre	Maximilian Vischer	
Giovanni Francesco Milli	Pietro Hrintschitsch	
Francesco Navone	Bartholomäus Hueber	
Cristoforo Patrighi	Lucas Franz Jagelsky	
Bartolomeo Patrighi	Johann Adam Lachowitz	
Janaki Porfürita	Virgilius Mayr	
Aloisius Wolde	Giovanni Battista Podestà	
Lodovico Zottini	Maximilian Erasmus Sattler	
Andreas Andreasi	Heinrich Christoph Schwegler	
	Michael Tallman	
	Hartmann Wider	
	Heinrich Julius Wogin	
	Hans Georg Zemper	

Kiképzett tolmácsok megoszlása alattvalói hovatartozás szerint

Szultáni/vazallus (40%)	Császári (36,7%)	Nyugat-európai (20%)	Egyéb (3,3%)
Giorgio Ridolfi di Aleppino	Martin Colloczin (Gollotschen)	Michel D'Asquier	Ludovicus Pompeis (renegát)
Josephus Barbatus	Hans Daucher	Giuseppe D'Azzaria	
<i>Vincenzo Bratutti</i>	Adam Dorn	Franz Mesgnien von Meninsky	
Givanni Battista Corel	Ernst Házy	Lucas Mihalovich	
Giovanni Paolo Damiani	Matthias Hueber	Marco Miro (Pace)	
Mathia del Farro	Illéssy (Eiler/ Eller) János	Andrea Negroni	
<i>Paolo Golielli</i>	Péchy István		
Christoph Marianovich	Melchior Schöder		
Nikúsziosz Panajótisz	Georg Sick		
Ambrosius Sochrachiera	Augustin Taufinger		
Marco Tarsia	Caspar Gratiani		
<i>Marino Tudisi</i>			

**Felesketett tolmácsok és tolmácstanoncok megoszlása
alattvalói hovatartozás szerint (63 fő)**

Szultáni/ vazallus	Császári/ renegát	Nyugat- európai	Egyéb
26 fő	29 fő	6 fő	2 fő
41,27%	46,03%	9,52%	3,17%

A TOLMÁCSOK FIZETÉSE

(A nem udvari török tolmácsként kiutalt fizetések dőlttel szedve)

Név	Időszak	Fizetés/év	Forrás
Michel D'Asquier	1617	720 Rf ¹¹⁵³ (60 Rf/hó)	Kamarai kimutatás Caspar Grati- ani 1617-es oszmán követségével kapcsolatban, s. l., s. d. [1617], ÖStA FHKA SUS RA Kt. 301. fol. 712.
	1625	1200 Rf (100 Rf/hó)	Haditanácsi átirat az Udvari Kamarának, Bécs, 1625. február 11., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 110. Kv. 1. fol. 48–54.
	1652	1500 Rf (125 Rf/hó)	1652. március 24., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1652 Bd. 825. fol. 145r; 1652. március 24., uo., Prot. Reg. 1652 Bd. 827. fol. 132r.
Josephus Barbatus	1622	480 Rf (40 Rf/hó)	Michel D'Asquier Gerhard Ques- tenbergnek, Bécs, s. d. [1641], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 115. Kv. 2. fol. 194–195; 1622. október 14., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1622 Bd. 699. fol. 510rv.
Johann Heinrich Boringer	1678	600 Rf (50 Rf/hó)	Kimutatás a haditanácsi tolmácsok és tolmácsstanon- cok fizetéséről (1694–1769), ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 164. Kv. 7. fol. 167–197.
	1688	800 Rf (66,6 Rf/hó)	
Vincenzo Bratutti	1636	600 Rf (50 Rf/hó)	1636. augusztus 15., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1636 Bd. 759. fol. 254v.
Wolfgang Zacharias Cantig	1693	150 Rf tolmácsstanonc	Kimutatás a haditanácsi tolmácsok és tolmácsstanon- cok fizetéséről (1694–1769), ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 164. Kv. 7. fol. 167–197.
	1702	750 Rf (62,5 Rf/hó)	

1153 Valószínűleg csak a küldetés idejére ítélték meg neki ezt az összeget.

Név	Időszak	Fizetés/év	Forrás
Giorgio Clernome	1663	200 tl = 300 Rf (25 Rf/hó)	1663. július 4., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1663 Bd. 869. fol. 716r; 1663. július 4., uo., Prot. Reg. 1663 Bd. 871. fol. 292v.
	1665	450 Rf (37,5 Rf/hó)	1665. május 11., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1665 Bd. 877. fol. 348v.
	1669	600 Rf/év (50 Rf/hó)	1669. november 9., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1669 Bd. 893. fol. 701v.
	1673	700 Rf/év	1673. március 18., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1673. Bd. 911. fol. 101v.
	1679	850 Rf/év	Kimutatás a haditanácsi tolmácsok és tolmácstanoncok fizetéséről (1694–1769), ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 164. Kv. 7. fol. 167–197.
	1684	1000 Rf/év	
Giovanni Battista Corel	1646	90 Rf/hó	1646. január 22., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1646 Bd. 798. fol. 22r.
Giovanni Paolo Damiani	1611	72 tl = 90 Rf (6 tl = 7,5 Rf/hó)	Michael Starzer Hans Mol-lartnak, s. l., s. d. [1611], ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 94. Kv. 1. fol. 35.
	1611	240 tl = 300 Rf (20 tl = 25 Rf/hó)	A Haditanács átirata az Udvari Kamarának, Bécs, 1612. június 6., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 94. Kv. 2. fol. 166.
	1612	360 tl = 450 Rf (30 tl = 37,5 Rf/hó)	1613. június 20., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1613 Bd. 647. pag. 247.
	1621– 1625	1200 Rf (100 Rf/hó) ágensi fizetés	1626. február 5., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1626 Bd. 716. fol. 38r.

Név	Időszak	Fizetés/év	Forrás
Johann Dietz	1625	200 tl = ca. 250 Rf tolmácstanonc	1625. február 29., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1625 Bd. 712. fol. 139v–140r; 1625. március 18., uo., fol. 163r.
	ca. 1629	240 Rf (20 Rf/hó) török futár	1640. szeptember 19., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1640 Bd. 774. fol. 617r.
	1640	360 Rf (30 Rf/hó) török futár	
	1646	360 Rf (30 Rf/hó) kamarai alkal- mazott	1648. december 19., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1648 Bd. 809. fol. 680v.
Paolo Golielli	1654	600 Rf (50 Rf/hó)	1654. január 15., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1654 Bd. 835. fol. 16r; 1654. október 28., uo., fol. 524v.
Illéssy János (valamikor udvart váltott – Prágában szolgált Rudolf udvarában, azután vette át Bécs)	1610	720 Rf (60 Rf/hó)	1610. június 23., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1610 Bd. 623. fol. 459v.
	1612	600 Rf (50 Rf/hó)	Kivonat Illéssy János számára könyvelt kifizetésekről az Udvari Fizetőhivatalban és az Udvari Hadi Fizetőhivatalban, ÖStA FHKA SUS RA Kt. 301. fol. 436–438.
	1617	1800 Rf ¹¹⁵⁴ (150 Rf/hó)	Kamarai kimutatás Caspar Grati- ani 1617-es oszmán követségével kapcsolatban, s. l., s. d. [1617], ÖStA FHKA SUS RA Kt. 301. fol. 712.

1154 D'Asquier-hez hasonlóan ekkor valószínűleg csak a küldetés idejére ítélték meg neki ezt az összeget.

Név	Időszak	Fizetés/év	Forrás
Lucas Franz Jagelsky	1693	200 Rf tolmácstanonc	Kimutatás a haditanácsi tolmácsok és tolmácstanoncok fizetéséről (1694–1769), ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 164. Kv. 7. fol. 167–197.
	1699	300 Rf tolmácstanonc	
	1702	750 Rf (62,5 Rf/hó)	
Johann Adam Lachowitz	1680	300 Rf tolmácstanonc	Kimutatás a haditanácsi tolmácsok és tolmácstanoncok fizetéséről (1694–1769), ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 164. Kv. 7. fol. 167–197.
	1682	600 Rf (50 Rf/hó)	
	1684	750 Rf (62,5 Rf/hó)	
	1685	900 Rf (75 Rf/hó)	
	1701	1500 Rf (125 Rf/hó)	
<i>Wolfgang Leuthkauff</i>	1627– 1638	<i>240 Rf (20 Rf/hó) kamarai alkal- mazott</i>	<i>1628. július 12., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1628 Bd. 725b fol. 215v.</i>
Marcantonio Mammucca della Torre	1657	150 Rf tolmácstanonc	Kimutatás a haditanácsi tolmácsok és tolmácstanoncok fizetéséről (1694–1769), ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 164. Kv. 7. fol. 167–197.
	1658	300 Rf tolmácstanonc	
	1664	450 Rf (37,5 Rf/hó)	
	1666	900 Rf (75 Rf/hó)	
	1666	1000 Rf (83,3 Rf/hó)	
	1667	1200 Rf (100 Rf/hó)	
	1679	1500 Rf (125 Rf/hó)	
	1698	1800 Rf (150 Rf/hó)	

Név	Időszak	Fizetés/év	Forrás
Leopold Mammucca della Torre	1684	300 Rf tolmácstanonc	Kimutatás a haditanácsi tolmácsok és tolmácstanon- cok fizetéséről (1694–1769), ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 164. Kv. 7. fol. 167–197.
	1686	600 Rf (50 Rf/hó)	
	1694	1000 Rf (83,3 Rf/hó)	
Christoph Mammucca della Torre	1686	300 Rf tolmácstanonc	Kimutatás a haditanácsi tolmácsok és tolmácstanon- cok fizetéséről (1694–1769), ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 164. Kv. 7. fol. 167–197.
	1694	600 Rf (50 Rf/hó)	
Christoph Marianovich	1654	360 Rf (30 Rf/hó) <i>török futár</i>	1654. július 22., ÖStA FHKA HF <i>Bücher Prot. Exp. 1654 Bd. 833. fol. 451v.</i>
	1656	600 Rf (50 Rf/hó)	1656. április 10., ÖStA FHKA HF <i>Bücher Prot. Exp. 1656 Bd. 841. fol. 219r.</i>
<i>Paolo Mazza</i>	1624	240 Rf (20 Rf/hó) <i>kamarai alkal-</i> <i>mazott</i>	1624. június 5., ÖStA FHKA HF <i>Bücher Prot. Exp. 1624. Bd. 708. fol. 493r.</i>
	1642 <i>előtt</i>	480 Rf (40 Rf/hó) <i>kamarai alkal-</i> <i>mazott</i>	1642. július 25., ÖStA FHKA HF <i>Bücher Prot. Reg. 1642 Bd. 784. fol. 423r.</i>
Franz Mesgnien von Meninsky	1662	1200 Rf (100 Rf/hó)	1663. március 12., ÖStA FHKA HF <i>Bücher Prot.</i> 1662 Bd. 865. fol. 185v.
	1664	1500 Rf (125 Rf/hó)	Kimutatás a haditanácsi tolmácsok és tolmácstanon- cok fizetéséről (1694–1769), ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 164. Kv. 7. fol. 167–197.
	1674	1800 (150 Rf/hó)	
Lucas Michalowitz	1699	600 Rf (50 Rf/hó)	Kimutatás a haditanácsi tolmácsok és tolmácstanon- cok fizetéséről (1694–1769), ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 164. Kv. 7. fol. 167–197.

Név	Időszak	Fizetés/év	Forrás
Giovanni Francesco Milli	1615. augusz- tus –szep- tember	200 tl = 250 Rf (ca. 20 Rf/hó)	Michael Starzer II. Mátyásnak, Konstantinápoly, 1615. augusztus 22., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 100. Kv. 2. fol. 75–80.
Marco Miro/Pace	1659	1200 Rf (100 Rf/hó)	1659. október 19., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1659 Bd. 853. fol. 720v; 1659. október 15., uo., Prot. Reg. 1659 Bd. 855. fol. 538v–539r.
Andrea Negroni	1598	600 Rf + 400 Rf kiegészítés	1599. április 21., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. Prag 1599 Bd. 522. fol. 136v.
	1599	1000 Rf (83,3 Rf/hó)	1599. november 27., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1599 Bd. 520. fol. 747v.
Nikúsziosz Panajótisz	1645	500 tl = 750 Rf (41,6 tl = 62,5 Rf/hó)	JANOS, „Panaiotis Nicou- sios...”, 148; 1655. március 17., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1655 Bd. 839. fol. 127r.
	1659	1500 Rf (125 Rf/hó)	1659. április 23., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1659 Bd. 853. fol. 287r. [1668. július 14., uo., Prot. Reg. 1668 Bd. 891. fol. 279r.]
Péchy István	1669	200 Rf (16,6 Rf/hó) nádori tolmács	1669. április 12., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1669. Bd. 893. fol. 236v; 1669. április 12., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1669 Bd. 895. fol. 168v.

Név	Időszak	Fizetés/év	Forrás
Giovanni Battista Podestá	1665–1666	248 Rf (62 Rf/ negyedév = 20,6 Rf/hó) tolmácstanonc	Christoph Dorsch (Haditanács) az Udvari Kamarának, s. l., 1667. június 10., ÖStA FHKA HFU Kt. 509. fol. 282.
	1666	420 Rf (35 Rf/hó)	Kimutatás a haditanácsi tolmácsok és tolmácstanoncok fizetéséről (1694–1769), ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 164. Kv. 7. fol. 167–197.
	1669	470 Rf (ca. 40 Rf/hó)	1665. szeptember 16., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1665 Bd. 879. 502r; 1671. február 24., uo., Prot. Exp. 1671 Bd. fol. 901. (Meninsky kapja kézhez)
	1671	720 Rf (60 Rf/hó) haditanácsi titkár	1671. július 29., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1671 Bd. 901. fol. 390r.
	1674	800 Rf (66,6 Rf/hó)	Kimutatás a haditanácsi tolmácsok és tolmácstanoncok fizetéséről (1694–1769), ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 164. Kv. 7. fol. 167–197.
	1699	1500 Rf (125 Rf/hó)	
Janaki Porfürita	1667	600 Rf (50 Rf/hó)	1667. augusztus 13., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1667 Bd. 887. fol. 347.
	1668	1200 Rf (100 Rf/hó)	1668. június 8., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1668 Bd. 889. fol. 321v; 1672. március 13., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1672 Bd. 907. fol. 112rv.
	1675	1500 Rf (125 Rf/hó)	Kimutatás a haditanácsi tolmácsok és tolmácstanoncok fizetéséről (1694–1769), ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 164. Kv. 7. fol. 167–197.

Név	Időszak	Fizetés/év	Forrás
Maximilian Erasmus Sattler	1665	250 Rf tolmácstanonc	1665. szeptember 16., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1665 Bd. 879. fol. 502r.
	1668	300 Rf tolmácstanonc	1668. február 4., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1668 Bd. 891. fol. 53v.
	1672	500 Rf (41,6 Rf/hó)	1672. március 28., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1672 Bd. 905. fol. 179r.
	1678	3000 Rf (250 Rf/hó) rezidensi fizetés	1678. április 6., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1678 Bd. 931. fol. 144v.
Heinrich Christoph Schwegler	1683	100 Rf tolmácstanonc	Kimutatás a haditanácsi tolmácsok és tolmácstanon- cok fizetéséről (1694–1769), ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 164. Kv. 7. fol. 167–197.
	1683	200 Rf tolmácstanonc	
	1685	400 Rf (41,6 Rf/hó)	
	1687	400 Rf (41,6 Rf/hó) győri tolmács	
Michael Tallman	1691/4	500 Rf/év (41,6 Rf/hó)	Kimutatás a haditanácsi tolmácsok és tolmácstanon- cok fizetéséről (1694–1769), ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 164. Kv. 7. fol. 167–197.
	1691/4	évi 1000 Rf ¹⁵⁵ (83,3 Rf/hó)	
	1694	1500 Rf (125 Rf/hó)	
Marco Tarsia	1651	1080 Rf (90 Rf/hó)	1651. július 28., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1651 Bd. 820. fol. 385v.
	1651	1200 Rf (100 Rf/hó)	1651. július 28., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1651 Bd. 823. fol. 341r, 344r.
Hartmann Wider	1665	150 Rf tolmácstanonc	1665. május 16., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1665 Bd. 879. fol. 266r.

1155 Frontszolgálatért megítélt évi 500 forintos kiegészítés.

Név	Időszak	Fizetés/év	Forrás
Julius Wogin	1652	360 Rf (30 Rf/hó)	1652. január 12., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1652 Bd. 825. fol. 14r.
	1656	480 Rf (40 Rf/hó)	1656. január 12., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1656 Bd. 843. fol. 10r.
	1663	600 Rf (50 Rf/hó)	Kimutatás a haditanácsi tolmácsok és tolmácstanon- cok fizetéséről (1694–1769), ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 164. Kv. 7. fol. 167–197.
	1665	900 Rf (75 Rf/hó)	1665. május 11., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1665 Bd. 877. fol. 348v.
	1666	1200 Rf (100 Rf/hó)	1666. november 10., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1666 Bd. 883. fol. 495v.
Aloisius Wolde	1691	900 Rf (75 Rf/hó)	Kimutatás a haditanácsi tolmácsok és tolmácstanon- cok fizetéséről (1694–1769), ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 164. Kv. 7. fol. 167–197.
	1699	1000 Rf (93,3 Rf/hó)	
Hans Georg Zemper	1651	360 Rf (30 Rf/hó)	1651. július 28., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1651 Bd. 821. fol. 385v; 1652. január 12., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1652 Bd. 825. fol. 14r.
	1657	X Rf/hó (győri zászlós- ként ismeret- len kiegészítés)	1657. február 10., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. 1657 Bd. 845. fol. 86v.
	1665	+ 20 Rf/hó kiegészítés után: 600 Rf (50Rf/hó) győri és komá- romi tolmács	1665. május 11., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1665 Bd. 877. fol. 348v; Kimutatás a hadita- nácsi tolmácsok és tolmácsta- noncok fizetéséről (1694–1769), ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 164. Kv. 7. fol. 167–197.

Név	Időszak	Fizetés/év	Forrás
Lodovico Zottini	1665	X tolmácstanonc	1665. április 30., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1665 Bd. 879. fol. 221r; 1666. július 3., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1666 Bd. 881. fol. 475v.
	1666	250 Rf/év	1666. július 3., ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1666 Bd. 883. fol. 283v. (ezt a pénzt valószínű- leg Meninsky kapja)

12. Rövid életrajzok

Andreas ANDREASI

Szolgálati évei: 1680

Származása: Raguzai Köztársaság

Felekezete: nincs adat (római katolikus)¹¹⁵⁶

1680-ban jelentkezik képzett raguzai tolmácsként felvételre Georg Christoph Kunitz portai rezidensnél. A követ leírása szerint alaposan felkészült, törökül, perzsául, arabul és oroszul (szláv nyelven) jól tud, ennek ellenére további alkalmazásáról nincs hír.¹¹⁵⁷

Michel D'ASQUIER

Szolgálati évei: 1617–1665¹¹⁵⁸

Származása: Francia Királyság, Marseille

Felekezete: római katolikus

Cesare Gallo francia származású keleti nyelvi tolmácsaként kerül kapcsolatba a Haditanáccsal 1617-ben. Tolmács, főtolmács, majd haditanácsos a bécsi Haditanácsban. Csaknem félévszázados szolgálata alatt a Habsburg Monarchia egyik legjelentősebb keleti szakértője, számos egyéni diplomáciai küldetést valósít meg Konstantinápolyban, a budai pasa udvarában, illetve Habsburg-oszmán béketárgyalásokon. Közreműködik a komáromi béke, a gyarmati béke, az első és második szőnyi béke, az isztambuli béke szövegezésében.¹¹⁵⁹ 1665-ben Bécsben hal meg, síremléke a Szent István dómban (Stephansdom) található.

1156 Néhány tolmács esetében nincs közvetlen adat a felekezeti hovatartozásukra, de a Haditanács preferenciái, illetve származási helyük alapján nagy valószínűséggel római katolikusok voltak.

1157 ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 150. Kv. 2. fol. 95–98.

1158 ÖStA FHKA SUS RA Kt. 301. fol. 712; ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 329. 1665–1666. Prot. Exp. fol. 316r.

1159 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 239. 1618. Prot. Exp. fol. 342v; Uo., Bd. 248. 1622. Prot. Reg. fol. 8r; Uo., Bd. 249. 1623. Prot. Exp. fol. 369v; Uo., Bd. 257. 1627.

Irodalom: Alastair HAMILTON, „Michel d’Asquier, Imperial Interpreter and Bibliophile”, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 72 (2009): 237–241; HILLER István, „A tolmácsper: A bécsi Haditanács és a Habsburgok tolmácsai a 17. század első felében”, *Történelmi Szemle* 33 (1991): 203–214.

Giuseppe D’AZZARIA

Szolgálati évei: 1686/88–?¹¹⁶⁰

Származása: „francia”

Felekezete: római katolikus

1686-ban a bajor ezredekhez veszik fel tolmácsnak, bár a Haditanácsban aggályosnak tartják francia származását. Ugyanezen évben Budára helyezik a betegség miatt visszahívott Johann Adam Lachowitz helyére. 1688-ban teljes körű haditanácsi tolmácsként regisztrálják, utolsó ismert szolgálati helye Székesfehérvár.¹¹⁶¹

Irodalom: KERÉKES Dóra, „A császári tolmácsok a magyarországi visszafoglaló háborúk idején”, *Századok* 138 (2004): 1189–1228.

Domenicus Pius BALLEZ (von Leuenburg)

Szolgálati évei: 1644–1656 után¹¹⁶²

Származása: Habsburg Monarchia, Bécs

Felekezete: római katolikus

1644-től tolmácsstanonc Konstantinápolyban, ám elhagyja a császári szolgálatot és konvertál. 1650 körül visszatér a Habsburg Monarchia területére, ismét keresztény lesz, 1652-től győri, majd komáromi segédtolmács.¹¹⁶³

Prot. Exp. fol. 355r; Uo., Bd. 295. 1646. Prot. Reg. fol. 90r; Uo., Bd. 302. 1650. Prot. Reg. fol. 138r.

1160 Uo., Bd. 372. 1686. Prot. Exp. fol. 233r; Uo., Bd. 373. 1686. Prot. Reg. fol. 484v; ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1688 Bd. 975. fol. 417r.

1161 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 374. 1687. Prot. Exp. fol. 28v; ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1688. Bd. 975. fol. 416v.

1162 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 290. 1644. Prot. Exp. fol. 356r; Trauungsmatrikel der Pfarrkirche Sankt Stephan. Bd. 21. fol. 11r.

1163 III. Ferdinánd instrukciója Hermann Czernin számára, 1644. június 27., ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 117. Kv. 2. fol. 362–391, 674–712; Johann Rudolf Schmid Michel D’Asquier-nek, Konstantinápoly, 1649. május 30. és június 6., uo., Kt. 121. Kv. 1. fol. 105–110; ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 303. 1651–1652. Prot. Exp. fol. 73v.

Irodalom: Zsuzsanna CZIRÁKI, „Language Students and Interpreters at the Mid-Seventeenth-Century Habsburg Embassy in Constantinople”, *Theatrum Historiae* 19 (2016): 27–44.

Josephus BARBATUS (Yusuf ibn Abu Dhaqn)

Szolgálati évei: 1622–1659¹¹⁶⁴

Származása: Oszmán Birodalom, Egyiptom, Alexandria

Felekezete: római katolikus (eredetileg kopt keresztény)

1570 körül született Kairóban, az alexandriai kopt egyház tagjaként. 1595-ben érkezik Rómába, ahol arab nyelvtanárként tevékenykedik és áttér a római katolikus hitre. Keleti nyelvek tanáraként megfordult a párizsi, oxfordi egyetemen és tanít Németalföldön. 1618-ban a bajor fejedelmi udvarban dolgozik nyelvészként. Habsburg Albert főherceg németalföldi kormányzó ajánlásával érkezett Bécsbe, 1622-től követségi tolmács Konsztantinápolyban, 1649-től keleti nyelvi oktató a bécsi Haditanácsban, majd 1650–1653 között Győrben tanít és – részben Komáromban – fordít.¹¹⁶⁵ Ezután nyugállományba vonul, 1659-ben Bécsben bekövetkezett haláláig az Udvari Kamara évjáradékban részesíti.¹¹⁶⁶

Irodalom: Alastair HAMILTON, „An Egyptian Traveller in the Republic of Letters: Josephus Barbatus or Abudacnus the Copt”, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 57 (1994): 123–150.

Johann Heinrich BORINGER

Szolgálati évei: 1674–1678 tolmácstanonc, 1678–1705 tolmács¹¹⁶⁷

Származása: Habsburg Monarchia

Felekezete: nincs adat (római katolikus)

Giovanni Battista Casanova titkára, 1673-ban a rezidens ajánlásával jelentkezik tolmácstanoncnak, majd kiképzését követően 1678-ban győri

1164 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 248. 1622. Prot. Reg. fol. 63r; Uo., Bd. 320. 159. Prot. Exp. fol. 318v.

1165 Uo., Bd. 301. 1649. Prot. Reg. fol. 166r; Uo., Bd. 302. 1650. Prot. Reg. fol. 95rv, 115v–116r.

1166 Uo., Bd. 313. 1656. Prot. Exp. fol. 575r; Uo., Bd. 318. 1658. Prot. Exp. fol. 1r.

1167 Uo., Bd. 345. 1674. Prot. Exp. fol. 95v; Uo., Bd. 354. 1678. Prot. Reg. fol. 551r; ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 164. Kv. 7. fol. 167–197; ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 431. 1705 Prot. Exp. fol. 939, 1362.

tolmácsállást kap.¹¹⁶⁸ Győri tolmácsként rendszeresen kísér török követe-
teket Bécsbe, illetve császári megbízottak mellett fordít Budán. 1683-tól
tábori tolmácsként vesz részt a háborúban, 1688-tól eszéki és belgrádi tol-
mács.¹¹⁶⁹ Több eredménytelen kérvény után 1694-ben végül Bécsbe helye-
zik Heinrich Julius Wogin megüresedett helyére, haláláig a Haditanácsban
szolgál.¹¹⁷⁰

Irodalom: KERÉKES Dóra, „A császári tolmácsok a magyarországi visszafoglaló háborúk
idején”, *Századok* 138 (2004): 1189–1228.

Vincenzo BRATUTTI

Szolgálati évei: 1636–1651 tolmács¹¹⁷¹

Származása: Raguzai Köztársaság

Felekezete: római katolikus

Kiképzett raguzai tolmácsként kerül Habsburg szolgálatba 1636-ban,
Sebastian Lustrier rezidens pártfogoltjaként. A bécsi Haditanácsban erős
pozícióharcok közepette helyezkedik el, azután, hogy 1633-ban túléli a
Michel D’Asquier és Johann Rudolf Schmid által ellene szervezett mérge-
zéses merényletet. A császári szolgálat mellett dolgozik Esterházy Miklós
magyar nádornak, 1648-tól Érsekújváron is tolmácsol. 1651-től Madridban
él, IV. Fülöp spanyol király udvari tolmácsa. Családot alapít, Raguzába soha
nem tér vissza, 1668 után hal meg Spanyolországban.¹¹⁷²

Irodalom: HILLER István, „A tolmácsper: A bécsi Haditanács és a Habsburgok tolmácsai
a 17. század első felében”, *Történelmi Szemle* 33 (1991): 203–214; Zdravko ŠUNDRICA,
„Poisons and Poisoning in the Republic of Ragusa”, *Dubrovnik Annals* 4 (2000): 7–79.

1168 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 343. 1673. Prot. Exp. fol. 601r; Uo., Bd. 354.
1678. Prot. Reg. fol. 622v.

1169 Uo., Bd. 367. 1683. Prot. Reg. fol. 248r; Uo., Bd. 376. 1688. Prot. Exp. fol. 519v;
ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 164. Kv. 7. fol. 167–197.

1170 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 393. 1694. Prot. Exp. fol. 519r; Uo., Bd. 431.
1705 V-VIII. Prot. Exp. fol. 939v.

1171 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 275. 1636. Prot. Exp. fol. 365r; Uo., Bd. 303.
1651–1652. Prot. Exp. fol. 281.

1172 ÖStA FHKA SUS RA Kt. 303. fol. 608–609; ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd.
299. 1648. Prot. Reg. fol. 298v; DAD Diplomata et Acta Sanctae Mariae Maioris
Prep. 87.2204-2205. Nr. 2204/3. sine fol.

Wolfgang Zacharias CANTIG

Szolgálati évei: 1693–1703 tolmácstanonc, 1703–1708 tolmács¹¹⁷³

Származása: „német” (valószínűleg Habsburg Monarchia)¹¹⁷⁴

Felekezete: nincs adat (római katolikus)

1689-ben kezdi meg keleti nyelvi tanulmányait Giovanni Battista Podestà keleti nyelvi kollégiumában, innen 1693-ban kerül a tolmácstanoncok közé. 1699-ben Ötting gróf követségével Konstantinápolyba küldik nyelvet tanulni.¹¹⁷⁵ Ugyanezen évben Fernando Marsigli mellett segédtolmács a Habsburg-oszmán határbizottságban.¹¹⁷⁶ 1707-től péterváradai tolmács, ott hal meg a következő évben.¹¹⁷⁷

Irodalom: KERÉKES Dóra, „A császári tolmácsok a magyarországi visszafoglaló háborúk idején”, *Századok* 138 (2004): 1189–1228.

Samuel CELLARIUS

Szolgálati évei: 1620-as évek

Származása: Habsburg Monarchia, Szilézia

Felekezete: nincs adat

1599-ben született Sziléziában. Sebastian Lustrier rezidensi évei alatt konstantinápolyi tolmácstanonc. Eredetileg filozófiai tanulmányokat folytatott, a követ házában tolmácsi és rezidensi szolgálatra készítik fel. További sorsa ismeretlen.¹¹⁷⁸

Giorgio CLERONOME

Szolgálati évei: 1650-es évek vége–1663 tolmácstanonc, 1663–1699 tolmács¹¹⁷⁹

Származása: Oszmán Birodalom („görög”)

Felekezete: görögkeleti

1173 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 391. 1693. Prot. Exp. fol. 211r; ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 164. Kv. 7. fol. 167–197; ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 420. 1703. Prot. Reg. fol. 308r; ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 751. 1708. Prot. Exp. fol. 268r.

1174 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 392. 1693. Prot. Reg. fol. 303r.

1175 Uo., Bd. 405. 1699. Prot. Exp. fol. 505.

1176 ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1699 Bd. 1019. fol. 269v.

1177 Uo., Prot. Reg. 1707. Bd. 1052. fol. 454r.

1178 ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 110. Kv. 1. fol. 6–8.

1179 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 327. 1663. Prot. Reg. fol. 112r; ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 164. Kv. 7. fol. 167–197.

Nikusziosz Panajótisz védeneként kerül Simon Reniger rezidens tolmácsstanoncai közé az 1660-as évek elején. Főként Konstantinápolyban szolgál a Habsburgok állandó követségén, de kisebb megbízásokat kap Bécsben is. A visszafoglaló háború idején a szultáni székhelyen teljesít kémszolgálatot, a holland rezidens házában tartózkodik.¹¹⁸⁰

Irodalom: KERÉKES Dóra, „Egy császári tolmács megfigyelései: Giorgio Cleronome magyarországi utazása 1664-ben”, *Lymbus: Magyarágtudományi Forrásközlemények* 2 (2004): 71–77; KERÉKES Dóra, „A császári tolmácsok a magyarországi visszafoglaló háborúk idején”, *Századok* 138 (2004): 1189–1228.

Pantaleone CLERONOME

Szolgálati évei: 1675–1680 tolmácsstanonc, 1680–1690 tolmács¹¹⁸¹

Származása: Oszmán Birodalom („görög”)

Felekezete: görögkeleti

Bátyja, Giorgio Cleronome és Nikusziosz Panajótisz ajánlására kerül a tolmácsstanoncok közé a Habsburgok portai rezidense mellé. Tolmácsi kinevezését követően hol Bécsben, hol Konstantinápolyban szolgál. 1684-től táborig tolmácsként vesz részt a visszafoglaló háborúknak, Nissza (Niš) ostromát követően veszteti életét¹¹⁸²

Irodalom: KERÉKES Dóra, „A császári tolmácsok a magyarországi visszafoglaló háborúk idején”, *Századok* 138 (2004): 1189–1228.

Martin COLLOCZIN (GOLLOTSCHEN)

Szolgálati évei: 1686–1692¹¹⁸³

Származása: ismeretlen

Felekezete: nincs adat (római katolikus)

1686-ban jelentkezik a budai tolmácsállásra, de ehelyett a bajor ezredekhez vezénylik, egy év múlva a tiszai hadtestnél szolgál táborig tolmácsként. 1692-ben Veterani tábornok hadtestjének tolmácsaként veszteti életét.¹¹⁸⁴

1180 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 370. 1685. Prot. Exp. fol. 316v; Uo., Bd. 371. 1685. Prot. Reg. fol. 491r.

1181 Uo., Bd. 347. 1675. Prot. Reg. fol. 776r; ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1680 Bd. 939. fol. 340v; ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 385. 1691. Prot. Exp. fol. 294r.

1182 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 368. 1684. Prot. Exp. fol. 211r.

1183 Uo., Bd. 372. 1686. Prot. Exp. 437v; Uo., Bd. 392. 1693. Prot. Reg. fol. 2v.

1184 Uo., Bd. 373. 1686. Prot. Reg. fol. 133v; Uo., Bd. 375. 1687. Prot. Reg. fol. 254v.

Giovanni Battista COREL

Szolgálati évei: 1645–1649¹¹⁸⁵

Származása: Oszmán Birodalom, Szíria, Aleppo

Felekezete: római katolikus

Szír származású tolmács, 1646–1648 között Grácban a Belső-ausztriai Haditanács tolmácsa. 1649-ben csatlakozik Johann Rudolf Schmid portai követtségéhez tolmácsként, ott megválnak a császári szolgálattól és konvertál.¹¹⁸⁶

Irodalom: Zsuzsanna CZIRÁKI, „Language Students and Interpreters at the Mid-Seventeenth-Century Habsburg Embassy in Constantinople”, *Theatrum Historiae* 19 (2016): 27–44.

Petrus DABBA DI SUMAGHI

Szolgálati évei: 1684–1687 tolmácstanonc, 1687-től tolmács¹¹⁸⁷

Származása: Oszmán Birodalom, „albán”

Felekezete: római katolikus

Apja, az albán származású Luca Dabba di Sumaghi –Terlingo rezidens káplánja – ajánlására kerül a tolmácstanoncok közé Konstantinápolyba.¹¹⁸⁸

Szolgál a visszafoglaló háborúkban, 1689-ben szegedi, 1690-től nisszai (Niš) tolmács.¹¹⁸⁹

Irodalom: KERÉKES Dóra, „A császári tolmácsok a magyarországi visszafoglaló háborúk idején”, *Századok* 138 (2004): 1189–1228.

1185 Uo., Bd. 292. 1645. Prot. Exp. fol. 266v; ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 121. Kv. 1. fol. 236–237; ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 121. Kv. 2. fol. 19–20.

1186 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 294. 1646. Prot. Exp. fol. 4rv; ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 121. Kv. 1. fol. 75–80.

1187 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 368. 1684. Prot. Exp. fol. 145r; Uo., Bd. 375. 1687. Prot. Reg. fol. 520r.

1188 Uo., Bd. 358. 1679–1680. Prot. Reg. fol. 185v.

1189 Uo., Bd. 379. 1689. Prot. Reg. fol. 144r; ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1699 Bd. 1019. fol. 269v.

Giovanni Paolo DAMIANI

Szolgálati évei: 1613 előtt–1648¹¹⁹⁰

Származása: Oszmán Birodalom, „albán”

Felekezete: római katolikus

Starzer rezidens 1611 óta alkalmazza, császári tolmács, 1621–1625 között ügyvivő (interim ágens). Megosztva szolgál Konstantinápoly, Prága és Bécs között, számtalan diplomáciai küldetést teljesít főként Budára, többek között a török követek kísérelője az 1614-es linzi birodalmi részgyűlésen.¹¹⁹¹ Tolmácsol a gyarmati, az első és második szőnyi békénél,¹¹⁹² 1634-ben pedig a tatár kánhoz tervezett – elmaradt – követség vezetőjének választják.¹¹⁹³ Haláláig császári tolmácsként dolgozik.

Hans DAUCHER (TAUCHER)

Szolgálati évei: 1617– ?¹¹⁹⁴

Származása: Habsburg Monarchia

Felekezete: nincs adat

Az 1617 utáni években szolgált török tolmácsként, további adat egyelőre nem került elő róla.

Johann DIETZ

Szolgálati évei: 1625–1629? tolmácsstanonc, 1629?–1651 török futár¹¹⁹⁵

Származása: Habsburg Monarchia

Felekezete: római katolikus

1625-ben császári évjáradékért török nyelvi tanulmányokba kezd Konstantinápolyban, 1627-ben Lustrier rezidens beosztottjaként említik.¹¹⁹⁶ 1630-ban már bizonyosan török kurír, a Haditanács leggyakrabban foglalkoztatott, tapasztalt levéltovábbítója a Bécs–Konstantinápoly távon. 1651-ben

1190 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 229. 1613. Prot. Exp. fol. 455r; Uo., Bd. 288. 1643. Prot. Exp. fol. 747r; ÖStA FHK A HF Bücher Prot. Reg. 1649 Bd. 813. fol. 15r.

1191 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 231. 1614. Prot. Exp. fol. 67r.

1192 Uo., Bd. 252. 1624. Prot. Reg. fol. 351r; Uo., Bd. 258. 1627. Prot. Reg. fol. 251v; Uo., Bd. 286. 1642. Prot. Exp. fol. 747r.

1193 Uo., Bd. 271. 1634. Prot. Exp. fol. 238v.

1194 ÖStA FHK A SUS RA Kt. 301. fol. 292, 663.

1195 ÖStA FHK A HF Bücher Prot. Exp. 1625 Bd. 712. fol. 139–140.

1196 Uo., Prot. Exp. 1625 Bd. 712. fol. 139v; Uo., Prot. Exp. 1627 Bd. 722. fol. .437r; Uo., Prot. Reg. 1630 Bd. 735. fol. 214r.

szolgálat közben halálos sebet kap egy magyar hajdú tévedésből leadott lövésétől.

Irodalom: SZABADOS János, „Habsburg–oszmán kommunikáció a 17. század derekán: Johann Dietz császári futár halálának körülményei és következményei”, in *Szóra bírti az újkort: A III. KoraiújkorÁSZ doktorandusz konferencia tanulmányai*, szerk. BODNÁR-KIRÁLY Tibor, HENDE Fanni és PATAKI Katalin, 192–217 (Budapest, 2016); angolul: „Habsburg–Ottoman Communication in the Mid-17th Century: The Death of Imperial Courier Johann Dietz; A Case Study”, *Osmanlı Araştırmaları – Journal of Ottoman Studies* 54 (2019): 119–140.

Adam DORN

Szolgálati évei: 1612¹¹⁹⁷

Származása: Habsburg Monarchia

Felekezete: nincs adat

Rudolf császár prágai udvartartásának egyik török tolmácsa. 1612-ben megerősítik tolmácsi alkalmazását, de neve eltűnik a haditanácsi forrásokból. 1616-ban a Moszkvába indított császári követség tagjai között említik.¹¹⁹⁸

Mathia DEL FARRO

Szolgálati évei: 1559–1608

Származása: Konstantinápoly, Galata (Pera), „görög”

Felekezete: görögkeleti

Az első 16. századi Habsburg tolmácstanoncok egyike, akit a portai rezidens házában képeztek. A tizenöt éves háború idejét leszámítva a Habsburg állandó követség tolmácsa, bár a hadviselés idején sem hagyta el Konstantinápolyt. Közreműködött az 1568-as drinápolyi békeszöveg elkészítésében, illetve 1608-ban a zsitvatoroki béke első példányainak kicserélésében.¹¹⁹⁹

Irodalom: Aneliya STOYANOVA, „The Dragomans of the Habsburg Embassy in Constantinople in the Second Half of the Sixteenth Century: The Story of Matthias del Faro”, *History Studies: Journal of the University of Limerick History Society* 18 (2017): 95–108.

1197 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 227. 1612. Prot. Exp. fol. 352v.

1198 HAUSENBLASOVÁ, *Der Hof...*, 154; ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 271. 1634. Prot. Exp. fol. 382v.

1199 ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 92. Kv. 1. fol. 242–262 [251–252].

Paolo GOLIELLI

Szolgálati évei: 1654–1665¹²⁰⁰

Származása: Raguzai Köztársaság

Felekezete: római katolikus

A raguzai tolmácskézéből érkezik jobb megélhetés reményében Bécsbe, ahol török, tatár és „szerb” („servianisch”) tolmácsi kinevezést nyer. A haditanácsai irodán helyezkedik el, emellett 1665-ben bekövetkezett haláláig rendszeresen kísér török és tatár küldöttségeket Bécsbe és Pozsonyba.¹²⁰¹

Ernst HÁZY

Szolgálati évei: 1600–1642¹²⁰²

Származása: Magyarország oszmán hódoltsága (valószínűleg Hatvan mezővárosból)

Felekezete: római katolikus

1596-ban, még gyermekként kerül Adolf Schwarzenberg tábornokhoz, aki megkereszteli, tolmácsot nevel belőle és császári szolgálatba ajánlja. 1600-tól segédtolmács, 1611-től győri tolmács. A tolmácsolás és fordítás mellett feladatai közé tartozik török küldöttek kísérete, ezen felül közreműködik több béketárgyaláson és békeszövegek elkészítésében. 1628-ban a győri főkapitány engedélyével csatlakozik Johann Ludwig Kuefstein, 1633–34-ben Johann Rudolf Puchheim portai követségéhez.¹²⁰³ 1642. október 30-án Győrben hal meg.¹²⁰⁴

Irodalom: BAUER Marcell, „Házy Ernő török tolmács és címereslevele”. Megjelenés alatt.

1200 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 309. 1653–1654. Prot. Reg. fol. 192v; Uo., Bd. 329. 1665–1666. Prot. Exp. fol. 102rv.

1201 Uo., Bd. 310. 1654. Prot. Reg. fol. 200r; Uo., Bd. 325. 1662. Prot. Reg. fol. 258r.

1202 Uo., Bd. 225. 1611. Prot. Exp. fol. 310v; ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1627 Bd. 724. fol. 48r; FHKA AHK HFU Akten Kt. 393. fol. 288–289.

1203 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 259. 1628. Prot. Exp. fol. 81r; KUEFSTEIN, „Diarium...”, OÖLA Herrschaftsarchiv Weinberg Handschriften B. Varia Bd. 16., passim; Ernst Házy szupplikációja, s. l., s. d. [1635], ÖStA FHKA SUS RA Kt. 312. fol. 656.

1204 FHKA AHK HFU Akten Kt. 393. fol. 288–289.

Pietro HRINTSCHITSCH

Szolgálati évei: 1612/1614–1617 után¹²⁰⁵

Származása: Habsburg Monarchia, Károlyváros

Felekezete: nincs adat (római katolikus)

Nagybátyja, Caspar Gratiani ajánlására kerül Michael Starzer rezidens mellé a konstantinápolyi Habsburg kirendeltségre. Képzésének részletei nem ismertek, de bizonyosan kapott rövidebb küldetéseket a rezidenstől. 1617-ben Grácban jelentkezett udvari szolgálatra.¹²⁰⁶

Bartholomäus HUEBER

Szolgálati évei: 1679–1687 tolmácstanonc, 1688–1689 tolmács¹²⁰⁷

Származása: Habsburg Monarchia

Felekezete: nincs adat (római katolikus)

Giovanni Battista Podestà keleti nyelvi kollégiumából kerül a tolmácstanoncok közé, Bécsben és Konstantinápolyban részesül nyelvi képzésben. Szolgál a visszafoglaló háborúban, 1687-ben tolmácsi kinevezést nyer és Siklósra vezénylik. Itt rövidesen tatár fogságba esik, 1689-ben a kiváltására tett kísérletek eredménytelenek, valószínűleg rabságban vesztí életét.¹²⁰⁸

Irodalom: KERÉKES Dóra, „A császári tolmácsok a magyarországi visszafoglaló háborúk idején”, *Századok* 138 (2004): 1189–1228.

ILLÉSSY (ELLER/EILER) János

Szolgálati évei: 1604–1621 májusa után¹²⁰⁹

Származása: Erdélyi Fejedelemség, Magyar Királyság

Felekezete: nincs adat (római katolikus?)

Az erdélyi fejedelmi kancelláriáról kerül Szuhay István egri érsek szolgálatába, mellette segédkezik a tizenöt éves háború utolsó éveiben zajló béketárgyalásokon. 1604-ben nyer felvételt a Habsburgok keleti tolmácsai közé, hosszabb ideig szolgál Prágában és Bécsben. Fordító és tolmács tevékenysége mellett rendszeresen kísér török küldöttségeket és teljesít kisebb

1205 ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 94. Kv. 2. fol. 197–203, 205–209; ÖStA FHKA SUS RA Kt. 280. fol. 494v.

1206 ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 104. Kv. 5. fol. 122–123.

1207 ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1679 Bd. 933. fol. 426r; Uo., Prot. Exp. 1689 Bd. 977. fol. 398r.

1208 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 375. 1687. Prot. Reg. fol. 128r, 400v.

1209 ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. Prag 1604 Bd. 563. fol. 332r; ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 246. 1621. Prot. Reg. fol. 195r.

megbízásokat a budai pasa udvarában. Részt vesz a zsitvatoroki béke korrekciójában és a komáromi béke megalkotásában.¹²¹⁰

Lucas Franz JAGELSKY

Szolgálati évei: 1693–1703 tolmácstanonc, 1703–1708 tolmács¹²¹¹

Származása: Habsburg Monarchia¹²¹²

Felekezete: nincs adat (római katolikus)

1693-ban Giovanni Battista Podestà keleti nyelvi kollégiumából kerül a tolmácstanoncok közé, 1699-ben rövid ideig Marsigli határbizottságában mélyíti ismereteit, majd Ötting gróf követségével Konstantinápolyba küldik nyelvet tanulni. 1700-ban Marsigli ajánlásával pályázik tolmácsi címre, hiába, csak 1703-ban kapja meg a kinevezést. 1708 elején bekövetkezett haláláig a portai rezidens mellett teljesít szolgálatot.¹²¹³

Irodalom: KERÉKES Dóra, „A császári tolmácsok a magyarországi visszafoglaló háborúk idején”, *Századok* 138 (2004): 1189–1228.

Johann Adam LACHOWITZ

Szolgálati évei: 1678–1682 tolmácstanonc, 1682–1709 tolmács¹²¹⁴

Származása: Habsburg Monarchia, Bécs

Felekezete: római katolikus

Meninsky főtolmács tanítványaként kerül a tolmácstanoncok közé 1678-ban és csatlakozik a Konstantinápolyba indított Habsburg követtséghez, hogy Podestával és tanítványaival együtt a Portán tökéletesítse

1210 ÖStA FHKA SUS RA Kt. 242. fol. 260–265; ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 222. 1609. Prot. Reg. fol. 37r, 221r; ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 228. 1612. Prot. Reg. fol. 125r; ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 239. 1618. Prot. Exp. fol. 238r.

1211 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 391. 1693. Prot. Exp. fol. 211r, 395v; ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 164. Kv. 7. fol. 167–197; ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 420. 1703. Prot. Reg. fol. 308r; ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 453. 1708. Prot. Reg. fol. 415v.

1212 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 392. 1693. Prot. Reg. fol. 303r.

1213 ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1699 Bd. 1019. fol. 269v; ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 405. 1699. Prot. Exp. fol. 505rv; ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 409. 1700. Prot. Exp. fol. 448v; ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 441. 1706. Prot. Reg. fol. 97r.

1214 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 354. 1678. Prot. Reg. fol. 104r; ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 164. Kv. 7. fol. 167–197; ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 365. 1682. Prot. Reg. fol. 181rv.

nyelvtudását.¹²¹⁵ 1682-ben nyer felvételt a haditanácsi tolmácsok közé, Ridolfi di Aleppino megüresedett helyére, egyúttal Caprara internuncius mellé rendelik tolmácsnak.¹²¹⁶ 1683-ban Lotharingiai Károly mellé nevezik ki és tábori tolmácsként szolgál a visszafoglaló háborúkban, de Buda ostrománál idegösszeomlást kap és visszahelyezik Bécsbe.¹²¹⁷ 1688-tól közreműködik a Habsburg-oszmán békekísérletek tárgyalásain, majd Ötting gróf főkövetségének tolmácsol a Portán.¹²¹⁸ 1699-ben sikertelenül pályázik a rezidensi pozícióra, ehelyett elnyeri a keleti titkár címét Bécsben.¹²¹⁹

Irodalom: TÓTH Hajnalka, „Harminc év Habsburg-szolgálatban: Betekintés Johann Adam Lachowitz török tolmács áldozatos munkájába (1678–1709)”, *Fons: Forráskutatás és Történeti Segédtudományok* 26 (2019): 41–62; KERÉKES Dóra, „A császári tolmácsok a magyarországi visszafoglaló háborúk idején”, *Századok* 138 (2004): 1189–1228.

Virgilius MAYR

Szolgálati évei: 1620-as évek

Származása: Habsburg Monarchia, Salzburg

Felekezete: nincs adat (római katolikus)

1595-ben született Salzburgban, Sebastian Lustrier rezidens házában nevelik tolmácsstanoncként. Eredetileg jogot végzett, tolmács és rezidens szolgálatra egyaránt felkészítik. 1628–29-ben helyettes követi minőségben tartózkodik a Portán a Lustriert váltó rezidens, Johann Rudolf Schmid megérkezéséig. További sorsa ismeretlen.¹²²⁰

Marcantonio MAMMUCCA DELLA TORRE

Szolgálati évei: 1651–1656 tolmácsstanonc, 1656–1708 tolmács¹²²¹

Származási helye: Oszmán Birodalom, Galata-Pera

Felekezete: római katolikus

1215 ÖStA KA ZStA HKR HR Bücher Bd. 356. 1679. Prot. Reg. fol. 540r.

1216 Uo., Bd. 365. 1682. Prot. Reg. fol. 181rv.

1217 Uo., Bd. 367. 1683. Prot. Reg. fol. 539r; Uo., Bd. 373. 1686. Prot. Reg. fol. 424r.

1218 Uo., Bd. 377. 1688. Prot. Reg. fol. 517r; Uo., Bd. 380. 1689–1690. Prot. Exp. fol. 270v; Uo., Bd. 404. 1698. Prot. Reg. fol. 399v; Uo., Bd. 405. 1699. Prot. Exp. fol. 505r.

1219 Uo., Bd. 407. 1699. Prot. Reg. fol. 247v.

1220 ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 110. Kv. 1. fol. 6–8.

1221 Uo., Kt. 164. Kv. 7. fol. 167–197.

A Borisi tolmácsdinasztia leszármazottja, de felesége révén rokonságban áll a szintén jeles tolmácsokat nevelő Tarsia családdal is.¹²²² Simon Reniger rezidens tehetséges tolmácsstanonca, majd követségi tolmács Konstantinápolyban. A visszafoglaló háborúkig Bécsben és Konstantinápolyban szolgál a rezidensek mellett, a harcok alatt kémszolgálatot teljesít a fronton, illetve Konstantinápolyban.¹²²³ Főtölmács, haditanácsos, Lipót császártól birodalmi grófi rangot nyer.¹²²⁴ Két fia szintén a Habsburg Monarchia keleti tolmácsa.

Irodalom: E. Natalie ROTHMAN, *The Dragoman Renaissance: Diplomatic Interpreters and the Routes of Orientalism* (Ithaca, NY, 2021); KERÉKES Dóra, „A császári tolmácsok a magyarországi visszafoglaló háborúk idején”, *Századok* 138 (2004): 1189–1228; Vincenzio Giulio LODI, *L’Immortalità del cavalier Marc Antonio Mamucca della Torre, conte del Sac. Rom. Imp. consigliere attuale di guerra die sua M. Ces. etc. descritta, consecrata alla Sac. Ces. e Real Maesta di Leopoldo I* (Wien, 1701).

Leopold MAMMUCCA DELLA TORRE

Szolgálati évei: 1684–1686 tolmácsstanonc, 1686–1712 tolmács¹²²⁵

Származása: Oszmán Birodalom, Pera

Felekezete: római katolikus

Marcantonio Mamucca della Torre tolmács elsőszülött fia, keresztpaja I. Lipót császár.¹²²⁶ Apja közbenjárására kisgyermekként kerül a tolmácsstanoncok közé 1684-ben, két év múlva már tolmácsi cím birtokosa.¹²²⁷ Apjával és családjá többi tagjával együtt a birodalmi grófi címet visel. 1701–1703 között tolmácsállása megtartása mellett rezidensi feladatokat lát el a Portán, 1708-ban Péterváradra helyezik az elhunyt Wolfgang Zacharias Cantig helyére, haláláig végvidéki tolmács.¹²²⁸

Irodalom: KERÉKES Dóra, „A császári tolmácsok a magyarországi visszafoglaló háborúk idején”, *Századok* 138 (2004): 1189–1228.

1222 ÖStA HHStA HA OmaA Testamente Kt. 628. Nr. 1708/1.

1223 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 376. 1688. Prot. Exp. fol. 420v.

1224 Uo., Bd. 403. 1698. Prot. Exp. fol. 753r.

1225 Uo., Bd. 369. 1684. Prot. Reg. fol. 74v; ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 164. Kv. 7. fol. 167–197.

1226 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 369. 1684. Prot. Reg. fol. 74v; Uo., Bd. 356. 1679. Prot. Reg. fol. 334v.

1227 Uo., Bd. 373. 1686. Prot. Reg. fol. 37r.

1228 Uo., Bd. 751. 1708. Prot. Exp. fol. 268r; Uo., Bd. 478. 1712. Prot. Justiz fol. 303v.

Christoph MAMMUCCA DELLA TORRE

Szolgálati évei: 1686–1694 tolmácstanonc, 1694–1700 k. tolmács¹²²⁹

Származása: Oszmán Birodalom, Pera

Felekezete: római katolikus

Marcantonio Mammucca della Torre tolmács és Giustiniana Tarsia másodszülött fia. Bátyja, Leopold tolmácsi kinevezésével egy időben kerül a tolmácstanoncok közé. Apja révén a birodalmi grófi cím birtokosa.¹²³⁰

Irodalom: KERÉKES Dóra, „A császári tolmácsok a magyarországi visszafoglaló háborúk idején”, *Századok* 138 (2004): 1189–1228.

Christoph MARIANOVICH

Szolgálati évei: 1652–1680¹²³¹

Származása: nincs adat, valószínűleg délszláv

Felekezete: nincs adat (római katolikus?)

Valószínűleg boszniai származású informátor és török kurír a Habsburg Monarchia szolgálatában, aki már 1644-ben, Hermann Czernin követségében feltűnik.¹²³² 1652-ben jelentkezett a Haditanácsba keleti tolmácsnak, ahol kettős beosztásban, futárként és tolmácsként alkalmazzák. 1657-ben Petrus Parčević érsekkel együtt a kozákokhoz küldött követséggel bízzák meg.¹²³³ Boszniai kapcsolatai miatt Annibale Gonzaga haditanácsi elnök 1660-ban a boszniai püspökség élére ajánlja. III. Ferdinánd 1657-ben a Bosnyák Királyság prokurátora tisztet adományozza neki, ezt 1671-ben megerősítik.¹²³⁴

1229 Uo., Bd. 373. 1686. Prot. Reg. fol. 37r.; ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 164. Kv. 7. fol. 167–197.

1230 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 373. 1686. Prot. Reg. fol. 37r.

1231 Uo., Bd. 303. 1651–1652. Prot. Exp. fol. 156v; ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1680 Bd. 941. fol. 169v.

1232 CZERNIN: *Zweite Gesandtschaftsreise*, 112.

1233 ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1657 Bd. 847. fol. 490v.

1234 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 323. 1661. Prot. Exp. fol. 579v; ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1657 Bd. 847. fol. 498v; ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 339. 1674. Prot. Exp. fol. 256r.

Franz MESGNIEN VON MENINSKY

Szolgálati évei: 1662–1699¹²³⁵

Származása: Francia Királyság, Lotaringia

Felekezete: római katolikus

Francia származású nyelvész, orientalista. 1661-ig a lengyel királyi udvar, majd a Habsburg Monarchia keleti nyelvi tolmácsa Bécsben, főtolmács, haditanácsos. Rendszeresen teljesít kisebb diplomáciai küldetéseket a budai pasa udvarában és más végvidéki helyszínen, bekapcsolódik a tolmács-tanoncok oktatásába.¹²³⁶ 1669-ben jeruzsálemi zarándoklaton vesz részt, a Szent Sír Lovagrend tagja.¹²³⁷ A Keleti Kereskedő Társaság áruforgalmi tilalmakat vizsgáló ellenőre.¹²³⁸ 1683-ban Bécs ostroma alatt a városban tartózkodik, tolmácsfeladatokat lát el.¹²³⁹ Haláláig tolmácsként szolgál.

Irodalom: Bohdan BARANOWSKI, „F. Mesgnien-Meniński et l'enseignement des langues orientales en Pologne vers la moitié du XVIIe siècle”, *Rocznik Orientalistyczny* 15 (1949): 63–71; Czesława GENEJA és Paul NASTER, „François à Mesgnien Meninski à propos d'un manuscrit autographe à la bibliothèque royale de Belgique”, *Orientalia Lovaniensia Periodica* 17 (1986): 253–277; Himmet UMUNÇ, „Meninski'nin Türk Dili ve Kültürü Üzerine Görüşleri: Bir Değerlendirme”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 32, 1. sz. (2015): 243–257.

Giovanni Francesco MILLI

Szolgálati évei: 1615¹²⁴⁰

Származása: Raguzai Köztársaság

Felekezete: római katolikus

1615-ben Michael Starzer portai rezidens veszi maga mellé tolmács segítőnek, de néhány hét múlva meghal pestisben.

1235 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 325. 1662–1663. Prot. Exp. fol. 236r; ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1699 Bd. 1017. fol. 251v, 258r.

1236 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 329. 1665–1666. Prot. Exp. fol. 236r, 63r.

1237 Uo., Bd. 335. 1669. Prot. Exp. fol. 132v; Uo., Bd. 345. 1674. Prot. Exp. fol. 4v.

1238 Uo., Bd. 345. 1674. Prot. Exp. fol. 508r.

1239 Uo., Bd. 366. 1683. Prot. Exp. fol. 647r.

1240 ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 100. Kv. 2. fol. 75–80.

Lucas MIHALOVICZ

Szolgálati évei: 1699–1707¹²⁴¹

Származása: nincs adat

Felekezete: nincs adat (római katoliks)

A bajor választófejedelem tolmácsa, a visszafoglaló háborúkban tolmácsként és kémként szolgál. 1691-ben és 1694-ben sikertelenül pályázik császári tolmácsi címre.¹²⁴² Csak 1699-ben kerül a Haditanács tolmácsállományába, ekkor Guido Starhemberg mellé rendelik a Dráva és a Száva közti terület tolmácsaként, majd Péterváradra helyezik, ahol haláláig tolmácsként szolgál.¹²⁴³

Irodalom: KERÉKES Dóra, „A császári tolmácsok a magyarországi visszafoglaló háborúk idején”, *Századok* 138 (2004): 1189–1228; KARL TEPLY, *Die Einführung des Kaffees in Wien: Georg Franz Koltschitzky, Johannes Diodato, Isaak de Luca*, Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte 6 (Wien, 1980).

Marco MIRO (PACE)

Szolgálati évei: 1659–1665¹²⁴⁴

Származása: Velencei Köztársaság

Felekezete: római katolikus

A velencei tolmácsképzésből szerződötetett tolmács, Bécsben és Grácban szolgál.¹²⁴⁵ Konfliktusai és főként a velencei követ állítólagos fenyegetése miatt kéri elbocsátását a szolgálatból.¹²⁴⁶

Francesco NAVONE

Szolgálati évei: 1645–1649¹²⁴⁷

Származása: Oszmán Birodalom, Pera

Felekezete: római katolikus

1241 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 407. 1699. Prot. Reg. fol. 63r; ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1707 Bd. 1052. fol. 349r.

1242 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 385. 1691. Prot. Exp. fol. 507v; Uo., Bd. 393. 1694. Prot. Exp. fol. 519v.

1243 Uo., Bd. 407. 1699. Prot. Reg. fol. 63r; ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1707 Bd. 1052. fol. 349r.

1244 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 320. 1659. Prot. Exp. fol. 409r; Uo., Bd. 330. 1665. Prot. Reg. fol. 168r.

1245 Uo., Bd. 322. 1660. Prot. Reg. fol. 112v.

1246 Uo., Bd. 329. 1665–1666. Prot. Exp. fol. 432v.

1247 Uo., Bd. 292. 1645. Prot. Exp. fol. 505r; Uo., Bd. 301. 1649. Prot. Reg. fol. 107r.

Kiterjedt tolmácsdinasztia szülötte, tolmácstanonc évei alatt Alexander Greiffenklau rezidens mellett közreműködött Don Juan de Menesses portugál kém megölésében. Az oszmán hatóságokkal való konfliktusa miatt elbocsátották a szolgálatból.

Irodalom: CZIRÁKI Zsuzsanna, „Követ vagy szélhámos? A Habsburg-diplomácia útvesztői egy konstantinápolyi gyilkosság tükrében”, *Aetas: Történettudományi Folyóirat* 31, 3. sz. (2016): 22–39.

Andrea NEGRONI

Szolgálati évei: 1599–1614¹²⁴⁸

Származása: Genovai Köztársaság

Felekezete: nincs adat (római katolikus)

Rudolf császár, majd Mátyás főherceg keleti nyelvi tolmácsa. Több kisebb diplomáciai tárgyaláson túl 1610-ben és 1612–1614 között rendkívüli császári követ Konstantinápolyban. 1614-ben árulás vádjával perbe fogják és felfüggesztik a szolgálat alól, fogságban hal meg még az ítélet megszületése előtt.¹²⁴⁹

Irodalom: Rudolf NECK, „Andrea Negroni: Ein Beitrag zur Geschichte der österreichisch-türkischen Beziehungen nach dem Frieden von Zsitvatorok”, *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 3 (1950): 166–195.

Nikúsziosz PANAJÓTISZ

Szolgálati évei: 1645–1666/1673¹²⁵⁰

Származása: Oszmán Birodalom, Hiosz / Konstantinápoly („görög”)

Felekezete: görögkeleti

Padovai és konstantinápolyi tanulmányok után 1645-ben vették fel a Habsburgok konstantinápolyi kirendeltségére tolmácsnak. Alexander Greiffenklau követ halála után interim ágensként vezeti a követséget az új rezidens, Simon Reniger megérkezéséig. Az 1660-as évek végétől a Portának is tolmácsol, majd megszerzi a portai főtölmácsi címet, elsőként a fanarióták közül. Az 1660–70-es évek fordulóján kiemelkedő befolyásra

1248 ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1599 Bd. 520. fol. 747v; ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 231. 1614. Prot. Exp. fol. 453v.

1249 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 231. 1614. Prot. Exp. fol. 453v.

1250 Uo., Bd. 293. 1645. Prot. Reg. fol. 255r; ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1673 Bd. 911. fol. 268v.

tesz szert a szultán és a nagyvezír környezetében, miközben a Habsburgoknak is jelentős szolgálatokat végez.¹²⁵¹ 1673-ban agyvérzés következtében hal meg.

Irodalom: Gunnar HERING, „Panagiotis Nikousios als Dragoman der kaiserlichen Gesandtschaft in Konstantinopel”, *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* 44 (1994): 143–178; Damien JANOS, „Panaiotis Nicousios and Alexander Mavrocordatos: The Rise of the Phanariots and the Office of Grand Dragoman in the Ottoman Administration in the Second Half of the Seventeenth Century”, *Archivum Ottomanicum* 23 (2005–2006): 177–196.

Christian Esaid PEZELLI

Szolgálati évei: 1679–1684¹²⁵²

Származása: nincs adat (valószínűleg Habsburg Monarchia)

Felekezete: nincs adat (római katolikus)

Giovanni Battista Podestà keleti nyelvi kollégiumából kerül a tolmács-tanoncok közé, 1678–82 között társaival – Hueberrel és Schweglerrel – tanáruk kíséretében Konstantinápolyban bővíti nyelvi ismereteit.¹²⁵³ Bécsben folytatja tanulmányait 1684-ben bekövetkezett haláláig.

Irodalom: KERÉKES Dóra, „A császári tolmácsok a magyarországi visszafoglaló háborúk idején”, *Századok* 138 (2004): 1189–1228.

Giovanni Battista PODESTÀ

Szolgálati évei 1665–1703 k.¹²⁵⁴

Származása: Habsburg Monarchia, Fasano (Isztria)

Felekezete: római katolikus

Meninsky tanítványaként kezdi a keleti nyelvek elsajátítását, emellett önállóan képezi tovább magát török nyelvi instruktorok segítségével Pozsonyban, Rómában és Konstantinápolyban.¹²⁵⁵ Magyar tolmácsként helyezkedik el a haditanácsi kancellárián, majd létrehozzák számára a keleti nyelvi

1251 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 331. 1666. Prot. Reg. fol. 281v.

1252 ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1679 Bd. 933. fol. 426r; Uo., Prot. Exp. 1684 Bd. 957. fol. 130–131.

1253 Uo., Prot. Exp. 1682 Bd. 949. fol. 843r.

1254 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 329. 1665–1666. Prot. Exp. fol. 245v; VÁSÁRY, „A török nyelv...”, 72.

1255 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 330. 1665. Prot. Reg. fol. 220v; Uo., Bd. 332. 1667–1668. Prot. Exp. fol. 347r; Uo., Bd. 343. 1673. Prot. Exp. fol. 94v.

titkár tisztségét.¹²⁵⁶ 1674-től császári engedéllyel és a jezsuiták támogatásával szervezett egyetemi körülmények között képez keleti nyelvi tolmácsokat, kiemelkedő iskolaszervező a keleti nyelvek professzora a bécsi egyetemen.¹²⁵⁷ 1678-ban három tanítványával Konstantinápolyba utazik, hogy tökéletesítsék addig megszerzett ismereteiket.¹²⁵⁸ 1683-ban Bécs ostrománál kitünteti magát a védők mellett teljesített szolgálattal.¹²⁵⁹ 1699-ben, Meninsky halála után eredménytelenül pályázik a főtolmácsi posztra, továbbra is tanárként és keleti nyelvi titkárként dolgozik haláláig.¹²⁶⁰

Irodalom: KERÉKES Dóra, „A császári tolmácsok a magyarországi visszafoglaló háborúk idején”, *Századok* 138 (2004): 1189–1228; KERÉKES Dóra, „Az első »Keleti Nyelvek Kollégiuma« Bécsben: A császári tolmácsok képzése a 17. század végén”, in *Österreichisch-ungarische Beziehungen auf dem Gebiet des Hochschulwesens – Osztrák–magyar felsőoktatási kapcsolatok*, szerk. K. LENGYEL Zsolt, NAGY József Zsigmond és UJVÁRY Gábor, 93–107 (Székesfehérvár–Budapest, 2010).

Ludovicus POMPEIS

Szolgálati évei: 1623–1637 után¹²⁶¹

Származása: Oszmán Birodalom (valószínűleg délszláv)

Felekezete: római katolikus

Renegát háttérű császári tolmács. Közreműködik az első szőnyi békét kísérő tolmácsfeladatokban, Komáromban él, rendszeresen kap megbízásokat mind Bécsben, mind magyarországi helyszíneken.¹²⁶²

1256 Uo., Bd. 329. 1665–1666. Prot. Exp. fol. 245v, 429r, 550r; Uo., Bd. 340. 1671. Prot. Reg. fol. 20r.

1257 Archiv der Universität Wien, Kons. Akten CA 1.4.288 Fasz. I. Lit. P Nr. 12.

1258 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 345. 1674. Prot. Exp. fol. 223v; Uo., Bd. 354. 1678. Prot. Reg. fol. 113v.

1259 Uo., Bd. 367. 1683. Prot. Reg. fol. 660r.

1260 Uo., Bd. 405. 1699. Prot. Exp. fol. 280r.

1261 Uo., Bd. 250. 1623. Prot. Reg. fol. 49v; ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1637 Bd. 764. fol. 365v.

1262 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 259. 1628. Prot. Exp. fol. 37r; Uo., Bd. 265. 1631. Prot. Exp. fol. 490v.

Janaki PORFÜRITA (PORPHYRITA)

Szolgálati évei: 1665–1668, 1668–1691 után¹²⁶³

Származása: Oszmán Birodalom, Hiosz / Konstantinápoly („görög”)

Felekezete: görögkeleti

Nikúsziosz Panajótisz unokaöccse, tanítványa és pártfogoltja, 1665-ben veszik fel a konstantinápolyi rezidens mellé tolmácstanoncnak.¹²⁶⁴ 1667-ben Bécsben folytatja tanulmányait, majd 1668-ban sikeres vizsgát követően felveszik a tolmácsok közé.¹²⁶⁵ A konstantinápolyi kirendeltségen szolgál, a visszafoglaló háborúk idején is a városban tartózkodik, híreket küld a Haditanácsnak.

Irodalom: Gunnar HERING, „Panagiotis Nikousios als Dragoman der kaiserlichen Gesandtschaft in Konstantinopel”, *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* 44 (1994): 143–178; KERÉKES Dóra, „A császári tolmácsok a magyarországi visszafoglaló háborúk idején”, *Századok* 138 (2004): 1189–1228.

Giorgio RIDOLFI DI ALEPPINO

Szolgálati évei: 1678–1681¹²⁶⁶

Származása: Oszmán Birodalom, Szíria, Aleppo

Felekezete: római katolikus

A Keleti Kereskedő Társaság szíriai arab származású tolmácsa volt, 1673-ban a Haditanács ajánlásával tolmácsállásra jelentkezik, de szabad hely hiányában 1678-ig csak kisebb megbízásokat kap. Ugyanezen évben Heinrich Julius Woginndl Hoffmann internuncius küldöttségében tolmácsol.¹²⁶⁷ 1681-ben bekövetkezett haláláig a bécsi haditanácsi irodán dolgozik – itt oktat is Giovanni Battista Podestà keleti nyelvi szemináriumain – és Konstantinápolyban szolgál a rezidens mellett.¹²⁶⁸

Irodalom: KERÉKES Dóra, „A császári tolmácsok a magyarországi visszafoglaló háborúk idején”, *Századok* 138 (2004): 1189–1228.

1263 Uo., Bd. 329. 1665–1666. Prot. Exp. fol. 14v; Uo., Bd. 386. 1691. Prot. Reg. fol. 417r; ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 164. Kv. 7. fol. 167–197; ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1691 Bd. 987. fol. 227v.

1264 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 329. 1665–1666. Prot. Exp. fol. 14v, 58r.

1265 Uo., Bd. 333. 1667. Prot. Reg. fol. 105r; Uo., Bd. 334. 1668. Prot. Reg. fol. 115r.

1266 ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1678 Bd. 931. fol. 105v; ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 361. 1681. Prot. Exp. fol. 539v.

1267 ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1678 Bd. 931. fol. 157v.

1268 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 345. 1674. Prot. Exp. fol. 548r, 608v.

Maximilian Erasmus SATTLER

Szolgálati éve: 1665–1670 tolmácstanonc, 1670–1678 tolmács¹²⁶⁹

Származása: Habsburg Monarchia, Bécs

Felekezete: római katolikus

Legkésőbb 1665-től Franz Mesgnien von Meninsky tanítványa, 1668-tól kisebb fordítói feladatokat is kap.¹²⁷⁰ 1670-ben már a Feldkriegskanzlei tolmácsként említve, miközben fogalmazóként (Hofkriegsrat-Konzipist) alkamazzák a Haditanácsban.¹²⁷¹ Tudatosan képezik a keleti nyelvek mellett a portai diplomáciára Bécsben és Konstantinápolyban, 1678-ban rezidensi kinevezést nyer, bár halála meghiúsítja a küldetést.¹²⁷²

Melchior SCHÖDER

Szolgálati évei: 1601–1611¹²⁷³

Származása: Habsburg Monarchia

Felekezete: nincs adat

1601-ben Hieronymus Nagy győri tolmács helyére veszik fel, haditanácsi tolmácsfeladatai mellett rendszeresen kísér török delegációkat, közreműködik fogolycseréknél.¹²⁷⁴ Tolmácsol a zsitvatoroki békében nem rendezett falvak hovatartozását eldöntő határbizottságban és török futárként is alkalmazták Budára, illetve Konstantinápolyba.¹²⁷⁵ 1611-ben elbocsajtását kéri, mert harmincadosként helyezkedik el.¹²⁷⁶

Heinrich Christoph SCHWEGLER

Szolgálati évei: 1679–1686 tolmácstanonc, 1686–1697 tolmács¹²⁷⁷

Származása: Habsburg Monarchia

1269 ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1665 Bd. 879. fol. 502r; ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 338. 1670. Prot. Reg. fol. 156v.

1270 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 330. 1665. Prot. Reg. fol. 220v; Uo., Bd. 333. 1667. Prot. Reg. fol. 229v.

1271 ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1672 Bd. 905. fol. 179r, 676v.

1272 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 339. 1678. Prot. Exp. fol. 234v.

1273 ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1601 Bd. 537. fol. 235v; ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 225. 1611. Prot. Exp. fol. 310v.

1274 ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1606 Bd. 590. fol. 691v.

1275 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 222. 1609. Prot. Reg. fol. 25r, 251rv; Uo., Bd. 226. 1611. Prot. Reg. fol. 237v, 271v.

1276 ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1611 Bd. 631. fol. 168v.

1277 Uo., Prot. Exp. 1679 Bd. 933. fol. 426r; ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 399. 1697. Prot. Exp. fol. 138v; ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 164. Kv. 7. fol. 167–197.

Felekezete: római katolikus

Giovanni Battista Podestà tanítványaként 1678–1680 között, majd Caprara internuncius kíséretében 1682-ben Konstantinápolyban bővíti nyelvi ismereteit.¹²⁷⁸ 1683-ban altolmácsi rangot szerez Győrben (Vizedolmetscher in Raab), 1684-től Walter Leslie török tolmácsa, 1686-tól teljes jogú haditanácsi tolmácsként a Dráva melletti hadtesthez vezénylik.¹²⁷⁹ 1689-ben Kanizsára rendelik, hogy felmérje a vár török gazdasági iratait, a török háború utolsó éveiben megosztva Bécsben és a fronton szolgál.¹²⁸⁰

Irodalom: KERÉKES Dóra, „A császári tolmácsok a magyarországi visszafoglaló háborúk idején”, *Századok* 138 (2004): 1189–1228.

Georg SICK

Szolgálati évei: 1612–1620 után¹²⁸¹

Származása: Habsburg Monarchia

Felekezete: nincs adat

1612-től a leköszönő Melchior Schöder helyét elnyerve tolmácsol a Haditanácsnak, illetve kisebb küldetésekkel bízzák meg török követek kísérésére és a budai pasához.¹²⁸² Tolmácsfeladatai mellett rendszeresen haditanácsi írnokként említik.¹²⁸³

Ambrosius SOCHRACHIERA

Szolgálati évei: 1616–1617¹²⁸⁴

Származása: Oszmán Birodalom (valószínűleg görög)

Felekezete: nincs adat

Hermann Czernin főkövet alkalmi tolmácsa, akit Konstantinápolyban szerződtek a portai küldetés idejére.

1278 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 357. 1679–1680. Prot. Exp. fol. 514r; Uo., Bd. 361. 1681. Prot. Exp. fol. 573v.

1279 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 366. 1683. Prot. Exp. fol. 393r; Uo., Bd. 369. 1684. Prot. Reg. fol. 308r; Uo., Bd. 372. 1686. Prot. Exp. fol. 86v; Uo., Bd. 373. 1686. Prot. Reg. fol. 135r.

1280 Uo., Bd. 379. 1689. Prot. Reg. fol. 404r; Uo., Bd. 384. 1690. Prot. Reg. fol. 352r.

1281 Uo., Bd. 227. 1612. Prot. Exp. fol. 42r; ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1612 Bd. 639. fol. 576v; ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 243. 1620. Prot. Exp. fol. 241v.

1282 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 236. 1616. Prot. Reg. fol. 126r; Uo., Bd. 237. 1617. Prot. Exp. fol. 39r.

1283 ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1614 Bd. 651. fol. 740v.

1284 ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 106. Kv. 3. fol. 73–80.

Michael TALLMAN

Szolgálati évei: 1691–1704 tolmács, 1704–1714 és 1716–1718 között portai rezidens¹²⁸⁵

Származása: Habsburg Monarchia

Felekezete: római katolikus

1691-ben megpályázza a Pantaleone Cleronome halálával megüresedett tábori tolmácsi helyet, de a pályázatát bíráló Mammucca della Torre helyette saját pártfogoltját ajánlja. Ennek ellenére fordítói feladatokat kap a Haditanácsban.¹²⁸⁶ 1692-ben a holland követ kérésére elkíséri őt az Oszmán Birodalomba.¹²⁸⁷ 1697-ben Meninsky főtollmács vizsgáztatja, ajánlásával ismét tolmácsállásra jelentkezik a szász hadtest, majd az erdélyi hadtest mellé.¹²⁸⁸ 1698-ban sikertelenül pályázik rezidensi állásra, de saját kérésére részt vehet a Habsburg-oszmán béketárgyalásokon. 1699-ben Marsigli mellett csatlakozik a határbizottsághoz, de még ugyanezen évben a Bécsbe tartó török követség kíséretéhez csatlakozik. Két periódusban konstantinápolyi rezidens, közreműködik a pozsareváci béketárgyalásokon.¹²⁸⁹

Irodalom: SZABADOS János, „Michael Talman konstantinápolyi Habsburg rezidens két jelentése az Udvari Haditanács részére (1705. július 25. és augusztus 13.)”, *Fons: Forráskutatás és Történeti Segédtudományok* 20 (2013): 385–419; KERÉKES Dóra, „A császári tolmácsok a magyarországi visszafoglaló háborúk idején”, *Századok* 138 (2004): 1189–1228.

Marco TARSIA

Szolgálati évei: 1651–1654¹²⁹⁰

Származása: Velencei Köztársaság

Felekezete: római katolikus

Velencei származású keleti nyelvi tolmács, akit Vincenzo Bratutti felmondása miatt szerződtek a Habsburgok velencei követe (Portia gróf)

1285 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 385. 1691. Prot. Exp. fol. 294r; ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 164. Kv. 7. fol. 167–197.

1286 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 385. 1691. Prot. Exp. fol. 336v, 450v; Uo., Bd. 386. 1691. Prot. Reg. fol. 396v.

1287 Uo., Bd. 389. 1692. Prot. Reg. fol. 493r.

1288 Uo., Bd. 399. 1697. Prot. Exp. fol. 403v.

1289 Uo., Bd. 402. 1698. Prot. Exp. fol. 328r; Uo., Bd. 403. 1698. Prot. Exp. fol. 626r; Uo., Bd. 405. 1699. Prot. Exp. fol. 153rv; Uo., Bd. 407. 1699. Prot. Reg. fol. 263r; Uo., Bd. 423. 1704. Prot. Exp. fol. 173v.

1290 Uo., Bd. 303. 1651–1652. Prot. Exp. fol. 140; Uo., Bd. 310. 1654. Prot. Reg. fol. 149rv.

közbenjárásával.¹²⁹¹ Hiányos tudása és konfliktusai miatt rövidesen kilépett a szolgálatból, a lengyel királyi udvarba távozott.¹²⁹²

Maximilian VISCHER (VON RÄMBLSDORFF/RAMPRECHTSDORFF)

Szolgálati évei: 1655–1661 után¹²⁹³

Származása: Habsburg Monarchia, Bécs

Johann Friedrich Vischer haditanácsi titkár és Helena Fellner von Feldegg fia, Franz Heinrich Vischer testvére. Mostohaapja, Johann Rudolf Schmid pártfogoltjaként kerül a portai Habsburg rezidens házához 1655-ben, ahol elsajátítja a török nyelvet és a portai diplomácia alapjait. Rezidensi cím várományosa, de meghal, mielőtt képzése befejeződhetne.

Hartmann WIDER

Szolgálati évei: 1650-es évek második fele – 1666 tolmácstanonc¹²⁹⁴

Származása: Habsburg Monarchia

Felekezete: római katolikus

Tehetséges tolmácstanonc a portai rezidens mellett, 1663-ban kisebb önálló küldetéseket valósít meg Simon Reniger követ megbízásából. 1666-ban belehal egy konstantinápolyi utcai verekedésben szerzett sebesülésébe.¹²⁹⁵

Irodalom: KERÉKES Dóra, „A császári tolmácsok a magyarországi visszafoglaló háborúk idején”, *Századok* 138 (2004): 1189–1228.

1291 Uo., Bd. 303. 1651–1652. Prot. Exp. fol. 167v.

1292 Uo., Bd. 307. 1653–1654. Prot. Exp. fol. 399r; Uo., Bd. 310. 1654. Prot. Reg. fol. 166r.

1293 ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 130. Kv. 3. fol. 79–88 [87v]; ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1661 Bd. 863. fol. 12v; ÖStA FHKA SUS RA Kt. 306. fol. 751–776.

1294 ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 136. Kv. 1. fol. 78; ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 331. 1666. Prot. Reg. fol. 120r.

1295 ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 136. Kv. 1. fol. 78; Uo., Kt. 138. Kv. 3. fol. 34–36, 37–38.

Heinrich Julius WOGIN (WACHIN)

Szolgálati évei: 1644–1655 k. tolmácstanonc, 1655 k.–1694 tolmács¹²⁹⁶

Származása: Habsburg Monarchia, Cseh Királyság, Puntzl (Mladá Boleslav)

Felekezete: római katolikus

1622 körül született, 1644-ben veszik fel a tolmácstanoncok közé, 1651-ig Konstantinápolyban, majd – részben magatartására való panaszok miatt – Bécsben képezi tovább Michel D’Asquier. 1653-ban átmenetileg Győrben tanul Josephus Barbatusunál és kisebb tolmácsfeladatokat lát el.¹²⁹⁷ 1658-ban Belgrádban teljesít kisebb diplomáciai küldetést a nagyvezír táborában, majd 1659-ben az internunciussal Konstantinápolyba küldik, illetve az 1657–1663 közötti erdélyi háború magyarországi hadszínterére és a budai pasához.¹²⁹⁸ Bécsben nemcsak a Haditanács tolmácsa, hanem a Keleti Kereskedőtársaság ellenőre is, illetve török és tatár követségek kísérője.¹²⁹⁹ 1672-ben eredménytelenül pályázik a portai rezidensi állásra.¹³⁰⁰ A visszafoglaló háborúban többnyire Bécsben, rövidebb ideig Caraffa generális mellett Felső-Magyarországon, illetve Budán szolgál 1694-ben bekövetkezett haláláig.¹³⁰¹

Irodalom: SZABADOS János, „Egy tolmács diplomáciai küldetésben a nagyvezírnél”, *Fons: Forráskutatás és Történeti Segédtudományok* 27 (2020): 61–95; Zsuzsanna CZIRÁKI, „Language Students and Interpreters at the Mid-Seventeenth-Century Habsburg Embassy in Constantinople”, *Theatrum Historiae* 19 (2016): 27–44.

Aloisius WOLDE

Szolgálati évei: 1691–1709¹³⁰²

Származása: Oszmán Birodalom, Pera

Felekezete: római katolikus

1296 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 290. 1644. Prot. Exp. fol. 356r; ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1656 Bd. 843. fol. 10rv; ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Exp. 1696 Bd. 1005. fol. 536r; ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 393. 1694. Prot. Exp. fol. 479r, 519r.

1297 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 306. 1652. Prot. Reg. sine fol. [október 23.]; Uo., Bd. 309. 1653–1654. Prot. Reg. fol. 167r.

1298 Uo., Bd. 318. 1658. Prot. Exp. fol. 318v; Uo., Bd. 320. 1659. Prot. Reg. fol. 282r; Uo., Bd. 335. 1669. Prot. Exp. fol. 59r.

1299 Uo., Bd. 339. 1671. Prot. Exp. fol. 540rv; Uo., Bd. 355. 1679. Prot. Exp. fol. 257r.

1300 Uo., Bd. 321. 1672. Prot. Exp. fol. 42v.

1301 Uo., Bd. 373. 1686. Prot. Reg. fol. 314v, 364v.

1302 Uo., Bd. 386. 1691. Prot. Reg. fol. 396v; ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 164. Kv. 7. fol. 167–197; Uo., Bd. 458. 1709. Prot. Exp. fol. 991v.

Marcantonio Mammucca rokona, az ő ajánlására veszik fel a tolmácsok közé. A visszafoglaló háborúkból 1694-től a fronton tolmácsol, 1695-ben Johann Heinrich Boringer helyett áll a szolgálatba eszéki és péterváradai tolmácsként.¹³⁰³ 1699-ben először a Maros mentére küldik tolmácsnak, majd Michael Tallman helyére Marsigli határbizottságához, azután végvidéki tolmácsként helyezkedett el a monarchia déli határán.¹³⁰⁴

Irodalom: KERÉKES Dóra, „A császári tolmácsok a magyarországi visszafoglaló háborúk idején”, *Századok* 138 (2004): 1189–1228.

Johann Georg ZEMPER

Szolgálati évei: 1644–1653 tolmácsstanonc, 1653–1678 tolmács¹³⁰⁵

Származása: Habsburg Monarchia

Felekezete: római katolikus

1627 körül született, 1644-től Konstantinápolyban tolmácsstanonc a rezidens házában, 1651-ben tolmácsállásra pályázik, de elbukik Michel D’Asquier vizsgáján.¹³⁰⁶ 1653-ban kinevezik győri tolmácsnak Josephus Barbatus helyére, 1656-tól zászlós rangban szolgál ugyanott.¹³⁰⁷ Rendszeresen bízzák meg török követségek kíséretével Bécs és a magyar határ között, de a budai pasa udvarában is teljesít küldetéseket, haláláig tolmácsként és zászlósként szolgál.¹³⁰⁸

Irodalom: Zsuzsanna CZIRÁKI, „Language Students and Interpreters at the Mid-Seventeenth-Century Habsburg Embassy in Constantinople”, *Theatrum Historiae* 19 (2016): 27–44; KERÉKES Dóra, „A császári tolmácsok a magyarországi visszafoglaló háborúk idején”, *Századok* 138 (2004): 1189–1228.

1303 ÖStA FHKA HF Bücher Prot. Reg. 1694 Bd. 997. fol. 538rv; ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 396. 1695. Prot. Reg. fol. 98v.

1304 ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 407. 1699. Prot. Reg. fol. 63r; Uo., Bd. 415. 1702. Prot. Exp. fol. 589–590.

1305 Uo., Bd. 290. 1644. Prot. Exp. fol. 356r; Uo., Bd. 307. 1653–1654. Prot. Exp. fol. 394v; Uo., Bd. 354. 1678. Prot. Reg. fol. 622v.

1306 Uo., Bd. 303. 1651–1652. Prot. Exp. fol. 263v.

1307 Uo., Bd. 307. 1653–1654. Prot. Exp. fol. 394v; Uo., Bd. 313. 1656. Prot. Exp. fol. 449v.

1308 Uo., Bd. 316. 1657. Prot. Exp. fol. 115v, 121r; Uo., Bd. 317. 1657. Prot. Exp. fol. 423r.

Lodovico ZOTTINI

Szolgálati évei: 1665–1667 tolmácstanonc¹³⁰⁹

Származása: nincs adat

Felekezete: nincs adat

1665-ben veszik fel a tanoncok közé, Walter Leslievel utazik a Portára. Bécsbe visszatérve elégedetlen az oktatással, hiába kérvényezi visszaküldését Konstantinápolyba, ezért felmond.¹³¹⁰

1309 Uo., Bd. 329. 1665–1666. Prot. Exp. fol. 184r; Uo., Bd. 333. 1667. Prot. Reg. fol. 74r.

1310 Uo., Bd. 332. 1667–1668. Prot. Exp. fol. 73v.

13. Felhasznált források

Forráskiadások

BAYERLE, Gustav. *Ottoman Diplomacy in Hungary: Letters from the Pashas of Buda, 1590–1593*. Bloomington, 1972.

———. *The Hungarian Letters of Ali Pasha of Buda 1604–1616*. Budapest, 1991.

BENAGLIA, Giovanni. *Außführliche Reiß-Beschreibung von Wien nach Constantinopel und wieder zurück in Teutschland auch wad sich Merckwürdiges haben zugetragen: Deß Hoch-gebohrnen Grafen und Herrn, Herrn Albrecht Caprara*. Frankfurt, 16[82].

BRATUTTI, Vincenzo. *Chronica Dell'Origine E Progressi Della Casa Ottomana: Composta di Saidino Turco, Excellentissimo Historico in lingua Turca*. Parte prima. Wien, 1649.

———. *Chronica Dell'Origine E Progressi Della Casa Ottomana: Nella quale se contiene la vita e le guerre di due imperatori Ottomani, ciòe, d'Amurate Secondo, e di Muhamete pur Secondo con la presa di Constantinopoli*. Composta di Saidino Turco, Excellentissimo Historico in lingua Turca. Parte secunda. Wien, 1652.

———. *Espejo politico y moral, para principes, y ministros, y todo genero de personas: Traducido de la lengua Turca en la Castellana*. 2 köt. Madrid, 1654, 1659.

CURIPESCHITZ, Benedict. *Itinerarium oder Wegrayß Küniglich Mayestät potschafft gen Constantinopel zudem Türckischen Keiser Soleyman. Anno 1530*. Szerkesztette Gerhard NEWEKLOWSKY. Klagenfurt, 1997.

CZERNIN, Hermann. *Zweite Gesandtschaftsreise des Grafen Hermann Czernin von Chudenic nach Constantinopel im Jahre 1644*. Neuhaus, 1879.

CSÁNYI János. *Magyar krónikája 1670–1704*. Szerkesztette PAUR Iván. Magyar történelmi tár, 1. sorozat, 5. Pest, 1858.

CSELEBI, Evlia. *Evlia Cselebi török világotutató magyarországi utazásai 1664–1666*. Fordította és jegyzetekkel kísérte dr. KARÁCSON Imre. Török-magyarkori történelmi emlékek: Török történetírók 4. Budapest, 1908.

FLÜGEL, Gustav. *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der Kaiserlich-Königlichen Hofbibliothek zu Wien*. 3 köt. Wien, 1865–1867.

KÁRMÁN, Gábor, Mahmut Halef CEVRIOĞLU, Ilona DOROGI, Miklós FÓTI, László GLÜCK, Gellért Ernő MARTON és Mónika F. MOLNÁR, szerk. *The Correspondence of the Beylerbeys of Buda 1617–1630*. Diplomatic Relations between Ottomans, Habsburgs and Hungarians: Documents and Studies 1. Budapest–Szeged, 2022.

KRAFFT, Albrecht. *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der k. k. orientalische Akademie zu Wien*. Wien, 1842.

LEUNCLAVIUS, Johannes. *Neuwe Chronica türckischer Nation von Türcken selbst beschrieben [...]*. Frankfurt am Main, 1590. Latin nyelvű kiadása: *Annales Sultanorum Othmanidarum, a Turcis sua lingua scripti [...]*. Frankfurt am Main, 1588.

LODI, Vincenzo Giulio. *L'Immortalita del cavalier Marc Antonio Mamuca della Torre, conte del Sac. Rom. Imp. consigliere attuale di guerra die sua M. Ces. etc. descritta, consecrata alla Sac. Ces. e Real Maesta di Leopoldo I*. Wien, 1701.

MENINSKI, Franciscus à Mesgnien. *Linguarum Orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae Institutiones seu Grammatica*. Wien, 1680.

———. *Thesaurus linguarum orientalium, Turcicae, Arabicae, Persicae*. 3 köt. Wien, 1680–1687. Hasonmás kiadása: MENINSKI, Franciscus à Mesgnien. *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae: Lexicon Turcico-Arabico-Persicum*. Viennae, 1680. 5 köt. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 27. İstanbul, 2000.

———. *Onomasticon latino-turcico-arabico-persicum*. Wien, 1687.

METZGER, Johann Georg. „Itinerarium oder rayss beschreibung von Wien in Österreich nach Constantinopel [...] (1650)”. Szerkesztette Anna

HUEMER, Lisa BRUNNER és Carina KOCH. In *Quellen zur habsburgisch-osmanischen Diplomatie der Neuzeit: Dir Internuntiaturn des Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn (1649); Reisebericht, Instruktionen, Korrespondenz, Berichte*, szerkesztette Arno STROHMEYER és Georg VOGELER. Salzburg–Graz, 2019. <https://gams.uni-graz.at/dipko>.

MONTAGU, Lady Mary Wortley. *The Letters and Works of Lady Mary Wortley Montagu*. Szerkesztette Lord WHARNCLIFFE. 2 köt. London, 1861.

NEHRING, Karl. *Adam Freiherr zu Herbersteins Gesandtschaftsreise nach Konstantinopel: Ein Beitrag zum Frieden von Zsitvatorok (1606)*. Südosteuropäische arbeiten 78. München, 1983.

NESSERL, Daniel de. *Catalogi Bibliothecae Caesareae Manuscriptorum, Pars VII*. Wien, 1690.

PODESTÀ, Giovanni Battista. *Tractatus varii de linguis orientalibus, praecipue Arabica, Persica et Turcica*. Wien, 1669.

———. *Annali Ottomanici, dedicati alla Sacra Cesarea Reale Maesta, Dell'Imperatrice Eleonora [...]*. Wien, 1672.

———. *Prodromus novi linguarum orientalium collegii*. Wien, 1674.

———. *Cursus grammaticalis linguarum orientalium, arabicae scilicet, persicae et turcicae*. 3 köt. Wien, 1686, 1691, 1703.

TAKÁTS Sándor, ECKHARDT Ferenc és SZEKFŰ Gyula. *A budai basák magyar nyelvű levelezése I: 1553–1589*. Budapest, 1915.

Levéltári források lelőhelyei

Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA)

Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHSStA)

Staatenabteilungen (StAbt): Türkei I, Spanien

Hausarchive (HA): Obersthofmeisteramt (OMeA) Hofzeremonielldepartment (ZA)

Zeremonialprotokolle; Obersthofmarschallamt (OMaA) Abhandlungen, Testamente

Urkundenreihe (UR): Türkische Urkunden

Finanz- und Hofkammerarchiv (FHKA)

Alte Hofkammer (AHK): Hoffinanz Ungarn (HFU), Hoffinanz Österreich (HFÖ), Hoffinanz Bücher (HF Bücher), Hofquartierbücher, Niederösterreichische Herrschaftsakten

Sammlungen und Selekte (SUS): Reichsakten (RA), Hofzahlamtsbücher (HZAB), Familienarchiv

Allgemeines Verwaltungsarchiv (AVA)

Adelsarchiv: Reichsadelsakten

Kriegsarchiv (KA)

Zentralstellen (ZSt) Wiener Hofkriegsrat (HKR) Hauptreihe (HR): Bücher, Akten

ZSt HKR Sonderreihe (SR): Hofkriegs-Kanzleiarchiv (KzIA); Innerösterreichischer Hofkriegsrat (IÖHKR) Croatica

Alte Feldakten (AFA)

Österreichische Nationalbibliothek (ÖNB)

Handschriftensammlung

Bildarchiv und Grafiksammlung

Wienbibliothek im Rathaus

„Extract von unterschiedlichen brieffen, so in lateinisch-, polnisch-, sclavonisch-, hungarisch-, die mehrste aber in türckhischer sprach an die Ottomanische Porten, und unter denen türckhischen ministris von einem dem andern zuegesendet, in dem geheimben archiv deß verstorbenen Großveziers Suleiman passae auffgehalten, und nach eroberung Belgrad gefunden, so dan nacher Wienn gebracht worden: In ein ordnung verfast und transferirt durch den türckhischen dollmätischen Heinrich Christoph Schwegler zu Wienn in monath Maio Anno 1689.” Signatur Ic82888, Id 82888.

Wiener Stadt- und Landesarchiv (WStLA)

Totenbeschauungsprotokolle

Erzdiözese Wien Diözesanarchiv

Matrikel der Pfarrkirche Sankt Stephan: Trauungsmatrikel, Taufmatrikel

Osmanenmuseum Perchtoldsdorf

Johann Ludwig Kuefstein audiencán a budai pasánál (festmény), OSM 3.22.

Oberösterreichisches Landesarchiv (OÖLA)

Herrschaftsarchiv Weinberg: Handschriften B

Magyar Nemzeti Levéltár (MNL)

Országos Levéltára (OL): A Zichy család levéltára (P 707); Az Esterházy család hercegi ágának levéltára (P 108); Esterházy Miklós nádor iratai (P 123)

Veszprém Megyei Levéltára (VeML): Címereslevelek XV.

Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (GymsLSL): Michael Starzer portai török követ iratai 1602–1629

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár és Levéltár (ELTE EKL)

Johann Ludwig Kuefstein hagyatéka (G4)

Státní oblastní archiv v Třeboni (ČR SOA v Třeboni), pracoviště Jindřichův Hradec

Historica Jindřichův Hradec, Kart. 18.

Državni Arhiv u Dubrovniku (DAD)

Diplomata et Acta Sanctae Mariae Maioris

Felhasznált irodalom

Ács Pál. „Osztrák és magyar renegátok mint szultáni tolmácsok: Mahmúd és Murád terdzsümánok”. *Palimpszeszt* 10 (1998. ápr.). http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/10_szam/05.htm.

———. „Iter Persicum”. In ALMÁSI és mások, *A Divided Hungary...*, 2:31–50.

ÁGOSTON Gábor. „Az oszmán és az európai diplomácia a kölcsönösség felé vezető úton”. In HANÁK és NAGY, *Híd a századok felett*, 83–99.

———. „Ideológia, propaganda és politikai pragmatizmus: A Habsburg–Oszmán nagyhatalmi vetélkedés és a közép-európai konfrontáció”. *Történelmi Szemle* 45 (2003): 1–24.

———. „Birodalom és információ: Konstantinápoly, a kora újkori Európa információs központja”. In *Az értelem bátorsága: Tanulmányok Perjés Géza emlékére*, szerkesztette HAUSNER Gábor, 31–60. Budapest, 2005.

AKKERMAN, Nadine és Birgit HOUBEN, szerk. *The Politics of Female Households: Ladies-in-waiting across Early Modern Europe*. Rulers & Elites 4. Leiden, 2013.

ALMÁSI, Gábor, Szymon BRZEZIŃSKI, Ildikó HORN, Kees TESZELSZKY és Áron ZARNÓCZKI, szerk. *A Divided Hungary in Europe: Exchanges, Networks and Representations 1541–1699*. 2 köt. Cambridge, 2014.

APPENDINI, Francesco Maria. *Notizie storico-critiche sulle Antichità: Storia e letteratura de' Ragusei*. 2 köt. Ragusa, 1802–1803.

BABINGER, Franz. „Die türkischen Studien in Europa bis zum Auftreten von Josef von Hammer-Purgstall”. *Zeitschrift der deutschen Gesellschaft für Islamkunde* 7, 3–4. sz. (1919): 103–129.

BAGI Zoltán Péter. „Pietro Bonhomo fogságba esése, fogsága és kiszabadulása”. *Fons: Forráskutatás és Történelmi Segédtudományok* 22 (2015): 411–428.

BALBOUS, Cécile. *Das Sprachknaben-Institut der Habsburgermonarchie in Konstantinopel*. Berlin, 2015.

BARANOWSKI, Bohdan. „F. Mesgnien-Meniński et l'enseignement des langues orientales en Pologne vers la moitié du XVIIe siècle”. *Rocznik Orientalistyczny* 15 (1949): 63–71.

BARTA M. János. „...valamely Istenét, vallását, Királyságát és hazáját igazán szerető nemes ember...”: Egy 17. századi főnemes, gróf Csáky István országbíró pályaképe. Budapest, 2021.

BARTA M. János és BALOGH Zsuzsánna. „Bánffy Dénes levelei Csáky Istvánhoz (1667–1669)”. *Lymbus: Magyarisztántudományi Forrásközlemények* 14 (2016): 141–169.

BARTH-SCALMANI, Gunda, Harriet RUDOLPH és Christian STEPPAN, szerk. *Politische Kommunikation zwischen Imperien: Der diplomatische Aktionsraum Südost- und Osteuropa*. Innsbrucker Historische Studien 29. Innsbruck, 2009.

BAUER Marcell. „Házy Ernő török tolmács és címereslevele”. Megjelenés alatt.

BAYERLE, Gustav. „The Compromise of Zsitvatorok (1606)”. *Archivum Ottomanicum* 6 (1980): 5–53.

BENCZÉDI László. *Rendiség, abszolútizmus és centralizáció a XVII. századi Magyarországon 1664–1685*. Budapest, 1990.

BÉRENGER, Jean. *The History of the Habsburg Empire 1273–1700*. London–New York, 1994.

BIEGMAN, Nicolaas Hendrik. *The Turco-Ragusan Relationship according to the Firmans of Murad III (1575–1595): Extant in the State Archives of Dubrovnik*. The Hague, 1967.

BITTNER, Ludwig. *Chronologisches Verzeichnis der österreichischen Staatsverträge*, 1. köt., *Die österreichischen Staatsverträge von 1526 bis 1763*. Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs 1. Wien, 1903.

BOURKE, Joanna. „Fear and Anxiety: Writing about Emotion in Early Modern History”. *History Workshop Journal* 55, 1. sz. (2003): 111–133.

BRAKENSIEK, Stefan és Heide WUNDER, szerk. *Ergebene Diener ihrer Herren? Herrschaftsvermittlung im alten Europa*. Köln–Weimar–Wien, 2005.

BRANDL Gergely, GÖNCÖL Csaba, JUHÁSZ Krisztina, MARTON Gellért Ernő és SZABADOS János. „Válogatott források az 1627. évi szőnyi békeszerződés

történetéhez”. *Lymbus: Magyarságtudományi Forrásközlemények* 15 (2017): 151–203.

———. „Kommunikáció és híráramlás: A Habsburg oldal tárgyalási stratégiái az 1627. évi szőnyi béke során”. *Aetas: Történettudományi Folyóirat* 33, 4. sz. (2018): 108–124. Németül: „Kommunikation und Nachrichtenaustausch: Verhandlungsstrategie der habsburgischen Seite bei der Friedensverhandlungen von Szőny 1627”. In Zsuzsanna CZIRÁKI, szerk., „Wissenstransfer und Informationsaustausch in der Frühen Neuzeit: Wege der habsburgischen Diplomatie an der Hohen Pforte”, *Chronica: Annual of the Institute of History, University of Szeged* 19 (2020): 113–140.

BRANDL Gergely és SZABADOS János. „A Janus-arcú diplomata: Marino Tudisi raguzai kalandor életútja supplicatiója tükrében”. *Levéltári Közlemények* 89 (2020): 85–102.

BRAUDE, Benjamin és Bernard LEWIS, szerk. *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society*. 1. köt. New York, 1982.

BRENDECKE, Arndt, szerk. *Praktiken der Frühen Neuzeit: Akteure, Handlungen, Artefakte*. Köln–Weimar–Wien, 2015.

[BRUNATI, Giuseppe, szerk.] *Dizionario degli uomini illustri della riviera di Salò. Considerata qual era sotto la rep. Veneta cioè formata dalle sei quadre o distretti antichi di Gargnano, Maderno, Salò, Montagna, Valtinese, e Campagna*. Milano, 1837.

BRUNNER, Otto. „Das Archiv der Niederösterreichischen Kammer und des Vizedoms in Österreich unter der Enns und seine Bedeutung für die Landesgeschichte”. *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich*, neue Folge, 29 (1944–1948): 144–166.

BUDICK, Sanford. „Crises of Alterity: Cultural Untranslatability and the Experience of Secondary Otherness”. In *The Translatability of Cultures: Figurations of the Space Between*, szerkesztette Sanford BUDICK és Wolfgang ISER, 1–24. Stanford, 1996.

BURKE, Peter. „Lost (and Found) in Translation: A Cultural History of Translators and Translating in Early Modern Europe”. *European Review* 15, 1. sz. (2007): 83–94.

BURSCHEL, Peter. „Der Sultan und das Hündchen: Zur politischen Ökonomie des Schenkens in interkultureller Perspektive”. *Historische Anthropologie* 15 (2007): 408–421.

BUTZ, Reinhardt és Jan HIRSCHBIEGEL, szerk. *Informelle Strukturen bei Hof: Dresdner Gespräche III zur Theorie des Hofes*. 2. köt. Vita curialis: Form und Wandel höfischer Herrschaft. Berlin, 2009.

BŮŽEK, Václav, szerk. *Ein Bruderkzwist im Haus Habsburg (1608–1611)*. Opera historica 14. České Budějovice, 2010.

CAMARIANO, Nestor. *Alexandre Mavrocordato, le grand drogman: Son activité diplomatique, 1673–1709*. Thessaloniki, 1970.

CATALANO, Alessandro és Katrin KELLER, szerk. *Die Diarien und Tagzettel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach (1598–1667)*. 7 köt. Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs 104. Wien, 2010.

ÇELİK, Hülya és Chiara PETROLINI. „Establishing an ‘Orientalium linguarum Bibliotheca’ in 17th-Century Vienna: Sebastian Tengnagel and the Trajectories of His Manuscripts”. *Bibliothecae.it* 10, 1. sz. (2021): 175–235.

CEVRIOĞLU, Mahmut Halef. „Grand Vizieral Reception Ceremonies of European Ambassadors in the First Half of the Seventeenth Century”. *Legatio: The Journal for Renaissance and Early Modern Diplomatic Studies* 4 (2020): 123–141.

CLOGG, Richard. „The Greek Millet in the Ottoman Empire”. In BRAUDE és LEWIS, *Christians and Jews...*, 109–132.

CONDE PAZOS, Miguel. „La embajada turca en Madrid y el envío de Alegreto de Allegretti a Constantinopla (1649–1650)”. *Librosdelacorte.es* 3 (2011): 10–17. doi:10.15366/lc2011.3.3.002.

CRIVELLARI, Fabio és Marcus SANDL. „Die Medialität der Geschichte: Forschungsstand und Perspektiven einer interdisziplinären Zusammenarbeit von Geschichts- und Medienwissenschaften”. *Historische Zeitschrift* 277 (2003): 619–654.

CZIRÁKI, Zsuzsanna. „Das Siebenbürgen-Konzept der Kriegspartei in Wien von 1611 und 1616 anhand der schriftlichen Gutachten von Melchior

Khlesl”. *Ungarn-Jahrbuch: Zeitschrift für interdisziplinäre Hungarologie* 31 (2011–2013): 139–179.

———. „Erdély szerepe Melchior Khlesl írásos véleményeiben 1611–1616 között”. In *Bethlen Gábor és Európa, szerkesztette KÁRMÁN Gábor és Kees TESZELSZKY*, 77–102. Budapest, 2013.

———. „Szemelvények Melchior Khlesl és a bécsi Titkos Tanács 1611 és 1613 között keletkezett, erdélyi vonatkozású írásos véleményeiből”. *Levél-tári Közlemények* 83 (2013): 319–369.

———. „Habsburg–oszmán diplomácia a 17. század közepén: Simon Reniger konstantinápolyi Habsburg rezidens kinevezésének tanúságai (1647–1649)”. *Századok* 149 (2015): 835–871.

———. „Követ vagy szélhámos? A Habsburg-diplomácia útvesztői egy konstantinápolyi gyilkosság tükrében”. *Aetas: Történettudományi Folyóirat* 31, 3. sz. (2016): 22–39.

———. „Language Students and Interpreters at the Mid-Seventeenth-Century Habsburg Embassy in Constantinople”. *Theatrum Historiae* 19 (2016): 27–44.

———. „»Mein gueter, väterlicher Maister«: Wissensübertragung unter Diplomaten der kaiserlichen Interessenvertretung an der Hohen Pforte in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts”. In Zsuzsanna CZIRÁKI, szerk., „Wissenstransfer und Informationsaustausch in der Frühen Neuzeit: Wege der habsburgischen Diplomatie an der Hohen Pforte”, *Chronica: Annual of the Institute of History, University of Szeged* 19 (2020): 42–83.

———. „Ruha teszi a követet? A Habsburgok 17. századi konstantinápolyi diplomatáinak magyar viseletéről”. *Művészettörténeti Értesítő* 69 (2020): 15–36.

Hasan ÇOLAN és Elif BAYRAKTAR-TELLAN, *The Orthodox Church as an Ottoman Institution. A Study of Early Modern Patriarchal Berats. Ecclesiastica Ottomanica I* (Istanbul, 2019).

CSENDES, Peter és Ferdinand OPPL. *Wien: Geschichte einer Stadt, 2. köt., Die frühneuzeitliche Residenz (16. bis 18. Jahrhundert)*. Wien–Köln–Weimar, 2003.

DÁVID, Géza és Pál FODOR, szerk. *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe*. Leiden–Boston–Köln, 2000.

DE GROOT, Alexander. „Die Dragomane 1700–1869: Zum Verlust ihrer interkulturellen Funktion”. In KURZ és mások, *Das Osmanische Reich...*, 473–490.

DIERKS, Dennis. „Übersetzungsleistungen und kommunikativen Funktionen osmanisch-europäischer Friedensverträge im 17. und 18. Jahrhundert”. In ESPENHORST, *Frieden durch Sprache?*, 133–174.

DRAYTON, Richard és David MOTADEL. „Discussion: The Futures of Global History”. *Journal of Global History* 13 (2008): 1–21.

DROSTE, Heiko. „Die Erziehung eines Klienten”. In BRAKENSIEK és WUNDER, *Ergebene Diener...*, 23–44.

DUCHHARDT, Heinz és Martin ESPENHORST, szerk. *Frieden übersetzen in der Vormoderne: Translationsleistungen in Diplomatie, Medien und Wissenschaft*. Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz 92. Göttingen, 2012.

DURSTELER, Eric R. *Venetians in Constantinople: Nation, Identity, and Coexistence in Early Modern Mediterranean*. Baltimore, 2006.

———. *Renegade Women: Gender, Identity, and Boundaries in the Early Modern Mediterranean*. Baltimore, 2011.

———. „Habsburgs, Ottomans and Venetians on the Frontiers of Dalmatia: The Capture of Clissa in 1596”. In HANSS és MCEWAN, *The Habsburg Mediterranean...*, 61–77.

EICKHOFF, Ekkehard. *Venedig, Wien und die Osmanen: Umbruch in Südosteuropa 1645–1700*. München, 1970.

ELEY, Geoff. „Mi a kultúrtörténet?” Fordította KISANTAL Tamás. *Aetas: Történettudományi Folyóirat* 25, 2. sz. (2010): 167–179.

EMBER Győző. *Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig*. Budapest, 1946.

ESPENHORST, Martin, szerk. *Frieden durch Sprache? Studien zum kommunikativen Umgang mit Konflikten und Konfliktlösungen*. Göttingen, 2012.

———. „»Missverstand« als völkerrechtliche Legitimationsfigur im vor-modernen Friedensprozess”. In DUCHHARDT és ESPENHORST, *Frieden über-setzen...*, 113–127.

EVANS, R. J. W. *The Making of the Habsburg Monarchy 1550–1700*. Oxford, 1979.

FALLENBÜCHL Zoltán. „A sóügy hivatalnoksága Magyarországon a XVIII. században”. *Levéltári Közlemények* 50 (1979): 225–290.

———. *Allami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon: Adattár*. Nemzeti téka. Budapest, 2002.

FAZEKAS István. „A Magyar Udvari Kancellária és hivatalnokai a 16–18. században: Hivatalnoki karrierlehetőségek a kora újkori Magyarországon”. *Századok* 148 (2014): 1131–1155.

———. *A Magyar Udvari Kancellária és hivatalnokai 1527–1690 között*. Magyar történelmi emlékek: Értekezések. Budapest, 2021.

FELLNER, Thomas és Heinrich KRETSCHMAYR. *Die österreichische Zentralverwaltung, I. Abteilung: Von Maximilian I. bis zur Vereinigung der österreichischen und böhmischen Hofkanzlei (1749)*, 2. köt., *Actenstücke 1491–1681*. Wien, 1907.

F. MOLNÁR Mónika. „Tárgyalási technikák és hatalami játszmák: A Habsburg és az Oszmán Birodalom közötti határ meghúzása a karlócai békét követően”. *Századok* 140 (2006): 1475–1502.

FRANZL, Johann. *Kaiser im Zwiespalt der Zeit: Ferdinand II.* Graz–Wien–Köln, 1978.

GENEJA, Czesława és Paul NASTER. „François à Mesgnien Meninski à propos d’un manuscrit autographe à la bibliothèque royale de Belgique”. *Orientalia Lovaniensia Periodica* 17 (1986): 253–277.

GÉRA Eleonóra. *Házasság Budán: Családtörténetek a török kiűzése után újjászülető (fő)városból 1686–1726*. Budapest, 2019.

———. „‘Mulier Imperiosa’: The Stepfamilies of Eva Elisabetha in Buda in the First Half of the Eighteenth Century”. *Hungarian Historical Review* 8 (2019): 789–811.

G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó és SZABÓ Péter, szerk. *Koronás fejedelem: Bocskai István és kora*. Budapest, 2006.

GÉVAY Antal. *A budai pasák*. Bécs, 1841.

GIRARD, Aurelien és Giovanni PIZZORUSSO. „The Maronite College in Early Modern Rome: Between the Ottoman Empire and the Republic of Letters”. In *College Communities Abroad: Education, Migration and Catholicism in Early Modern Europe*, szerkesztette Liam CHAMBERS és Thomas O’CONNOR, 174–197. Manchester, 2018.

GOETZE, Dorotheé és OETZEL, Lena. *Early Modern European Diplomacy. A Handbook*. Oldenbourg, 2024.

GRAF, Tobias P. *The Sultan’s Renegades: Christian-European Converts to Islam and the Making of the Ottoman Elite, 1575–1610*. Oxford, 2017.

GREEN, Molly. „Beyond the Northern Invasion: The Mediterranean in the Seventeenth Century”. *Past and Present* 174 (2002. febr.): 42–71.

———. *The Edinburgh History of the Greeks, 1453 to 1768: The Ottoman Empire*. Edinburgh, 2015.

HAMILTON, Alastair. „An Egyptian Traveller in the Republic of Letters: Josephus Barbatus or Abudacnus the Copt”. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 57 (1994): 123–150.

———. „Michel d’Asquier, Imperial Interpreter and Bibliophile”. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 72 (2009): 237–241.

HAMMER-PURGSTALL, Joseph von. *Geschichte des Osmanischen Reiches*. 5. köt. Pest, 1829.

———. *Erinnerungen aus meinem Leben 1774–1852*. Szerkesztette Karl-Maria GUTH. Berlin, 2014.

HANÁK Péter és NAGY Mariann, szerk. *Híd a századok felett: Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára*. Pécs, 1997.

HANSS, Stefan. „Ottoman Language Learning in Early Modern Germany”. *Central European History* 54 (2021): 1–33.

———. *Narrating the Dragoman's Self in the Veneto-Ottoman Balkans, c. 1550–1650*. New York, 2023.

HANSS, Stefan és Dorothea McEWAN, szerk. *The Habsburg Mediterranean 1500–1800*. Wien, 2021.

HASSINGER, Herbert. „Die erste Wiener Orientalische Handelskompagnie 1667–1683”. *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 35 (1942): 1–53.

HAUPT, Herbert. *Das Hof- und hofbefreite Handwerk im barocken Wien 1620 bis 1770: Ein Handbuch*. Innsbruck–Wien–Bozen, 2007.

HAUSENBLASOVÁ, Jaroslava. *Der Hof Kaiser Rudolfs II.: Eine Edition der Hofstaatsverzeichnisse 1576–1612*. *Fontes historiae artium* 9. Praha, 2002.

HEISS, Gernot. „Aufbruch in die Moderne? Zur Geschichte der Alpen-Adria-Region zwischen 1470 und 1630”. In *Alpen-Adria: Zur Geschichte einer Region*, szerkesztette Andreas MORITSCH, 173–232. Klagenfurt, 2001.

HENGERER, Mark. *Kaiserhof und Adel: Eine Kommunikationsgeschichte der Macht in der Vormoderne*. Konstanz, 2004.

———. „Amtsträger als Kliente und Patrone: Anmerkungen zu einem Forschungskonzept”. In BRAKENSIEK és WUNDER, *Ergebene Diener...*, 45–78.

HERING, Gunnar. *Ökumenisches Patriarchat und europäische Politik 1620–1638*. Wiesbaden, 1968.

———. „Panagiotis Nikousios als Dragoman der kaiserlichen Gesandtschaft in Konstantinopel”. *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* 44 (1994): 143–178.

HILLER István. „A tolmácsper: A bécsi Haditanács és a Habsburgok tolmácsai a 17. század első felében”. *Történelmi Szemle* 33 (1991): 203–214.

———. *Palatin Nikolaus Esterházy: Die ungarische Rolle in der Habsburgerdiplomatie 1625–1645*. Wien–Köln–Weimar, 1992.

———. „Javaslat a Habsburg–török diplomácia reformjára, 1637”. In *Scripta manent: Ünnepi tanulmányok a 60. évét betöltött Gerics József professzor tiszteletére*, szerkesztette DRASKÓCZY István, 177–186. Budapest, 1994.

———. „A »Titkos Levelezők« intézménye”. In R. Várkonyi Ágnes *emlék-könyv: Születésének 70. évfordulója ünnepére*, szerkesztette TUSOR Péter, 204–216. Budapest, 1998.

———. „A Habsburg informátorhálózat kiépítése az Oszmán Birodalomban”. In *Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben*, szerkesztette PETERCSÁK Tivadar és BERECZ Mátyás, 157–167. *Studia Agriensia* 20. Eger, 1999.

———. „Pax Optima Rerum”. In *Portré és imázs: Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*, szerkesztette G. ETÉNYI Nóra és HORN Ildikó, 49–60. Budapest, 2008.

HIPFINGER, Anita, Josef LÖFFLER, Jan Paul NIEDERKORN, Martin SCHEUTZ, Thomas WINKELBAUER és Jakob WÜHRER, szerk. *Ordnung durch Tinte und Feder: Genese und Wirkung von Instruktionen im zeitlichen Längsschnitt vom Mittelalter bis zum 20. Jahrhundert*. Wien, 2012.

HITZEL, Frédéric, szerk. *Istanbul et les langues orientales: Actes du colloque organisé par l'IFÉA et l'INALCO à l'occasion du bicentenaire de l'École des Langues Orientales, Istanbul 29-31 mai 1995*. Paris–Montréal, 1997.

HOCHEDLINGER, Michael. „Die französisch-osmanische »Freundschaft«, 1525–1792: Element antihabsburgischer Politik, Gleichgewichtsinstrument, Prestigeunternehmung – Aufriß eines Problem?”. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 102 (1994): 108–164.

———. „Stiefkinder der Forschung: Verfassungs-, Verwaltungs- und Behördengeschichte der frühneuzeitlichen Habsburgermonarchie; Probleme – Leistungen – Desiderate”. In HOCHEDLINGER és WINKELBAUER, *Herrschaftsverdichtung...*, 293–394.

HOCHEDLINGER, Michael, Petr MAŤA és Thomas WINKELBAUER, szerk. *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit, Band 1/1–2: Hof und Dynastie, Kaiser und Reich, Zentralverwaltungen, Kriegswesen und landesfürstliches Finanzwesen*. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung: Ergänzungsband 62. Wien, 2019.

HOCHEDLINGER, Michael és Thomas WINKELBAUER, szerk. *Herrschaftsverdichtung, Staatsbildung, Bürokratisierung: Verfassungs- und Behörden-geschichte der Frühen Neuzeit*. Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 57. Wien, 2010.

HÖBELT, Lothar. „Friedliche Koexistenz – unfriedliche Grenze: Der Hintergrund der Schlacht von Vezekény 1652”. *Burgenländische Heimatblätter* 84 (2012): 1–34.

HÖFERT, Almut. *Den Feind beschreiben: „Türkengefahr“ und europäisches Wissen über das Osmanische Reich 1450–1600*. Frankfurt, 2003.

HUNTINGTON, Samuel P. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York, 1996.

INALCIK, Halil. „The Status of the Greek Orthodox Patriarchate”. *Turcica* 21–23 (1991): 407–436.

IVANICS Mária. „A zsitvatoroki békéhez vezető út: Az 1599. évi béketárgyalások”. *Történelmi Szemle* 35 (1993): 297–311.

———. „Krími tatár követjárások a bécsi udvarban 1598–1682: Vázlat a krími tatár diplomácia 16–17. századi történetéről”. *Aetas: Történettudományi Folyóirat* 14, 4. sz. (1999): 41–50.

JANOS, Damien. „Panaiotis Nicousios and Alexander Mavrocordatos: The Rise of the Phanariots and the Office of Grand Dragoman in the Ottoman Administration in the Second Half of the Seventeenth Century”. *Archivum Ottomanicum* 23 (2005–2006): 177–196.

JOUKOVA, Alexandra. „»Ein Glück für jeden fremden Mann, der selbst mit Türken sprechen kann.« Zur Sprachausbildung vor und kurz nach Etablierung der Orientalischen Akademie”. In *250 Jahre: Von der Orientalischen zur Diplomatischen Akademie in Wien*, szerkesztette Oliver RATHKOLB, 29–46. Innsbruck–Wien–München–Bozen, 2004.

JUHÁSZ Krisztina. „Esterházy Dániel és Esterházy Miklós levelei az 1642. évi szőnyi békekötés idején”. *Lymbus: Magyarságtudományi Forrásközlemények* 17 (2019): 175–204.

JUNGE, Kay. „Self-Concepts, Counter Concepts, Asymmetrical Counter Concepts: Some Aspects of a Multi-Faceted Agenda”. In *Asymmetrical Concepts after Reinhart Koselleck: Historical Semantics and Beyond*, szerkesztette Kay JUNGE és Kirill POSTOUTENKO, 9–49. New Jersey, 2011.

KALMÁR, János és János J. VARGA. *Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn (1688–1690)*. Stuttgart, 2010.

KÁRMÁN Gábor. „Transylvania between the Ottoman and Habsburg Empires”. In *Statehood before and beyond Ethnicity: Minor States in Northern and Eastern Europe, 1600–2000*, szerkesztette Linas ERIKSONAS és Leos MÜLLER, 151–158. Brussels, 2005.

———. „Az erdélyi török deákok: Kora újkori értelmiségiek állami szolgálatban”. *Sic itur ad astra* 18, 1–2. sz. (2006): 155–182.

———. *Egy közép-európai Odüsszeia a 17. században: Harsányi Nagy Jakab élete*. Budapest, 2013.

———. „Translation at the Seventeenth-Century Transylvanian Embassy in Constantinople”. In *The Ottoman Orient and East Central Europe*, szerkesztette Robert BORN és Andreas PUTH, 253–277. Stuttgart, 2014.

———. „Zülfikár aga portai főtolmács”. *Aetas: Történettudományi Folyóirat* 31, 3. sz. (2016): 54–76. Angolul: „Grand Dragoman Zülfikar Aga”. *Archivum Ottomanicum* 35 (2018): 5–29.

———. „Thököly Imre elfogása: A felső-magyarországi oszmán vazallus állam bukása és az erdélyi diplomácia”. *Történelmi Szemle* 61 (2019): 411–431.

KÁRMÁN, Gábor és Lovro KUNČEVIĆ, szerk. *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Leiden–Boston, 2013.

KÁROLYI Bálint. „Zichy II. Pál árváinak iskoláztatása: Iskoláztatási stratégia a Zichy családban a 17. század második felében”. *Aetas: Történettudományi Folyóirat* 34, 2. sz. (2019): 53–64.

———. „Rejtőzködő mecénás vagy mecénatúra nélküli főúr? Adalékok a Magyar Kamara elnökének, Zichy Istvánnak mecénási tevékenységéhez”. *Magyar Könyvszemle* 137 (2021): 478–491.

KAUZ, Ralph, Giorgio ROTA és Jan Paul NIEDERKORN, szerk. *Diplomatisches Zeremoniell in Europa und im mittleren Osten in der Frühen Neuzeit*. Wien, 2009.

KENYERES István. „A Magyar és a Szepesi Kamara bevételei és kiadásai a 17. században”. *Fons: Forráskutatás és Történelmi Segédtudományok* 23 (2016): 1–47.

KENYERES István és PÁLFFY Géza. „A Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság had- és pénzügyigazgatásának fejlődése a 16–17. században”. *Századok* 152 (2018): 1033–1076.

KEREKES Dóra. „Johann Christoph von Kindsberg konstantinápolyi császári követ hagyatéki leltára 1678-ból”. *Lymbus: Magyarságtudományi Forrásközlemények* 1 (2003): 151–179.

———. „A császári tolmácsok a magyarországi visszafoglaló háborúk idején”. *Századok* 138 (2004): 1189–1228.

———. „Egy császári tolmács megfigyelései: Giorgio Cleronome magyarországi utazása 1664-ben”. *Lymbus: Magyarságtudományi Forrásközlemények* 2 (2004): 71–77.

———. „»Alea belli dubia«: Az oszmánellenes európai összefogás kialakítása 1683-ban”. *Archivnet* 6, 2. sz. (2006). https://www.archivnet.hu/kuriozumok/az_oszmanellenes_europai_osszefogas_kialakitasa.html.

———. „Kémek Konstantinápolyban: A Habsburg információszerzés szervezete és működése a magyarországi visszafoglaló háborúk idején (1683–1699)”. *Századok* 141 (2007): 1217–1269.

———. „Frakcióharcok Bécsben a XVII. század végén”. *Lymbus: Magyarságtudományi Forrásközlemények* 6 (2008): 163–193.

———. „Az első »Keleti Nyelvek Kollégiuma« Bécsben: A császári tolmácsok képzése a 17. század végén”. In *Österreichisch–ungarische Beziehungen auf dem Gebiet des Hochschulwesens – Osztrák–magyar felsőoktatási kapcsolatok*, szerkesztette K. LENGYEL Zsolt, NAGY József Zsigmond és UJVÁRY Gábor, 93–107. Székesfehérvár–Budapest, 2010.

———. „Transimperial Mediators of Culture: Seventeenth-Century Habsburg Interpreters in Constantinople”. In ALMÁSI és mások, *A Divided Hungary...*, 2:51–68.

———. „Híd Kelet és Nyugat között: A francia és császári követségek szerepe a keleti kultúra európai megismerésében”. *Aetas: Történettudományi Folyóirat* 31, 3. sz. (2016): 5–21.

———. „Im Auftrag des Kaisers: Armenier im Dienste des Hofkriegsrates am Ende des 17. Jahrhunderts”. In *Armenier im östlichen Europa: Eine*

Anthologie, szerkesztette Tamara GANJALYAN, Bálint KOVÁCS és Stefan TROEBST, 308–331. Wien–Köln–Weimar, 2018.

KLEIN, Andreas. *Regeln der Patronage: Eine historisch-antropologische Studie der Mikropolitik des John James Hamilton, First Marquess of Abercorn, in Irland*. Beiträge zur England-Forschung 60. Augsburg, 2009.

KOLÇAK, Özgür. „Walter Leslie Habsburg-követ látogatása a Portán: Diplomáciatörténeti adalékok (1665–1666)”. Fordította TÓTH Hajnalka. *Aetas: Történettudományi Folyóirat* 31, 3. sz. (2016): 99–127.

KOLTAI András. *Batthyány Ádám: Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén*. Győr, 2012.

KONTLER László. „Translation and Comparison: Early-Modern and Current Perspectives”. *Contribution to the History of Concepts* 3 (2007): 71–102.

KOSELLECK, Reinhart. „Zur historisch-politischen Semantik asymmetrischer Gegenbegriffe”. In Reinhart KOSELLECK, *Vergangene Zukunft: Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*, 211–259. Frankfurt am Main, 1989.

KOVÁCS József. „Török rabszolgák Sopronban, soproniak török rabságban a 17. század folyamán”. *Soproni Szemle* 13, 1. sz. (1959): 7–11.

KÖHBACH, Markus. „Çasar oder Imperator? Zur Titulatur der römischen Kaiser durch die Osmanen nach dem Vertrag von Zsitvatorok”. *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 82 (1992): 223–234. Magyarul: „Çasar vagy Imperator? A római császárok oszmánok által használt megszólításairól a zsitvatoroki békét követően”. Fordította PAPP Sándor. *Aetas: Történettudományi Folyóirat* 14, 4. sz. (1999): 177–183.

KÖRBL, Hansdieter. „Zeremonielle Aspekte des diplomatischen Verkehrs: Der Besuch der moskowitzischen Großbotschaft in Wien des Jahres 1679”. In PANGERL, SCHEUTZ és WINKELBAUER, *Der Wiener Hof...*, 573–626.

———. *Die Hofkammer und ihr ungetreuer Präsident: Eine Finanzbehörde zur Zeit Leopolds I.* Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 54. Wien, 2009.

———. *Einblick in die Finanzwirtschaft zur Zeit Leopolds I.: Berichte an den Kaiser über den Zustand seiner Länder im Jahr 1679*. *Fontes rerum Austriacarum*, 2. Abteilung, Diplomataria et acta 99. Wien, 2022.

KRISCHER, André. „Souveränität als sozialer Status: Zur Funktion des diplomatischen Zeremoniells in der Frühen Neuzeit“. In KAUZ, ROTA és NIEDERKORN, *Diplomatisches Zeremoniell...*, 1–32.

KUNČEVIĆ, Lovro. „Janus-Faced Sovereignty: The International Status of the Ragusan Republic in the Early Modern Period“. In KÁRMÁN és KUNČEVIĆ, *The European Tributary States...*, 91–122.

KURZ, Marlene, Martin SCHEUTZ, Karl VOCELKA és Thomas WINKELBAUER, szerk. *Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie in der Neuzeit: Akten des internationalen Kongresses zum 150-jährigen Bestehen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Wien, 22.–25. September 2004*. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung: Ergänzungsband 48. Wien, 2005.

LEHMKUHL, Ursula. „Diplomatiegeschichte als internationale Kulturgeschichte: Theoretische Ansätze und empirische Forschung zwischen Historischer Kulturwissenschaft und Soziologischem Institutionalismus“. *Geschichte und Gesellschaft* 21 (2001): 394–423.

LIETZMANN, Hilda. *Das Neugebäude in Wien: Sultan Süleymans Zelt – Kaiser Maximilians II. Lustschloß*. Berlin, 1987.

LOOP, Jan. „Die Bedeutung arabischer Manuskripte in den konfessionellen Auseinandersetzungen des 17. Jahrhunderts: John Selden, Johann Heinrich Hottinger und Abraham Ecchellensis“. *Zeitsprünge: Forschungen zur Frühen Neuzeit* 16 (2012): 75–91.

LUCA, Cristian. „The Professional Elite in Mid-Seventeenth-Century Constantinople: The Danish Physician Hans Andersen Skovgaard (1604–1656) in the Last Decade of His Life and Career“. In *Social and Political Elites in East and Central Europe (15th–18th Centuries)*, szerkesztette Cristian LUCA, Laurențiu RĂDVAN és Alexandru SIMON, 147–156. London, 2015.

LUCCHETTA, Francesca. „La scuola dei «giovani di lingua» veneti nei secoli XVI e XVII“. *Quaderni di studi arabici* 7 (1989): 19–40.

MAJDA, Tadeusz. „L'École polonaise et des langues orientales d'Istanbul au XVIIIe siècle“. In HITZEL, *Istanbul...*, 123–128.

MANTRAN, Robert. „Foreign Merchants and the Minorities in Istanbul during the Sixteenth and Seventeenth Centuries”. In BRAUDE és LEWIS, *Christians and Jews...*, 127–135.

MAURER, Maximilian. „Das Hofquartierwesen am Wiener Hof in der Frühen Neuzeit”. Diplomarbeit, Universität Wien, Institut für Österreichische geschichtsforschung, 2013.

MCJANNET, Linda. *The Sultan Speaks: Dialogue in English Plays and Histories about the Ottoman Turks*. New York, 2007.

MEIENBERGER, Peter. *Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn als kaiserlicher Resident in Konstantinopel in den Jahren 1629–1643*. Bern–Frankfurt am Main, 1973.

MELTON, James van Horn. „The Nobility in the Bohemian and Austrian Lands”. In *The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, 2. köt., *Northern, Central and Eastern Europe*, szerkesztette Hamish M. SCOTT, 171–208. Basingstoke, 2007.

MICHEL, Georg B. *The Habsburg Empire under Siege: Ottoman Expansion and Hungarian Revolt in the Age of Grand Vizier Ahmed Köprülü (1661–76)*. Montreal–Kingston, 2021.

MIOVIĆ, Vesna. „Dragomans of the Dubrovnik Republic: Their Training and Career”. *Dubrovnik Annals* 5 (2001): 81–94.

MOAČANIN, Nenad. „The Ottoman Conquest and Establishment in Croatia and Slavonia”. In *The Battle for Central Europe: The Siege of Szigetvár and the Death of Süleyman the Magnificent and Nicholas Zrínyi (1566)*, szerkesztette Pál FODOR, 277–286. Leiden–Boston, 2019.

MOLINO, Paola. „The Library, the City, the Empire”. In *Knowledge and the Early Modern City*, szerkesztette Bert DE MUNCK és Antonella ROMANO, 223–249. London, 2019.

MOLNÁR Antal. „Egy »magyar« püspök a török hódoltságban: Macripodári Jácint csanádi püspök levele Szelepcsényi Györgyhez 1668-ban”. *Levéltári Közlemények* 72 (2001): 65–75.

———. „Végvár és rekatolizáció: Althan Mihály Adolf és a katolikus restauráció kezdetei Komáromban”. In *Elfelejtett végvidék: Tanulmányok a hódoltsági katolikus művelődés történetéből*, szerkesztette MOLNÁR Antal, 139–148. Régi magyar könyvtár: Tanulmányok 9. Budapest, 2008.

———. *Egy raguzai kereskedőtársaság a hódolt Budán: Scipione Bona és Marino Bucchia vállalkozásának története és dokumentumai – Eine Handelsgesellschaft aus Ragusa im osmanischen Ofen: Geschichte und Dokumente der Gesellschaft von Scipione Bona und Marino Bucchia (1573–1595)*. Források Budapest közép- és kora újkori történetéhez 2. Budapest, 2009.

———. „Ragusa and the Beginnings of the Balkan Missions”. *Dubrovnik Annals* 25 (2021): 89–112.

MOUT, Nicolette. „Calvinoturcismus und Chiliasmus im 17. Jahrhundert”. *Pietismus und Neuzeit* 14 (1988): 72–73.

MÜLLER, Klaus. *Das kaiserliche Gesandtschaftswesen im Jahrhundert nach dem Westfälischen Frieden (1648–1740)*. Bonner historische Forschungen 42. Bonn, 1976.

NECK, Rudolf. „Andrea Negroni: Ein Beitrag zur Geschichte der österreichisch-türkischen Beziehungen nach dem Frieden von Zsitvatorok”. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 3 (1950): 166–195.

NEHRING, Karl. „Magyarország és a zsitvatoroki szerződés 1605–1609”. *Századok* 120 (1986): 3–50.

OBORNI, Teréz. „Between Vienna and Constantinople: Notes on the Legal Status of the Principality of Transylvania”. In KÁRMÁN és KUNČEVIĆ, *The European Tributary States...*, 67–90.

OROSS András. *A Magyar Királyság törökellenes határvédelmi rendszerének felszámolása és átszervezése*. Budapest, 2013.

———. „A magyarországi végvidéki katonaság járandóságai a 17. század közepén”. *Századok* 152 (2018): 1077–1094.

———. „Karrieremöglichkeiten und Adelsstandserhebungen von Kamealbeamten in Ungarn nach der Türkeizeit”. In *Zwischen Archiv und Heraldik: Festschrift für Michael Göbl*, szerkesztette Irmgard PANGERL és Zdislava RÖHSNER, 109–122. Wien, 2019.

———, szerk. *Neuaufbau im Donauraum nach der Türkenzeit*. Publikationen der Ungarischen Geschichtsforschung in Wien 19. Wien, 2021.

PÁLFFY Géza. „A rabkereskedelem és rabtartás gyakorlata és szokásai a XVI–XVII. századi török–magyar határ mentén: Az oszmán–magyar végvári szokásjog történetéhez”. *Fons: Forráskutatás és Történeti Segédtudományok* 4 (1997): 5–78. Angolul: „Ransom Slavery along the Ottoman–Hungarian Frontier in the Sixteenth and Seventeenth Centuries”. In *Critical Readings on Global Slavery*, 3. köt., *The Modern World, 1450–1900*, szerkesztette Damian Alan PARGAS és Felicia ROŞU, 915–957. Leiden–Boston, 2018.

———. „Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században”. *Történelmi Szemle* 39 (1997): 257–288.

———. *A császárváros védelmében: A győri főkapitányság története 1526–1598*. Győr, 1999.

———. *Győztes szabadságharc vagy egy sokféle sikert hozó felkelés? A magyar királysági rendek és Bocskai István mozgalma (1604–1608)*. Századok füzetek 3. Budapest, 2009.

———. „Bündnispartner und Konkurrenten der Krone: Die ungarischen Stände, Stefan Bocskai und Erzherzog Matthias 1604–1608”. In BŮŽEK, *Ein Bruderzwist...*, 363–399.

———. „A szakítások és kiegyezések évszázada: A Magyar Királyság 17. századi története új megvilágításban”. *Történelmi Szemle* 57 (2015): 51–66.

PALUMBO FOSSATI CASA, Isabella. „L'École Vénitienne des « giovani di lingua »”. In HITZEL, *Istanbul...*, 109–122.

PANGERL, Irmgard, Martin SCHEUTZ és Thomas WINKELBAUER, szerk. *Der Wiener Hof im Spiegel der Zeremonialprotokolle (1652–1800): Eine Annäherung*. Innsbruck–Wien–Bozen, 2008.

PAPP Klára és JENEY-TÓTH Annamária, szerk. „*Frigy és békesség legyen...*”: *A bécsi és a zsitvatoroki béke*. Debrecen, 2006.

PAPP Sándor. „Kárrendezési kísérletek a hódoltságban az 1547. évi békekötés után”. *Keletkutatás*, 1996. ősz–2002. tavasz, 141–160.

———. „A zsitvatoroki békéhez vezető út: Egy állítólagos Habsburg ígéret hátteréhez”. In PAPP és JENEY-TÓTH, *„Frigy és békesség...”*, 311–344.

———. „Muszlim és keresztény közösségek, egyházak és államok autonóm rendszerei az Oszmán Birodalomban”. *Keletkutatás*, 2011. tavasz, 25–72.

———. „The System of Autonomous Muslim and Christian Communities, Churches, and States in the Ottoman Empire”. In KÁRMÁN és KUNČEVIĆ, *The European Tributary States...*, 375–420.

———. *Török szövetség – Habsburg kiegyezés: A Bocskai-felkelés történetéhez*. Károli könyvek: Monográfia. Budapest, 2014.

———. „Az ellenreformáció ellenhatása: A felkelő rendek szándéknyilatkozata az Oszmán Birodalomba való teljes behódolásra (erdélyi–Habsburg–oszmán diplomácia)”. In *Rekatolizáció és a magyar társadalom a XVII–XVIII. században – Rekatolizáció a uhorská spoločnosť v 17.–18. storočí*, szerkesztette KÓNYA Péter, 371–394. Prešov, 2016.

———. „Egy Habsburg-követ, Simon Reniger oszmán kapcsolathálózata Konstantinápolyban: Vezírek, muftik, magyar renegátok”. *Aetas: Történettudományi Folyóirat* 31, 3. sz. (2016): 40–53.

———. „A pozsareváci békekötés és a magyarok”. *Aetas: Történettudományi Folyóirat* 33, 4. sz. (2018): 5–19.

———. „Az Oszmán Birodalom, a Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia kapcsolattörténete a békekötések tükrében: Vázlat és adatbázis”. *Aetas: Történettudományi Folyóirat* 33, 4. sz. (2018): 86–99.

———. „Petition by Rebel Hungarian Nobles for Complete Submission to the Ottoman Porte (1672)”. In *Şefere: Studies in Honour of Prof. Géza Dávid on his Seventieth Birthday*, szerkesztette Pál FODOR, Nándor E. KOVÁCS és Benedek PÉRI, 437–458. Budapest, 2019.

———. „Corruption, Bribes, or Just Presents? The Practice of Offering Gifts in Ottoman-Hungarian and Ottoman-Romanian Relations”. In *Turkologu u čast! Zbornik radova povodom 70. rođendana Ekrema Čauševića – In Honor of the Turkologist! Essays Celebrating the 70th Birthday of Ekrem Čaušević*, szerkesztette Tatjana PAIĆ-VUKIĆ, Azra ABADŽIĆ NAVAJEY, Marta ANDRIĆ, Barbara KEROVEC, Vjeran KURSAR, 381–400. Zágráb, 2022.

PECHLIVANOS, Miltos. „Vom Dragoman der Osmanen zum Dragoman der Heimat: Mehrsprachigkeit und Personkonstruktion im griechischsprachigen Osmanischen Reich”. In *Selbstzeugnis und Person: Transkulturelle Perspektiven*, szerkesztette Claudia ULBRICH, Hans MEDICK és Angelika SCHASER, 227–241. Köln–Weimar–Wien, 2012.

PEDANI, Maria Pia, szerk. *Il Palazzo di Venezia a Istanbul e i suoi antichi abitanti – İstanbul'daki Venedik Sarayı ve Eski Yaşayanlari*. Venezia, 2013.

———. „Una piccola Venezia – Venedik'ten bir parça”. In PEDANI, *Il Palazzo di Venezia...*, 19–34.

PERRY, Glenn E. „Huntington and His Critics: The West and Islam”. *Arab Studies Quarterly* 24 (2002): 31–48.

PETRITSCH, Ernst Dieter. „Die Wiener Turkologie vom 16. bis zum 18. Jahrhundert”. In *Germano-Turcica: Zur Geschichte des Türkisch-Lernens in den deutschsprachigen Ländern*, szerkesztette Dieter KARASEK, 25–40. Bamberg, 1987.

———. *Regesten der osmanischen Dokumente im Österreichischen Staatsarchiv*. 1. köt. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs: Ergänzungsband 10/1. Wien, 1991.

———. „Abenteurer oder Diplomaten? Ein Beitrag zu den diplomatischen Beziehungen Ferdinands I. mit den Osmanen”. In *Kaiser Ferdinand I.: Ein mitteleuropäischer Herrscher*, szerkesztette Martina FUCHS, Teréz OBORNI és Gábor UJVÁRY, 249–261. Münster, 2005.

———. „Erziehung in »guten Sitten, Andacht und Gehorsam«: Die 1754 gegründete orientalische Akademie in Wien”. In KURZ és mások, *Das Osmanische Reich...*, 491–502.

———. „Zeremoniell bei Empfängen habsburgischer Gesandtschaften in Konstantinopel”. In KAUF, ROTA és NIEDERKORN, *Diplomatisches Zeremoniell...*, 301–322.

———. „Die osmanische Großbotschaft und der Weltreisende Evliyâ Çelebi in Wien (1665/66)”. In *Die Schlacht von Mogersdorf/St. Gotthard und der Friede von Eisenburg/Vasvár 1664: Rahmenbedingungen, Akteure, Auswirkungen und Rezeption eines europäischen Ereignisses*, szerkesztette Karin SPERL, Martin SCHEUTZ és Arno STROHMEYER, 269–294. Eisenstadt, 2016.

PFUSTERSCHMID-HARDTENSTEIN, Heinrich. „Die orientalische Akademie in Wien: Vorbild für die Nachfolgenden: Konsularakademie und Diplomatistische Akademie”. In *Joseph von Hammer-Purgstall*, szerkesztette Hannes D. GALTER és Siegfried HAAS, 175–182. Wien, 2008.

PILS, Susanne Claudine. „Identität und Kontinuität: Erziehung für den Hofdienst am Beispiel der Familie Harrach im 17. Jahrhundert”. In *Erziehung und Bildung bei Hofe: 7. Symposium der Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Celle, 23. bis 26. September 2000.*, szerkesztette Werner PARAVICINI és Jörg WETTLAUER, 89–105. Residenzforschung 13. Stuttgart, 2002.

PIPPIDI, Andrei. „Drogmans et enfants de langue: La France de Constantinople au XVIIe siècle”. In HITZEL, *Istanbul...*, 131–140.

PIZZORUSSO, Giovanni. „Propagande Fide e le missioni cattoliche sulla frontiera politica, etnica e religiosa delle antille nel XVII secolo”. *Mélanges de l'École française de Rome* 109 (1997): 581–599.

PRATT, Mary Louise. *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation*. London, 1992.

PROBSZT, Günther. „Die windisch-kroatische Militärgrenze und ihre Vorläufer”. *Sonderbände der Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* 15 (1967): 17–39.

PROCHÁZKA-EISL, Gisela. „Evliyâ Çelebi's Journey to Vienna”. In *Evliyâ Çelebi: Studies and Essays Commemorating the 400th Anniversary of His Birth*, szerkesztette Nuran TEZCAN, Semih TEZCAN és Robert DANKOFF, 110–114. İstanbul, 2012.

PROCHÁZKA-EISL, Gisela és Claudia RÖMER. „Raub, Mord und Übergriffe an der habsburgisch-osmanischen Grenze: Der diplomatische Alltag der Beglerbege von Buda abseits von Zeremoniell”. In KAUZ, ROTA és NIEDERKORN, *Diplomatisches Zeremoniell...*, 251–264.

PYM, Anthony. „On the Social and Cultural in Translation Studies”. In *Socio-cultural Aspects of Translating and Interpreting*, szerkesztette Anthony PYM, Miriam SHLESINGER és Zuzana JETTMAROVÁ, 1–25. Amsterdam, 2006.

RADWAY, Robyn Dora. „Vernacular Diplomacy: The Culture of Sixteenth-Century Peace Keeping Strategies in the Ottoman-Habsburg Borderlands”. *Archivum Ottomanicum* 34 (2017): 193–204.

———. *Portraits of Empires: Habsburg Albums from the German House in Ottoman Constantinople*. Ottomanica: Voices, Sources, Perspectives. Bloomington, 2023.

RAUSCHER, Peter. „Verwaltungsgeschichte und Finanzgeschichte: Eine Skizze am Beispiel der kaiserlichen Herrschaft (1526–1740)”. In HOCHEDLINGER és WINKELBAUER, *Herrschaftsverdichtung...*, 179–211.

REINDL-KIEL, Hedda. „East Is East and West Is West, and Sometimes the Twain Did Meet: Diplomatic Gift Exchange in the Ottoman Empire”. In *Frontiers of Ottoman Studies: State, Province, and the West*, szerkesztette Colin IMBER, Keiko KIYOTAKI és Rhoads MURPHEY, 2. köt., 113–123. London–New York, 2005.

REINHARD, Wolfgang. *Freunde und Kreaturen: „Verflechtung“ als Konzept zur Erforschung historischer Führungsgruppen; Römische Oligarchie um 1600*. Schriften der Philosophischen Fachbereich der Universität Augsburg 14. München, 1979.

———. „Die Nase der Kleopatra: Geschichte im Licht mikropolitischer Forschung; Ein Versuch”. *Historische Zeitschrift* 293 (2011): 631–666.

REITER, Clara. „Vermittler zwischen Ost und West: Hofdolmetscher am Habsburger Hof”. In BARTH-SCALMANI, RUDOLPH és STEPPAN, *Politische Kommunikation...*, 257–273.

———. „»...wo der Dollmetsch allzeit interpretiert.« Das Hofdolmetscheramt am Wiener Hof: Vom Karrieresprungbrett zum Abstellgleis”. *Lebende Sprachen* 58 (2013): 197–220.

———. „In Habsburgs sprachlichem Hofdienst: Translation in den diplomatischen Beziehungen zwischen den Höfen von Madrid und Wien in der Frühen Neuzeit”. Doktori disszertáció, Karl-Franzens-Universität Graz, 2015.

RENDERS, Hans, Binne DE HAAN és Jonne HARMSMA, szerk. *The Biographical Turn: Lives in History*. London–New York, 2017.

RODE-BREYMAN, Susanne és Antje TUMAT, szerk. *Der Hof: Ort kulturellen Handelns von Frauen in der Frühen Neuzeit*. Musik-Kultur-Gender 12. Köln–Weimar–Wien, 2013.

ROHDEWALD, Stefan, Stephan CONERMANN és Albrecht FUESS, szerk. *Transottomanica: Osteuropäisch-osmanisch-persische Mobilitätsdynamiken*. Göttingen, 2019.

ROTHMAN, E. Natalie. „Between Venice and Istanbul: Trans-Imperial Subjects and Cultural Mediation in the Early Modern Mediterranean”. Doktori disszertáció, University of Michigan, 2006.

———. „Interpreting Dragomans: Boundaries and Crossings in the Early Modern Mediterranean”. *Comparative Studies in Society and History* 51 (2009): 771–800.

———. *Brokering Empire: Trans-Imperial Subjects between Venice and Istanbul*. Ithaca, NY, 2011.

———. „Dragomans and ‘Turkish Literature’: The Making of a Field Inquiry”. *Oriente Moderno* 93 (2013): 390–421.

———. *The Dragoman Renaissance: Diplomatic Interpreters and the Routes of Orientalism*. Ithaca, NY, 2021.

RÖMER, Claudia. „An Ottoman Copyist Working for Sebastian Tengenel, Librarian at the Vienna Hofbibliothek, 1608–1636”. In *Essays on Ottoman Civilization: Proceedings of the XIIth Congress of the Comité International d’Études Pré-Ottomanes et Ottomanes, Prague, 1996*, szerkesztette CIEPO, 331–350. Archív Orientální: Supplementa 8. Praha, 1998.

RUNCIMAN, Steven. *The Great Church in Captivity: A Study of the Patriarchate of Constantinople from the Eve of the Turkish Conquest to the Greek War of Independence*. Cambridge, 1968.

SARIYANNIS, Marinos. „‘Neglected Trades’: Glimpses into the 17th-Century Istanbul Underworld”. *Turcica* 38 (2006): 155–179.

———. „Prostitution in Ottoman Istanbul, Late Sixteenth – Early Eighteenth Century”. *Turcica* 40 (2008): 37–67.

SCHUTZ, Martin és Jakob WÜHRER. „Dienst, Pflicht, Ordnung und »gute policey«: Instruktionsbücher am Wiener Hof im 17. und 18. Jahrhundert”. In PANGERL, SCHEUTZ és WINKELBAUER, *Der Wiener Hof...*, 15–94.

SCHILLING, Heinz. *Konfessionalisierung und Staatsinteressen: Internationale Beziehungen 1559–1660*. Paderbor–München–Wien–Zürich, 2007.

SCHNETTGER, Matthias. „Auf dem Weg in die Bedeutungslosigkeit? Die Rolle der Italiener und des Italienischen in der frühneuzeitlichen Diplomatie”. In ESPENHORST, *Frieden durch Sprache?*, 25–60.

SCHRÖDER, Wilhelm Heinz. „Kollektivbiographie: Spurensuche, Gegenstand, Forschungsstrategie”. In *Historical Social Research – Historische Sozialforschung* 23 (2011): 74–152.

SCHULZE, Winfried. „Estates and the Problem of Resistance in Theory and Practice in the Sixteenth and Seventeenth Centuries”. In *Crown, Church and Estates: Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, szerkesztette R. J. W. EVANS és T. V. THOMAS, 158–175. London, 1991.

SCOTT, Rachel. „Translating an Oriental Frame Tale and Its Translator in Habsburg Spain: The Prefaces to the *Espejo político y moral* (1654, 1659)”. *Bulletin of Hispanic Studies* 97 (2022): 699–714.

SIENELL, Stefan. *Die Geheime Konferenz unter Kaiser Leopold I.: Personelle Strukturen und Methoden zur politischen Entscheidungsfindung am Wiener Hof*. Beiträge zur neueren Geschichte Österreichs 17. Stuttgart, 2001.

SPANNENBERGER, Norbert és Arno STROHMEYER, szerk. *Frieden und Konfliktmanagement in interkulturellen Räumen: Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit*. Stuttgart, 2013.

SPEELMAN-ÖZKAN, Nevin és Raniero SPEELMAN. „I Dragomanni – Dragomanlar”. In PEDANI, *Il Palazzo di Venezia...*, 53–72.

STEIGER, Johann Anselm, Sandra RICHTER és Marc FÖCKING, szerk. *Innovation durch Wissenstransfer in der Frühen Neuzeit: Kultur- und Geistesgeschichtliche Studien zu Austauschprozessen in Mitteleuropa*. Amsterdam, 2010.

STOIANOVICH, Traian. „The Conquering Balkan Orthodox Merchant”. *The Journal of Economic History* 20 (1960): 234–313. doi: 10.1017/S0022050700110447.

STOLLBERG-RILINGER, Barbara. „Symbolische Kommunikation in der Frühmoderne: Begriffe – Thesen – Perspektive”. *Zeitschrift für Historische Forschung* 31 (2004): 489–527.

STOY, Manfred. „Das Wirken Gaspar Gracianis (Grażianis) bis zu seiner Ernennung zum Fürsten der Moldau am 4. Februar 1619”. *Südost-Forschungen* 43 (1984): 49–122.

———. „Gaspar Gratiani, Fürst der Moldau 1619–1620, seine marginale Rolle in den Anfängen des Dreissigjährigen Krieges”. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 112 (2004): 306–315.

STOYANOVA, Aneliya. „The Dragomans of the Habsburg Embassy in Constantinople in the Second Half of the Sixteenth Century: The Story of Matthias del Faro”. *History Studies: Journal of the University of Limerick History Society* 18 (2017): 95–108.

STROHMEYER, Arno. „Kommunikation und die Formierung internationaler Beziehungen: Das österreichisch-spanische Nachrichtenwesen im Zeitalter Philipps II.” In *Hispania-Austria II: Die Epoche Philipps II. – La época de Felipe II (1556–1598)*, szerkesztette Friedrich EDELMAYER, 109–149. München, 1999.

———. „Die habsburgisch-osmanische Freundschaft (16.–18. Jahrhundert)”. In SPANNENBERGER és STROHMEYER, *Frieden und Konfliktmanagement...*, 223–238.

———. „Trendek és perspektívák a kora újkori diplomáciatörténetben: A konstantinápolyi Habsburg diplomaták esete”. Fordította KÁRMÁN Gábor. *Történelmi Szemle* 59 (2017): 177–198.

———. „On the Way to the ‘(Un)Known’? The Ottoman Empire in Modern Travelogues: Introduction”. In *On the Way to the “(Un)Known”? The Ottoman Empire in Travelogues (c. 1450–1900)*, szerkesztette Doris GRUBER és Arno STROHMEYER, 1–25. Berlin–Boston, 2022.

ŠUNDRICA, Zdravko. „Poisons and Poisoning in the Republic of Ragusa”. *Dubrovnik Annals* 4 (2000): 7–79.

SWEET, Rosemary, Gerrit VERHOEVEN és Sarah GOLDSMITH, szerk. *Beyond Grand Tour: Northern Metropolises and Early Modern Travel Behaviour*. Routledge, 2017.

SZABADOS János. „Michael Talman konstantinápolyi Habsburg rezidens két jelentése az Udvari Haditanács részére (1705. július 25. és augusztus 13.)”. *Fons: Forráskutatás és Történeti Segédtudományok* 20 (2013): 385–419.

———. „Habsburg–oszmán kommunikáció a 17. század derekán: Johann Dietz császári futár halálának körülményei és következményei”. In *Szóra bírni az újkort: A III. KoraújkorÁSZ doktorandusz konferencia tanulmányai*, szerkesztette BODNÁR-KIRÁLY Tibor, HENDE Fanni és PATAKI Katalin, 192–217. Budapest, 2016. Angolul: „Habsburg–Ottoman Communication in the Mid-17th Century: The Death of Imperial Courier Johann Dietz; A Case Study”. *Osmanlı Araştırmaları – Journal of Ottoman Studies* 54 (2019): 119–140.

———. „»Ih awer befleise mih, daß ih sie beidte zue nahbarn mahen khan.« Die Karriere des deutschen Renegaten Hans Caspar in Ofen (1627–1660) im politischen und kulturellen Kontext”. 2 köt. Doktori disszertáció, Szegedi Tudományegyetem, 2019.

———. „Egy tolmács diplomáciai küldetésben a nagyvezírnél”. *Fons: Forráskutatás és Történeti Segédtudományok* 27 (2020): 61–95.

SZILÁGYI Sándor. *Rozsnyay Dávid, az utolsó török deák történeti maradványai*. Pest, 1867.

TAKÁTS Sándor. *Rajzok a török világból*. 3 köt. Budapest, 1915–1917.

TEPLY, Karl. *Die kaiserliche Großbotschaft an Sultan Murad IV, 1628: Des Freiherrn Hans Ludwig von Kuefsteins Fahrt zur Hohen Pforte*. Wien, 1976.

———. *Die Einführung des Kaffees in Wien: Georg Franz Koltschitzky, Johannes Diodato, Isaak de Luca*. Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte 6. Wien, 1980.

THIEL, Viktor. „Die innerösterreichische Zentralverwaltung 1564–1749, I: Die Hof- und Zentralbehörden Innerösterreichs 1564–1625”. *Archiv für österreichische Geschichte* 105 (1917): 1–210. http://repertorium.at/sl/thiel_zentralverwaltung_inneroesterreich.html.

THIESSEN, Hillard von és Christian WINDLER, szerk. *Nähe in der Ferne: Personale Verflechtung in den Außenbeziehungen der Frühen Neuzeit*. Zeitschrift für Historische Forschung: Beiheft 36. Berlin, 2005.

———, szerk. *Akteure der Außenbeziehungen: Netzwerke und Interkulturalität im historischen Wandel*. Köln–Weimar–Wien, 2010.

THORAU, Peter. „Von Karl dem Großen zum Frieden von Zsitvatorok: Zum Weltherrschaftsanspruch Sultan Mehmeds II. und dem Wiederaufleben des Zweikaiserproblems nach der Eroberung Konstantinopels”. *Historische Zeitschrift* 279 (2004): 309–334.

TÓTH Hajnalka. *A Kanizsával szembeni végvidék Gyöngyösi Nagy Ferenc levelezése tükrében (1683–1690)*. Szeged, 2013.

———. „Rossz szomszédság: török átok? A Szokolluk levelei a Batthyányakhoz”. In *Az oszmán–magyar kényszerű együttélés hozadéka*, szerkesztette J. ÚJVÁRY Zsuzsanna, 217–228. Piliscsaba, 2013.

———. „Temesvári Oszmán Aga levélgyűjteménye: Habsburg–oszmán–kuruc határvidéki konfliktusok a 18. század elején”. In *Certamen III: Előadások a magyar tudomány napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szakosztályában*, szerkesztette EGYED Emese és PAKÓ László, 283–294. Kolozsvár, 2016.

———. „A vasvári békekötésig vezető út: Oszmán–Habsburg diplomáciai lépések a béke megújítására 1662–1664”. In *A szentgotthárdi csata és a vasvári béke: Oszmán terjeszkedés – európai összefogás – La bataille de Saint-Gotthard et la pais de Vasvár: Expansion ottomane – coopération européenne*, szerkesztette TÓTH Ferenc és ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs, 319–338. Budapest, 2017.

———. „The Circumstances and Documents of the Peace of Vasvár”. *Archivum Ottomanicum* 34 (2017): 243–256.

———. „Mennyit ér egy magyar lovas hadnagy? Egy rabkiváltás története diplomáciatörténeti kontextusban a 17. század közepéről”. *Századok* 152 (2018): 247–284.

———. „Harminc év Habsburg-szolgálatban: Betekintés Johann Adam Lachowitz török tolmács áldozatos munkájába (1678–1709)”. *Fons: Forráskutatás és Történeti Segédtudományok* 26 (2019): 41–62.

———. „Entstehung eines auf Osmanisch verfassten Friedenskonzepts: Ein Beitrag zu der Vorgeschichte des Friedens von Eisenburg 1664”. In *Ottomans – Crimea – Jochids: Studies in Honour of Mária Ivanics*, szerkesztette István ZIMONYI, 311–324. Szeged, 2020.

———. „Vasvár előtt: Habsburg–oszmán megegyezési kísérlet Temesváron 1663-ban”. *Aetas: Történettudományi Folyóirat* 35, 3. sz. (2020): 46–60.

TÖRÖK Pál. „A Habsburgok első sztambuli rezidense (Malvezzi János Mária)”. *Budapesti Szemle* 214 (1929): 413–435.

TRACY, James D. „The Habsburg Monarchy in Conflict with the Ottoman Empire, 1527–1593: A Clash of Civilizations”. *Austrian History Yearbook* 46 (2015): 1–26.

UMUNÇ, Himmet. „Meninski'nin Türk Dili ve Kültürü Üzerine Görüşleri: Bir Değerlendirme”. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 32, 1. sz. (2015): 243–257.

VARGA J. János. *A fogyó félhold árnyékában: A török kiűzése Magyarországról*. Magyar história. Budapest, 1986.

———. *Válaszúton: Thököly Imre és Magyarország 1682–1684-ben*. História könyvtár: Monográfiák 23. Budapest, 2007.

VÁSÁRY István. „A török nyelv tanulmányozása a korai európai egyetemeken”. *Gerundium* 11, 3–4. sz. (2020): 61–77.

VÉGH Ferenc. „Stájerhon védelmében: A szlavón–petrinjai végvidék a 17. században – magyar szemmel”. *Pontes* 3 (2020): 69–93. doi:10.15170/PONTES.2020.03.01.03.

VISKOLCZ Noémi. „Peter Lambeck budai utazása a corvinákért 1666-ban”. *Magyar Könyvszemle* 125 (2009): 149–188.

WEIGL, Andreas. „Die Bedeutung des Wiener Hofes für die städtische Ökonomie in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts”. In *Ein zweigeteilter Ort? Hof und Stadt in der Frühen Neuzeit*, szerkesztette Susanne Claudine PILS és Jan Paul NIEDERKORN, 55–79. Innsbruck–Wien–Bozen, 2005.

WEISS VON STARKENFELS, Viktor. *Die kaiserlich-königliche orientalische Akademie zu Wien, ihre Gründung, Fortbildung und gegenwärtige Einrichtung*. Wien, 1839.

WIELAND, Christian. „The Consequences of Early Modern Diplomacy: Entanglement, Discrimination, Mutual Ignorance – and State Building”. In *Structures on the Move: Technologies of Governance in Transcultural Encounter*, szerkesztette Antje FLÜCHTER és Susan RICHTER, 271–285. Heidelberg, 2012.

WINDLER, Christian. *Missionare in Persien: Kulturelle Diversität und Normenkonkurrenz im globalen Katholizismus (17.–18. Jahrhundert)*. Köln–Wiemar–Wien, 2018.

WINKELBAUER, Thomas. *Österreichische Geschichte 1522–1699: Ständefreiheit und Fürstenmacht; Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter*. 2 köt. Wien, 2003.

WOLF, Michaela. „»Diplomatenlehrbuben« oder angehende »Dragomane«? Zur Rekonstruktion des sozialen »Dolmetschfeldes« in der Habsburgermonarchie”. In KURZ és mások, *Das Osmanische Reich...*, 503–514.

14. Névmutató

- Abadžić Navaey, Azra 476
Ács Pál 37, 48, 51, 327, 458
Ágoston Gábor 16, 26, 116, 140, 329, 458
Ahmed müteferrika 128
Akkerman, Nadine 34, 458
Albert főherceg (Habsburg) 322, 427
Ali csasz, szultáni főtolmács 54
Ali budai pasa 51, 53, 54, 56, 99, 310, 453
Allegretti, Allegretto 230, 231, 284, 461
Almási Gábor 36, 48, 458, 470
Althan, Michael Adolf von 72, 92, 146, 208, 230, 233, 474
Andrić, Marta 476
Apaí, I., Mihály erdélyi fejedelem 95
Appendini, Francesco Maria 145, 458
Arnaut Ali aga 367
Azzaria, Giuseppe di (d'Azzaria) 203, 247, 336, 413, 426
- Babinger, Franz 48, 150, 319, 458
Bagi Zoltán Péter 87, 458
Balbous, Cécile 39, 166, 458
Ballez (von Leuenburg), Domenicus Pius 166–168, 194, 202, 314, 333, 389, 402, 412, 426
Ballez, Marcus 166, 314
Balogh Zsuzsánna 31, 459
Baranowski, Bohdan 159, 440, 458
Barbatus (Abudacnus), Josephus (Jūsuf ibn Abū Dhaqn) 38, 49, 51, 55, 62, 71–73, 120, 122, 123, 125, 126, 143, 152, 165, 169, 178, 191, 193–195, 202, 245, 255, 261, 270, 276, 287, 288, 290, 295, 296, 321, 322, 329, 332, 335, 339, 355, 361, 374–377, 386, 387, 396–398, 409, 413, 415, 427, 450, 451, 465
Barta M. János 31, 459
Barth-Scalmani, Gunda 31, 39, 459, 479
Báthory Gábor erdélyi fejedelem 88, 331
Bauer Marcell 382, 434, 459
Bayerle, Gustav 14, 51, 53, 453, 459
Bayraktar-Tellan, Elif 225, 462
Benaglia, Giovanni 358, 453
Benczédi László 16, 459
Berecz Mátyás 27, 467
Bérenger, Jean 14, 459
Beris, Johann Philipp 122, 225, 226, 410

Bethlen Gábor erdélyi fejedelem 16, 86, 88, 91, 151, 220, 462
Beygott, Daniel 218
Bieganowski, Mikolaj 150
Biegman, Nicolaas Hendrik 145, 459
Bittner, Ludwig 14, 459
Blotius, Hugo 188
Bocscai István erdélyi fejedelem 15, 274, 345, 465, 475, 476
Bodnár-Király Tibor 147, 433, 483
Bonhomo, Pietro 87, 410, 458
Boringer, Johann Heinrich 73, 103, 187, 192, 203, 215, 247, 258, 290, 292, 395, 412, 415, 427, 451
Borisi, Franceschina 306
Borisi, Marcantonio 306, 307
Borisi család 308, 345, 438
Born, Robert 37, 469
Bourke, Joanna 388, 459
Brakensiek, Stefan 403, 459, 463, 466
Brandl Gergely 18, 24, 64, 72, 459, 460
Bratutti, Vincenzo (Vinko Bratutović) 37, 62, 74, 145, 148, 175, 222, 230–234, 246, 259, 269, 278, 288, 322–324, 345, 355, 356, 361, 363, 369, 382, 383, 413, 415, 428, 448, 453
Brandenburgi Katalin erdélyi fejedelem 220
Braude, Benjamin 26, 141, 460, 461, 473
Breuner zu Stübing, Hans 72, 105, 233
Brâncoveanu, Constantin havasalföldi fejedelem 305
Brendecke, Arndt 41, 460
Brunati, Giuseppe 180, 460
Brunner, Lisa 168, 455
Brunner, Otto 291, 460
Brutti, Cristoforo 345
Brzeziński, Szymon 458
Budick, Sanford 406, 460
Burke, Peter 406, 460
Burschel, Peter 278, 461
Butz, Reinhardt 41, 461
Bůžek, Václav 15, 461, 475

Caboga, Marojica 386
Cakó (Zakho) Mihály 52
Camariano, Nestor 61, 226, 461
Cantig, Wolfgang Zacharias 171, 186, 247, 249, 412, 415, 429, 438
Caprara, Alberto von 64, 80, 265, 358, 410, 437, 447, 453
Carobath, Susanna Rosina (Victoria) von 353

Casanova, Giovanni Battista de 105, 116, 119, 121, 187, 192, 212, 234, 235, 302, 312,
 313, 342–344, 377, 379–381, 395, 399, 409, 427
 Casentia, Callimaco de 64
 Caspar, Hans *lásd* Hüszein csasz
 Castelino, Pellegrino 65
 Catalano, Alessandro 42, 461
 Çelik, Hülya 188, 320, 461
 Cellarius, Samuel 164, 223, 412, 429
 Cevrioglu, Mahmut Halef 121, 454, 461
 Chambers, Liam 149, 465
 Christophorus, Johannes 183
 Cleronome, Giorgio 79, 80, 101, 134, 141, 187, 203, 251, 255, 260, 270, 276, 277, 302,
 313, 340, 347, 360, 388, 409, 412, 416, 429, 430, 470
 Cleronome, Pantaleone 64, 141, 203, 271, 273, 302, 360, 396, 409, 430, 448
 Clogg, Richard 141, 224, 461
 Collalto, Rambaldo von 72, 223, 410
 Coloczin, Martin 203, 396
 Conde Pazos, Miguel 231, 461
 Conermann, Stephan 33, 480
 Corel, Giovanni Battista 43, 50, 71, 77, 78, 118, 119, 143, 155, 193, 195, 198, 221, 243,
 244, 247, 286, 332, 333, 338, 339, 363, 376, 382, 413, 416, 431
 Corg, Hans Sigmund 310
 Cramerin, Barbara 220
 Cramer, Lorenz 219–221
 Crivellari, Fabio 85, 461
 Curelitsch, Lorenzo 371, 372
 Curipeschitz, Benedict 8, 453
 Czernin von und zu Chudenitz, Hermann 44, 70, 71, 155, 165, 172, 173, 178, 195, 197,
 198, 203, 211, 214, 218, 248, 332, 338, 361, 377, 382, 397, 410, 426, 439, 447, 453
 Cziráki Zsuzsanna 25, 38, 51, 71, 73, 78, 86–88, 120, 133, 135, 143, 146, 165, 166, 174,
 191, 207, 231, 249, 254, 261, 288, 385, 393, 403, 427, 431, 442, 450, 451, 460–462

 Csányi János 326, 454
 Cselebi, Evlia (Evlüyâ Çelebi) 106, 107, 323, 394, 454, 477, 478
 Csendes, Peter 130, 462
 Csillagh Zsuzsanna 357
 Çolan, Hasan 225, 462

Dabba di Sumaghi, Luca 143, 431
 Dabba di Sumaghi, Petrus 143, 187, 203, 412, 431
 Damiani, Giovanni Paolo 51, 61, 62, 70, 84, 91, 92, 99, 100, 108, 113, 120, 121, 126, 127, 134, 143, 152, 154–156, 164, 195, 198–201, 203, 207, 208, 210, 213, 214, 220, 227, 234, 245, 246, 255, 256, 260–263, 269, 272, 274, 279, 284, 286, 288, 290, 294, 307, 317, 329, 360, 362, 389, 390, 394, 398, 409, 413, 416, 432
 Dane, Rodolpho 312
 Dankoff, Robert 107, 478
 D'Asquier, Michel 37, 55, 59, 62, 66, 72, 90–92, 99, 100, 102, 109–112, 117, 126–129, 145, 149, 150, 152, 153, 156, 165, 168, 169, 178, 179, 188, 193, 205, 206, 208, 219, 222, 228–234, 237, 245, 246, 248, 251–253, 259, 264, 273, 274, 276, 280, 288, 290, 291, 293, 317, 320–322, 336, 352, 353, 356, 357, 365, 367, 370, 372, 376, 382, 384, 389, 390, 395, 411, 413, 415, 417, 425, 426, 428, 450, 451
 Daucher, Hans 150, 413, 432
 David, Ludovicus de 353
 Dámád Mehmed pasa nagyvezír 179
 Dávid Géza 14, 96, 463, 476
 De Groot, Alexander 26, 408, 463
 De Haan, Binne 402, 479
 De Munck, Bert 320, 473
 Dervis bég 78
 Dierks, Dennis 85, 463
 Dietz, Johann 108, 147, 148, 217, 220, 222, 250, 293, 295, 361, 385, 412, 417, 432, 433, 483
 Diodato, Johannes 131, 237, 441, 483
 Dorn, Adam 68, 150, 244, 413, 433
 Dorogi Ilona 454
 Dorsch, Christoph von 22, 127, 131, 143, 182, 235, 250, 312, 372, 373, 421
 Drachschütz, Lukas 64
 Draskóczy István 127, 466
 Drayton, Richard 30, 463
 Droste, Heiko 403, 463
 Duchhardt, Heinz 85, 86, 463, 464
 Dursteler, Eric R. 26, 34, 147, 463

 Eckhardt Ferenc 51, 53, 455
 Edelmayer, Friedrich 217, 482
 Eggenberg, Ulrich von 310
 Egyed Emese 37, 484
 Eickhoff, Ekkehard 147, 307, 463
 Eleonóra Gonzaga császárné (III. Ferdinánd) 282, 364
 Eley, Geoff 31, 463
 Ember Győző 287, 290, 403, 463
 Eriksonas, Linas 144, 469

Espenhorst, Martin 58, 84–86, 463, 464, 481
Esterházy Miklós 18, 44, 78, 79, 90, 145, 233, 257, 263, 349, 428, 457, 466, 468
Evans, R. J. W. 14, 15, 464, 481

Fallenbüchl Zoltán 79, 290, 464
Farro, Giovanni Francesco del 281, 290, 308, 309
Farro, Mathia del 65, 87, 215, 227, 245, 255, 281, 286, 306, 308, 309, 326, 334, 398, 413, 433
Fazekas István 21, 33, 42, 53, 464
Fellner, Thomas 20, 21, 464
Ferdinánd, I., császár 18, 20, 26, 75, 239
Ferdinánd, II., császár 58, 75, 84, 90, 91, 120, 123, 125, 136, 152, 164, 207, 208, 210, 217, 223, 230, 231, 234, 265, 335, 352, 353, 375, 376, 390
Ferdinánd, III., császár 21–23, 50, 55, 62, 78, 91, 102, 110, 111, 119, 121, 125, 126, 134, 137, 141, 146, 148, 150, 153, 155, 162, 165, 166, 168–170, 175, 191, 195, 204, 222, 231, 233, 250, 261, 302, 322, 333, 339, 342, 343, 345, 348, 350, 355, 359–361, 375, 376, 386–388, 391–395, 397, 399, 426, 439
Ferdinánd, IV., magyar király 153
Ferrari, Alexander di 353
Ferrari, Catharina Francisca di 353
Flüchter, Antje 31, 486
Flügel, Gustav 188, 190, 454
F. Molnár Mónika 95, 454, 464
Fodor Pál 14, 76, 96, 463, 473, 476
Fohrner, Johann Heinrich Ferdinand 171
Forgách Zsigmond 153, 154
Fóti Miklós 454
Föcking, Marc 35, 481
Frangepán Miklós 310
Franzl, Johann 311, 464
Fuchs, Martina 19, 477
Fuess, Albrecht 33, 480
Fülöp, II., spanyol király 303
Fülöp, IV., spanyol király 145, 323, 369, 428

Gallo, Cesare 52, 63, 68, 70, 133, 135, 147, 149, 156, 218, 274, 280, 287, 410, 425
Galter, Hannes D. 405, 478
Gamplerin, Catharina Elisabeth 356
Ganawizer, Christoph 218, 219, 274, 280
Ganjalyan, Tamara 328, 471
Gaudier, Johann 64
Gattini, Giovanni Battista 149
Geneja, Czesława 150, 324, 354, 440, 464
Gentsch, Sigmund 64

Géra Eleonóra 33, 352, 464
 Gergely, XIII., pápa 149
 G. Etényi Nóra 15, 318, 465, 467
 Gévay Antal 117, 465
 Ghica, Gheorghe 304
 Girard, Aurelien 149, 465
 Gloghi, Tommaso 127
 Glück, László 454
 Goës, Johann von 79, 215, 410
 Goetze, Dorothée 369, 465
 Goldsmith, Sarah 176, 483
 Golielli, Paolo 101, 109, 111, 145, 193, 195, 247, 259, 260, 268, 288, 338, 363, 364, 397,
 413, 417, 434
 Gonzaga, Hannibal (Annibale) von 180, 211, 228, 357, 410, 439
 Göncöl Csaba 459
 Graf, Tobias P. 34, 465
 Gratiani, Caspar 76, 77, 128, 142, 156, 164, 246, 255, 256, 310, 311, 329–331, 413, 415,
 417, 435, 482
 Green, Molly 300, 465
 Greiffenklaue zu Vollraths (Greiffenclau zu Vollrads), Alexander von 55, 62, 77, 91, 120,
 121, 125, 126, 133–135, 137, 141, 146, 155, 161, 166, 167, 173, 174, 190, 191, 195,
 201, 207, 208, 211, 249, 261, 295, 307, 339, 355, 359–361, 375–377, 386, 391, 392,
 395, 397, 399, 409, 442
 Gretz, Rosina Maria 402
 Grillo, Giovanni 136
 Grötsch, Steffen 60
 Gruber, Doris 408, 482
 Guth, Karl-Maria 179, 465
 Gümpel, Hans 59, 146, 147

Haas, Siegfried 405, 478
 Habil efendi 53
 Hamilton, Alastair 38, 149, 188, 205, 208, 228, 319–322, 339, 370, 375, 387, 426, 427, 465
 Hammer-Purgstall, Joseph von 48, 136, 179, 322, 405, 458, 465, 478
 Hanák Péter 26, 458, 465
 Hans Caspar (Húszein csausz) 25, 58, 367, 390, 483
 Hanß, Stefan 304
 Harmsma, Jonne 402, 479
 Harnit, Domenico 216, 218, 312
 Harrach, Ernst Adalbert von 42, 176, 461, 478
 Harsányi Nagy Jakab 37, 342, 469
 Hassinger, Herbert 130, 466
 Haupt, Herbert 34, 466

Hausch, Georg 177
 Hausenblasová, Jaroslava 67, 68, 308, 433, 466
 Hausner Gábor 116, 458
 Házy, Ernst 48, 55, 63, 72, 90, 91, 105, 150–152, 262, 263, 274, 296, 357, 382, 413, 434, 459
 Házy, Hans Ernst 357
 Heiss, Gernot 75, 466
 Hende Fanni 147, 433, 483
 Hengerer, Mark 298, 403, 466
 Herberstein, Adam von 53, 58, 87, 215, 308, 335, 410, 455
 Hering, Gunnar 39, 61, 119, 121, 132, 192, 194, 313, 342, 343, 357, 443, 445, 466
 Herwarth zu Hohenburg, Johann Georg 322
 Hiller István 18, 27, 37, 56, 114, 118, 127, 145, 206, 222, 232, 233, 318, 389, 426, 428, 466
 Hipfinger, Anita 35, 467
 Hirschbiegel, Jan 41, 461
 Hitzel, Frédéric 158, 159, 467, 472, 475, 478
 Hochedlinger, Michael 20–22, 35, 200, 226, 229, 239, 240–242, 336, 467, 479
 Hoffmann von Ankerskron, Peter Franz 103, 117, 137, 185, 236, 268, 410, 445
 Horn Ildikó 15, 318, 458, 465, 467
 Houben, Birgit 34, 458
 Höbelt, Lothar 16, 468
 Höfert, Almut 38, 468
 Höltzl, Andreas 215, 216
 Hrintschitsch (Hrincić), Antonio 310
 Hrintschitsch, Georg 310
 Hrintschitsch (Hrincić), Pietro 60, 76, 156, 163, 164, 223, 310, 311, 412, 435
 Hrintschitsch (Hrincić), Margaretha 310
 Hueber, Bartholomäus 170, 184, 185, 203, 250, 395, 396, 412, 435, 443
 Hueber, Matthias 74, 413
 Huemer, Anna 168, 455
 Huntington, Samuel P. 29, 468, 477
 Hüszein csausz (Hans Caspar) 25, 58, 145, 367, 390, 483

Ibrahim efendi 52, 152, 153
 Illanovich, Nikolaus 182, 183, 365
 Illéssy János 55, 56, 59, 62, 63, 67, 68, 88, 94, 100, 127, 128, 133, 146, 150, 156, 227, 228, 255, 256, 262, 264, 268, 274, 275, 277, 279, 285, 288–294, 329, 345, 346, 349, 350, 413, 417, 435
 Illéssy Pál 227
 Imber, Colin 278, 479
 Inalcik, Halil 224, 468
 Iser, Wolfgang 406, 460
 Iszmail aga 117
 Iszmail effendi 367

Ivanics Mária 14, 48, 125, 468, 485
Izdenczy András 217, 296, 410

Jagelsky, Lucas Franz 95, 171, 186, 192, 247, 249, 412, 418, 436
Janos, Damien 59, 62, 134, 141, 174, 224, 226, 270, 300, 327, 350, 395, 420, 443, 468
Jeney-Tóth Annamária 14, 86, 475, 476
Jettmarová, Zuzana 347, 478
Joukova, Alexandra 171, 224, 468
Jörger, Georg Wilhelm 284
Juhász Krisztina 18, 459, 468
J. Újváry Zsuzsanna 82, 484
Junge, Kay 370, 468

Kádizáde Ali pasa 53
Kalmár János 73, 468
Kálnoky János 305
Kalvokorézisz, Perouze 350
Karácson Imre 107, 454
Kara Mehmed pasa oszmán főkövet 83,106, 183
Karakas Mehmed pasa 52
Karasek, Dieter 9, 477
Kármán Gábor 30, 31, 37, 45, 53, 54, 86, 90, 92, 99, 115, 117, 144, 151, 159, 174, 234,
329, 342, 343, 386, 454, 462, 469, 472, 474, 476, 482
Károly főherceg (Habsburg) 75, 76, 310
Károlyi Bálint 182, 469
Kászim pasa 101
Katzianer von Katzenstein, Georg Andreas 77, 128, 330, 331
Kauz, Ralph 25, 82, 105, 469, 472, 477, 478
Keller, Katrin 42, 461
Kenyeres István 240, 287, 289, 469, 470
Kepler, Johannes 322
Kerekes Dóra 19, 27, 36, 64, 79–81, 99, 101, 103, 114, 115, 119, 136, 140, 144, 149,
180, 184, 205, 209, 223, 228, 237, 301, 303–305, 323, 324, 328, 368, 378, 396, 426,
428–431, 435–439, 441, 443–445, 447–449, 451, 470
Kerovec, Barbara 476
Khiefling, Simon 217, 218
Khlesl (Clesl), Melchior 56, 86, 87, 129, 311, 462
Khuen, Maria Judith von 305
Kindsberg, Johann Christoph von 98, 103, 132, 135, 143, 185, 186, 190, 192, 212, 226,
235, 338–341, 343, 344, 357, 361, 377, 378, 409, 470
Kircher, Athanasius 325
Kisantal Tamás 31, 463
Kiyotaki, Keiko 278, 279

Klein, Andreas 313, 471
K. Lengyel Zsolt 36, 444, 470
Koch, Carina 168, 455
Kolçak, Özgür 107, 471
Kolowrat, Ulrich Franz von 361, 397
Koltai András 176, 471
Konski, Johann Michael 375, 410
Kontler László 322, 471
Kónya Péter 96, 476
Koselleck, Reinhart 370, 407, 468, 471
Kovács Bálint 328, 471
Kovács József 182, 471
Kovács Nándor Erik 96, 476
Köhbach, Markus 86, 471
Köprülü (Fázil) Ahmed 31, 124, 136, 225, 226, 270, 327, 473
Köprülü Mehmed 96, 97, 124, 132, 367
Körbl, Hansdieter 112, 219, 267, 291, 292, 371, 471
Krafft, Albrecht 189, 454
Kreckwitz, Friedrich von 136, 281, 286
Kren von Krenberg, Ulrich 52, 63, 68, 147
Kretschmayr, Heinrich 20, 21, 464
Krischer, André 105, 472
Kuefstein, Hans Ludwig von 44, 63, 65, 66, 92, 104, 105, 208, 217, 246, 335, 376, 410, 434, 457, 483
Kujudzsu Murád pasa nagyvezír 114
Kunčević, Lovro 115, 144, 386, 469, 472, 474, 476
Kunitz, Georg Christoph von 59, 64, 70, 93, 143, 171, 173, 250, 316, 344, 347, 381, 409, 425
Kursar, Vjeran 476
Kurz, Marlene 17, 26, 39, 405, 463, 472, 477, 486
Kurz von Senftenau, Johann Jakob 49, 50, 70, 84, 120, 207, 322, 375, 376, 403, 410

Lachowitz, Gotthard Carl 172, 315, 316
Lachowitz, Johann Adam 36, 37, 81, 93, 100, 112, 130, 170–172, 184, 185, 203, 238, 254, 315, 316, 337, 362, 364, 396, 404, 412, 418, 426, 436, 437, 484
Lambeck, Peter 184, 189, 325, 485
Lehmkuhl, Ursula 31, 472
Lenoris, Gabriel 364, 365
Leslie, Walter von 106, 107, 121, 191, 225, 257, 272, 325, 365, 410, 447, 452, 471
Leuthkauff, Wolf 208, 217, 246, 292, 418
Lewis, Bernard 26, 141, 460, 461, 473
Lietzmann, Hilda 393, 472

Lipót, I., császár 23, 59, 64, 70, 79, 80, 93, 98, 101, 105, 106, 116, 119–124, 135, 137, 143, 144, 171, 173, 180, 182, 186, 192, 200, 216, 225, 226, 228, 234–238, 250, 268, 275, 302, 312, 313, 328, 339–344, 347, 357, 358, 361, 373, 374, 377, 379–381, 391, 395, 397, 399, 438

Lipót Vilmos főherceg (Habsburg) 23, 314

Lobkowitz, Wenzel Eusebius von, Herzog von Sagan 21, 22, 57, 109, 127, 148, 410

Lodi, Vincenzio Giulio 177, 303, 305, 369, 370, 438, 454

Loop, Jan 318, 472

Löffler, Josef 467

Löwenklau (Leunclavius), Johannes 327, 454

Luca, Cristian 162, 306, 472

Lucchetta, Francesca 157, 472

Lustrier, Sebastian 90, 91, 164, 207, 208, 223, 230–233, 261, 375, 387, 392, 409, 428, 429, 432, 437

Macripodari, Giacinto (Hyacinto) 161, 473

Majda, Tadeusz 159, 472

Malvezzi, Giovanni Maria 26, 64, 485

Mammucca della Torre, Christoph 141, 304, 305, 315, 358, 360, 385, 412, 419, 439

Mammucca della Torre, Leopold 141, 223, 304, 305, 315, 358–360, 362, 385, 404, 412, 419, 438

Mammucca della Torre, Marcantonio [vagy Marco Antonio] 59, 69, 79, 80, 92, 93, 98, 116, 117, 119, 134, 137, 141, 175, 177, 190, 192, 195, 198, 200, 201, 203–205, 209, 211, 212, 228, 234, 238, 247, 250, 252, 253, 255, 256, 260, 262, 273, 278, 282, 285, 294, 303–306, 308, 311, 312, 315, 325, 340, 342, 345, 351, 360, 363, 368, 369, 373, 379, 385, 407, 409, 411, 412, 418, 437–439, 448

Mammucca della Torre, Maria 141, 304, 305, 315, 360

Mansfeld-Vorderort zu Bornstedt, Philipp von 74

Mantran, Robert 26, 473

Maraccius, Ludovicus 184, 325

Marhert, Andre 127

Mária Anna császárné (III. Ferdinánd) 231

Marianovich, Christoph 144, 246, 275, 288, 328, 363, 365, 388, 413, 419, 439

Marsigli, Fernando 95, 190, 429, 436, 448, 451

Martin, Georg 216

Marton Gellért Ernő 454, 459

Maťa, Petr 20, 45, 200, 226, 229, 241, 242, 467

Mátyás főherceg, I. Mátyás császár 15, 52, 63, 67, 68, 88, 129, 133, 157, 199, 201, 227, 275, 311, 345, 346, 442

Maurer, Maximilian 362, 473

Mayr, Virgilius 164, 208, 223, 412, 437

Mazza, Paolo 90, 92, 221, 246, 278, 419

Mavrokordátosz Alekszandrosz (Alexander Mavrocordato, Mauro Cordato) 59, 61, 112, 137, 226, 235, 238, 327, 344, 381, 443, 461, 468
McEwan, Dorothea 33, 147, 463, 466
McJannet, Linda 38, 473
Medick, Hans 224, 477
Meienberger, Peter 19, 22, 24, 25, 27, 61, 88, 178, 473
Melton, James van Horn 176, 473
Menesses, Don Juan de 135, 442
Mesgnien von Meninsky/Meninski, Franz (François) / Meninski, Franciscus à Mesgnien 11, 62, 84, 99, 100, 102, 107, 112, 113, 117, 122, 127, 129–131, 143, 149, 150, 159, 179, 184, 205, 206, 227, 228, 237, 238, 248, 252–254, 259, 265, 267, 275, 276, 282, 288, 291, 316, 323, 324, 339, 353, 354, 364, 369, 393, 411, 413, 419, 440, 446, 454, 458, 464
Mehmed aga müteferrika 111, 112, 334
Metzger, Johann Georg 168, 218, 454
Michel, Georg B. 31, 473
Mihalovicz, Lucas 151, 441
Miksa, I. császár 75, 239
Miksa, II. császár 160, 393
Milli, Giovanni Francesco 145, 164, 201, 202, 249, 398, 412, 420, 440
Miović, Vesna 159, 473
Miro (Pace), Marco 78, 222, 248, 256, 270, 288, 294, 363, 413, 420, 441
Moačanin, Nenad 76, 473
Molino, Paola 320, 473
Mollart (Mollard), Hans von 50–53, 57, 60, 61, 67, 68, 70, 113, 115, 122, 127, 136, 142, 146, 154–156, 162–164, 174, 179, 195, 199–201, 214, 223, 245, 308, 311, 330, 331, 334, 335, 360, 374, 390, 398, 410, 416
Molnár Antal 33, 146, 161, 230, 473, 474
Montagu, Lady Mary Wortley 391, 455
Montecuccoli, Raimondo von 212, 371, 410
Moritsch, Andreas 75, 466
Motadel, David 30, 463
Mourouzisz, Adamakisz 357
Mout, Nicolette 318, 474
Murád budai pasa 102
Murád, III., szultán 145, 459
Murád, IV., szultán 105, 483
Murád terdzsümán 37, 327, 458
Murphey, Rhoads 278, 479
Müller, Klaus 130, 474
Müller, Leos 144, 469
Mürteza pasa 72, 90, 99, 117, 123

Nádasdy Ferenc 52, 54
Nagy Ferenc 33, 95, 484
Nagy József Zsigmond 36, 444, 470
Nagy Mariann 26, 458, 465
Naster, Paul 150, 324, 354, 440, 464
Navone, Francesco 135, 141, 160, 161, 166, 167, 190, 276, 307, 360, 412, 441
Neck, Rudolf 86–88, 99, 149, 329, 442, 474
Negroni, Andrea 63, 68, 86–89, 91, 99, 133, 146, 149, 150, 157, 199, 207, 213, 242, 243, 247, 258, 266, 271, 272, 274, 277, 279, 280, 282, 284, 287, 293, 294, 329, 331, 349, 350, 374, 410, 413, 420, 442, 474
Negroni, Philipp 280
Nehring, Karl 14, 87, 455, 474
Nessel, Daniel de 188, 190, 455
Neweklowsky, Gerhard 8, 453
Niederkorn, Jan Paul 25, 82, 105, 367, 467, 469, 472, 477, 478, 485

Oborni Teréz 19, 144, 474, 477
O'Connor, Thomas 149, 465
Oetzel, Lena 369, 465
Oppl, Ferdinand 130, 462
Oross András 10, 14, 18, 33, 73, 259, 290, 474
Orossy István 52, 53

Pace (Miro), Marco 78, 222, 248, 256, 270, 288, 294, 363, 413, 420, 441
Paić-Vukić, Tatjana 278, 476
Pakó László 37, 484
Pálffy Géza 15, 17, 72, 75, 76, 101, 153, 240, 470, 475,
Palumbo Fossati Casa, Isabella 157, 475
Pangerl, Irmgard 33, 112, 176, 471, 474, 475, 481
Paolo (Molinari), Natale di 146, 166
Paolo (Molinari), Michele di 146, 166, 218
Panajótisz, Nikúsziosz (Nicusio Panaiotti) 11, 39, 57, 61, 62, 69, 70, 79, 97, 119–124, 132, 133, 140, 141, 155, 161, 167, 169, 174, 186, 191, 193–195, 203, 204, 208–210, 224–226, 234–237, 243, 252, 254, 270, 274, 275, 277, 302–304, 311–313, 315, 317, 327, 333, 340, 342–344, 350, 351, 357, 360, 361, 377, 380, 381, 386, 388, 389, 395, 409, 413, 420, 430, 442, 445
Papp Klára 14, 312, 361, 475, 476
Papp Sándor 9, 15, 17, 18, 45, 50, 52, 83, 85, 86, 96, 135, 144, 170, 278, 302, 312, 361, 471, 475
Paravicini, Werner 177, 478
Parčević, Petrus 246, 439
Pargas, Damian Alan 101, 475
Pataki Katalin 147, 433, 483

Patrighi, Bartolomeo 311, 412
 Patrighi, Cristoforo 311, 412
 Paur Iván 326, 454
 Pechlivanos, Miltos 224, 477
 Péchy (Bécsi, Pécsi) István 55, 78, 79, 151, 246, 257, 263, 288, 348, 413, 420
 Pedani, Maria Pia 141, 158, 477, 481
 Péri Benedek 96, 476
 Peria, Nicolo 65
 Perry, Glenn E. 29, 477
 Petercsák Tivadar 27, 467
 Petritsch, Ernst Dieter 9, 19, 25, 38, 39, 65, 82, 104, 106, 107, 183, 227, 319, 320, 323,
 324, 327, 477
 Petrolini, Chiara 188, 320, 461
 Pezelli, Christian Esaid 170, 185, 412, 443
 Pezzen von Ulrichskirchen, Bartholomäus 52, 309
 Pfusterschmid-Hardtenstein, Heinrich 405, 478
 Pils, Susanne Claudine 176, 367, 478, 485
 Pippidi, Andrei 159, 478
 Pizzorusso, Giovanni 149, 319, 465, 478
 Podestà, Giovanni Battista 49, 62, 95, 170, 171, 180–192, 202, 205, 210–212, 229, 238,
 245, 249, 250, 253, 256, 264, 276, 282, 324, 325, 365, 372, 373, 377, 378, 412, 421,
 429, 435, 436, 443, 445, 447, 455
 Pompeis, Ludovicus 95, 151, 152, 263–265, 288, 335, 351, 352, 407, 413, 444
 Porfürita (Porphyrita), Janaki 79, 80, 98, 132, 134, 135, 141, 186, 192–195, 234, 235,
 247, 250, 253, 254, 302, 311–313, 340, 341, 360, 377, 381, 409, 412, 421, 445
 Portia (Porcia), Johann Ferdinand von 23, 448
 Postoutenko, Kirill 370, 468
 Pozzo, Hieronymus 131
 Pratt, Mary Louise 33, 478
 Probszt, Günther 76, 478
 Procházka-Eisl, Gisela 82, 99, 107, 478
 Pucheim (Pucheimb, Puchheim), Adolf Ehrenreich von 74,
 Pucheim (Pucheimb, Puchheim), Johann (Hans) Rudolf von 48, 99, 122, 136, 152, 164,
 165, 244, 329, 335, 376, 410, 434
 Puth, Andreas 37, 469
 Pym, Anthony 347, 478

Quarient von Rall, Polyxena Catharina 316
 Questenberg, Gerhard von 127, 129, 206, 245, 261, 322, 415

Radibrati, Aloisio 284
 Raduit de Souches, Jean-Louis 97, 101, 113, 321
 Rădvan, Laurențiu 162, 472

Radway, Robyn Dora 45, 65, 82, 391, 479
 Radziwiłł, Albrecht Stainsław 149
 Rákóczi, I., György erdélyi fejedelem 16,
 Rákóczi, II., György erdélyi fejedelem 132, 342
 Rathkolb, Oliver 171, 468
 Rauscher, Peter 239, 240, 479
 Redzsep pasa portai követ 92
 Reindl-Kiel, Hedda 278, 479
 Reinhard, Wolfgang 33, 403, 479
 Reischel, Wolf 262
 Reiter, Clara 39, 43, 139, 372, 479
 Renders, Hans 402, 479
 Reniger von Renningen, Simon 25, 57, 59, 60, 62, 79, 91, 97, 98, 101, 120–124, 132, 134,
 136, 141, 148, 150, 161–163, 166–170, 174, 175, 177, 178, 187, 203, 204, 207, 209,
 211, 213, 216, 218, 226, 234, 235, 237, 243, 249, 250, 252, 254, 270, 277, 302, 305,
 312, 317, 333, 334, 337, 338, 340, 342, 343, 345, 348, 350, 351, 355, 356, 361, 366,
 377, 388, 389, 391–393, 395, 409, 430, 438, 442, 449, 462, 476
 Richter, Sandra 35, 481
 Richter, Susan 31, 486
 Ridolfi di Aleppino, Giorgio 93, 131, 143, 173, 184, 273, 338, 340, 385, 409, 413, 437, 445
 Rimay János 58, 87, 410
 Rode-Breymann, Susanne 34, 480
 Rohdewald, Stefan 33, 480
 Romano, Antonella 320, 473
 Roșu, Felicia 101, 475
 Rota, Giorgio 25, 82, 105, 469, 472, 477, 478
 Rothman, E. Natalie 33, 38–40, 43, 84, 140, 141, 158, 159, 161, 174, 176, 181, 193, 201,
 213, 267, 302, 304, 307, 319, 336, 340, 342, 345, 369, 385, 387, 438, 480
 Rottal, Johann von 95
 Rottenhofer von Rottenhof, Johann 172
 Rozsnyay Dávid 36
 Röhsner, Zdislava 33, 474
 Römer, Claudia 10, 82, 99, 188, 478, 480
 Rudolf, II., császár 67
 Rudolph, Harriet 31, 39, 459, 479
 Runciman, Steven 224, 225, 327, 341, 480

 Sáhín aga portai főkövet 90
 Sandl, Marcus 85, 461
 Sariyannis, Marinos 392, 480
 Sattler, Maximilian Erasmus 172, 180, 187, 194, 245, 250, 254, 404, 412, 422, 446
 Sattler, Constantin Erasmus 77, 155, 377
 Scaliger, Joseph Justus 322

Schaser, Angelika 224, 477
 Scheutz, Martin 107, 112, 176, 467, 471, 472, 475, 477, 481
 Schilling, Heinz 19, 481
 Schlick zu Bassano und Weißkirchen, Heinrich 111, 141, 155, 201, 230, 317, 397, 410
 Schmid von [helyenként zum] Schwarzenhorn, Johann Rudolf 19, 22, 24, 25, 27, 50, 51,
 55, 57, 59–61, 71, 77, 78, 88, 91, 111, 118, 119, 122, 123, 125, 127, 136, 148, 152, 153,
 155, 161–165, 167–175, 177, 178, 193, 201, 204, 205, 207, 208, 218, 222, 231–233,
 237, 243, 274, 277, 287, 288, 295, 296, 305, 306, 317, 318, 332–334, 338, 340, 345,
 350, 351, 355, 361, 372, 375, 376, 387–389, 391, 393, 409, 410, 426, 428, 431, 437,
 449, 455, 473
 Schmidt, Johann Andre 171
 Schnettger, Matthias 58, 481
 Schöder, Melchior 72, 94, 99, 150, 266, 413, 446, 447
 Schröder, Wilhelm Heinz 402, 481
 Schulze, Winfried 15, 481
 Schwegler, Heinrich Christoph 73, 81, 170, 184, 185, 203, 250, 280, 326, 364, 395, 412,
 422, 443, 446, 457
 Schweninger (Schweining), Christoph 93, 173
 Scott, Hamish M. 176, 473
 Scott, Rachel 369, 481
 Shlesinger, Miriam 347, 478
 Sick, Georg 99, 150, 244, 266, 314, 413, 447
 Siennell, Stefan 21, 22, 481
 Simon, Alexandru 162, 472
 Sinzendorf, Georg Ludwig von 371, 372
 Skovgaard, Hans Andersen (Andrea Scogardi) 162, 472
 Sochrachiera, Ambrosius 203, 204, 413, 447
 Sokolovich, Fernando Paolo 153
 Sorgi, Aloisio 284
 Spannenberger, Norbert 18, 32, 481, 482
 Speelman, Raniero 141, 204, 481
 Speelman-Özkan, Nevin 141, 204, 481
 Sperl, Karin 107, 477
 Spiegel, Hans 64
 Spinola (Lachowitzin), Johann Maximiliana von 172
 Spinola, Kilian von 315
 Steiger, Johann Anselm 35, 481
 Steppan, Christian 31, 39, 459, 479
 Stoianovich, Traian 300, 482
 Stollberg-Rilinger, Barbara 104, 482
 Stoy, Manfred 76, 142, 329, 482
 Stoyanova, Aneliya 65, 157, 160, 210, 433, 482
 Strohmeyer, Arno 9, 18, 31, 32, 107, 168, 217, 408, 455, 477, 481, 482

Sulz, Karl Ludwig von 67, 410
Šundrica, Zdravko 232, 428, 482
Suttner, Peter 257
Stadion, Hans Caspar von 58, 390, 410
Stadl, Gottfried von 310
Starzer von Starzing, Felix 67
Starzer von Starzing, Michael 50, 51, 55, 57, 60, 61, 66, 67, 70, 72, 76, 77, 114, 115, 121,
122, 129, 134, 136, 142, 143, 145, 154–156, 162–165, 174, 195, 199–202, 207, 213,
214, 220, 223, 242, 245, 249, 256, 284, 307–309, 311, 317, 330, 331, 334, 335, 360,
374, 390, 398, 409, 416, 420, 432, 435, 440, 457
Stiegnagel, Andreas 114
Stiegnagel, Hans 114
Stiegnagel, Markus 114
Stieringer, Elisabeth Catharina 349
Sturani, Matteo 146, 230
Summa, Lorenzo 397
Sweet, Rosemary 176, 483

Szabados János 9, 25, 34, 64, 97, 147, 217, 223, 433, 448, 450, 459, 460, 483
Szabó Péter 15, 465
Szádeddin efendi 322
Szálíh pasa nagyvezír 137
Szekfű Gyula 51, 53, 455
Szelepcsényi György 55, 120, 161, 410, 473
Szijávus pasa 117
Szilágyi Sándor 36, 483
Szúfi Mehmed pasa 92, 234
Szuhay István 146, 147, 435

Tallman, Michael 93, 95, 171, 203, 223, 254, 260, 362, 404, 412, 422, 448, 451
Takáts Sándor 36, 51, 53–55, 146, 151, 182, 455, 483
Taritius, Jonas 154
Tarsia, Cristoforo 345, 360, 438
Tarsia, Giustiniana 304, 351, 360, 385, 438, 439
Tarsia, Marco 141, 148, 178, 193, 248, 288, 338, 344, 345, 360, 361, 363, 413, 422, 438, 448
Tengnagel, Sebastian 188, 320, 322, 375, 461, 480
Teply, Karl 104, 131, 184, 328, 368, 441, 483
Terlingo de Guzmán, Karl 103, 409
Teszelszky, Kees 86, 458, 462
Tezcan, Nuran 107, 478
Tezcan, Semih 107, 478
Thiel, Viktor 75, 483
Thiessen, Hillard von 41, 484

Thomas, T. V. 15, 481
Thorau, Peter 86, 484
Tóth Ferenc 124, 484
Tóth Hajnalka 9, 18, 33, 36, 37, 45, 82, 100, 107, 124, 125, 136, 172, 277, 316, 396, 437,
471, 484
Török István 54
Török Pál 26, 64, 485
Tracy, James D. 29, 485
Troebst, Stefan 328, 471
Tudisi, Marino 63, 64, 72, 90, 91, 146, 208, 413, 460
Tumat, Antje 34, 480
Turhán Hátidzse válíde szultán 225
Tusor Péter 27, 467

Ujváry Gábor 19, 36, 444, 470, 477
Ulászló, IV., lengyel király 149
Ulbrich, Claudia 224, 477
Umunç, Himmet 150, 440, 485
Ungnad von Weissenwolf, David 334

Váradi Házi János 151
Varga J. János 14, 16, 30, 73, 468, 485
Vásáry István 318, 443, 485
Végh Ferenc 75, 77, 485
Verhoeven, Gerrit 176, 483
Vischer (Fischer) von Ramprechtstorff, Maximilian 168, 172, 177, 178, 204, 223, 404,
412, 449
Viskolcz Noémi 325, 485
Vocelka, Karl 472
Vogeler, Georg 168, 455
Völckhra, Otto Ferdinand Gottlieb von 173

Warhemio 169
Wassdorf, Carl Christoph von 305
Weigl, Andreas 367, 485
Weiß von Starkenfels, Viktor 159, 485
Werbezy, Johann Baptist 168
Wesselényi Ferenc 119
Wettlaufer, Jörg 177, 478
Wharncliffe, Lord 391, 455
Widemann, Elias 382
Wider, Hartmann 79, 213, 250, 399, 412, 422, 449
Wieland, Christian 31, 486

Wijs, Albert de 160
Windler, Christian 41, 48, 185, 319, 484, 486
Winkelbauer, Thomas 15, 20, 35, 67, 75, 112, 176, 200, 226, 229, 239–242, 298, 467,
471, 472, 475, 479, 481, 486
Witman, Jacob 166, 314
Wogin, Heinrich Julius 64, 96, 97, 112, 131, 132, 166, 167, 169, 170, 178, 179, 191–193,
202, 211, 212, 223, 251, 256, 257, 259, 265, 272, 283, 288, 292, 293, 314, 325, 328,
338, 349, 357, 358, 363–366, 396, 412, 423, 428, 445, 450
Wolde, Aloisius (Alvise) 95, 203, 258, 260, 263, 290, 303, 311, 395, 412, 423, 450
Wolf, Michaela 405, 486
Wolzogen, Hans 334
Woodcock, Philippa 368
Wunder, Heide 403, 459, 463, 466
Wührer, Jakob 176, 467, 481

Zágorhidi Czigány Balázs 124, 484
Zarnóczki Áron 458
Zeffi, Augerio 65
Zeffi, Battista 65
Zeffi, Domenico 65
Zeittlinger, Michael 107, 108
Zemper, Hans Georg 73, 97, 100, 108, 109, 131, 166, 167, 169, 170, 178, 193, 214, 215,
251, 259, 260, 263, 264, 276, 277, 288, 289, 371, 372, 395, 405, 412, 423, 451
Zemperin, Regina 166
Zichy Ádám 44, 182, 457, 469
Zichy István 44, 182, 283, 457, 469
Ziegler, Hans 368
Zimonyi István 125, 485
Zin, Antonio 64
Zottini, Lodovico 180, 181, 191, 250, 288, 412, 424, 452
Zuñiga, Don Baltasar de 353
Zülfikár aga portai főtölmács 37, 54–56, 69, 120, 342, 376, 469